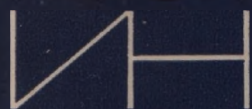

ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

АКАДЕМИК

ИОРДАН
ИВАНОВ

БОГОМИЛСКИ
КНИГИ
И
ЛЕГЕНДИ

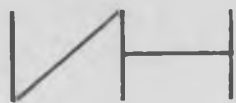

СОФИЯ/НАУКА И ИЗКУСТВО

АКАД. ИОРДАН
ИВАНОВ

БОГОМИТСКИ
КНИГИ
И
ЛЕГЕНДИ

И-Н

БЪЛГАРСКО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

АКАДІЙОРДАН ИВАНОВ

БОГОМИЛСКИ
КНИГИ
И
ЛЕГЕНДИ

АКАД. **ЙОРДАН
ИВАНОВ**

БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ

*ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
ПРОФ. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ*

ФОТОТИПНО ИЗДАНИЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИЗДАТЕЛСТВО

НАУКА И ИЗКУСТВО • 1970

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЪ

ПРОФ. ЙОР. ИВАНОВЪ

БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ

ИЗДАВА СЕ ОТЪ ФОНДА Д. П. КУДОГЛУ

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
1925

ПРѢДГОВОРЪ

Прѣдлаганата книга е пръвъ опитъ да се обдирятъ, да се обнародватъ наедно и пояснятъ по-важнитѣ книжовни и устни произведения на богомилството. Тия произведения иматъ двояко значение. Прѣди всичко, тѣ ни разкриватъ литературното съкровище на богомилското общество, на неговитѣ духовни нужди и тежнения; тѣ ни даватъ обиленъ материалъ за обяснение на литературното общение между Азия и Европа, особено въ областъта на апокрифитѣ, нѣкои отъ които сж запазени само въ българската имъ версия. Не помалка е и историческата цѣна на тия произведения. Тѣхното използване ще помогне да се оправятъ досегашнитѣ едностранчиви гледища за богомилството, градени прѣдимно върху извори, идещи отъ противницитѣ на това учение. Сега, когато броятъ на тия извори се увеличи значително, та се налага една прѣоцѣнка на старитѣ мнѣния, нашиятъ приносъ, надѣваме се, ще допринесе да се даде по-вѣрна и ясна картина за духовния и нравственъ ликъ на учението, което раздрусва вѣкове наредъ черквата и държавата на България, Византия, Сърбия, Босна, Италия, Франция и др. Въ увода на тая книга ние даваме само скица на тая картина на богомилството, колкото е необходимо да се проумѣятъ по-лесно неговитѣ литературни паметници. Въ друго наше съчинение, ако условията ни позволятъ, ще изложимъ по-обстойно учението и историята на богомилството и ще добавимъ съответнитѣ български и другоезически документи.

София, 24. II. 1925.

Йор. Ивановъ

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводъ

	Стр.
Погледъ върху дуалистичнигѣ учения прѣди богомилството	1
Богомилство	
Условия за появата на богомилството	14
Поява на богомилството	20
Учение и нрави	24
Разпространение на богомилството	33
Значение на богомилството	44

ЧАСТЪ ПЪРВА

Богомилски книги

Общъ прѣгледъ	49
<i>А Главни произведения</i>	
Тайната книга	
Ржкописи и издания	60
Съдържание	62
Богомилски характеръ на Тайната книга и нейниятъ про- изходъ	65
Текстъ	73
Новозавѣтни книги	
Четвероевангелие	87
Апостолъ	93
Апокалипсисъ	95
Отношение на богомилитѣ къмъ старозавѣтните книги . .	96
Молитвата Отче нашъ	106
Катарски Трѣбникъ	113
Формули, Отче нашъ, начало на Йоановото Евангелие .	116
Служба	118
Приемане въ вѣрата	120
Духовно кръщение	123
Моление при разни случаи	127
Духовно кръщение на боленъ	128

Видѣние Исаево	Стр.
Ржкописи и издания	131
Текст	133
Съдържание	148
Историко-литературни бѣлѣжки	151
Б. Второстепенни произведения	
Енохъ	
Ржкописи и издания	165
Текст	167
Съдържание	180
Историко-литературни бѣлѣжки	186
Откровение Варухово	
Ржкописи и издания	191
Текст	192
Съдържание	200
Историко-литературни бѣлѣжки	203
Адамъ и Ева	
Ржкописи и издания	207
Текст	207
Съдържание	218
Историко-литературни бѣлѣжки	219
Дѣтство Исусово	
Ржкописи и издания	227
Текст	230
Съдържание	238
Историко-литературни бѣлѣжки	242
Прѣние на Христа съ дявола	
Ржкописи и издания	248
Текст	249
Съдържание и историко-литературни бѣлѣжки	253
Разумникъ	
Ржкописи и издания	257
Текст	259
Историко-литературни бѣлѣжки	264
Български апокрифенъ лѣтопись	
Обяснителни бѣлѣжки	273
Текст	280
Тивернадското море	
Българска версия	287
Руски версии	289
Съдържание	301
Историко-литературни бѣлѣжки	303

Гръцка легенда за сътворението на свѣта	Стр.
Текст	311
Съдържание	316
Историко-литературни бѣлѣжки	318

Босненска легенда за сътворението на свѣта	
Текст	321
Съдържание и историко-литературни бѣлѣжки	323

ЧАСТЪ ВТОРА

Дуалистични български народни легенди	327
№ 1. Богъ и дяволътъ създаватъ другарски свѣта, послѣ враждуватъ помежду си	329
№ 2. Богъ и дяволътъ сътрудничатъ при направата на земята	333
№ 3. Сътрудничество и вражда между Бога и дявола при създаването на свѣта	334
№ 4. Богъ узнава отъ дявола какъ да смали земята	336
№ 5. Дяволътъ надупчва тѣлото на създадения отъ Бога човѣкъ	336
№ 6. Подѣлба на свѣта между Бога и дявола. Богъ иска да развали договора	337
№ 7. Богъ иска да прѣвземе царството на дявола, който владѣе надъ земята и човѣцитѣ	339
№ 8. Господъ узнава отъ дявола, чрѣзъ св. Ивана, какъ да прѣвземе царството на дявола	342
№ 9. Дяволътъ създава вълка	345
№ 10. Дяволътъ създава вълка и си подѣля съ Бога човѣцитѣ	346
№ 11. Вълкътъ изѣжда единия кракъ на своя създател — дявола	347
№ 12. Дяволътъ съдружникъ на Бога и по-досѣтливъ отъ него	348
№ 13. Адамовъ записъ (Адамъ дава записъ на дявола, за да му позволчи да оре земята)	349
№ 14. Адамовъ записъ (За да получи свѣтлина, Адамъ става човѣкъ на дявола)	351
№ 15. Зерзевулътъ прави свой рай и кула, отъ която да може да убие Бога	354
№ 16. Богъ наказва недоволнитѣ духове	356
Съставъ и характеръ на легендитѣ	357
Произходъ на легендитѣ	361
Показалецъ	383
Забѣлѣзани погрѣшки	388

УВОДНИ ДУМИ

Книгата на именития български учен проф. Йордан Иванов „Богомилски книги и легенди“, излязла през 1925 г., е първият опит да бъдат издирени, систематизирани и обнародвани главните произведения с богомилски характер или такива творби, които са били близки по дух на богомилските схващания. Задачата на автора е била да подбере преди всичко българските, домашните паметници за богомилството, които разкриват най-пълно и пряко произхода, същината и историята на това важно религиозно и социално учение в средновековна България. Съобразно с това повечето от поместените в книгата му произведения имат местен произход и са на старобългарски език. По изключение обаче проф. Й. Иванов е включил в своя труд и някои други, съставени извън нашата страна паметници, като например Катарския требник, една гръцка и една босненска легенда за сътворението на света и др. Така се е нарушил до известна степен възприетият от автора принцип, но същевременно това дава възможност за една по-пълна преценка на богомилското учение и за изясняване на неговата голяма роля на Балканския полуостров и в Западна Европа през средновековната епоха.

При подреждането на подбрения изворов материал проф. Й. Иванов е разграничил две групи: първата група, означена под наслов „Главни произведения“, е представена от такива паметници, които са свързани най-пряко с богомилската идеология и с организацията на богомилите. На първо място тук идва известният богомилски апокриф „Йоановото евангелие“ (или „Тайната книга“), където са изложени главните космогонични и есхатологични вярвания на богомилите, отразени през призмата на умерено дуалистичния им светоглед. След това идва споменатият вече „Катарски требник“, който е написан на провансалски език и е служил на катарите в Южна Франция, но чийто оригинал, както отбелязва Й. Иванов, е възникнал вероятно в нашата страна. Между главните богомилски произведения е поместен и апокрифът „Видение Исаево“ в една негова по-късна латинска версия, направена, както изглежда, въз ос-

нова на по-стар, недошъл до нас славянски първообраз. Апокрифът „Видение Исаево“ е бил създаден векове преди появата на богомилството и по своето цялостно съдържание не може да бъде причислен към кръга на еретическата, богомилска литература. Независимо от това обаче прокараните в него дуалистично-гностически схващания са направили от това съчинение, както убедително е посочил авторът, една от най-предпочитаните и разпространени богомилски книги. Поради това включването му в отдела „Главни произведения“ се явява оправдано.

Във втория дял на книгата си, означен с името „Второстепенни произведения“, проф. Й. Иванов е поместил редица творби на средновековната апокрифна книжнина, като „Енох“, „Варух“, „Детство Исусово“, „Адам и Ева“ и др. По произход това не са богомилски съчинения, а апокрифи със сюжети от Стария и Новия завет, някои от които са възникнали още преди появата на християнството, а други — през първите столетия след създаването му. Тези произведения са били любимо четиво на десетки поколения в пределите на Римската империя и впоследствие във Византия, а след покръстването на българите започнали да се разпространяват и в нашата страна. Дошли от съседна Византия, те били преведени от гръцки на български било дословно, било с някои добавки и изменения, направени от българския съставител и преводач. С течение на времето тези апокрифи били включени в кръга на богомилската книжнина, тъй като съдържали такива възгледи и образи, които били подходящи за популяризиране на богомилското учение.

В отдела „Второстепенни произведения“ проф. Й. Иванов е поместил и един друг вид творби, които са възникнали вече по-късно, след появата на богомилството, като пряко отражение от неговото влияние върху съзнанието на хората. На първо място тук идва тъй наречената „Тивериадска легенда“, един дуалистичен апокриф за сътворението на вселената като съвместно дело на Бог и Сатанаил. Този апокриф е възникнал в средновековна България, а впоследствие намерил добра почва за разпространение и в руските земи. Към тази група творби е отнесъл проф. Й. Иванов двете споменати вече легенди — за сътворението на света — гръцка и босненска, които отразяват дуалистичните схващания на еретиците във Византия и Босна. Тук е поместен и известният „Български апокрифен летопис“ (възникнал към средата на XI в.), който, без да бъде изцяло богомилски по своя характер, разкрива някои възгледи, характерни за богомилската идеология (главно аскетичните настрояния и ненавистта срещу войните).

Във втората част на книгата си проф. Йор. Иванов е подбрал 16 български дуалистични легенди, които са възникнали след появата на богомилството и свидетелствуват за силната му роля в народното творчество. Това са разкази за сътворението на света и за борбата между бога и дявола, която завършва обикновено с победа на бога. Те са създадени следователно в духа на умерения дуализъм, който е бил господстващ сред българските богомили. Подбраният от Йор. Иванов материал от народни дуалистични легенди си остава и досега нашият най-пълнен и добре систематизиран източник за проучване на богомилското влияние върху народния фолклор.

Както се вижда от казаното, книгата на проф. Йор. Иванов представлява един богат по съдържание сборник с най-важни книжовни богомилски или близки до богомилското учение творби. Това не е обаче един обикновен сборник с просто подреждане на текстовете, както в една христоматия, а задълбочено изследване върху техния произход, характер и значение. Всеки един от разглежданите богомилски паметници е подложен на прецизен научноизследователски анализ, при който бележитият наш учен е проявил голямата си ерудиция на славянски филолог, историк и литературовед. По такъв начин са изяснени редица несигурни и спорни въпроси около възникването и същината на отделни богомилски творби, изтъкната е тяхната взаимна връзка, проучени са взаимоотношенията между български западни дуалистични творби и пр. Специално внимание в това отношение заслужават проучванията на проф. Йор. Иванов върху „Тайната книга“, „Катарския требник“ и „Видение Исаево“, които са направени с голяма научна вещина. Благодарение на тези проучвания е доказано убедително силното влияние, което богомилството е оказало за формирането на катаризма в Италия и Франция. Така чрез своята книга проф. Йор. Иванов е допринесъл да се утвърди представата за голямата роля на това наше забележително религиозно и социално движение, която то е изиграло през епохата на средновековието.

Наред с така добре подбрания и внимателно проучен изворов материал трудът на проф. Йордан Иванов съдържа и един увод, който има за предмет произхода и характера на богомилското учение и неговото разпространение в България и други страни. В основни линии този увод поставя в приемлива, научно обоснована светлина най-важните въпроси около идеологията и историята на богомилството и свидетелствува за голямата ерудиция на автора. Добре е подчертано обстоятелството, че като религиозно-философско учение богомилството е

било създадено под непосредственото въздействие на стари дуалистични ереси, които водят началото си от манихейството. Поради това в увода е отделено специално място за разглеждане на ересите на манихеи, павликяни и масалиани, които авторът счита с право за предходници на нашите богомили. Добре е обосновал по-нататък в своето изложение проф. Йор. Иванов становището си, че богомилството се заражда в нашата страна през X век по времето на цар Петър. Верни мисли са изказани по въпроса за двата вида дуализъм на богомилите — умерен и абсолютен, като е подчертано, че главният разпространител на богомилското учение, поп Богомил, е бил последовател на умерения дуализъм. Това гледище на Йордан Иванов намира подкрепа в най-новите проучвания по този въпрос.

Спирайки се на въпроса за корените на богомилството в България, авторът с основание счита, че благоприятна почва за пораждаване на тази ерес са били все още неизживените езически настроения, запазили се в нашата страна и след покръстването. Приемливо звучи и твърдението му, че важна причина за успеха на богомилството е била и покварата сред духовенството и монашеството, която се наблюдава по време на царуването на Петър и е отразена в известната „Беседа“ на презвитер Козма. Разбира се, с това факторите за пораждаването на богомилското учение не се изчерпват, но независимо от това казаното от автора по този въпрос заслужава пълно внимание.

В изложението е отделено необходимото място за дейността и ролята на поп Богомил, когото Йордан Иванов преценява като главен проповедник и организатор на богомилското учение. Справедливо е подчертал авторът, че този скромен, малко известен български свещеник е създал едно действително забележително, изпълнено с ярки общочовешки принципи учение, което е направило прелом в умовете на хората през средновековната епоха. „Поп Богомил — заключава своите разсъждения по този въпрос Йордан Иванов — добавил в своята система рядкото за онова време хуманно гледище за социалното положение на човека...“, „Поп Богомил дръзнал да пише на знамето си онова искане, което се е таело в душите на потисканите, но което никой не се е осмелявал да заяви високо. В това отношение българският поп е изпреварил с векове благородните проповедници на по-новите времена за социална правда.“

По-нататък в увода е направен преглед на основните космогонични и есхатологични вярвания на богомилите, съдържащи се в техните главни съчинения и най-вече „Тайната книга“.

След това проф. Йордан Иванов се спира по-специално на социалните възгледи в богомилското учение и на неговата насоченост срещу потисниците в лицето на царя и боярите. Това критично отношение на богомилите спрямо представителите на властта, както отбелязва авторът, „идело от желание за човешчина и равенство в обществото, но не било бунтарство с цел да съсият държавния институт“. Тази мисъл на Йордан Иванов заслужава особено внимание. С нея именитият учен сѐ противопоставя открито на господстващото по негово време схващане, възприето и в учебници по история, че богомилите били причина за разстройството на българската държава и за нейното падане под византийска и турска власт. В случая се дава кратък, но справедлив отпор срещу подобни обвинения.

Последната част от увода има за предмет разпространението на богомилството в България през X—XIV век, както и неговото проникване във Византия, Русия, Сърбия, Босна и Западна Европа. По-специално се е спрял авторът на последиците от влиянието на богомилството в Италия и Франция и на голямата популярност на името „българи“ в тези страни в смисъл на еретици-дуалисти.

Заклучителната част от увода представлява по същество една оценка на историческата роля на богомилството и на личността на поп Богомил. Тук отново е подчертано положителното становище на проф. Йордан Иванов към това голямо и значително религиозно и социално движение, в което се застъпват ярки хуманни и общочовешки принципи. Отново звучи възторженото отношение към делото на създателя на богомилското учение: „Името на поп Богомил — отбелязва Йордан Иванов — трябва да се впише в анализите на историята на лично място между другите благодетели на човечеството“ (с. 47). А за ролята на самото богомилство се прави следният извод: „Влиянието, което упражни богомилството върху духовния и отчасти политическия живот на Западна Европа, е озаменувано с няколко събития от епохално историческо значение. Казваме епохално, защото богомилството раздвижи умовете на средновековния човек.“ Тези преценки на Йордан Иванов за поп Богомил и за богомилското движение са плод на дълбоко вътрешно убеждение, изградено у един голям учен, който познава отлично историческите факти, и у един пламенен родолюбец, който изпитва заслужена гордост от бележитите духовни ценности, създадени от българския народ по време на хилядолетната му история.

Естествено краткият увод, направен в книгата на проф. Йор-

дан Иванов, не е могъл да засегне всички страни около произхода, същината и разпространението на богомилството. При това отделни констатации и мисли в него са вече остарели, тъй като от времето на написването му до наши дни бяха открити нови сведения за богомилското учение и бе обърнато внимание на такива проблеми, които не са стояли пред погледа на именития наш учен. Обърнато бе преди всичко сериозно внимание на обществено-икономическата обстановка, при която е възникнало богомилството, и бе подчертано, че то се явява главно плод на противоречията сред българското общество през X век, породени от установяването на феодалните отношения. По времето, когато Йордан Иванов е писал своята книга, тези въпроси са били още съвсем слабо разработени и тенденцията е била да се вижда в богомилството едно учение, породено главно в резултат на въздействието на външни фактори и на развалата сред духовенството. На това гледище не е могъл да остане чужд Йордан Иванов и то е отразено в значителна степен в неговия увод. Макар и да приема и вътрешни причини за появата на богомилското учение, той все пак не подчертава достатъчно връзката между това учение и конкретната обществено-икономическа и политическа обстановка в средновековна България. Този недостатък проличава и при краткия преглед на историята на богомилството в българските земи, при който конкретните факти са изложени някак самоцелно и изолирано. Слабост в изложението е и това, че не се прави разграничение между възгледите, живота и методите на действие на теоретичите на богомилското учение (тъй наречените „свършени“) и живота и поведението на обикновените негови привърженици. Този въпрос за различието между догмата и нейното отражение в самата действителност изобщо не е съществувал нито за Йордан Иванов, нито за всички други изследвачи върху богомилството по негово време, а и по-късно. А това е въпрос твърде важен, който ни помага да си изясним редица моменти във връзка със същината и ролята на богомилството и да разберем и преценим правилно срещашите се в това движение характерни противоречия.

В заключение трябва да се подчертае, че книгата на проф. Йордан Иванов независимо от неизбежното остаряване, което сполуча всеки научен труд, колкото и свършен да е той, представлява едно крупно научно постижение. Основната ѝ стойност се свежда в това, че в нея са подбрани, систематизирани и обнародвани с необходимата прецизност най-важните богомилски произведения, които ни разкриват произхода, характера и историческата роля на богомилството. За учения специалист,

който работи по въпросите на богомилското учение, трудът на Йордан Иванов и досега има качествата на основен труд, към който той трябва да се обръща нееднократно и да използва съдържащите се в него обилни данни. При това стойността на труда на бележития български учен не се изчерпва само в документалния материал, който ни се предлага, но и в обстоятелствата, научно издържани и твърде полезни филологически и литературно-исторически интерпретации към отделните текстове. Тези именно тълкувания и анализи, направени от вещата ръка на един отличен славянски филолог, историк и литературовед, правят от книгата на проф. Йордан Иванов произведение, което далеч надхвърля рамките на сборник от материали и го превръща в едно задълбочено и сериозно изследване по въпроса за основните произведения и на богомилската книжнина. Като се прибави към това и ясният, добре замислен и в главни линии поставен на правилни позиции увод, изпъква голямото значение на труда на проф. Йордан Иванов за нашето съвремие. Това е труд, който продължава да пази и досега своята научна стойност и който е едно от най-ценните произведения на нашето научно наследство.

Д. АНГЕЛОВ

Уводъ.

Погледъ върху дуалистичнитѣ учения прѣди богомилството.

Между разнитѣ вѣрски системи, каквито сж пантеизмътъ, политеизмътъ, монотеизмътъ, фетишизмътъ, шаманизмътъ и др., видно мѣсто нѣкога е заемалъ дуализмътъ и произтеклото отъ него прѣзъ сръднитѣ вѣкове богомилство, или така наричаната отъ западнитѣ народи „българска ересь“ (haeresis Bulgarorum). За да си уяснимъ по-добрѣ послѣдната, нека направимъ кратъкъ прѣгледъ на прѣдходещитѣ я други дуалистични учения.

Дуализмътъ е прѣдставенъ най-изразно въ религията на старитѣ иранци, т. е. въ учението на Заратустра (Зороастра), иначе наричано учение на магитѣ, или маздеизъмъ. Тоя дуализъмъ е билъ проведенъ както въ философията, така и въ областта на религията и нравствеността на иранскитѣ народи перси и меди. Свѣтътъ, споредъ това учение, произхожда отъ двѣ начала, отъ двѣ божества: доброто, наречено Ахура-Мазда (Ормуздъ), и злото, наречено Ахриманъ (духъ разрушителъ), които сж независими и равноправни. Ахура-Мазда е творецъ на всичко добро въ свѣта, на свѣтлината и истината, а Ахриманъ — на всичко зло, на мрака и лъжата. Тия двѣ начала влизатъ въ борба, която въ края на крайщата ще се свърши съ надмощие и побѣда на доброто. На това дуалистично философско гледище се крѣпи и вѣрското и морално учение на маздеиститѣ: въ борба съ злото, човѣкъ, чрѣзъ добритѣ си думи, добритѣ си дѣла и чрѣзъ очишението, достига до нравствено съвършенство и душата му отива въ обиталището на Ахура-Мазда. Основателъ на маздеизма, споредъ най-старитѣ ирански легенди, се смѣта Заратустра, който, подобно на Исуса, се ражда отъ дѣвица и,

подобно на Мойсея, приема отъ Ахура-Мазда свещенитѣ книги, познати съ името Зендъ-Авеста. Науката не си е уяснила още, дали Заратустра е историческа личностъ или легендарна фикция; не се знае сжщо кога точно били положени основитѣ на иранския дуализъмъ, дали при раздѣлата на иранци отъ индийци или по-късно. Едно е положително: несъмнѣнитѣ допирни точки между маздеизма отъ една страна и юдео-християнството отъ друга, както и въздѣйствието на маздеизма при формирането на манихейството.

Когато се разширило персийското могъщество на западъ и когато, при Александра Македонски и неговитѣ диадоси, както и при римското владичество въ Мала-Азия и Сирия, народитѣ отъ изтокъ и западъ дошли въ общение, тогава се засилили и духовно-културнитѣ връзки между тѣхъ и станали по-трайни и по-дълбоки. Древниятъ Иранъ, чрѣзъ Персия и Вавилония, разшири на западъ една отрасль на своя маздеизъмъ, именно култа на Митра, а слѣдъ това, прѣзъ III в., даде животъ на религията на Мани, — **манихейството**. Отъ тия двѣ източни вѣрски влияния, митраизмътъ заглѣхна въ римската империя единъ вѣкъ слѣдъ прогласяване на християнството за държавна религия; манихейството обаче тѣкмо тогава засили своята мощъ и се прострѣ изъ цѣлия древенъ миръ: отъ Вавилонъ та до Испания и по сѣверна Африка, въ срѣдня Азия и Китай то ширѣше своето учение, като на мѣста стана държавна религия и дълго врѣме застрашаваше да измѣсти християнството и да стане мирова вѣра. Мани, основателтъ на манихейството (III в.), персиецъ по произходъ, се родилъ и отрасналъ въ Вавилония, въ тая именно страна, дѣто съжителствували, заедно съ халдео-вавилонскитѣ прѣдания, персийскитѣ дуализъмъ, гностицизмътъ, мандаитската религия и християнството и дѣто долитали вѣянията на будизма. Мани, слѣдъ много четене, пжтувания и изучавания, недоволенъ отъ тео-философията на своитѣ съврѣмenniци, основалъ своя религиозна система, станалъ пръвъ неинъ проповѣдникъ, обявилъ се за божи пратеникъ, каквито били Буда, Заратустра, Исусъ и др. Неговата религия била синкретична: въ нея влѣзли възгледи и елементи на другитѣ древни религии и прѣдания, които той свързалъ въ една система — манихейството. За разпространение на своето учение Мани си послужилъ съ живо слово, съ съчинения и

съ пжтуване. За поприще на дѣйността си той избралъ Персия, дѣто се явилъ като прѣобразитель на Заратустровия дуализъмъ. Слѣдъ извѣстенъ успѣхъ въ Персия, той билъ изгоненъ отъ царь Сапора и продължилъ своето апостолство изъ Индия, Китай и срѣдня Азия. Слѣдъ смъртъта на Сапора, Мани се върналъ въ Персия, но тамъ билъ обявенъ за еретикъ отъ магитѣ, живъ одранъ и кожата му напълнена съ слама, 275 г. Манихейството не загинало съ погубването на неговия основателъ. Ученицитѣ му заякчили новото учение и го прѣснали бързо и далече изъ Азия, Африка и Европа. Едва се били изминали 20 години отъ смъртъта на Мани, неговата религия дотамъ проникнала въ римската империя, че Диоклетианъ заповѣдалъ въ 296 г. на проконсула въ Африка да изтрѣби съ огънь и мечъ привърженицитѣ на новата вѣра. Редъ документи отъ IV вѣкъ и по-сетнѣ ни говорятъ за манихеи въ самия Римъ, въ Италия, въ Сицилия, Египетъ, сѣверна Африка, Испания, южна Франция, Далмация, Мала-Азия. Месопотамия, Сирия и Палестина. Манихеи е имало най-много въ Месопотамия, Сирия и Египетъ. Св. Августинъ, прѣди да стане великъ учителъ на християнството, деветъ години наредъ билъ разпаленъ манихеецъ. Прѣслѣдването на манихейството, горенето на книгитѣ му, особено при Теодосия и Юстиниана I, сломили въ римската империя новата религия, която слѣдъ VI в. вече замрѣла въ Европа. Но затова пѣкъ тя проширила своитѣ завоевания въ Азия. Отъ своето отечество, въ Вавилония, манихейството проникнало на изтокъ и на сѣверъ и прѣзъ VIII в. станало господарствена религия въ голѣмата империя на уйгуритѣ. Неотколѣ намѣрениятъ надписъ въ Карабалгасунъ (Монголия) и множеството манихейски ржкописи, открити въ Турфанъ, Туенъ-Хуангъ и други мѣста, най-убѣдително говорятъ за голѣмия успѣхъ на манихейството въ срѣдня Азия и Китай и за неговото траяне, въ по-широка мѣра, до края на X в. и, въ по-малка, дори до XIII в., особено у независимитѣ старотурски племена и държави. Паметницитѣ на тамошната манихейска литература сж написани на разни езици: ирански нарѣчия, китайски, турски ¹⁾).

¹⁾ Разкопкитѣ и издирванията на редъ мисии въ централна Азия и въ Китай, мисии руска, германска, английска, френска, японска, възкрѣсиха множество съчинения на манихейството. Само въ Бритишъ-Музеумъ бѣха прѣне-

Широкото разпространение на манихейството и неговото дълго траяне, въпрѣки че било прѣслѣдвано отъ християнството, мохамеданството, отъ будизма и отъ свѣтската власт, се обяснява съ синкретичния характеръ на неговото учение и опростена обредностъ, както и съ приспособимостта на неговитѣ проповѣдници къмъ мѣстнитѣ условия: въ западнитѣ страни манихеецътъ се издава за християнинъ, въ източнитѣ минава за реформиранъ маздеистъ, за будистъ и пр. Кои сж били прочее тия разнородни елементи, влѣзли въ манихейското учение, които го направили дѣйствително сборна религия, бързо разпространена, въпрѣки несгоднитѣ условия, въ които е била поставена? Въ манихейството сж се отразили най-много гностицизмътъ и дуализмътъ. Гностицизмътъ бѣше онова учение, сложено отъ прѣдстави на юдаизма, платонизма, вавилонизма, маздеизма и християнството, което почна да се шири въ врѣмето на Христа, отъ Египетъ до Вавилония, главно срѣдъ книжовнитѣ срѣди и у мечтателнитѣ натури. Гностицитѣ се занимаваха особено съ тайнитѣ въпроси за потеклото на свѣта и човѣка, за падението на човѣка и за онова откровение, онова знание (γνῶσις), което сочи пътя на човѣшката душа за нейното въздигане и щастие. Това съкровено знание се разкрива на чловѣцитѣ отъ божественото Слово (λόγος), носители на което се явяватъ боговдѣхновени личности, какъвто е билъ и Исусъ. Голѣма частъ отъ християнскитѣ и дуалистични прѣдстави на манихейството идатъ отъ гностицитѣ, които сжщо така сж били дуалисти. Силно влияние върху манихейството е упражнила гностичната група на мандаититѣ, въ чието учение Мани билъ посветенъ още отъ младини. А още по-значително било въздѣйствието на гностика и дуалиста Маркионъ (II в.), който не признавалъ юдейскитѣ, ветхозавѣтнитѣ книги, а отъ новозавѣтнитѣ приемалъ Павловитѣ послания и особено Евангелието на Лука. Отчасти чрѣзъ гностицитѣ, отчасти чрѣзъ вавилонскитѣ прѣдания ми-

сени въ 1907 г. около 5000 манихейски ръкописа. По-главната частъ отъ текстоветѣ бидоха обнародвани отъ Залеманна (C. Salemann), прѣзъ 1907, 1908, 1912 г., въ изданията на Руската Акад. на Наукитѣ; отъ Радлова (Radloff), прѣзъ 1899, 1911, 1912 г., въ сжщитѣ издания; отъ F. W. K. Müller, прѣзъ 1904 и 1913 г., въ изданията на Берлинската Акад. на Наукитѣ; отъ A. von Le Coq, прѣзъ 1908, 1909, 1912 г., пакъ тамъ; отъ Chavannes и Pelliot въ Journal Asiatique за 1911 и 1913 г.

нали въ манихейството астрономическите понятия, както и вѣрата за участието на седмьтъ планети върху човѣшкия животъ. Отъ маздеизма, за реформаторъ на който искалъ да се прѣдстави Мани въ двора на персийския царь, иде типичното учение на манихейството за съперничеството на двѣтъ независими начала въ природата и у човѣка — свѣтлото и мрачното. Християнските елементи въ първичния манихеизъмъ били доста незначителни; тѣ се засилили въ него по-късно, при по-близкия контактъ съ християнския миръ. Прѣдставитѣ за прѣселението и прѣчистването на душата, които сжщо се явяватъ въ вторичния манихеизъмъ, се дължатъ на будийско влияние. Будизмътъ повлиялъ на манихейството и съ своята аскетика и песимизъмъ.

Манихейството, въ своята доста сложна система, излага какво е било прѣдвѣчното двойно битие, какъ билъ създаденъ сегашниятъ свѣтъ и каква е сѣдбата на човѣка тука и въ задгробния миръ¹⁾. Отъ тая система извличаме най-главното. Изпърво имало двѣ начални, противни и независими една отъ друга сжщности, два мира — свѣтлината и мракътъ, или доброто и злото, първото отъ които било въ властѣта на Бога, а второто въ властѣта на главния демонъ. По демоново внушение, мракътъ се подигналъ отъ своитѣ пропасти да прѣвземе свѣтлината, и нахлулъ въ нея. За да възвърне стария редъ, Богъ създалъ съ Словото си Майката на живота, а тя родила Първия човѣкъ, който дошълъ на помощъ на Бога и се опѣлчилъ срѣщу демона. Въоръженъ съ своитѣ петъ доспѣхи — елементи (прѣсниятъ въздухъ, живиятъ огънь, прохладниятъ вѣтъръ, бистрата вода и свѣтлиятъ духъ), Първиятъ човѣкъ почналъ борбата, но на края изгу-

¹⁾ По-главни извори и изслѣдвания по манихейството: *Hegemonius*, *Acta Archelai*. Изд. Beeson. Berlin 1906. По-старо издание въ *Patrologia graeca*, X. 1405—1528. — *Св. Августинъ*, Съчинения. Разни издания. — *G. Flügel*, *Mani, seine Lehre und seine Schriften*. Leipzig 1862. — *K. Kessler*, *Mani. Forschungen über die manichäische Religion*. Erster Band. Voruntersuchungen und Quellen. Berlin 1889. — *E. Rochat*, *Essai sur Mani et sa doctrine*. Genève 1897. — *W. Bousset*, *Hauptprobleme der Gnosis*. Göttingen 1907. — *Fr. Cumont*, *Recherches sur le manichéisme*. 3 кн. Bruxelles 1908, 1912. — *Em. de Stoop*, *Essai sur la diffusion du manichéisme dans l'Empire romain*. Gand 1909. — *P. Alfarcic*, *Les écritures manichéennes*. 2 кн. Paris 1918. — За неотколѣ открититѣ манихейски ръкописи и тѣхнитѣ издания срв. бѣлѣжката на стр. 3—4.

бил петото си оръжие — свѣтлия духъ, и попадналъ въ плѣнъ на демона. Тогава настъпило пълно смѣшение между двѣтъ прѣдвѣчни сѣщности — свѣтлината и мракътъ. Богъ продължилъ обаче борбата, и проводилъ втора своя еманация — Живия духъ. Живиятъ духъ, съ помощта на своитѣ петъ другари (синове), нападналъ врага и, като го побѣдилъ, спасилъ Първия човѣкъ и го издигналъ въ висшитѣ сфери на битието. Той убилъ началниците (демони) на мрака и отъ тѣхнитѣ тѣла направилъ свѣта: небеса, земя, звѣзди, стихии атмосферни. Небесата, които били десетъ на брой, се образували отъ опънатитѣ кожи на началниците на мрака и били подпрѣни отъ петъ блѣскави богове (имащи въ себе си частици отъ свѣтлина); земята била подпрѣна отъ Носача (Атласъ, Омофоръ). Отъ тѣлата на демонитѣ, които съдържали части отъ свѣтлина, погълната при смѣшението на двѣтъ сѣщности, Живиятъ духъ (Демииургъ) направилъ небеснитѣ свѣтила: слънце, луна и звѣзди; послѣ създалъ и стихии. Двѣтъ главни свѣтила, слънцето и луната, които съдържали най-много свѣтлина въ себе си, били отредени да притеглятъ свѣтлитѣ части отъ смѣсената природа и да ги прѣнасятъ, като плаваещи небесни кораби, въ обиталището на Бога. Тогава Богъ изпратилъ своя трети пратеникъ, който, придруженъ отъ дванадесетъ дѣви добродѣтели, настанилъ сѣдалището си на слънцето. На тоя пратеникъ било възложено да уреди отлжчването на свѣтлитѣ части отъ природата и, чрѣзъ луната и слънцето, да ги отправя къмъ върховнитѣ божествени сфери. Почнало се движението на небеснитѣ тѣла и свѣтила, почнало се и лжчеизпускането. Това очищение обаче на смѣсената природа било отново нарушено. (Тукъ манихейството прибѣгнало до помощта на мита за прѣлъщението). Въ небесното пространство взело да се забѣлѣзва едно андрогинно (двуполово) видѣние, което споредъ едни легенди било самиятъ сияенъ трети пратеникъ, а споредъ други — дванадесетѣ дѣви добродѣтели. Тоя фантомъ се вѣставалъ ту като красивъ юноша, ту като плѣнителна дѣвойка, и съ привлѣкателната си голота възпламенявалъ мжжкитѣ и женски демони, обърнати на звѣзди отъ Живия духъ. Възбуденитѣ демони, въ своя устремъ да уловятъ прѣлестното видѣние, почнали да отлжчватъ порочни части отъ своето тѣло, части съдържащи свѣтли и мрачни елементи, които, поради нечи-

стотата си, не възлизали въ върховнитѣ сфери, а падали на земята като пороенъ дъждъ, придруженъ съ трѣсъцитѣ на гърмотевицата. Споредъ друга легенда, женскитѣ демони, бидейки раздрусани отъ мировото въртение или пъкъ съблазнени отъ свѣтлия небесенъ юноша, почнали да отлжчватъ отъ своитѣ похотни органи частици, които сжщо падали на земята. Отъ демонското сѣме се народили по земята изроди и разни животни и растения. Синътъ на мрака (Асаклунъ въ сирийскитѣ паметници, *Σακλᾶς* въ гръцкитѣ) изѣлъ женскитѣ изроди, а другарката му Намраелъ (това име подсѣща за исполина Немродъ въ асиро-вавилонскитѣ митове) погълнала мжжкитѣ изроди, па, като се съвукупили, родили първитѣ чловѣци на земята — Адама и Ева. Така, полуалегорично, полунатуралистично разказано, било създадено чловѣчеството съ двояко естество, съдържаще мрачни (демонски) и свѣтли (божествени) елементи, включени въ тѣлата на демонитѣ-звѣзди още при борбата на двѣтѣ начала и тѣхното смѣшение.

И тъй, борбата, почната между свѣтлото и тъмно начало, между доброто и злото, завършила съ прѣвѣсъ на второто: душата на чловѣка, произлизаща отъ божествената свѣтлина, била затворена въ тѣлото, което е отъ тъмното начало. Тогава билъ изпратенъ Исусъ да научи Адама и Ева да се пазятъ отъ злото. Той особено прѣдупрѣдилъ Адама да се не довѣрява на женската прѣлестъ и да не се приближава до Ева. Адамъ послушалъ изпърво. Ева обаче народила поклѣние отъ сношенията си съ главния демонъ, сетнѣ съ Каина и най-сетнѣ и съ Адама. Послѣденъ божи пратеникъ, който дошълъ на земята, за да изведе грѣшното чловѣчество на правия пътъ и спасение, билъ Мани. За своята мисия Мани така говори въ началото на книгата си Сабураканъ, която билъ прѣдставилъ на персийския царь Сапора: „Мждростѣта и добритѣ дѣла сж бивали откривани на земята послѣдвателно, прѣзъ врѣмената, отъ божитѣ пратеници (пророци). Така, откровението бѣ занесено нѣкога въ Индия отъ пратеника, нареченъ Буда, въ Персия го занесе Заратустра, на западъ го прѣдаде Исусъ, и, най-сетнѣ сега, въ най-ново врѣме, откровението дойде и пророчеството бѣ обявено отъ менъ, Мани, пратеникъ на истиннаго Бога, въ земята на Вавилонъ“. Мани се наричалъ божи пратеникъ, утѣшителъ на чловѣчеството, параклетъ, и се позовавалъ на думитѣ на

Исуса, който говорѣлъ за него (Йоанъ XIV, 25): „А Утѣшителтъ, Духъ Свети, когото Отецъ ще изпрати въ мое име, той ще ви научи на всичко и ще ви напомни за всичко, що съмъ ви говорилъ“.

Черковната и нравствена страна на манихейството била слѣдната. При живѣ на Мани, основателтъ на новата религия билъ върховенъ глава на черквата; подобно на Исуса, той ималъ и дванадесетъ свои ученици, апостоли. Тая традиция се продължила и по-нататкъ. Слѣдъ смъртъта на Мани, неговъ замѣстникъ станалъ първиятъ му ученикъ Сисъ или Сисини. Черковната йерархия се състояла отъ дякони, свещеници и епископи. Единъ отъ епископитѣ, замѣстникъ на Мани, прѣдставялъ върховната властъ. Манихейскитѣ храмове били обикновени молитвени домове, съ проста обстановка, безъ образи, които, като знакове на идолопоклонство, били изхвърлени. Самъ Мани билъ вѣщъ художникъ-живописецъ и илюстриралъ съчиненията си съ чудни орнаменти, но не и съ божествени и ангелски ликове. У източнитѣ манихейци, въ срѣдня Азия и Китай, имало манихейски манастири, въ които живѣли съвършенитѣ отъ сектата. Избранитѣ манихейци водѣли светъ и строгъ аскетиченъ животъ, отговарящъ на догмитѣ на сектата: тѣ отбѣгвали до край плътскитѣ сгоди и наслади, за да прѣчистятъ съ това душата си и да я приготвятъ да се приобщи до Бога, отдѣто е произтекла. Тѣ не се женѣли, не вкували месо и вино, постѣли, не работѣли, не притежавали нищо свое, и оскъждната храна, която приемали, била имъ донасяна отъ обикновенитѣ манихеи, слушателитѣ. Съвършениятъ манихей не е смѣлъ да убие каквато и да било жива тварь или да откъсне нѣкое растение, за да не би по тоя начинъ да посегне на оная жизнена божествена частица, която се крие въ всѣко създание. Слѣдъ смъртъта, душата на избрания манихей бивала възнесена отъ свѣтлитѣ ангели, чрѣзъ луната и слънцето, които я прѣчиствали съвършено и прѣдавали въ божественото обиталище. Манихеитѣ не вѣрвали въ възкресението на тѣлата, плодъ на мрачното естество. Докато въ групата на избранитѣ влизали малцина смѣли поборници, а такива имало и жени и дори дѣца, мнозинството манихеи се задоволявали съ степенъта на слушателитѣ. Тѣ се стараели да подражаватъ поне отчасти на избранитѣ, постѣли, молѣли се и ограничавали тѣлеснитѣ си

пощѣвки. Наистина, тѣ се женѣли, но избѣгвали многоженството, гледали да нѣматъ дѣца или да иматъ малко, та съ това да намалятъ поколѣннието и страждущитѣ души, затворени въ демонската плътъ. Тѣ се хранѣли и съ месо, пиели вино, работѣли и трупали имотъ, както и другитѣ иновѣрци. Тѣхната душа не отивала право на небето, а трѣбвало, споредъ степенѣта на прѣгрѣшенията си, да страдае и, слѣдъ смъртѣта, да броди изъ разни животни и растения, да се прѣражда и прѣчиства и, най-сетнѣ, чрѣзъ нѣкое растение, да мине като храна у нѣкой избранъ манихей, съ спасението на когото да намѣри изгубения рай. Учението за метемпсихозата било слабо развито въ началното манихейство; то се засилило по-късно, подъ влиянието на будизма. Що се отнася до голѣмитѣ грѣшници, тѣхнитѣ души били обречени на вѣчно мѣчение. Най-сетнѣ, слѣдъ дълги вѣкове, земята ще бѣде изпусната отъ своя Носачъ (Атласъ), който я крѣпи, за да падне въ пропастьта и бѣде обхваната отъ страшенъ пожаръ, който ще трае 1468 години и ще изгори всичко по нея. Тогава всичката земя ще бѣде погълната отъ вѣчния огънь — пѣклото, въ срѣдата на което ще останатъ демонитѣ. Душитѣ на голѣмитѣ грѣшници, поради това че съдържатъ що-годѣ частици отъ небесната свѣтлина, ще останатъ на повърхнината на пѣклото и ще служатъ като ограда между двата възстановени нѣкогашни мира — свѣтлото небе и мрачния пѣкълъ.

По такъвъ начинъ, прочее, дуалистичната система на Мани разрѣшава проблемата за сѣществуването на злото въ природата и въ човѣка. Мани намира, че при монотеизма на юдейството и на християнството сѣществуването на злото се явява несъвмѣстимо съ идеята за всеблагъ и всемогъщъ Богъ; злото, споредъ него, е дѣло на друго, независимо и противно божество, чиито прояви биятъ на очи въ цѣлата природа и животъ. Смѣлата дуалистична система на Мани, изпълнена съ драматизмъ и изложена въ митични легенди и фантастични картини, е могла да уясни загадкитѣ, за които, при крушенето на древнитѣ цивилизации, се дирѣли задоволителни отговори. Но затова пѣкъ тя е проникната съ страшенъ песимизмъ, по-грозенъ може-би отъ будийския пантеизмъ: животътъ на човѣка е безкрайна трагедия, отъ която само малцина избраници ще бждатъ честити скоро да се избавятъ;

голѣмата часть на челоувѣчеството е осждена на хилядилѣтно бродение и мжки, докато се добере до изгубения рай, а мнозинството — великитѣ грѣшници, поставени между двата мира на свѣтлината и мрака, сж осждени да прѣбждватъ. безъ утѣха и милость, въ страдание прѣзъ вѣчнитѣ вѣкове.

Манихейското учение прѣдопрѣдѣли отчасти и по-нататѣшната своя сждба. Неговиятъ песимистиченъ погледъ върху свѣта и чоуѣка, неговиятъ суровъ аскетизъмъ и пълно отричане отъ благата на живота не можеха да послужатъ за основа на една широко призната религия. Закрѣпването, отъ друга страна, на християнството и мохамеданството като държавни религии, отъ централна Азия и Индия та до Атлантическия океанъ, не позволи на манихейството да шири свободно своето учение. Само едно реформирано манихейство, приближено до господствуещитѣ вѣри, можеше да се надѣва на извѣстенъ успѣхъ. И наистина, приспособеното новоманихейство, познато съ разни имена — павликянство, масалиянство, богомилство, фундаитство и др., можа да продължи съществуването на дуализма още нѣколко столѣтия и дори да му даде моменти на жизненостъ и прѣуспѣване.

Павликянството,¹⁾ чийто произходъ се свързва отъ самитѣ павликяни съ името на апостолъ Павла, а византийскитѣ извори го изкарватъ отъ Павла Самосатски (III в.) или отъ Павла и Йоана, синове на манихейката Калиника отъ Самосатъ (край на VII в.) и пр., се явява на историческата сцена въ Армения едва прѣзъ VIII в. и особено въ началото на IX в. То е прѣобразувано манихейство, доближено до християнството. Павликянството запазва манихейската строга дуали-

¹⁾ Извори и литература за павликянството срв. у *Karapet Ter-Mkrttschian*, Die Paulikianer im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien. Leipzig 1893, и особено у *Cdnybeare*, The key of truth. A manual of the Paulician church of Armenia. Oxford 1898. За павликянството въ България: *E. Fermendžin*, Acta Bulgariae ecclesiastica. Zagrabiae 1887. — *А. Теодоровъ*, Българитѣ католици въ Свишовско и тѣхната черковна борба (Лѣтопись на Б. Кн. Др., II 1900-1901 г.). — *Д. Е. Такела*, Нѣкогашнитѣ павликяни и сегашнитѣ католици въ Пловдивско (Мсб. XI, 1894 г.). — *Л. Милетичъ*, Нашитѣ павликяни (Мсб. XIX, 1903 г.). — *Сжици*, Нови документи по миналото на нашитѣ павликяни (Мсб. XXI, 1935 г.). — *Сжици*, Павликянското нарѣчие (Мсб. XXVI, 1912 г.). — *Йор. Ивановъ*, Произходъ на павликянитѣ споредъ два български ръкописа (СпБАН., XXIV, 1922 г.).

стична основа, но вече се издава за сжщинско християнство, и неговитѣ послѣдватели се наричатѣ християни. Православнитѣ едвамъ го признаватѣ за християнска секта, а арабскиятъ писателъ Масуди го зове „Байлаки (павликяни), секта, която стои по срѣдата между християнството и маздеизма“. Подобно на манихеитѣ, тѣ вѣрвали въ единъ Богъ властителъ на небесния миръ, и въ другъ — творецъ на земния миръ. Подъ влияние на християнството, тѣ приели учението за Св. Троица, съставена отъ Отца, Сина и Св. Духа, но си я прѣдставяли само като еманация на едноличния Богъ Отецъ. За да избави падналото чловѣчество, Богъ Отецъ изпратилъ Исуса. Рождението на Исуса отъ Дѣва Марія било привидно: сжщинската му майка обаче билъ небесниятъ Йерусалимъ. Павликянитѣ си служели съ християнскитѣ новозавѣтни книги и особено съ Павловитѣ послания. Посланията на апостолъ Петра, който се отричалъ отъ Христа, отхвърляли. Отхвърляли сжщо и старозавѣтнитѣ книги и пророцитѣ, които тѣ смѣтали за лъжци. Черковната имъ служба и духовна йерархия били много опростени. Тѣ не уважавали св. Богородица, светцитѣ, кръста, иконитѣ, християнскитѣ таинства. По аскетизмъ и въздържание тѣ се различавали отъ манихеитѣ и се приближавали до християнитѣ; яли блажно, пиели вино, женѣли се и дори, въ полово отношение, изпадали въ безчинство и извратености. Павликянството се проширило най-много въ западноарменскитѣ области и въ сѣверна Сирия и станало държавна религия на нѣколко арменски племена. Арменцитѣ павликяни имали своя войска, крѣпости и играли важна роля въ армено-византийскитѣ и арабо-арменски отношения, особено прѣзъ IX в. Прѣселенитѣ пкъ арменски колонисти въ Тракия повлияли много, както ще видимъ, за прѣнасянето на дуалистичнитѣ възгледи и срѣдъ българитѣ. Съ завоеванието на Армения отъ византийцитѣ и послѣ отъ арабитѣ и турцитѣ, тамъ замрѣло и павликянството; то продължило обаче своя животъ въ новото си отечество, въ България, дѣто, споредъ българската легенда за произхода на павликянитѣ, се били прѣселили ужъ самитѣ основатели на тая секта: ѣ прѣидоста к' Българьскон земли ѿ Кападоки, и прѣткорише си имена аплска Пакель, Івань, и оучахъ людѣ ѿ книжѣ, да когю члкъ въѣршише, они имъ зако прѣимлахъ; и тизи люди наричет се Пакликѣне. Павликянитѣ въ Пловдивъ и околността

играли значителна роля прѣзъ редъ вѣкове. Както ще посочимъ по-нататкъ, тѣ вземали живо участие въ политическитѣ събития прѣзъ XI-XIII в. и, въ повечето случаи, вървѣли солидарно съ българскитѣ тежнениа, въ ущърбъ на византийскитѣ. Тѣ прострѣли своето вѣрско влияние и въ крайдунавскитѣ български области, било чрѣзъ проповѣдници, било чрѣзъ прѣселение на голѣми групи свои едновѣрци. Прѣзъ 1366 г. намираме павликянско население въ Видинската област, въ държавата на Ивана Срацимира. При врѣменното завладѣване на тоя край отъ маджаритѣ, голѣма часть отъ православното българско население, а сжщо и отъ павликянитѣ (*partim ex Paulicianis*) били насилени да приематъ католичество. Слѣдъ оттеглянето обаче на маджаритѣ, населението ще се е върнало въ старата си вѣра. Документи отъ XVI и началото на XVII в. свидѣтелствуватъ, че въ Кипровци напр. (Видинска област) и въ Никополско още живѣли павликяни (павлинѣани, *Paulini*), които говорѣли български, имали и черкви, но отхвърляли кръста и пр. Тѣ били обърнати тогава въ католичество отъ мисионери францисканци, дошли главно изъ Босна. Въ сжщото врѣме били покатоличени и павликянитѣ въ Пловдивско. Докато обаче крайдунавскитѣ павликяни обичатъ да се зоватъ „българи католици“, тѣхнитѣ пловдивски събратя и до день днешенъ пазятъ старото си име „павликяни“. Въ града Пловдивъ сжществува „Павликянска махала“, и нѣколкото българокатолишки села въ Пловдивско още се наричатъ павликянски и жителитѣ имъ — павликяни. Въ сѣверна България имената на нѣколко села, като Павликени (Търновско), Горно-Павликени, Долно-Павликени (Ловешко), напоятъ нѣкогашнитѣ павликяни. Поменатитѣ села сж съ българско православно население. Въ околността на Горно-Павликени има стари гробища, съ безкрѣстни плочи, а това може да бжде бѣлѣгъ за старо неправославно, богомилско или павликянско население. Както въ България, павликенството изчезнало и въ началното си отечество — Армения. Последнитѣ арменски общини, които изповѣдвали доста промѣнено павликянство, се намирали въ сѣверна Армения. Тѣ пазѣли своята вѣра до прѣди сто години. Горѣпоменатиятъ английски ученъ Conybeare обнародва текста на тѣхното вѣруу въ книгата си *The key of truth*. Византийскитѣ писатели, които говорятъ за павликянитѣ, ги зоватъ ту павликяни, ту мани-

хеи, по традиция, при все че сжщинското манихейство да не сжществуваше вече прѣзъ срѣдата на срѣднитѣ вѣкове въ Византия и въ съсѣднитѣ ѝ области.

Друга секта съ дуалистично-гностико християнски елементи, така нареченото масалиянство, се явила въ Сирия, станала добрѣ извѣстна прѣзъ IV в. и продължила своето сжществуване, късно слѣдъ това, въ Сирия, Армения, Мала-Азия и Балканския полуостровъ. Масалиянитѣ (на сирийски „молещи се“) били извѣстни у гърцитѣ и съ прозвището *εὐχῆται*, т. е. молещи се, както старитѣ българи ги наричали молиткѣници, защото моленето, молитвата съставлявала най-сжществената тѣхна външна особеностъ. Тѣ се издавали за християни и намирали привърженици въ манастиритѣ главно, между монашеския свѣтъ, и по-малко срѣдъ народа. Като дуалисти, тѣ учели, че въ човѣка, по наслѣдство отъ прадѣдо Адама, съжителствуватъ Духъ Свети и сатана. По-нататѣкъ обаче тѣхното учение прѣдставява нѣщо обособено. Тѣ твърдѣли, че нито кръщението, нито другитѣ таинства на православната черква сж въ състояние да пропждятъ сатаната, който постоянно тика човѣка къмъ злодѣяние и пороци. Единствено продължителната молитва може да изгони бѣсоветѣ и тѣхното дѣйствие, да очисти човѣка и да направи тѣлото му обиталище на Духа Светаго. Така прѣчистената душа изпадала въ видѣние и могла да види Св. Духъ и Св. Троица. Поради тая мистическа практика, масалиянитѣ били наричани още ентусиясти и мечтатели. Въ своята срѣда тѣ прибирали всички, които продавали или раздавали имота си, които напускали брачнитѣ си врѣзки, както и ония роби, които избѣгвали отъ господаритѣ си; тѣ ги приемали при себе си, обличали ги въ калугерско расо и посвещавали на своитѣ мистерии и видѣния. Масалиянитѣ прѣзирали ржчния трудъ, нѣкои отъ тѣхъ се скопявали, св. Богородица не почитали, кръста хулѣли и пр. Тѣзи, които били извънъ манастиритѣ, живѣли на групи, често и по улицитѣ и, мислѣйки, че демонитѣ живѣятъ не само въ човѣка, но че и въздухътъ е изпълненъ отъ тѣхъ, плюели постоянно и се секнѣли, за да се отърватъ отъ демонитѣ, молѣли се, изпадали въ съзерцания и пророчествували. Съ такива особености, на кратко казано, ги описватъ писателитѣ до VIII в. Въ по-къснитѣ из-

вѣстия, отъ XI в. насетнѣ, на масалиянитѣ се приписва и учението за Сатанаила, което намираме и у богомилитѣ. Тѣхната Св. Тройца се състояла отъ Бога Отца, който владѣе само на надмировитѣ нѣща (τὰ ὑπερχόσμια μόνα), отъ старшия му синъ Сатанаила, който владѣе земнитѣ (τῶν ἐγχοσμίων τὸ κράτος), и отъ младшия му синъ Исуса, комуто сж подвластни небеснитѣ (τὰ οὐράνια). Поради това имъ гледище, едни почитали особено и старшия синъ Сатанаила, властитель на земята, отъ когото се боели да имъ не напакости. Сатанизмътъ на тия масалияни много дразнѣлъ тѣхнитѣ полемисти християни, които приписвали на сектантитѣ най-невѣроятни нелѣпости и мърсотии. За разпространението на масалиянството въ Тракия прѣзъ XI в. ни подсъща съчинението на видния византийски писател Михаилъ Пселъ „За дѣйствието на демонитѣ“. Кедринъ разказва, че прогоненитѣ отъ Сирия масалияни изпърво въ Памфилия (Мала-Азия), въ негово врѣме (XI—XII в.) били се прѣснали въ по-голѣмата частъ на западновизантийскитѣ области т. е. на Балканския полуостровъ. Той прибавя, че масалиянитѣ тогава били познати и съ името „богомили“.

Богомилство.¹⁾

Условия за появата на богомилството. — Сѣмената на дуализма, хвърлени на бѣлгарска почва прѣзъ IX в., не закѣснѣха да дадатъ плодове. Прѣзъ врѣме на царъ Симеона

¹⁾ По-главни извори и изслѣдвания по богомилството: *Н. М. Петровский*, Письмо патріарха Константинопольскаго Теофилакта царю Болгаріи Петру. Спб. 1914 (отпечатъкъ отъ Извѣстія отд. русскаго яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. XVIII, год. 1913, кн. 3). — *Св. Козмы Пресвитера* Слово на еретики и поученіе отъ божественныхъ книгъ. Изд. М. Г. Попруженко. Спб. 1907. — *М. Г. Попруженко*, Козма Пресвитеръ (Извѣстія Русскаго Арх. Института въ Константинополѣ, т. XV, 1911 г.) — Посланието (Ἐπιστολὴ) на *Евтимия отъ Акмония* до своитѣ съотечественици въ Акмонската епархия (Опсикійска тема, западна М.-Азия), първа половина на XI в. Обнародвано у *G. Ficker*, Die Phundagiagiten. Leipzig 1908. — *Евтимий Зигавинъ* (Зигадинъ), Изложение противъ богомилитѣ (Κατὰ Βογομίλων или Ἐκθεσις περὶ τῆς ἀρίσσεως τῶν Βογομίλων), отъ нач. на XII в. Издания: *Gieseler*, Euthymius Zigadenus, Narratio de Bogomilis. Göttingen 1842; *Migne*, Patrologia Graeca, CXXX, 1289—1331; ново издание, съ нѣкон отклонения въ текста, у *Ficker*, 89—111. — *Тайната книга*, наричана още *Faux Evangile* или *Liber apocryphus Sancti Johannis*, отъ XII в. За изданията срв. по-долу при сжщия надсловъ. — *М. Г. Попруженко*, Синодикъ царя Бориса. Одесса 1899. —

дуалистичът имаха вече свои послѣдватели въ България, а при неговия наслѣдникъ Петра, прѣзъ втората четвъртъ на X в., официално се знаеше за тѣхното разпространение, познати вече съ ново име „богомили“. Богомилството се явява, ще рече, тогава именно, когато българската държава владѣеше по-голѣмата частъ отъ Балканския полуостровъ, и Византия ѝ плащаше данѣкъ; когато християнството тамъ бѣше станало господарствена религия; когато българската литература бѣше вече прѣживѣла една отъ най-мощнитѣ си епохи при единъ общенароденъ книжовенъ езикъ; когато, най-сетнѣ, бѣха положени основитѣ на българско национално съзнание и единство. Какъ да се обясни прочее появяването, тъкмо по онова врѣме, на учение, което носѣше раздѣление въ религиозния и общественъ битъ на българитѣ, което бѣше протестъ срѣщу официалното християнство и срѣщу свѣтската и духовна властъ?

Отъ условията, които спомогнаха да се развие туй чуждо сѣме на българска земя, на първо мѣсто трѣбва да поста-

Послание на патриархъ Германа (1222—1240 г.) до цариграждани срѣщу богомилитѣ (Πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ κατὰ Βογομιλῶν), обнародвано у Ficker, 115—125. — Reinerius Sacconi, Summa de Catharis et Leonistis (Thesaurus nova anecdotorum, т. V). — Moneta, Adversus Catharos et Waldenses. Romae 1743. — Житие на Теодосия Търновски отъ патриархъ Калиста. Обнародвано отъ В. Н. Златарски, Житіе и жизнь преподобнаго отца нашего Теодосіа. София 1904. — Житие на Илариона Мъгленски отъ патриархъ Евтимия. Обнародвано отъ E. Kalužniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien 1901, стр. 27—58. — Thallóczy, Beiträge zur Kenntniss der Bogomilenlehre (Wissensch. Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, т. III, 1895 г., стр. 360—371).

J. Chr. Wolf, Historia Bogomilorum, qua potissimum ex Panoplia dogmatica Euthymii Zigabeni eiusque codice graeco non edito eorum fata, doctrinae et mores ita exponuntur. Vitembergae 1712. — J. G. V. Engelhardt, Kirchengeschichtliche Abhandlungen. Erlangen 1832, стр. 151—206: Die Bogomilen. — C. Schmidt, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois. Paris 1848—1849, 2 книги. — Б. Петрановиѣ, Богомили. Църква Босанска и кръстияни. Задар 1867. — В. Левицкій, Богомилство, болгарская ересь X—XIV в. (Христіанское Чтеніе, 1870 г.). — Fr. Rački, Bogomili i Patareni (Rad VII, VIII, X, 1869—1870 г.). — Rački, Prilozi za povjest bosanskih Patarena (Starine I, 1869 г.). — P. Каролевъ, За богомилството (Периодическо списание, 1870 г.). — Купріяновичъ, Жизнь и ученіе богомиловъ (Православное Обозрѣніе, 1875 г.). — Al. Lombard, Pauliciens, Bulgares et Bons-Hommes en Orient et en Occident. Genève et Bâle 1879. — Douais, Les Albigeois, leurs origines. Paris 1879. — J. Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. München 1890, 2 части. — Dr. Prohaska, Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina. Zagreb 1911, на стр.

вимъ религиозната колебливостъ, която бѣ настанала слѣдъ неотколѣшното смѣняване на езичество съ християнство отъ князь Бориса. Вѣковниѣ традиции на езичеството не можеха лесно да се забравятъ. Бунтътъ на Борисовиѣ боляри и отмѣтането на Борисовия синъ Владимира отъ новата вѣра сж отчасти доказателства за това. Йоанъ Екзархъ, съврѣменикъ на царъ Симеона, изрично споменава за останали още некрѣстени славяни въ българската земя. Св. Иванъ Рилски, който живѣе прѣзъ царъ Петрово врѣме, съвѣтва въ своя завѣтъ ученицитѣ си да упжтватъ своитѣ сънародници въ правата вѣра и да ги отклоняватъ отъ езическитѣ обичаи, каквито тѣ държели и слѣдъ крѣщението. Въ Родопитѣ имало некрѣстени българи дори и прѣзъ XI в., които, както се говори въ житието на св. Георгия Иверски, още се кланяли на своитѣ кумири. Съ други думи, дълго врѣме слѣдъ приемане на християнството, българитѣ пазѣли свои езически обичаи и живѣли въ вѣрска неустановеностъ. Пъкъ не е било само ре-

18—55. — Н. П. Благовѣвъ, Правни и социални възгледи на богомилитѣ. София 1912. — М. Weingart, Počátky bogomilství (Slovanský Přehled, 1913, číslo 1). — Н. П. Благовѣвъ, Бесѣдата на пресвитер Козма против богомилите (Годишник на Соф. Университет, кн. XVIII, 1923 г.). — Ю. Трифоновъ, Бесѣдата на Козма Пресвитеръ и нейниятъ авторъ (Списание на Бѣлг. Ак. на Наукитѣ, кн. XXIX, 1923 г.). — J. A. Ilić, Die Bogomilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Sr. Karlovci 1923. — Най-обемната книга върху богомилството (838 стр.), на Isidor Ieșan, Secta Paterenă în Balcani și în Dacia-Traiana. București 1912, е чиста фантазия!

За богомилството сж дадени по-къси или по-дълги бѣлѣжки и въ нѣкои общи исторически съчинения: Дриновъ, Исторически прегледъ на българската църква. Виѣнна 1869; Осокинъ, Исторія Альбгойцевъ. Казанъ 1869; Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей. Москва 1871; Гильфердингъ, Сочиненія, т. I; Иречекъ, Исторія Болгаръ. Одесса 1878; О. Успенскій, Очерки по исторіи византийскай образованности. Спб. 1891; Радченко, Религиозное и литературное движеніе въ Болгаріи въ эпоху передъ турецкимъ завоеваніемъ. Кіевъ 1898; Лебедевъ, Историческѣе очерки. Изд. 2-ое. Москва 1902; Цухлевъ, История на българската църква. София 1911, и др. Богомилското учение занимава въ ново врѣме и редъ български публицисти. Едни отъ тѣхъ смѣтатъ богомилството за разрушителенъ елементъ въ сръднѣвѣковна България и го порицаватъ; други го изучаватъ съ любовь и темпераментъ и се опитватъ да прозратъ задъ оскѣднитѣ често пѣти научни данни и да възсздадатъ свѣтли страници въ българското минало: Пакчевъ, Богомилитѣ (въ Библиотека на Слав. Бесѣда, 1907 г.); Д. Мишевъ, България въ миналото. София 1915; В. Петковъ, България — носителка на реформация, култура и цивилизация. София 1919; А. Страшимировъ, Публични бесѣди. София 1921 г.; Хр. Върговъ, Революционери. София 1924, и др.

лигиозното двоевѣрие, което е могло да улесни зараждането на богомилството. Съ проникването на християнството се засилвало византийското влияние въ правово и аграрно отношение. Заедно съ промѣнитѣ, които били направени въ племенния битъ и нравственостъ, и съ засилване на свѣтското и черковно крѣпостничество се породили негодувания, изразени въ явни бунтове и въ спотаено неприязнено настроение на народа срѣщу новия редъ на нѣщата. Духовенството и то не могло да привлѣче къмъ себе си довѣрието и сърдцето на населението: картината, която рисува пресвитеръ Козма за покварата на монашеството и на духовнитѣ наставници на българския народъ въ царъ Петрово врѣме, е съвсѣмъ неутѣшителна.

Това състояние на България прѣдставляло твърдѣ пригодна почва, на която сж могли да вирѣятъ ония учения, които родиха богомилството. А сѣячи на това учение не липсвали въ българската земя: едни били дошли за това нарочно, а други отдавна вече живѣели тамъ като колонисти, останали отъ врѣмето на византийското владичество, прѣди царъ Симеона. Така, още въ първитѣ години на покрѣстването на князь Бориса, павликянитѣ отъ арменския градъ Тефрика, или Тебрика, мислѣли да проводятъ своя религиозна мисия въ България. Това разказва Петъръ Сицилийски, който билъ пратенъ отъ византийския императоръ Василия I въ Тефрика прѣзъ 868 г. да прѣговаря за прѣдаване на плѣнници. Градъ Тефрика (Нахрѣ-Аврикъ въ сръдновековнитѣ сирийски паметници) на р. Чалта-Чай, горенъ притокъ на Ефратъ, билъ въ онова врѣме политически центъръ на павликянитѣ. Била ли е изпълнена павликянската мисия до князь Бориса, не знаемъ, но Петъръ Сицилийски, за да я осуети, писалъ писмо до българския архиепископъ, придружено съ единъ трактатъ за павликянското учение, сега единъ отъ главнитѣ извори за проучване на сектата. Може би за подобна армено-павликянска мисия въ България се отнасятъ думитѣ и на папа Николай до князь Бориса отъ 866 г.: „Въ отечеството Ви сж дошли отъ различни мѣста християни, т. е. гърци, *арменци* и други отъ други мѣста; тѣ, както имъ се ще, разправятъ много и различни нѣща“. Твърдѣ е възможно, тукъ да става дума не за арменци павликяни, а за обикновени арменци монофизити. Имаме обаче друго по-надеждно посочване за проповѣждане

на манихейство (павликянство) срѣдъ българитѣ въ онова врѣме, именно писмото на Силияна до папа Стефана, отъ 870 год.

Зараждането на богомилството било особено улеснено отъ арменскитѣ и сирийски колонисти, които Византия настанява на нѣколко пѣти въ Тракия и въ Пловдивско. Още при царь Симеона частъ отъ тѣхъ останаха въ прѣдѣлитѣ на българската държава. Едни отъ тия прѣселенци били монофизити, а други павликяни, масалияни и разпалени иконооурци. Така, на деветата година слѣдъ опустошенията на чумата въ Тракия (746—747 г.), т. е. въ 755 г., казва Теофанъ, „императоръ Константинъ (Копронимъ) прѣсели въ Тракия сирийци и арменци, които докара отъ Теодосиополъ (Ерзерумъ) и отъ Мелитина (Малатия) и отъ които се разпространи ересъта на павликянитѣ“. Наслѣдникътъ на Копронима, Лъвъ IV Хазаринътъ, докаралъ прѣзъ 778 г. нови колонисти изъ Германикия (сѣверна Сирия) въ Тракия. Павликяни имало и въ самия Цариградъ. Прѣзъ 813 г., когато Крумъ опустошаваше Тракия и се насочваше къмъ византийската столица, тамошнитѣ павликяни се бѣха одързостили да дигнатъ бунтъ противъ православното духовенство и да се гаврятъ съ иконата на св. Богородица. По-късно, императоръ Йоанъ Цимисхи (969—976 г.), който бѣше отъ арменски родъ, прѣсели свои сънародници павликяни изъ областитѣ на Ефратъ въ Пловдивско. Антиохийскитъ патриархъ Теодоръ, разказва за това Кедринъ, убѣдилъ Цимисхия, „щото манихейтѣ (т. е. павликянитѣ), които се бѣха прѣснали по цѣлия изтокъ и съ своята мръсна вѣра заразяваха населението, да ги засели на западъ въ нѣкоя пуста крайна страна, което и извърши императорътъ, като ги прѣсели въ Пловдивъ“. Ана Комнина, която е прѣбивавала въ Пловдивъ и познавала павликянитѣ, като говори за сѣщото събитие, добавя, че павликянитѣ били заселени въ околноститѣ, „около Пловдивъ“. Въ много отъ историческитѣ събития, които станали въ Пловдивско прѣзъ XI, XII, XIII в., като нападенията на печенѣзитѣ, застояването на кръстоносцитѣ на Фридриха I прѣзъ 1189 г. въ Пловдивъ, военнитѣ операции на царъ Калояна и пр., павликянитѣ взематъ дѣятелно участие и въ повечето случаи въ сговоръ съ българитѣ. Арменски монофизитски общини имало и въ други български области. Тѣ си имали свои черкви и свещеници

въ Софийско и Дѣволско прѣзъ XI—XII в., както се знае отъ писмата на Теофилакта Охридски; въ Пловдивъ прѣзъ XII в. имали и свой манастиръ; въ Мъгленско живѣли арменци монофизити и павликяни и пр. Срѣднѣвѣковнитѣ паметници и грамоти поменаватъ често арменски селища и отдѣлни арменски сѣмейства по разни български крайща: с. Армѣнохоръ въ Битолско, мѣстность Армѣница въ Рила и др. И сега сж познати селата: Ерменово, Ерменско (въ Леринско), Ерменлуй (Никополско), Армѣнитѣ (Габровско), Армѣнковци (Дрѣновско), Ерменлий (Добришко). Сирийско-арменскитѣ колонисти били носители, освѣнъ на павликянство и монофизитство, още и на масалиянство. За масалияни въ Тракия прѣзъ XI в. говорятъ, както поменахме, Михаилъ Пселъ и Кедринъ. Кизическитѣ пѣкъ митрополитъ Димитри е първиятъ по врѣме писателъ (X в.), който сближава масалиянство съ богомилство.

За закрѣпването на дуализма въ България, нѣкои учени, както напр. В. Г. Василевски, привеждатъ и влиянието на печенѣзитѣ, които прѣзъ XI в. проникнаха въ българскитѣ и византийски земи, и групи отъ тѣхъ бидоха заселени въ Софийско, Нишко, Щипско и Мъгленско. Василевски основаваше своето прѣдположение на възможното проникване на манихейството у печенѣзитѣ отъ сроднитѣ тѣмъ турски племена, като напр. уйгуритѣ, които, както поменахме, сж изповѣдвали прѣзъ VIII в. религията на Мани. Сега можемъ да си послужимъ обаче и съ едно по-изрично свидѣтелство за вѣрата на печенѣзитѣ, чиито обиталища прѣзъ IX—X в. достигаха до долния Дунавъ и които прѣзъ XI в. нахлуха въ Византия и въ Маджарско. Това свидѣтелство, приведено у арабския писателъ Алъ-Бекри (XI в.), разказва, че изпърво печенѣзитѣ държали вѣрата на магитѣ, т. е. Заратустровия дуализъмъ, а по-късно едни тѣхни племена приели мохамеданство, водили война съ другитѣ племена дуалисти и ги насилили да приематъ исляма. А че манихейството е било проникнало у нѣкои фино-турански племена, обитаващи нѣкога въ сегашнитѣ руски юго-източни области, за това можемъ да сѣдимъ отъ персийски дуалистични заемки у тия племена. Така напр. маджаритѣ, които, прѣди да се настанятъ въ сегашното си отечество, живѣеха край Волга и по-сетнѣ въ южна Русия, пазятъ и сега въ своя езикъ и фолклоръ останки отъ

дуалистична терминология и обреди. Тѣзи елементи тѣ сж могли да заематъ, при странствуванията си изъ Русия, отъ нѣкои турски племена, като печенѣзитѣ, часть отъ които нахлу въ маджарската земя и остана тамъ. Употрѣбяванитѣ у маджаритѣ имена *Isten* (Ищентъ, Богъ), *ördög* (ьордьогъ, дяволъ), *manó* (мано, бѣсъ, духъ) и др.¹⁾ не сж домашни, а иматъ персийски произходъ: *изданъ*, *ердекъ*, *мана*.

Отъ горѣизложеното става ясно, че още прѣзъ X в. въ българската земя сж сжществували редъ условия, за да се яви и тамъ дуализъмъ въ една или друга форма. И дѣйствително, той се явилъ, пусналъ корени и далъ плодове — така нареченото богомилство.

Поява на богомилството. — Проповѣдитѣ на горѣпоменатитѣ мисионери дуалисти въ България прѣзъ втората половина на IX в., при князь Бориса, както и учението на павликянитѣ и масалиянитѣ, останали при царь Симеона въ българскитѣ държавни граници, не ще да сж останали безъ влияние върху българското население. Още въ това врѣме дуализмътъ ще да е билъ спечелилъ свои български послѣдватели. Йоанъ Екзархъ Български, съврѣменникъ на царь Симеона (893—927 г.), укорява на нѣколко мѣста въ съчиненията си манихейтѣ и славянитѣ езичници, останали такива и слѣдъ крѣщенiето на Бориса. Той дори изтъква една отъ характернитѣ особености на бждещето богомилско учение за сатаната, смѣтанъ за старши синъ на Бога: Да се срамлѣють оубо вси пошнѣнни и сквѣнни манихѣи и вси поганни словѣне . . . то же не стыдѣтсе днѣвола глѣюще старѣиша сѣна (т. е. отъ Исуса). Това показва, че богомилството, като смѣсница отъ манихейство, павликянство и масалиянство, е било захванало да се оформява доста рано въ България и че за него сж знаели писатели, като Йоана Екзарха. Бѣлѣжката на Йоана Екзарха се явява като най-старо свидѣтелство за умѣренъ дуализъмъ, дѣто дяволътъ, творецъ на видимия свѣтъ, не е равноначаленъ и равноправенъ на Бога Отца, а неговъ синъ и по-късно и врагъ. Прѣзъ

¹⁾ За думата Господъ тѣ иматъ *Уръ*, за Господъ-Богъ — *Уръ-Ищентъ*, за сатана — *Шатанъ* (*Sátán*). Срв. турското шайтанъ т. е. сатана, дяволъ. За нѣкои отъ тия заемки срв. *H. Vámbéry, Der Ursprung der Magyaren. Leipzig 1882, стр. 344 сл.*

втората четвърт на X в., при царь Петра, дуализмът въ България се бил доста проширилъ и станалъ застрашителенъ. Царь Петъръ, като узналъ за това, на два пѣти се обръщалъ за съвѣти до цариградския патриархъ Теофилактъ, който му билъ близъкъ сродникъ, защото царица Мария, жена на царь Петра, била негова сестра. Второто послание-отговоръ на Теофилакта до Петра, открито неотдавна въ Амброзиянската библиотека въ Милано, е най-ранното по-подробно свидѣтелство за появата на дуализма срѣдъ българитѣ. То не е датувано, но неговото написване ще трѣбва да се постави въ термина на Теофилактово патриаршество, т. е. между 933 и 956 г., когато е властвувалъ и царь Петъръ (927—969 г.). Въ това послание става дума вече за крайно дуалистично учение, признаващо двѣтѣ начала — добро и зло, двама творци: единъ създателъ на свѣтлината и на ангелитѣ, а другъ на видимия свѣтъ, на челоуѣка и животнитѣ. Ересъта била, казва Теофилактъ, смѣсъ на манихейство съ павликянство (*μανιχαϊσμός γάρ ἐστι παυλιανισμῶ συμμιγής*). Нейнитѣ привърженици не били само нѣколко отдѣлни личности или чужди проповѣдници, а групи отметнали се отъ православието българи заедно съ свещеницитѣ си. Имало и такива, които спохождали еретицитѣ, безъ да оставятъ православието си. Патриархъ Теофилактъ съвѣтва царь Петра какъ да постѣпи съ провинилитѣ се и какви наказания да имъ наложи, на едни епитимия, а на други анатема. По-строги наказания патриархътъ не прѣпорѣчва. Тѣзи мѣрки не спрѣли ересъта: тя продължила своя животъ, развивала се и, още при сѣщия царь Петра, тя се явила съ свой водителъ, попъ Богомилъ. Българскиятъ писателъ Козма (втората половина на X в.), който прѣвъ говори за попъ Богомилово учение, прѣдставя го като особена вѣрска система, съ умѣрено дуалистично гледище, неподходящо напълно ни на манихейството, ни на павликянството, ни на масалиянството. Ще рече, прѣвитѣ домашни вѣсти говорятъ за сѣществуването на дуалистично учение въ България, въ царь Симеоново и царь Петрово вѣме, и то въ двата му вида, крайно и умѣрено. Крайното крило, за което става дума въ Теофилактово послание, било твърдѣ близу до павликянството; то се отдѣлило въ особена черква, позната съ прозвището Драговишка. Драговишитѣ намѣрили прибѣжище главно въ Македония и Тра-

кия, а умѣреното крило, сжщинскитѣ богомили — прѣдимно въ сѣверна България. Въ западноевропейскитѣ документи първото е познато съ името Драговишки орденъ, а второто, умѣреното, съ името Български орденъ.

Богомилството или Българскиятъ орденъ, наспроти учението на драговишитѣ, прѣдставя по-нова, по-еволюирала и по-приближена до православието система. Неговиятъ основателъ или по-добрѣ организаторъ, попъ Богомилъ, отхвърлилъ гледището за прѣдвѣчното, успоредно съществуване на двѣтѣ начала — на свѣтлината и мрака, доброто и злото, Богъ и сатаната, и приелъ само едного Бога за първично начало; дуализмътъ настѣпва по-сетнѣ, когато Сатанаилъ се отмѣта отъ Бога Отца и става неговъ врагъ и творецъ на видимия свѣтъ и на човѣка. Тоя дуализъмъ е врѣмененъ, защото Сатанаилъ ще бѣде побѣденъ и свѣтътъ му разрушенъ. Попъ Богомилъ прибавилъ и социални елементи въ своята система, която била прогласена за християнска, а православнитѣ я нарекли, по негово име, богомилство, богомилска ересь.¹⁾

Миналото не ни е оставило нѣкои обстойни данни за личността на попъ Богомила, за неговия животъ и дѣйностъ, освѣнъ краткитѣ фрази на неговитѣ противници: И ако же смъслъчи к болгарстѣи зѣмли, к лѣта правокѣрнаго цѣря Петра, кѣстъ попъ имѣнемъ Богомилъ, а по истинѣ Бг҃у не мѣлъ, нѣже нача първоу зчѣитѣ ерѣсъ к зѣмли болгарстѣи. Това свидѣтелство на пресвитеръ Козма, който е билъ по-младъ съврѣменникъ на попъ Богомила, явно сочи кога е живѣлъ основателътъ на ересъта, именно въ царъ Петрово врѣме (927—969 г.). И въ единъ по-късенъ, по-официаленъ паметникъ, — въ Синодика на царъ Борила (1211 г.), се твърди за попа Бг҃омила, нѣже при Петрѣ цѣри бл҃гарстѣмъ въспрѣимшиаго манихѣискѣи сѣи ерѣсъ и кѣ бл҃гарстѣи зѣмли разсѣкашиаго . . . Сѣ въ сжщия Синодикъ се поменаватъ имена на попъ Богомилови ученици и видни послѣдватели, които се анатемосватъ: Трѣклѣятаго Богомила

¹⁾ Личното име Богомилъ е било познато у българитѣ и прѣди царъ Петрово врѣме. Въ Чивидалското Евангелие, между записанитѣ прѣзъ 869 г. българи, срѣщаме и женското име Богомила. Богомилитѣ, слѣдвателно, били наречени така по името на своя учителъ, а не, както нѣкои прѣдполагатъ, отъ това, че ужъ послѣдвателитѣ на новото учение се смѣтали за „мили на Бога“.

и Михаила оученика его, и Ошдора и Дюбрѣ и Етифана и Баси-
ла и Петра и прочая еговы оученики и еднномждрънники . . .
анадима. Въ други извори, както ще видимъ, попъ Богомилъ
е посоченъ и като писателъ. Това е всичко, което е поме-
нато прѣко за българския реформаторъ. За неговия идеенъ
складъ и замисли остава да сѣдимъ отъ учението му. Отъ
това, което знаемъ за религиознитѣ системи и общественно-
политическия животъ прѣзъ X в. и което намираме въ уче-
нието на богомилството, трѣбва да признаемъ, че попъ Бо-
гомилъ не е билъ обикновенъ чловѣкъ, а твърдѣ буденъ и
смѣлъ умъ, който се издига надъ своята срѣда, завладѣва я
съ своя духъ и повежда по нови пѣтища. Той ще е билъ
изпърво православенъ свещеникъ и се е нахождалъ по-близу
до народния животъ и тежнениа, отколкото прѣдставителитѣ
на черното духовенство, на монашеството. Попъ Богомилъ е
билъ недоволенъ отъ официалното християнство, отдалечено
отъ своята първоначална простота и отрупано съ търже-
ствени обредности, задъ които едва се е съзирало и разбирало
отъ народа дѣлото на Христа. Той не е могълъ да одобри
религиозния и държавенъ строй, дѣто въ робство и крѣпост-
ничество страдаелъ обезправенъ голѣмъ дѣлъ отъ народа
по болѣрски и монастирски имѣния и домове, и замислилъ
да стане проповѣдникъ на истинско християнство, което да
бже близко до разбирането на народа и да му даде човѣшка
правда и душевно спасение. Чисто вѣрскитѣ елементи на своята
система той заелъ отъ прѣдставитѣ, които ималъ за първо-
битното християнство, както и отъ учението на манихеи,
павликяни и масалияни. И ако той е усвоилъ повечето гледи-
щето на дуалиститѣ, то е защото не е могълъ да припише
сжществуването на злото въ тоя свѣтъ и у човѣка на единъ
всеблагъ и всемощенъ Богъ. Дуалистичнитѣ заемки въ систе-
мата на попъ Богомила не се дължатъ на домашно славянско
влияние, както това прѣдполагаха мнозина отъ изслѣдвачитѣ
на богомилството. Сега въ науката е извѣстно, че вѣрата на
езическитѣ южни славяни не е била дуалистична и че вѣститѣ
за Бѣлъ Богъ и Черенъ Богъ у тѣхъ сж късни, литературни
добавки. За славянски религиозни влияния може да се говори
не при дуалистичнитѣ прѣдстави на богомилството, а при не-
говото учение за бѣсоветѣ (демони, духове), които съпровождатъ
човѣка въ неговия животъ. Това повѣрие, характерно

за масалиянското учение, е било добръ известено и на славянската митология, и неговото теоретично заемане изъ масалиянството е било практически закрѣпено у богомилитѣ, защото е вече лежало въ душата на старитѣ българи. Туй, което е особено характерно за догматиката на богомилството и което издава религиозно-метафизическия духъ на попъ Богомила, както и неговата съобразителностъ и практичностъ, то е умѣреното становище, което той заема въ схващането на дуализма. Въ случая той се противопоставя на крайния дуализъмъ на манихейтѣ и павликянитѣ и се приближава до християнското гледище за божествена монархия, за монотеизъмъ. Злото начало, Сатанаилъ, е божи синъ или падналъ ангелъ, който създава по-сетнѣ видимия свѣтъ, дѣто царува добро и зло и дѣто управлява Сатанаилъ. Съ тая реформа попъ Богомилъ показва еволюиралъ и практиченъ умъ, задоволяващъ догмата за произхода на злото и приближаващъ се до православие, което се е намирало подъ закрилата на държавата и отъ което е очаквалъ да отдѣли послѣдватели. Попъ Богомилъ е прокаралъ и известна цѣлесъобразностъ въ учението си за човѣка. Създаденъ отъ Сатанаила и оживенъ отъ божия Духъ, човѣкъ, подъ влияние на плътското демонско тѣло, е изложенъ да върши лошавини, но за това пъкъ той е надаренъ съ свободна воля за борба, самоопредѣление и спасение. У крайнитѣ дуалисти прѣобладава детерминизъмъ, а у богомилитѣ индетерминизъмъ, подобенъ на православнохристиянския. Най-сетнѣ, попъ Богомилъ добавилъ въ своята система рѣдкото за онова врѣме хуманно гледище за социалното положение на човѣка. Нѣщо повече, това гледище у него е изразено не като просто благопожелание, а въ видъ на протестъ противъ социалнитѣ неправди надъ беззащитнитѣ, противъ институцията на робството, болѣрството и монархията. Попъ Богомилъ е дрѣзналъ да пише на знамето си онова искане, което се е таело винаги въ душитѣ на потѣпканитѣ, но което никой не се е осмѣлявалъ да заяви високо. Въ това отношение, българскиятъ попъ е изпрѣварилъ съ вѣкове благороднитѣ проповѣдници на новитѣ врѣмена за социална правда.

Учение и нрави. — Взето въ главни черти, безъ всички подробности и особености, относещи се до нѣкои групи на

сектата, богомилското учение ни се прѣдставя въ слѣдната обща картина. Изпърво не сжществувалъ сегашниятъ свѣтъ. Имало само единъ изконенъ, прѣдвѣченъ миръ, съ седъмъ небеса, надъ които прѣбждвалъ Богъ Отецъ и подъ които се намирала бездната и скритата въ водитѣ неустроена земя. На Бога услужвали мирияди ангели съ тѣхния началникъ Самаилъ (или Сатанаилъ),¹⁾ който билъ и строителъ на стихитѣ. Споредъ друга версия, Сатанаилъ билъ синъ на Бога Отца и братъ на Исуса.²⁾ Сатанаилъ, при своята служба, като слизалъ до долнитѣ пластове на мира и възлизалъ до прѣстола на Бога Отца, се възхитилъ отъ величието на мировия господаръ и поревновалъ да постави сѣдалището си надъ облацитѣ и да стане равенъ на Всевишния. Богъ Отецъ тогава го лишилъ, него и неговитѣ съмишленици ангели, отъ небесното достоинство и обиталище. Сатанаилъ, като билъ съборенъ съ своитѣ ангели на небесната твърдь (сводъ), т. е. на видимото небе надъ земята, понеже съхранявалъ творческата си мощъ, рекълъ да осжществи своята замисль и да създаде сегашния видимъ свѣтъ, въ противовѣсъ на прѣдвѣчния миръ на Бога Отца. И въ седъмъ деня, които сж седъмъ вѣка, той създалъ свѣта: покритата съ вода земя издигналъ на сухо, отдѣлилъ по нея моретата отъ сушата, направилъ слънцето, мѣсечината и звѣздитѣ, накаралъ земята да произведе животни и растения и, най-сетнѣ, направилъ човѣка. Адамъ и Ева били направени отъ безжизнена прѣстъ и одухотворени посрѣдствомъ двама отъ падналитѣ ангели (демони), които се поселили въ тѣлата на първитѣ чловѣци. Споредъ вѣрването на малоазийскитѣ богомили, дяволътъ

¹⁾ Името Самаилъ се срѣща още въ талмудската литература и въ еврейскитѣ апокрифи. Самаилъ (Сама-ель, т. е. отрова божия, отрова върховна), билъ изпърво първиятъ отъ небеснитѣ ангели, наричани „прѣстоли“, а сстнѣ — главатаръ на демонитѣ или ангелъ на смъртѣта. Сатана ще рече „врагъ“, а Сатана-ель „врагъ божи“. Още въ старитѣ, прѣдбогомилски и начални богомилски легенди Самаилъ се смѣсва съ Сатанаила. Въ християнската литература Сатана се смѣсва съ гръцкото име „дяволъ“ (διδβολος), което иде отъ διαβῶλω (прѣхвърлямъ, прѣмѣтамъ, измамвамъ, клеветя) и означава „лъстецъ“, „клеветникъ“. Дяволътъ, подобно на сатаната, минава за главенъ демонъ (бѣсъ, духъ). Въ мохамеданската терминология „шайтанъ“ (дяволъ) иде отъ сатана.

²⁾ Споредъ вѣститѣ на Йоана Екзарха, Михаила Псела и Евтимия Зигавина, Сатанаилъ билъ старши синъ на Бога Отца, а споредъ пресвитеръ Козма — младши синъ.

открадналъ душата отъ Бога и съ голѣма мжка можалъ да я затвори въ тѣлото на Адама и да го оживи. Споредъ третя версия, Сатанаилъ се опиталъ самъ да оживи първозданныя Адама, като му вдъхналъ своето дихание, но, понеже то излѣзло отъ палеца на десния кракъ и станало змия, той помолилъ Бога Отца да му сътрудничи и да даде душа на Адама. Богъ се смилилъ и далъ животъ на първия човѣкъ, отъ реброто на когото била направена сетнѣ и Ева. И по тритѣ тия версии, въ прѣстеното и разруσιμο тѣло на човѣка обитава божи духъ, идещъ било направо отъ Бога, било отъ падналитѣ ангели, които оживили Адама и Ева. Послѣ Сатанаилъ ималъ сношения съ Ева, и тя родила синъ Каинъ и дъщеря Каломела. Отъ сношението пѣкъ на Адама съ Ева се родилъ Авелъ, но той билъ убитъ отъ Каина. Нарodenото отъ прѣстѣпление грѣшно човѣчество се умножило, и Сатанаилъ останалъ да властвува и урежда създадения отъ него свѣтъ. За да държи челоуѣцитѣ въ зависимостъ, Сатанаилъ далъ на Мойсея законъ и го проводилъ да имъ проповѣдва да обожаватъ създателя на свѣта (т. е. Сатанаила) и да му се покоряватъ. Съ подобна лъжовна мисия се явилъ по-късно и пророкъ Илия. Малцина били челоуѣцитѣ, които сж успѣвали, изподъ страститѣ на тѣлото и демонското навождение, да прозратъ божествената правда и да се удостоятъ съ небесна милостъ; мнозинството отивало въ царството на гибѣлта.

Най-сетнѣ, Богъ Отецъ видѣлъ, че билъ измаменъ отъ Сатанаила. Той се смилилъ надъ заблуденото челоуѣчество и, въ 5500 г. слѣдъ създанието на сегашния (Сатанаиловъ) свѣтъ, той отлжчилъ отъ сърдцето си своя синъ, Словото, наричано още Исусъ, и го пратилъ на земята да спасява, съ своето учение, Адамовото поколѣние. Прѣди да слѣзе Исусъ, Богъ проводилъ на земята своя ангелъ Мария, който да приеме Исуса. Словото (Исусъ) влѣзло въ Дѣва Мария прѣзъ ухото и излѣзло оттамъ, като приело челоуѣческа плѣтъ, но плѣтъ призрачна, невеществена. Исусъ проповѣдвалъ божията истина, която е изложена въ Евангелието и чрѣзъ която челоуѣчеството трѣбвало да се освободи отъ веригитѣ на Сатанаила и да се спаси. Сатанаилъ, като узналъ, че ще слиза Исусъ, повелъ борба срѣщу него. Той изпратилъ на земята своя демонъ Илия, който е Йоанъ Кръстителъ, да кръщава народа съ вода и така да го отклонява отъ истинското спасително

кръщение, чрѣзъ Духа Светаго. Послѣ Сатанаилъ уловилъ Иисуса, чрѣзъ еврейтъ, разпъналъ го на кръстъ и помислилъ, че го е умъртвилъ, но се излъгалъ, защото Словото не се убива, а Иисусъ страдалъ и умрѣлъ само привидно. Иисусъ оставилъ Словото на чловѣцитѣ, за да познаятъ истината и да се самоопрѣдѣлятъ. Когато ще се свършатъ седъмтъ вѣка, Иисусъ ще дойде втори пжтъ да сжди чловѣчеството: той ще възведе душитъ на праведниците въ обиталището на Бога Отца (споредъ друга версия: полуправеднитѣ ще се добератъ до спасение слѣдъ дълго странствуване и прѣраждане на душитъ имъ), а грѣшнитѣ ще бждатъ хвърлени въ вѣчната огнена мжка заедно съ свързания въ вериги Сатанаилъ. Тогава Сатанаилъ ще бжде лишенъ отъ божественото си достоинство, частицата *-иль (ель)* ще бжде отнета отъ името му, и ще бжде нареченъ сатана. Споредъ други извори, той билъ нареченъ така още при прѣгрѣшението си на небето. Най-сетнѣ, създадениятъ отъ Сатанаила свѣтъ ще загине: небеснитѣ свѣтила ще помрачятъ и ще паднатъ, земята и всичко по нея ще изгори и ще бжде погубено. Ще остане отново само прѣдвѣчниятъ миръ. Такъво било богомилското учение за космогонията, за създаването на човѣка и за неговата сждба.

Какъ се е било отразило това *credo* въ черковния и общественъ животъ? Послѣдвателитѣ на богомилското учение сж образували едно общество, една черква. Тая черква тѣ наричали „християнска“, а членовѣтъ ѝ — „християни“, за разлика отъ православната черква, която въ тѣхни очи минавала за еретична, лъжовно християнска. Членовѣтъ на богомилската черква се дѣлѣли на два степенa, на свършени (избрани, посветени) и на обикновени (слушатели, вѣруещи). Първитѣ били малко на брой, а вторитѣ съставяли мнозинството на богомилскитѣ общини. Свършенитѣ — носители на богомилския идеалъ, между които имало и жени, водѣли най-строгъ аскетиченъ животъ и се отдавали всецѣло на духовно прѣбивание и проповѣдь. Тѣ се намирали въ постоянна борба противъ тѣлото, което смѣтали за дѣло на лошото начало, и всѣкакъ се стараели да очистятъ, да възвисятъ своята душа — частица на божествения Духъ — и да я приготвятъ да се присъедини къмъ своя първоизточникъ. Затова тѣ прѣкарвали въ безбрачие (нѣкои се и скопявали)

и не угаждали на плътскитѣ си пощѣвки; храната имѣ била вегетариянска: никога не яли месо, масло, млѣко, сирене, яйца, съ изключение на риба, понеже тя се била размножавала безѣ съвѣкупление. Вино не пиели. Обличали се въ черни калугерски раса, съ низко нахлупена качулка, изподѣ която едва се виждало блѣдното имѣ и изпито лице. Тѣ отбѣгвали рѣчния трудѣ и прѣбивавали въ пълно нестезание. Оскѣдната растителна храна, която приемали, имѣ бивала доставяна отѣ обикновенитѣ богомили. Съвършениятѣ богомилѣ не е смѣялъ да посегне на живота на никое растение, животно или гадинка, за да не би съ това да уврѣди оная божествена, жизнена частица, която прѣбивава въ създаването и която може да е странствуващата душа на нѣкой грѣшникѣ. Грѣхътѣ, сторенѣ при пожѣване на житнитѣ класове или при откѣсване на зеленчукѣ, служещи за храна на съвършения богомилѣ, падалѣ върху обикновения вѣруещѣ, който работи. Така живущиятѣ чистѣ богомилѣ е билѣ носителѣ на Духа Светаго, който се прѣдава отѣ Исуса на апостолитѣ и на тѣхнитѣ ученици до свѣршѣка на свѣта. Ето защо избранитѣ богомили бивали наричани теотоки (богородици), т. е. които носятѣ въ себе си Духа, Словото Исуса, и го раждатѣ, като го прѣдаватѣ на други. Слѣдѣ смъртѣта, душата на избрания богомилѣ се присѣдинява къмѣ своя изворѣ, Бога.

Обикновенитѣ богомили, проститѣ вѣруещи, се стараели да се доближатѣ що-годѣ до идеалния животѣ на своитѣ избраници, безѣ да сподѣлятѣ всички строгости на тѣхния аскетизъмѣ. Тѣ живѣели въ обществото, работѣли, имали имоти, женѣли се, но многоженството имѣ било забранено, разрѣшено имѣ било да се хранятѣ като православнитѣ, като спазватѣ обаче основнитѣ положения на богомилското учение и обрѣдностѣ. Постѣли всѣки вторникѣ, четвъртъкъ и петъкъ, а нѣкои и въ недѣля; въ недѣля тѣ работѣли. Съвършенитѣ богомили постѣли цѣлѣ животѣ, и въ отредени дни и не вкусвали нищо. Обикновенитѣ богомили ставали войници и дори водѣли възстания и войни. Богомилитѣ имали и общи имоти, принадлежащи на тѣхната вѣрска община и служещи за подпомагане на бѣднитѣ, немощнитѣ и съвършенитѣ на сектата. При тежка или ненадеждна болестѣ, обикновениятѣ богомилѣ, ако е искалъ да получи спасение, подлагалѣ се е на строго въздържание и постѣ, отказвалѣ се е отѣ всичко земно, отѣ

жена, дѣца и имотъ, и е приемалъ духовно кръщение, т. е. Св. Духъ, чрѣзъ полагане на ржцѣ отъ страна на съвършенитѣ. Ако останѣлъ живъ, той е трѣбвало да живѣе вече като съвършенъ, споредъ своя оброкъ. Често пѣти такива то болни, за да се спасятъ, прибѣгвали до самоубийство или пѣкъ сж бивали удушвани на смъртното си легло съ натрупване на покривки и възглавници. Прѣживѣлитѣ болестъта малодушници, неустояли на своя оброкъ, сж бивали смѣтани за най-голѣми грѣшници. Обикновенитѣ богомили почитали своитѣ избрани като сжщински светци, имали въ тѣхъ пълна вѣра и ни сѣнка отъ подозрѣние. Затова пѣкъ приемането въ разряда на съвършенитѣ е ставало само слѣдъ строга подготовка и изпитание.

Съобразявайки се съ новозавѣтнитѣ книги, дѣто е речено, че Всевишниятъ не обитава въ ржкотворни храмове (Дѣянния VIII, 48), а на небесата, богомилитѣ нѣмали храмове и не признавали православнитѣ черкви, които били свѣрталище на демонитѣ; въ Йерусалимския храмъ обитавалъ самиятъ Сатанаилъ, а слѣдъ разтурянето му, той се поселилъ въ цариградската Св. София. А понеже у Матей (XXI, 13) е казано: „Домътъ ми ще се нарече молитвенъ домъ“, тѣ се молѣли въ кжщитѣ си или пѣкъ на открито, по пѣтища и кръстопѣтища. Монастири и монашество нѣмали. Тѣхното богослужение било твърдѣ просто: четене и обяснение на Евангелието и единствена молитва „Отче нашъ“, съ която почвали всѣко начинание и хранене. Молѣли се съ поклони, по четири пѣти денемъ и по толкова нощемъ. Цариградскитѣ богомили се молѣли по-често: седѣмъ пѣти на день и петъ пѣти на нощъ. Когато приемали нѣкого въ сектата или посвещавали обикновенъ богомилъ въ съвършенъ, както и когато ломѣли и раздавали светия хлѣбъ (тѣхната комка), службата имъ бивала по-тържествена, при много запалени свѣщи, проповѣди и обредности, за които ще се каже по-нататѣкъ. Току-речи винаги при тия служби четѣли началото на Йоановото Евангелие: Въ началъ бѣ Слово и пр. При свѣршѣкъ на молението, тѣ се сбогували, като се цѣлували мжже съ мжже, жени съ жени; мжжетѣ се сбогували съ женитѣ съ допиране на лактѣтъ си.

Богомилската черква, която се смѣтала за наслѣдница на апостолската, признавала само три духовни чина — дяконъ,

пресвитеръ и епископъ, които бивали заемани само отъ избранитѣ, съвършени богомили. Другата черковна йерархия, въведена по-сетнѣ отъ християнитѣ — папи, патриарси, митрополити, архиепископи, архимандрити и пр., не била признавана отъ богомилитѣ. Епископътъ у българскитѣ богомили се наричалъ дѣда, дѣдаць, както и сега го зоватъ българитѣ — дѣдо владика. Дѣдото ималъ и свой помощникъ или замѣстникъ (старши синъ, *filius major*). За свещеникъ и дяконъ не знаемъ дали сж бивали употребявани други названия, каквито сж имали напр. босненскитѣ патарени, у които четиритѣ чина сж носѣли славянски имена: дѣда, гостъ, стараць, строици и които отговарятъ на *episcopus*, *filius major*, *filius minor*, *diaconus* у западнитѣ дуалисти. За главата на цариградскитѣ богомили, Василия, знаемъ, че той, по подражание на Исуса и, подобно на учителя на манихейството — Мани, ималъ дванадесетъ ученика-апостоли. Сжщото нѣщо срѣщаме и у западнитѣ дуалисти прѣзъ XII—XIII в. На чело на българскитѣ богомилски епископи стоялъ единъ върховенъ епископъ, когото западноевропейскитѣ документи наричатъ „папа“. При гоненията, на каквито богомилската черква често е бивала излагана, реченитѣ чиновове сж могли да бждатъ заемани и отъ старѣйшинитѣ на сектата.

Като носители на възгледа на началното християнско общество за братство и равенство, богомилитѣ се отнасяли съ неприязнь къмъ съврѣмения тѣмъ политически и религиозенъ строй. Войнитѣ, убийствата, насилията надъ бѣднитѣ и надъ лишенитѣ отъ права и защита, социалното неравенство, узаконено отъ държава и черква, никакъ не подходжали на богомилския идеалъ за християнско общество. И като схващали цѣльта на живота като борба срѣщу злото начало, богомилитѣ не само хулѣли богатитѣ, ругаели старѣйшинитѣ, укорявали болѣритѣ, ненавиждали царя (вариантъ: властитѣ), но подбуждали робитѣ и крѣпостнитѣ да не работятъ на своитѣ господари и обявявали за омразни ония, които работѣли на царя; тѣ дори прибирали въ своята срѣда избѣгалитѣ отъ господаря си роби. Това имъ поведение идѣло отъ желание за човѣщина и равенство въ обществото, но не било бунтарство съ цѣль да съсипятъ държавния институтъ. Ето защо, когато се засилили тѣхнитѣ общини или когато царетѣ се отнасяли благо къмъ тѣхъ, тѣ се явявали добри родо-

любци и бранители на народнитѣ правдини срѣщу посегателството на чужденци или на мощни областни властелини и голѣми землевладѣлци. Ненавистьта имѣ срѣщу византийския строй се посрѣщала съ общебългарската неприязнь къмъ Византия изобщо. Прѣзъ XI—XII в. тѣ взематъ участие въ българскитѣ възстанически движения противъ Византия, борятъ се съ оржие въ рѣка срѣщу норманитѣ, които опустошавали българскитѣ области, а богомилскитѣ села опожарявали и населението избивали. Прѣзъ XIII в., при Калояна, тѣхнитѣ близки по вѣра павликяни се борятъ, заедно съ българитѣ, противъ гърци и франки. При Асѣня II богомилитѣ се ползватъ дори съ закрилата на държавата.

И ако въ отношенията си къмъ държавата богомилитѣ държали двояко поведение, съобразно съ обстоятелствата, спрѣмо православната черква тѣ дѣйствували винаги като врагове: отричали изобщо православие, неговото духовенство, организация, таинства, обреди и култови прѣдмети. Тѣ не признавали храмоветѣ — обиталища на демонитѣ; литургията и молитвитѣ на православнитѣ за тѣхъ сѣ непотрѣбно многоглаголане; кръщението съ вода не освобождава човѣка отъ първородния грѣхъ, нито пѣкъ причастието достига нѣкоя цѣль, защото комката си остава обикновенъ хлѣбъ и вино, а не плътъ и кръвь Христови; почитането на кръста е дори прѣстѣпно, защото на това оржие е билъ мѣченъ Исусъ, и ако се кланяме на кръста и го цѣлуваме, казва попъ Богомилъ, сжщото би трѣбвало да правимъ и съ осела, защото Христосъ е яздилъ на оселъ; цѣлуването и почитането на иконитѣ е елински обичай и идолопоклонство; тѣлата на умрѣлитѣ и мощитѣ на светцитѣ сѣ материя, творение на Сатанаила, и въ гробоветѣ живѣятъ демони; Исусъ не е правилъ чудеса, и тѣ трѣбва да се разбиратъ въ духовенъ, прѣносенъ смисълъ; самъ Исусъ дори, казватъ нѣкои богомили, не е живѣлъ, защото сжщинскитѣ Исусъ е билъ Словото, пратено на земята за назидание и спасение на човѣчеството; св. Богородица и светцитѣ не бива да се почитатъ; човѣшкитѣ тѣла сѣ материя, тя не възкрѣсва, и пр.

Това поведение на богомилитѣ е опрѣдѣляло и държанieto на православната държавна черква спрѣмо тѣхъ. Събори, полемики, конфискуване на имотитѣ, наказания и изгнание — всичко било употрѣбено, за да се изкорени опас-

ната ересь. Открититѣ богомили бивали поставени извънъ законитѣ; затова пъкъ тѣ се криели и живѣели като тайна секта. Само при вѣротърпими царе, тѣ издавали глава. Поставени при такива неблагоприятни условия, богомилитѣ се прѣпоръчвали за православни, отивали въ черква, цѣлували кръста и иконитѣ и пр.; въ Мала-Азия даже градѣли черкви, но всичко туй вършели колкото за очи и извинявали своето притворство съ думитѣ на Евангелието (Мат. XXIII, 3): „Всичко, що ви кажатъ да пазите, пазете и вършете, но не постѣвайте споредъ дѣлата имъ, защото тѣ говорятъ, а не вършатъ“. Поради тая имъ прикритостъ, богомилитѣ бивали нападани постоянно като лъжци и лицеѣри. Обвинявали ги, често пѣти и неоснователно, че се обличали въ монашеско расо, за да намиратъ достѣпъ прѣдъ народа; че били блѣдни отъ лицеѣренъ постъ; че постѣли, но ако ги поканѣлъ нѣкой на трапезата, наяждали се и се напивали като слонове; че се събирали ужъ на молитва, па вършели безчинства и пр. Въ желанието си да очернятъ богомилитѣ, нѣкои тѣхни противници ги обвинявали въ най-невѣроятни прѣстѣпления, както напр. Пселъ приписвалъ на тракийскитѣ масалияни обичая да ядатъ човѣшки нечистотии и др. Въ едно сж съгласни всички неприязтели на богомилитѣ: тѣ признаватъ голѣмата тѣхна начетеностъ и ловкостъта имъ да използватъ при прѣнията си текстоветѣ на св. Писание; тѣ съвѣтватъ православнитѣ да се не захващатъ съ тѣхъ на състезание и въ всѣки случай да ги избѣгватъ, защото били опасни събесѣдници.

Богомилството прѣдставя и една отличителна особеностъ — липсата на строго единство въ догматично и нравствено отношение. Причината на това се крие въ сектантския характеръ на богомилството, лишено отъ онова еднообразие и спойка, възможни само при религия, която живѣе подъ общъ контролъ и свобода. Прѣслѣдванията и изолиранитѣ често пѣти една отъ друга богомилски области и общини сж докарвали нарушение на единството въ тѣхното учение, особено по второстепенни въпроси. Така напр. малоазийскитѣ богомили, ако и да сж заявявали, че почитатъ Бога Отца и Св. Троица, скришома тѣ били поклонници и на сатаната, твореца на видимия свѣтъ. Цариградскитѣ богомили сжщо почитали демонитѣ и имъ се покланяли, за да не ги разсър-

дятъ, защото злитѣ духове имали надъ хората властъ, която и Богъ не могълъ да прѣмахне. Тоя сатанизъмъ или луциферианство се приписва отъ Псела и на тракийскитѣ масалияни. Не е чудно, слѣдвателно, дѣто, прѣзъ една и сѣща епоха, въ различнитѣ области богомилитѣ се явяватъ съ нееднакви възгледи и съ особености, както туй се вижда отъ съответнитѣ свидѣтелства. Съ течение на врѣмето тия различия сѣ щѣли да се увеличатъ още повече, ако да не наддѣлѣло влиянието на християнството. Богомилството лека-полека губѣло своята първична индивидуалностъ, еволюирало, прѣобразявало се, ставали прѣливания отъ една група въ друга и особено по посока на държавната религия, православieto. Още прѣзъ XI в. срѣщаме богомилствуещи монаси да живѣятъ и да работятъ въ православнитѣ манастири. Богомилитѣ прѣзъ XIV в. тѣй се били приближили до официалната черква, че дори въ центра на монашеството, въ Светата Атонска гора, тѣ намирали подслонъ въ манастиритѣ като монаси. Само будното око на ортодоксалния ревнителъ е могло да ги открие и да подигне прѣслѣждане противъ натрапницитѣ. Нѣщо подобно виждаме и при другитѣ секти. Масалиянитѣ, които прѣзъ VIII в. пазѣли още своята индивидуалностъ, прѣзъ XI в. ги намираме въ Тракия доста промѣнени, а по-късно вече слѣни съ богомилитѣ или съ православнитѣ. Павликинитѣ въ Пловдивско прѣзъ XVI—XVII в. едвамъ били запазили половината отъ своята начална догматика. Нѣкои отъ торбешитѣ въ Македония и особено криптохристиянитѣ въ Албания, подъ влиянието на мохамеданството, и досега съхраняватъ чудна смѣсица отъ двоевѣрие. Заимствованията и прѣливането на дуалистичнитѣ учения намѣрили отразъ твърдѣ рано и въ изворитѣ за тѣхъ Хронисти и полемисти, неосвѣдомени потѣнко съ догматиката на извѣстно учение, а повече запознати съ външната му страна, смѣсватъ и имената на сектитѣ. При все това, въ повечето случаи, тѣ си служатъ съ общия терминъ „богомили“, за да означатъ съ него дуалистичнитѣ групи у българитѣ.

Разпространение на богомилството. — Мѣрkitѣ, които патриархъ Теофилактъ прѣпорѣчилъ на царъ Петра за изкоренение на новоявилата се ересь въ България, не помогнали: условията за нейното ширене били по-силни отъ анатемосва-

нията. Попъ Богомилъ, наистина, бѣ реформиралъ дуалистичното учение, бѣ го приближилъ до православната черква, но то си оставало сѣ още далече отъ нея и продължило да върви по свой пътъ, водено отъ ученицитѣ и съмишленицитѣ на Богомила: Михаилъ, Теодоръ, Добре, Стефанъ, Васили, Петъръ и др. Прѣзъ X в. намираме богомили въ Софийско, дѣто отричатъ светостъта на мощитѣ на св. Ивана Рилски и заявяватъ, че нѣма възкресение на тѣлата. По-късно, въ София се настанява и тѣхниятъ епископъ — дѣдъцъ **Гръдъчскыи**. Богомилството се ширѣло и въ юго-западнитѣ български крайща, въ Македония, пъкъ и въ Албания. Тамъ срѣщу него се борѣли, разказва гръцкото житие на св. Ивана Владимира, „седмочисленицитѣ“ и тѣхнитѣ ученици.¹⁾ Царь Самуиловата дъщеря и нейниятъ братъ, казва сжщата легенда, били богомили и че ужъ православниятъ Ив. Владимиръ, зеть царь Самуиловъ, билъ убитъ отъ своя шурей въ 1015 г. отъ религиозна ненавистъ. Византийското владичество прѣзъ XI—XII в., възстанията и нахлуването на печенѣзи, кумани, нормани и кръстоносци засилили безредието и безвластието въ българскитѣ земи и улеснили разпространението на богомилството и на сроднитѣ нему секти. Еретицитѣ взели дори видно участие въ българскитѣ възстания. Арменскитѣ колонисти въ Тракия и Македония, печенѣзитѣ въ Дунавска България, въ Софийско, Овчеполско и Мъгленско ширѣли монофизитство и дуализъмъ и улеснявали задачитѣ на богомилитѣ. Ереситѣ взели да проникватъ прѣзъ XI в. и въ православнитѣ манастири и да подхранватъ редъ апокрифни съчинения, повече или по-малко изпѣстрени съ дуалистични тенденции. Охридската архиепископия, подъ чиято духовна власть се намирали западнобългарскитѣ области, правѣла всичко възможно, за да прибере въ лоното на православието еретическото стадо. И, докато Софийскитъ и Дѣволски епископи се борѣли въ врѣме на Теофилакта Охридски

¹⁾ На една стара иконка, която видѣхме въ Охридската съборна черква Св. Климентъ — Св. Богородица и на която сж изобразени чудесата на св. Наума, ученикъ на св. Кирила и Методия, светецътъ е прѣдставенъ въ една планинска мѣстность, прѣслѣдванъ отъ богомилитѣ — *διώχεται ὑπὸ τῶν Βογομιλῶν* (sic). Нѣма съмнѣние, че тоя епизодъ отъ живота на св. Наума е анахрониченъ и апокрифенъ, но неговото изображение показва, че богомилството е застрашавало по-късно и Охридската област.

(1084—1108 г.) съ монофизитѣ арменци въ своитѣ епархии, въ сжщото врѣме императоръ Алекси Комнинъ води религиозно прѣние съ павликянитѣ въ Пловдивско, воюва съ тѣхъ или пѣкъ осжда на изгаряне въ Цариградъ открититѣ тамъ богомили. Малко по-късно, застрашителнитѣ размѣри на богомилството въ Мъгленско накарали императоръ Мануила Комнинъ да подбуди къмъ религиозна ревность тамошния епископъ св. Илариона за борба противъ еретицитѣ. Българскиятъ прологъ отъ XIII—XIV в. нарича Илариона коннъ на богъмили, а по-късно патриархъ Евтими Търновски описва подвижитѣ му срѣщу богомили, арменци и манихеи. Ересъта обаче сѣ продължавала да вирѣе изъ цѣла България. Едва-що богомилитѣ били осждени въ 1211 г. на Търновския съборъ, свиканъ отъ царъ Борила, ето че за тѣхното сжществуване бива съобщено и отъ Охридския архиепископъ Димитрия Хоматияна (1217—1234 г.). При наслѣдника на Борила, Асѣня II (1218—1241 г.), богомилитѣ живнали пакъ, защото тоя вѣротърпѣливъ царъ ги оставилъ на свобода, въ противовѣсъ на западнитѣ владѣтели и на папата, които току-що били привършили своя кръстоносенъ походъ срѣщу албигойцитѣ и обърнали въ пепелища села и градове. Папата на нѣколко пѣти се оплаквалъ отъ Асѣня, задѣто закрилялъ богомилитѣ, които били изпълнили държавата му, и дори на 1238 г. папа Григори IX сполучилъ да наговори маджарския кралъ Бела IV да излѣзе на кръстоносенъ походъ срѣщу еретицитѣ и схизматици българи. Развилитѣ се обаче прѣзъ слѣдната година събития, въ полза на Асѣня, попрѣчили на папскитѣ намѣрения, и богомилството било оставено на мира. За него се сѣтили едва слѣдъ сто и повече години, когато религиозниятъ мистицизмъ, смѣсенъ съ богомилство и неоплатонизъмъ, бѣ прѣдизвикалъ остри вълнения въ Византия и на Св. Гора и когато въ Търново и въ неговитѣ околности богомили, адамити и други волнодумци бѣха повели тѣлпитѣ подирѣ си. Тогава царъ Иванъ Александъръ и българското духовенство свикали съборъ въ Търново, къмъ срѣдата на XIV в., противъ тѣхъ и ги осждали, на първо мѣсто скръпниою и бѣомръзскою богомилскою сирѣчь масалианскою ересъ, и наставницитѣ имъ изгонили изъ българскитѣ прѣдѣли. Простонародното обаче богомилско население си останало въ държавата на Александра.

Богомилитѣ, наричани *кудугери* и живущи главно въ Македония, се поменаватъ дори въ началото на XV в. Солунскиятъ митрополитъ Симеонъ (1410—1429 г.) говори за тѣхъ (Βογόμελοι, Κουδούγεροι χαλούμενοι) като за единствени още останали въ него врѣме еретици, поселени въ Солунско, които били иконоборци и отричали православието, макаръ и да се зовѣли християни. Българскитѣ сегашни села Кутугерци (Кюстендилско) и Котугери (Воденско) още напомнятъ тия нѣкогашни богомилски селища. Въ срѣдня Македония обитавали богомилитѣ *бабуни*, именно между Велесъ и Прилѣпъ, по склонветѣ на Бабуна, дѣто и сега има село и рѣка Бабуна, както и село Богомила (Велешко). Къмъ богомилската черква припадали и *торбешитѣ* (φουνδαῖται, отъ φοῦνδα, торба), часть отъ които приели мохамеданство. Тѣ живѣятъ сега въ Тиквешко, Кичевско, Дебърско, Скопско и въ покраината Гѳра (въ Шаръ-Планина). Нѣкои отъ сѣвероалбанскитѣ торбеши приели католичество и запазили старото си име „фунда“. Крайнитѣ български дуалисти, които, както казахме, се появили още прѣзъ X в., останали да живѣятъ главно въ Македония; тѣ носѣли прозвище *драговищи*, по име на едноименното племе драговищи. Главното ядро на това племе, познато още прѣзъ VII в., обитавало западно отъ Солунъ. Прѣзъ XIII в. драговищи намираме и въ Тетовско, а по-късно, къмъ XIV—XV в., тѣ се поменаватъ и въ съсѣдна Тракия, подъ Пловдивската епархия.

Омаломощенитѣ къмъ края на срѣднитѣ вѣкове дуалистични ереси въ България замрѣли съвсѣмъ прѣзъ врѣмето на турското робство. Подъ турското безправие и жестокость свили вратъ всички немохамедани, отъ които мнозина приели вѣрата на владѣтелското племе. Повечето отъ богомилитѣ, сдушени съ православнитѣ при общата неволя, приравнили своитѣ вѣрски различия съ християнскитѣ и се прибрали подъ стрѣхата на православието, което единствено се ползувало съ извѣстни права прѣдъ турската властъ. Павликянитѣ, които не били минали въ православие или въ мохамеданство, запазили най-късно своитѣ дуалистични вѣрвания, ако и доста промѣнени, за да попаднатъ въ католичество прѣзъ XVI—XVII в., когато на католишката пропаганда се дала що-годѣ свобода за дѣйствиe. И така, дуализмътъ, слѣдъ като бѣ прѣнесенъ въ българскитѣ прѣдѣли още прѣзъ VIII в. и слѣдъ

като прѣзъ X в. се оформи отъ попъ Богомила въ особена българска секта, която прострѣ далече своето влияние, най-сетнѣ, слѣдъ вѣковна неравна борба, изчезна постепенно прѣзъ турската епоха, като остави за споменъ, покрай нѣкои мѣстни и племенни имена, редъ религиозни легенди въ простонародната българска словесностъ.

Картината, която се опитаме да дадемъ за мощъта и разпространението на богомилството и сроднитѣ му учения въ България, би останала незакръглена, ако не кажемъ нѣколко думи и за въздѣйствието, което упражни богомилството извънъ българскитѣ крайща. А това въздѣйствие е било силно и далечно. Богомилството бѣше чуждица за българскитѣ земи, то дойде отъ изтокъ, но намѣри такава пригодна почва въ новото си отечество и даде такива плодове, че тѣ се понравиха не само на чужденцитѣ отъ сѣвернитѣ и западни страни, но и на ония, които се смѣтаха за истински прѣдставители на православието, именно Византия. Въ тая Византия, отъ чиито сиро-арменски области бѣ донесено сѣмето на богомилството, дотамъ се загнѣзди прѣнесеното изъ България учение, че то държа вѣкове наредъ въ напрежение и страхъ черква и господарство.

Главното условие, което помогна да се разпространи богомилството въ Византия, бѣ подпадането на българскитѣ области подъ гръцка власть, едни въ края на X, други въ началото на XI в. Още тогава българскитѣ еретици съумѣха да проникнатъ въ Византия и да образуватъ свои едновѣрски общини. Разпространителъ на богомилството (Φουνδαῖτων ἡτοι Βογομίλων, торбешии или богомили) тамъ станалъ нѣкой си Йоанъ Чурила (Γζουρίλλας), първа половина на XI в. Той училъ въ тракийскитѣ прѣдѣли (ἐν τοῖς τῶν Θρακῶν μέρεσιν),¹⁾ въ Опсикийската тема и въ Смирненско. Послѣдватели ималъ и въ Кивириотската тема, пакъ въ Мала-Азия. Главното му свѣрталище било въ селото Хилии Капни (Χίλιοι Καπνοί), въ Опсикийско, дѣто всички жители, безъ десетина души, били станали еретици. Богомилството, ще рече, пламнало въ Византия въ западнитѣ теми на Мала-Азия, главно въ Опсикия, дѣто мнозинството на населението било българско, прѣ-

¹⁾ Ficker (Die Phundaglagiten, 249) прѣдполага че вм. „тракийски“ трѣбва да се чете „тракизийски“, т. е. въ Тракизийската тема въ Мала-Азия.

селвано тамъ на нѣколко пѣти отъ византийскитѣ императори изъ Тракия и изъ Македония. Твърдѣ е вѣроятно, Йоанъ Чурила да е билъ български богомилъ, дошълъ отъ Балканския полуостровъ срѣдъ своитѣ сънародници българи въ Опсикия и тамъ да е намѣрилъ най-лесно съмишленици.¹⁾ Евтими отъ Акмония, който ни дава подробности за насаждането на богомилството въ Мала-Азия, добавя, какво еретицитѣ въ Опсикия се зовѣли фундаити (торбешии), а въ Кивириотската тема и на западъ, въ Балканския полуостровъ — богомили. Къмъ края на сѣщия XI в. дуалистичното учение се вѣстило и въ Цариградъ. Докато императоръ Алекси Комнинъ водѣлъ прѣния съ павликянитѣ по вѣрски въпроси или воювалъ съ тѣхъ въ Пловдивско, въ самата столица Йоанъ Итала ширилъ своитѣ възгледи, смѣсени съ богомилство; той билъ осжденъ на събора въ 1084 г. Още по-голѣмо било смущението въ Цариградъ, когато тамъ се явилъ стариятъ богомилски глава Васили, придруженъ отъ дванадесетъ ученика. Изгарянето на Василия на Хиподрома въ столицата (1110 или 1119 г.) и затварянето на съмишленицитѣ му не ослабили ересъта. Не помогнала и „Паноплията“ на Евтимия Зигавина, написана по порѣзка на императоръ Алексия за опровержение на ереситѣ и на богомилството, нито „Съкровището“ на Никита Хониатъ, нито „Изобличителното писмо“ на патриархъ Гер-

¹⁾ Въ полза на мнѣнието за българския произходъ на тоя богомилски проповѣдникъ говори може-би и прѣзимето „Чурила“. Фикеръ (стр. 195) се опита да го обясни съ латинизираната форма на грѣцкото Χβρίλλος или съ името на тракийския градъ Τζουρουλόν, сега Чорлу. Намъ се струва, че прозвището Чурила е славянско, употребено въ значение на „комини“ т. е. кѣщи, за които се плаща данѣкъ „димнина“ (хатѣновъ). Селото, дѣто Йоанъ Чурила съсрѣдоточилъ своята дѣйность, се казвало Χίλιοι хатѣνοι т. е. хиляда кѣщи (комина, чурила), а на старобългарски би било *Тысяща чоурила*. Оттамъ ще е дошло и прѣзимето на Йоана Чурила. Прѣзъ миналия вѣкъ въ границитѣ на нѣкогашната Опсикийска тема, на езерото Майнось, е сѣществувало село, съ турско име, Бинъ-Евлеръ т. е. хиляда кѣщи. Въ 1811 г. тамъ се поселили бѣжанци казаки, и селото било наричано и съ второ име — Казакли. Срв. *Ласкинъ*, Сочиненія К. Багрянороднаго: О Ѳемахъ и о народахъ. Москва 1898, стр. 31. Селото Бинъ-Евлеръ едва ли ще да е старинското Χίλιοι хатѣνοι, защото първото лежи доста далечъ отъ Акмония, въ чиято епархия се е намирало второто; посочихме го обаче, за да изтъкнемъ топонимската традиция отъ тоя родъ. За множеството славянски мѣстни и лични имена Чурило, Чурилово и под. срв. *А. И. Соболевскій*, Матеріали и изслѣдованія въ области слав. филологіи и археологіи. Спб. 1910, стр. 230 сл. Въ българскитѣ земи срѣщаме: с. Чурилово (Костурско) и с. Чурилякъ (Кочанско)

мана и др. Богомилството почнало да заразява дори епископи и монаси. Извѣстни сж шумнитѣ процеси прѣзъ XII—XIII в. противъ писателя Константина Хризомала, противъ епископитѣ Климента и Лѣва, и особено противъ монаха Нифона. Прѣзъ XIV в., както видѣхме, то проникнало дори въ светогорскитѣ манастири, а къмъ началото на слѣдния XV в. богомилитѣ кудугери спокойно си живѣли въ околноститѣ на Солунѣ. По-нататѣшнитѣ вѣсти за богомилството въ грѣцкитѣ земи спиратѣ, и ние не знаемъ докога е продължилъ тамъ неговиятъ животъ.

У руситѣ, които били въ постоянно вѣрско и книжно общение съ България, проникнали сжщо така проповѣдници на българската ересь, при все че сектата не е могла да пусне тамъ дълбоки корени и да вирѣе наредѣ съ други вѣрски отклонения, които характеризиратъ духовния животъ на православния сѣверенъ народъ. Никоновскитѣ лѣтописъ съобщава подъ год. 1004 за монаха скопецъ Андрианъ, който билъ хвърленъ въ тъмница за учението си противъ черковнитѣ закони на православието, противъ епископитѣ, свещеницитѣ и монаситѣ. Той билъ смиренъ и кроткъ. Скопството, укоряването на черковната йерархия и на монашеството, смиренieto и пр. сж признаци, които даватъ основание на рускитѣ учени, като Голубински, да виждатъ у тогози Андриана послѣдвателъ на богомилството. Другъ единъ „лошъ еретикъ“ Димитри, казва сжщиятъ лѣтописъ подъ год. 1123, и той билъ хвърленъ въ тъмница. Сводниятъ руски лѣтописъ съобщава за влѣхви магесници прѣзъ XI—XII в., въ Киевъ, Ростовъ и Бѣлоозеро, и за тѣхнитѣ разкази, които напомнятъ богомилскитѣ космогонични прѣдстави: Богъ, като си отрилъ потното лице, хвърлилъ кърпата отъ небето на земята — алузия за ролята на божествената потъ и капки, отъ които се създава земята. Сатаната се спрѣчкалъ съ Бога, кой да създаде човѣка. Най-сетнѣ сатаната направилъ човѣка, а Богъ му вдѣхналъ душа: затова, когато умре човѣкъ, тѣлото му отива въ земята, а душата при Бога. Учението на рускитѣ сектанти „стригольници“ (XIV в.) сжщо така прѣдставя успоредици съ богомилството. Стриголницитѣ имали дуалистични прѣдстави за произхода на свѣта; тѣ отричали черковната йерархия; давали право на всѣки тѣхенъ съмишленикъ да

свещенодѣйствува; не признавали храмоветѣ и се молѣли на открито; не вѣрвали въ възкресението на мъртвитѣ и пр. Нѣкои руски учени виждатъ въ тѣхното учение западно влияние, а други богомилско. Но, ако по поменатитѣ и други вѣсти може да се прѣдполага само за разпространение на богомилството у руситѣ, несъмнѣнно е влиянието на богомилската литература у тѣхъ: тѣ я чели, прѣписвали, прѣработвали, както за това свидѣтелствуватъ множество руски рѣкописи.

Богомилството проникнало и въ **сръбскитѣ земи**. Тамъ еретицитѣ се явяватъ съ имената: богомили, бабуни и кудугери. Великиятъ жупанъ Стефанъ Неманя ги изтрѣбилъ и книгитѣ имъ изгорѣлъ (XII в.), но тѣ се закрѣпили въ силни общини на западъ, въ Босна и Хума. Срѣщу тѣхъ воювалъ кралъ Стефанъ Дечански; той пратилъ въ 1328—29 г. сина си Душана съ войска: и посла нго на безбожнии и погании бабоуны. А че богомилитѣ не били изчезнали прѣзъ XIV—XV в и въ собствена Сърбия, личи отъ мѣрките, взети противъ тѣхъ въ Законника на Душана, както и отъ бѣлѣжките за тѣхъ у Константина Костенски. Въ *Босна* богомилството не само че взело широки размѣри, но тамъ дори станало държавна религия. Тамъ богомилитѣ се наричали „християни“, а чуждитѣ извори ги зоватъ босненски „патарени“. Въ края на XV в., слѣдъ покорението на Босна отъ турцитѣ, голѣма частъ отъ босненскитѣ патарени, особено едритѣ землевладѣлци, заедно съ своитѣ крѣпостни, минали въ мохамеданство.

Несравнено по-значителни сж послѣдичитѣ отъ влиянието на богомилството въ **западна Европа**. То възобнови умрѣлото почти и забравено манихейство въ нѣкогашната западна римска империя, даде му новъ животъ и форма и прѣдизвика сътресения, които се отразиха въ религиозния, политическия и социаленъ животъ на католишкия свѣтъ. За прѣнасянето тамъ на новодуалистичното учение и особено на богомилството помогнаха главно мисионеритѣ и колониститѣ, дошли отъ изтокъ. Въ 794 г. императоръ Константинъ VI прѣсели насилствено множество арменци въ Сицилия. Въ 885 г. въ Италия се явиха павликянски легиони съ своя водителъ Дяконица. Други арменци и павликяни вече отдавна сновѣха като търговци по срѣдиземноморскитѣ брѣгове и особено по

пристанищата на Италия и Франция. А прѣзъ Далмация и Босна проникваха проповѣдниците на богомилската и на драговишката черкви. Когато въ 1040 г. било потѣпкано възстанието на Петра Деляна въ Македония отъ гърците и норманите, частъ отъ населението, именно павликяни и македонци, както се бѣлѣжи въ Барските анали, избѣгали въ Италия. Западните хроники отъ XI в. вече посочватъ тукъ-тамъ въ Италия и въ Франция появата на опасни сектанти, като напр. въ Верона, Торино, Тулуза, Орлеанъ и др. Тѣ биватъ наричани съ различни имена: манихейци, катарии (т. е. чисти, *хадаро!*), българи (*Bogri, Bugres, Bolgari, Bulgari*),¹⁾ павликяни (*Popeliscani, Publicani, Populicani, Piphli*), албигойци (по името на южно-френския градъ *Albi*, дѣто имало много дуалисти), еретици, патарени и пр. У западните дуалисти били застъпени и двѣтъ крила, крайното и умѣреното. Крайните се сходили съ учението на драговишката и павликянска черкви, а умѣрените

1) Отъ това врѣме сж останали въ френския езикъ и до день днешенъ думи и изрази идищи отъ името „българинъ“ (*bougre*), и употрѣбавани съ доста различни значения. Негативните значения ще да идатъ отъ неприязненото чувство, съ което католиците сж гледали нѣкога на българите еретици, богомили. Съ думата *bogrerie, bouguerie* тогава сж означавали българската ересь, богомилството. Тя е бивала употрѣбавана и въ смисълъ на развратъ, содомитство, педерастия, както и думите *bougeron*, ж. родъ *bougeronne* сж означавали содомитъ, содомитка, *bougeronnerie*, содомитство и пр. Имало е и глаголътъ *bougeronner*. Въ сегашния френски езикъ и нарѣчния срѣщаме: *bougre* (сжш. и прилагателно, м и ж. родъ), проклетникъ, обсътникъ, лошъ типъ, извратенъ; *bougre de bougre* (сжшото значение засилено); *bougre de cochon*, ужасна свиня (говорейки за човѣкъ); *bougre d'idiot*, страшенъ глупакъ; *bougre de salaud*, мръсникъ; *bougre de vache*, ужасна крава (говорейки за човѣкъ) *Bougre* означава изобщо и човѣкъ, както напр.: *un bon bougre*, добъръ човѣчекъ, бива си го; *un sale bougre*, мръсникъ; *le pauvre bougre*, горкиятъ човѣкъ, нещастникъ; *il est épataant ce bougre-là!* чудесенъ, великолѣпенъ човѣкъ. „молодецъ“! Формата *bougresse* е ж. родъ на *bougre*. *Bougre!* като възклицателна дума означава „дьяволъ да го вземе! пусто останало! бре!“ Въ града Алби, отечеството на албигойците, чухме за сжщата дума произношенията *bougred!* Нарѣчието *bougrement* значи „здравата, твърдѣ много, са'аламъ“ (турска дума). То се употрѣбжава и съ произношение *bigrement*, напр. *elle et bigrement jolie*, страшно е хубава. Отъ *bougre* иде глаголътъ: *rabougir*, израждамъ, развалямъ, *se rabougir*, не вирѣя; сжществителното *rabougrissement*, неvirѣене израждане. Въ днешните италиянски нарѣчия сжщо така сж запазени много форми и понятия, свързани съ името „българинъ“ и означаващи еретикъ, развратникъ и пр.: *buzzeron* (френското *bougeron*), *bügger, buggerio, bolgirà, bolgerà* и др.

изповѣдвали богомилството. Главното огнище на крайнитѣ било въ Провансъ (южна Франция), а на умѣренитѣ — въ сѣверна Италия. Двѣтѣ крила живѣли обаче въ единение и често пѣти послѣдвателитѣ имъ минавали едни къмъ други. Тѣ признавали, че водятъ началото си отъ българскитѣ дуалисти, именно отъ „Българската черква“ (Ecclesia Bulgariae) и отъ „Драговишката черква“ (Ecclesia Dragometiae). Отъ тѣзи два ордена бивали изпращани често мисионери на западъ, за да ръководятъ съборитѣ, да уясняватъ догмитѣ и да разпространяватъ своитѣ книги. Върховниятъ наставникъ, главата на дуалиститѣ, наричанъ отъ католишкитѣ документи „еретически папа“, живѣлъ въ България, а намѣстникътъ му обитавалъ въ южна Франция. Освѣнъ вѣрскитѣ догми, българскитѣ мисионери занесли на западъ и своето социално гледище. То намѣрило съчувственици между нѣкои албигойци, които се отказвали да плащатъ десетъкъ на голѣмитѣ землевладѣлци и дори заграбили нѣкои монастирски имоти отъ католицитѣ.

Щомъ се появила ересъта въ сѣверна Франция, дѣто била прѣнесена чрѣзъ Италия, католишкото духовенство, подпомогнато отъ свѣтската власть, прибѣгнало до крайни мѣрки за изтрѣбването ѝ. По рѣшението на Орлеанския съборъ въ 1022 г., тринадесетъ души еретици били изгорени живи и други затворени. Въ южна Франция обаче отпорътъ на католичеството билъ по-слабъ, защото тамъ дуализмътъ билъ обхваналъ голѣма частъ отъ населението и дори билъ проникналъ въ дворцитѣ на феодалитѣ и срѣдъ духовенството. Нѣщо повече. Сами дуалиститѣ се осмѣлили да свикатъ свой религиозенъ съборъ, на който присѣдствували и прѣдставители отъ България и отъ Византия. Едвамъ когато папа Инокенти III видѣлъ, че увѣщания, проповѣди и заплашвания не помагатъ и че Римската черква рискува да изгуби цѣли области и католичеството да се компрометира, организувалъ въ 1208 г. кръстоносенъ походъ срѣщу албигойцитѣ въ южна Франция. Въ похода взели участие, освѣнъ духовенството и множество жадни за обиръ авантюристи, още и френскитѣ крале Филипъ Августъ и слѣдъ него Людовикъ VIII, съ тѣхни феодали. Походътъ ималъ и политическа подкладка, защото френскитѣ крале искали да си обсебятъ богатитѣ области на Провансъ, които били незазисими и огнище на ере-

тицитѣ. Походътъ захваналъ на слѣдната 1209 г. съ нападеніето на крѣпостъта Безие, съ избиването на цѣлото ѝ население отъ 15,000 души, съ ограбване на имотитѣ му и опожаряването на града, който билъ обѣрнатъ на пепелища. При прѣвземането на Каркасонъ, населението било пощадено, но имотитѣ му разграбени. Провансалцитѣ, слѣдъ тѣзи неочаквани жестокости, почнали да се организуватъ за съпротива, и кръстоносниятъ походъ се обѣрналъ на дългогодишна война между сѣверна и южна Франция, която се завършила едва слѣдъ двадесетъ години (1229 г.), съ присъединение по-голѣмия дѣлъ на Провансъ къмъ френската корона. Походътъ не можалъ да потѣпка ересъта; за нейното по-нататъшно неупѣване и замиране помогнали двѣ нови мѣрки: основанието на ордена на Доминиканцитѣ въ Тулуза, въ 1215 г., за борба противъ албигойството, и официалното повсемѣстно учрѣдяване на Инквизицията съ нейнитѣ нечути жестокости. Прѣзъ XIII в. албигойцитѣ намалѣли много: едни били принудени да приематъ католичество, други били изгорени или избити, трети избѣгали по Пиринеитѣ или въ Италия. За потушаване на албигойството, на така наричанитѣ „българи“ (Bulgari, Bogri) въ сѣверна и срѣдня Франция, особено помогналъ свирѣпниятъ доминиканецъ Робертъ Българинътъ (Robertus Bugre), който самъ по-рано билъ еретикъ „българинъ“ (bougre, bugre), отдѣто и прозвището му. Той не само горѣлъ своитѣ стари съмишленици, но и живи ги заравялъ. Часть отъ послѣднитѣ френски албигойци намѣрили прибѣжище въ Ломбардия, при своитѣ вѣрски събратя, които, благодарение на закрилата на феодалитѣ, тамъ се удържали по-дълго врѣме, до края на XIV и началото на XV в. Въ сѣверна Испания и въ Германия дуалиститѣ се запазили отчасти до края на XIII в.

Западнитѣ дуалисти вече не съществували прѣзъ XV в., но затова пѣкъ тѣхниятъ духъ продължилъ да живѣе още въ сектата на валдейцитѣ. Валдейцитѣ, наречени така по името на реформатора Валдо отъ Лионъ (XII в.), не били дуалисти, но проповѣдвали началното, идеално християнство, опростено отъ всички добавки и обредности на Римската черква. Тѣ смѣтали, че богатството и недостатъчното разпространение на Св. Писание сж главнитѣ извори за порочността у духовенството, за неблагочестието и невѣжеството у народа.

Тѣхнитѣ послѣдватели били главно сиромаси или нѣкогашни богаташи, които, разпалени отъ божествена ревностъ, продавали или раздавали имотитѣ си и се приобщавали къмъ новата секта. Валдейцитѣ прѣвели Библията на народенъ езикъ и я прѣскали въ рѣкописи изъ населението. Тѣ не признавали католишката духовна йерархия, и всѣки отъ тѣхъ могълъ да стане проповѣдникъ на Христовото учение. Сжщо така не признавали католишката литургия, нито нейнитѣ молитви и обреди къмъ светцитѣ, къмъ св. Богородица, къмъ иконитѣ; отхвърляли учението за чистилицето и индулгенциитѣ. Тѣ били противъ войнитѣ и противъ всѣко проливане на кръвъ, и водѣли примѣренъ и благочестивъ животъ. Съ други думи, валдейцитѣ имали много общи нѣща съ албигойцитѣ, съ които често пжти бивали и смѣсвани. Римската черква ги обявила за еретици, за свои врагове, и ги прѣслѣдвала, ако и не така жестоко, както гонѣла албигойцитѣ. Тѣхнитѣ общини се запазили до късно врѣме въ малодостѣпнитѣ крайща на Алпитѣ и на тѣхнитѣ разклонения. Проповѣдницитѣ имъ били въ връзки съ хусититѣ, цвинглиститѣ, калвиниститѣ, лютеранитѣ и др. сродни отстѣпници отъ католичеството въ Швейцария, Франция, Германия и другадѣ. Когато слѣдъ Възраждането, прѣзъ XV—XVI в., настанала обнова въ духоветѣ, литературата и изкуствата, и когато черковната Реформа била призната, валдейцитѣ се присѣединили къмъ протестантството. Мнозина учени съ право ги смѣтатъ за родоначалници на протестантитѣ.

Значение на богомилството. — Богомилството, каквото се очертава отъ историческитѣ вѣсти и отъ неговата догматика и етика, прѣдставя, дѣйствително, интересно явление въ религиозно-нравствения и социаленъ животъ на сръдне-вѣковна Европа изобщо и на България въ частности. Разгледано въ своето широконародно приложение и въ сравнение съ християнството, юдейството и мохамеданството, богомилството се явява прѣди всичко носителъ на ясно посочени духовни интереси, които регулирватъ живота въ сѣмейството, обществото, черквата и обредитѣ и го насочватъ къмъ една единствена цѣль — духовната чистота, която води душата къмъ своя първоизточникъ, Бога. Богомилтъ отхвърля тѣлесната, материалната субстанция и не вѣрва въ нейното

възкресение; той отстранява съвсѣмъ отъ своята догматика чувствено-тѣлесния елементъ, повече или по-малко прокаранъ въ другитѣ религии: еврейството е обзето отъ грижи за сегашния земенъ животъ, и прѣдставитѣ му за задгробния миръ сж смѣтни и неустановени; за мохамеданина небесниятъ животъ е продължение на земния, съ всичката му тѣлесна чувственоостъ, наслада и страдания; християнството е въ недоумѣние за сждбата на тѣлата въ задгробното битие, слѣдъ тѣхното възкресение, както и за тѣлесно-духовната реставрация на човѣшката индивидуалностъ. Учението на богомилитѣ за вѣчножизненото въ човѣка — душата, е постройка ясна и рационална: душата, еманация отъ Бога, божия искра, като се прѣчисти, удостоява се да се върне и приобщи съ своя първоизточникъ. Съ приобщението обаче на душата въ Бога и разпадането на тѣлото, прѣкращава се оная земна човѣшка индивидуалностъ, която, спорелъ християнството, се възстановява въ задгробния миръ, за да блаженствува или да страдае. Но ако богомилското гледище въ това отношение се явява по-смислено, по-рационално, едноврѣменно съ това то се лишава отъ оная оптимизъмъ или по-добрѣ отъ оная примамлива индивидуална реставрация, която може да служи за ободрителенъ елементъ въ една народнорелигиозна система. Отъ друга страна, песимистичното гледище спрѣмо земния животъ на човѣка, дѣто божествената душа робува на материята и на нейнитѣ чувствени прищѣвки, е негативенъ елементъ за една религия, която би мѣрила да стане общочовѣшка, универсална. Християнското становище въ случая е по-естествено и по-оптимистично: едно умѣрено използване на земнитѣ блага не бърка на благочестивия животъ. Противоестественото богомилско въздържание отъ увеличение на човѣшкия родъ, както и прѣпоръчването на крайно вегетариянски животъ съставятъ сжщо така негативни елементи за обществото и за държавата: съ безчадие, съ Zweikindersystem и съ вегетариянство единъ народъ рискува да загине.

Богомилската черква прѣдставя, отъ формално-обредна страна, пълно единение съ своята догматична сжщина и се отличава съ простота, дѣто материалното и чувственото сж намалени до възможната крайностъ. Безъ храмове, безъ архитектурно и безъ декоративно величие, безъ скъпоцѣнни утвари и богати златообшити одежди, безъ позлатени митри,

безъ икони и фрески, безъ блѣскави служби и процесии, безъ химни и музика, богомилското богослужение и обреди сж сведени до послѣдния аскетична простота. Въ това отношение ортодоксалната черква се явява като прѣобразено копие на паганизма и на неговата тържественостъ; чрѣзъ богати зракови и слухови възприятия тя унисва въображението на вѣруещия къмъ материализувани форми на небесния миръ. Богомилската молитвена и обредна обстановка е тѣй бѣдна, проста, дори студена, че не дава никаква храна на фантазията; тя дѣйствува не на сърдцето, а на ума, и го възвежда съзерцателно въ духовнитѣ висини на Бога, и съ това наумѣва, като изключимъ музиката, протестантската черква и обредностъ.

Богомилитѣ, у които духовната страна е вземала прѣвѣсъ надъ материалната, се отличавали и съ своя тихъ, кроткъ, благочестивъ животъ и чистота на нравитѣ. Това се посочва отъ всички обективни свидѣтелства за богомилитѣ и за тѣхнитѣ западни съмишленици. Дори най-ревностнитѣ имъ противници не отричатъ тѣхната кротостъ и смирение, при все че се стараятъ да подцѣнятъ тѣзи имъ качества, като ги обявятъ за лицемѣрство и измама. Извратеноститѣ, които се приписватъ главно на нѣкои арменски и павликянски групи, сж били дотолкова тѣхни пороци, колкото сж били общи и на други източни народи. Всички свидѣтелства единодушно потвърдяватъ дълбоката, непоколебима вѣра на богомилитѣ въ правотата на тѣхното учение, мжжественостъта, фанатизма, съ които сж прѣнасяли гоненията, както и готовностьта, съ която мже и жени сж отивали въ пламъцитѣ на костеритѣ. Съ такива примѣри е изпълнено само началното християнство, на което богомилитѣ се смѣтали истински послѣдватели.

Въпрѣки своята духовна чистота въ вѣра и животъ, богомилитѣ сж били рушители на православието и на срѣдне-вѣковния социално-господарственъ строй, както и на държавно-религиозното единство и мощъ на българския народъ. Бранигелитѣ на това единство сж прѣслѣдвали богомилитѣ като врагове, ако и не съ оная жестокостъ, каквато проявиха спрѣмо дуалиститѣ западната черква и държави. При все това, богомилското учение се отразило донѣйдѣ благодатно и върху самата официална черква, върху окопитването и подобрѣнието на нейното духовенство. Пресвитеръ Козма поставя съ право

отпадъка на православното духовенство като главна причина за прѣуспѣването на богомилството; той бичува изпадналите въ лѣнност и пороци български монаси и вѣроучители и ги подканя да се свѣстятъ и да заработятъ за заздравяването на религията у народа. Албигойското движение на западъ прѣзъ XII—XIII в. докара наистина съвземането на католишкото духовенство.

Издигнемъ ли се обаче надъ вѣрскитѣ догми и срѣднѣвѣковнитѣ държавни интереси, въ богомилството отбѣлѣзваме прояви отъ общечовѣшко естество, прояви, които може би сж били много подранили, но които правятъ честъ на реформатора Богомила и на неговитѣ близки съратници въ българската земя и въ западна Европа. Велика прозорливостъ и рѣдка доблестъ е било за срѣднитѣ вѣкове да се излѣзе съ проповѣдь за равенство на чловѣцитѣ, за борба противъ робството и крѣпостничеството, противъ съсловната организация на обществото, осветени отъ държава и черква, борба противъ потисничеството на господаритѣ и велможитѣ надъ несвободния човѣкъ, обърнатъ на безгласна и безправна вещь. И ако новитѣ врѣмена съ право изтъкватъ направенитѣ въ това отношение придобивки за благото на чловѣчеството, толкова повече не трѣбва да остане въ забвение свѣтлиятъ ликъ на българския попъ Богомила и неговиятъ слабъ гласъ за човѣшко равенство и добруване прѣзъ усиленитѣ и мрачни срѣдни вѣкове. Името на Богомила трѣбва да се впише въ анализѣ на историята на лично мѣсто между другитѣ благодѣтели на чловѣчеството. Позивътъ на Богомила не е могълъ, наистина, да осъществи желанія прѣвратъ въ обществото, защото прѣчкитѣ сж били непрѣодолими, обаче неговиятъ гласъ се пронелъ изъ цѣла Европа, заседналъ въ сърдцата на благородни люде и въ душитѣ на униженитѣ, за да се прѣдаде на по-новитѣ поколѣния и най-сетнѣ обърне на дѣло. Така бавно и постепенно напрѣдва чловѣчеството и, надъ коститѣ на своитѣ благодѣтели, то гради своята бжднина и благоденствие.

Въ областъта на българскитѣ народни вѣрвания и литература влиянието на богомилството може да се прослѣди по-осезателно. Отъ другитѣ балкански народи българскиятъ минава за най-малко религиозенъ и най-малко проникнатъ отъ догмитѣ на православието. У него царува двоевѣрие или, по-право речено, многовѣрие. Неговата вѣра е смѣсица отъ все-

възможни езически и християнски прѣживѣлици, прѣплетени въ най-шарена тъканъ, въ която се издаватъ и ярки богомилски нишки. Тука спадатъ прѣди всичко дуалистичнитѣ прѣдстави за миросъзданието, за които ще стане дума по-долу. Широката роля, която играе дяволътъ и демонитѣ въ българския фолклоръ, се дължи сѣщо така отчасти на влиянието на богомилството. Богомилитѣ сж способствували особено и за разпространение на така нареченитѣ апокрифни творения въ българската литература, творения свои и чужди, нагодени повече или по-малко въ дуалистична догматика и цѣли. Старата българска литература и покрай нея сръбската и руската дължатъ именно на богомилството единъ отъ най-интереснитѣ си книжовни дѣлове не само прѣзъ сръднитѣ вѣкове, но дълго врѣме и слѣдъ това. Богомилскитѣ книжовници иматъ и друга заслуга. Тѣ сж спомогнали за литературното общение между изтокъ и западъ; тѣ сж били проводницитѣ на множество писани и устни легенди, които сж минали отъ Азия, прѣзъ България, за западна Европа. За единственитѣ сега извѣстни български книжовни творения, прѣведени на латински езикъ и употребявани на западъ, заслугата се пада именно на тия богомилски писатели и мисионери.

Влиянието, което упражни богомилството върху духовния и отчасти политическия животъ на западна Европа, е означувано съ нѣколко събития отъ епохално историческо значение. Казваме епохално, защото богомилството раздвижи умоветѣ на сръдновековния човѣкъ; то накара католичеството да се опомни и да изцѣри своята вжтрѣшна разпадналостъ; то прѣдизвика продължителния и жестокъ кръстоносенъ походъ сръщу албигойцитѣ; подчини на френската корона голѣмата провансалска областъ, различна по нрави, езикъ и литература отъ сжщинската, сѣверна Франция; то прѣдизвика основанието на грамадния Доминикански орденъ; то прѣдизвика организирането на най-грозното дѣло на Римската черква — Инквизицията, подъ пепелищата на която се зароди реформаторското движение и на свързанитѣ съ него религиозни и човѣшки свободи.

Тѣй мощно и многостранно е било, слѣдвателно, значението на онова учение, съ чиито книги прѣдстои да се занимаемъ на слѣдващитѣ страници.

Часть първа.

Богомилски книги.

Общ прѣгледъ.

Досегашнитѣ изслѣдванія по богомилството сж засѣгали главно неговата история, догматика и етика; за неговата книжнина не е направено току-речи нищо. Нѣколкото кратки, случайни и отчасти погрѣшни литературни бѣлѣжки, които придружаватъ изучаваніята по апокрифитѣ и по богомилското учение, това е всичко, сторено въ тая областъ.¹⁾ Причината за туй лежи, отъ една страна, въ оскъжднитѣ вѣсти за богомилскитѣ книги, повечето унищожени при прѣслѣждане на ересъта, а отъ друга, тя се крие въ смѣсенія характеръ на запазенитѣ отъ тѣхъ. Това послѣдно обстоятелство особено затруднява историцитѣ на българската и славянски литератури въ желанието имъ да отредятъ и за богомилската книжнина съотвѣтенъ дѣлъ въ своитѣ трудове. Ето защо тѣ разглеждатъ богомилскитѣ творения обикновено съвмѣстно съ

¹⁾ Такива бѣлѣжки сж помѣстени въ слѣднитѣ трудове: *Rački*, *Bogomili i Patarenii* (Rad, X, 1870 г., стр. 230 сл.). — *Ягичъ*, *Исторія сербско-хорватской литературы*. Переводъ М. Петровскаго. Казань 1871, стр. 95 сл. — *Пыпинъ и Спасовичъ*, *Исторія славянскихъ литературъ*. Т. I. Спб. 1879, стр. 64 сл. — *Галаховъ*, *Исторія русской словесности*. Т. I. отд. 1. Спб. 1880, стр. 181 сл. — *M. Gaster*, *Ilchester lectures on graeco-slavonic literature*. London 1887, стр. 15 сл. — *Ivan Broz*, *Crlice iz hrvatske književnosti*. Sveska druga. Zagreb 1888, стр. 153 сл. — *А. Теодоровъ*, *Българска литература*. Пловдивъ 1896, стр. 103 сл. — *Попруженко*, *Синодикъ царя Бориса*. Одесса 1899, стр. 139 сл. — *П. В. Владиміровъ*, *Древняя руская литература Кіевскаго періода*. Кіевъ 1900, стр. 52 сл. — *Пыпинъ*, *Исторія русской литературы*. Т. I. Спб. 1907, стр. 410 сл., 450 сл. — *Murko*, *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen*. Leipzig 1908, стр. 82 сл. — *Цухлевъ*, *Исторія на българската църква*. Т. I. София 1911, стр. 708 сл. — *Prohaska*, *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*. Zagreb 1911, стр. 37 сл. и др.

апокрифитѣ изобщо, безъ да отлжчватъ едни отъ други. За да се разведри въпросътъ и да се дойде до неговото разрѣшение, рускиятъ професоръ К. Радченко се зае да изслѣдва прѣдполагаемитѣ произведения на богомилството и да установи кое въ сжщность въ тѣхъ е богомилско и кое не. Ранната смъртъ обаче (1872—1908 г.) му попрѣчи да завърши едва що почнатитѣ си издирвания.¹⁾ Нашата монография, въ която е събрано и проучено най-типичното отъ богомилското книжовно наслѣдство, е пръвъ опитъ въ тая областъ и, като такъвъ, ще да е съпроводенъ може би съ недоглеждания и непълноти, които бъдещитѣ открития и изслѣдвания ще допълнятъ и оправятъ.

Повечето отъ извѣстнитѣ богомилски произведения сж анонимни. Попъ Богомилъ ще да е билъ, безъ съмнѣние, единъ отъ първитѣ богомилски книжовници. Липсватъ обаче вѣсти, отъ които да слѣдимъ кои именно трудове е оставилъ той. Единствено по-надеждно може да смѣтаме извѣстието въ единъ руски сборникъ отъ XVI в., въ Моск. Син. Библ., въ който, слѣдъ изброяването на непризнатитѣ книги, веднага се сочатъ имена на автори на такива книги въ България: творци быша еретическимъ книга^м в болгарсконъ зѣмлю: по^п Еремѣи, да по^п Бѣмилъ и Сидоръ Фрѣзинъ, ко^вцѣица^ѣ (Яковъ Ценцаль?) фрѣзинъ же и нны^х множество нмѣны писаны в велико^м манаканоу^{нѣ}.²⁾ Всички останали съобщения, запазени сѣ въ руски ржкописи, дѣто Богомилъ се поменава ту като учителъ, ту като баща на попъ Йеремия, ту като авторъ на „Повѣстьта за кръстното дърво“, чийто компилаторъ въ сжщность е билъ Йеремия, прѣдставятъ ненадеждна късна компилация на руска почва; тѣ сж били скърпени некритично по по-стари извори, като напр. индексътъ въ Погодинския номоканонъ, прѣписитѣ на Бесѣдата на пресвитеръ Козма и др. Дали поменатиятъ Сидоръ е билъ авторъ на богомилски книги или на обикновени апокрифи, не се знае. Прозвището му Фрѣзинъ (вм. Фржзинъ)

¹⁾ Такива сж неговитѣ бѣлѣжки: Этюды по богомилству (Изборникъ Кіевскій. Кіевъ 1904, стр. 29—38). — Замѣчанія относительно отдѣльных мѣстъ книги Іоанна Богослова по списку, изданному Деллингеромъ (Сборникъ по славяновѣдѣнію, I, Спб. 1904). — Этюды о богомилствѣ. Видѣніе пророка Ісаіи въ пересказахъ катаровъ-богомилъ (Кіев. Унив. Изв. 1908 мартъ).

²⁾ А. Горскій и К. Невоструевъ, Описание славянскихъ рукописей Моск. Синод. Библиотеки. Отд. II, ч. 3 (Москва 1862), стр. 641.

показва, че той е билъ западнякъ, отъ франкитѣ, и, като такъвъ, може би ще да е принадлежалъ на нѣкоя отъ западнитѣ дуалистични черкви: патаренска, катарска или албигойска и пр. Сжщото може да се прѣдположи и за другия франкъ, чието име не е ясно. Дали поменатитѣ въ Бориловия синодикъ ученици и послѣдватели на попъ Богомила — Михаилъ, Тодоръ, Добре, Стефанъ, Васили, Петъръ, сж били писали нѣщо и какво именно, сжщо не е извѣстно. Само за богомилския епископъ (дѣдаль) Назария отъ XII в. знаемъ, че той занесълъ отъ България богомилската „Тайна книга“ и я прѣдалъ на своитѣ съмишленици въ Ломбардия; може би самиятъ тоя Назари да е направилъ единъ отъ двата прѣвода на тая книга на латински езикъ, както за това ще видимъ по-долу. Като български писателъ на апокрифни книги по-често се поменава съврѣмникътъ на попъ Богомила, попъ Йеремия. Извѣстната обаче негова главна компилация „Повѣсть за кръстното дърво“ не е богомилско произведение, а обикновенъ апокрифъ.¹⁾ Що се отнася до „Сисиниевитѣ молитви“, сжщо така приписвани на попъ Йеремия, и тѣ не сж богомилски, ако и да се съдържатъ въ тѣхъ масалиянски елементи, та поради това сж могли да бждатъ четени и разпространявани отъ богомили или богомилствуещи. Като е дума за авторството на богомилскитѣ книги, да не забравяме и слѣдното обстоятелство. За да се придаде по-голѣма вѣра на нѣкое богомилско или изобщо апокрифно произведение, приписвали сж го на нѣкоя видна личностъ отъ библейската история или отъ сектата. Такъвъ псевдоавторъ на „Тайната книга“ у богомилитѣ е посоченъ самъ евангелистъ Йоанъ; „Видѣнието Исаево“, което се е ползувало съ голѣма почитъ у дуалиститѣ и у богомилитѣ, е приписано на пророка Исаия; сжщиятъ пророкъ Исай става авторъ и на „Българския апокрифенъ лѣтописъ“; на Сисиния, пръвъ ученикъ и замѣстникъ на Мани, основателъ на манихейството, се отдава сборника молитви, които прѣработилъ на български попъ Йеремия, и т. н.

Изучването на богомилската литература се затруднява не само отъ анонимността на нейнитѣ писатели; самата тя е още много малко извѣстна, тя е незнайна земя, която трѣбва да се открива. Нито въ единъ отъ познатитѣ латински, гръцки

1) Това посочи добръ М. Соколовъ, Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Вып. I. Москва 1888.

и славянски индекси на неканонични книги не сж посочени произведения, обявени за „богомилски“, както туй е сторено напр. въ индекса на папа Геласия за нѣкои манихейски книги. Сравнително по-надеждни въ случая сж славянскитѣ индекси, които сж компилирани слѣдъ появата на богомилството. Такъвъ е напримѣръ най-стариятъ славянски индексъ въ Погодинския номоканонъ, прѣводъ отъ грѣцки, съ прибавки за български еретически съчинения. Той е запазенъ въ руски прѣписъ отъ XIV в., произтичащъ отъ по-старъ български. Издаде го А. Пыпинъ въ Лѣтопись занятій Археографической комиссiи, 1861 годъ. Спб. 1862, стр. 26—27:

Лаодикинскаго сбора правило нѣд. Ико ни мирьскыхъ съставленыхъ ѿ аламовъ гл҃еть цр҃кви, ни неисправленыхъ книгъ чѣтѣть, но токмо исправленіи новаго и ветхаго заветѣ. а иже кто аже на писаныхъ и неисправленыхъ книгы полагаѣтъ въ цр҃кви акы ст҃ы да извержѣтсѣ. а книгы да сожгоутсѣ.

Неисправленыхъ же книгы се сѣютъ имена имѣ. Идамъ. Енохъ. Ламехъ. Патріарси. Мѣтка Носифова.

Пѣмни Соломони. Пѣни Давидъ.

Обавленіи Илийна. Обавленіи Гофонина.

Обавленіи Петрова.

Евхѣоди аплѣтій.

Барнавлѣ посланиѣ.

Евпрѣси Іоанна Фидлога еже въпроса Аврама прабѣца на горѣ Исидѣнѣтѣ.

Того же въпроси къ Гоу слыши праведный Іоанн. иже исть вѣснѣмъ законъ.

Евпрѣси Барфоломѣевъ къ Бѣци ложнай писаний.

Евѣанѣ ѿ Барнавлѣ. Евѣанѣ ѿ Фомы. и еретници списали.

Видѣнии Павла апла иже епископѣмъ имѣноуѣтъ.

Паралипомена Иеремѣйна ѿ плѣненъи что ѿрла слани въ Вавилонъ съ грамотою къ Иеремѣи.

Житіѣ апла Петра что рыбѣ по соухѣ ходили. Дѣтство Хво, что Гдѣ отрочатѣмъ продаѣлъ, вѣритикъ писалъ.¹⁾ Два на і.

¹⁾ Епизодътъ за продаването на дѣтето Исуса е отнесенъ погрѣшно къмъ апокрифа Дѣтство Христово; мѣстото му е по-горѣ, при житието на ап. Петра, въ което дѣйствително се говори за ходене на риби по сухо, за продаване на Исуса и пр. Срв. текста на житието въ ръкопись № 309 (порано 68) на Соф. Нар. Библия, обнародванъ отъ Архангельскій въ Изв. отд. р. яз. и сл. Имп. А. Н., т. IV (1899 г.), кн. 1-а, стр. 101 сл. Въ други прѣ-

[illegible]

О Голомонн цри ѿ Китоврадѣ басни ѿ кошоуны.

О службе тайны хъ что опоздать обѣдню рѣше врата
затворася. И о семъ попа кленоути. Иеретикъ писалъ.

Богъ же и мѣничьскіа словеса крико складена не тако ꙗко
же о томъ истина лежитъ, ꙗко и Гѣоргіево мѣниѣ рекше ѿ Да-
диана мѣнѣ бѣ.

НИКИТИНО МОУЧЕНИЕ ИМЕНΟΥЩИМЪ ЕГО ІАКО ЦРѢВЬ СІА ІЕЖЕ
НЕ БѢ ТАКО.

Ἐὐπαθνήβο μῆνι.

Климентъ Ангирьскаго, и инѣхъ мнозѣхъ.

Гоуѣ же ложьнаго писаниа, ꙗко се хоудый сѧ номоканонци,
оу поповѣ, по мѣтвенникомъ. ѿ лжнвѣи мѣтвѣи ѿже ѡ трѣсвищахъ.

Брѣтници бѣли и сказани прѣданиа стѣхъ апѣлъ. пишущи на соблазнъ грѣшнымъ ложнаа словеса. Ноли сборъ обѣтскалъ и ищистилъ и проклалъ.¹⁾

писи на индекситѣ, напр. въ Рилския (*Сперанскій*, Мелкіе старинные тексты. Москва 1910, стр. 8), въ Кириловата книга и др., тая погрѣшка не личи. Тѣя че правото четене на Погодинския индексъ би било: **Житіе аѣла Петра**, **что рыбы по соуху ходили**, **что Га ѡтрочатиѣ продаѣла**, **врѣтѣкъ писала**. **Дѣтство Хѣо**.

¹⁾ За други славянски списъци на апокрифните книги срв. въ горѣ-поменатата статия на *Пылина*, сетнѣ у *Яцимирскій*, Мелкіе тексты и замѣтки. Вып. I. Спб. 1908, стр. 148 сл., у *Сперанскій*, Мелкіе старинные тексты. Москва 1910, стр. 6 сл. Досега не е намѣренъ ни единъ чисто югославянски списъкъ на апокрифитѣ. Двата обнародвани югославянски списъка сѣ прѣписъ отъ руски.

Току-що приведениятъ списъкъ съдържа имената на нѣколко книги, употребявани у богомилитѣ, но за тѣхното отлжчване трѣбва да се прибѣгне до случайнитѣ посочвания на стари писатели и полемисти, които сж се занимавали съ учението на богомилството. Въ тая задача ще ни улесни още повече научното проучване на апокрифитѣ изобщо съ огледъ къмъ богомилскитѣ елементи въ тѣхъ. Слѣдвайки по тоя пжтъ, дохождаме до заключение, че богомилското литературно наслѣдство, съхранено до наше врѣме, е доста ограничено както по броя на произведенията си, така и по обширность въ изложението. Нѣма съмнѣние, че едно учение, което е просъществувало столѣтия, ще е имало повече и по-обемни книжовни дѣла; положението обаче на богомилството на неофициална и прѣслѣдвана секта е докарало изчезването на голѣма частъ отъ неговата литература. Тукъ трѣбва да се иматъ прѣдъ видъ и слѣднитѣ факти. Съкровениитѣ книги на богомилството сж били достояние само на избранитѣ отъ сектата и, слѣдователно, тѣ сж се пазѣли въ ограниченъ брой ржкописи. Обикновениитѣ вѣруещи се задоволявали, казва Евтими отъ Акмония, само съ Евангелието и съ Павловитѣ послания и главно съ притчи (параболи, „басни“). Съкровениитѣ книги сж бивали разнасяни прикрито, четени и тълкувани само отъ наставницитѣ на сектата прѣдъ вѣруещитѣ. Така е бивало спотайвано напримѣръ особеното Евангелие, отъ което е привеждалъ цитати цариградскиятъ наставникъ на богомилитѣ Васили въ прѣннията си съ православнитѣ; въ ржка обаче той е носѣлъ само обикновения евангелски текстъ. Книжката, която излага богомилското гледище за сътворението на свѣта и чловѣка отъ сатаната и която е била занесена отъ България въ Италия за тамошнитѣ богомили, съ право е била наречена „тайна“ (secretum) отъ католишкитѣ инквизитори. Въ единъ актъ на инквизиторската архива се даватъ сжшо така свѣдѣния за богомилски мисионеръ въ Ломбардия, който носѣлъ „тайно“ (occulte) единъ Апокалипсисъ, за да го чете и обяснява на съмишленицитѣ си отъ народа.

Богомилската литература се състои отъ книги и произведения, въ които сж изложени догмитѣ и службитѣ на сектата, както и отъ произведения, въ които се прокарватъ, повечето пжти прикрито, богомилски гледища и, поради това, сж станали сгодни срѣдство за пропаганда и срѣдъ право-

славното общество. Съ други думи, въ тая литература влизатъ както основни богомилски книги, така и такива, които съдържатъ отчасти богомилски елементи. Богомилскитѣ книжовници и мисионери си служели съ еднитѣ и съ другитѣ: съ първитѣ срѣдъ своитѣ послѣдватели, съ вторитѣ прѣдимно прѣдъ иновѣрцитѣ. Къмъ тая литература, взета въ широкъ смисълъ, трѣбва да се придадатъ и редицата устни легенди, притчи, така наричанитѣ „български басни“, „богомилски басни“, „бабунски рѣчи“, чрѣзъ които е бивало разпространявано учението особено между простия и некниженъ народъ и нѣкои отъ които сж запазени и до день днешенъ въ народната словесность. Съобразно съ елементитѣ, които сж влѣзли въ богомилското учение, и неговитѣ литературни произведения, по своето потекло, отразяватъ една или друга срѣда: едни сж заети отъ библейскитѣ книги и християнскитѣ сказания; други отъ гностичнитѣ и дуалистични легенди; трети сж самостоятелни трудове или пѣкъ прѣработки на богомилски книжовници. И въпрѣки това свое разнообразие, тѣзи произведения прѣдставятъ единство откъмъ вложената въ тѣхъ богомилска тенденция на умѣренъ дуализъмъ за произхода на видимия свѣтъ отъ злото начало, за борбата между божествено-духовното начало и материално-сатанинското и за крайното надмощие на божественото. Човѣкъ, който е съставенъ отъ двѣ начала, който е микрокозмъ на дуалистичното битие, трѣбва да води въ живота си сжщата борба срѣщу материалното естество и да удостои своята душа съ върховно спасение. Тая тенденция е проведена напълно напр. въ „Тайната книга“, която е като катехизисъ на богомилството. Въ така наречения „Катарски трѣбникъ“, който прѣдставя западна версия на съотвѣтна българобогомилска книга, постоянно се изтъква божествено-духовното начало у човѣка като срѣдство за неговото спасение. Новозавѣтнитѣ и ония отъ старозавѣтнитѣ книги, които се приемали отъ богомилитѣ, бивали винаги тълкувани въ прѣносенъ, духовенъ смисълъ, както туй е ставало напр. и съ обяснението на думитѣ „хлѣбъ нашъ насжщни“ въ Господнята молитва, т. е. не хлѣбъ катадневенъ, а хлѣбъ духовенъ, духовна храна. Тълкувайки по своему новозавѣтнитѣ книги, богомилитѣ винаги намирали въ тѣхъ пасажии, които потвърждаватъ дуалистичното имъ гледище, споредъ което сатаната е господаръ на земния миръ, а Богъ

на небесния. „Видѣнието Исаиево“, което е било любимо четиво у богомилитѣ и другитѣ дуалисти, пъкъ отчасти и у православнитѣ, е пропито изцѣло съ богомилски прѣдстави за върховния седмонебесенъ миръ, къмъ който се възнася духътъ на Исаия, слѣдъ като билъ оставилъ тѣлото си на земята. Въ групата произведения, които не били строго богомилски, но които били приети отъ тѣхъ за прочитъ и пропаганда, богомилски гледища сж смѣсени съ чужди, апокрифно-християнски. Такъвъ е напримѣръ „Разказътъ за Адама и Ева“, дѣто е вмжкнато дуалистичното схващане за принадлежността на земята на сатаната, а небето на Бога, както и епизода за записа, даденъ отъ Адама на сатаната за увѣрение, че Адамъ ще бжде дяволовъ човѣкъ. Богомилски елементи срѣщаме и въ единъ отъ най-старитѣ апокрифи — „Книга Енохова“, дѣто дяволътъ е названъ Сатанаилъ и дѣто редъ прѣдстави за свѣта и Бога сж паралелни на богомилскитѣ. Апокрифътъ „Откровение Варухово“, който нѣма нѣщо осезателно противобогомилско, а напротивъ съдържа епизода за саденето отъ Сатанаила на лоза въ рая за да измами чрѣзъ нея първитѣ чловѣци, е спадалъ сжщо така въ кръга на приеманитѣ отъ богомилитѣ книги. „Прѣнието на Христа съ дявола“ е основано на евангелския разказъ за изкушението на Исуса отъ сатаната, но дуализмътъ въ него е доста засиленъ и сж прибавени богомилски схващания, като напр., че господарь на земята е дяволътъ, че той има властъ да убива тѣлото на човѣцитѣ и на Исуса, че дяволътъ е по-старъ (вар. по-силенъ) отъ Исуса и др. Статията „Разумникъ“, която въ извѣстни индекси се приписва на българския писателъ Йеремя, сжщо така е изпѣстрена съ прибавки, които издаватъ явни или прикрити богомилски тенденции: дяволътъ, наричанъ Самаилъ или Сатанаилъ, произхожда отъ божията сѣнка; Богъ нарича дявола „братъ“ и се отнася къмъ него като съ другарь; Сатанаилъ сътрудничи на Бога при садене на рая; небесата сж седмъ и пр. Богомилитѣ си служели и съ нѣкои отъ апокрифнитѣ Евангелия, като напр. съ туй за Исусовото дѣтинство, дѣто сж застѣпени нѣкои гледища на гностицитѣ и дуалиститѣ. Тамъ не се говори за рождението на Исуса; той се явява вече на петгодишна възраст и, благодарение на своя духъ, почва да се бори съ злото, олицетворено въ пакоститѣ на дѣцата, негови другари. Разказътъ за „Тиве-

риадското море“, сега познатъ само въ руски прѣписи, и той е отъ български богомилски произходъ. Той има за прѣдметъ сътворението на свѣта и на човѣка; Сатанаилъ тамъ се явява ту сътрудникъ, ту врагъ на Бога. Богомилитѣ разпространявали и други по-далечни на тѣхното учение апокрифи, въ които се описватъ небесата или се рисува послѣдниятъ сждъ, като напр. „Апокрифниятъ апокалипсисъ“, „Видѣнието на Методия Патарски“, „Видѣнието Павлово“ и др. Богомилитѣ засегнали и нѣкои нерелигиозни области на литературата, какъвто е напимѣръ „Българскиятъ апокрифенъ лѣтописъ“ и др.

Такъва е вжтрѣшната, идейна страна на богомилската литература. Отъ формална страна тя сподѣля всички особености и качества, присъщи изобщо на апокрифитѣ и на сектанскитѣ съчинения. Както самото богомилство се стреми да прѣдстави стройно сглобена система на християнство и дуализъмъ, така и неговата литература се поставя въ услуга на сжщата цѣль — да направи проповѣдваното учение прѣгледно и понятно, безъ недомлѣвки и съмнѣния. Всичко това, което е прѣмълчано, само загатнато или което буди недоумѣние въ християнското учение и което особено е занимавало любопитството на сръдновековния човѣкъ, трѣбвало да се уясни и да се прѣдаде въ форма удобопонятна. Богомилската литература се наема да задоволи тоя естественъ стремежъ на вѣруещия и, подобно на древнитѣ митологии, тя прибѣгва до помощта на фантазията и, съ редъ легенди и сектански тълкования, прѣдставя вѣрскитѣ положения въ ясна и приемлива форма. Богомилътъ, като упоритъ сектантъ, е ималъ ключъ за всѣко питане и съмнѣние: притчитѣ и баснитѣ идвали на помощ на сухостта и недоизказаното въ Светото писание. Отъ тия богомилски басни се опасявало християнското духовенство, затова постоянно съвѣтвало вѣруещитѣ да ги отбѣгватъ, за да не подпадатъ въ устата на изкушението и гибѣлта. Тая особеностъ на богомилската литература, — да прѣдстави вѣрскитѣ въпроси въ надлежна яснота и форма, задоволяващи любопитството на сръдновековния човѣкъ, е спомогнала щото нейнитѣ произведения и басни да си пробиятъ пжтъ не само между съмишленицитѣ на сектата, но и между православнитѣ, книжни и безкнижни. Нѣщо повече. Богомилскитѣ басни, особено тия за миросъзданието, за първитѣ човѣци, за ролята на дявола въ божиитѣ и човѣшки

дѣла и пр., проникнали, по книженъ и устенъ пѣтъ, далече извънъ българскитѣ прѣдѣли, у сърби, ромъни, руси и др., дѣто се пазятъ още въ тѣхнитѣ рѣкописни сборници и въ фолклора.

Часть отъ богомилскитѣ книги, особено ония, които не съставявали канона на сектата, а били приети като допълнителни, второстепенни, прѣдставятъ цѣнни качества, които особено ги издигатъ между другитѣ произведения на старобългарската литература. Мисълта и фантазията на християнския писателъ сж били принудени да се движатъ въ строго установени рамки, излизането изъ които се е смѣтало за паганизъмъ и еретичество. Това ограничение е наложило неминуемъ едностранчивъ, вѣрски и схоластиченъ печатъ на творенията и на най-даровититѣ писатели. Друго-яче е при богомилскитѣ писатели. Богомилитѣ разбираха и тълкуваха свещенитѣ книги не въ прѣкъ смисълъ, а въ прѣносенъ; тѣ бѣха усвоили при това любимия у източнитѣ народи начинъ за обяснение и разказване чрезъ легенди, притчи и иносказания. Благодарение на тая свобода, богомилскиятъ писателъ или разказвачъ е могълъ да прояви по-голѣмъ полетъ на своя духъ, да внесе по-голѣмо разнообразие въ прѣдмета и въ неговото изображение. Използуването пъкъ на народнитѣ легенди, които сж бивали прѣслѣдвани отъ официалното християнство, сродявало богомилската литература съ народното творчество и поезия. Съ тѣзи си особености богомилскиятъ апокрифъ се явява по-жизненъ, по-поетиченъ. И ако официалната старобългарска книжнина може да служи за огледало на духовнитѣ интереси на нѣкогашната грамотна, черковна и монашеска България, богомилската и изобщо апокрифната литература съ пълно право трѣбва да се смѣта, подобно на народната словесность, за изразителка на духовнитѣ вкусове, настроения и тежнения на мнозинството на българската народна срѣда. Взаимното и дълбоко проникване между богомилски творения и народния фолклоръ говори достатъчно за широкия народенъ характеръ на богомилството у българитѣ и за значението на неговата литература.

Всички по-горѣ поменати произведения, оригинални, прѣводни или компилативни, изложени на български езикъ и употрѣбавани срѣдъ българитѣ, трѣбва да съставятъ особенъ, богомилски отдѣлъ на българската литература. Тѣ сж били,

едни повече, други по-малко, дѣло на българска мисль и творчество; съ тѣхъ се е хранѣла вѣкове наредъ българската душа; по тѣхъ е оформявала тя своя миросгледъ; тѣ сж дали най-сетнѣ животъ на редъ поетични народни легенди, запазени и до наше врѣме. Къмъ тия български произведения трѣбва да се причислятъ и ония, запазени на чужди езикъ, за които има данни, че сж били прѣведени отъ български.

Изслѣдването си върху богомилскитѣ произведения разпрѣдѣлихме на два дѣла: въ първия влизатъ сжщинско богомилскитѣ книги, канонични, служебни и прочитни, въ които сж отразени догмитѣ и етиката на сектата; въ втория дѣлъ поставихме произведенията, които сж били приемани отъ богомилитѣ и които, съ внесениѣ въ тѣхъ богомилски елементи, сж били станали пригодни за ширене на учението на сектата и срѣдъ православнитѣ. Съ врѣме, когато се проучи цѣлото рѣкописно богатство на старата българска литература, ще се увеличи броя и на богомилската ѣ група. Дори и измежду извѣстнитѣ и обнародвани вече старобългарски текстове има още нѣкои, които ние не сме включили въ богомилскитѣ, но въ които има слѣди, че сж били минали подъ перото на богомилски или на богомилствуещи книжовници. Ние, за сега, ги оставихме на страна, за да не обременимъ основитѣ на сградата, която построяваме, съ прѣтрупани декоративни части.

При разработката на събрания материялъ, ние си поставихме за задача: да посочимъ по-важнитѣ рѣкописни и печатни текстове на богомилскитѣ книги; да издадемъ най-надеждния отъ тѣхъ, съ посочване на вариантитѣ, имащи значение за богомилското учение; да прѣдадемъ съдържанието на текста и да го придружимъ съ историко-литературни бѣлѣжки съ огледъ къмъ богомилството. Естествено е, че при книгитѣ на Св. писание, добрѣ познати всѣкому, трѣбваше да посочимъ главно тълкованието, което имъ давали богомилитѣ.

А. Главни произведения.

Тайната книга.

Ржкописи и издания. — Тайната книга, която излага гледището на умѣренитѣ дуалисти за Бога, за сътворението на свѣта и за сждбата на човѣшкия родъ, е богомилско съчинение *par excellence*. Досега нейниятъ славянски текстъ не е билъ обдиренъ; тя е позната обаче въ латински прѣводъ, въ два ржкописа, единъ отъ които се намира въ Каркасонската инквизиторска архива, сега прѣнесена въ Парижъ, а другиятъ въ Виенския пергаментенъ кодексъ отъ XIV в., № 1137. Каркасонскиятъ текстъ бѣ издаденъ въ Парижъ още прѣзъ 1691 г. отъ доминиканеца *Benoist*, въ книгата му *Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets*, т. I, стр. 283 сл. По-късно той бѣ прѣпечатванъ въ *Fortgesetzte Sammlung von alten und neuen theologischen Sachen*, 1734 г., стр. 703 сл., и отъ *J. C. Thilo*, *Codex apocryphus Novi Testamenti*. Lipsiae 1832, т. I, стр. 884 сл., и най-сетнѣ го прѣиздаде, по книгата на Thilo, *М. И. Соколовъ*, Славянская книга Еноха Праведнаго. Москва 1910, стр. 1910, стр. 165 сл. Виенскиятъ прѣписъ бѣ обнародванъ отъ *Ign. V. Döllinger*, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*. München 1890, т. II, стр. 85 сл. Соколовъ го прѣиздаде въ сжщата си книга, стр. 165 сл., но съ множество грѣшки, които несъгледалъ да изправи споредъ посочванията на Döllinger-а, помѣстени въ края на неговия трудъ. По-долу ние печатаме и двата латински прѣписа по най-старитѣ имъ издания.

Двата латински текста прѣдставятъ едно и сжщо съчинение, но се различаватъ помежду си въ подробноститѣ и въ езика, а това показва, че тѣ сж прѣводъ отъ чуждоезиченъ оригиналъ или дори отъ два отдѣлни негови прѣписа. Освѣнъ това, Виенскиятъ текстъ съдържа редъ цѣнни странични бѣлѣжки, прибавени отъ латинския прѣписвачъ, който е билъ

дуалистъ. Каркасонскиятъ текстъ нѣма заглавие. Първиятъ му издателъ, Бенуа, го нарича Лъжовно Евангелие (*Faux Evangile*), а прѣиздателътъ му Тило го прѣкръсти Свети Йанова книга (*Liber Sancti Johannis*). Съ това послѣдно име паметникътъ е познатъ въ науката. Виенскиятъ прѣписъ има надсловъ: *Joannis et Apostoli et Evangelistae Interrogatio in cœna sancta regni cœlorum de ordinatione mundi, et de Principe et de Adam*. Тия заглавия, отъ една страна, и самото съдържание, отъ друга, помамиха току-речи всички учени, които сж се занимавали съ Тайната книга: тѣ я смѣтатъ прѣводъ отъ прѣдполагаемъ гръцки богомилски оригиналъ, който се пази въ Св. Марковата библиотека въ Венеция, именно въ ръкописа № 128 отъ колекцията Nappi и който е озаглавенъ отъ описвачитѣ на ръкописитѣ така: „*Narratio apocrypha de interrogationibus Sancti Johannis et de responsionibus Christi Domini*“. Ние имаме възможностъ да разгледаме и прѣпишемъ тоя Венециански текстъ; той обаче нѣма нищо общо съ Тайната книга, а е просто апокрифенъ Апокалипсисъ, различенъ и отъ апокалиптичната частъ на нашата книга. Съ други думи, Тайната книга си остава и до день днешенъ позната само по двата латински прѣвода.

Ние озаглавихме разглежданото съчинение „Тайна книга“, по слѣднитѣ съображения. Прѣди всичко, въ една бѣлѣжка, която се намира въ Каркасонския прѣписъ, и за която ще поменемъ по-долу, съчинението е означено като „тайна“ (*secretum*), защото съдържа съкровениѣ мисли на дуалистичното учение. Прѣдъ другитѣ християни дуалиститѣ не сж казвали, че притежаватъ други книги, освѣнъ новозавѣтнитѣ; само прѣдъ свои изпитани вѣруещи тѣ разкривали по-дълбоката си богословска доктрина, и тъкмо отъ такъво естество е и нашата Тайна книга. Въ единъ отъ актовѣ на инквизицията въ Ломбардия, като се говори за единъ апокалипсисъ у дуалиститѣ, каквато е послѣдната частъ на Тайната книга, прибавя се, че той е билъ носенъ „тайно“ (*occulte*) отъ наставницитѣ на сектата, за да бжде четенъ и тълкуванъ прѣдъ тѣхнитѣ послѣдватели.¹⁾ Най-сетнѣ и поради нѣкои непристойни думи и изрази, особено въ Виенския текстъ, нашата книга е трѣбвало да мине за „тайна“.

¹⁾ *Döllinger*, II, 272.

Съдържание. — Тайната книга е диалогично изложение водено между Исуса и неговия любимъ ученикъ, апостолъ и евангелистъ Йоанъ. Облегнатъ до гърдитъ на своя учителъ, на Тайната вечеря, Йоанъ задава въпроси на Исуса, а той му отговаря, като разкрива какъвъ е билъ началниятъ, прѣд вѣченъ миръ, различенъ отъ сегашния; какъ сатаната създалъ сегашния свѣтъ и чловѣцитѣ; каква е била мисията на Исуса на тоя грѣшенъ свѣтъ и какъ, най-сетнѣ, свѣтътъ ще загине при Второ пришествие на Исуса, който ще погуби сатаната и ще спаси праведнитѣ. Съдържанието на книгата прѣдаваме по Каркасонския текстъ, който, както ще видимъ, е билъ донесенъ изъ България. До Виенския прѣписъ прибѣгваме само въ два-три случая, колкото за оправка на нѣкои погрѣшни или неясни мѣста. За прѣгледность, разпрѣдѣлихме съдържанието на три: 1) прѣдвѣченъ миръ, 2) свѣтътъ на сатаната, 3) Второ пришествие и свѣршъкъ на свѣта.

Прѣдвѣчниятъ миръ. — Началниятъ миръ обхващалъ слѣднитѣ, стоещи една надъ друга части: най-долу огнената бездна; надъ нея — водната стихия; сетнѣ земята, плаваща въ водитѣ и подържана отъ двѣ грамадни риби; по-горѣ отъ водитѣ и земята — въздухътъ, надъ който е сложена твърдъта, т. е. небесния сводъ; надъ твърдъта слѣдватъ едно слѣдъ друго седъмъ небеса, надъ които прѣбивава невидимиятъ Богъ Отецъ. За началници на всѣка една отъ тия части били отредени отъ Бога отдѣлни ангели. До Бога седѣлъ Исусъ, а сатаната билъ строителъ, управителъ на всичкия тоя миръ.

Сатаната създава сегашния свѣтъ. — Сатаната, като строителъ на стария миръ, слизалъ до бездната и възлизалъ до прѣстола на Отца. Наблюдавайки славата на Бога Отца, той поревновалъ да постави своето сѣдалище надъ облацитѣ и да стане подобенъ на Всевишния. Съ тая цѣль, той прѣдумалъ ангела на въздуха и ангела на водитѣ, да се отметнатъ отъ Бога Отца и да се присъединятъ къмъ него и къмъ свѣта, който той щѣлъ да създаде. На ангелитѣ отъ първото до петото небе той обѣщалъ да намали данъцитѣ, които дължели на Бога Отца, и тѣ се присъединили къмъ него. Богъ, като узналъ това вѣроломно дѣло, лишилъ отстъпниците отъ достоинствата имъ. Сатаната изгубилъ своя блѣсъкъ, лицето му

се уподобило на човѣшко и станало червено като нажежено желѣзо. Отхвърлениятъ сатана повлѣкъль подирѣ си третината отъ всички божи ангели. Той слѣзълъ на твърдѣта съ своето воинство и поискалъ отъ Бога седмь деня врѣме, за да направи свой свѣтъ, слѣдъ което щѣлъ да върне, каквото дължелъ Богу. Богъ се смилилъ и му далъ искания срокъ. Тогава сатаната създалъ сегашния свѣтъ. Ангелътъ на въздуха и тоя на водитѣ издигнали плаващата въ водитѣ земя, и тя станала суха; частъ отъ водата била издигната като облаци къмъ твърдѣта, а друга частъ била събрана въ отдѣлни морета. Сетнѣ сатаната, като взелъ вѣнеца на ангела надъ водитѣ, направилъ отъ него и отъ неговитѣ камъни слънцето, мѣсеца и звѣздитѣ. Па като създалъ и атмосфернитѣ явления — гърмотевица, дъждъ, градушка и снѣгъ, заповѣдалъ на земята и на морето да произведатъ всички животни и растения. Сатаната направилъ човѣка по свое подобие. Направилъ отъ глина тѣлата на Адама и Ева, па ги оживилъ, като вкаралъ въ тѣхъ ангелитѣ на второто и третото небеса. Послѣ имъ направилъ рай съ всѣкакви дървета и въвелъ първитѣ чловѣци въ него. Разумното дърво въ рая, отъ което не бивало да ядатъ Адамъ и Ева, била трѣстиката, въ която се скрилъ сатаната. Прѣличенъ на хубавъ юноша (или на змия споредъ другия текстъ), сатаната излѣзълъ отъ трѣстиката и измамилъ Ева, като се съвокупилъ съ нея чрѣзъ опашката си; послѣ той излѣлъ своята страсть и въ Адама, който сѣщо така се съвокупилъ съ Ева. По такъвъ начинъ се захванало човѣшкото поколѣние, народено отъ Адама и Ева. Чловѣкъ е съставенъ отъ плѣтъ, която е смъртна, и отъ душа, която е духътъ на падналитѣ ангели.

Като създалъ своя свѣтъ и чловѣчеството, сатаната почналъ да ги управлява. Той изпратилъ при хората своитѣ служители ангели; издигналъ Еноха на небето и му прѣдалъ да занесе на земята книги, по които да се извършватъ службитѣ и таинствата; накаралъ Мойсея да прѣведе израилтянитѣ по сухо прѣзъ Червеното море, да имъ даде законъ и да имъ проповѣдва божественостъта на господаря на тоя свѣтъ и пр.

Когато най-сетнѣ Богъ Отецъ намислилъ да проводи своя синъ Исуса на земята, за да избави душитъ на разкаялитѣ се чловѣци и да ги заведе къмъ Бога, отдѣто се били

отлжчили, той изпратилъ най-напрѣдъ ангела, наричанъ Мария, който да приеме Исуса. Исусъ, като слѣзълъ отъ седмото небе на земята, влѣзълъ и излѣзълъ отъ ухото на Мария. За да попрѣчи на Исусовата мисия, сатаната проводилъ на земята своя пророкъ Илия, който се нарекълъ Йоанъ Кръстителъ и който почналъ да кръщава народа въ вода. Това водно кръщение обаче не можало да спаси чловѣцитѣ отъ тѣхния грѣхъ. Освѣнъ това, Йоановитѣ ученици се женѣли и чрѣзъ женитбата увеличавали броя на грѣшнитѣ и царството на сатаната. Спасението на чловѣчеството трѣбвало да дойде отъ Исуса, който кръщавалъ съ Духа Свети, и отъ неговитѣ ученици-апостоли, които водѣли безбраченъ, духовенъ животъ.

Второ пришествие и свършъкъ на свѣта на сатаната. — Свѣтътъ, създаденъ отъ сатаната, трѣбвало да трае „седмь деня“, което ще рече седмь вѣка, седмь епохи. Първата мисия на Исуса не могла твърдѣ да прѣуспѣе, защото броятъ на разкаялитѣ се и на праведницитѣ сѣ намалявалъ. Най-сетнѣ Исусъ ще трѣбва да се яви втори пжтъ и да избави своитѣ избраници. Тогава божиятъ ангелъ ще изтржи тѣй силно, че гласътъ ще се чуе отъ небето до бездната; слнцето и мѣсецътъ ще се помрачатъ, звѣздитѣ ще попадатъ; силни вѣтрове ще раздрусатъ свѣта и моретата. Синъ чловѣчески, обиколень отъ своитѣ ангели и апостоли, ще постави своя прѣстолъ на облацитѣ, книгитѣ на живота ще бждатъ разтворени, и ще почне страшниятъ сждъ. Разтрепераното чловѣчество, доведено отъ ангелитѣ отъ четиритѣ крайща на земята, ще бжде раздѣлено на двѣ: на праведни, които сж послушали Исусовото слово, и на грѣшници. Сатаната ще бжде свързанъ въ яки вериги и, заедно съ своето ангелско воинство, хвърленъ въ огнената бездна-пъкълъ, която е толкозъ дълбока, че хвърленъ камъкъ би могълъ да стигне до дъното ѝ едва слѣдъ три години. Тамъ ще бждатъ хвърлени и всички грѣшници. Синъ чловѣчески ще възлѣзе при Бога съ праведницитѣ и ще седне отъ десно на Отца, обиколень отъ своитѣ ангели, въ чиито ликъ ще бждатъ причислени и праведницитѣ. Тогава вече нѣма да има никакво страдание и напасти. Богъ ще изтрие сълзитѣ на страдалцитѣ и ще царува съ тѣхъ въ вѣки.

Богомилски характеръ на Тайната книга и нейниятъ произходъ. — Току-що приведеното съдържание показва, че Тайната книга съвсѣмъ не е правовѣрно християнско съчинение, нито пъкъ произведение на крайнитѣ дуалисти, каквито сж били манихеитѣ и павликянитѣ. Въ цѣлата Тайна книга, отъ начало до край, е прокарано гледището на умѣрения дуализмъ, който приема закржглена форма най-напрѣдъ въ България, прѣзъ Х вѣкъ, и получава името богомилство. Дакато правовѣрното християнство изповѣдва единъ творецъ на всичко видимо и невидимо, единъ творецъ Богъ, който се прояви въ три лица — Отецъ, Синъ и Св. Духъ; докато крайниятъ дуализмъ признава двѣ исконни начала, равноправни и враждуващи по между си, единъ добъръ Богъ и другъ зълъ: богомилството, се явява като примирение между строгия дуализмъ и християнството. Богомилството приема единъ прѣдвѣченъ Богъ, срѣщу когото се опълчава по-късно Сатанаилъ, който е неговъ синъ или пръвъ ангелъ, става неговъ врагъ и съперникъ, създава видимия миръ и челоуѣка, за да бже най-сетнѣ побѣденъ отъ Бога, който отново остава самъ и вѣченъ господарь, подъ чиято закрила блаженствуватъ праведнитѣ. На песимизма въ крайния дуализмъ се противопоставя оптимизма на богомилството и неговата вѣра въ побѣдата на доброто, въ честития край на страдалцитѣ за правдата. Отъ друга страна, Исусъ, който у християнитѣ се отъждествява съ Бога, у богомилитѣ не играе такава първенствуща роля: той е божи Духъ, ангелъ, който бива изпратенъ на земята да поучи заблуденото отъ Сатанаила челоуѣчество, да го изведе на правъ пжтъ и да го спаси. Освѣнъ това основно гледище на богомилитѣ, въ Тайната книга сж прокарани и други богомилски особености, като слѣднитѣ: Богъ прѣбждва на седмото небе; сатаната (Сатанаилъ) е подчиненъ неговъ съуправителъ и строителъ на прѣдвѣчния миръ; той поревнува по божията слава, иска да стане подобенъ на Всевишния, създава видимия свѣтъ: земя, растения, животни, небесни свѣтила, както и челоуѣцитѣ, които оживѣва, като вкарва въ тѣхъ душитѣ на падналитѣ ангели; сатаната създава рай за своитѣ челоуѣци, внушава имъ плътска страсть, и тѣ се разплодяватъ; негови помощници срѣдъ челоуѣцитѣ се явяватъ старозавѣтнитѣ лица и пророци: Енохъ, Мойсей и Илия, който се нарича и Йоанъ Кръстителъ; Богъ се сми-

лява надъ заблуденото челоуѣчество и му праща за наставникъ Исуса, който отъ седмото небе слиза на земята и приема човѣшки образъ, като влиза и излиза прѣзъ ухото на ангела Мария; на земята Исусъ проповѣдва истинното Слово, кръщава съ Духъ Свети, и ученицитѣ му водятъ безбраченъ, ангелски животъ, докато Йоанъ Кръстителъ кръщава съ вода, което не довежда до спасение, и ученицитѣ му се женятъ; ангелската света молитва е Отче нашъ; Исусъ поразява сатаната, хвърля го въ огненото езеро на мѣчение, па възлиза съ праведниците при Бога Отца за вѣчно блаженство, и пр.

Тайната книга не е оригинално произведение на западно-европейскитѣ дуалисти, срѣдъ които тя е била употребявана. Тя е била прѣнесена тамъ изъ България прѣзъ XII в., най-напрѣдъ за Конкорецката дуалистична община, която е била клонъ отъ българската богомилска черква. Конкоресто, сега градецъ, лежи на около 25 км. сѣверо-източно отъ Милано и се намира подъ вѣдомството на епископа на гр. Монца. Свидѣтелство за българския произходъ на Тайната книга намираме въ края на нейния Каркасонски прѣписъ, дѣто е отбѣлзано: „Това е изпълнената съ заблудения тайна на еретицитѣ отъ Конкоресто, донесена изъ България, отъ нейния епископъ Назария“ (*Hoc est secretum Hæreticorum de Concōrezio, portatum de Bulgaria Nazario, suo episcopo, plenum erroribus*). Кой е билъ прочее тоя български богомилски епископъ Назари, който билъ донесълъ изъ България въ Ломбардия Тайната книга и който вѣроятно я е билъ и прѣвелъ на латински? За това узнаваме отъ неговия познатъ съврѣменникъ, Рейнерио Сакони, който изпърво сѣщо така билъ дуалистъ, а сетнѣ разпаленъ католикъ въ Ломбардия. Сакони, който пише прѣзъ 1230 г. (*annis Domini currentibus MCCXXX*), казва, че приблизително 60 години прѣди това, т. е. около 1170 г., той се срѣщалъ съ Назария, тогава епископъ дуалистъ, който прѣдъ него и прѣдъ мнозина други разправялъ какъ св. Богородица била ангелъ и пр. и че тия нѣща той ги билъ знаелъ отъ епископа и отъ замѣстника (*filius maior*) на българската богомилска черква.¹⁾ Назари останалъ като

¹⁾ *Quidam vero episcopus et antiquissimus Nazarius coram me Reinhero et multis aliis dixit pluries, quod beata Virgo fuerit angelus . . . et dixit quod habuerit hunc errorem ab episcopo et filio maiore ecclesiae Bulgariae jam fere elapsis annis LX. Reinerus Sacchoni, Summa de Catharis et Leonistis, изд. отъ Martène et Durand въ Thesaurus novus anecdotorum, т. V, 1773.*

епископъ на Конкорецката черква, работилъ въ Ломбардия и се ползувалъ съ уважение отъ своитѣ съмишленици, къмъ които се числѣли и знатни феодали. Той билъ погребанъ въ замъка Гата (Gatha).¹⁾

Когато, къмъ срѣдата на XII в., имало само едно дуалистично епископство въ цѣла Италия, именно въ Ломбардия, то се смѣтало клонъ на бѣлгарското богомилство. На събора на дуалиститѣ въ Караманъ, до Тулуза, прѣзъ 1167 год., епископъ Марко отъ Ломбардия прѣдставявалъ бѣлгарския умѣренъ дуализъмъ. Това единение между Бѣлгария и Италия продължава и прѣзъ слѣдващитѣ два вѣка. Твърдѣ естествено е било, слѣдвателно, дѣто Конкорецката черква е получавала и книжовни трудове отъ по-старата „Бѣлгарска“ богомилска черква, която заедно съ Драговицката, по свидѣтелството на сѣщия Сакони, сѣ се смѣтали майки на всички дуалистични общини въ свѣта.²⁾ И тѣй, Тайната книга изъ Бѣлгария минала въ Ломбардия прѣзъ XII в. за служба на тамошнитѣ умѣрени дуалисти, наричани на изтокъ богомили. Единъ отъ прѣписитѣ на книгата попадналъ въ рѣцѣтъ на инквизицията, въ чиято Каркасонска архива прѣвъ го обдири и обнародва Бенуа прѣзъ 1691 г.

Що се отнася до Виенския латински текстъ на Тайната книга, по всичко личи, че той не е прѣписъ отъ Каркасонския, отъ който се различава въ подробности и езикъ; той има и заглавие, което липсва въ Каркасонския; най-сетнѣ въ него липсва бѣлѣжка за произхода му. Ако сѣдимъ по една отъ страничитѣ му бѣлѣжки, дѣто се поменаватъ Босна, Ломбардия и Тоскана (*Bossina et Lombardia et Tuscia*), можемъ допусна, че той е билъ въ употреба срѣдъ дуалиститѣ въ Босна и Италия, но че прѣводътъ му на латински е билъ направенъ по босненски славянски текстъ, който сѣщо така нѣкога

¹⁾ Acta Sanctorum, априлъ III, 697. Срв. у C. Schmidt, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois. Paris 1848, т. I, стр. 65.

²⁾ Като изрежда имената на 16-тѣ дуалистични черкви на свѣта и най-сетнѣ поменава Бѣлгарската и Драговицката, Сакони добавя, че отъ тия двѣтъ водятъ началото си всички останали: . . . Ecclesia Bulgariæ (вар. Burgariæ), Ecclesia Dugunthiæ (вар. Dugraniciæ, Drugometiæ, Dugrutæ, Drugariæ). Et omnes habuerunt originem de duobus ultimis. Reinerius, стр. 1859 сл., въ изданието на сѣщия отъ Gretser, стр. 269. Срв. за вариантитѣ на имената още: Bonacursus (у Baluzius, Miscellanea), изд. на Mansi, отъ 1761 г., II, 581. Vignier, Recueil de l'histoire de l'Eglise. Leide 1601, стр. 268.

е билъ заетъ отъ България. Страничните бълѣжки, които придружаватъ Виенския рѣкописъ, ще сж били направени отъ латинския прѣводачъ дуалистъ; тѣхъ не ги е имало, може би, въ българския текстъ, както ги нѣма и въ Каркасонския рѣкописъ, направенъ отъ български изводъ.

Колкото пѣкъ до първописа, оригинала на Тайната книга, за врѣмето и мѣстото на неговото появяване, ние можемъ само да се догаждаме, възъ основа главно на горѣприведенитѣ данни. Едно само изглежда положително: Тайната книга, за да бѣде прѣнесена изъ България въ Ломбардия къмъ срѣдата на XII в., тя е била, по това врѣме и по-рано, въ употреба срѣдъ българскитѣ богомили и съставявала частъ отъ българската богомилска книжнина. Кога точно, прѣди срѣдата на XII в., е било написано съчинението, не знаемъ. Ако сждимъ отъ факта, че умѣрениятъ дуализъмъ прие своята закрѣглена форма къмъ срѣдата на X в. въ България, то и появата на Тайната книга трѣбва да поставимъ прѣзъ врѣмето, ограничено между тая дата и срѣдата на XII в., когато паметникътъ става извѣстенъ въ Ломбардия. За поблизо датуване на паметника и за неговото потекло, биха могли да ни упѣтятъ ония дуалистични и близки до тѣхъ елементи, които авторътъ на Тайната книга е могаль да намѣри въ сжществуващи вече книжовни извори. Още отъ първитѣ вѣкове на християнството сж били почнали да се разпространяватъ редъ апокрифи, въ които се говорѣло за божитѣ тайни и за сждбата на чловѣчеството. Такива сж били напр. книгитѣ Енохъ, Варухъ, Видѣние Исаиево, Павлово видѣние, апокрифниятъ Апокалипсисъ и др., написани въ диалогична форма и съдържащи повече или по-малко дуалистични елементи. Ще рече, за формата на своето изложение авторътъ на Тайната книга е ималь прѣдъ себе си доста образци. Пѣкъ и самиятъ канониченъ Апокалипсисъ е оказалъ влияние въ случая. Вече въ самото начало Апокалипсисътъ (I, 9) и Тайната книга си приличатъ:

Апокалипсисъ:

Азъ Йоанъ, вашъ братъ
и съучастникъ въ неволитѣ
и въ царството и въ постоян-
ството къмъ Христа и пр.

Тайна книга: 1)

Ego Joannes, frater vester,
particeps in tribulatione, et in
regno cœlorum ut essem parti-
ceps, etc.

1) По Каркасонския рѣкописъ.

По-далечна прилика се забѣлѣзва и въ края на двѣтѣ книги, при описанието на Второ пришествие.

Авторътъ на Тайната книга обаче, като си послужилъ съ усвоената вече форма на поменатитѣ съчинения, показалъ се е самостоеенъ при изложението на богомилското учение. Тая самостойность му се е диктувала и отъ различието между богомилската и официално християнска догматика. Въ Тайната книга сж влѣзли освѣнъ общитѣ положения на богомилството, каквито авторътъ е знаелъ отъ устно и писмено прѣдание, още и нѣкои подробности, които срѣщаме въ богомилски книжовни извори или въ апокрифи съ богомилски елементи. Ето нѣкои отъ тия книжовни заемки или паралели, помѣстени въ Тайната книга:

Въ Палеята, апокрифна ветхозавѣтна книга, прѣведена на старобългарски прѣди XII в., намираме слѣдното мѣсто за отмѣтането на сатаната (Луциферъ, Денница, Ἐωσφόρος, Сатанаилъ) отъ Бога, подхождащо на разказа въ Тайната книга (К=Каркасонски ржкописъ, В=Виенски):

Палея:

Кидѣ иногда дѣнничныи, нынѣ же помраченныи, нѣо оукрашено, взятъ сѧ оумомъ и рече к себѣ: поставлю прѣлъ мои на облацѣхъ, и бѣдоу подобенъ вышнему.¹⁾ И изверже сѧ поклянкѣмъ ѿ чина аггѣлска, и бѣ за раднѣтма умраченана и аггѣлскыи вѣжда лишенъ.²⁾

Тайна книга (К):

Et observabat gloriam, quæ erat moventis cœlis, et cogitavit sedem suam ponere super nubes cœlorum et volebat Altissimo similis esse . . . Tunc praecepit Pater angelis suis, dicens: tollite vestimenta eorum . . . Et ablatum est lumen ab eo, et facta est facies ejus sicut ferrum calefactum.

Подобенъ паралелъ срѣщаме и въ славянския апокрифъ, дѣто ангелътъ отстъпникъ е названъ Сатанаилъ: Кидѣ Сатанаилъ нѣо и землю украшену, и помысли себѣ: сотворю прѣстолъ на облацѣхъ себѣ и бѣду подобенъ вышнему.³⁾

¹⁾ Последняя часть отъ пасажа се осланя на Исаия, XIII, 13—14.

²⁾ А. Поповъ, Книга бытія небеси и земли. Москва 1881, стр. 2. — Сжиящия текстъ намираме и въ гръцкия оригиналъ на Палеята: Ἰδὼν δὲ ποτὲ ἑωσφόρος καὶ νῦν ζοφωμένος τὸν οὐρανὸν κηκοσμημένον ἐπὶ τῇ τῇ διανίᾳ καὶ εἶπεν ἐν ἑαυτῷ· θήσω τὸν θρόνον μου ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἕσομαι ὅμοιος τῷ ὀψίστῳ и пр. А. Vassiliev, Anecdota graeco-byzantina. Mosquae 1893, стр. 189.

³⁾ И. Я. Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, стр. 86.

Легендата за саденето на дърво въ рая отъ Сатанаила, както и за излиянието на грѣховна похоть отъ Сатанаила у Ева и у Адама намираме въ славянския текстъ на Варуховата книга:

Варухъ:

Сатанаилъ же оусади лозоу...
второи же дрѣво похоть грѣ-
ховна, иже изаиди Сатанаилъ на
Евоугоу и Адама.¹⁾

Тайна книга (К):

Et plantavit diabolus arundi-
nem (трѣстика) in medio pa-
radisi . . . Et seduxit (diabolus)
angelum, qui erat in forma mu-
lieris, et effu(n)dit frater ejus
concupiscentiam peccatorum.

Въ една отъ страничните бѣлѣжки на Виенския ржко-
писъ на Тайната книга се обяснява, че змията, която била из-
мамила Ева, не била змия, а сатаната прѣправенъ като кра-
сивъ юноша (sicut pulcrem adolescentem). Паралелъ на тая
легенда срѣщаме и въ единъ босненски апокрифенъ разказъ
за сътворението на свѣта, само че тамъ, вмѣсто красивъ
юноша, имаме красна дѣвица. Въ сѣщия босненски разказъ се
съдържа и по-горѣ приведената версия за лозата и за грѣ-
ховната похоть, излѣна отъ Сатанаила у Ева: И Сатанаилъ
има злобѣ на Адама и на Ева и васади лозѣ и похоть дрѣвнѣ
да преласта Адама. И пакы стаще Адамъ и Ева ка рачи, и доѣ
(вм. доѣ) дяволъ и сатвори се зминомъ . . . и зваши се красна
дѣвица, тѣре се сатвори дѣвичномъ зминомъ и глакомъ дѣвичномъ.²⁾

Въ Тайната книга се е отразила и основната мисль на
попъ Йеремиевата Повѣсть за кръстното дърво. Авторътъ
обаже на Тайната книга, съгласно съ своето богомилско гле-
дище къмъ Мойсея и къмъ кръста, изкарва, че Мойсей се
намиралъ въ услуги на дявола, който му прѣдалъ три спле-
тени клончета — боръ, кедъръ и кипарисъ, които единъ день
ще послужатъ за кръстъ, на който ще бжде разпнать Хрис-
тосъ. Ето съпоставяне на съотвѣтния пасажъ между Тайната
книга и най-стариятъ познатъ български прѣписъ на По-
вѣстьта за кръстното дърво, отъ XIII в.:

¹⁾ Срв. по-долу нашето издание на Откровение Варухово.

²⁾ Ржкописъ въ Пловдивската Нар. Библиотека. Издаденъ по-долу
Срв. Б. Цоневъ, Славянски ржкописи и старопечатни книги въ Народната
Библиотека въ Пловдивъ. София 1920, стр. 183.

Повѣсть за кръст. дърво:¹⁾

И приде анггелъ къ нимоу (т. е. Моисею) и показа имоу .г. дрѣва: пекъгыи, кенъдри и кипарисъ. И створи Моиси, такоже покळे имоу анггелъ, и възв .г. дрѣва и сплетъ тако плѣнницъ и въсади прѣ исходници вода. И рече анггелъ господень: се въразъ свѣтъж тронцъ, се дрѣво бже спасенню, се дрѣво жизнь мироу, на сѣмъ дрѣве оубо хотѣтъ жидоке распятии Господа.

Приведениятъ паралелъ, познатъ въ тая си форма само въ българската версия на повѣстѣта,⁴⁾ подкрѣпя доста мнѣнието, че Тайната книга е била съставена въ България и на български езикъ.

Прѣдставата въ Тайната книга за грамадната дълбочина на пкъла я намираме току-речи буквално въ апокрифния Апокалипсисъ, чийто най-старъ български прѣписъ се намира въ Берлинския сборникъ отъ XIII в.⁵⁾

Апокр. Апокалипсисъ:

Икоже можѣтъ юношъ .л. лѣтъ камѣнь двигнати и поустити къ възднъ и лѣтити за .г. лѣта и едва дѣна дондѣтъ, и тоу естъ мжа кромѣшна.⁶⁾

Тайна книга (В):²⁾

Sathanas . . . misit angelum suum et accepit de tribus arboribus et dedit Moysi prophetæ ad crucifigendum me, quæ ligna mihi (говори Исусъ) custodiuntur usque nunc³⁾ . . . Erat tunc angelus Moysi dicens: tolle ligna et junge insimul et planta ea juxta aquam dicens: ista ligna erunt salus mundi et defensio mundi, remissio peccatorum . . . quod significat fidem sanctæ trinitatis.

Тайна книга (К):

Sicut homo habens triginta annos levaret lapidem et mitteret deorsum, vix per tres annos fundum attingeret: tanta est profunditas lacu et ignis, ubi peccatores habitabunt.

¹⁾ Starine V, стр. 83.

²⁾ Виенски ръкописъ, текстъ и странична бѣлжка.

³⁾ За това, че тритѣ дървета се пазѣли дори до Христа, се говори къмъ края на Повѣстѣта за кръстното дърво.

⁴⁾ За другитѣ версии срв. *J. Polivka*, *Drobné přispěvky literárně-historické*, Praha 1891, стр. 64 сл.

⁵⁾ Обнародванъ въ Starine V, стр. 77 сл.

⁶⁾ Старобългарскиятъ апокрифенъ Апокалипсисъ е прѣводъ отъ гръцки. Въ обнародвания отъ Тишендорфа неговъ гръцки текстъ годинитѣ за лѣтението на камѣка сж 20, когато въ българския Апокалипсисъ и въ Тайната книга — 3 години: ὅσον θύναται ἀνὴρ τριακονταετῆς κυλίσαι λίθον καὶ ἀπολύσαι κατὰ τὸ βάθρον καὶ ὀλισθαίνει εἰκοσι ἔτη οὐ μὴ φθάσει εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἄβυθου и пр. *C. Tischendorf*, *Apocalypses apocryphæ*. Lipsiæ 1866, стр. 87—88.

Апокрифната книга Енохъ,¹⁾ позната по двѣ версии — старобългарска и етиопска, прѣдставя най-много допирни точки съ Тайната книга, не само въ нѣкои подробности, но и въ цѣлия разказъ за сътворението на свѣта, за Сатанаила и за грѣхопадението на първитѣ челоуѣци. Книгата Енохъ, ако и да не е, строго взето, богомилско съчинение, благодарение на своя апокрифенъ разказъ за сътворението, съ дуалистични елементи, е могла да повлияе на автора на Тайната книга, който е ималъ прѣдъ себе си Еноховия разказъ; на тоя авторъ е оставало само да прѣработи легендата, като я направи напълно съгласна съ богомилското учение. Тая мисль изказа прѣди насъ и М. И. Соколовъ. Той приема, че авторътъ на Тайната книга се е ползувалъ отъ Еноха по „славянската“ му версия, било отъ старобългарския прѣводъ, било отъ гръцкия, сега незапазень.²⁾ Ето прочее сходства и паралели въ двѣтѣ съчинения: 1) седмъ небеса, надъ които е поставенъ прѣстола на Бога; 2) управители надъ стихийтѣ назначени ангели; 3) лицата на падналитѣ ангели сж изгубили своята свѣтлина и сж се помрачили (споредъ Еноховата книга, лицето на сатаната се е промѣнило на червено); 4) споредъ Тайната книга, съблазненитѣ отъ сатаната ангели сж били отъ първитѣ петъ небеса, а у Еноха тъкмо на петото небе и на второто се мжчатъ наказанитѣ отъ Бога сатанови послѣдватели; 5) Енохъ бива възведенъ на небесата и тамъ написва 366 книги (67 въ Каркасонския и 76 въ Виенския ржкописи), които послѣ сваля на земята; 6) и въ двѣтѣ книги сатаната намисля да постави прѣстола си надъ облацитѣ и да стане равенъ на Всевишния; 7) падналиятъ ангелъ, който съблазнява Ева въ рая, е названъ Сатанаилъ у Еноха, а сатана въ Тайната книга, и др.

Току-що приведенитѣ посочвания ни довеждатъ до слѣднитѣ изводи. Авторътъ на Тайната книга се е водѣлъ повече по българскитѣ текстове, отколкото по гръцкитѣ. Нѣкои отъ посоченитѣ паралели и подробности сж познати само въ българскитѣ паметници. Авторътъ изглежда да е билъ български богомилъ. Той е живѣлъ не по-рано отъ XI—XII в., защото прѣди това врѣме още не сж били прѣведени или компилирани по-горѣ посоченитѣ извори за неговото съчинение.

¹⁾ За нея вж. по-долу.

²⁾ М. И. Соколовъ, Славянская книга Еноха Праведнаго. Москва 1910, стр. 151.

Текстъ. — Тукъ печатаме и двата познати прѣписа на Тайната книга, по Каркасонския ржкописъ и по Виенския, като се водимъ за първия, по изданието му отъ 1691 г., за втория, по изданието му отъ 1890 г. За оправките, които внасяме въ първия текстъ, се водихме по смисъла на Виенския ржкописъ, както и по корекциитѣ, които бѣ направилъ Тило прѣзъ 1832 г. Изправихме сжщо и немалкото грѣшки, които сж допуснати при обнародване на Виенския прѣписъ отъ Дьолингера и които сж посочени допълнително въ края на труда на сжщия ученъ. За прѣгледность, разбихме текста на глави, които означихме съ латинскитѣ бройки I, II, III и пр. Страничните бѣлѣжки, които съпровождатъ Виенския прѣписъ, посочихме съ забѣлѣжки подъ черта. Въ първия стълбецъ поставяме Каркасонския прѣписъ, а въ втория — съотвѣтния Виенски. За по-голѣма ясность, поставихме прѣпинателни знакове и главни букви:

Joannis et Apostoli et Evangelistae Interrogatio in cœna sancta regni cœlorum de ordinatione mundi et de Principe et de Adam.

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti amen. Interrogatio Johannis et apostoli et evangelistae in cœna secreta regis cœlorum de ordinatione mundi istius et de principe et de Adam.

I. — Ego Joannes, frater vester, particeps in tribulatione, et in regno cœlorum ut essem particeps, cum recubuisssem supra pectus Domini nostri Jesu Christi, et dixi: Domine, qui est qui tradet te? Et respondens, dixit: qui intingit manum mecum in catino. Tunc introivit in eum Sathanas, et quærebat ut traderet me.

II. — Et dixi: Domine, antequam Sathanas caderet, in qua

I. — Ego Johannes, particeps in tribulatione et regno Dei ut essem particeps, qui et recumbens in cœna supra pectus Jhesu Christi Domini nostri, dixi: Domine, quis tradet te? Et Dominus dixit mihi: qui intinxerit manum in catino, et introibit in eum Sathanas, ille tradet me.

II. — Et dixi: Domine, antequam Sathanas cecidisset, in qua

gloria persistebat apud Patrem tuum? Et dixit mihi: in tali gloria erat, quod ordinabat virtutes cœlorum; ego autem sedebam apud Patrem meum. Ipse erat ordinans omnem imitatoreм Patris, et descendebat de cœlo in infimum et ascendebat ab infimis usque ad thronum invisibilis Patris. Et observabat gloriam, quæ erat moventis cœlos, et cogitavit sedem suam ponere super nubes cœlorum et volebat Altissimo similis esse. Et cum descendisset in aërem, ad angelum aëris dixit: aperi mihi portas aëris, et aperuit ei portas aëris. Et petens deorsum, invenit angelum, qui tenebat aquas, et dixit ei: aperi mihi portas aquarum, et aperuit ei. Et transcendens, invenit universam faciem terrae coopertam aquis. Et transcendens subtus terram, invenit duos pisces jacentes super aquas, et erant sicut boves juncti ad arandum, tenentes totam terram, invisibilis Patris praecepto, ab occasu usque ad solis ortum. Et cum descendisset deorsum, invenit suum ossop,¹⁾ quod est genus ignis, et postea non potuit descendere deorsum propter flammam ignis ardentis. Et reversus est Sathanas retrorsum, et replevit semitas, et introivit ad angelum

gloria assistebat apud Patrem? Et dixit: in virtutibus cœlorum et in throno Patris invisibilis, et ordinator erat omnium; et sedebam (вм. sedebat) ego apud Patrem meum. Et ille erat ordinans virtutes cœlorum et illos, qui secuti sunt Patrem, et descendebat de coelis usque ad infernum et ascendebat usque ad thronum Dei invisibilis Patris, et custodiebat illas glorias, quae erant supra omnes cœlos, et cogitavit volens ponere thronum super nubes et esse similis Altissimo. Et cum descendisset in aërem, invenit angelum sedentem super aërem, et dixit ei: aperi mihi portas aëris, et aperuit ei. Et descendens, invenit angelum, qui tenebat aquas, et dixit ei: aperi mihi portas aquarum, et aperuit ei. Descendens, invenit totam terram coopertam de aquis, et ambulans per subter, invenit duos pisces¹⁾ jacentes super aquas et erant quidem vincti substinentes totam terram per praeceptum Patris invisibilis. Et descendens desubtus, invenit magnas nubes tenentes pelagum maris, et descendit subtus et invenit suum

¹⁾ За значението на думата *ossop*, (= *oserph*) вж. бѣлѣжката въ втория стѣлбецъ на стр. 75.

¹⁾ Странична бѣлѣжка въ ръкописа: Verum est, quod sunt pisces, et non est aliud, sed significant evangelium et epistolam, quae sustinent ecclesiam, sicut illi sustinent terram, quae ecclesia manet in VII columnis, id est VII candelabris.

aëris et ad eum, qui super aquas erat, et dixit eis: hæc omnia mea sunt; si audieritis me, ponam sedem meam in nubibus et ero similis Altissimo, et tollens aquas de superiori firmamento isto, cætera loca maris congregabo, et post hoc non erit aqua super faciem universæ terræ, et regnabo vobiscum in saecula saeculorum. Et hæc dicens angelis (вм. angelus), ascendit ad caeteros angelos usque ad quintum cælum, et ita dicebat ad singulos: quantum debes Domino tuo? Ipse dixit: centum choros tritici. Et dixit ei: accipe calamum et atramentum et scribe sexaginta. Et alii (вм. aliis) dixit: et tu quantum debes Domino tuo? Qui respondit: centum cados olei. Et dixit: sede et scribe quinquaginta. Et ascendens ad omnes cælos, ita dicebat usque ad quintum cælum, blandiendo angelos invisibilis Patris.

infernum quod est geenna¹⁾ ignis. Postea vero non vultit descendere subtus propter flammam ignis qui ardebat. Tunc reversus est Sathanas retro, implens se de malitiis et ascendit ad angelum, qui erat super aërem, et ad illum, qui erat super aquas, dicens eis: omnia sunt mea, si me audieritis, ponam tronum meum super nubes et ero similis Altissimo, et substollam aquas supra firmamentum istum et ceteras aquas in latamaria congregabo, et postea non erit aqua super faciem omnis terræ, et regnabo vobiscum in saecula saeculorum. Et hoc dixit angelis et ascendebat ad illos cælos usque ad tertium cælum, subvertens angelos invisibilis Patris et dicens singulis eorum: quantum debes Domino tuo? Et primum respondit: C chados olei. Et dixit ei: accipe cautionem et sede et scribe L. Et alii dixit: tu vero quantum debes Domino tuo? Qui ait: C chados tritici. Et ait illi: tolle cautionem tuam et sede et scribe cito octuaginta. Et ascendebat ad alios cælos ita dicens, adscenditque usque

¹⁾ Странична бѣлѣжка: Vallis Josaphat idem sunt, scilicet *oseph* et *atto* et infernus et tartarus et generatio ignis, sed secundum diversas linguas nominantur, non est spiritus neque aliquid vitale, sed locus est, sicut Bossina et Lombardia et Tuscia.

III. — Et exivit vox de trono Patris, dicens: quid facis, negator Patris, seducens angelos? factor peccati, cito fac, quod excogitasti. Tunc praecepit Pater angelis suis, dicens: tollite vestimenta eorum. Et tulerunt vestimenta eorum et coronas eorum, omnibus angelis qui eum audierunt. Et interrogavi Dominum: quando Sathanas cecidit, in quo loco habitavit? Et respondit mihi: Pater meus transfiguravit eum propter superbiam suam, et ablatum est lumen ab eo, et facta est facies ejus sicut ferrum calefactum, fuitque facies ejus tota sicut hominis; et traxit cum cauda tertiam partem angelorum Dei, et projectus est de sede Dei et de villicatione cœlorum. Et descendens Sathanas in firmamentum hoc, nullam requiem potuit facere sibi nec iis qui cum eo erant. Et rogavit Patrem, dicens: patientiam habe in me, et omnia reddam tibi. Et misertus est ei Pater et dedit ei requiem et his, qui cum eo erant, quodcunque vellet usque ad septem dies.

ad quartum cœlum, seducens angelos invisibilis Patris.

III. — Et exivit vox de trono Patris, dicens: quid facis, dejecte, subvertens angelos Patris? factor peccati, cito fac, quod cogitasti. Tunc Pater praecepit angelis suis: deponite stolas et tronos et coronas ab omnibus angelis audientibus eum. Et tulerunt angeli vestimenta et tronos et coronas omnibus angelis audientibus eum. Iterumque ego Johannes interrogavi Dominum, dicens: quum Sathanas cecidit, in quo habitavit? Et respondens, dixit mihi: praecepit Pater meus, et transfiguravit se propter elationem suam, et abstulit lumen gloriae suae ei, et facies ejus sicut ferrum fuit fervens¹⁾ ab igne, et²⁾ tota species faciei ejus fuit sicut hominis, et habuit VII caudas³⁾ trahentes tertiam partem angelorum Dei, et ejectus fuit a trono Dei et a villicatione cœlorum. Et descendens de cœlo Sathanas in firmamentum hoc nullam requiem poterat facere,

¹⁾ . . . in aliquo malo opere a Domino suo et facies ejus mutatur in alium colorem.

²⁾ Mutata est facies ejus sicut hominis, qui amisit lumen, quod habebat, et fuit tenebrosus propter malum, quod cogitaverat.

³⁾ Septem caudae VII peccata sunt vel vitia, quibus adhuc seducit homines, scilicet mendacium, adulterium, rapacitas, furtum, blasphemia, invidia, dissensio.

IV.—Et sic sedit in firmamento et praecepit angelo, qui erat super aërem, et qui erat super aquas, et elevaverunt terram sursum, et apparuit arida. Et accepit coronam angeli, qui erat super aquas, et de medietate fecit lumen lunae et de medietate lumen stellarum, et de lapidibus fecit omnes militias stellarum. Et dehinc fecit angelos ministros suos secundum ordinem formae Altissimi et praecepto invisibilis Patris — tonitrua, pluvias, grandines et nives. Et misit angelos ministros suos super ea, et praecepit terrae, ut produceret omne altile et omne reptile et arbores et herbas; et praecepit mari, ut produceret pisces et aves cœli.

neque hi qui cum eo erant, rogavitque Patrem, dicens: peccavi, patientiam habe in me, omnia reddam tibi. Pater misertus est ejus et dedit ei requiem facere quod voluerit usque ad diem septimum.

IV.— Et tunc sedit super firmamentum praecepitque angelo, qui erat super aërem, et illi, qui erat super aquas, et elevaverunt duas partes aquarum sursum in aërem, et de tertia parte facerunt L maria, et fuit divisio aquarum per praeceptum Patris invisibilis. Et praecepit iterum angelo, qui erat super aquas: sta super duos pisces, et elevavit capite suo tertiam, et apparuit arida et fuit, quum accepit coronam ab angelo, qui erat super aërem, media fecit tronum suum et medium lumen solis. Accipiensque coronam ab angelo, qui erat super aquas, medietatem fecit lumen lunae et medietatem lumen diei. Et de lapidibus fecit ignem, et de igne fecit omnem militiam et stellas, et de illis fecit angelos spiritus, ministros suos, secundum formam ordinatoris Altissimi, fecitque tonitrua et pluvias et grandinem et nivem, et misit ministros angelos suos super ea. Praecepitque terrae, ut educeret omne vivens, animalia, arbores et herbas. Et mari praecepit,

V.— Et praeterea excogitavit et fecit hominem ad similitudinem ejus vel sui, et praecepit angelo tertii coeli intrare in corpus luteum. Et tulit de eo et fecit aliud corpus in formam mulieris, et praecepit angelo secundi coeli introire in corpus mulieris. Angeli vero ploraverunt videntes in se formam mortalem et esse dissimilis forma. Et praecepit opus carnale facere in corporibus luteis, et non intellexerunt facere peccatum. Sententiator malorum ita cogitavit cum ingenio suo ut faceret paradisum, et introduxit homines, et praecepit adducere. Et plantavit Diabolus arundinem in medio paradisi, et ita celavit ingenium suum Diabolus nequam, ut ipsi non cognoscerent deceptionem ejus. Et intrabat et loquebatur ad eos, dicens: de omni fructu, qui est in paradiso, comedite, de fructu vero scientiae boni et mali nolite comedere. Verumtamen introivit Diabolus in serpentem nequam et seduxit angelum, qui erat in forma mulieris, et effudit frater ejus concupiscentiam peccatorum, et fecit concupiscentiam suam cum Aeva in cantu serpentis. Et ideo dicuntur filii Diaboli et filii serpentis facientes concupiscentiam Diaboli patris eorum usque ad consummationem hu-

ut educeret pisces et aves¹⁾ coelorum.

V. — Et cogitavit facere hominem in servitio sibi, et tulit de limum terra et fecit hominem similem sibi. Et praecepit angelo secundi coeli introire in corpus luti, et tulit de eo et fecit aliud corpus in forma mulieris praecepitque angelo primi coeli introire in illum. Angeli ploraverunt multum videntes super se formam mortalem esse in divisis formis. Praecipiebatque eis carnalis opera facere in corporibus luti, et illi nesciebant facere peccatum. Initiator autem peccati cum sua seductione ita fecit: plantavit paradisum²⁾ et misit homines intra et praecepit eis ne comederent ex eo. Diabolus introivit in paradisum et plantavit arundinem in medio paradisi, et de

¹⁾ Volucres et pisces non habent spiritum nec bestiae, neque habent spiritum hominis, sed volucres et pisces ab aquis et aëre et bestiae a terra et aëre recipiunt, quod habent.

²⁾ Plantavit paradisum id est ortum fructiferum XX arboribus, scilicet nucibus et malis, perimicis et cotanis et aliis pomis et inte et circumdedit omnia paradisisno igne et misit intus Adam et Evam et adhuc manet ad deceptionem hominum, qui credunt ea esse bonum locum, sed malus est, intus vetita non fuit mors, sed Diabolus latenter misit saporem suum in —, ut posset decipere eos, non tamen esset liberatus a morte, si non comedisset, sed Diabolus fecit hoc totum, ut decipiat homines.

jus saeculi. Et iterum effudit Diabolus in angelo, qui erat in Adam, venenum suum et concupiscentiam quae generat filios serpentis et filios Diaboli usque ad consummationem hujus saeculi.

sputo suo fecit serpentum et praecepit ei in arundine manere. Et sic Diabolus asscondebat sapientiam suae fraudis, ut non viderent deceptionem suam. Et introibat ad eos, dicens: de omni fructu comedite, qui est in paradiso, de fructu iniquitatis ne comedatis. Postea malignus Diabolus, intrans in serpentem malum, et decepit angelum, qui erat in forma mulieris, et effundit super caput ejus concupiscentiam peccati, et fuit concupiscentia Evae sicut fornax ardens. Statimque Diabolus, exiens de arundine in forma¹⁾ serpentis, fecit concupiscentiam suam cum Eva cum cauda serpentis. Ideo non vocantur filii Dei, sed filii Diaboli et filii serpentis voluntates patris facientes diabolicas usque ad saeculi finem. Postea Diabolus effudit suam concupiscentiam super caput angeli, qui erat in Adam, et ambo inventi sunt in concupiscentia luxuria simul generando filios Diaboli et serpentis usque ad consummationem saeculi.

VI.—Et postea ego Joannes interrogavi Dominum, dicens: quomodo dicunt homines, Adam et Aevam a Deo creatos esse et in paradiso positos servare praecepta Patris, et morti traditi sunt? Et dixit mihi Dominus: audi Joannes, dilecte Patris mei, insipientes homines ita dicunt in praevaricatione Patrem meum

VI.—Et postea ego Johannes interrogavi Dominum, dicens: quare dicunt homines, Adam et Eva

¹⁾ Serpens nos fuit ut serpens, sed sicut homo; fecit enim se sicut pulcrem adolescentem et per praeceptum Diaboli introivit in paradysum per — canam et decepit mulierem et fornicatus est cum ea cum cauda, quod Diabolus cum dormiret, cecidit de bava ejus, ex la creatus est ille serpens.

corpora lutea fabricare, sed Spiritu sancti propter praevaricationem inventi sunt habentes corpora lutea mortalia, et ideo morti traditi sunt. Et iterum ego Joannes interrogavi Dominum: qualiter homo incipit esse in spiritum in corpore carnali? Et dixit Dominus ad me: de caducis angelis de cœlo ingrediuntur in corporibus mulierum et accipiunt carnem de concupiscentia carnis, et nascitur — spiritus de spiritu et caro de cane, et ita consummatur regnum Sathanae in hoc mundo et in omnibus gentibus.

VII.—[Et interrogavi Dominum, dicens: usque quo regnabit Sathanas in hoc mundo super essentia hominum?].¹⁾ Et dixit mihi: Pater meus permisit ei regnare septem diebus, quae sunt septem saecula. Et interrogavi Dominum et dixi: quid erit in tempore hoc? Et dixit mihi: ex quo cecidit a gloria Patris Diabolus et suam gloriam noluit (*може би* voluit), sedit super nubes et misit ministros suos angelos

a Deo sunt formati et in paradiso positi fuerunt custodire mandata ejus, et ipsi propter transgressionem praecepti Patris morti traditi sunt? Et Dominus dixit mihi: audi, Johannes carissime, insipientes homines sic dicunt quod in praevaricatione Pater meus lutea corpora fecit, sed de Spiritu sancto omnes virtutes cœlorum fecit, ipsi autem propter causam eorum inventi sunt habentes lutea corpora et morti traditi sunt. Et adhuc ego Joannes interrogavi Dominum, dicens: Domine, quomodo incipitur homo de spiritu in corpore carnali? Dixitque mihi Dominus: de lapsis spiritibus cœlorum ingrediuntur in corpora feminea lutosa et carnem accipiunt de concupiscentia carnis, et nascitur spiritus de spiritu et caro de carne, et ita finitur regnum Sathanae in hoc mundo.

VII.—Et interrogavi Dominum, dicens: usque quo regnabit Sathanas in hoc mundo super essentia hominum? Dixitque mihi Dominus: Pater meus permisit illi regnare VII dies, qui sunt septem saecula. Et iterum ego Joannes interrogavi Dominum, dicens: quale erit hoc saeculum? Et dixit mihi: ex quo cecidit Diabolus de gloria Patris et propriam gloriam voluit, sedit super nubes et misit ministros suos ignem urentem ad homines infra ab Adam usque ad Enoch mi-

¹⁾ Зато отъ Виенския ржкописъ.

ignis urentes ad homines infra ab Adam usque ad Henoc, ministrum suum. Elevavit Henoc super firmamentum et ostendit deitatem suam, et praecepit ei dari calamum et atramentum, et sedens scripsit sexaginta septem libros. Et praecepit, ut adduceret eos in terram, et tradidit (*може би* traderet) eos filiis suis. Et deposuit Henoc libros in terram et tradidit eos filiis suis, et coepit eos docere facere formam sacrificiorum et mysteria injusta, et ita abscondebatur regnum cœlorum ante homines. Et dicebat eis: videte, quod ego sum Deus vester, et non praeter me alius Deus. Ideo misit me Pater meus in mundo, ut notum faciam hominibus, ut cognoscant malum ingenium Diaboli. Et tunc cum cognovisset, quod descendi de cœlo in mundum, misit angelum, et accepit de tribus lignis (*вм.* linguis), et dedit ea ad crucifigendum me Moysi, quae (*вм.* qui) nunc mihi servantur. Sed ei hic nunc praeununciabat deitatem populo suo, et praecepit legem dari filiis Israël, et eduxit eum per siccum maris medium.

nistrum. Et misit ministrum suum et assumpsit eum supra firmamentum et ostendit illi deitatem suam, et praecepit illi dari calamum et atramentum, et sedens, scripsit septuaginta VI libros. Et praecepit ei. eos deferri in terram. Detulit autem Enoch libros et tradidit filiis et docuit facere formam sacrificiorum et locum sacrificiorum, et fecerunt ita et clausurunt regnum cœlorum ante homines. Et dicebat eis: videte, quia ego sum Deus, et non est alter Deus praeter me. Ideo misit me Pater meus in mundum istum, ut manifestem nomen meum hominibus, et ut cognoscant eum et malitosum Diabolum. Cum autem cognovisset Sathanas, quod descenderem in hunc mundum, misit angelum suum et accepit de tribus arboribus et dedit Moysi prophetae ad crucifigendum me, quae ligna ¹⁾ mihi custodiuntur

¹ Etiam fuerunt ligna illa, cum quibus divisit mare Moyses, cum autem venerunt filii Israel ad aquas amaras quas qui gustabant moriebantur. Erat tunc angelus Moysi dicens: tolle ligna et junge insimul et planta ea juxta aquam dicens: ista ligna erunt salus mundi et defensio mundi, remissio peccatorum mundi erit confessus in illo, qui . . . enim de Maria Virgine quod significat fidem sanctae trinitatis; quicumque enim crediderit in fidem sanctae trinitatis, salvus erit, sicut homines bibentes postea illam aquam per plantationem illam, salvi fuerint.

VIII. — Cum cogitaret Pater meus mittere me in mundum, misit angelum suum ante me, nomine Maria, ut acciperet me. Ego autem descendens intravi per auditum et exivi per auditum. Et cognovit Sathanas, princeps hujus mundi, quia descendo quærere et salvare qui perierant, et misit angelum Heliam prophetam baptisantem in aqua, qui dicitur Joannes Baptista. Helias autem interrogavit principem hujus mundi: quomodo possum scire? Tunc ipse Dominus dixit: super quem videris Spiritum descendentem sicut columbam et manentem super eum, ipse est, qui baptizat in Spiritu sancto in remissionem peccatorum, ipse poteris eum perdere et salvare.

IX. — Et iterum ego Joannes interrogavi Dominum: potest homo salvus esse per baptismum Joannis, sine tuo baptismo? Et respondit Dominus: nisi ego bap-

usque nunc. Et ipse annuntiabat ei deitatem praecepitque et legizare filiis Israel, et ita eduxit eos per siccum per medium maris.

VIII. — Quum cogitavit Pater meus mittere me in mundum istum, misit ante me angelum suum, per Spiritum sanctum, ut reciperet, qui vocabatur Maria, mater mea, et ego descendens per auditum introivi et exivi. Et scivit Sathanas, princeps hujus mundi, quod ego veni quærere et salvare quæ perierant, misit angelum suum Elyam prophetam baptisantem in aqua, qui vocatur Johannes Baptista. Elyas autem interrogavit principem hujus mundi, quomodo poterit eum cognoscere, et ipse dixit ei: supra quem videritis Spiritum sanctum descendentem in specie columbæ et manentem supra eum, ipse est, qui baptizat in Spiritu sancto et igni. Ideo hoc dicebat Johannes, quia non cognoscebat eum, sed ille qui misit me baptizare in aqua, ille dicit ei: testificatur Johannes, ego baptizo in aqua in pœnitentia, ille autem baptizat nos in Spiritu sancto in remissionem peccatorum, ille est, qui potest perdere et salvare.

IX. — Et iterum ego Johannes interrogavi Dominum: potest homo habere salvationem per baptismum Johannis? Sine meo baptismo, quo baptizo in re-

tisavero in remissionem peccatorum, per baptismum aquæ nemo potest videre regnum cœlorum, quia ego sum panis vitæ descendens de septimo cœlo, et qui manducant carnem meam et bibunt sanguinem meum, isti filii Dei vocabuntur. Et interrogavi Dominum et dixi: Quid est manducare carnem meam et bibere sanguinem meum? Et dixit mihi Dominus: ante ruinam Diaboli cum omni militia sua a gloria Patris in oratione orando sic glorificabant Partem in orationibus, dicendo: Pater noster, qui es in cœlis, et ita omnia cantica eorum ascendebant ante sedem Patris. Et cum cecidissent, postea non possunt glorificare Deum in oratione ista. Et interrogavi Dominum: Quomodo Joannis baptismum omnes recipiunt, tuum vero baptismum non omnes recipiunt? Et respondens Dominus: quia opera illorum mala sunt et non veniunt ad lumen. Discipuli Joannis nubunt et ducuntur ad nuptias, mei autem discipuli nec nubunt nec nubentur, sed sunt sicut angeli Dei in cœlo. Ego autem dixi: si enim est peccatum cum muliere, non expedit homini nubere. Dixit autem Dominus ad me: non omnes capiunt verbum hoc nisi hi, quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de utero matris sic nati sunt; et sunt eunuchi, quos eunuchisaverunt homines; et sunt

missionem peccatorum, inquam solum, nullus potest habere salvationem Dei, ex quo ego sum panis vitæ descendens de septimo cœlo, quod qui manducat carnem meam et bibit sanguinem, hi filii Dei vacabuntur. Et interrogavi Dominum: quid est caro tua et quid est sanguis tuus? Et dixit mihi Dominus: antequam cecidisset Diabolus cum tota militia angelica Patris, angeli Patris orantes glorificabant Patrem meum hanc orationem, dicentes: Pater noster, qui es in cœlis.¹⁾ Ita hic cantus ascendebat ante tronum Patris. Sed angeli, ex quo ceciderunt, jam non potuerunt glorificare Dominum in hac oratione. Et iterum interrogavi Dominum: quomodo totus mundus accepit baptismum Johannis, tuum autem non omnes accipiunt? Respondit mihi Dominus: ideo, quia opera eorum mala sunt et non veniunt ad lucem. Discipuli Johannis nubunt et nubuntur, discipuli autem mei non nubunt nec nubuntur, sed sunt sicut angeli Dei in cœlo in regno cœlorum. Et ego dixi: si ita est peccatum cum mulieribus, non expedit nubere. Et Dominus ait:

¹⁾ Cantabant angeli hanc orationem dicentes, sed Pater noster non ideo dixerunt, quod ipsi peccata haberent, sed Pater providens nostra delicta futura, qui nos dicturi eramus hanc orationem, sic placuit et esse dicendam.

eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat.

X. — Ego autem interrogavi Dominum de die iudicii: quod signum erit adventus tui? Et respondens dixit mihi: cum consummabitur numerus justorum scilicet numerus coronatorum justorum caducorum, et tunc solvetur Sathanas de carcere suo, habens iram magnam, et faciet bellum cum justis, et clamabunt ad Dominum voce magna. Et statim præcipiet (см. præcepit) Dominus angelo, ut tuba canat. In tuba vox archangeli de cœlo audietur versus ad inferna. Et tunc obscurabitur sol, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent, et salventur quatuor venti de fundamentis suis, et tremere facient terram et mare et montes et colles simul. Et tremabit statim cœlum et obscurabitur sol, qui lucebit versus ad quartam horam. Tunc apparebit signum Filii hominis et omnes sancti angeli cum eo, et ponet sedem suam super nubes, et sedebit super sedem majestatis suæ cum duodecim apostolis super duodecim sedes gloriæ suæ. Et apparientur libri, et iudicabit universum orbem et

non omnes cupiunt verbum istud, sed quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de ventre matris sic nati sunt; et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus; et sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum.

X. — Et postea ego interrogavi Dominum de die iudicii: quod signum erit adventus tui? Et respondens Dominus ait: et erit cum consummabitur numerus justorum secundum numerum coronarum cadentium, tunc solvetur Sathanas de suo carcere, habens iram magnam et faciet bellum cum justis, et clamabunt justī ad Dominum Deum suum. Et statim præcipiet Dominus Deus archangelo, ut tuba cantet. Et exiet vox archangeli de cœlis et usque ad inferiora audietur. Et tunc obscurabitur sol¹⁾, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cœlis et solventur quatuor venti²⁾ magni a constitutione eorum, et tremet terra et mare montesque et colles insimul. Et tunc revelabitur signum Filii, et plantagent omnes tribus terrae, sta-

¹⁾ Sol, id est princeps et tronus suum; luna, id est lex Moysi; stellæ spiritus sui ministri, quod apostoli non habebunt locum ut p. . regnare, sed Christus Filius Dei, qui est sol septu-plum, regnabit.

²⁾ Quatuor venti reges sunt, qui persequentur ecclesiam, quæ tunc erit, et alios bello occident, sine misericordia.

fidem quam prædicaverat. Et tunc mittet Filius hominis angelos suos, et colligent electos ejus a quatuor ventis a summis cœlorum usque ad terminos eorum, et deducunt eos quærere. Tunc mittet Filius Dei malos dæmones, ut mittant omnes gentes ante se, et dicet ad eos: venite, qui dicebatis manducavimus et bibimus et recepimus quæstum hujus mundi. Et post hæc iterum inducuntur, et statim stabunt omnes ante tribunal, timentes omnes gentes. Et libri aperientur vitæ, et manifestabunt omnes gentes impietatem suam. Et glorificabit justos in patientia eorum et opera bona gloria et honor et incorruptio, servantibus mandata angelica et obedientibus injuste, ira et indignatio et tribulatio et angustia apprehendet eos. Et deducet Filius Dei electos suos de medio peccatorum et dicet ad eos: venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi. Tunc peccatoribus dicet: discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est Diabolo et angelis ejus. Et cæteri videntes novissima abscissione, projicient peccatores in infernum præcepto invisibilis Patris. Tunc exiunt spiritus de carceribus non credentium, et tunc vox mea audita erit, et erit unum ovile et unus pastor. Et exiit de inferioribus

timque cœlum tremet et obscurabitur, et sol lucet usque ad horam nonam. Et tunc manifestabitur Filius hominis in gloria sua, omnesque sancti et et angeli cum eo, et sedes ponentur supra nubes, sedebitque supra sedem gloriæ suæ cum XII apostolis super XII sedes suæ gloriæ. Et libri aperientur, et judicabit omnes gentes orbis terræ, tunc prædicabitur fides. Tunc mittet Filius hominis angelos suos, et colligent electos suos a summis cœlorum usque ad fines eorum, et adducent cum sua in omnia mihi super nubem in aërem. Tunc mittet Filius Dei daemones malos et ejiciet eos cum ira, et omnes linguas quæ crediderunt in eum, eos ve . . n . . r et qui manducemus et bibamus et recipiamus et his, qui hic sunt, et videamus, quale adjutorium habebit de his, et confestim omnes gentes ante judicium timidum. Et aperientur duo libri, et manifestabunt omnes gentes eum prædicatione eorum et glorificabunt justos in sufferentia eorum cum operibus bonis, gloria et honor inaccessibilis custodientibus angelicam vitam, et obedientes iniquitati, iram et furorem et angustiam et indignationem accipient. Et separabit Filius hominis justos suos de medio peccatorum, dicens eis: venite, benedicti Patris mei, percipite pa-

terræ obscurum tenebrosum, quod est tenebrosum gehennæ ignis, et comburēt universa usque ad aërem firmamenti ab inferioribus. Et erit Dominus in firmamento usque ad inferiora terræ. Sicut homo habens triginta annos levaret lapidem et mitteret deorsum, vix per tres annos fundum attingeret: tanta est profunditas lacu et ignis, ubi peccatores habitabunt.

XI.—Et tunc ligabitur Sathanas et omnis militia ejus, et mittetur in lacum ignis. Et deambulabit Filius Dei cum electis suis desuper firmanientum, et claudet Diabolum ligans eum insolubilibus vinculis fortibus. Cum peccatores plorantes et lugentes dicent: absorbe nos, terra, et operi nos morte; et tunc fulgebunt justi sicut sol in regno Patris eorum. Et deducet eos ante sedem Patris invisibilis, dicens: ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus; juste, mundus te mon cognovit, ego autem cognovi te in veritate, quia tu me misisti. Et tunc respondebit Pater Filio suo, dicens: Fili dilecte mi, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, qui negaverunt me et dixere: nos dii sumus et præter nos non est alius Deus; qui prophetas tuos ceciderunt et justos tuos persecuti sunt, et tu persecutus es eos in tenebras exteriores.

ratum vobis regnum a constitutione mundi. Et tunc dicet peccatoribus: discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, paratum Diabolo et angelis ejus. Et ceteri videbunt novissimam separationem et convertentur peccatores in infernum. Et per licentiam Patris, exhibunt de carcere spiritus increduli aliquando et vocem meam audient, et erit unum ovile et unus pastor. Et tunc per licentiam Patris exiet de inferiori terrae obscuritas tenebrosa et geenna ignis, et ardebit omnia inferiora terrae usque ad aërem firmamenti, erit ignis afflic ¹⁾

(*Ign. v. Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. München 1890, II, стр 85—92).*

¹⁾ Краятъ липсва.

Ibi erit fletus et stridor dentium. Et tunc sedebit Filius Dei a dextris Patris sui, et praecipiet Pater angelis suis, et ministrabit eis et ponet eos in choros angelorum, ut induat eos indumentis incorruptilibus, et dabit eis coronas immarcessibiles et sedes immobiles: et Deus in medio erit. Et non esurient neque sitient amplius, neque cadet super illos sol, neque ullus aestus. Et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum et regnabit (Filius) cum Patre in saecula saeculorum.

Hoc est secretum hæreticorum de Concôrezio, portatum de Bulgaria Nazario suo episcopo, plenum erroribus.

(Benoist, Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets. Paris 1691, I, стр 283—296).

Новозавѣтни книги.

Четвероевангелие. — Четиритѣ канонични Евангелия на християнитѣ сж били основна книга на богомилитѣ. Това се потвърждава отъ всички досежни извори. Богомилитѣ (въ сжщностъ, избранитѣ, съвършенитѣ отъ тѣхъ) носѣли Евангелието постоянно въ ржцѣтѣ си, казва пресвитеръ Козма, единъ отъ първитѣ изобличители на богомилството¹⁾; тѣ го знаели наизустъ, добавятъ най-добрѣ освѣдоменитѣ свидѣтели на това учение — Евтими отъ Акмония²⁾ и Евтими Зигавинъ³⁾; при посвящение на нѣкого за членъ на сектата или

¹⁾ и стоѣ еѣли в ржкѣ държачи. . . и стражитѣ стоѣ еѣли в ржкѣ нхъ. Козма, 30, 31.

²⁾ ἐπὶ στόματος ἔχουσι τὸ εὐαγγέλιον. Изд. Ficker, 63.

³⁾ ἀποστηρίζουσι . . . τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, καὶ τὸ κατὰ Μάρκον, καὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν, καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην. Zigabenus; Adversus Bogomilos. Изд. въ Patr. Graeca CXXX, 1292, или, по другъ ржкописъ, изд. у Ficker, 98.

при извършване на нѣкоя друга служба, безъ Евангелието не е могло да се мине както у богомилитѣ, така и у западнитѣ дуалисти въ Италия и Франция.¹⁾ Съ други думи, Евангелието е било нарѣчната и света книга на богомилството.

Богомилското четвероевангелие е било тѣждествено по съдържание съ каноничното християнско. Зигавинъ разказва, че, като прѣгледалъ внимателно Евангелието на богомилския наставникъ Василия, намѣрилъ го напълно еднакво съ употребяваното въ православната черква. Въ своитѣ прѣнии обаче Васили си служелъ съ извадки, които не се намирали въ неговия текстъ и които той знаелъ отъ друго Евангелие, което не било прѣправено отъ Йоана Златоуста (Χρυσόστομος), наричанъ отъ богомилитѣ, за подигравка, **Εμψινοούστη** (Φρυσόστομος).²⁾ Отъ това извѣстие разбираме, че нѣкои богомили си служели съ евангелски текстъ, който билъ нагоденъ по тѣхното учение и се различавалъ на мѣста отъ каноничното Евангелие. Това ни подсѣща за Евангелието у нѣкои отъ прѣдтечитѣ на богомилитѣ — гностицитѣ и манихеитѣ. Така, Василидъ и Маркионъ отхвърляха нѣкои мѣста отъ каноничното Евангелие или и цѣли евангелисти. Маркионъ признаваше само Евангелието на Лука, като и отъ него изваждаше пасажитѣ, въ които се говори за Христовото рождение или въ които сж отразени еврейски възгледи.³⁾ Мани, основателтъ на манихейството, заявяваше, че много мѣста отъ Евангелията не отговарятъ на дѣйствителния животъ на Исуса, че тѣ били криво прѣдадени.⁴⁾ Твърдѣ е възможно, слѣдвателно, въ нѣкои пуритански богомилски срѣди да се е пазѣлъ особенъ евангелски текстъ, прѣчистенъ отъ изрази, които не се сходяли съ тѣхното учение; такъвъ ще да е билъ именно и текстътъ, отъ който богомилътъ Васили правѣлъ извадки. Иначе изобщо богомилитѣ употребявали каноничното Евангелие на официалната черква. Въ това се увѣряваме най-сетнѣ и отъ запазенитѣ евангелски рѣкописи на богомилитѣ, каквито сж напр. Хваловото Евангелие,⁵⁾ Николското,⁶⁾ употребявани у босненскитѣ патарени, Лионското

¹⁾ Срв. за това по-долу, при „Катарския трѣбникъ“.

²⁾ P. Gr. CXXX, 1317.

³⁾ *Eriphanius*. *Adversus haereses*. P. Gr. XLI, 703.

⁴⁾ *Hegemonius*, *Acta Archelai*, P. Gr. X, 1513—1514.

⁵⁾ *Gj. Daničič*, *Hvalov rukopis* (въ *Starine III*, стр. 1 и сл.)

⁶⁾ Б. *Даничић*. Николско јеванђеље. Београд 1864.

Евангелие на албигойцитѣ¹⁾ и др. Първитѣ двѣ слѣдватъ Кирило-Методиевския прѣводъ, направенъ отъ грѣцкия оригиналъ, а Лионскиятъ провансалски прѣводъ е направенъ по Вулгатата, употребявана въ западната черква.

Но, като си служели съ същото канонично Евангелие, богомилитѣ го тълкували по своему, споредъ своитѣ богословски възгледи, и това правѣло още по-голѣмо различието между християнство и богомилство. Богомилитѣ учили, че евангелскитѣ истини трѣбва да се разбиратъ въ дълбока, прѣносна смисълъ, а не да се приематъ въ прѣкото имъ, буквално значение. „Ако и да държатъ, казва пресвитеръ Козма, светого евангелие въ ржката си, но го тълкуватъ неправилно.“²⁾ На друго мѣсто на своята Бесѣда той ги прѣдава на проклятие за това имъ отнасяне къмъ Светото писание: „Който прѣиначава по своему евангелскитѣ и апостолски думи и не ги приема, както сж ги изправили светитѣ мже, да бже проклетъ!“³⁾ Евтими отъ Акмония също ги укорява, задѣто прѣдавали Св. писание лукаво и извратено.⁴⁾ Тулузскиятъ инквизиторъ Бернардъ Гвидони, който е оставилъ единъ отъ най-цѣннитѣ извори за изучаване на западнитѣ дуалисти, твърди, че тия послѣднитѣ чели Евангелието и Посланията апостолски на простонароденъ езикъ и ги тълкували по свой начинъ, противенъ на наредбитѣ на Римската черква.⁵⁾

Ето за примѣръ какъ богомилитѣ тълкували по своему нѣкои мѣста изъ Евангелието. Противобогомилската литература е пълна съ такива посочвания. Така, като не признавали причастието, за което се отнася реченото у Матей, гл. XXVI, 26—28 (Вземете и яжте, това е моето тѣло . . . Пийте отъ нея всички, това е моята кръвъ . . .), богомилитѣ заявявали, казва пресвитеръ Козма, че тия думи не били за комката,

¹⁾ L. Clédât, Le Nouveau Testament traduit au XIIIe siècle en langue provençale. Paris 1888.

²⁾ Козма, 32.

³⁾ „Иже разкрачатъ ѿ сѣбѣ словеса и҃лскѣ и апльскѣ и не дѣржѣтъ тако же испракиша сѣѣмъ мѣжи, да бѣдѣтъ проклятиѣ. Козма, 68—69.

⁴⁾ Καὶ τὰς γραφὰς οἱ ἀσεβεῖς (т. е. Βογόμενοι) διόλως καὶ ἀνὸς κрѣсѣи μετѣρχονται, μὴ ποιοῦντες μηδὲ φρονοῦντες τὰ τῶν θεῶν γραφῶν. Ficker, 69.

⁵⁾ Item, legunt de Evangeliiis et de Epistolis in vulgari, explicando et exponendo pro se et contra statum Romane Ecclesie. Bernardus Guidonis. Practica inquisitionis heretice pravitatis. Publiè par C. Douais. Paris 1886, стр. 242.

а означавали: тѣлото — Евангелието, а кръвта — Апостола.¹⁾ Дѣто пѣкъ въ Евангелието стои какъ Исусъ наситилъ народа съ петъ хлѣба, това не било истина, казвали богомилитѣ: туй означавало четиритѣ Евангелия и петото — Апостола,²⁾ чрѣзъ които се дава духовна храна на вѣруещитѣ. Разказътъ у Лука, IX, 5 сл., дѣто дяволътъ възвежда Исуса на една планина и се обѣщава да му подари всичко, което се вижда оттамъ, ако Исусъ му се поклони, се обяснявалъ отъ богомилитѣ, съгласно съ учението имъ за сътворението на видимия свѣтъ отъ дявола, така: Високата планина е второто небе. Дяволътъ не ще е могълъ да се възкачи на нея, ако тя да не е била негово творение; той не би рекълъ на Исуса да му прѣдаде всичкитѣ царства, които се виждали отъ планината, ако той да не е билъ тѣхенъ господарь.³⁾ Витлеемъ, дѣто се родилъ Исусъ, е въ сѣщностъ богомилската община, истинската християнска черква, въ която Словото божие се ражда и проповѣдва; царь Иродъ пѣкъ е православната черква, която се опитва да убие родилото се между богомилитѣ Слово на истината.⁴⁾ Стихътъ у Матея (IV, 13), дѣто е речено, че Исусъ напусналъ Назаретъ и се заселилъ въ Капернаумъ, означавалъ въ прѣносна смисълъ слѣдното: Исусъ оставилъ православната черква (Назаретъ) и миналъ въ богомилската, която е Капернаумъ.⁵⁾ Стиха у Матея, III, 7 — И като видѣ Йоанъ мнозина фарисеи и садукее, че отиватъ при него да се кръстятъ, рече имъ: изчадия ехиднени! кой ви подсказа да бѣгате отъ бждещия гнѣвъ? — тѣ обяснявали иносказателно: православнитѣ сж фарисеи и садукее, сѣме на змията, родени отъ съвкуплението ѝ съ Ева.⁶⁾ Петъръ Сарнайски, участникъ и историкъ на противоалбигойския кръстоносенъ походъ, приписва на провансалскитѣ дуалисти слѣднитѣ тълкования за новозавѣтни лица и мѣста: „Тѣ твърдѣха, казва той, че всички отци отъ Стария завѣтъ сж осждени на вѣчна мжка и че Йоанъ Кръстителъ билъ единъ отъ най-главнитѣ демони. Тѣ дори си говорѣха скришомъ, какво и тоя Христосъ, който

¹⁾ Козма, 12.

²⁾ Козма, 37.

³⁾ *Zigabenus*. Patr. Gr. CXXX, 1324—1325.

⁴⁾ Пакъ тамъ, 1321.

⁵⁾ Пакъ тамъ, 1325.

⁶⁾ Пакъ тамъ, 1324.

се билъ родилъ въ земния и видимъ Витлеемъ и билъ разпънатъ на кръстъ въ Йерусалимъ, че и той билъ лошъ (malus), че Мария Магдалина била негова наложница и че тя именно е била жената, заловена въ блудство, за която се говори въ Евангелието. Що се отнася до добрия Христа, той, споредъ тѣхното казване, никога не е ялъ или пилъ, нито се хранѣлъ съ сѣщинско месо, нито пѣкъ нѣкога е билъ на тоя свѣтъ, а само духовно е прѣбивавалъ въ тѣлото на (апостолъ) Павла. А дѣто поменахме за земния и видимъ Витлеемъ, продължава историкътъ, то е, защото еретицитѣ си въобразяваха, че имало друга, нова и невидима земя и че на нея, споредъ нѣкои отъ тѣхъ, се билъ родилъ добрия Христосъ и билъ разпънатъ“.¹⁾

Богомилитѣ, ако и да си служели и съ четиритѣ Евангелия, прѣдпочитали обаче Йоановото прѣдъ синоптичнитѣ (на Матей, Марка и Лука) и го употребявали току-речи при всички свои обреди. Така, при приемане нѣкого въ своята вѣра, тѣ възлагали на главата му Йоановото Евангелие, казва Зигавицъ за цариградскитѣ богомили.²⁾ При извършване на тоя обредъ у албигойцитѣ, четѣло се началото на сѣщото Евангелие „Въ начало бѣше Словото и пр“. до стихъ 14: „И стана плътъ и живѣ между насъ“. При приемане на болни въ своята черква, както и при прѣдсмъртната изповѣдь, албигойцитѣ чели пакъ началото на Йоановото Евангелие.³⁾ Отъ тѣзи и други подобни вѣсти за полагането на Йоановото Евангелие на главата на вѣрнитѣ може да се прѣдположи, че богомилитѣ сж имали това Евангелие и въ отдѣлни ржкописи, извънъ общото Четвороевангелие, или пѣкъ, можеби, само сж разтваряли Четвороевангелието при първата глава на Йоана.

Прѣдпочитането, давано на Йоановото Евангелие, било въ зависимостъ прѣди всичко отъ култа на богомилитѣ къмъ евангелиста Йоана. Тѣ учили, че дѣва Мария, Исусъ и Йоанъ

¹⁾ *Petrus Vallium-Sarnaii monachus. Historia Albigenisium (Recueil des historiens des Gaules et de la France. T. XIX), стр. 5.*

²⁾ *Zigabenus, 1313.*

³⁾ *Bernandus Guidonis, Practica, 241.* — Подобенъ документъ е обнародванъ и у *Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters, т. II, 5.* Сж. още у *C. Schmidt. Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois, т. II, 127, 129.*

сж ангели, изпратени на тоя свѣтъ отъ Бога Отца. Италианскиятъ познавачъ и изобличителъ на дуалиститѣ прѣзъ XIII в., Монета, изрично подчертава тая особеностъ на славянскитѣ дуалисти.¹⁾ Отъ друга страна, Йоановото Евангелие допадало на богомилитѣ и по основната мисль, прокарана въ него. Началото на това Евангелие било цѣло откровение за богомилитѣ; тамъ тѣ виждали разгадка на своето учение за двѣтъ начала — свѣтлина и мракъ, добро и зло, както и за духовната, неплътска цѣль на своя животъ на тоя свѣтъ. Нека прочее си припомнимъ тия първи стихове на Йоана: „Въ начало бѣше *Словото*, и *Словото* бѣше у Бога, и Богъ бѣше *Словото*. То бѣше въ начало у Бога. Всичко чрѣзъ него стана, и безъ него не стана нито едно отъ онова, което е станало. Въ него имаше животъ, и животътъ бѣше свѣтлината на чловѣцитѣ. И свѣтлината свѣти въ мрака, и мракътъ я не обзе. Имаше единъ чловѣкъ, пратенъ отъ Бога, името му Йоанъ; той дойде за свидѣтелство, да свидѣтельствува за свѣтлината, та всичкитѣ да повѣрватъ чрѣзъ него. Той не бѣше свѣтлината, а бѣ пратенъ да свидѣтельствува за свѣтлината. Сжществувахе истинската свѣтлина, която просвѣтлява всѣки чловѣкъ, който идва на свѣта. Въ свѣта бѣше, и свѣтътъ чрѣзъ него стана, но свѣтътъ го не позна. Дойде у своитѣ си, и своитѣ го не приеха. А на всички ония, които го приеха, — на вѣрващитѣ въ неговото име, даде власть да станатъ божи чада; тѣ се родиха не отъ кръвъ, ни отъ похоть плътска, нито отъ похоть мжжка, а отъ Бога. И *Словото* стана плътъ и живѣ между насъ“. Йоановото Евангелие допадало на богомилитѣ и поради своитѣ отлики отъ синоптичнитѣ Евангелия. Докато у Матей и у Лука се изтъква особено чловѣческата страна отъ живота на Исуса и се говори за еврейското родословие и произходъ на Христа; докато у Марка Евангелието се почва съ свидѣтелство отъ старозавѣтнитѣ пророци, малко на почитъ у богомилитѣ, и съ Йоана Кръстителя, прѣкарванъ за лошъ демонъ у сжщитѣ

¹⁾ Sclavi vero dicunt, quod Deus Pater iustorum tres angelos misit in mundum: unus ex eis formam mulieris accepit in mundo isto et hic dictus est Maria, alii vero duo viriles formas sumserunt, scilicet Chitstus et Joannes Evangelista — quem adhuc credunt Sclavi et qui duo ponunt principia, in illa forma existere quam assumpsit . . . *Moneta*, Adversus Catharos et Waldenses. Romae 1743, кн. III, гл. 2.

богомили, — Евангелието на Йоана изтъква главно божественния произходъ на Исуса, неговото прѣдвѣчно битие като Богъ Слово (Логосъ), което приема човѣшки образъ, става носителъ на разума и истината между чловѣцитѣ, и съ това ги повежда отъ видимия свѣтъ къмъ възвишения, духовенъ миръ, за да ги спаси. Оттамъ и името на евангелиста — Йоанъ „Богословъ“, оттамъ и символния образъ на сжщия като орелъ, който се унася къмъ небеснитѣ висини. Антиюдейската струя, прокарана въ четвъртото Евангелие, сжщо така е допринела за особената привързаностъ на богомилитѣ юдеомразци къмъ него. Най-сетнѣ, сжщиятъ Йоанъ Богословъ, най-любимиятъ ученикъ на Исуса, е станалъ за богомилитѣ и авторъ на тѣхната „Тайна книга“, за която говорихме по-горѣ.

Павликянитѣ сжщо така си служели съ Четвероевангелието. За това свидѣтелствува Петъръ Сицилийски, който прѣзъ 868—869 г. прѣстоялъ деветъ мѣсеци въ павликяния градъ Тефрика, въ Армения, и написалъ история на ересъта и изобличение противъ нея. Интересна е старинната бѣлѣжка на полето на неговата история, дѣто приписвачтъ добавя, какво въ негово врѣме павликянитѣ употрѣбявали само двѣ Евангелия, и особено това на Лука¹⁾. Второто Евангелие ще да е било, бѣзъ съмнѣние, Йоановото. Евангелието на Лука тѣ сж прѣдпочитали прѣдъ Матеевото и Марковото поради антиюдейския му характеръ. Българскитѣ павликяни си служели съ славянското Евангелие (съ четиритѣ евангелисти) дори до XVII в., когато минали въ католичество.²⁾

Апостолъ. — Втората новозавѣтна канонична книга на богомилитѣ е била Апостолътъ, съдържащъ Дѣлата (Дѣянията) и Писмата (Посланията) на апостолитѣ. Пресвитеръ Козма, който на двѣ мѣста споменава за употрѣбата на Апостола у богомилитѣ, нарича тая книга Праксъ Апостолъ³⁾,

¹⁾ ΟΙ γάρ νυν μόνοις τοῖς δύο χρῶνται Εὐαγγέλοις, καὶ μᾶλλον τῷ κατὰ Λουκᾶν. *Petrus Siculus, Historia Manichaeorum qui et Pauliciani dicuntur.* Patr. Gr. CIV, 1255—1256. текстъ и забѣлѣжка 13.

²⁾ E. Fermentžin, *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, 80.

³⁾ Иако же въ ретници бѣзъимѣсѣмъ крѣдѣхѣмъ, иако ѡ тѣхъ рѣчѣхъ то естъ рѣчено и ѡ апракосѣ (ѡ праксѣ въ Румянцевския прѣписъ) аплн. Козма, 12. — . . . но чѣтыре рѣчѣхъ, пѣхѣхъ апракѣ (опраксѣ въ Казанския прѣписъ). Козма, 37. Въ началния текстъ на Козма е било

което въ сжщностъ значи Дѣяния апостолски (αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων); но подъ това име той разбира цѣлия Апостолъ. Зигавинъ опрѣдѣля това по-точно; той казва, че богомилитѣ си служели и съ двѣтѣ части на Апостола, именно съ Дѣянията и съ всичкитѣ Послания апостолски¹⁾. Съ други думи, тѣ приемали и Петровитѣ Послания, които се отхвърляли отъ крайнитѣ богомили и отъ павликянитѣ. Вече и туй показва, че цариградскитѣ богомили, отъ групата на Василия, се придържаха до умѣреното богомилство. Евтими отъ Акмония дори казва, че богомилитѣ знаели на изустъ, заедно съ Евангелието, и Павловитѣ Послания²⁾. Павликянитѣ не приемали цѣлия Апостолъ; тѣ признавали само Дѣянията апостолски, четиринадесетѣтѣхъ Послания на Павла, Посланието на Якова, тритѣ Послания на Йоана, Посланието на Юда, но отхвърляли Посланията на апостолъ Петра, когото тѣ ненавиждали поради отричането му отъ Христа. Освѣнъ това, арменскитѣ павликяни си служели и съ Посланията на своя учитель Сергия³⁾. Въ бѣлѣжката къмъ Историята на павликянитѣ отъ Петра Сицилийски, за която поменахме по-горѣ, се казва, че павликянитѣ приемали всичко петнадесетъ Павлови послания, послѣдното отъ които е било Посланието до Лаодикийцитѣ.⁴⁾ Това кратко послание, чийто истински авторъ не е установенъ въ богословската наука, е бивало смѣтано отъ нѣкои отци на черквата за канонично, а отъ други отхвърляно. Мар-

ω праксѣ, както е напр. въ Румянцевския рѣписъ, а не ω απραкоσѣ, както е въ изданието на Попруженко. Богомилитѣ не сж си служели съ изборенъ Апостолъ (апракосѣ), а само съ Дѣянията апостолски (праксѣ Апостолъ). Тая оправка трѣбва да стане и въ новобългарския рѣводъ на Козма у В. С. Киселковъ, Презвитер Козма и неговата беседа против богомилите. Карнобат 1921, стр. 40, 56.

1) . . . τῆς βίβλου τῶν Πράξεων σὺν ταῖς Ἐπιστολαῖς πάσαις. *Zigabenus*, 1292.

2) ἐπὶ στόματος ἔχουσι τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὰς τοῦ ἁγίου Παύλου ἐπιστολάς. *Ficker*, 63, 69.

3) Καὶ τὰς τοῦ ἁγίου Παύλου τοῦ ἀποστόλου δεκατέσσαρας Ἐπιστολάς καὶ τὴν Ἰακώβου καθολικὴν καὶ τὰς Ἰωάννου τρεῖς καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Ἰούδα καθολικὴν καὶ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων ὡς εἰσὶ παρ' ἡμῖν ἀπαράλλακτως ἐν λέξεσιν. Ἐχουσι δὲ καὶ τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Σεργίου ἐπιστολάς θεοστυγεῖς, πάσης ὑπερφανίας καὶ ἀσεβείας ἀναμέστους. Τὰς γὰρ δύο καθολικάς τοῦ μεγάλου καὶ ἀκραίφνου; θεμελίου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ κλειδοῦχου τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας Πέτρου τοῦ πρωταποστόλου οὐ δέχονται. *Petrus Siculus*, *Historia* etc., 1256.

4) Ἐχουσι γὰρ καὶ πρὸς Λαοδικεῖς ἑτέραν ἐπιστολήν. *Сжци*, пакъ тамъ, бѣлѣжка 13.

киониститѣ и нѣкои по-късни дуалисти го приемали, едно отъ почитъ къмъ тѣхния любимъ апостолъ Павла, комуто то се приписва, друго поради чисто новозавѣтното становище, застъпено въ него. То се намира и въ Лионския албигойски ржкописъ отъ XIII в. между посланията на апостолъ Павла.¹⁾ То е печатано като канонична книга и въ нѣкои научни и протестантски издания на Библията.

Българскитѣ павликяни запазили традицията на своитѣ арменски прѣдходници по отношение на Апостола дори до края на своето съществуване като дуалисти, т. е. до началото на XVII в. Въ свидѣтелството на Богдана Бакшича за тѣхъ отъ 1640 г. намираме, че тѣ си служели, освѣнъ съ Евангелието, още и съ Посланията на Павла, съ Дѣянията апостолски и съ Апокалипсиса,²⁾ за който ще кажемъ двѣ думи по-долу.

Западнитѣ дуалисти приемали, заедно съ Евангелието, и Апостола, който също така билъ прѣведенъ на народенъ говоримъ езикъ. Тулузкиятъ инквизиторъ Бернардъ Гвидони съобщава за албигойцитѣ, които той нарича нови манихейци, че тѣ си служели не само съ Евангелието и Посланията апостолски, но дори, позовавайки се по казаното въ тѣхъ, укорявали католишкото духовенство въ отстъпление отъ правитѣ догми.³⁾ Подобно на българскитѣ богомили, тѣ приемали цѣлия Апостолъ и не отхвърляли Петровитѣ Послания, като павликянитѣ. Въ Лионския албигойски ржкописъ сж помѣстени Дѣянията и всичкитѣ Послания апостолски, заедно съ Петровитѣ.

Апокалипсисъ. — Апокалипсисътъ или Откровението на Йоана Богослова е послѣдната отъ новозавѣтнитѣ канонични книги. Тая единствена пророческа книга на Новия Завѣтъ

¹⁾ Издадено у *L. Clédat*, *Le Nouveau Testament*, стр. 432.

²⁾ Altri libri della scrittura non si trovano fra di loro, solamente l'Evangeli et le Pistole di S. Pavlo, atti dell'apostoli et il libro dell'apocalipsis. *E. Fermendžin*, *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, 80.

³⁾ Legunt de Evangeliiis et de Epistolis in vulgari, applicando et exponendo pro se et contra statum Romane Ecclesie. *B. Guidonis*, *Practica*, стр. 242. — Et ad hoc adducunt auctoritates, secundum suam expositionem et suum intellectum, Evangelii et Epistolarum contra statum prelatorum et clericorum et religiosorum quos vocant phariseos et falsos prophetas qui dicunt et non faciunt. *Сжи*, сжшо, стр. 241.

разкрива тайната за второто идване на Исуса, прѣди свършъка на свѣта, и за сѣденето на челоувѣческия родъ. Въ нея се подчертава вѣрата въ бѣдния животъ и се ободряватъ християнитѣ да понасятъ теглата на тоя свѣтъ, за да дочакатъ своето спасение и блаженство.

Природното любопитство на човѣшкия духъ да узнае скритото бѣдеше и да разгадае тайнитѣ и символни мѣста въ Апокалипсиса е правѣло, щото тая книга да бѣде еднакво интересна и примамлива за теоретичитѣ богослови и за простодушнитѣ вѣруещи. Сѣ поради това тя е породила и други неканонични Откровения или Видѣния, прѣписвани и жадно четени отъ цѣлия християнски миръ. Богомилитѣ, като приемали каноничния Апокалипсисъ, тълкували го споредъ своитѣ възгледи, толкова повече, дѣто и самата тая книга се подава на всевъзможни мистични и алегорични обяснения. Апокалипсисътъ се поменава изрично отъ Зигавина между богомилскитѣ книги¹⁾; той се намира и въ Лионския албигойски ржкописъ²⁾; бѣлгарскитѣ павликяни го употребявали до найкъсно врѣме³⁾; Босненскитѣ патарени не само го приемали, но си и служели съ него въ прѣвнѣята си съ католицитѣ.⁴⁾

Отношение на богомилитѣ къмъ старозавѣтнитѣ книги.

Богомилитѣ се държели обикновено неприязнено къмъ еврейскитѣ канонични книги, къмъ Стария завѣтъ. Тѣ ги отхвърляли изцѣло или приемали само нѣкои отъ тѣхъ. Това си отнасяне къмъ старозавѣтнитѣ книги тѣ били наслѣдили отъ гностицитѣ и манихеитѣ. Маркионъ (II в.), единъ отъ най-виднитѣ гностици и дуалисти, чието влияние е траело вѣкове наредъ, учелъ, че двѣтъ начала — свѣтлината и мракътъ, доброто и злото, сѣ вѣчни, противни и независими; че свѣтътъ и животътъ прѣдставятъ смѣсица и борба между тия начала, които най-сетнѣ ще се отдѣлятъ и заживѣятъ самостойно. Той учелъ още, че злото начало е творецъ на ста-

¹⁾ *Zigabenus*, 1292.

²⁾ Стр. 269 и сл. въ изданието на *Clédat*, *Le Nouveau Testament*.

³⁾ *Fermendžin*, *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, 80.

⁴⁾ *Starine* I, 130 (*De Cruce*, cap. 11, първи редъ).

розавѣтния, на еврейския миръ, съвсѣмъ противенъ на новозавѣтния свѣтъ, дѣто доброто начало е призовано да отлѣжи отъ злото духовния свѣтъ и да го изведе въ неговото самостоятелно, честито битие. Въ главното си съчинение „Антитези“, за което знаемъ прѣдимно отъ писателитѣ, които сж го критикували, Маркионъ посочва противорѣчията между новозавѣтнитѣ и старозавѣтнитѣ книги, особено пѣкъ Мойсеевитѣ, и отхвърля напълно послѣднитѣ. Въ старозавѣтнитѣ книги Богъ е жестокъ тиранинъ и лъжецъ, покровителъ на грабежитѣ и убийствата; новозавѣтниятъ Богъ се отличава съ благодь, доброта и човѣщина. Отъ новозавѣтнитѣ книги Маркионъ приемалъ Евангелието, главно туй на Лука, въ което е застъпено противоеврейско гледище, и нѣкои отъ Павловитѣ послания¹⁾.

Мани (III в.), родоначалникътъ на манихейството, е подържалъ изобщо сжщото гледище на Маркиона. Въ *Acta Archelai*, дѣто сж изложени най-старитѣ, съврѣмenni свидѣтелства за Мани, послѣдниятъ се изказва така за книгитѣ отъ Стария и отъ Новия завѣтъ: Писаното у пророцитѣ и въ закона (Мойсеевитѣ книги) трѣбва да се припише на внушението на сатаната, казва Мани. Чрѣзъ пророцитѣ е говорилъ сатаната и ги е каралъ да приписватъ на Бога не само разни невѣжества, изкушения и страстни пожелания, но и да го прѣдставятъ алченъ за кръвь и месо, та по такъвъ начинъ да прѣхвърли своитѣ сатанински особености и тия на пророцитѣ си върху Христовия Отецъ. Не може прочее законътъ и пророцитѣ да се поставятъ, безъ опасностъ, на равно съ Новия завѣтъ, защото докато учението на нашия Спасителъ се обновява изъ день въ день, законътъ въ сжщностъ е извехтѣлъ, остарѣлъ и приближилъ до своята кончина. Както дърво, съ застарѣлъ дѣнеръ и клонове, които не произвеждатъ плодъ, се отрѣзва; както нѣкои членове на тѣлото, ако сж поврѣдени, се ампутиратъ, за да не се прѣсне заразата по цѣлия организмъ: така, слѣдвателно, ако се държи проиъзвлиятъ по внушение на сатаната законъ, той ще лиши човѣшката душа отъ нейното спасение. Законътъ прочее и пророцитѣ сж до Йоана Кръстителя (Лука XVI, 16), а слѣдъ Йоана се явява законътъ на истината, обѣтованиятъ за-

¹⁾ Вж. за това въ полемиката на *Tertulianus*, *Adversus Marcionem* (Patr. Latina, II), кн. I, гл. 19; кн. IV, гл. 1 и слѣдващи.

конѣ, законѣтъ на небесата, новиятъ законѣ на човѣшкия родъ¹⁾. Подобно гледище на Мани, подкрѣпено съ изписи изъ старо и новозавѣтнитѣ книги, е изложено и въ писмото на Диодора до епископѣ Архелая, отъ което привеждаме слѣднитѣ извадки за случая: Споредъ Мани, Мойсеевитѣ книги прѣвѣзносятъ богатството; тамъ Богъ казва: Азъ създавамъ богатия и бѣдния (Притчи XXII, 2)²⁾, а въ Новия законѣ Исусъ зове бѣднитѣ „блаженни“ (Матей V, 3) и за свои ученици приема само ония, които се отрекатъ отъ всичко, каквото иматъ (Лука XIV, 33). Моисей, обявителъ на стария законѣ, отграбва златото и среброто на египтянитѣ при бѣгството на евреитѣ (Изходъ XII, 35), а Исусъ не позволява дори да се пожелае чуждото благо (Мат. V, 28). Моисей казва: „Око за око, зѣбъ за зѣбъ“ (Изходъ XXI, 24), а Исусъ съвѣтва: „На тогова, който те удари по едната страна, обѣрни и другата“ (Лука VI, 29). Мойсеевиятъ Богъ заповѣдва да се убива съ камъни всѣки, който работи въ сѣбота, дори и оня сиромасъ, който отъ незнание и неволя събира дѣрва въ тоя день (Числа XV, 32 сл.), а Исусъ не само не запрѣщава това, но дори заповѣдва на болния да понесе одѣра си въ сѣбота (Марко II, 11), нито пѣкъ забрани на ученицитѣ си да жьсатъ житни класове и да ги ядатъ въ сѣбота (Марко II, 23; Лука VI, 1). Пѣкъ и по свидѣтелството на апостола, Мойсеевиятъ законѣ прѣдписва смѣртъ, а Исусовиятъ дарява животъ: „Нашиятъ даръ иде отъ Бога, който ни направи способни да бждемъ служители на новъ завѣтъ, не на буквата, а на духа, защото буквата убива, а духътъ оживотворява. Но ако служенето на онова, което докарва смѣртъ, написано съ букви издѣлбани на камънъ, стана съ такава слава, щото синоветѣ Израилеви не можеха да гледатъ Моисея въ лице, поради блѣсъка на лицето му, който въпрочемъ прѣминаваше, какъ да не бжде служенето на Духа съ по-голѣма слава? Ако прочее служенето на онова, което докара осжждане, стана съ слава, служенето на онова, което докарва правда, го надминава много повече по слава“ (II Кор. III, 6 сл.). Апостолъ

¹⁾ Срв. Acta Archelai, P. Gr. X, 1452—1453.

²⁾ Въ Acta Archelai, които сж запазени въ латински прѣводъ, цитатътъ (Ego divitem et pauperem facio. Prov XXII, 2) не е направенъ нито споредъ Вулгатата, нито споредъ текста на 70-гѣхъ, дѣто стои: „Богатъ и бѣденъ се срѣшатъ: Господъ създава единия и другия“.

Павелъ казва още: „Ако градя отново онова, което съмъ разрушилъ, показвамъ се прѣстѣпникъ“ (Гал. II, 18). Мойсеевиятъ законъ подсѣща само за грѣха (Рим. III, 20), затова и той е траелъ до Йоана Кръстителя (Матей XI, 13; Лука XVI, 16). Отсичането главата на Йоана символизира края на тоя законъ ¹⁾

Това отрицателно становище къмъ старозавѣтнитѣ и особено Мойсееви книги отдѣляло силно манихеитѣ отъ официалното християнство, което въ старозавѣтнитѣ книги намира доказателства и пророчества за Исуса, както и наопаки, служи си съ посочвания отъ Новия завѣтъ за подкрѣпа на Стария. И когато, за да упрекнатъ манихейското учение, християнитѣ прибѣгвали до стиха у Йоана (V, 46): „Ако да бѣхте вѣрвали въ Мойсея, щѣхте да повѣрвате и на мене, понеже той е писалъ за менъ“, манихеитѣ веднага отбивали събесѣдника си заявявайки, че тоя пасажъ не ще е точенъ, тъй като Исусъ не е могълъ така да каже, а той изрично нарича крадци и разбойници всички ония, които сж били прѣди него (Йоанъ, X, 8). Или пъкъ за стиха у Матей (V, 17), дѣто е речено: „Не мислете, че съмъ дошълъ да наруша закона или пророцитѣ: не да наруша съмъ дошълъ, а да изпълня“, манихеитѣ заявявали, че това е поменато само въ Матеевото Евангелие, и при това то не е могло да бжде писано отъ Матей, защото другадѣ въ сжщото Евангелие (IX, 9) се говори за тоя апостолъ като за трето лице: „Като минаваше Исусъ оттамъ, видѣ одного чловѣка, седналъ на митницата, на име Матей, и му рече: вѣрви слѣдъ мене! И той стана и трѣгна слѣдъ него“. При подобни затруднителни запитвания, манихеитѣ, владѣещи вѣщо Светото писание, ловко сж прибѣгвали до съотвѣтни отговори и забръквали неумѣлитѣ християнски учители. Св. Августинъ (IV—V в.), който изпърво е билъ манихей, ни дава множество примѣри за остроумни състезания между манихеи и християни. ²⁾

Така неприязнено изобщо е било, слѣдвателно, гледището на манихеитѣ къмъ старозавѣтнитѣ книги. Това е било общото правило. Нѣкои учители обаче на манихейството,

¹⁾ Acta Archelai, P. Gr. X, 1493—1494.

²⁾ Срв. особено неговото полемично съчинение *Contra Faustum manicheum*, познато по много издания и прѣводи. Въ Латинската патрология на Миня, томъ XLII.

изхождайки отъ учението за двѣтѣ начала, смѣсени въ тоя свѣтъ и намиращи се въ борба за прѣвласть, дирятъ и въ нѣкои старозавѣтни книги проява на свѣтлото начало. Тѣ приематъ, че и въ ветхозавѣтното врѣме се срѣщали праведници, вдъхновявани отъ доброто начало, каквито сж били нѣкои отъ пророцитѣ, при все че изобщо тѣхното учение не било още съвършено. Тѣ съзирали божие внушение дори и въ лица извънъ юдейския свѣтъ: Буда, Зороастръ, Орфей, Питагоръ, Сибилитѣ, т. е. женитѣ пророчици и др.¹⁾

Павликянитѣ, които сж били най-близки послѣдватели на манихейството, държали сжщото отрицателно становище спрѣмо еврейскитѣ канонични книги и не ги признавали въобще, както за това знаемъ отъ вѣститѣ у Петра Сицилийски, у Фотия и др. Петъръ Сицилийски, който, както видѣхме, отблизу е познавалъ павликянитѣ въ Армения, казва че тѣ не приемали ни една отъ книгитѣ на Стария завѣтъ, и пророцитѣ наричали лъжци и грабители.²⁾ Арменскитѣ извори за павликянството даватъ да се разбере, че павликянитѣ признавали вдъхновеностъ у пророцитѣ, но рѣдко се ползували съ старозавѣтни книги.³⁾ Българскитѣ павликяни били по-консервативни. Тѣ дори до края на своето сжществуване, до XVII в., не си служели съ Стария завѣтъ.⁴⁾

И богомилитѣ усвоили подобно гледище спрѣмо старозавѣтнитѣ книги. Първото, най-старо извѣстие за това намираме въ писмото на патриарха Теофилакта до българския царь Петра. Въ това писмо се казва, че появилата се секта въ България е манихейство смѣсено съ павликянство, че тя злослови Мойсеевия законъ и изкарва пророцитѣ като идещи отъ злото начало, дявола, поради което трѣбва да се прѣдава на анатема.⁵⁾ И пресвитеръ Козма твърди сжщото на нѣколко мѣста въ своята Бесѣда: „Кой ли апостолъ, казва Козма, кой ли праведникъ ви научи, еретици, да отхвърляте закона, даденъ отъ Бога на Мойсея? Какви ли неправди на-

¹⁾ Срв. у *P. Alfarc*, *Les Ecritures manichéennes*, т. II, стр. 148, 198 сл.

²⁾ *Petrus Siculus*, *Historia Manichaeorum*. P. Gr. CIV, 1259.

³⁾ *Fr. Conybeare*, *The key of truth*. Oxford 1898. стр. XXXVII.

⁴⁾ *E. Fernendžin*, *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, 80.

⁵⁾ *Μανιχαϊσμός γάρ ἐστι, παυλιανισμῶ συμμιγγής, ἡ τούτων δυσσεβεία . . . Τοῖς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον κακολογεῖν καὶ τοὺς προφῆτας μὴ εἶναι λέγουσιν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀγαθῆρα. Н. М. Петровскій, Письмо патриарха Константинопольскаго Теофилакта царю Болгаріи Петру. Спб. 1914. стр. 8, 9*

мѣрихте у пророцитѣ, та ги хулите и не приемате писанитѣ отъ тѣхъ книги?“¹⁾ И другадѣ, като говори за богомилитѣ, Козма ги укорява: „Тѣ не приематъ Аврама, божия другаръ, и Данаила, и синоветѣ на Азария и другитѣ пророци, отъ които и свирѣпитѣ звѣрове се уплашиха и огньтъ (прѣдъ тѣхъ) загасна.“²⁾

Докато Теофилактъ и Козма казватъ, че богомилитѣ отхвърляли изобщо Мойсеевитѣ и пророческитѣ книги, Зигавинъ твърди, че богомилитѣ не признавали отъ Стария завѣтъ Мойсеевитѣ книги, но си служели съ Псалтиря и съ 16-тѣхъ пророчески книги.³⁾ По-горѣ забѣлѣзахме и други вѣсти за богомилитѣ у Козма и у Зигавина, които сжщо така не се сходятъ, както напр. тия за молението. Да отричаме достовѣрността на посоченитѣ извори, нѣмаме никакви основания. Имайки обаче прѣдъ видъ, че богомилството се е разпадало на нѣколко групи и че Теофилактъ и Козма говорятъ за богомилитѣ въ България отъ X в., а Зигавинъ за цариградскитѣ богомили отъ групата на Василия, отъ XI—XII в., трѣбва да отнесемъ еднитѣ свидѣтелства за началното богомилство въ България, а другитѣ — за покѣсното, туй напр. на цариградската група на Василия. Първата група дуалисти се явява по-консервативна, по-крайна, а втората — по-еволюирала, по-умѣрена, по-приближена до официалното християнство. Групата на Драговицкия орденъ, подобно на павликянитѣ, отхвърляла изцѣло Стария завѣтъ, а групата на собствено „Българския“ орденъ била по-умѣрена и приемала нѣкои старозавѣтни книги. Най-сетнѣ, не трѣбва да забравяме, че Козма очертава повече външната страна на богомилството и не засѣга много подробноститѣ на богомилското учение, за което се задоволява съ общи фрази. Зигавинъ, наопаки, се спира главно на по-тънкитѣ догматични особености и ни дава изобщо по-цѣнни свидѣтелства за богомилството. Тѣй че думитѣ на Козма, какво богомилитѣ не почитали пророцитѣ и тѣхнитѣ книги, може да иматъ само общо значение, т. е. че богомилитѣ, въ противовѣсъ н. другитѣ хри-

¹⁾ Козма, 30.

²⁾ Козма, 21—22.

³⁾ Ἀδελτοῖσι παρὰς τὰς Μωσαϊκὰς βίβλους . . . τιμῶσιν . . . τὸ ψαλτήριον, τὸ Ἐξκαίδεκαπρόφητον. Сжщиятъ Зигавинъ бѣлѣжи за богомилитѣ, че тѣ се позовавали на пророка Исаия (LV, 11), за да похулятъ тайнството причещение. P. Gr. CXXX, 1311.

стияни, отхвърляли изобщо Стария завѣтъ, ако и да си служели съ нѣкои отъ неговитѣ книги, които посочва именно Зигавинъ.

Тия двѣ течения на българското богомилство, за цѣлото или частично отхвърляне на старозавѣтнитѣ книги, се отразили и въ западнитѣ дуалистични общини, прѣди всичко въ Босна, която е служела за мостъ между изтокъ и западъ. Старото босненско богомилство се е придържало въ това отношение близу до старобългарското, като е отхвърляло цѣлия Старъ завѣтъ, освѣнъ Псалтиря. Въ единъ латински ржкописъ, въ Венециянската библиотека на Св. Марко, четемъ какво босненскитѣ патарени (Patareni de Bosna): „Осжждатъ Стария завѣтъ, освѣнъ Псалтиря. Тѣ казватъ, че всички отци отъ Стария завѣтъ, патриарси и пророци, сж били осждени, както и всички, които сж били прѣди Христа. Осжждатъ сжщо и св. Иоана Кръстителя, за когото казватъ, че е билъ грѣшенъ. Сжщо казватъ, че Мойсеевиятъ законъ е билъ даденъ отъ дявола и че дяволътъ се билъ явилъ на Мойсея при огъня (горящата кжпина)“.¹⁾ По-късно богомилството въ Босна станало по-примирително спрѣмо старозавѣтнитѣ книги и дори признавало нѣкои части отъ тѣхъ, само че ги тълкувало прѣносно. Така, Хваловиятъ ржкописъ отъ 1404 г., писанъ на славянски за босненскитѣ богомили, съдържа Новия завѣтъ и Псалтиря и се съгласява съ горнята латинска бѣлѣжка, но освѣнъ това тамъ е дадено мѣсто и на нѣкои откъси отъ другитѣ старозавѣтни книги.²⁾

Западнитѣ дуалисти — въ Италия, Франция и Германия сподѣляли сжщо така настроението на своитѣ източни събратя по отношение на книгитѣ на Стария завѣтъ. Враждебното становище у тѣхъ спрѣмо тия книги се е основавало, споредъ единъ писателъ отъ XIII в., на слѣднитѣ точки: 1) явното противорѣчие между Стария и Новия завѣтъ; 2) непослѣдователността на самия Богъ въ Библията; 3) жестокостта на Бога въ Библията; 4) лицемѣрството, което се приписва на Бога въ сжщата Библия.³⁾ Едно отъ най-старитѣ свидѣтелства за непочитането на Стария завѣтъ у албигойцитѣ срѣщаме въ актоветѣ на Ламберския съборъ, свиканъ въ замъка Ламбергъ

¹⁾ Starine I, 139.

²⁾ Starine III, 7—8.

³⁾ Срв. *H.-Ch. Lea*, *Histoire de l'Inquisition au moyen-âge*. Trad. par S. Reinach. Paris 1900, I, 104.

до Алби, прѣзъ 1165 г. Тамъ, въ присѣствие на католишко и дуалистично духовенство и народъ, албигойцитѣ заявили открито, че не признаватъ Стария завѣтъ.¹⁾ Друго свидѣтелство за сѣщитѣ албигойци отъ началото на XIII в. намираме у Петъръ Сарнайски: „Трѣбва да се знае, казва той, че тия еретици приемаха двамина творци, единъ на невидимитѣ нѣща, когото наричатъ добъръ Богъ, и другъ на видимитѣ, наричанъ зълъ Богъ. На добрия Богъ приписваха Новия завѣтъ, а на злия Стария завѣтъ. Тѣ отхвърляха изцѣло Стария завѣтъ (*Novum Testamentum benigno Deo, vetus vero maligno attribuerant, et illud omnino repudiabant*), освѣнъ извѣстни пасажи, прѣнесени отъ него въ Новия завѣтъ, които отъ почитъ къмъ послѣдния, тѣ смѣтаха достойно да възприематъ. Тѣ прѣкарваха за лъжецъ твореца на Стария завѣтъ, задѣто е речено въ Битието: „Въ деня, въ който ще ядете отъ дървото за познание на доброто и лошото, вие ще умрете“ и задѣто, както казваха, тѣ не умрѣли слѣдъ като били яли, а, като вкусили отъ забранения плодъ, тѣ били изложени на смъртна гибѣль (*mortis miseriae fuerint subjecti*). Тѣ наричаха сѣщия тоя творецъ още и убиецъ, задѣто билъ изгорилъ содомцитѣ и гоморцитѣ и изтрѣбилъ свѣта съ потопъ, както и задѣто билъ потопилъ фараона и египтянитѣ въ морето. Тѣ твърдѣха, че всички отци на Стария завѣтъ сѣ осждени на вѣчна мжка и казваха, че Йоанъ Кръстителъ билъ единъ отъ най-главнитѣ демони“.²⁾

Докато обаче едни отъ западнитѣ дуалисти гледали така ненавистно на всички старозавѣтни книги, други били поумѣрени и допускали нѣкои отъ пророческитѣ книги, въ които съзирали божие вдѣхновение. Нѣма съмнѣние, че и това раздѣление у западноевропейскитѣ дуалисти идѣло отъ България, чиито двѣ богомилски черкви — собствено „Българската“ (*Ecclesia Bulgariae*) и „Драговицката“ (*Ecclesia Dragometiae*), били основа на западнитѣ. Рейнерио Сакони, богомилски проповѣдникъ въ Ломбардия, сетнѣ обърнатъ въ католичество, изрично бѣлѣжи, че всички сѣществувачи шестнадесетъ дуалистични черкви въ негово врѣме (срѣдата на XIII в.) произлизали отъ Българската и Драговицката (*Et omnes habuerunt originem de duobus ultimis*).³⁾

¹⁾ *Mansi, Concillorum collectio nova*, XXII, 157 сл.

²⁾ *Petrus Vallium-Sarnaii monachus, Historia Albigenisium*, стр. 5.

³⁾ *Reinerius Sacconi, Summa de Catharis et Leonistis. Thesaurus novus anecdotorum* V, 1767.

Казахме, че българскитѣ крайни дуалисти отхвърляли изцѣло старозавѣтнитѣ книги, а умѣренитѣ си служили съ нѣкои отъ тѣхъ. Западнитѣ дуалисти обаче не сж били винаги послѣдователни въ тая практика, и, дори наопаки, италианската школа въ Конкорето, която е проповѣдвала умѣренъ дуализъмъ, се е показвала крайна въ отхвърлянето на Стария завѣтъ; катарската черква, която е била за крайния дуализъмъ, се е отнасяла по-късно снизходително къмъ пророческитѣ книги. За тѣзи различия, свързани съ богословската система на всѣка отъ групитѣ, ние ще говоримъ въ друго съчинение, а тукъ ще поменемъ само старозавѣтнитѣ книги, които сж били допущани отъ западнитѣ дуалисти. Отъ така наречения Катарски трѣбникъ отъ XIII в. виждаме, че провансалскитѣ дуалисти си служели съ книгата на пророка Исаия, както и съ Еклезиаста на Саломона. Отъ посочванията на другитѣ извори узнаваме, че катаритѣ често прибѣгвали до пасажи, взети отъ Исаия и Йеремиа; тѣ цитирали изъ книгата на Йова, на Исуса синъ Сираховъ, изъ Псалтиря на Давида и изъ приписванитѣ на Саломона книги.¹⁾ Съ други думи, като отхвърляли Мойсеевото петокнижие и историческитѣ книги, приемали поетическитѣ и пророческитѣ, въ които виждали Божие внушение. Отъ тия послѣднитѣ книги тѣ избирали мѣста, които особено се съгласявали съ тѣхнитѣ възгледи и ги използвали въ своитѣ прѣния. Така напр. стихътъ у Исуса синъ Сираховъ: „Всички нѣща сж двойни, едно противно на друго“ (XLII, 25) потвърждавалъ тѣхния дуалистиченъ възгледъ; думитѣ на Исаия: „Ще възлѣза на небесата, ще възвиша прѣстола си надъ божитѣ звѣзди, ... ще възлѣза надъ висотата на облацитѣ и ще бжда подобенъ на Всевишния“ (Исай XIV, 13—14) тѣ отнасяли къмъ Сатаната, който се равни съ Бога и пр. Наредъ съ това, както ще видимъ по-долу, богомилитѣ широко използвали и нѣкои старозавѣтни апокрифи, както напр. Видѣнието Исаево, книгата на Еноха, Павловото видѣние и др., чрѣзъ които по-лесно прокарвали своето учение срѣдъ широкитѣ народни срѣди.

¹⁾ Срв. *Schmidt*, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois, II, 16, 18, 23.

Тълкование на Св. писание. — Богомилитѣ, като приемали новозавѣтнитѣ книги и нѣкои отъ старозавѣтнитѣ и ги обяснявали по своему, пита се, имали ли сж тѣ нѣкоя ръководна книга за това, нѣкой коментаръ, или сж се задоволявали съ устнитѣ упътвания на своитѣ наставници? Ако се сжди по това, че богомилитѣ сж давали по нѣкой път не съвсѣмъ еднакви обяснения на извѣстни мѣста отъ Св. писание, може да се мисли, че тѣ не сж имали строго опрѣдѣлени, писмено изложени тълкования. Но това прѣдположение се обезсилва отчасти отъ факта, дѣто разнovidнитѣ богомилски тълкования на извѣстенъ въпросъ не сж противорѣчиви помежду си, а прѣдставятъ само различни екзегетични версии, изходещи отъ едно основно гледище или цѣлещи едно и сжщо заключение. Знае се, отъ друга страна, че прѣдтечитѣ на богомилството — гностицитѣ, манихейтѣ и павликянитѣ си служели съ писани тълковни книги за коментиране на Св. писание споредъ тѣхнитѣ религиозни възгледи. Така, въ „Живото Евангелие“ и въ „Основното послание“ на Мани, като се излага учението на манихейството, твърдѣ често се прибѣгва до тълкование на новозавѣтнитѣ книги, не въ духа на християнството, а съобразно съ гледището на манихейтѣ. Тихикъ, единъ отъ стълбоветѣ на павликянството, особено се изтъква съ своитѣ тълкования на Евангелието. Споредъ това, може да се допусне, че съвършенитѣ богомили, които сж били и наставници и учители на сектата, ще да сж имали и писани тълкования за всички или за нѣкои отъ книгитѣ на Св. писание. И статията на Зигавина противъ богомилитѣ съдържа нѣколко пасажи, които подкрѣпятъ нашето прѣдположение.

Като говори за седъмтѣ книги отъ Св. писание, приемани отъ богомилитѣ, Зигавинъ прибавя какво тия послѣднитѣ ги тълкували по своему. като ги прѣиначавали и извѣртали здравия смисълъ на думитѣ имъ и какво, ако би искалъ нѣкой да изложи тѣхнитѣ тълкования на Св. писание, бѣ трѣбвало да употреби много трудъ и да губи напразно врѣме.¹⁾ Затова Зига-

¹⁾ Παρρηγηνοῦσιν ὅλας τὰς προσηρμένους ἐπὶ βιβλοῦς, τὰ ῥήματα τούτων στρεβλοῦντας, καὶ τῆς ὁρθῆς ἐκτρέποντες ἐννοίας, καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς μεταφέροντας . . . Ἐκάστην μὲν οὖν ἐξηγήσιν βιβλου παρ' ἐκείνων ὁφηγουμένην, μᾶλλον δὲ παρὰτροπήν, καὶ τοῦ καθ'εστηκότος ἐξαλλαγὴν, μακρὸν ἂν εἴη συγγράφειν, καὶ χρόνου πολλοῦ δεόμενον, καὶ σαφὲς ματαιοπονία, καὶ κόπος εἰς οὐδὲν χρήσιμον καταλήγων. P. Gr. CXXX, 1321.

винъ се ограничава да посочи богомилското тълкование само на нѣкои мѣста отъ Евангелието на Матей, отъ II до IX глава. И тъкмо това посочване върви тъй послѣдвателно, по глави и по стихове, че у насъ се закрѣпва убѣждението за съществуването у богомилитѣ на писана тълкова книга на Св. писание. Ето за примѣръ, какъ вървятъ по редъ мѣстата въ Матеевото Евангелие, които били обяснявани отъ богомилитѣ друго-яче, нежели отъ православнитѣ: II, 18; III, 4; III, 7; III, 11, 12; IV, 8; IV, 13; V, 3—14; V, 17, 18; V, 20; V, 25; V, 32; V, 35; V, 38; VI, 6; VI, 26; VII, 6; VII, 15; VII, 15; VII, 22, 23; VII, 24, 26; VIII, 19, 20; VIII, 28; IX, 17; IX, 20; IX, 30. Явно е, че Зигавинъ, като привежда по тоя послѣдвателенъ редъ тълкованията на богомилитѣ, ще да е ималъ прѣдъ себе си написано тълкование, въ случая, на Матеевото Евангелие.

Най-сетнѣ, и самата богомилска Тайна книга, която разгледахме по-горѣ, прѣдставя, въ своя Виенски ржкописъ, добъръ примѣръ за текстъ съ тълкования, писани, въ видъ на бѣлѣжки по полето на ржкописа, срѣщу мѣстата, които се нуждаятъ отъ обяснения въ богомилски духъ. Тия бѣлѣжки-тълкования печатахме заедно съ съотвѣтния текстъ, стр. 74 сл.

Молитвата Отче нашъ.

Като се позовавали на евангелскитѣ думи у Матей (VI, 7 и 9), дѣто е речено: „Като се молите, не говорете празнословия (μη βαττολογήσητε) . . . Молете се прочее така: Отче нашъ, който си на небесата и пр.“, богомилитѣ признавали само една законна молитва — Отче нашъ, а другитѣ християнски молитви отхвърляли и ги смѣтали за излишно многоглаголане. Тѣ придружавали съ Отче нашъ всички свои обреди и начинания — дневно и ношно моление, духовно кръщение, моление на прѣдсмъртния часъ и пр., както за това свидѣтелствуватъ всички рѣчки вѣсти за богомилската общностъ.

По тоя случай пресвитеръ Козма казва за българскитѣ богомили: „Каго се затворятъ въ своитѣ кѣщи и отворятъ и петѣтъ врати, за които е заповѣдано да бждатъ затворени, тѣ се молятъ (кланятъ) по четири пѣти на день и на нощъ и,

кланяйки се, казватъ: Отче нашъ, който си на небесата...¹⁾ Въ посланието на Евтимия отъ Акмония се изтъква още по-ясно, че Отче нашъ е била единствена богомилска молитва. „Не чудете се, пише той, дѣто тѣ, като се молятъ, казватъ Отче нашъ, който си на небесата, и дѣто нито Трисветое, нито Слава Отцу и Сину, нито Господи помилуй, нито каквото и да е друго нѣщо учатъ да пѣятъ или да се молятъ, ако не единственото голо Отче нашъ“.²⁾ Зигавинъ, като потвърждава основната мисълъ на тия посочвания, съобщава и за една обредна особеностъ при казването на Отче нашъ отъ богомилитѣ: „Единствена молитва тѣ признаватъ само прѣдадената отъ Господа въ Евангелията, сирѣчь Отче нашъ и прочее. Съ нея само тѣ се молятъ по седѣмъ пѣти на день и по петъ пѣти на нощъ. И колчемъ застанатъ на моление, сѣ тая молитва казватъ, едни по десетъ пѣти съ колѣнопрѣклонение, други по петнадесетъ пѣти, едниѣ по-бързо, другитѣ по-полека. Всичкѣ тѣ други молитви тѣ отхвърлятъ, като ги наричатъ празнословия, подходящи само за езичниците“.³⁾

Отъ приведенитѣ свидѣтелства на Козма и на Зигавина излиза, че цариградскитѣ богомили, отъ групата на Василия, се молили повече отъ българскитѣ: първитѣ по седѣмъ пѣти денѣ и по петъ пѣти нощѣ, а българскитѣ — по четири пѣти прѣзъ деня и по толкова прѣзъ нощта.

На Търновския съборъ, 1211 г., свиканъ за да осъди главно учението на богомилитѣ, тия послѣднитѣ биватъ анатемосани, задѣто между друго признавали само молитвата

1) Кланяютьъ же смъ, затвориши ся въ нѣмъ сконъ, чѣтырѣжды дъньмъ, чѣтырѣжды нощню, ꙗкоже ꙗтъира врата оуверста ѿмѣши, ꙗже поклѣна сѣтъ затворити. Кланяюще же ся глѣютьъ: Ѽче ѿшъ, нъ си на нбси. *Козма*, 37.

2) Μὴ θαυμάζητε δέ, ὅτι εὐχόμενοι λέγουσι τὸ Πάτερ ἡμῶν ὃ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ γὰρ οὕτως Τριάδιον οὕτως Λόξα πατρὶ καὶ υἱῷ, οὕτως τὸ Κόρις ἐλέησον οὕτως ἄλλο τι ἐκδιδάσκονται ψάλλειν ἢ εὐχεσθαι, εἰ μὴ γυμνὸν καὶ μόνον τὸ Πάτερ ἡμῶν. *Ficker*, 33.

3) Μόνην ὀνομάζουσι προσευχὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου παραδοθεῖσαν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ἡγουν τὸ Πάτερ ἡμῶν, καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ ταύτην μόνην προσεύχονται ἑπτάκις μὲν τῆς ἡμέρας, πεντάκις δὲ τῆς νυκτός. Ὅσακις δὲ εἰς προσευχὴν ἵστανται, λέγουσι τὴν προσευχὴν ταύτην, οἱ μὲν δεκάκις μετὰ γονυκλισίας, οἱ δὲ πεντακαίδεκάκις, οἱ δὲ πλείον ἢ ἑλαττον. Τὰς δ' ἄλλας πάσας προσευχὰς ἀτιμάζουσι, βαττολογίας αὐτὰς ἀποκαλοῦντας, καὶ τῆς ἐθνικῆς μαρῆδος. *Zigabenus*, *Adversus Bogomilos*, *Patr. Gr. CXXX*, 1313, 1316.

Отче нашъ, а другитѣ отхвърляли, и задѣто само съ тая молитва се кръщавали, безъ да се потопяватъ въ вода.¹⁾

Съ сжщото първенствуюеще значение се е ползувала молитвата Отче нашъ и у западнитѣ събратя на богомилитѣ. Тя е бивала поставяна на равно съ светитѣ имъ книги — Евангелието и Апостола²⁾ и се е наричала „света молитва“ (*Pater noster quæ est sancta oratio*).³⁾ А споредъ Тайната книга на богомилитѣ, дори и ангелитѣ се обръщали къмъ Бога съ тая молитва.⁴⁾ Не е чудно, слѣдвателно, дѣто у нѣкои пуритански общини на албигойството, само така нареченитѣ „свъършени“ (*perfecti*) или „добри люде“ (*boni homines*), които сж се смѣтали за праведни и непорочни, сж имали обикновено право да се молятъ съ тая молитва на Бога и да го зоватъ Отче нашъ. Обикновенитѣ вѣруещи (*credentes*) сж могли да се обръщатъ къмъ Бога съ тая молитва само ако били увѣрени, че въ бждеще ще водятъ праведенъ животъ; тѣ обикновено се молѣли посрѣдствомъ своитѣ наставници, „свъършенитѣ“. Който грѣшникъ си позволявалъ да се моли съ Отче нашъ, нему молитвата не допринасяла никаква полза.⁵⁾

1) Иже . . . воднаго крѣщенїа ѿвращахтєа и безъ воды еди-ножъ рѣкши Оче нашъ крѣщахтєа, а҃на҃дема: — Иже къ цр҃квахъ сѣинныхъ и бж҃ткныхъ пѣнїи крѣсхъ и самого дѣмоу бж҃їа, иже ꙗ҃ цр҃кви ѿвращахтєа и тѣкмо Оче нашъ на приключникши҃мъ сѣмѣстѣ гл҃аши҃хъ пѣти, а҃на҃дема. Синодикъ царя Бориса. Изд. М. Г. По-пруженко. Одесса 1899, стр. 34.

2) *Dollinger*, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters, II, стр. 201.

3) *Сящи*, сжщо, стр. 199.

4) Вж. по-горѣ, стр. 83.

5) Ето нѣкои свидѣтельства за това изъ инквизиторскитѣ актове отъ XIII—XIV в.: Item audivit a dicto haeretico, quod nullus debebat dicere „Pater noster“, quae est sancta oratio, nisi esset haeticus vestitus, quia, ut dicit, ille, qui dictam orationem dixerat, ex tunc non debebat mentiri, nec facere aliquod peccatum vel malum. *Dollinger*, II, стр. 199. — Solummodo ipsi haeretici poterant dicere: Deus Pater meus, quia Deus solum est Pater bonorum hominum, id est haeticorum perfectorum, sed non erat Deus Pater credentium, vel etiam aliquorum aliorum, et hoc pro eo quod Deus Pater est Deus veritatis et iustitiae et propter hoc erat Pater illorum, qui stabant in veritate et iustitia, cujusmodi sunt soli haeretici perfecti, ut dicebant, et propter hoc dicebant etiam, quod credentes, nec alii non dedebant dicere orationem: Pater Noster, et quando dicebant eam, peccabant; quia, postquam homo dixerat dominicam orationem, non debebat mentiri, et quando credentes dicebant dominicam orationem, mentiebantur, quia vocabant eum Patrem suum, cum tamen

За да видимъ доколко молитвата Отче нашъ е държала първенствуеще мѣсто въ вѣрския животъ на албигойцитѣ, нека приведемъ слѣднитѣ двѣ-три съобщения на съврѣмenniци и инквизитори. Историкътъ Петъръ Сарнайски (XII—XIII в.), и участникъ въ противоалбигойския походъ, въпрѣки своята крайна неприязненостъ къмъ албигойцитѣ, ни дава цѣнни вѣсти за тѣхния обреденъ животъ въ свръзка съ молитвата Отче нашъ. „Албигойцитѣ, казва той, грѣшиха още по-много и необуздано, като смѣтаха, че безъ да върнатъ онова, що сж заграбили, безъ изповѣдь, безъ епитимия, ще бждатъ спасени, стига само да кажатъ прѣдъ смъртѣта си *Отче нашъ* и да приематъ ржкополагане отъ своитѣ наставници. Тѣ избираха своитѣ наставници измежду съвршенитѣ (perfecti) еретици, които се наричаха дякони и епископи, и безъ чието ржкополагане никой отъ вѣруещитѣ, както тѣ си мислѣха, не може да бжде спасенъ при смъртѣта си. Когато съвршенитѣ успѣваха да положатъ ржцѣтѣ си на нѣкой умираещъ, колкото и лошъ да е билъ той, стига само да е могълъ той да си каже молитвата *Отче нашъ*, тѣ го смѣтаха за спасенъ или, споредъ тѣхното обично изражение, утѣшенъ (consolatum) и то дотамъ, че безъ да е изпълнилъ друго нѣкое спасително срѣдство, той отлѣтявалъ веднага къмъ небето. За това ние чухме да разказватъ слѣдния смѣшенъ случай. Прѣди смъртѣта си, единъ вѣруещъ приелъ ржкополагане отъ своя наставникъ, но издъхналъ безъ да успѣе да произнесе *Отче нашъ*, поради което утѣшителътъ не знаелъ какво да каже. Въ сжщностъ, умрѣлиятъ би трѣбвало да бжде спасенъ поради ржкополагането, но отъ друга страна — осжденъ на вѣчна мжка, задѣто не можалъ да каже *Господнята молитва*. Ами тогава? Еретицитѣ се допитали, за тоя труденъ случай, до единъ воененъ чловѣкъ (рицарь), по име Бер-

non esset Pater eorum. *Сжщи*, II, стр. 212. — Vos alii credentes, qui adhuc non estis in via veritatis et justitiae, non estis digni rogare Deum. et tunc ipse loquens dixit: et si nos non rogamus Deum, quod non faciemus, erimus sicut bestiae; respondit ei, quod ipse qui erat in veritate et justitia et erat dignus rogare Deum, rogabat et rogaret pro credentibus, et quod quando ipse loquens deberet surgere de lecto et se induere et comedere vel aliquid aliud opus facere, dicetis, benedicite domine Deus pater bonorum spirituum, adjuva nos in omnibus quae facere voluerimus, sed nullo modo dicatis: Pater noster, quia nullus debet dicere ipsum, nisi sit in veritate et justitia, quia sunt verba veritatis et justitiae, et si aliquis diceret dictam orationem, qui non esset in veritate et justitia, nihil proficiebat ei. *Сжщи*, II, стр. 237.

трандъ де Саксиако,¹⁾ който също така билъ еретикъ, за да узнаятъ отъ него, какъ да смѣтатъ умрѣлия. Рицарьтъ, отговаряйки, далъ слѣдното мнѣние: Ние смѣтаме тоя умрѣлъ за спасенъ, но всички други, ако не си кажатъ *Отче нашъ* на смъртния часъ, ще ги обявимъ за осждени. Също и друга случка за смѣхъ, добавя Петъръ Сарнайски. Нѣкой си вѣруещъ отъ еретицитѣ завѣщалъ на смъртния си часъ 300 солида на еретицитѣ и поржчалъ на сина си да имъ прѣдаде реченитѣ пари. Когато обаче, слѣдъ смъртта на бащата, еретицитѣ поискали паритѣ отъ сина, той имъ рекълъ: Азъ искамъ прѣди всичко да ми кажете, на кой редъ е баща ми. Тѣ отговорили: Знай положително, че той е спасенъ и вече въдворенъ въ небесата. — Слава Богу, и вамъ, казалъ усмихнато синътъ; щомъ като баща ми е вече въ славата, за неговата душа нѣма нужда да се дава милостиня; вие пъкъ, зная, че сте доста добросърдечни и нѣма да поискате да повърнете баща ми отъ славата. Като е тъй, вие нѣма да търсите нито паръ отъ менъ“.²⁾

Инквизиторьтъ Бернардъ Гвидони описва също така нѣкои албигойски обреди, свързани съ молитвата *Отче нашъ*. „Въ началото на всѣки мѣсецъ, казва той, когато свършенитѣ отидатъ при вѣруещитѣ или се намиратъ по между си, благославятъ единъ хлѣбъ или кжсъ хлѣбъ, който тѣ държатъ въ ржцѣтъ си съ единъ убрусъ или бѣло платно, окачено на шия, и, като произнасятъ молитвата *Отче нашъ*, начупватъ хлѣба на кжсчета. Тоя хлѣбъ тѣ наричатъ молитвенъ хлѣбъ или наломенъ хлѣбъ, а вѣруещитѣ го зоватъ благословенъ или свещенъ, непороченъ (*panem signatum*). Тѣ ядатъ отъ тоя хлѣбъ въ началото на мѣсеца, като раздаватъ отъ него за причастие на своитѣ вѣруещи“.³⁾ Гвидони разказва за духовното кръщение на болнитѣ албигойци слѣдното: „(Свършениятъ) еретикъ запитва лицето, ако то е въ състояние да говори, дали желае да стане добъръ християнинъ или добра християнка и да приеме светото кръщение. На това запитване лицето отговаря, че е съгласно и казва:

¹⁾ Описаната случка ще да е станала въ южна Франция, именно въ Каркасонската област. Срѣдновековното Саксиако, сега село Сесакъ (*Salssac*), лежи въ Каркасонската околия.

²⁾ *Petrus Vallium-Sarnaii monachus*, *Historia Albigensium*, 6.

³⁾ *Bernardus Guidonis*, *Practica*, 240.

Благословете! Съвършениятъ, като положи ржка на главата на болния или като я държи надъ главата, ако болниятъ е жена, взема книгата и чете Евангелието: *Въ начало бѣше Словото* та до *Словото* стана плътъ и живѣ между насъ. Слѣдъ тоя прочитъ, болникътъ, ако може, произнася молитвата *Отче нашъ*, ако ли не, казва я вмѣсто него нѣкой отъ присѣтствующитѣ. Послѣ болникътъ, ако може, казва три пѣти послѣдвателно: *Благословете!*, като прѣклонва глава и склочи ржцѣ. Всички други присѣтствующие се покланятъ на съвършения еретикъ, споредъ както бѣ изложено по-горѣ, и той, било на сжщото мѣсто или пѣкъ на отдѣлно, прави много поклони дори до земя и произнася много пѣти молитвата *Отче нашъ*, като едноврѣменно се покланя и изправя¹⁾

Богомилската молитва *Отче нашъ* е интересна и по съдържанието си и по смисъла, който ѝ се е давалъ. Знае се, че Господнята молитва е прѣдадена на двѣ мѣста и по двѣ различни версии, въ Евангелието на Матей, VI, 9 и сл., и въ Евангелието на Лука, XI, 2 и сл. Знае се сжщо, че гръцкиятъ текстъ на *Отче нашъ*, който се смѣта за оригиналенъ, не се схожда напълно съ латинския текстъ на Вулгатата, особено у Матей, отдѣто е взетъ *Отче нашъ* като отдѣлна молитва. Ето прочее съпоставени двата текста на *Отче нашъ*, единиятъ на източноправославната черква и другиятъ на латинската черква (споредъ Вулгатата):

Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς,
ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω
(ἐλθῆτω)²⁾ ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω
τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ
ἐπὶ (τῆς) γῆς· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν
ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· καὶ ἄφες
ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ
ἡμεῖς ἀφίεμεν (ἀφήκαμεν) τοῖς ὀφει-
λέταις ἡμῶν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμῖς
εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ
τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασι-
λεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς
τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

Pater noster, qui es in cœlis,
sanctificetur nomen tuum, ad-
veniat regnum tuum, fiat vo-
luntas tua, sicut in cœlo, et in
terra. Panem nostrum quotidia-
num (supersubstantialem) da
nobis hodie. Et dimitte nobis
debita nostra, sicut et nos di-
mittimus debitoribus nostris. Et
ne nos inducas in tentationem,
sed libera nos a malo. Amen.

¹⁾ Сжци, сжщо, стр. 241.

²⁾ За разнотченията срв. C. Tischendorf, Novum Testamentum graece. Lipsiae 1891. Matth. VI, 9 и сл.

Както личи отъ това съпоставяне, въ римокатолическия текстъ липсва послѣдниятъ стихъ. Независимо отъ това, ако и въ нѣкои стари прѣписи на Вулгатата, както се нарича изправената отъ св. Йеронима латинска библия прѣзъ IV в., вмѣсто гръцката дума *ἐπιούσιον* да е употребена *supersubstantialem*, обикновено въ молитвата Отче нашъ латинската черква е била усвоила нейния синонимъ — *quotidianum*, както е и у Лука.

За богомилското Отче нашъ, както видѣхме, има много посочвания у съврѣменнитѣ на богомилството противници. Цѣлиятъ му обаче текстъ е запазенъ само въ Катарския трѣбникъ отъ XIII в., за който гл. по-долу. Той е на латински езикъ и отговаря напълно на Отче нашъ, употребяванъ въ православната черква. А това явно говори, между друго, за източния произходъ на западния дуализъмъ у катаритѣ, албигойцитѣ, патаренитѣ. Въ речения Трѣбникъ изразътъ „хлѣбъ нашъ насъщни“ е прѣдаденъ съ *Panem nostrum supersubstantialem*, и молитвата завършва съ думитѣ: *Quoniam tuum est regnum et virtus et gloria in secula, amen*. Източноправославната черква не е имала нищо да възрази за текста на богомилския Отче нашъ, защото той е билъ напълно идентиченъ съ текста у Матей. Западната черква обаче е смѣтала за еретичество употребата на думата *supersubstantialem* вм. *quotidianum* и прибавката на думитѣ *Quoniam tuum* и пр. По тоя случай въ актоветѣ за ломбардскитѣ дуалисти, които сж употребявали сжщото Отче нашъ, е отбѣлзано, какво тѣ си служатъ съ молитвата, *dicendo in oratione Pater noster: panem nostrum supersubstantialem*.¹⁾ Монета пъкъ (XIII в.) упреква италиянскитѣ бѣгомили, задѣто прѣиначавали Светото писмо и прибавяли къмъ Господнята молитва думитѣ: *Quoniam tuum est regnum et virtus et gloria in secula, amen*.²⁾

И ако богомилитѣ държели много за думата *supersubstantialem*, то е защото тѣ ѝ придавали духовенъ смисълъ, т. е. хлѣбъ върховенъ, свѣрхнасъщенъ, свѣрхестественъ, и не искали да я замѣнятъ съ думата *panem quotidianum* (катадневенъ, обикновенъ хлѣбъ). Въ такъвъ прѣносенъ, духовенъ смисълъ тѣ разбирали и цѣлата молитва Отче нашъ. Интересна е въ случая формата на думата *ἐπιούσιον* въ Николското

¹⁾ *Döllinger*, II, 38.

²⁾ Срв. у *Schmidt*, II, стр. 117 бѣлѣжка.

Евангелие (Лука XI, 3) на босненскитѣ богомили, дѣто четемъ: хлѣбъ нашъ иносоуштынъ дан намъ на всакы днь, когато въ сжщото Евангелие у Матея срѣщае насосоуштынъ.¹⁾ Въ Лионския прѣписъ на албигойскитѣ новозавѣтни книги това мѣсто е прѣдадено: *E dona a nos oi lo nostre pa qui es sabre tota causa.*²⁾ Подобна е и старониталианската версия: *Il pane nostro sopra tucte le sustantie da a pnoi oggi.*³⁾

Катарски Трѣбникъ.

Богослужението у богомилитѣ е било много опростено. Молитвеното общо събрание, благословението на хлѣба, посвещението въ сектата, духовното кръщение, туй сж били току-речи всичкитѣ имъ обредни служби. При тия обреди, извършвани отъ единъ или повече пастири, е имало проповѣдь съ обяснение на евангелскитѣ истини, поклони, ржко-полагане, произнасяне на молитвата Отче нашъ, четене на Евангелието, благославяне и прощално цѣлование.

Пресвитеръ Козма поменава тукъ-тамъ откъслечно за богомилскитѣ обреди и служби. Той казва, че богомилитѣ, като отхвърляли всички тайнства и служби на православнитѣ, не признавали и литургията, защото тя не била останала отъ апостолитѣ, а била просто многоглаголане, измислено въ по-късно врѣме отъ Йоана Златоуста⁴⁾. Тѣ устройвали обаче свои молитвени срѣщи, събирали се обикновено въ своитѣ кжши и тамъ се молѣли, служейки си прѣдимно съ молитвата Отче нашъ⁵⁾. Тѣ не признавали духовна йерархия⁶⁾,

1) Ъ. Даничин, Никольско Јеванђеље. Биоград 1864, стр. 8, 166.

2) Clédat, Le Nouveau Testament, стр. 9.

3) Em. Comba, Histoire des Vaudois. 1re partie. Paris 1901. Гл. приложената таблица извън текста.

4) Како ли въ еретицы чинны сѣтя хвалитѣ, преданнымъ намъ сѣтими-аппы и бѣгосносными оуцы, антѣргию мѣню и прочамъ мѣткы, твѣримымъ добрыми хрѣтіанымъ, и глѣти: не сѣтъ аппи антѣргия предани и ни комканіа, но Іеваннъ Златоустын. Козма, 13—14. — Многоглаголаніа же антѣргию мѣнаѣ и ины мѣткы бивающаа въ црквиахъ. Сжщи, 39.

5) Кланяютьъ же сѣ затворши ся въ хризехъ своихъ... кланяюще же ся глѣють: Ѣчи ншъ и вси на нбси. Сжщи, 37.

6) Въ еретицы чинны сѣтя хвалитѣ... Сжщи, 13. — нже не минитъ црковныа саноуа гдѣмъ и аппы состроинъ, да бѣдитъ проклятъ. Сжщи, 69.

проповѣдвали сами помежду си, мъже, както и жени. Зигавинъ ни дава кратко описание на обряда „Духовно кръщение“ у богомилитѣ въ слѣднитѣ думи: „Кръщението, което се извършва у насъ (православнитѣ) съ вода, тѣ го наричатъ Йоаново, а своето наричатъ Христово кръщение, защото имъ се струва, че е извършвано съ Духа. Затова тѣ прѣкръщаватъ оногова, който прѣмине въ тѣхната секта, като прѣди всичко му отреждатъ врѣме за покаяние, очищение и продължителна молитва. Послѣ, като положатъ Йоановото Евангеліе на главата му, призоваватъ тѣхния (παρ' αὐτοῖς) Свети Духъ и пѣятъ Отче нашъ. Подиръ това кръщение, тѣ пакъ му опрѣдѣлятъ врѣме за строго поведение, за най-въздържанъ животъ и най-чиста молитва. Сетнѣ изискватъ отъ него да засвидѣтелствува, че всичко е спазилъ и изпълнилъ ревностно. И като засвидѣтелствуватъ това мъже, както и жени, отвеждатъ го на прословутото посвещение (ἀγνισμὸν ἐπὶ τῇ θρυλλουμένην τελείωσιν). И тогава, като поставятъ окаяника съ лице къмъ изтокъ, пакъ полагатъ Евангелието на скверната му глава, а присѣтствуващитѣ мъже и жени полагатъ на него мръснитѣ (ἀναγείς) си ржцѣ и пѣятъ нечестива служба (τῇ ἀνόσιον ἐπαφροσιν τελέτην). Това е благодарственъ химнъ, задѣто посветениятъ е съхранилъ прѣдаденото му нечестие“. ¹⁾ За това пѣкъ, какъ и колко пѣти на день и нощъ се молѣли богомилитѣ при произнасяне на Отче нашъ, поменахме по-горѣ, стр. 106—107.

За обредитѣ и службитѣ у западнитѣ дуалисти сж запазени повече и по-подробни вѣсти, както напр. у католишкитѣ писатели Сакони, Монета, Гвидони, въ инквизиторскитѣ актове и пр. Но което е по-важно въ случая, западната ржкописна книжнина е запазила и единствения досега откритъ Тръбникъ, писанъ и употребяванъ у провансалскитѣ богомили, познати съ разни имена: катарі, албигойци, българи, новоманихейци и пр. Тоя паметникъ, написанъ на провансалски езикъ, отъ XIII в., се помѣства на послѣднитѣ листове (235 verso и сл.) на поменатия вече Лионски пергаментенъ ржкописъ на новозавѣтнитѣ книги. Прѣзъ 1852 г. тоя така нареченъ „Катарски Тръбникъ“ (Ein Katharisches Ritual) бѣ издаденъ отъ E. Cunitz въ IV т. на йенскитѣ Beiträge zu den theologischen Wissenschaften, а прѣзъ 1887 г. го обнародва

¹⁾ Zigabenus, Adversus Bogomilos. P. Gr. CXXX, 1312.

L. Clédat въ фотографското издание на Лионския ржкописъ : *Le Nouveau Testament traduit au XIIIe siècle en langue provençale, suivi d'un Rituel cathare*. Освѣнъ въ фотографския текстъ, Кледá печати Трѣбника и въ началото на сжщата си книга, съ модерна транскрипция и съ прѣводъ на френски, подъ заглавие *Rituel provençal* (стр. IX—XXVI). Ако по-рано ученитѣ се колебаеха относно катарския или валдейски произходъ на паметника, сега, откато се уясниха достатъчно учението и обредитѣ на съотвѣтнитѣ секти, и откато станаха извѣстни и други византийски и славянски извори за богомилството, нѣма никакво съмнѣние, че поменатиятъ Трѣбникъ припада на западнодуалистичната, катарска черква. Нѣщо повече. Откжслечнитѣ вѣсти, които посочихме по-горѣ за обредността у богомилитѣ, се посрѣщатъ съ съотвѣтнитѣ мѣста на Катарския Трѣбникъ, та можемъ каза, че той е билъ просто прѣводъ или прѣработка на богомилски Трѣбникъ. Съ други думи, заедно съ догмитѣ, съ обредитѣ и съ книгитѣ (напр. Тайната книга, Видѣнието Исаиево, Отче нашъ и пр.), Катарскиятъ Трѣбникъ води началото си отъ изтокъ. Трѣбникътъ на българскитѣ богомили е билъ тъждественъ или твърдѣ близъкъ на Катарския. Ето защо по-долу ще напечатаме тоя Трѣбникъ въ български прѣводъ, особено пъкъ като не е откритъ още подобенъ гръцки или български ржкописъ, ако не смѣтаме по-далечната и късна арменско-лавликианска версия, която бѣ обнародвана отъ Fr. C. Soubeyre въ неговия цѣненъ трудъ : *The Key of Truth*.

Катарскиятъ Трѣбникъ се прѣдхожда отъ нѣколко молитвословни формули, употребявани при службата, отъ молитвата *Отче нашъ* и отъ началото на Йоановото Евангелие, прѣдадени на латински езикъ. Вжтрѣ въ текста на Трѣбника тѣ сж поменати, по случай, само съ по една-двѣ думи отъ началото. Самиятъ Трѣбникъ е, както рекохме, на провансалски езикъ. Състои се отъ петъ части, които въ оригинала нѣматъ заглавия, освѣнъ първата (срв. стр. 471—472 на ржкописа) и всѣка отъ които се отнася до слѣднитѣ прѣдмети или обреди : 1) Служба; 2) Приемане или посвещение въ вѣрата; 3) Посвещение на съвършенъ богомилъ (духовно кръщение); 4) Моление при разни случаи; 5) Духовно кръщение на боленъ вѣруещъ. За прѣгледностъ, ние ще прибавимъ тѣзи подраздѣления въ началото при съотвѣтния текстъ.

[Формули, Отче нашъ, начало на Йоановото Евангелие].

Benedicite, parcite nobis. Amen.
 Fiat nobis secundum verbum
 tuum. Pater et Filius et Spiritus¹⁾ Sanctus²⁾ parcat vobis omnia peccata vestra. Adoremus³⁾ Patrem et Filium et Spiritum⁴⁾ Sanctum. Illi vegadas.⁵⁾

Pater noster, qui es in cœlis⁶⁾, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua, sicut in cœlo⁷⁾ et in terra. Panem nostrum supersubstantialem⁸⁾ da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo. Quoniam tuum est regnum et virtus et gloria in secula. Amen.

Adoremus⁹⁾ Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Illi vegadas.

Gracia domini nostri Ihesu Christi sit cum omnibus nobis.

Benedicite, parcite nobis. Amen.
 Fiat nobis secundum verbum tuum. Pater et Filius et Spiritus Sanctus parcat vobis omnia peccata vestra.

Благословете, пощадете ни. Аминъ. Да бжде намъ споредъ Словото ти. Отецъ, Синъ и Свети Духъ да опрости всичкитъ ви грѣхове. Да се поклонимъ на Отца и на Сина и на Светия Духъ. Трижди.

Отче нашъ, който си на небесата, да се свети името ти, да дойде царството ти, да бжде волята ти както на небето, така и на земята. Хлѣба нашъ надсѣщенъ дай ни днесъ. И остави дълговетъ ни, както и ние оставяме на нашитъ длъжници. И не ни въвеждай въ изкушение, но ни избави отъ злото. Защото твое е царството и силата и славата въ вѣки. Аминъ.

Да се поклонимъ на Отца и на Сина и на Светия Духъ. Трижди.

Благодатъта (милостъта) на нашия Господъ Исуса Христа да бжде съ всички насъ.

Благословете, пощадете ни. Аминъ. Да бжде намъ споредъ Словото ти. Отецъ, Синъ и Свети Духъ да опрости всичкитъ ви грѣхове.

¹⁾ Въ ръкописа *espritus*.

²⁾ Рк. *santus*.

³⁾ Рк. *adhoremus*.

⁴⁾ Рк. *espiritum*.

⁵⁾ Illi vegadas на провансалски ще рече три пѣти (трижди).

⁶⁾ Рк. *cellis*.

⁷⁾ Рк. *celo*.

⁸⁾ Рк. *supersubstantialem*.

⁹⁾ Рк. *adhoremus*.

In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil¹⁾, quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum. Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Johannes. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent²⁾ per illum. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat bonem hominem³⁾ venientem in hunc mundum. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine ejus; qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Et Verbum caro factum est, et habitavit⁴⁾ in nobis; et

¹⁾ Рк. nichil.

²⁾ Рк. crederet.

³⁾ Прѣзначаването на текста на Вулгатата, дѣто стои *omnem hominem*, съ *bonem* (правилно би било *bonum*) *hominem*, ще да е станало прѣдnamѣрено: богомилитѣ (*boni homines*) се смѣтали озарени отъ божията свѣтлина.

⁴⁾ Рк. *abitavit*.

Въ начало бѣше Словото, и Словото бѣше у Бога, и Богъ бѣше Словото. То бѣше въ начало у Бога. Всичко чрѣзъ него стана, и безъ него не стана нито едно отъ онова, което е станало. Въ него имаше животъ и животътъ бѣше свѣтлината на чловѣцитѣ. И свѣтлината свѣти въ мрака, и мракътъ я не обзе. Имаше единъ чловѣкъ, пратенъ отъ Бога, името му Йоанъ. Той дойде за свидѣтелство, да свидѣтельствува за свѣтлината, та всички да повѣрватъ чрѣзъ него. Той не бѣше свѣтлината, а бѣше пратенъ да свидѣтельствува за нея. Сжществуваше истинска свѣтлина, която просвѣтява *добрия чловѣкъ* (богомилъ), който идва на тоя свѣтъ. Въ свѣта бѣше, и свѣтътъ чрѣзъ него стана, но свѣтътъ го не позна. Дойде у своитѣ си, и своитѣ го не приеха. И на всички ония, които го приеха, на вѣрващитѣ въ неговото име, даде имъ власть да станатъ божии чада. Тѣ се родиха не отъ кръвъ, ни отъ похоть плътска, нито отъ похоть мжжка, а отъ Бога. И Словото стана плътъ и живѣ между насъ, пълно съ благодать и истина; и ние видѣхме славата му, слава като на единороденъ отъ Отца. Йоанъ свидѣтельствуваше за него и викаше казвайки: Тоя е, за когото рекохъ: идещиятъ слѣдъ

vidimus gloriam ejus, gloria quasi unigeniti a Patre, plenum gratiae¹⁾ et veritatis. Johannes testimonium perhibet de ipso, et clamabat dicens: Hic est quem dixi: qui post me venturus est, ante me factus est, quia prior me erat. Et de plenitudine ejus nos omnes accepimus gratiam pro gratia. Quia lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jehsum Christum facta est.

мене ме изпрѣвари, защото той сжествуваше прѣди мене. И отъ неговата пълнота всички ние приехме благодать възъ благодать. Защото законътъ бѣ даденъ чрѣзъ Мойсея, а благодатъта и истината дойдоха чрѣзъ Исуса Христа.

Служба.²⁾

Дойдохме³⁾ прѣдъ Бога и прѣдъ Васъ⁴⁾ и прѣдъ събранието на светата черква,⁵⁾ за да приемемъ служба⁶⁾, опрощение и епитимия за всичкитѣ прѣгрѣшения, които сме направили, казали, мислили или извършили отъ дѣтинството си та до тоя часъ, и молимъ за прошка прѣдъ Бога и прѣдъ Васъ, който да се помолите за насъ на светия милостивъ Отецъ, за да ни опрости.

Да се поклонимъ Богу и да откриемъ всичкитѣ си прѣгрѣшения, сторени прѣдъ Отца и Сина, прѣдъ честния Духа Светаго, прѣдъ честнитѣ свети Евангелия и честнитѣ свети Апостоли,⁷⁾ та дано, чрѣзъ молитвата и вѣрата, чрѣзъ спасението на всички прославени праведни християни, чрѣзъ блаженопочиналитѣ дѣди и чрѣзъ тукъ събранитѣ братя и прѣдъ

1) Рк. *gracie*.

2) Въ рк. стои *servissi* (служба). Ако се гледа на съдържанието на текста, по-правилно би било да се постави заглавие „Изповѣдь“ или „Изповѣдна служба“. Оттукъ до края Трѣбникътъ е написанъ на провансалски езикъ. При нашия прѣводъ се ръководѣхме по оригинала и по прѣвода на Кледа.

3) Обикновено еднѣ отъ вѣруещитѣ е говорѣлъ тия изповѣдни думи за цѣлото събрание.

4) Изповѣдъта се е поднасяла прѣдъ наставника пастирь, който извършва службата.

5) Въ рк. стои *denant l'azordenament de santa gleisa*.

6) Рк. *servisi*.

7) Вѣроятно тукъ подъ „Апостоли“ се разбира книгата Апостолъ, т. е. дѣянията и посланията апостолски.

Васъ, свети владыко,¹⁾ да получимъ отъ Васъ опрощение за всичко, което сме прѣгрѣшили. *Благословете и ни пощадете!*²⁾

Защото много сж нашитѣ грѣхове, съ които ние оскърбяваме Бога день и нощъ, съ думи и дѣла, съ помисли, волно и неволно, повече съ нашата воля, която злитѣ духове вкарватъ въ плътта, въ която сме облѣчени. *Благословете и ни пощадете!*

И при всичко че светото божие Слово и светитѣ Апостоли ни учатъ, и нашитѣ духовни братя ни наставляватъ да отхвърляме всѣко желание на плътта и всѣка нечистотия,³⁾ като изпълняваме божията воля чрѣзъ правене на съвършено добро,⁴⁾ при все това, ние, като немарливи слуги, не само че не изпълняваме, както подобава. божията воля, но се отдаваме най-често на плътски пощѣвки и земни грижи до такава степенъ, че врѣдимъ на нашитѣ души. *Благословете и ни пощадете!*

Ние се срѣщаме⁵⁾ съ хората отъ свѣта; съ тѣхъ общуваме и говоримъ, ядемъ и грѣшимъ въ много нѣща, и съ това врѣдимъ на нашитѣ братя и нашитѣ души. *Благословете и ни пощадете!*

Съ своя езикъ ние изпадаме въ безполезни думи, въ пусти разговори, въ смѣхъ, въ подигравки и злословия, въ хулене на братя и сестри, чиито прѣгрѣшения не сме достойни да сждимъ, нито да осжждаме. И така, всрѣдъ християнитѣ, ние си оставаме грѣшници. *Благословете и ни пощадете!*

Службата, която приехме, не можахме да я изпълнимъ както подобава, нито поститѣ, нито молитвата; ние нарушихме отреденитѣ ни дни, ние изневѣрихме на отреденитѣ ни часове.⁶⁾ Когато сме на света молитва, нашето чувство се отклонява къмъ плътски желания, къмъ свѣтовни грижи, тѣй че въ тоя часъ едва ли знаемъ какво поднасяме на Отца на праведнитѣ. *Благословете и ни пощадете!*

¹⁾ Рк. Sanh Senhor.

²⁾ Съ тая формула, казвана на латински (Benedicite, parcite nobis), събрашието се е обръщало къмъ свещенослужителя. Думигъ, печатани съ курсивъ, сж били казвани на латински.

³⁾ Рк. lagesa.

⁴⁾ Рк. ben complit.

⁵⁾ Рк. andam (отиваме).

⁶⁾ Рк. nostres dias traspassem, nostras oras prevericam. Думата е за дни и часове, които се отреждатъ за епитимия.

О ти, свети и добри владико, всички тия нѣща, които ни идатъ въ чувство и въ мисли, ние ти ги изповѣдаме, свети владико; и множеството свои прѣгрѣшения слагаме прѣдъ божията милость и въ светата молитва и въ светото Евангелие, защото много сж нашитѣ грѣхове. *Благословете и ни пощадете!*

О владико, сжди и осжди пороцитѣ на нашата плътъ, нѣмай милость къмъ родената отъ развала плътъ, но се смили за духа (душата), който е затворенъ въ плътъта; наложи ни дни и часове, колѣнопрѣклонения, постъ, молитви и (слушане) проповѣдь, както е обичаятъ у добритѣ християни,¹⁾ за да не бждемъ сждени, нито осждени, заедно съ вѣроломнитѣ, въ деня на (страшния) сждъ. *Благословете и ни пощадете!*

[Приемане въ вѣрата].²⁾

Когато нѣкой вѣруещъ е (билъ подложенъ) на въздържание, и ако християнитѣ³⁾ сж съгласни да му направятъ посвещение (молитва),⁴⁾ нека си омиятъ рѣцѣтъ, както тѣ, така и вѣруещитѣ, които би се случили тамъ. Послѣ, единъ отъ „добритѣ люде“⁵⁾ тоя именно, който иде слѣдъ старѣйшината (apcia),⁶⁾ да постъпи така: да направи три поклона прѣдъ старѣйшината, да сложи една маса, послѣ пакъ да се

¹⁾ Рк. *bos crestias*, т. е. богомилитѣ.

²⁾ Тоя обредъ се отнася до лица, които дотогава сж били като слушатели, полупосветени, и сж заявили, че желаятъ, слѣдъ постъ, молитва и добри дѣла, да се причислятъ къмъ така нареченитѣ *вѣруещи* (*credentes*). *Съвършенитѣ* (*perfecti*) сж съставяли по-високата класа на сектата и сж били малцина на брой. Тѣ сж водѣли строгъ аскетиченъ и безбраченъ животъ.

³⁾ Християни сж се наричали съвършенитѣ богомили.

⁴⁾ Рк. *oracio*.

⁵⁾ „Добри люде“, добри християни (*boni homines* у латинскитѣ писатели, *bos homes*, *bos crestias* у провансалцитѣ) сж се наричали съвършенитѣ богомили въ западна Европа.

⁶⁾ Въ втория периодъ на своето развитие, западната дуалистична черква е имала слѣднитѣ церковни чинове: епископъ, старши синъ (*fillius maior*), младши синъ (*fillius minor*), дяконъ. У босненскитѣ богомили тия чинове сж носѣли имената: **Дѣдъ**, **гостъ**, **старацъ**, **стронникъ** (*Fr. Rački*, *Bogomili i Patarení*, въ *Rad X*, 183). Между българскитѣ богомили сжщо се поменава единъ софийски епископъ: **Дѣдъ** **Гръдичьскыи** (*М. Г. Попруженко*, *Синодикъ царя Бориса. Олеса 1899*, стр. 53). Въ по-малкитѣ богومилски общини, при липса на епископъ (**Дѣдъ**, **владика**, днешното „дѣдо владика“), богослужението се е ръководѣло отъ така наречения „старъ“ или „старѣйшина“, въ Катарския Тръбникъ имснуданъ „apcia“.

поклони три пѣти и да постави покривка на масата, и, слѣдъ други три поклона, да положи книгата (Евангелието) на масата, па да каже: *Благословете и ни пощадете!* Слѣдъ това вѣруещиятъ да стори поклонъ¹⁾ и да вземе книгата отъ ржката на старѣйшината. Тогава старѣйшината трѣбва да го увѣщае²⁾ и да му държи проповѣдь съ надлежнитѣ свидѣтелства (отъ светитѣ книги). И ако вѣруещиятъ се именува напр. Петъръ, да му говори така:

Петре, ти трѣбва да знаешъ, че, когато си прѣдъ божията черква, ти си прѣдъ Отца и Сина и Светаго Духа. Защото черква ще каже събрание, и тамъ, дѣто се намиратъ истинскитѣ християни, тамъ е и Отецъ, Синъ и Свети Духъ, както е посочено въ божественитѣ писания. Защото Христосъ е казалъ въ Евангелието на св. Матей (XVIII, 20): „Дѣто има двама или трима събрани въ мое име, тамъ съмъ и азъ посрѣдъ тѣхъ“. И въ Евангелието на св. Йоана (XIV, 23) той е рекълъ: „Ако нѣкой ме обича, ще спазя думата си; и моятъ Отецъ ще го възлюби, и ще дойдемъ при него и жилище у него ще си направимъ“. И св. Павелъ казва въ второто Послание до Коринтянитѣ (VI, 16—18): „Вие сте храмъ на живия Богъ, както Богъ е рекълъ чрѣзъ Исаия: Ще се заселя между тѣхъ и между тѣхъ ще ходя; ще имъ бжда Богъ, и тѣ ще бждатъ мой народъ. За това излѣзте изсрѣдъ тѣхъ и се отдѣлете, казва Господъ. И не се допирайте до нечисти нѣща, и азъ ще ви приема, и ще ви бжда като Отецъ, а вие ще ми бждете като синове и дѣщери, казва всемогщиятъ Господъ“. И на друго мѣсто (II Кор. XIII, 3) той казва: „Търсете доказателството на Христа, който говори чрѣзъ мене“. И въ Първото послание до Тимотея (III, 14—15) той казва: „Като се надѣвамъ скоро да дойда при тебъ, пиша тия нѣща. Но ако закѣснѣя, знай какъ трѣбва да се обхождашъ въ божия домъ, който е черква на живия Богъ, стълбъ и подпора на истината“. Сжщиятъ казва на евреитѣ (III, 6): „Но Христосъ е като синъ въ неговия домъ, който домъ сме ние“. А че божиятъ Духъ е съ вѣрнитѣ на Исуса Христа, това посочва Христосъ въ Евангелието на св. Йоана (XIV, 15—18): „Ако

¹⁾ Въ рк. *melloramentum*. Куницъ тълкува думата като „колѣнопрѣклонение“, а Кледа допуска тя да значи колѣнопрѣклонение придружено съ нѣкой благодарственъ изразъ.

²⁾ Рк. *amonestar*.

ме обичате, упазете моитѣ заповѣди. И азъ ще моля Отца, и той ще ви даде другъ утѣшителъ, за да прѣбжде съ васъ въ вѣки. Духътъ на истината, когото свѣтътъ не може да приеме, защото не го вижда, нито го познава, но вие го познавате, защото той съ васъ прѣбждва и ще бжде съ васъ. Нѣма да ви оставя сираци; ще дойда при васъ“. И въ Евангелието на св. Матей (XXVIII, 20) той казва: „И ето азъ съмъ съ васъ прѣзъ всичкото врѣме до свършъка на свѣта“. И св. Павелъ говори въ Първото послание до Коринтянитѣ (III, 16—17): „Не знаете ли, че сте храмъ на живия Богъ и че божиятъ Духъ е въ васъ? Но ако нѣкой разруши божия храмъ, него Богъ ще го рѣзуши; защото божиятъ храмъ е светъ, и тоя храмъ сте вие“. Христосъ посочва това и въ Евангелието на св. Матей (X, 30): „Защото не сте вие, които говорите, а Духътъ на вашия Отецъ, който говори у васъ“. И св. Йоанъ казва въ Посланието (I Посл., IV, 13): „По това познаваме, че прѣбждаме въ него и той въ насъ, дѣто ни е далъ Духа си“. И св. Павелъ казва на Галатянитѣ (IV, 6): „Понеже сте синове Божи, Богъ изпрати въ сърдцата ви Духа на Сина си, който вика: Отче, Отче!“

Отъ това трѣбва да разберешъ, че прѣдставянето, което правишъ прѣдъ синоветѣ на Исуса Христа, потвърждава вѣрата и проповѣдта на Божията черква, споредъ както затова божественитѣ писания ни улесняватъ да проумѣемъ. Защото божиятъ народъ се отдѣли отдавна още отъ своя Господъ Богъ. И ако се отдѣли той отъ свѣтитѣ и отъ волята на светия си Отецъ, направи го поради измамата на злитѣ духове и поради подчинението си на тѣхната воля. По тая причина и по други много е дадено да се разбере, че светиятъ Отецъ има милость къмъ своя народъ и желае да го приеме въ миръ и съгласие чрѣзъ идването на своя синъ Исуса Христа. И ето за това случай. Защото ти се намирашъ тука прѣдъ ученицитѣ на Исуса Христа, на едно мѣсто, дѣто прѣбиваватъ духовно Отецъ, Синъ и Св. Духъ, както бѣ посочено по-горѣ, за да приемешъ това свето посвещение,¹⁾ което Господъ Исусъ Христосъ прѣдаде на своитѣ ученици, та твоята служба и твоитѣ молитви²⁾ да бждатъ чути отъ нашия свети Отецъ. Ето защо, ако желаешъ да приемешъ тая света служба,

1) Рк. oracio, което значи и „молитва“.

2) Рк. las vostras oraclos et las vostras preguerras.

трѣбва да разберешъ, че ще трѣбва да се покаешъ за всичкитѣ си грѣхове и да простишъ на всички челоувѣци, защото Господъ нашъ Исусъ Христосъ казва (Матей VI, 15): „Ако не простите на челоувѣцитѣ съгрѣшенията имъ, и вашиятъ небесенъ Отецъ нѣма да прости съгрѣшенията ви“. И пакъ, подобава да се обречешъ въ своето сърдце, че ще пазишъ тая света служба (задължение). прѣзъ цѣлия си животъ, ако Богъ те помилва да я приеме, споредъ обичая на божията черква, съ непорочностъ и истинностъ и съ всичкитѣ други добродѣтели, каквито Богъ благоизволи да ти даде. За това ние се молимъ на добрия владика, който даде на Исусъ-Христовитѣ ученици благодатъта да приематъ съ крѣпкостъ тая света служба, щото той да те сподоби също така съ благодатъ, да я приемешъ съ крѣпкостъ, въ негова честь и за това спасение. *Пощадете ни!*

И послѣ старѣйшината казва молитвата (Отче нашъ) и вѣруещиятъ я слѣдва. Сетнѣ старѣйшината да каже: „Ние ти прѣдаваме тая света молитва, за да я приемешъ отъ Бога и отъ насъ и отъ черквата, и да имашъ властъ да я казвашъ прѣзъ цѣлия си животъ, денѣ и нощѣ, когато си самъ или съ дружина, и никога да не почвашъ да ядешъ или да пиешъ, ако не си казалъ прѣдварително тая молитва. И ако не сторишъ това, ще трѣбва да се подложишъ на епитимия“. Вѣруещиятъ трѣбва да рече: „Приемамъ я отъ Бога и отъ Васъ, и отъ черквата“. Сетнѣ той трѣбва да направи поклонъ (*melioramentum*) и да благодари. Слѣдъ това християнитѣ да кажатъ „двойно“ (Отче нашъ?)¹⁾ съ колѣнопрѣклонения, а и вѣруещиятъ слѣдъ тѣхъ.

[Духовно кръщение.]²⁾

Ако (нѣкой вѣруещъ) пожелае да бже утѣшенъ, нека направи поклонъ (*melioramentum*) и да вземе книгата отъ

¹⁾ Върк. II chrestia fasan dobla (буквално: християнитѣ да направятъ двойно).

²⁾ Кръщението у богомилитѣ се е извършвало не чрѣзъ вода, а чрѣзъ прѣдаване на Духъ Свети на изпитанъ вѣруещъ, който се рѣшава да води свършенъ и аскетиченъ животъ, споредъ догмитѣ на сектата. Слѣдъ обряда, вѣруещиятъ е ставалъ *свършенъ* (*perfectus*) богомилъ, Христовъ ученикъ и апостолъ, въ когото прѣбивава Духъ Свети и който може да прѣдава тоя Св. Духъ на други. Обредътъ на духовното кръщение се е наричалъ „*convolamentum*“ т. е. утѣшние, спасение. Утѣшениятъ се е смѣталъ за праведенъ, и душата му, слѣдъ смъртъта, се е присѣдинявала къмъ божията, отъ която се е и отлжила.

ржката на старѣйшината. Старѣйшината трѣбва да го увѣщае и да му държи проповѣдь съ съотвѣтни засвидѣтелствувания и думи, каквито подобаватъ на духовното кръщение (consolamentum). И ако името на вѣруещия е напр. Петъръ, старѣйшината да говори така:

Петре, ти искашъ да приемешъ духовно кръщение, чрѣзъ което се дава Духъ Свети въ божията черква съ светата молитва и съ полагане ржцѣ отъ „добритѣ люде“.¹⁾ За това кръщение нашиятъ Господъ Исусъ Христосъ казва въ Евангелието на св. Матей (XXVIII, 19-20), на своитѣ ученици: „Идете и научете всички народи и ги кръстете въ името на Отца и Сина и Светаго Духа. И научете ги да пазятъ всичко, що съмъ ви заповѣдалъ; и ето, азъ съмъ съ васъ прѣзъ всички дни до свѣршъка на свѣта“. И въ Евангелието на св. Марко (XVI, 15) той казва: „Идете по цѣлъ свѣтъ и проповѣдавайте Евангелието на всѣка тварь. И който повѣрва и се кръсти, ще бжде спасенъ, а който не повѣрва, ще бжде осъденъ“. И въ Евангелието на св. Йоана (III, 5) той говори на Никодима: „Истина, истина ти казвамъ, че никой човѣкъ не ще влѣзе въ царството божие, ако не е билъ възроденъ отъ вода и Духа Светаго“. И Йоанъ Кръстителъ говори за това кръщение, когато казва (Еванг. отъ Йоана I, 26—27; Матей III, 11): „Вѣрно е, че азъ кръщавамъ съ вода; но тоя, който иде слѣдъ мене, е по-силенъ отъ мене, и азъ не съмъ достоенъ да вържа (iarg) ремъка на обувкитѣ му. Той ще ви кръсти съ Духъ Свети и съ огънь“. И въ Дѣянията на апостолитѣ (I, 5) Исусъ говори: „Защото Йоанъ е кръщавалъ съ вода, а вие ще бждете кръстени съ Духа Светаго“.

Това свето кръщение съ полагане на ржцѣтѣ е било установено отъ Исуса Христа, както за туй съобщава св. Лука и казва, че неговитѣ приятели го вършели, споредъ съобщението на св. Марко (XVI, 18): „На болни ще възложатъ ржцѣ, и тѣ ще бждатъ здрави“. И Анания (Дѣяния IX, 17—18) така кръсти св. Павла, когато той повѣрва. Послѣ Павелъ и Варнава правѣха сжщото на много мѣста. И св. Петъръ и св. Йоанъ го правѣха на самаритянитѣ. Защото и св. Лука говори за това въ Дѣянията апостолски (VIII, 14—17): „Апостолитѣ, които бѣха въ Йерусалимъ, като чува, че Самария приема божие учение, пратиха имъ Петра и Йоана. Тѣ като

¹⁾ Рк. *bos homes*, т. е. съвършенитѣ богомили.

дойдоха, помолиха се за тѣхъ, за да приематъ Светия Духъ, защото той не бѣше още слѣзълъ въ никого отъ тѣхъ. Тогава тѣ полагаха рѣцѣ на тѣхъ, и тѣ приемаха Светия Духъ“.

Това свето кръщение, чрѣзъ което се дава Свети Духъ, божията черква го запиши още отъ врѣмето на апостолитѣ та досега, и то се е прѣдавало отъ „добри люде“ на други „добри люде“ дори до днесъ, и черквата ще го прави до свѣршъка на свѣта.

А ти трѣбва да знаешъ, че на божията черква е дадена властъ да сврѣзва и да разврѣзва, да опрощава грѣховетѣ и да ги задържа, както и Хригосъ казва въ Евангелието на св. Йоана (XX, 21—23): „Както Отецъ ме проводи, тѣй и азъ ви провождамъ. И като рече това, духна и имъ рече: Приемете Духа Светаго! На които простите грѣховетѣ, тѣмъ ще се простятъ; на които задържите, ще се задържатъ“. И въ Евангелието на св. Матей, той каза на Симонъ Петра (XVI, 18—19): „Казвамъ ти, че ти си Петъръ (т. е. Каменъ), и на тоя Каменъ ще съградя черквата си, и вратитѣ адови не ще да иматъ никаква сила надъ нея. И ще ти дамъ ключоветѣ на царството небесно, и каквото свѣржешъ на земята, ще бжде свѣрзано на небесата, и каквото развржешъ на земята, ще бжде разврзано на небесата“. И на друго мѣсто (Матей XVIII, 18—20) той казва на своитѣ ученици: „Истина ви казвамъ, че каквото свѣржете на земята, ще бжде свѣрзано на небесата; и каквото развржете на земята, ще бжде разврзано на небесата. И пакъ наистина ви казвамъ, че ако двамина отъ васъ се съгласятъ да попросятъ нѣщо, каквото и да било, ще имъ бжде дадено отъ моя Отецъ небесенъ; защото, дѣто има двама или трима събрани въ мое име, тамъ съмъ азъ посрѣдъ тѣхъ“. И на друго мѣсто (Матей X, 8) той казва: „Болни изцѣрвявайте, мъртви възкрѣсывайте, бѣсове пропждайте“. И въ Евангелието на св. Йоана (XIV, 12) той казва: „Който вѣрва въ менъ, ще върши дѣлата, що върша и азъ“. И въ Евангелието на св. Марко (XVI, 17—18) той казва: „А повѣрвалитѣ, ще ги съпровождатъ тия личби: съ името ми тѣ ще изпждатъ бѣсове, ще говорятъ на нови езици; ще хващатъ змии, и, ако изпиятъ нѣщо смъртоносно, нѣма да имъ поврѣди. На болни ще положатъ рѣцѣ, и тѣ ще бждатъ здрави“. И въ Евангелието на св. Лука (X, 19) той казва: „Ето, давамъ ви властъ да настѣпвате на змии и скорпии и на всѣка вражеска сила, и нищо нѣма да ви поврѣди“.

И ако искашъ да получишъ такава властъ и могъщество, трѣбва да спазвашъ всички заповѣди на Христа и на Новия Завѣтъ, доколкото е въ силата ти. Знай при това, че той е заповѣдалъ, човѣкъ да не върши любодѣяние, нито челоуѣкоубийство, нито да лъже, нито да си служи съ каквато и да е клетва, да не взема чуждо, ни да краде, нито да прави на другитѣ това, което не иска нему да се прави, да прощава на оногова, който му върши зло, да обича враговетѣ си, да се моли за своитѣ клеветници и обвинители и да ги благославя, и ако нѣкой го удари по едната страна, той да му обърне и другата, и ако нѣкой му открадне „гунята“ (gopela), той да остави и наметалото (mantel), и той нито да сѣди нито да осжда, и други много заповѣди, оставени отъ Господа на неговата черква. Ще трѣбва сѣщо така ти да оставишъ тоя свѣтъ и неговитѣ дѣла и нѣщата, които сѣ отъ него. Защото св. Йоанъ казва въ Посланието (Първото, II, 15—17): „О драги мои, не дѣйте обича свѣта, нито каквото е на свѣта. Ако нѣкой обича свѣта, той не милѣе за Отца. Защото, всичко що е на свѣта — възжелението на плътта, пожеланието на очитѣ, щестлавието на живота — не е отъ Отца, а отъ свѣта; и свѣтътъ ще прѣмине, както и неговото възжеление; само който върши божията воля, той прѣбжда на вѣки“. И Христосъ говори на народитѣ (Йоанъ, VII, 7): „Свѣтътъ васъ не може да мрази, а мене мрази, защото азъ свидѣлствувамъ за него, че дѣлата му сѣ лоши“. И въ книгата на Саломона (Еклезиастъ, I, 14) е писано: „Видѣхъ всичкитѣ дѣла, що се вършатъ подъ слънцето; и ето, всичко е суета и гонение на вѣтъръ“. И Юда, братъ на Якова, ни поучава въ Посланието си (23): „Гнусете се отъ осквернената отъ плътта дреха“. Отъ тия заповѣди и отъ други много явствува, че ти трѣбва да спазвашъ божитѣ заповѣди и да ненавиждашъ тоя свѣтъ. И ако това удържишъ до края добръ, ние се надѣваме, че твоята душа ще има животъ вѣченъ“.

Сетнѣ той (кръщаваниятъ) да каже: „Имамъ воля за това, молете Бога за менъ, за да ме сподоби съ сила“. И слѣдъ като единъ отъ „добритѣ люде“ извърши своето *melioramentum*, заедно съ вѣруещия, да каже на старѣйшината: „*Пощадете ни!* Добри християни, молимъ ви, за любовта божия, да сподобите тукъ присѣтствуещия нашъ приятель съ онова добро, което Богъ ви е далъ“. Тогава вѣруещиятъ

да направи своето *melioramentum* и да каже: „Пощадете ни! За всички грѣхове, каквито съмъ могълъ да направя, или да кажа, или да помисля, или да извърша, искамъ прошка отъ Бога, отъ черквата и отъ всички васъ“. На това християнитѣ да рекатъ: „Отъ Бога и отъ насъ и отъ черквата да ти бждатъ простени, и ние молимъ Бога да ти ги прости“. Слѣдъ което тѣ трѣбва да го утѣшатъ. Старѣйшината взема книгата, полага я на главата му, а другитѣ „добри люде“ слагатъ десната си ржка и казватъ своитѣ *Пощадете* и по три *Да се поклонимъ*, а слѣдъ това: *Свети Отче, приеми своя рабъ въ твоята правда и изпрати своята милостъ и своя Свети Духъ надъ него.*¹⁾ Послѣ да се помолятъ на Бога съ молитвата, и тоя, който ржководи божествената служба, трѣбва да каже съ низъкъ гласъ „шестото“ (*la sezena*)²⁾; и когато произнесе „шестото“, да каже три пѣти *Да се поклонимъ* и молитвата съ високъ гласъ, а сетнѣ Евангелието. Прочете ли се Евангелието, трѣбва да кажатъ три пѣти *Да се поклонимъ* и *Благодать* (*gratia*) и *Пощадете* и пр. Послѣ тѣ трѣбва да се цѣлунатъ помежду си и да цѣлунатъ книгата. Ако присѣтствуватъ вѣруещи, да се цѣлунатъ и тѣ, а женитѣ вѣруещи, ако има, да цѣлунатъ книгата и да се цѣлунатъ помежду си. Сетнѣ да се помолятъ на Бога съ „двойно“ и съ поклони. Така прочее става прѣдаването на молитвата.

[Моление при разни случаи].

На мирски човѣкъ не бива да се допуща да извършва „двойното“ и молитвата.

Когато християнитѣ отидатъ на нѣкое опасно мѣсто, тогава да се молятъ на Бога съ *Благодатьта* (*Gratia*).³⁾ Ако нѣкой язди на конь, той да си послужи съ „двойното“. Като се качва на корабъ или като влиза въ градъ, както и когато минава по нѣкоя дъска или по опасенъ мостъ, да казва молитвата. И ако, когато сж на божия молитва, ги срѣщне

¹⁾ Въ ржк.: *Pater sancte, suscipe* (вм. *suscipe*) *servum tuum in tua iusticia* (вм. *justitia*), *et mitle* (вм. *mitte*) *gratiam tuam e(t) Spiritum Sanctum tuum super eum*.

²⁾ Подъ това име се разбира вѣроятно нѣколкократното казване на Отче нашъ.

³⁾ Т. е. съ възгласа: *Благодатьта* на нашия Господъ и пр. Срв. по-горѣ стр. 116.

нѣкой, съ когото ще трѣбва да говорятъ, то ако сж казали осѣмь молитви, това важи за „просто“ (sembla); а ако сж казали шестнадесетъ молитви, тѣ могатъ да бждатъ взети за „двойно“ (doblo). Намѣрятъ ли на пжтъ нѣкоя вещь, да не се докосватъ до нея, ако не сж увѣрени, че ще могатъ да я върнатъ. И ако видятъ, че прѣдъ тѣхъ сж минали други хора, на които би могла да се прѣдаде тая вещь, тогава нека я взематъ и, ако могатъ, да я върнатъ. Ако ли не могатъ, тогава да я сложатъ на сжщото мѣсто. Ако намѣрятъ уловенъ добитѣкъ или птица, да не се безпокоятъ. Ако християнинъ поиска да пие вода докато е свѣтло (день), да се помоли два пжти, а повече пжти слѣдъ яденето. И ако слѣдъ казване на „двойното“ прѣзъ нощта, пакъ пиятъ, нека кажатъ друго „двойно“. И когато присѣтствуватъ вѣруещи, нека стоятъ прави при казване на молитвата за пиене. Ако нѣкой християнинъ се моли Богу заедно съ християнки, нека той да ржководи молитвата. И ако нѣкой вѣруещъ, комуто е била прѣдадена молитвата, се намѣра съ християнки, нека той се отдѣли на друго мѣсто и да се моли за себе си.

[Духовно крѣщение на боленъ].

Ако християнитѣ, на които е повѣрена службата на черквата, бждатъ извѣстени за нѣкой боленъ вѣруещъ, нека отидатъ и го попитатъ на тайно какво поведение е ималъ спрѣмо черквата, откато е билъ приелъ вѣрата, и дали дължи нѣщо на черквата или пѣкъ ѝ е напакостилъ съ нѣщо. Ако дължи нѣщо и може да го заплати, трѣбва да го направи. Не ще ли да го стори, не бива да бжде приетъ (за духовно крѣщение). Защото, ако се молятъ на Бога за виновенъ или беззаконенъ човѣкъ, молитвата не ползува. Но, ако не може да плати, не бива да бжде отхвърленъ.

Християнитѣ трѣбва да му укажатъ какъ да пази въздържанието и обичаитѣ на черквата. Послѣ трѣбва да го запитатъ, въ случай че бжде приетъ, дали има намѣрение да ги спазва. Той не трѣбва да общава, ако нѣма здраво намѣрение за това. Защото св. Йоанъ казва, че участъта на лжжцитѣ ще бжде въ езеро отъ огънь и жупелъ (Апок. XXI, 8). Ако (болниятъ) заяви, че се усѣща доста коравъ, за да понесе всичкитѣ въздържания, и ако християнитѣ сж съгласни да

го приематъ, тѣ трѣбва да му наложатъ въздържание и да го питатъ дали е разположенъ да се пази отъ лъжа, отъ клетва и отъ нарушение на другитѣ божии запрѣщения, дали е склоненъ да спазва черковнитѣ обичаи и божитѣ заповѣди и да прѣдложи сърдцето и имотитѣ си, каквито има или каквито ще има за бждеще, на разположение на Бога, на черквата и въ полза на християнитѣ и християнскитѣ, отсега за напредъ, доколкото може. И ако рече — да, тѣ трѣбва да отговорятъ: „Ние ти налагаме въздържание, за да го приемешъ отъ Бога и отъ насъ и отъ черквата, и да го спазвашъ прѣзъ цѣлъ животъ; защото ако го спазвашъ добръ заедно съ другитѣ заповѣди, които трѣбва да изпълнявашъ, ние се надѣемъ, че твоята душа ще се сподоби съ животъ“. Той трѣбва да каже: „Приемамъ въздържанието отъ Бога, отъ васъ и отъ черквата“.

Послѣ тѣ трѣбва да го запитатъ дали иска да приеме молитвата. И ако е съгласенъ, тогава тѣ да му облѣкатъ риза и гащи, ако е възможно, и да го накаратъ да седне въ леглото, и, ако може, да си дигне ржцѣтъ. Тогава тѣ слагатъ прѣдъ него на леглото покривка, поставятъ на нея книгата и произнасятъ единъ пжтъ *Благословете* и три пжти *Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу*. Болниятъ трѣбва да вземе книгата отъ ржката на старѣйшината и, сетнѣ, ако може да чака, да му се държи увѣщание и проповѣдь съ надлежни свидѣтелства отъ тоя, който извършва обряда. Послѣ служителтъ (пастиръ) трѣбва да го запита пакъ за общанието, което бѣ направилъ, дали възнамѣрява да го спазва и да го държи, както бѣ рекълъ. Тогава старѣйшината му казва: „Ето молитвата, която Исусъ Христосъ донесе на свѣта и която той прѣдаде на „добритѣ люде“. Ти никога нѣма да ядешъ или да пиешъ нѣщо, прѣди да кажешъ тая молитва. И ако си немарливъ, ще трѣбва да ти се наложи епитимия“. На това той трѣбва да рече: „Приемамъ я отъ Бога, отъ Васъ и отъ черквата“. Послѣ да го поздравятъ като жена и да се помолятъ на Бога съ „двойно“ и съ поклони, па да сложатъ книгата прѣдъ него. Болниятъ трѣбва да каже три пжти *Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу*, да вземе сетнѣ книгата отъ старѣйшината, а той да го увѣщае съ свидѣтелства и съ думи, които подобаватъ за *consolamentum* (духовно кръщение). Тогава старѣйшината пакъ го пита, има ли намѣрение да държи даденото общание, и го накаква да потвърди общанието си.

Послѣ старѣйшината взема книгата, а болниятъ трѣбва да се наведе и да каже: „Пощадете ни. За всички грѣхове, които съмъ направилъ или мислилъ. искамъ прошка отъ Бога, отъ черквата, и отъ васъ всички“. А християнитѣ трѣбва да рекатъ: „Отъ Бога, отъ насъ и отъ черквата да ти бждатъ простени, и ние молимъ Бога да ти ги прости“. Сетнѣ тѣ трѣбва да го угѣшатъ, като положатъ ржцѣтъ и книгата на главата му и кажатъ: *Благословете и ни пощадете, аминъ. Па бжде намъ споредъ словото ти. Отецъ, Синъ и Свети Духъ да простятъ всичкитѣ ви грѣхове. Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу* (три пѣти), и послѣ: *Отче свети, приеми своя рабъ въ твоята правда и низпосли милостъта си и светия си Духъ надъ него.* Ако болниятъ е жена, тѣ трѣбва да кажатъ: *Отче свети, приеми рабинята си въ твоята правда и низпосли милостъта си и светия си Духъ надъ нея.* Послѣ да се помолятъ Богу съ молитвата (Отче нашъ) и да кажатъ съ низъкъ гласъ „шестото“.¹⁾ Слѣдъ „шестото“, тѣ трѣбва да произнесатъ три пѣти: *Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу*, и молитвата (веднажъ) на високъ гласъ, а послѣ Евангелието. Слѣдъ четене на Евангелието, тѣ произнасятъ три пѣти: *Да се поклонимъ Отцу и Сину и Светому Духу*, и молитвата (веднажъ) на високъ гласъ, па поздравятъ болната като мжжъ. Послѣ трѣбва да се цѣлунатъ помежду си и да цѣлунатъ книгата. Ако присѣтствуватъ вѣруещи или жени вѣруещи, да се цѣлунатъ. Слѣдъ което християнитѣ трѣбва да се сбогуватъ и да поздравятъ.

Въ случай че болниятъ умре и имъ остави или имъ даде нѣщо, тѣ не бива да го взематъ за себе си или да го присвоятъ, но трѣбва да го прѣдоставятъ на разположението на ордена. Ако болниятъ остане живъ (слѣдъ обряда), християнитѣ трѣбва да го прѣдставятъ на ордена и да молятъ, щото тоѣ да бжде угѣшенъ на ново и колкото се може въ най-скоро вѣрѣме, а тѣ да изпълнятъ волята му.

¹⁾ Рк. la sezena.

Видѣние Исаево.

Ръкописи и издания. — Апокрифътъ Видѣние Исаево въ славянскитѣ кирилски ръкописи се срѣща въ двѣ групи разкази. Първата група прѣдставя началната версия, а втората обгръща съкратени прѣправки на началния разказъ. Началната версия ни е позната по слѣднитѣ ръкописи и издания: 1) Сборникъ отъ XII в., руска редакция, въ библиотеката на Московския Успенски съборъ, № 175 (18), на л. 90—95. Апокрифътъ, който е озаглавенъ *Мѣла мана въ .д. днь Видѣнии иже видѣ сѣтин Исаия прѣкъ сѣтъ Ямосовъ*, бѣ печатанъ отъ А. Поповъ въ неговитѣ Библиографическіе матеріали (Чтенія въ Общ. Ист. и Древн. Росс. 1879 г., кн. I, стр. 13—20). Въ тоя руски текстъ на статията има пропуснати думи и изречения, които сж запазени въ югославянскитѣ текстове, а туй показва, че той е прѣписванъ отъ по-старъ югославянски или по-право речено, старобългарски. — 2) Сборникъ отъ XIV в., сръбска редакция, въ Бѣлградската Нар. библиотека, № 104 (сега 468), на л. 144⁶ — 148⁶. Разказътъ почва: *Видѣние еже видѣ Исаия сынъ Ямосовъ. Бѣ .б. нон лѣто царьствоующюу Іезикию царюу Нюдѣи, приде Исаия сынъ Ямосовъ Іс сынъ Исаковъ въ Езикии въ Ерѣлмѣ. Цѣлиятъ този сборникъ е прѣписъ отъ български изводъ, както се посочи добръ отъ Ст. Новиковичъ въ Споменик XXIX, 60 сл. — 3) Сборникъ отъ XIV в., сръбска редакция, въ сбирката на Хлудова, № 195, на л. 348—352. Разказътъ почва: *Мѣла маѣ въ .д. днь Видѣнии сѣго прѣкъ Исаия. Бѣ двѣдѣсѣтнѣи лѣто цѣрвоу(ю)щюу Езикии цѣроу Іоудѣнию, приде Исаия сѣтъ Ямосовъ и Ясеусъ сѣтъ Исаковъ въ Езикии въ Ерѣлмѣ. Той бѣ печатанъ отъ А. Поповъ, Описаніе рукописей и катологъ книгъ церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. Москва 1872, стр. 414—419. И тоя текстъ, както цѣлиятъ сборникъ, иде отъ по-старъ български изводъ, както се изтъкна и отъ издателя му А. Поповъ. Сборникътъ, употребяванъ извѣстно врѣме въ Марковия манастиръ при Скопѣе, съдържа нѣкои отъ най-старитѣ произведения на българската книжнина, на Климента Охридски, на Йоана Екзарха Български, на пресвитеръ Йоана и др. — 4) Сборникъ отъ 1448 г., писанъ отъ монаха Гаврила въ Нѣмецкия манастиръ, българска редакция, молдавско писмо, сега въ сбирката на проф. А. И. Яцимирски, № 11. Текстътъ на нашия разказъ, доколкото**

ни е извѣстенъ по обнародвания откъслекъ отъ *Яцимирскій*, Славянскія и рускія рукописи Румынскихъ библиотекъ. Спб. 1905, стр. 63, е тѣждественъ съ горѣпоменатитѣ текстове. Разказътъ почва: (заглавието не е дадено у издателя): Въ двонадесатой лѣто црѣвъжщъ Ѣзикѣи црю Іудеѣж, прѣиде Исаѣи снъ Імѡсовъ къ Ѣзикѣи въ Іерлѡмъ. — 5) Сборникъ отъ XVI в., българска редакция, молдавско писмо, въ ромънския манастиръ Агапия, на л. 13⁶ — 23. Откъслекъ отъ началото на разказа бѣ обнародванъ отъ Яцимирски въ поменатия му трупъ стр. 62. Видѣніе Исаѣи прѣрка ѡже видѣ ѡ Хрѣ. Въ двонадесатой лѣто црѣвъжщъ Ѣзикѣи црю Іоудеѣж, прѣиде Исаѣи снъ Імѡсовъ къ Ѣзикѣи въ Іерлѡмъ, и пр. — 6) Сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция, въ библиотеката на Житомирския манастиръ (Херцеговина), № 140. За Видѣніето Исаево въ тоя сборникъ поменава *М. Н. Сперанскій* (Изборникъ Кіевскій посвященный Т. Д. Флоринскому. Кіевъ 1904, стр. 44). Сперански се спира повече на двѣ отъ статиитѣ въ тоя сборникъ и, като посочва българизмитѣ въ тѣхъ, заключава, че тѣ сж били прѣписани отъ български изводъ. Дали обаче това заключение може да се простре и върху цѣлия сборникъ авторътъ не отбѣлѣзва.

Втората група прѣписи сж прѣработки на началната версия. Два отъ тия прѣписа сж възникнали на българска почва и съдържатъ отражения изъ българското минало. Такива сж текстовеѣ въ слѣднитѣ два сборника: 1) Драголевъ сборникъ отъ XIII—XIV в., сръбска редакция, нѣкога собственостъ на П. С. Срећковић, сега въ Бѣлградската Нар. библиотека, на л. 242—266⁶. Разказътъ е озаглавенъ: Видѣніе Исаѣи прѣрка ѡ послѣднимъ вѣкѣмъ: чѣто хошѣтъ быти родоу члѡкъчю послѣднемоу колѣноу. Нач.: Еъ азъ Исаѣи Бѣмъ избранъ въ прѣцѣхъ и пр. Печатанъ отъ П. С. Срећковић, Зборникъ попа Драгоља (Споменик V, 1890 г., стр. 15—16). — 2) Сборникъ отъ XV в., сръбска редакция, намѣренъ въ светогорския манастиръ Св. Павелъ, сега въ Московския Румянцевски музей, № 1472, на л. 83—86. Почва: Видѣніе Исаѣи прѣрка ѡ послѣднимъ вѣкѣхъ. Ізъ ісмѣ Бѣмъ възлюбленъ избранъ въ прѣцѣхъ. Прѣиде агѣи и погѣмѣ на висотѣ и видѣхъ касѣ строина и възвѣмѣ на дѣнбо и пр. Печатано отъ Л. Стојновић въ Споменик III, стр. 193—194. — 3) Сборникъ отъ XVII—XVIII в., руска редакция, въ Соловецката Библ. въ Казань, № 803, на стр.

67—72. Печатано отъ *И. Я. Порфирьевъ*, Апокрифическія сказанія о ветхоз. лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, стр. 263—268. Почва: Слово стго пррка Исая сѣна Ймосова съ рыданіемъ и съ слезами, провидѣкъ дѣмъ стымъ въ послѣднихъ днѣхъ хотящихъ быти на нхъ. Гѣ клки шѣ: Тако глѣтъ Гѣ: слышите словѣ члчестни и кнѣмѣте глѣ оустъ монхъ и пр.

Текстъ. — Отъ двѣтъ версии на апокрифа Видѣние Исаево, насъ ни интересува първата, началната: нея именно богомилитѣ смѣтали за свое произведение, чели я много и разпространявали. Тя, както рекохме, намъ е извѣстна по шесть прѣписа, отъ които два на българска редакция, три на сръбска и единъ на руска. Всички тия прѣписи обаче възхождатъ къмъ единъ по-старъ старобългарски текстъ. За основа на нашето издание взехме най-стария прѣписъ, по Успенския руски сборникъ отъ XII в., а сжщественитѣ варианти — отъ Хлудовия сборникъ (X.). Вариантитѣ отъ ржкописа на манастиря Агапия означихме съ А., тия отъ сборника на Яцимирски съ Я. Съ L. изтъкнахме нѣкои варианти отъ латинския текстъ, който, както ще видимъ, е билъ прѣведенъ още въ сръднитѣ вѣкове отъ български. Латинскиятъ текстъ отговаря изобщо дословно на старобългарския и дори на мѣста повтаря неговитѣ погрѣшни мѣста. Рѣдкитѣ случаи, дѣто латинскиятъ прѣводъ се отдѣля отъ старобългарския, се дължатъ на отклонения, които сж сжществували въ прѣписа, отъ който е правенъ прѣвода.

Надолу печатаме успоредно старобългарския (руски прѣписъ) съ латинския, за да може по-лесно да се слѣди зависимостъта на втория отъ първия. Латинскиятъ прѣводъ билъ обнародванъ още прѣзъ 1522 г. въ Венеция. Ние го печатаме по прѣизданието у Тисрана, въ неговия трудъ *Ascension d'Isaïe*. Paris 1909, стр. 133 сл.

Видѣнии же видѣ стѣи Исаня прѣка,
сѣи Ямосовѣ :·: ¹⁾

І. — Бѣ дѣводисѣтѣи лѣтѣ црѣствоующую Бзѣкию црѣю Иудѣкию, приде Исаниа сѣи Ямосовѣ и Насоусѣ ²⁾ сѣи Бзавковѣ ³⁾ къ Бзѣкии къ Иерѣсалимѣ. И възшѣдѣ, сѣде на одрѣ црѣвѣ, ⁴⁾ и вси кнѣзи иерѣсалимѣстѣи, ⁵⁾ свѣтѣтѣици црѣви и каженѣици ⁶⁾ стоимѣху прѣдѣ нимѣ. Придоша ⁷⁾ же и възвѣсѣи ⁸⁾ и ѿ сѣлѣ и съ горы ⁹⁾ пррци и сѣи пррчѣстѣи, слышавѣши Исаниа ѿко приде ѿ Галгалѣ ¹⁰⁾ къ Бзѣкии и цѣлока ¹¹⁾ иго, възкоупѣ же и бѣговѣстѣи имѣ ѿ хотѣцинихѣ быти.

Бѣнигда възглаголюсѣа всѣи истинѣиши, дѣхѣ стѣи наидѣ на нѣ, и вси видѣша, слышѣху же вѣщаниа стѣго дѣха. Призва бо и црѣ и пррци вси, и бѣнидоу илѣко же нѣхѣ обрѣте сѣ тоу възкоупѣ: вѣ же Мнѣхѣи, и Янаниа старѣца, и Оилѣ, и илѣко сѣдѣашѣ одѣсноую и ошоую иго. И нгда оуслышѣша глагѣ стѣго дѣха, прѣклонѣиша колѣна и възспѣша Боу възшѣиимѣ, почнеюцѣи тоу въ стѣиныхѣ, и такоу сѣлоу въ словѣси въ мирѣ ¹²⁾ даровашѣшю. Глаголю же имѣ стѣиимѣ дѣхѣмѣ въ оуслышаниа вѣсѣмѣ, бѣнизапоу оумѣлѣчи и къ томоу не видѣшѣ ¹³⁾ стоимѣиныхѣ прѣдѣ нимѣ: очѣи же иго вѣкашѣ ¹⁴⁾ ѿвѣрѣстѣ, оуста же затворѣи, обѣчи въздоуновѣиши дѣхѣ вѣашѣ съ нимѣ. И нпѣцѣикахѣ вси, ѿко възпрѣштѣ бѣ Исаниа. Пррци же разоумѣша, ѿко въ шѣлѣиши бѣ. Видѣнии же иже видѣ ¹⁵⁾ не вѣашѣ ѿ вѣка сѣго, нѣ ѿ потѣниаго ѿ всѣакоу пѣтѣи.

И нгда прѣста ѿ видѣнии и възврати сѣ въ сѣи и повѣда Бзѣкии и сѣи иго Насоусѣ ¹⁶⁾ и Мнѣхию и прочимѣ прркомѣ глагѣ: бѣнигда пррѣицахѣ въ слоухѣ, иго же слышѣсте, видѣхѣ ¹⁷⁾ аи гла славыи, не по славѣ аи гла, ѿже възсѣгда видѣхѣ, нѣ стѣроу славоу

¹⁾ Видѣнии стѣаго пррѣка Исаниа. Бѣи ѿче Х. — Видѣнии Исаниа пррѣка, иже видѣ о Хѣ А. — ²⁾ Насоусѣ Х. — ³⁾ Исаковѣ Х. — Думитѣ и Насоусѣ сѣи Бзавковѣ липсвѣтъ въ прѣписитѣ Я, А и L. — ⁴⁾ Вѣсто на одрѣ црѣвѣ въ прѣписитѣ А и Я имѣе: съ црѣвѣмѣ. — ⁵⁾ Илѣи А, Я. — ⁶⁾ вѣиши А, Я. — ⁷⁾ придоу Х. — прѣидоша А, прѣидоша Я. — ⁸⁾ ѿ вси (т. е. вси) и тѣи Х. — ѿ вѣи А, Я. — ⁹⁾ ѿ сѣлѣ и съ горы липсва въ А, Я. — ¹⁰⁾ Galgatha L. — ¹¹⁾ цѣлокати Х. — ¹²⁾ Думитѣ въ мирѣ липсвѣтъ въ Х. — ¹³⁾ вѣдѣашѣ Х. — ¹⁴⁾ вѣаста Х. — ¹⁵⁾ видѣиши Х. — ¹⁶⁾ Насоусѣ Х, Naso L. — ¹⁷⁾ видѣхѣ Х.

Visio quam vidit Ysaïas propheta,
filius Amos.¹⁾

I. — Anno XX regnante Ezechia, rege Jude, venit Ysaïas propheta, filius Amos, ad Ezechiam in Hierusalem. Et intrans, sedit supra lectum regis, et omnes principes Israël, et consiliarii regis, et eunuchi stabant ante illum. Veneruntque ex omnibus villis et agris et montibus prophete et filii prophetarum, audientes quod Ysaïas venerat a Galgatha ad Ezechiam salutare eum et annunciare ei, que ventura erant.

Tunc loquebatur verba veritatis, Spiritus Sanctus supervenit in eum, et omnes videbant et audiebant verba Sancti Spiritus. Convocavit eum rex et prophetas, et omnes introierunt, quot-quot inventi sunt ibi insimul: erant autem Micheas et Ananias senes, Ioel et quot-quot ex eis inventi sunt a dextris ejus et a sinistris. Cum autem audierunt vocem Sancti Spiritus, flexerunt genua et cantaverunt Deo altissimo, requiescenti in sanctis et talem virtutem verborum in mundo donanti. Loquente vero eo in Spirito Sancto in audito omnium, statim tacuit, et exinde videbant stantem quemdam ante eum. Oculi autem ejus erant aperti, os vero clausum, sed inspiratio Sancti Spiritus erat cum illo. Et non extimabant quod elevatio accepisset Ysaïam. Prophete vero cognoscebant, quod revelatio erat. Visio quam videbat non erat de seculo hoc, sed de abscondito omni carni.

Et cum cessavit a visione reversus notificavit visionem Ezechie et filio ejus Nasoni, et Michee ceterisque prophetis, dicens: quando prophetavi auditum, quem vos vidistis, vidi angelum gloriosum, non secundum gloriam angelorum, quos semper vidi, sed

¹⁾ Това е сжщинското заглавие на латинския прѣводъ. отговаряще почти буквално на българското. Първиятъ издателъ на латинския текстъ, Antonius de Fantis (Венеция 1522 г.), е поставилъ на първата страница на сборника, въ който е помѣстилъ и Видѣнieto, и друго по-обширно заглавие: Visio mirabilis Isale Prophete, que tam divine Trinitatis Archana quam generis humani redemptionem manifestat adversus Hebraicam Calliginem. Спв. E. Tisserant, Ascension d'Isate. Paris 1909, стр. 228.

вѣлю сѣо¹⁾ имоуша, иже не могохъ²⁾ съповѣдати. И имъ ма за роукоу, възведе ма на высоту. И азъ же рѣхъ: кѣто нси ты, како ти не имамъ и камо ма възносиши? сила бо ми дана бѣ глѣти съ нимъ. Тѣгда ѿвѣщахъ, рече: игда възведоу тѣ въ въсходъ и покажю ти видѣнны, иго же радѣма посланъ исмъ, тѣгда разоумѣиши кѣто исмъ азъ, а имени моего не оубѣси, зане хощиши пакы къзвратити сѣ въ тѣло свои; и игда възнесоу тѣ, оубариши. И радъ бѣхъ, яко кротѣко ѿвѣща ми. И рече ми: къзрадова ли сѣ, зане кротѣко ѿвѣщахъ ти? и вѣщшаго мене оубариши, кротѣиша и съмотрынеѣиша, хотаща вѣдѣдокати съ тобою, и больша большаго, сѣтълѣиша и мирнѣиша; на сѣ бо посланъ исмъ, да прокѣцю тебе си въсѣмъ.

II. — И възидоухъ же и азъ и онъ на твърды, и видѣхъ тоу бранъ вѣлю сотоноу и силы иго и протикаща сѣ благочистию и идино идиного закидаши; яко же исть на земли, тако исть и на твърди, образи бо твърдынымъ сѣде соутъ на земли. И рѣхъ англови: чѣто исть рать си и закида и оплченины? И откѣща ми и рече: си бранъ исть дѣвола, и не имать почити, дондѣже приндѣтъ, иго же хощиши видѣти, и оубенитъ дѣхъмъ силы скони.

III. — Потомъ възведе ма на соущахъ кыше твърди, иже исть паркони ѿбо. И видѣхъ тоу прѣстолъ посрѣдѣ и на немъ сѣдаща ангѣль въ вѣлицѣ чѣсти, и одесноу иго сѣдаща и ошюю ангѣлы. Инакоу³⁾ же славоу имѣху иже одесноу и пошху идинѣмъ гласѣмъ, а иже ошоую, въ слѣдъ ихъ пошху, иѣ же ихъ не вѣаши яко и дѣсныхъ. Бѣпросихъ же ангѣла водѣщаго ма: комоу иѣ си кѣсыланима исть? И ѿвѣщахъ, глѣ ми: вѣлицѣ слакѣ бѣжи, соущи на сѣдмѣмъ ѿбеси, и сѣоу иго любимому, ѿнюдоу же посланъ исмъ къ тѣбѣ.

IV. — И пакы възведе ма на кѣторонѣ ѿбо. Бѣсота же нѣси вѣлаши яко ѿ първаго нѣси до зѣмля. Видѣхъ же тоу, яко и на първѣмъ нѣси, дѣсныи и шоущи ангѣлы и иѣ вѣщши паче първѣхъ. И падъ⁴⁾ на лицѣ сконмъ, поклонихъ сѣ имъ, и не остави ми ангѣлъ, настакаши ма: не поклани сѣ ни прѣстолу, ни ангѣлу ѿ нѣсъ, сѣго бо ради посланъ исмъ наставитъ тебе, имоу же ти азъ рѣкоу тѣкъмо, надъ въсѣми прѣстолы и одежа и вѣнъць, игоже оубариши ѿсѣлѣ оубе. И къзрадовахъ сѣ радостію вѣликою зѣло, яко така⁵⁾ исть коньчина вѣдѣщимъ

¹⁾ и сѣоу X. — ²⁾ не могоу X. — ³⁾ и паче X. — ⁴⁾ падохъ X. —

⁵⁾ та X.

quemdam magnam gloriam et lumen habentem, quod non possum notificare. Accipiens me manu, duxit me in altum. Et ego dixi: quis es? quomodo tibi nomen est? et quomodo ave superfers? virtus enim data est mihi loqui cum illo. Tunc respondens dixit mihi: quando te feram in altum, ostendam tibi visionem, pro qua missus sum ego, et tunc scies, quis sum ego, et nomen meum nescis, ideo quis vis iterum reverti in corpus tuum; et quando te elevabo, postea videbis. Et gavisus sum, quia mansuete respondit. Et dixit mihi: gavisus es, quia humiliter respondi tibi? et majorem me videbis, et humiliorem et sapientiorem, volentem loqui tecum, meliorem et dulciorem; in hoc enim missus sum, ut notificem tibi omnia hec.

II. — Ascendimus ego et ille super firmamentum, et vidi ibi prelium magnum sathane et virtutem ejus, resistantem honorantie Dei, et unus erat prestantior alio in videndo, quia sicut est in terra, tanto est in firmamento, forme enim firmamenti hic sunt in terra. Et dixi angelo: quid est hoc bellum et invidia et prelium? Et respondens, dixit mihi: istud bellum diaboli est, et non quiescet, donec veniet, quem vis videre, et interficiet eum spiritu virtutis ejus.

III. — Postea levavit me in ea, que sunt super firmamentum, quod est primum celum. Et vidi thronum in medio, desuper sedebat angelus in magna gloria, et a dextris ejus sedebant angeli et a sinistris. Aliam habebant gloriam, qui erant a dextris, et cantabant una voce, et illi, qui erant a sinistris, post illos cum eis, canticum eorum non erat sicut dextrorum. Et interrogavi angelum ducentem me: cui canticum istud missum est? Et respondens, dixit mihi: magne glorie Dei, qui est super septimum celum, et Filio ejus dilecto, unde ego missus sum ad te.

IV. — Et iterum elevavit me in secundo celo. Altitudo ejus erat sicut a primo celo usque ad terram. Et vidi ibi, sicut in primo celo, dextros et sinistros angelos et gloria istorum angelorum et canticum excelsiora erant quam primorum. Et cecidi in faciem meam, ut adorarem eum, et non dimisit me angelus, qui me instruebat, et dixit mihi: noli adorari angelum, neque thronum istius celi, propter hoc missus sum instruere te, sed tantum, quem ego dixero tibi, adora, similiter eum qui est super omnes angelos, thronos et super vestes et coronas, quas videbis deinceps. Et gavisus sum gaudio magno valde, quia talis est consumatio scien-

вѣшнаго и вѣчнаго възлюбимаго имоу сѣа и ѿко ѿ ангѣла сѣаго дѣа си тамо нсходать.¹⁾

V. — И възвидѣ ма на тритини ѿбо. И тамо такоже видѣхъ малъ прѣстола и десныи и шоуши ангѣлы. Оважѣ памѣть вѣка сего тамо не имѣовашѣ сѣ, нзмѣновашѣ же сѣ слава дѣа монго, ѿко възсхожахъ на ѿбо, и рѣхъ: ничто же ѿ оного²⁾ мира сѣде не имѣоуишь сѣ. И ѿвѣща ми ангѣлъ и рече ми: ничто же не мѣнишь сѣ за нѣмошь нго, ничто же сѣде оутантъ сѣ тамо дѣимыи хъ. Пѣ же, иже помѣхъ и словословни сѣдащаго и ангѣлъ вѣщи вѣаши вѣтораго.

VI. — И пакы възвидѣ ма на четвъртон ѿбо. (Высота же ѿ тритнаго на четвъртон ѿбо)³⁾ многѣмъ больша вѣаши. И тоу пакы видѣхъ прѣстола и десныи и шоуши ангѣлы. И си пакы помѣхъ. И слава и пѣнии ангѣлъ больши вѣаши шоуи хъ, и слава сѣдащаго больши вѣаши соуи хъ⁴⁾ одисноу; слава же нхъ такоже прѣспѣвауши нижи ни хъ.

VII. — И въздоховѣ⁵⁾ на пѣтоѣ ѿбо. И тоу паки видѣхъ аггѣонъ⁶⁾ вѣиисельны, и слава нхъ и пѣ славѣнишии четвъртаго ѿбси. Пѣзъ же въздвигнхъ сѣ, толикоу многоу множествѣ оузырѣвъ ангѣлы, различныи добротами оукрашѣны, кожеждо славоу свою имѣуша, и славѣахъ оуживѣащаго на высотахъ, нго же имѣ не⁷⁾ ѿбси сѣ възвѣкон пѣтти, ѿко такоу славоу дастъ ангѣломъ на коимъжеждо ѿбси. И ѿвѣща въ ангѣлъ, гла ми: чѣто подиен сѣ о сѣмъ, не си⁸⁾ и дини аци? нѣси бо видѣаъ нпрѣходимыи хъ⁹⁾ сила тѣмъ ангѣльскы.

VIII. — Пакы же възвидѣ ма на въздохъ шѣстаго ѿбси. И видѣхъ славоу вѣлию на нѣмъ, ѿко ѿжи не видѣхъ на пѣтѣмъ ѿбси: видѣхъ бо аггѣлы въ славѣ мнозѣ, чины сила притраи хъ и нимотѣкоуша, пѣснь же нхъ сѣа и чюдѣна вѣаши. И рѣхъ ангѣловѣи водѣащемоу ма: чѣто нѣсть иже вижю, гѣ мон? И гла ми: нѣсѣмъ азъ тѣбѣ гѣ, нъ сѣвѣтъникъ. И пакы рече: ѿ шѣстаго ѿбси ни прѣстола, ни шоуи хъ ангѣлъ, нъ ѿ силы сѣдмаго ѿбси строи ма соутъ, идѣши нѣсть имѣимыи¹⁰⁾ тѣ и иночадыи сѣа нго, и възѣ ѿбси и ангѣли нго послѣауають. Пѣзъ же посланъ нѣсѣмъ възвѣстѣ тѣбѣ сѣмо, ѿко да видиши славоу сѣю и Гѣ¹¹⁾

¹⁾ и ѿко же ѿ аггѣла сѣаго дѣа сила нсходитъ Х. — ²⁾ ѿ того Х. — ³⁾ Пропускати думи въ Успенскій рѣкописъ. Тукъ дотѣмъно отъ Х. — ⁴⁾ шоуи хъ Х. — ⁵⁾ въздохъ Х. — ⁶⁾ аггѣлы Х. — ⁷⁾ не липсва Х. — ⁸⁾ нѣси Х. — ⁹⁾ не прѣходѣи хъ Х. — ¹⁰⁾ имѣимыи Х. — ¹¹⁾ ѿ Гѣ Х.

tibus altissimum et eternalem et dilectum Filium ejus, quia sicut angeli Sancti Spiritus sic hi ascendunt in illum.

V. — Et elevavit me super tertium celum. Et similiter vidi parvum thronum et dextros et sinistros angelos. Memoria autem istius mundi illic non nominabatur, sed transformabatur gloria mei spiritus cum ascendebam in celum, et dixi: de illo mundo nihil nominatur hic. Et respondens mihi angelus, ait: nihil nominatur propter infirmitatem ejus, et nihil absconditur illic de illis, que facta sunt. Et canticum cantabant, et glorificabant sedentem, et iste angelus erat major secundo.

VI. — Et iterum elevavit me in quartum celum. Altitudo tertii celi usque ad quartum celum major erat. Et ibi vidi thronum et dextros et sinistros angelos. Gloria vero sedentis melior erat quam angelorum, qui erant a dextris, et gloria eorum similiter superabat gloriam inferiorum.

VII. — Et ascendi in quintum celum. Et ibi vidi angelos innumerabilis, gloria eorum et canticum gloriosius erat quarti celi. Et ego miratus sum, tantam multitudinem angelorum videns, diversis bonitatibus ordinatorum et singuli gloriam habentes, glorificabant existentem in alto, cujus nomen non est revelatum omni carni, quia tantam gloriam angeli super singulos celos. Et respondens angelus dixit mihi: quare miraris de hoc, quod non sunt unius speciei? non enim vidisti insuperabiles virtutes et millia millium angelorum.

VIII. Et postea assumpsit me in aerem sexti celi. Et vidi ibi gloriam magnam, qualem non vidi in quinto celo: et aspexi angelum in gloria magna, et facta virtutum erant honorabilia et precedentia, canticum eorum sanctum et mirabile erat. Et dixi ad angelum ducentem me: quid est quod video, domine mi? Et dixit mihi: non sum tibi dominus, sed consiliator. Et dixit mihi: de sexto celo et hic jam thronus non est, nec sinistri angeli, sed de virtute septimi celi ordinationem habent ubi est dives Filius Dei, et omnes celi et angeli ejus audiunt eum. Et ego missus sum assumere te huc, ut videas gloriam istam et Dominum omnium

въсѣхъ нѣсъ и англѣ и силѣ. Глѹ ти, Исани, никѣто жѣ въ плѣти мира оногѣ хотѣ възвратити сѣ члѣкъ видѣннѣ, иже ты видниши, ни видѣти възможитѣ, иже ты хоушиши видѣти, заннѣ ти нѣтъ въ жребни гнѣ прити сѣмо. Възвеличихъ жѣ Гѣ много, пош, ѣко въ жребни нго ѡхожю. И глѣ ми: нгда жѣ плѣти сѣмо возвратиши сѣ хотѣннѣмъ очѣмъ, тѣгда възпринмиши одѣжю и тѣгда ты боудѣши равнѣ англомъ соущимъ въ сѣ(д)мѣмъ нѣси.

IX. — И възвѣдѣ мѣ на шестѣи нѣко. И прѣстола тоу оуже нѣ бѣаши, ни дѣснѣхъ, ни шѣхъ англѣ, нѣ вси имѣахоу ндинѣ възорѣ и нѣ нхъ равнѣ. И дасть ми сѣ да и азъ поухъ¹⁾ съ ними, и англѣ иже съ мною възхоуѣ ѣко слава нхъ бѣаши ндина; и славлѣахоу оца въсѣхъ и възлюблѣнагѣ сѣа и стѣго дѣхѣ, вси ндинѣмн оустѣ поухѣ, нѣ не тацѣмъ ѣко имѣахоу на плѣтѣмъ нѣси, нѣ ннѣмъ гламъ, и свѣтъ многѣ вѣли бѣаши. И нгда бѣхъ на шестѣмъ нѣси, мѣнахъ свѣтъ, иже на плѣтѣмъ нѣси, тѣмоу соущѣ, и въздрадовахъ сѣ зѣло и възпѣхъ дароущѣмоу такоу прнмлющнмъ мѣтѣ нго, и помолнхъ сѣ англоу наставляющѣмоу мѣ да къ томѣ не възвращѣ сѣ въ мирѣ съ плѣтѣнѣ; глѹ жѣ вамъ, ѣко много тѣма нѣтъ сѣдѣ. Англѣ жѣ наставлянн мѣ глѣ ми: чѣто ѣко въздрадова сѣ о свѣтѣ сѣмъ, коули пачѣ въздрадоуши сѣ и възвѣсннши сѣ, нгда оузырннши свѣта правѣагѣ²⁾ нѣсе, ндѣже сѣднѣ нѣсѣнѣн Оца и ндннчѣдѣн нго Снѣ, ндѣже опѣлѣчннн³⁾ и прѣстоли и вѣнѣнцѣ лѣжатѣ правѣдѣнѣмъ; а ѡ томѣ иже не възвратити сѣ тѣбѣ въ плѣтъ свою, не оу вѣрѣмъ конѣчѣти сѣ⁴⁾ прнти сѣмо. Сн слышавѣ, оскѣрьбѣхъ зѣло. И глѣ ми: не скѣрѣн, ннже боудн драхлѣ.

X. — И възнѣсѣ⁵⁾ мѣ на аерѣ⁶⁾ сѣдѣмагѣ нѣсе. И слышѣхъ гла глѹщѣ ми: доколѣ въ плѣти хотѣи жити възсѣднѣти? И оубоушъ сѣ зѣло и трѣпѣнѣ възхъ. И пакы ннѣ гла слышѣхъ глѹщѣ: не дѣнтѣ, да възнѣдѣтѣ достѣнннѣкъ бѣжнн, сѣдѣ бо нѣтъ одѣжа. И възпроснхъ англа соущѣагѣ съ мною: кѣто нѣтъ кѣзѣрѣнѣнн мн, кѣто нѣтъ пакы повѣлѣвѣнн мн възнѣти? И рѣчѣ ми: възѣрѣннн⁷⁾ оубо иже надѣ поущнмн нз нѣбѣсъ англѣ, и повѣлѣвѣнн ти, съ нѣтъ снѣ бѣжнн, а нмнѣ нмоу не можѣши слышѣти, дондѣже не плѣти своѣмъ нзнѣши.

¹⁾ пою X. — ²⁾ правѣдѣнагѣ X. — ³⁾ Правнлно бн бнло одѣжа. Стр. 159. — ⁴⁾ конѣча сѣ X. — ⁵⁾ възвѣдѣ X. — ⁶⁾ Лнпсѣа въ L. — ⁷⁾ възѣрѣннѣнн X.

celorum et angelos ejus et virtutes. Dico autem tibi, Ysaia, nemo in carne illius mundi volens converti vidit, que tu vides, neque videre potuit, que tu vidisti, ideo quia tibi est in sorte Domini venire huc. Et ego magnificavi me cantans Domino, quia in forte ejus ambulo. Et dixit mihi: quando reversus fueris per voluntatem Patris, tunc vestem tuam recipies et tunc eris equalis angelis, qui sunt in sexto celo.

IX. — Et assumpsit me in sextum celum. Et thronus jam non erat illic, nec dextri, nec sinistri angeli, sed habebant omnes unam speciem et canticum equale. Et datum est mihi, ut ego canerem cum eis, et angelus, qui erat mecum et ego fuimus tales, sicut gloria eorum, et gloria eorum erat una; et glorificabant Patrem omnium et delectum Filius ejus et Sanctum Spiritum, omnes uno ore cantabant, sed non tali voce, quali in quinto celo, sed alia voce, et lumen magnum erat ibi. Et quando eram in sexto celo, existimabam lumen, quod erat in quinto celo, tenebras esse, gavisus sum valde et cantavi donanti tale gaudium recipientibus misericordiam ejus, et rogavi angelum instruentem me, ut exinde non reverterer ad mundum illum carnalem; dico autem vobis, quod multo tenebre sunt hic. Angelus vero instruens me, dixit mihi: quod et gavisus de isto lumine, quanto magis gaudebis et exultabis, quando videbis lumen septimi celi, in quo sedet celestis Pater et unigenitus Filius ejus, ubi exercitus¹⁾ et throni et corone jacent justis; et de illo te non reverti in carnem tuam, non est tempus expletum veniendi huc. Et audiens hec, tristatus sum valde.

X. — Et assumpsit me in aerem septimi celi. Et audiavi vocem dicentem mihi: usque quo volens in carne vivere venis huc? Et timui valde et tremefactus sum. Iterumque audiavi vocem dicentem: noli prohibere eum, ut interet, dignus est enim gloria Dei, hic enim est stola. Et interrogavi angelum, qui erat mecum: quis est prohibens mihi? et quis est precipiens mihi ascendere? Et dixit mihi: prohibens est, qui est super cantantes angelos sexti celi angelus, et precipiens est Filius Dei, et nomen ejus non potes audire, donec de carne exhibis.

¹⁾ Правилно би било: stolae, или vestimenta, или vestes. Срв. за това по-долу, стр. 159.

XI. — И ѿко възидохоуѣ на сѣ(д)мѡмъ нѣбо, и видѣху тоу сѣѣтъ днѣвнѣхъ и неисповѣдимѣхъ и англы вѣщислѣхъ и правѣдникы, видѣху ѡтерѣныи шьдѣшии ѿ одѣжъ плѣтъ ихъ и соущи въ одѣжѣхъ вѣшныихъ, и бѣахоу въ славѣ велицѣхъ стоѣщи, обаче на прѣстолахъ своихъ не сѣдахоу, вѣнцы же славы ихъ (не) ¹⁾ кѣахоу на нихъ. И възпросиху англы и рѣху: почѣто одѣжа прииде, и ²⁾ прѣстола славы и вѣнцы не принимаютъ? И гла ми: не принимаютъ ихъ нѣтъ, дондеже ³⁾ съидеть Гнѣбѣни; съишѣла обаче вѣдѣти чини соутъ прѣстоли ихъ и кони вѣнцы; игда съидеть и боудеть не ⁴⁾ въ зрацѣхъ каишѣхъ, и князь мира того, Гнѣво радѣма, простѣрѣтъ роуцѣ свои на ны и обѣсѣтъ и на дрѣвѣхъ и оубиить и, не вѣдѣши кѣто истѣ. И съидеть въ адъ и наго и оусто поставитъ сѣ призрачни, имѣтъ же и князь съмарѣтъ плѣнѣнника, и сътерѣтъ всю силу ѿ него, и вѣстанѣтъ .Г. днѣхъ, имѣа ѡтерѣныи правѣдники (съ собою и пошлѣтъ свои проповѣдники) ⁵⁾ по всѣмъ вѣселѣнѣмъ, и възидеть пакы на нѣбеса; тѣгда примоутъ си прѣстола свои и вѣнцы.

И по словесѣхъ сихъ рѣху имоу: на нижѣ тѣ възпросиху на първѣмъ ⁶⁾ нѣбси, съкажи ми, съде бо обѣща сѣ миѣ съказати како въ онѣмъ мирѣ бываема, съде вѣдома соутъ. Иѣще ми глѡшю съ нимъ, сѣ ѡтерѣ англы стоѣщихъ, славыи вѣлики възвѣдѣшаго ма и въсѣху англы, и показа ми внигы и разгнѡуѣхъ дасть ми, и видѣху писмена бѣахоу не ѿко вѣка сѣго, и почѣтоу ѿ, и сѣ дѣишии нѣрѣсѣма бѣахоу тоу написана, и ѡтерѣ члѣкы видѣху, дѣла ихъ же азъ не вѣдоху; оувѣдаху оубо въ истинноу, ѿко ничѣто же не оутанѣ сѣ на сѣдмѣмъ нѣбси въ мирѣ бываемыхъ. И възпросиху англы: кѣто оубо истѣ съ прѣспѣвашии англы въ славу свои? И ѡбѣщахъ, рече ми: прѣспѣвашии англы, съ истѣ великын арханглы Михаилъ, молѣа вѣнноу за члѣчество. Видѣху же одѣжа мнози и прѣстола и вѣнцы мнози лежаща англовъ. Гнѣво одѣжа и прѣстола и вѣнцы тѣмъ бѣахоу соутъ. И гла ми: сихъ одѣжъ мнози лишають сѣ ѿ оноу мира, вѣровѣвшихъ словеси оноу, о немъ же гла сѣ тѣбѣ.

XII. — И обрашѣ сѣ, видѣху Глѣ въ славу велицѣхъ, и оужастнѣхъ быху зѣло. И пристѡпниша къ нему всѣ, ѿже видѣху

¹⁾ не заето отъ X. — ²⁾ а X. — ³⁾ дондеже X. — ⁴⁾ не липсва въ X и въ L. Правнѣтъ смисълъ е безъ не. — ⁵⁾ Пропуснатото заето отъ X. Въ L стои. — ⁶⁾ Трѣбвало би да бѣде тритимѣ, както личи отъ текста по-горѣ и както е въ етиопския прѣводъ и въ грѣцката легенда.

XI. — Quando nos ascendimus in septimum celum, vidi ibi lumen mirabile et inenarrabile, et angelos innumerabiles et justos, vidi quosdam exutos stolis carnalibus et existentes in stolis excelsis, et erant in gloria magna stantes, sed in thronis suis non sedebant, corone autem glorie non erant super eos. Et interrogavi angelum et dixi: quare stolas receperunt, et thronos et coronas glorie non receperunt? Dixitque mihi angelus: non receperunt modo, donec Filius hic primum istos introducet thronos et coronas, quando erit in specie vestra, et princeps mundi illius extendet manum suam in Filium Dei et occidet, nesciens qui sit; et descendet in infernum, et eum desertum ponet et omnes visiones inferni, et apprehendet principem mortis, et depredatum eum ponet, et conterret omnes virtutes ejus, et surget tertia die, habens quosdam justos secum, et mittet suos predicatorum in univolum orbem terrarum, et ascendet in celos; tunc recipient isti thronos suos et coronas.

Et post hec verba dixi illi: de quo te interrogavi in primo celo, ostende mihi, hoc enim mihi promissisti. Adhuc me loquente secum, ecce quidam angelus de astantibus gloriosior ducente me omnibusque angelis, et ostendit mihi librum et aperiens dedit eum mihi, et vidi scripturam non sicut istius seculi, et legi eam, et ecce actus Hierusalem erant ibi scripti, et omnium hominum opera erant ibi, de quibus et ego eram; vidi in veritate, quia nihil absconditur in septimo celo, quod est in mundo factum. Et interrogavi angelum: quis est iste preeminens omnes angelos in gloria sua? Et respondens dixit mihi: iste est magnus Michael, deprecans semper pro humanitate et humilitate. Vidi stolas multas et thronos et coronas jacentes, et dixi angelo: iste stole et corone quibus servantur et throni? Et dixit mihi: istas coronas multi ammittunt de illo mundo, credentes verba illius, de quo locutus sum tibi.

XII. — Et conversus vidi Dominum in gloria magna, et expavi valde. Et appropinquaverunt ad eum omnes justi et ado-

правѣдникы, и поклониша сѧ имоу поюще и динѣмъ гл҃амъ. И тѣ бѣаше подобны имѣ. И бѣ слава ихъ яко и онѣхъ. И тѣгда пристоупи Михаилъ и поклони сѧ и съ нимъ вѣси англіи поклониша сѧ и вѣспѣша и. И прѣобрази сѧ пакы и бѣ яко англѣ. Тѣгда рече ми англѣ водѣи мѧ: сѧмоу поклони сѧ и вѣспои! И поклонихъ сѧ и вѣспѣхъ имоу. И гл҃а ми англѣ: се естъ Г҃ъ вѣсѣи славы южѣ видѣ. И ище имоу гл҃юшю, видѣхъ много прѣславѣна подобѣна имоу по вѣсѧмоу. И правѣдники пристоупиша и поклониша сѧ и вѣспѣша и сѧмоу. И тѣ вѣспѣ съ ними и не прѣобразиже сѧ по видомъ¹⁾ ихъ. И съ нимъ придоша англіи и поклониша сѧ имоу. И рече ми англѣ: поклони сѧ и вѣспси имоу! И поклонихъ сѧ и вѣспѣхъ имоу. И пакы дроугаго къ славе килницѣ видѣхъ ишѣдѣша, и къпросихъ англа: кѣто съ исть? И гл҃а ми: поклони сѧ имоу, се бо исть англьскаго дѣла гл҃юшаго къ тебѣ и въ вѣсѣхъ правѣдникахъ. И по сихъ ина стѣра неизг҃лѣна явлѣши сѧ слава, иже азъ ѿвѣрстама очима дѣла менѣго не къзмогъ видѣти, ни къзвѣдѣ²⁾ мѧ, ни вѣси англіи, иже видѣхъ покланѣша сѧ Г҃ѣи, развѣ тѣкъмо правѣдникы видѣхъ въ силѣ килницѣ зѣрѣша къ славе иго. И пристоупи къ нимъ пѣрѣѣи г҃ъ мон и англа дѣхѣна и поклониста сѧ и вѣспѣста и дѣла тѣкъмо. И тѣгда вѣси правѣдники поклониша сѧ, и съ нимъ Михаилъ и англіи вѣси поклониша сѧ и вѣспѣша.

ХІІІ. — Потомъ слышахъ гл҃а тоу, и пѣсни жѣ³⁾ слышахъ по ѣеси вѣсходѣща на .Ѣ. нѣсъ, и вѣси славлѣху того, игоже не можахъ азъ славы видѣти. Вѣсѧ жѣ .Ѣ. нѣсъ ѣѣ не тѣкъмо слышима, нѣ и видима бѣаше. И гл҃а ми англѣ: съ исть идинъ вѣчѣнъ въ вѣшѣнѣмъ вѣцѣ живѣи и въ сѣтинхъ почиѣаѣ, иго жѣ ни имѣи⁴⁾ можѣтъ⁵⁾ тѣрпѣти, иже пѣимъ исть сѣтинѣмъ дѣхѣмъ въ оустѣхъ правѣдникыхъ. И по сѧмъ слышахъ гл҃а вѣчѣнаго гл҃юща Г҃и:⁶⁾ Сѣиоу, изиди и сѣлѣзи съ вѣсѣхъ нѣсъ и боуди въ мирѣ и дажѣ и⁷⁾ до англа соушаго въ адѣ, прѣобразиѣ сѧ по образомъ ихъ, и не познають жѣ тѣ ни англіи, ни князи вѣка того, и соудиши князю и англомъ иго и мироу обладомомоу имъ, занѣ ѿвѣргоша сѧ мѣи и рѣша: мы не сѣи и развѣ на никѣто жѣ исть ниѣ. И игда жѣ ѿ зѣмѣи вѣзѣисѣи сѧ, къ томоу не прѣобразиши сѧ по ѣеси, нѣ въ славе килницѣ къзидѣши и сѣдѣши одѣс-

¹⁾ видѣмъ Х. — ²⁾ къзвѣди Х. — ³⁾ иже Х. — ⁴⁾ + ни дѣра Х. — ⁵⁾ + кто Х. — ⁶⁾ Г҃ѣи Х. — ⁷⁾ Вмѣсто дажѣ и стои нди до Х.

raverunt eum, una voce cantantes, et erat vox sicut illorum. Et Michael appropinquans adoravit, et cum eo omnes angeli adoraverunt et cantaverunt. Et transfiguravi me iterum, et fui sicut angeli. Tunc dixit mihi angelus, qui me ducebat: hunc adorā et canta! Et adoravi eum et cantavi. Et dixit mihi angelus, qui me ducebat: iste est Dominus omnium gloriarum, quas vidisti. Et vidi alium gloriosissimum similem ejus in omnibus, et justi appropinquaverunt ad eum et adoraverunt eum et cantaverunt. Et ille cantabat cum eis et non transfiguravit se in visu illorum cum eis. Et venerunt angeli et adoraverunt eum, et ego adoravi eum et cantavi. Et iterum vidi alium in gloria magna, et ambulans interrogavi angelum: quis est? Et dixit mihi: adora eum! iste enim est angelus Sancti Spiritus loquens in te et in omnibus justis. Et post hec alia quidem inenarrabilis et ineffabilis revelabatur gloria, quam ego apertis oculis mei spiritus non poteram videre, nec qui me ducebat angelus, neque omnes angeli, quos videram adorantes Dominum, nisi tantummodo justos vidi in gloria magna aspicientes gloriam. Et appropinquavit primum dominus meus et angelus specialis, et adoraverunt eum et cantaverunt secundo insimul. Tunc omnes justi adoraverunt eum et cum eis Michael et angeli omnes adoraverunt et cantaverunt.

XIII. — Postea audiui vocem ibi, et canticum, quod audiui in sexto celo, ascendebat et audiebatur in septimo celo, et omnes glorificabant illum, cujus ego gloriam non poteram videre. Et omnium sex celorum canticum non solum audiebatur, sed videbatur. Et dixit mihi angelus: hic est vivus unus eternus in excelsa eternitate vivens et in sanctis requiescens, cujus nec nomen, nec visionem possumus sufferre, qui est laudatus a Sancto Spiritu in ore sanctorum justorum. Et post hec audiui vocem eterni dicentem Domino Filio: exi et descende de omnibus celis, et sis in mundo et vade usque ad angelum, qui est in infernum, transfigurans te secundum formam illorum, et non cognoscent te neque angeli, neque principes seculi illius, et indicabis principem illius seculi et angelos ejus et mundi rectores, ideo quia negaverunt me et dixerunt: nos sumus et sine nobis nemo est. Postea vero non transfigurabis te per celos in magna gloria ascendens et sedebis a dextris meis; tunc adorabunt te principes et virtutes et omnes

ноую мене; и тѣгда поклонѣхъ сѧ тѣбѣ князи и силѣ и ангѣли и всѧ начало нѣсънѣхъ и зѣмьнѣхъ и прѣисподьнѣхъ. Ени слышашъ¹⁾ великоу славоу заповѣдающею Гѣи монмоу. Тѣгда възидѣ²⁾ Гѣ ѿ седмаго нѣсе и стѣниде на шестоу нѣбо. И ангѣлъ наставаляши мѧ рече: разоумѣи, Исани, и виждѣ боудущи прѣображеніи и стѣнитіи нго. Ико видѣша ангѣли, възспѣша и схвалиша и, не прѣобрази бо сѧ по видомъ³⁾ нхъ. И азъ же възспѣхъ съ ними. И іако стѣниде на пятоу нѣбо, и прѣобрази сѧ по образу ангѣлъ тѣхъ, и не възспѣша нго, ни поклониша сѧ, бѣ бо нго образъ іако и оуѣхъ. Стѣниде же на четвъртоу нѣбо, и шви сѧ имѣ по възороу⁴⁾ нхъ, и не възспѣша нго, бѣаше бо іако по възороу нхъ. Приде же на третини нѣбо и на вѣторое и на първое, прѣобразова сѧ на кождоу нхъ; тѣмъ же ни поахоу, ни поклоняхоу сѧ имоу, іавляше бо сѧ подобенъ имѣ, показоваше же знаменіи на коньмъждо нѣси стрѣшнимъ⁵⁾ врата. Стѣниде же на твърдь, идеже князь вѣка сего сѣднѣтъ; и тоу дастъ знаменіи, и образъ бѣаше нго іако и тѣхъ, и не прославиша, ни пѣша нго. Стѣниде же и къ ангѣломъ въздохъ сего, и бѣаше акъ единъ ѿ нихъ, и не дастъ знаменіи имѣ, ни възпросиша бо нго.

XIV. — И по сиѣхъ глѣ ми ангѣлъ: разоумѣи, Исани, сѣи ймосовѣ, на се бо посланъ исмъ ѿ Гѣ, къ сѧ тѣбѣ оуказати, ни прѣже бо кѣто видѣ, ни по тѣбѣ видѣти възможе, іакоже тѣ видиши и слышалъ еси. И се видѣхъ подобна іако Еѣа члѣва, и съ члѣкы пожикъ⁶⁾ въ мирѣ, и не познаша нго. И видѣхъ възходящѣ на твърдь, и оуже не бѣше по зракоу нхъ прѣобразова сѧ. Видѣхъ же и всѧ ангѣли,⁷⁾ оужасоша сѧ и кланяюще сѧ, глѣху: како оутѧи сѧ на Гѣ посрѣдѣ, и не познахомъ црѧ слакы? И отъ първаго нѣсе възсхожаше славынѣи, и не прѣобразова сѧ, нъ всѧ ангѣли и десни и шюни и на средьнимъ престолѣ сѣдан и поклониша сѧ имоу и възспѣша глѣюще: како прѣиде мимо ны Гѣ,⁸⁾ и не оукѣдохомъ, ни поклонихомъ сѧ имоу? И тако възидѣ на кѣторое и на третини и на четвърьтоу и на пятоу и на шестоу нѣбо, обаче на ксѣхъ нѣсѣхъ слава нго прилагаше сѧ; и іако възидѣ на се(д)монѣ нѣбо, възспѣша и всѧ правдынниці и всѧ ангѣли и всѧ силѣ. И тѣгда видѣхъ и іако сѣде ѡдѣсноу великыѣ слакы, иже не могъ видѣти.

¹⁾ слышавъ Х. — ²⁾ изыдѣтъ Х. — ³⁾ видомъ Х. — ⁴⁾ възроу Х. — ⁵⁾ стрѣгоущимъ Х. — ⁶⁾ пожикъ Х. — ⁷⁾ + иже на тѣхъ Х. — ⁸⁾ Гѣ Х.

angeli et omnia inicia celorum et terre et infernum. Et audivi magna gloria precipiendo Domino meo. et tunc exivit Dominus de septimo celo et descendit in sextum celum. Et angelus, instruens me, dixit mihi: intellige et vide, quid est transfiguratio ejus et descensio. Cum viderunt eum angeli, laudaverunt et glorificaverunt eum, non enim transfiguravit se in figura eorum, et ego cantavi cum eis. Cum descendisset in quintum celum, ibi statim transfiguravit se secundum formam angelorum illorum, et non cantaverunt ei et non adoraverunt eum, erat enim forma sicut illorum. Et descendit in quartum celum et apparuit illis secundum formam illorum, et non cantaverunt ei, erat enim forma sicut illorum. Venit autem in tertium celum, et in secundum, et in primum, transfigurans se in singulos eorum; ideo non cantabant ei, nec adorabant, apparebat enim illis similis eorum, ostendebat enim characterem per singulos celos custodibus portarum. Descendit autem in firmamentum, et ibi dedit signa, et forma erat eis sicut illorum, et non glorificaverunt eum et non cantaverunt ei. Et descendit ad angelos, qui erant in hoc aere, sicut unus ex eis, et non dedit signum, et non cantaverunt.

XIV. — Et post hec dixit mihi angelus: intellige, Ysaïas, fili Amos, in hoc missus sum a Deo, omnia tibi ostendere, nec enim ante te quis vidit, nec post te poterit videre, quod tu vidisti et audivisti. Et vidi similem Filii hominis, et cum hominibus habitare et in mundo, et non cognoverunt eum. Et vidi ascendentem in firmamentum, qui non erat secundum formam transfigurans se. Et videntes omnes angeli, qui erant super firmamento, expaverunt et odorantes dicebant: quomodo abscondisti¹⁾ in medio nostri, Domine, et non cognovimus regem glorie? Et primo celo gloriosior ascendebat et non transfigurabat se, porro omnes angeli adoraverunt et cantaverunt dicentes: quomodo transisti per nos, Domine, et non vidimus, neque adoravimus te? Ita ascendit in secundum celum, et in tertium, et in quartum, et in quintum, et in sextum, usque ad omnes celos et glorie sue conjungebat se; quando ascendit in septimum celum, cantaverunt ei omnes justi, et omnes angeli, et omnes virtutes, quas non potui videre. Angelum mirabilem vidi sedere a sinistris ejus, qui dixit mihi: sufficit

¹⁾ Въ текста погрѣшно: ascendisti. Цѣлата фраза е прѣдадена погрѣшно. Сръ. за това по-долу, стр. 157—158.

tibi, Ysaias, vidisti enim quod nemo alius vidit carnis filius, quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quanta preparavit Deus omnibus diligentibus se. Dixitque mihi: revertere in stolam tuam, donec tempus dierum tuorum adimpleatur, et tunc venies huc.

XV. — Hec videns, Ysaias dixit circumstantibus se. Et audientes mirabilia, cantaverunt omnes et glorificaverunt Dominum, dantem talem gratiam hominibus. Et dixit Ezechie regi: consumatio seculi hujus et opera implebuntur in novissimis generationibus. Et prohibuit eis, ut non annuntiarent populo Israel, nec verba hec darent ad scribendum omni homini, sed quanta intelligentur a rege et dicta in prophetis. Ita et vos estote in Sancto Spirito, ut recipiatis stolas vestras et thronos et coronas glorie in celis jacentes. Cessavit autem loqui et exivit ab Ezechia rege.

Explicit visio Ysaye prophete.

проводенъ да го възнесе и да му покаже мировитѣ тайни. Най-напрѣдъ Исай билъ издигнатъ на твърдъта, на която видѣлъ велика война и междуособици на сатаната и неговитѣ воинства, противници на благочестието; тая война на твърдъта била образъ на това, което става долу на земята. Надъ твърдъта било първото небе. Тамъ, на прѣстолъ, седѣлъ ангелъ въ голѣма слава, и други ангели отдесно и отлѣво, славещи въ пѣснитѣ си величието на Всевишния, който прѣбждвалъ на седмото небе, и неговия любимъ Синъ. Пѣснитѣ на деснитѣ ангели надминавали пѣснитѣ на лѣвитѣ, които пѣли слѣдъ първитѣ. Сетнѣ Исай и неговиятъ спътникъ възлѣзли на второто небе, което отстояло отъ първото, колкото е разстоянието отъ земята до първото небе. И тамъ имало пѣние на десни и на лѣви ангели, но то било още по-величествено. Исай падналъ на лицето си, да имъ се поклони, но ангелътъ не го оставилъ и му обяснилъ, че той трѣбва да се поклони само на оногова, който му бже посоченъ. На третото небе имало малкъ прѣстолъ и десни и лѣви ангели, чието пѣние било още по-великолѣпно. На четвъртото небе, чието отдалечение отъ третото било по-голѣмо,

имало сжщо така прѣстолъ, и славословие на десни и лѣви ангели, които били още по-величествени. Величието на петото небе, на неговитѣ ангели и славословие, било много по-славно. Послѣ възлѣзълъ на въздуха на шестото небе и слѣдъ това на самото шесто небе, дѣто нѣмало ни прѣстоли, ни десни, ни лѣви ангели; всички тамъ били равни и едногласно възпѣвали величието на Отца, на Сина и на Светаго Духа; Исай и той запѣлъ съ тѣхъ. На шестото небе било такъвъ блѣсъкъ, че петото небе наспроти шестото изглеждало като въ мракъ. Исаию дотолкова се допаднало шестото небе, че пожелалъ да се не връща вече духътъ му въ плътското си одѣяние; и той много се натжилъ, като узналъ, че това щѣло да стане само слѣдъ неговата смъртъ.

Когато Исай възлѣзълъ на аера на седмото небе, чулъ се гласъ, който възбранявалъ на живещия още въ плътъ да се възнася нагорѣ. Исай изтрѣпналъ отъ страхъ. Другъ гласъ обаче го ободрилъ, да възлѣзе по-горѣ като божи достойникъ. Този, който му забранилъ, билъ началникътъ на пѣщитѣ ангели, а тоя, който му позволилъ, билъ самиятъ Синъ Божи. На седмото небе Исай видѣлъ дивна и неизказана свѣтлина, безъ брой много ангели и праведници, които наистина били свалили плътскитѣ си одежди и получили небесни, но стоели прави и не седѣли още на своитѣ прѣстоли и нѣмали вѣнци; тѣ щѣли да получатъ пълната небесна слава — прѣстоли и вѣнци, слѣдъ като Синъ Божи слѣзе на земята, дѣто ще бжде уловенъ отъ господаря на долния свѣтъ, дявола, прикаченъ на дърво (крѣстното), убитъ, а оттамъ ще слѣзе въ ада, да порази дявола, па въ третия день ще възкрѣсне и съ праведникитѣ ще възлѣзе на небето. На седмото небе Исай видѣлъ книги, които като разгъналъ и прочелъ, разбралъ, че въ тѣхъ сж написани всички дѣла на тоя свѣтъ и че нищо не е останало укрито за небесата отъ това, което става долу на земята. Когато Исай се обърналъ и видѣлъ Господа (Исуса) въ велика слава, останалъ поразенъ. Праведникитѣ и ангелитѣ, начело на архангелъ Михаила, пристѣпили къмъ Господа, поклонили му се и го славословили. Въ тоя моментъ Господъ се прѣобразилъ и станалъ подобенъ на ангелитѣ. По съвѣтитѣ на своя ангелъ-спжтникъ, Исай му се поклонилъ. Гласове и славословия идещи отъ шестѣхъ небеса се чували до седмото небе. Тѣ възпѣвали славата на

Вишния вѣченъ Богъ. Тогава се пронесълъ гласъ отъ Вишния, който говорѣлъ на своя Синъ да слѣзе на земята и до ада и да сѣди княза и неговитѣ ангели, които владѣли на земята и не признавали нищо по-горно отъ себе си. Ангелътъ-спѣтникъ обяснилъ на Исаия, че това, което ще види сега, е образъ на бѣдещето пришествие на Господа на земята и възхождането му пакъ къмъ небесата. Господъ тогава слѣзълъ на шестото небе, посрѣщнатъ отъ славословията на ангелитѣ. Като слѣзълъ на петото небе, той се прѣобразилъ и взелъ вида на тамошнитѣ ангели, поради което тѣ не го познали, не му се поклонили и не го славословили. По сѣщия начинъ, прѣобразявайки се, Господъ слѣзълъ незабѣлѣзанъ дори до твърдѣта, дѣто обитавилъ господарѣтъ на земния миръ, слѣзълъ и на земята между чловѣцитѣ, и тѣ го не познали. Когато Господъ почналъ своето възхождение, тоя пѣтъ не се прѣобразилъ, та всички ангели се изплашили, покланяли му се и го славословѣли, чудѣйки се, какъ е могълъ да имъ се укрие при своето слизане надолу. На седмото небе Господъ седналъ отдесно на Всевишния и невидимъ Богъ, когото Исай не можалъ да види. Като видѣлъ и чулъ всичко това, Исай, по упѣтване на ангела, се възвѣрналъ въ своята тѣлесна одежда, за да остане въ нея, докато се свѣршатъ днитѣ на живота му.

Когато се намѣрилъ въ своето тѣло, Исай разказалъ всичко чуто и видено на небесата. И като чули неговия прѣдивенъ разказъ, всички прославили Бога. Исай заклелъ царя (вар. присѣтстващитѣ), да не се извѣстява нищо отъ това на израилевитѣ синове, нито пѣкъ да се дава нѣкому да го прѣписва; това, което би казалъ царѣтъ или което е проречено у пророцитѣ, стига. Слѣдъ това Исай излѣзълъ отъ двора на царь Езекия.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Освѣнъ каноничната библейска книга Исай, у първитѣ християни е билъ познатъ и единъ апокрифъ съ името на сѣщия пророкъ. Каноничната книга Исай прѣдсказва сѣдбата на еврейтѣ и на нѣкои други народи и пророчествува за идването на Месия. Апокрифътъ се различава значително отъ нея; въ първата му часть се разказва за добрия юдейски царь Езекия, за лошия му синъ Манасия, за пророчествата на Исаия за Исуса и за мѣченическата смъртъ на пророка, който бива разсѣченъ

на двѣ съ трионъ; въ втората часть е изложено пѣтуването на Исаиевия духъ по седѣмьтъ небеса, славата, съ която се ползува на небесата възлюблениятъ Синъ на Всевишния и прѣдричането на пророка за слизането на Сина между чловѣцитѣ, за плѣтската му смъртъ, за побѣдата му надъ сатаната и за възхождането му, заедно съ праведниците, при Бога Отца. Въ тоя си видъ, апокрифната книга на Исаия прѣдставя компилация: въ първата часть личатъ два елемента, единъ еврейски — мѣчението на Исаия, и другъ християнски — апокалиптичниятъ разказъ; втората часть е изцѣло отъ християнско потекло. Въ това се съгласяватъ специалиститѣ, които сж се занимавали съ историята на възникването на тоя апокрифъ, като Дилманъ, Харнакъ, Чарлсъ и др., макаръ тѣ и да се различаватъ въ мнѣнията си по нѣкои подробности на въпроса. Относно врѣмето, когато е била направена компилацията, Дилманъ приема началото на II в., а Чарлсъ — II или началото на III в.

Апокрифната книга на Исаия, извѣстна съ надсловъ Възнесение Исаево, е била съчинена на гръцки езикъ. Отъ нея сега сж извѣстни само единъ етиопски прѣводъ въ прѣписи отъ XV в.¹⁾, откъслекъ на гръцки отъ V—VI в.²⁾ и други на латински езикъ отъ V—VI в.³⁾ Извѣстна е сжщо и една гръцка прѣработка на тая книга, по прѣписъ отъ XII в.⁴⁾

Ние ще се спремъ на втората часть на апокрифа, защото тя именно отговаря на нашето Видѣние Исаево, което ни интересува въ тоя трудъ. Отъ сличението на горѣпосоченитѣ прѣводи и прѣправки съ старобългарското Видѣние Исаево личи, че и туѣ послѣдното възхожда къмъ началния, сега

¹⁾ По-главни издания и прѣводи на етиопския текстъ: *A. Dillmann*, *Ascensio Isalae aethiopice et latine cum prolegomenis*, etc. Lipsiae 1877. — *Charles*, *The Ascension of Isaiah translated from the ethiopic version, which, together with the new greek fragment, the latin versions and the latin translation of the slavonic*, и пр. London 1900. — *E. Tisserant*, *Ascension d'Isaïe. Traduction de la version éthiopienne avec les principales variantes des versions grecque, latines et slave*. Paris 1909.

²⁾ *Grenfell and Hunt*, *The Amherst Papyri. I. The Ascension of Isaiah*. London 1900. — *Charles*, поменато съчинение.

³⁾ *Mai*, *Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanis codicibus edita*. Romae 1828, т. III, часть 2, стр. 238—239. — *Charles*, поменато съчинение.

⁴⁾ *O. von Gebhardt*, *Die Ascensio Isalae als Helliger Legende aus cod. gr. 1534 der National Bibliothek zu Paris (Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 1878 г., стр. 330—358)*.

непознатъ, грѣцки оригиналъ на апокрифната книга на Исаия отъ II—III в. и отговаря на нейната втора часть. А понеже тая втора часть е съществувала и като отдѣленъ разказъ, прѣди да влѣзе въ състава на по-голѣмата компилация Възнесение Исаиево, нашето Видѣние придобива особена цѣна за историята на Исаиевия мотивъ; неговата важность се гради и върху факта, дѣто то е познато само въ старобългарската версия, отъ която иде и единъ старъ латински прѣводъ. Независимо отъ това, Видѣнието Исаиево съставя часть отъ малко извѣстната сега богомилска книжнина.

Видѣнието Исаиево (*Ὁρασις Ἰσαίου*, *Visio Isaiaē prophetæ*), прѣди да влѣзе въ състава на така нареченото Възнесение Исаиево, е съществувало като отдѣленъ, самостоятеленъ разказъ, който се появилъ въ християнска срѣда къмъ I—II в. Чарлсъ поставя неговото написване къмъ края на I в., а Харнакъ и Басе — прѣзъ II в.¹⁾ Вѣсти за Възнесението Исаиево и особено легендата за посичането на Исаия съ трионъ се срѣщатъ въ Талмуда, въ посланието Евр. XI, 37, у Юстина (II в.), Тертулиана (III в.) и др. по-нови. Епифани (IV в.), като говори за сектата на архонтидитѣ и хиеракидитѣ, изрично изтъква, че тѣ си служели съ апокрифната книга *Ἀναβατικὸν Ἰσαίου*.²⁾ Тия вѣсти обаче иматъ прѣдъ видъ Възнесението Исаиево.

Що се отнася до нашето Видѣние Исаиево, то се поминава съ собственото си име (*Ὁρασις Ἰσαίου*) въ по-късни извори, като става дума за богомилитѣ. Въ една грѣцка статия, отнoсеща се къмъ XII в. и съдържаща обредна формула за приемане на богомили или масалияни въ православната черква, явно се сочи, че Видѣнието е било употрѣбавано отъ тия сектанти. Богомилитѣ, споредъ тая статия, се основавали на „мръсното и лъжовно“ написано отъ тѣхъ Видѣние Исаиево (*κατὰ τὴν ψευδεπίγραφον παρ' αὐτοῖς Ἰσαίου δρασίον*), за да твърдятъ, че освѣнъ обикновената Св. Троица, имало друга Троица (*ἑτέραν εἶναι τριάδα*), която е височайшата, надстоеща власть (*ὑπερχειμένη ἐξουσία*), находяща се надъ седмото небе.³⁾

¹⁾ *Harnack*, *Theologische Literaturzeitung*, 1878, стр. 78—80. — *Basset*, *L'Ascension d'Isaïe*. Paris 1904.

²⁾ *Ephraïm*, *Haereses*. P. Gr. XLI, 679; XLII, 176.

³⁾ Текстътъ обнародва *Ihullóczy* въ *Wiss. Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, III, 1895, стр. 364. По-рано тая статия погрѣшно се отдаваше на Зигавина. Срв. вариантъ у *Tollius*, *Itiner. italic.*, 116.

Монета, добриятъ познавачъ на италианскитѣ дуалисти прѣзъ XIII в., съобщава за почитьта, съ която се ползувалъ у тѣхъ пророкъ Исай, за книжката, въ която се разказвало за възшествието на Исаиевия духъ до седмото небе и за тайнитѣ нѣща, които той чулъ и видѣлъ тамъ.¹⁾ За тая книжка (*libellum*) или разказъ у западнитѣ богомили се поменава и въ другъ латински изворъ, който обнародва Дьолингеръ. Тамъ се прѣдава накжсо съдържанието на Видѣнието и се изтъква, че то, поради помѣстенитѣ въ него баснословия, било на голѣма почитъ у катаритѣ, ако и католицитѣ да го били отдавна отхвърлили като апокрифно.²⁾ Интересни сж въ случая показанията на катара Петъръ Марино, запазени въ протоколитѣ на Лангедокската инквизиция отъ началото на XIV в., сега въ Римъ. Отъ тѣхъ узнаваме, че западнитѣ богомили чели много Видѣнието Исаево, че единъ отъ тѣхъ го чель три дни и двѣ нощи безъ умора и безъ сънь, и че ужъ дори билъ възнесенъ, подобно на Исаия, на седмото небе и пр.³⁾

¹⁾ Dicunt prophetas bonos fuisse, aliquando autem omnes damnabant praeter Isaiam, cujus dicunt esse quemdam libellum in quo habetur quod spiritus Isalae raptus a corpore usque ad septimum caelum ductus est, in quo vidit et audivit quaedam arcana, quibus vehementissime imituntur. *Moneta*, *Adversus Catharos et Waldenses*, 218.

²⁾ . . . omnes prophetas esse damnatos praeter Isaiam. Habent enim quendam libellum Isalae, in quo continetur, quod spiritus Isalae a corpore raptus usque ad septem coelos deductus est, ibique vidit et audivit arcana verba, quem libellum, quia tales innectit fabulas, carius amplectuntur. Scripturam illam esse credo apocrypham a catholicae fidei orthodoxis olim repudiatam, quae apud illos huc usque retenta est. *Döllinger*, II, 276.

³⁾ Dixit (т. е. Petrus Marinus), quod inveniebatur in prophelia Isalae prophetae, quod quidam bonus homo (т. е. съвършенъ богомилъ), erat, id est haereticus, qui propter verba quae audiverat ab aliis bonis hominibus, qui inter se discordabant, et etiam propter illa, quae legerat in libris, incepit dubitare circa fidem bonorum hominum, id est haereticorum, et tunc posuit se ad legendum in libris, ut posset cognoscere, an bonam fidem tenent vel malam, et legit tribus diebus et duabus noctibus et non fuit lassatus, nec dormivit; et cum sic legeret, venit ad eum angelus Patris sancti et dixit ei, quare dubitabat in fide bonorum hominum? qui respondit ei, quod propter aliqua, quae inveniebat in libris, et propter hoc etiam, quod boni homines inter se in fide discordabant. Et tunc dictus angelus dixit dicto bono homini, id est haeretico: non dubites, sed ascende super collum meum. Et dictus bonus homo ascendit super collum angeli, et dictus angelus ascendit cum dicto bono homine usque ad primum caelum . . . (Продължава разказъ за видевитѣ отъ богомила нѣща изъ седмтътъ небеса, и се добавятъ нѣкои дуалистични обяснения за властѣта на сатаната и на Бога). *Döllinger*, II, 208 сл.

Отъ приведенитѣ вѣсти се вижда, че както източнитѣ, тъй и западнитѣ богомили си служели съ Видѣнието Исаиево. Относно самата версия на Видѣнието, има да се каже слѣдното. Българскитѣ богомили употрѣбавали печатания по-горѣ текстъ, сега извѣстенъ по най-старъ прѣписъ отъ XII в. и по други по-нови, въ срѣднебългарска, руска и сръбска редакции, всички обаче идещи отъ единъ старобългарски рѣкописъ отъ X—XI в. Като се сравнятъ отъ една страна етиопската версия и грѣцкитѣ откъслечи на Възнесението Исаиево, както и така наречената грѣцка легенда на сжщата тема съ българския текстъ отъ друга страна, установява се, че послѣдниятъ прѣдставя отдѣлна версия, прѣводъ или прѣработка на непознатъ още грѣцки оригиналъ, сега извѣстенъ само по заглавието си — *Ἰσαίου ὁρασις*. Западнитѣ дуалисти сж могли да иматъ на разположението си двѣ латински версии-прѣводи, едната на Възнесението Исаиево, сега извѣстно по нѣколко свои откъслечи, и друга — *Visio Isaiaë*, отговаряща на българското Видѣние Исаиево. Докато първиятъ латински прѣводъ иде отъ грѣцкото *Ἀναβατικὸν Ἰσαίου*, за втория — *Visio Isaiaë* западнитѣ учени мислятъ, че и той иде отъ грѣцки оригиналъ, отъ който е билъ направенъ и славянскитѣ прѣводъ на Видѣнието Исаиево. На такъво мнѣние е Чарлсъ, за чието издание на Възнесението Исаиево Бонвечъ приготви прѣводъ на славянската версия. Като има прѣдъ видъ съгласието между славянския текстъ и латинското *Visio*, Чарлсъ заключава, че тѣ и двѣтѣ ще да сж били прѣведени отъ единъ грѣцки текстъ. Сжщото подържа и френскитѣ прѣводачъ на етиопската версия, Тисранъ.

Ние намираме, че латинското *Visio Isaiaë*, употрѣбавано у западнитѣ богомили, е било прѣведено не отъ грѣцки, а отъ старобългарския текстъ на Видѣнието Исаиево. Ето нашитѣ доводи. Латинското *Visio*, сега е извѣстно по единъ старопечатанъ текстъ, обнародванъ прѣзъ 1522 г. въ Венеция.¹⁾ Тая рѣдка книга е позната само въ четири екземпляра, въ Мюнхенъ, Копенхагенъ и въ Ватикана (два екз.). Отъ нея *Visio Isaiaë* бѣ прѣпечатвано въ по-нови издания и така стана достъпно за изслѣдвачитѣ на Исаиевия мотивъ, напр. отъ Гизе-

¹⁾ Вж. за него стр. 135, бѣлѣжката.

леръ, Енгелхардъ, Тисранъ.¹⁾ Прѣводътъ на Visio Isaiã е билъ извършенъ въ къснитѣ срѣдни вѣкове въ Италия, както може да се сѣди напр. отъ думата *honorantia*, идеща отъ италианското *honoranza*, на което обърна внимание още Гизелеръ²⁾ и мнѣнието му бѣ възприето отъ Шмидта³⁾ Дилмана,⁴⁾ Тисрана.⁵⁾ Това посочване ни упътва да допуснемъ, че Visio Isaiã е могло да се яви най-напрѣдъ въ сѣверна Италия срѣдъ дуалиститѣ отъ Конкорецката черква, за които е била прѣведена отъ български и поменатата по-горѣ Тайна книга. По-ясно доказателство за българския източникъ на латинския прѣводъ ще намѣримъ при сравнението на двата текста — българския и латинския. Такъво сравнение не е могълъ да направи Чарлсъ, защото е ималъ на рѣка не прѣкия славянски текстъ, а неговия сегашенъ латински прѣводъ на Бонвеча. Тоя новъ прѣводъ е могълъ да го улесни само да констатира тъждествеността на славянското Видѣние Исаиево и на латинското Visio Isaiã и да прѣдположи единъ грѣцки текстъ, отъ който идѣли двата прѣвода. Взрѣмъ ли се обаче въ славянския и латински текстове, забѣлѣзваме зависимостта на послѣдния отъ първия: погрѣшкитѣ на славянския текстъ въ собственитѣ имена и въ съдържанието, волнитѣ или неволни изпущания, кривото разбиране на грѣцкия оригиналъ отъ старобългарския прѣводачъ, — всичко това се е отразило въ латинския прѣводъ, а това е могло да стане само при прѣвеждане отъ български на латински. Тукъ се отнасятъ и нѣкои криви разбирания на славянски граматични форми, чиито слѣди личатъ въ латинския прѣводъ. Нека посочимъ прочее нѣкои отъ тия мѣста:

1) Глава I, стр. 134 При царъ Езекия били надощи много пророци отъ разни мѣста, за да чуютъ Исаия. Това мѣсто е прѣдадено по слѣдния начинъ въ славянскитѣ прѣписи:

Успенски:	Хлудовски:	Яцимирски:	Агапийски:
придоша же и възвѣсани и ѿ селъ и съ го- ры прѣрци.	придоу же ѿ кен и тсѣль и съ горъ прѣрци.	прѣндѣшѣмъ же и ѿ вѣсенъ прѣрци	прѣндѣшѣмъ же и ѿ вѣсенъ прѣрци.

¹⁾ Gieseler, Vetus translatio latina Visionis Iesalae (Göttingischer Pfingstprogramm). Göttingen 1832. — Engelhardt, Kirchengeschichtliche Abhandlungen. Erlangen 1832, стр. 209 сл. — Tisserant, стр. 133 сл. — ²⁾ Gieseler, 8. —

³⁾ Schmidt, Histoire et doctrine des Cathares, II, 275. — ⁴⁾ Dillmann, Ascensio Isalae, XVIII. — ⁵⁾ Tisserant, 38.

Възстановенъ, старобългарскиятъ текстъ би гласѣлъ: **принѣжѣ ѿ кѣсини и ѿ сѣлъ и съ горѣ пррци**. Въ латинския прѣводъ това е прѣдадено така: *veneruntque ex omnibus villis et agris et montibus prophete*. Прѣводачътъ ще се е заблудилъ отъ неясния български изводъ на това мѣсто, както напр. въ Успенския и Хлудовския прѣписи, пъкъ може би и да е смѣсилъ сжществителното **късь** (*vicus*) съ прилагателното мѣстоимение **късь** (*omnis*), та въ прѣвода си е добавилъ думата *omnibus*, когато тя не сжествува нито въ гръцката легенда, нито въ най-старата версия на Видѣнието Исаиево въ етиопския текстъ, дѣто намираме: „ . . . пророци дошли отъ селата, планинитѣ и полята“, т. е. безъ думата „всички“. Съ други думи, прибавката *omnibus* въ латинската версия иде отъ криво разбиране на старобългарския текстъ, по който е ставалъ прѣводътъ. — 2) Глава I, стр. 134. Исай съобщилъ видѣнието на царъ Езекия и на своя синъ Насона: **покъда ѣзѣкини и сѣоу нго Насоноу** (Насоудоу Х.). Въ латинския текстъ: *notificavit visionem Ezechie et filio ejus Nasoni*. И на двѣтъ мѣста синътъ на Исаия е нареченъ погрѣшно Насонъ, когато се знае отъ старинната етиопска версия, че той се е зовѣлъ Йосебъ, че въ еврейския текстъ на Библията (Исай VII, 3) той е нареченъ (Шеаръ)-Яшубъ, въ прѣвода на 70-тѣхъ — Ἰασοῦβ, а въ гръцката легенда на Видѣнието — Ἰασοῦβ. Явно е, че съответната старобългарска форма Насонъ въ нѣкои прѣписи е била, по криво прочитане на И като Н, прѣдадена съ Насонъ.¹⁾ Латинскиятъ прѣводачъ е могълъ да заеме сжщото погрѣшно име само отъ българския текстъ, отъ който е прѣвеждалъ. — 3) Глава XV, стр. 148. Въ фразата **къ жѣ бѣдите о сѣѣмъ дѣѣ**, латинскиятъ прѣводачъ не е разбралъ глагола (**бѣдите**) и го е смѣсилъ съ **бѣдѣте**, та е прѣвелъ: *et vos estote (бѣдѣте) in Sancto Spirito*. — 4) Глава XIV, стр. 146. Питането: **како оутан сѣ ѿ Гѣ посрѣдѣ**, е прѣдадено погрѣшно на латински: *Quomodo ascendisti in medio nostri, Domine?* Латинскиятъ прѣводачъ смѣсилъ второ съ трето лице ед. ч. на аориста, които сж еднакви (**оутанхъ**, **оутан**, **оутан**), а това докарало и друга грѣшка — зват. пад. „Господи“ вм. имен. пад. „Господь“. По-късенъ пъкъ латински прѣписвачъ прѣписалъ *abscondisti*

¹⁾ Въ старобългарскитѣ ржкописи се срѣщатъ много често неволни замѣни на н съ н, и наопаки, особено въ числителнитѣ н (8), н (50). Старобългарската графика на тия букви е улеснявала размѣната имъ: Н = н, Н = н.

(оутан сѧ) съ ascendisti, а тоя послѣдниягъ глаголь съвсѣмъ не отговаря на истинския смисълъ на фразата. Тия грѣшки въ латинския текстъ сѧ могли да станатъ само при прѣводъ отъ славянски изводъ. Въ етиопския текстъ думата Господь е оставена, както въ старобългарски, въ имен. падежъ. — 5) Глава XII, стр. 144. Въ израза: и пакы друугаго въ славѣ клицѣ видѣхъ ишѣдша, и въпросихъ аѣгла, латинския прѣводачъ криво е разбралъ, че ишѣдша се отнася до Исаия, който разказва, та е прѣвелъ: et iterum vidi alium in gloria magna, et ambulans interrogavi angelum. — 6) Глава XIII, стр. 144. Въ израза: слышахъ глѣ вѣчнаго глаголюща Гй: Гйоу, изиди и сълѣзи съ въстѣхъ нѣсъ, прѣводачътъ е взелъ зв. пад. сѣоу като дательнъ, та е прѣвелъ погрѣшно: audiui vocem eterni dicentem Domino Filio: exi et descende de omnibus celis, вмѣсто . . . Domino: *Fili*, exi et descende, etc. Въ гръцката легенда е както въ старобългарски. Погрѣшката въ латинския текстъ е могла да дойде само отъ неразбиране на славянския изводъ.

Въ старобългарския и въ латинския текстове намираме и други успоредици, които не срѣщаме на съотвѣтнитѣ мѣста въ етиопския прѣводъ и въ гръцката легенда. А тъй като латинския прѣводъ се отнася отъ специалиститѣ къмъ къснитѣ срѣдни вѣкове, слѣдъ XII в., а старобългарския е отъ X—XI в., реченитѣ успоредици въ латинския текстъ могатъ да идатъ само отъ старобългарския прѣводъ. Впрочемъ, досега не е извѣстенъ нито единъ старобългарски прѣводъ, идещъ отъ латински текстъ, а имаме примѣри само за противното. Ето нѣкои отъ тия успоредици въ Видѣнието Исаиево и Visio Isaïæ: 1) Гл. V, стр. 136. На третото небе Исай видѣлъ малъ прѣстолъ и ангели отдесно и отлѣво. Въ етиопската версия и въ гръцката легенда тукъ става дума за прѣстолъ, поставенъ по *сръдата* на небето. Старобългарския прѣводачъ вѣроятно ще да е прочелъ думата μέσον като μικρόν и е прѣвелъ съ малъ, и оттамъ грѣшката минала на латински: *parvum* tronus. — 2) Гл. VIII, стр. 138. Фразата нѣсмь азъ тѣбѣ бѣ, нъ съвѣтникъ е прѣведена буквално: non sum tibi dominus, sed consiliator. Въ етиопската версия на това мѣсто, пѣкъ и по-нататѣкъ въ Видѣнието стои „другарь“ (спжтникъ), а не „свѣтникъ“. Чарлсъ прѣдполага правилно, че въ изгубения гръцки текстъ ще е било σύνδουλος (спжтникъ). Старобългарския прѣводъ ще да е смѣсилъ σύνδουλος съ σύμβουλος, и прѣвелъ

второто — съкѣтъникъ, което минало и на латински. — 3) Гл. IX, стр. 140. На седмото небе лежатъ прѣдначенитѣ за праведниците: одежди, прѣстоли и вѣнци. За това се говори на нѣколко мѣста въ Видѣнието Исаиево, въ етиопската версия и въ гръцката легенда. Въ българския и латински текстове, стр. 140-141, стои: *идже опълчениѣ и прѣстоли и вѣнци лежатъ праведнымъ* (*ubi exercitus et throni et corone jacent justis*). Грѣшката *опълчениѣ* вм. *одежда*, *vestimenta* вм. *exercitus*, говори сжщо за латински прѣводъ отъ български, който е по-старъ. Тая грѣшка ще е станала при прѣдаването на гръцкото *στολαί* (одежди) като *στόλοι* (войнства, опълчения). — 4) Гл. XI, стр. 142. Въ фразата на нѣже *тъ въпросихъ на първѣмъ нѣси* (*de quo te interrogavi in primo celo*), думата *първѣмъ* (*primo*) е поставена погрѣшно вм. *третинѣмъ* (*tertio*), както личи отъ смисъла на контекста, пѣкъ и отъ етиопската версия и отъ гръцката легенда. Подъ влияние на българския текстъ, грѣшката е повторена и въ латинския прѣводъ.

Българскиятъ текстъ на Видѣнието прѣдставя изобщо по-голѣма пълнота наспроти латинския, въ който личатъ изпущания или перифрази. Изпущанията сж повече въ послѣднитѣ части на текста, а това свидѣтелствува за по-малко съсрѣдоточение и по-малка внимателность на прѣводача къмъ края на своята работа. Малкитѣ отклонения въ латинския прѣводъ ще да се дължатъ може би и на различията въ оня ръкописъ, отъ който е ставало прѣвеждането; а че такива различия е имало, това се вижда и отъ сега запазенитѣ славянски прѣписи на Видѣнието Исаиево. Най-сетнѣ, за първичността на българския текстъ говори и самата техника на латинския прѣводачъ, който слѣдва буквално, рабски Видѣнието при прѣдаването на българското словоразположение. Въ тоя случай, латинскиятъ синтаксисъ, който търпи най-разновидна наредба на думитѣ, е улеснилъ работата на дословния прѣводъ, безъ да му е отнелъ качествата на истинско латинско изложение.

Това наше гледище, че българското Видѣние Исаиево е послужило за източникъ на латинското *Visio Isaiaë*, обяснява още по-добрѣ широкитѣ врѣзки, които сж сжществували между източното и западното богомилство: българската богомилска черква, която се е смѣтала отъ съврѣменниците за

майка на катарската, е проваждала на западъ не само свои мисионери, не само участници въ албигойскитѣ събори, но тя имъ е давала и своитѣ книжовни дѣла.

Остава да си уяснимъ още единъ въпросъ: защо Видѣнието Исаево е станало богомилска книга? По своята древностъ — отъ първитѣ вѣкове на християнството, и по своята цѣль — да изтъкне прѣдсказаната отъ ветхозавѣтния пророкъ божествена мисия на Исуса и съ това да ослаби непримиримостта на юдеизма, Видѣнието, на пръвъ погледъ, не издава нѣщо особено, което да го отлжчва отъ другитѣ подобни древнехристиянски апокрифи. Но дали то се е чело у богомилитѣ по традиция, останала, както видѣхме, отъ манихеитѣ, или пъкъ за това трѣбва да диримъ други основания? Ние мислимъ, че Видѣнието Исаево е станало любима книга у богомилитѣ по слѣднитѣ причини. Прѣди всичко, то съ нищо не противорѣчи на богомилското учение, а, отъ друга страна, прокаранитѣ въ него богомилски тенденции сж забулени, прикрити и не се забѣлѣзвали лесно отъ обикновения християнинъ. И тъкмо съ тия си особености то е могло да послужи за безнаказана богомилска пропаганда срѣдъ другитѣ християни. Кои сж прочее богомилскитѣ елементи въ Видѣнието? Дуалистични възгледи не липсватъ и въ каноничнитѣ книги: изкушението на Христа отъ дявола, съществуването на демонитѣ като противници на Бога и на чловѣцитѣ, борбата на Исуса съ сатаната при Второ пришествие и др. сж сѣ дуалистични отгласи. Богомилитѣ използвали тѣзи дуалистични зачатъци и, като ги позасиляли или добавяли нѣщо ново, тѣ доближавали дадено съчинение до своитѣ догми за двувластието въ сегашния свѣтъ, разпрѣдѣленъ между между Бога и Сатанаила. Такъвъ е случаятъ съ Видѣнието Исаево. Въ него се разказва, че Исай, като се възкачилъ на твърдѣта, видѣлъ тамъ противницитѣ на благочестието — сатаната и неговитѣ послѣдватели, които били въ постоянна война помежду си, отговаряща на непрѣкъснатата вражда на чловѣцитѣ на земята. Съ това вече косвено се подсказва, че сатаната съ своето воинство владѣе на твърдѣта небесна и на земята, а Богъ си остава господарь на по-високитѣ мирови сфери — седъмѣтъ небеса. При разказа за тайното, прикрито слизание на Сина Божи отъ седмото

небе на земята пакъ се припомня, че на твърдѣта той миналъ прѣзъ владѣнието на господаря на тоя, долния свѣтъ (на твърдѣ, идѣже князь вѣка сѣго сѣдѣтъ) и че, за да не бжде забѣлѣзанъ отъ тамкашнитѣ обитатели, т. е. послѣдвателитѣ на сатаната, Исусъ е трѣбовало да се прѣобрази като тѣхъ (и образъ бѣаши нго яко и тѣхъ). А че твърдѣта небесна, споредъ богомилитѣ, служи за сѣдалище на сатаната, отдѣто той създалъ долния видимъ свѣтъ и отдѣто го управлявалъ, това е прокарано въ Тайната книга (стр. 77, 81). За седмъ божии небеса и за осмо, видимо небе (т. е. твърдѣта), създадено отъ сатаната, споредъ богомилитѣ, говори и Евтими отъ Акмония въ своето Послание.¹⁾ Въ Видѣнието Исаиево е прокаранъ дуализъмъ и при епизода, дѣто сатаната, като намира Исуса въ своето царство, на земята, улавя го, окачва го на дървото (кръстно) и го убива (и князь мира того . . . прѣстѣрѣтъ роуцѣ свои на нѣ и овѣсатъ и на дрѣвѣ и оубинѣ и). Това е алюзия за Христовото разпятие, за което богомилитѣ учили, че е било недѣйствително, а привидно. Пакъ споредъ богомилитѣ и споредъ Видѣнието, Исусъ слѣдъ разпятието слиза въ прѣизподнята, дѣто намира дявола, надвива го и го направя свой плѣнникъ (споредъ Видѣнието) или го хвърля вързанъ въ вѣчна мжа (споредъ богомилитѣ).

Отъ другитѣ богомилски гледища, въ Видѣнието е проведено, ако и прикрито, и учението имъ за Св. Троица. Богомилитѣ на гледъ приемали православната догма за Отца, Сина и Светаго Духа, но това тѣ твърдѣли привидно прѣдъ другитѣ християни; въ своето интимно вѣрване, тѣ приемали първенството на Бога Отца, който говори ту чрѣзъ Духа Светаго, ту проважда възлюбления си Синъ да спаси челоувѣчеството; отъ друга страна Сатанаилъ се явява старши синъ на Бога. Неустановеностъта или по-добрѣ двуеличието на богомилитѣ по тоя пунктъ е посочена и у Зигавина, който ги укорява за тѣхното лицемѣрно учение за нераздѣлната Св. Троица.²⁾ Исай вижда на седмото небе Сина Божия (Гос-

¹⁾ Καὶ ὅτι ὁκτὼ εἰσιν οἱ οὐρανοὶ ἑπτά μὲν, οὓς ἐποίησεν ὁ θεὸς καὶ καθέ-
λειται ἐπάνω αὐτῶν· ὀγδοὺς δὲ ἔστιν ὁ ὑποκάτω πάντων φαῖν οὗτος ὁ καὶ παρ' ἡμῶν
ὁρῶμενος, καὶ ὅτι ἐποίησεν αὐτὸν ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου, τοῦτέστιν ὁ διάβολος·
καὶ ὅτι ἐπαναπαύεται ἐπάνω αὐτοῦ. Ficker, 34.

²⁾ Πρόσχημα μὲν ἀπάτης τῶν ἀπλουστέρων τὸ πιστεῦσιν εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν
καὶ ἅγιον Πνεῦμα προβάλλονται P. gr. CXXX, 1292.

подъ), той вижда ангела на Духа Светаго, но самия Богъ той не може да види, защото дори и името му човѣкъ не може да изтърпи да се каже: съ истъ единъ кѣчънъ въ вѣшъннѣмъ кѣцѣ жикъи и въ сѣтнѣхъ почиваа. Че така сж схващали богомилитѣ въ Видѣнието Исаево върховния вѣченъ Богъ, като височайша, надстояща властъ (ὑπερκειμένη ἐξουσία), туй се посочи и по-горѣ, стр. 153. Манихеитѣ сж се изказвали още по-ясно по тоя въпросъ, та, като подцѣнявали Исуса, смѣтали го само за единъ отъ ония пратеници, които Всевишниятъ праща за спасение на човѣцитѣ. Такъвъ пратеникъ, или Духъ Свети, или утѣшителъ (παράκλητος) се е смѣталъ и Мани, основателятъ на манихейството. За туй манихейско и богомилско гледище се поменава и въ писмото на Теофилакта до царь Петра. по случай явяването на дуалистичното учение въ България.

Въ Видѣнието Исаево заслужаватъ внимание и други нѣкои особености, които стоятъ близу до богомилството. Св. Духъ слиза надъ Исаия, и говори чрѣзъ него. Това вѣрване е общо у правовѣрнитѣ християни и у богомилитѣ; послѣднитѣ обаче сж напирали повече на общението, което е възможно между Бога и истинскитѣ, чисти вѣруещи, въ които живѣе Св. Духъ. Така нареченитѣ теотоки у източнитѣ богомили или съвършени (perfecti) — у западнитѣ сж били именно тия избранныци. Тѣ замѣствали старозавѣтнитѣ пророци-наставници, тѣ били наслѣдници на апостолитѣ. Богомилитѣ ненавиждали плътъта и всѣчески се стараели да очистятъ своя духъ. Духътъ на Исаия оставя своето тѣло при Езекия и бива възнесенъ да види мировитѣ тайни. Изстѣпленieto на пророка, казва Видѣнието, не бѣше отъ тоя свѣтъ, а отъ областъта на онова, което остава потаено за плътъта (видѣнии же нѣ видѣ не бѣаши ꙗко въска сѣго, нѣ ꙗко потаннаго ꙗко въскаом плѣти). Исусъ, споредъ православнитѣ, възкрѣсва на небето заедно съ тѣлото си, а богомилитѣ, като отричатъ възкресението на тѣлата, приематъ възнесението само на духа. Вѣрването въ седмъ небеса, изъ които прѣбродва духа на Исаия, ако и да не е само богомилско, защото го има и у халдейцитѣ, въ Корана и др., все пакъ то е било една отъ основнитѣ космични прѣдстави у богомилитѣ. Най-сетнѣ, пасаждътъ въ Видѣнието, дѣто Исая поржчва на царь Езекия да не позволява, щото разказанитѣ отъ него тайни да се съобща

ватъ на израилевитѣ синове, ни словеса сихъ дати на писании въсакмоу члвкоу, напомня обичая на богомилитѣ да не оповѣстватъ всѣкому своитѣ тайни книги.

Отъ току-що приведенитѣ освѣтления става ясно, защо Видѣнието Исаево, въ своята старобългарска версия, е станало любимо четиво у богомилитѣ и сгодно срѣдство за проповѣдь на тѣхното учение срѣдъ по-широкитѣ народни срѣди на останалото християнство.

Тукъ е мѣстото, дѣто трѣбва да се кажатъ двѣ думи и за она български край, въ който особено били прѣвеждани или съчинявани разни апокрифни легенди и въ който ще да се е появила най-рано може би българската версия на Видѣнието Исаево. Тоя край обхваща високата планинска и централна мѣстность на Балканския полуостровъ, дѣто се издигатъ Рила, Витоша и Осогово и чиито разклонения и гѣнки сѣ били усѣяни отдавна съ множество голѣми и малки манастири, часть отъ които сѣществуватъ и сега.¹⁾ Апокрифнитѣ разкази на старобългарската литература, каквито сѣ напримѣръ: Видѣние Данилово, Тълкование Данилово, Видѣние на пророка Исаия за послѣдния вѣкъ, нашето Видѣние Исаево, Сказанието на пророка Исаия, Солунската легенда, повечето отъ житията на Ив. Рилски, на Якима Сарандапорски, на Гаврила Лѣсновски, на Прохора Пчински и др. се явили най-напрѣдъ въ речената областъ, главно прѣзъ XI—XII в. Редъ мѣстни имена, събития и легенди, вмѣстени въ тия апокрифи и жития, говорятъ ясно за мѣстопроизхождението имъ. Особено интересна е бѣлѣжката въ единъ лѣтописъ, споредъ която въ Осоговския (Сарандапорски) манастирь почивали останкитѣ, освѣнъ на мѣстния светецъ Якима Осоговски, но още и на пророка *Исаия*, на Кирика и Юлита и на Илариона Мѣгленски.²⁾ При многото примѣри, съ каквито изобилствува хагиографската литература за прѣнасяне на легенди отъ едно мѣсто на

¹⁾ За по-главнитѣ отъ тѣхъ срв. *Йор. Ивановъ*, Сѣверна Македония, София 1906, стр. 83 сл. — *Сжици*, Св. Иванъ Рилски и неговиятъ манастирь. София 1917.

²⁾ Манастирь *Осокок* (=Осоговъ) и тѣтъ лежитъ тѣло скатаго Исаи пророка и тѣлеса скатыхъ мѣченикъ Кирика и Оулиты и скатаго Илариона некаго епископа Мѣгленскаго и прѣподобнаго Иваникиа (=Икима) Сарандапорскаго чудотворца. Споменик V, стр. 30.

друго, тукъ се прибавя още единъ. Твърдѣ естествено е слѣд-
вателно да допуснемъ, че и Видѣнието Исаево е намѣрило
въ Осоговския манастиръ или въ неговата околностъ сгодна
почва за своето появяване, било като прѣводъ отъ гръцки,
били като старобългарска прѣработка. Сжщото би могло да
се каже и за житието на Кирика и Юлита, каноничното или
апокрифното. Не ще бжде безинтересно тукъ да поменемъ и
нѣкои мѣстни имена въ тоя край, които биха могли да хвър-
лятъ свѣтлина върху разглеждания въпросъ. Въ Осоговската
область, въ долината на горня Саволщица, 12 километра въз-
душна линия отъ Осоговския манастиръ, се намира селото
Кутугерци. Това наименование явно ни подсѣща за богомилско
селище, защото грѣзъ сръднитѣ вѣкове богомилитѣ въ нѣкои
крайща на Македония се наричали и кутугери (*кудубуѣрои*).
Солунскиятъ архиепископъ Симеонъ говори за тѣхнитѣ селища
като близки до Солунъ. И въ Воденско, дѣто прѣзъ XII в.
богомилитѣ били множество, сега е запазено село Коту-
гери, чието име напомня богомилитѣ. Богомилскитѣ селища въ
Осоговско прѣзъ сръднитѣ вѣкове ще да сж били повече.
За това можемъ сжди освѣнъ отъ появилитѣ се тамъ много
апокрифи, отъ сегашното село Кутугерци, пъкъ и отъ други
мѣстни имена, които били на почитъ у богомилитѣ. Такъво
е напр. планинското Осоговско село Богословъ, чието име
подсѣща любимия у богомилитѣ апостолъ и евангелистъ
Йоанъ Богословъ, псевдоавторъ на Тайната книга на бого-
милитѣ. Се въ склоноветѣ на Осогово намираме и селото
Еремѣя; то ни напомня нарочения авторъ на апокрифния Апо-
калипсисъ — пророкъ Йеремя, както и извѣстния български
писателъ и разпространителъ на апокрифитѣ, попъ Йеремя.
Западно отъ Осогово, въ пчинския Козякъ, намираме село
Недокръщеница; и това име може би сжщо да се намира въ
свързка съ нѣкогашни богомили, които не сж се кръщавали.
Името Драговищица, голѣмъ десенъ притокъ на Струма въ
Кюстендилско, сжщо може да се доведе въ връзка съ бого-
милитѣ драговищи или друговищи.

Б. Второстепенни произведения.

Енохъ.

Ржкописи и издания. — Рускиятъ ученъ М. И. Соколовъ, който посвети дълго изслѣждане на книгата Енохъ въ славянскитѣ кирилски ржкописи¹⁾, различава двѣ нейни версии: първична, която е обширна, и вторична, която прѣдставя прѣправка или съкращение на първата. Първичната версия е позната по слѣднитѣ ржкописи: 1) Сборникъ отъ XVI—XVII в., българска редакция, въ Бѣлградската Нар. Библиотека, № 321, л. 269—323. Книгата Енохова е озаглавена: Книги сѣи^х тани^х Енохъ^х. Ржкописътъ е билъ донесенъ отъ извѣстния македонски учител Хаджи Йорданъ Джинотъ. Соколовъ употребилъ текста на тоя ржкописъ за основа на своето издание. — 2) Сборникъ отъ XVI в., българска редакция, писанъ въ Влашко, сега въ Петроградската Академия на Наукитѣ, № 13, 3, 25, на л. 93—125. — 3) Сборникъ отъ XV в., руска редакция, въ сбирката ржкописи на графа Уварова, № 3 (18), л. 626—638⁶. Статията е озаглавена: *Въ потанн^х книгѣ ѡ вѣсх^хищенни Енохъ^х праведнаго*. Текстътъ прѣдставя криво прѣдадени думи, замѣна на едни думи съ други, изпускане на изрази. — 4) Сборникъ малоруски отъ XVII в., въ библиотеката на А. И. Хлудова. Частъта, дѣто е Еноховата книга (*Книга ѡ тани^х Еноховихъ сѣа П^хр^хдова*), е писана въ Полтава прѣзъ 1679 г.

Вторичната, съкратена версия е позната по слѣднитѣ ржкописи: 1) Сборникъ отъ XVI—XVII в., сръбска редакция, въ Бѣлградската Нар. Библиотека, № 151. Статията за Еноха (*Въ сѣи книги тани^х вожѣ иванѣ Еноховы*) ѡ^х издадена отъ Ст. Новаковић въ *Starine* XVI, стр. 70 сл. — 2) Сборникъ отъ XVII в., сръбска редакция, въ Виенската Придворна Би-

¹⁾ Славянская книга Еноха Праведнаго. Москва 1910 (Посмъртенъ, незавършенъ трудъ).

блиотека, № 125, л. 308^б—330^б. Текстъ тъждественъ съ Българския. — 3) Ржкописъ на Е. В. Барсовъ отъ XVII в., руска редакция. Статията за Еноха (Бѣтъмъ праведнаго Еноха. . . Во время оно рѣ Енохъ: игда наполни ми .ѣ. лѣтъ и шестидесятъ и пять вѣ мѣцъ ѣ, к нарочиты днь) бѣ издадена отъ Соколова въ поменатото му съчинение, стр. 83—107. — 4) Ржкописъ втори на Е. В. Барсова, отъ 1701 г., руска редакция. Статията за Еноха (Бѣмъ кѣга тайны бѣмъ шевиннымъ Енохови. . . Во время оно игда исполни сѣ триста и шестидесятъ и пять лѣтъ втораго в нарочиты днь) сжщо бѣ издадена отъ Соколова, пакъ тамъ, стр. 133—142. Текстътъ на Еноха въ тия ржкописи на Барсова е тъждественъ съ текста въ двата сръбски прѣписа, въ които се съглеждатъ и нѣкои русизми. Соколовъ смѣта, че книгата Енохъ въ тия сръбски ржкописи е прѣписъ отъ нѣкой по-старъ руски.

Относно древността на славянската версия, трѣбва да се приеме съ положителность, че тя е съществувала най-късно прѣзъ началото на XIV в., защото руската книга Мѣрило Праведное, която е отъ XIV в.¹⁾, съдържа дълги, току-рече буквални извадки отъ книгата Енохова, и то отъ кратката версия.²⁾ А понеже кратката версия иде отъ обширната, послѣдната ще да се е била явила по-рано, но кога точно, за това можемъ само прѣдполага. Въ славянскитѣ списъци на апокрифнитѣ книги, както напр. въ Светославовия сборникъ отъ 1073 г., който е прѣписъ отъ подобния сборникъ на българския царь Симеона, се поменава наистина и книгата Енохъ, но това още не доказва, че тя е съществувала тогава въ български прѣводъ, защото както сборникътъ, тъй и списъкътъ на апокрифитѣ сж прѣводъ отъ гръцки. Има обаче други съображения, които говорятъ за древността на славянската версия. Еноховата книга, както поменахме погорѣ, пъкъ за това ще кажемъ и по-долу, е служила като изворъ за Тайната книга, която е вече била позната въ България прѣзъ X—XI в.

За древността на паметника биха могли да се приведатъ и нѣкои архаизми въ него, както напр. думитѣ: порода,

¹⁾ Обнародвана у Н. С. Тихонравовъ, Пам. отреч. русской литературы, т. I, стр. 20—23, по перг. ржк. отъ XIV в. въ Троицко-Сергиевата лавра, № 15, л. 36—386.

²⁾ Това посочи добръ Соколовъ съ редъ съпоставки отъ двата текста, стр. 107 сл.

исправнъ, голотъ, сидмогубънъ, исполъ (=исполннъ), щждъ, рокъ, съгрѣзанти сѧ, въдръзанти, оудрнти и др. Вземемъ ли още прѣдъ видъ, че книгата Енохъ въ българскитѣ прѣписи е прѣдставена по-обширно и по-изправно и че въ нея сѧ вмжкнати богомилски тенденции, можемъ допусна, че тя се е явила и е била прѣведена или компилирана въ България най-късно прѣзъ XI—XII в.

Текстъ. — За изданието на книгата Енохъ си послужихме съ текста на сборника № 321 въ Бѣлградската Народна Библиотека, отъ XVI—XVII в., българска редакция, който заемаме отъ Соколова. Най-необходимитѣ паралели привеждаме по другия български прѣписъ, въ сборника на Петроградската Акад. на Наукитѣ, № 13, 3, 25, отъ XVI в., който означаваме съ бѣлѣгъ Я (по името по-прѣжня притежателъ на ржкописа, Яцимирски), по Полтавския прѣписъ отъ 1679 г. (П.), по Уваровския прѣписъ отъ XV в. (У).

Книги стѣ^х таинъ^х Енохо^в,

мѧжа мѧдра и велика хѧджоника, вѣгожѣ прѣм^т Гѣ^х и възлюбѣнъ^х ѣго, да види вышнѧж житѣ^х и прѣмѧдраго и великаго и недо-мыслимаго и непрѣмѣннаго цѣтва Бѧ късѣдръжитѣлѣ, и прѣдик-наго и слакнаго и скѣтлаго и многоѡчитаго стоанѣа слоуѣ^х гнѣ^х, и неподви(ж)наго прѣтла гнѣ^х, и степини, и шѣшвлѣнѣ^х)¹⁾ коннѣ висплѣтнѣ, и нескѧзѧжаемаго сложнѣа много мнѧжства стѣхѣ^х, и различнаа кидѣнѣа и неисповѣдимаа пѣнѣ^х хѣроуѣнмскы^х кон, и скѣта бизмѣрна самовидѣць быти.

I. — Еъ крѣмѣ^х онѣ, рѣ Енохъ, гѣгда наплъни ми сѧ рѣв лѣт^х, родѣ^х сѣа своѣго Мадѣусѣа, и по сѣмъ жнѣ^х ѣ лѣт^х и исплъннѣ^х всѣ^х лѣт^х жнкѣта тѣв лѣт^х. Еъ прѣкынѣ мѣцъ, въ нарочѣт^х днѣ^х, прѣваго мѣца въ ѧ днѣ^х, азъ Енохъ вѣхѣ^х въ долоу^х моѣмъ ѡдинъ^х и почивѣ^х на шдрѣ^х своѣмъ спѣ. И вѣгда спѣ^х, въяздѣ^х велѣ^х скрѣбъ въ срѣце моѣ, и рѣ^х плачѣ сѧ шчина моѣма (къ снѣ^х, и неможахѣ^х развѣмѣти что ѣсть скорѣбъ)²⁾ сѣ^х, что ли ми вѣждѣ^х. И шѣнѣста^х ми сѧ двѣ моуѧжа прѣвелика зѣло, ѣко николи^х не видѣ^х на зѣмли. И вѣшѣ^х лицѣ^х ѣю ѣко сѣнѣци съвѣщѣ^х сѧ, шчи ѣю ѣко свѣщѣ^х гѣраци, нѣзъ оуѣсть и^х

¹⁾ Заграденото въ скоби заемаме отъ Я.

²⁾ П.

огнь исхода; одѣаніе и ꙗꙗꙗ, раздѣаніе видоꙗ многыꙗ вѣгри; крылатъ иꙗ сѣкѣлѣиши златъ, рѣцѣ иꙗ вѣлѣиши снѣга. И стѣаста оꙗ главы одра моѣго и вѣзвѣста мѣ нмнѣмѣ моиꙗ. Изъ же вѣзвѣнжъ ѿ сѣа своѣго и видѣхъ шѣхъ мѣжа она стоѣща при мѣнѣ. Изъ же оꙗбѣдри иꙗ и поклонниꙗ сѣа йма и оꙗжасѣ сѣа, и шѣана сѣа зрѣніе лица моѣ ѿ страха. И рѣста къ мнѣ мѣжа: дръзан, бѣноши, вѣ истинѣ, не бои сѣ; Гѣ вѣчныи посла ни къ тебѣ. И сѣ тѣ днѣ вѣсходниши съ нами на йбо; и вѣзгѣи сѣоꙗ теоиꙗ и вѣсѣꙗ домчациꙗ своиꙗ, вѣсѣ блѣно сътворѣтъ вѣс тебѣ на зѣмли вѣ домоꙗ теоиꙗ и никѣто же тебѣ да не нищѣтъ, дондѣже вѣзвератитъ тѣа Гѣ къ ниꙗ. И оꙗскориꙗ послоꙗшаꙗ изыдоꙗ вѣнь изъ домоꙗ моѣго и затвориꙗ двѣри, ꙗкоже рѣкѣста ми. И вѣзвѣа сѣы свои Мѣдоꙗсалаꙗ и Рѣгѣма и Гандада,¹⁾ исповѣдаꙗ ни блѣно гѣласта ми мѣжа шна прѣчюдѣаа:

II. — Послоꙗшантѣ, чѣада моа, не вѣꙗ камо гѣадаꙗ или что сѣрѣщиꙗ мѣ. Ниѣ, чѣада моа, не ѿстѣпантѣ ѿ Бѣ; прѣꙗ лицеꙗ гѣниꙗ ходитѣ и сѣбѣы ѣго съхранѣнтѣ; не омразитѣ молитѣы сѣсѣніе вѣшиго, да не съкратитъ Гѣ троꙗда рѣжѣ вѣшинꙗ; и не лишантѣ даровѣ Гѣ, и не лишитъ Гѣ сѣннисканиꙗ и дарѣлюбѣзниꙗ своиꙗ вѣ хранѣлиницаꙗ вѣшинꙗ; блѣнитъ Гѣ и прѣвѣнѣи стѣадиниꙗ и прѣвѣнѣи юноꙗ вѣшинꙗ, и блѣдѣꙗ блѣвинѣа на каꙗ вѣ вѣкѣы; и не ѿстѣпантѣ ѿ Гѣ и не поклонитѣ сѣа блѣꙗ поꙗстошнѣꙗ, вѣгѣꙗ ниже не сътворишѣ ни сѣꙗ и зѣмѣа, ни ниꙗ теаꙗ, ты бо погѣбѣнжъ и ты ниже ниꙗ сѣа поклонѣтъ. И да оꙗвѣрѣтъ Гѣ сѣрѣа вѣа вѣ страꙗ свои. И ниѣ, чѣада моа, никѣто же мѣнѣ вѣзѣщи, дондѣже обратитъ мѣ Гѣ къ вѣꙗ.

III. — Бѣ вѣнигда гѣлаꙗ сѣоꙗ своиꙗ, вѣзвѣста мѣ мѣжа шна и вѣзѣста мѣ на крилоꙗ своѣю и вѣзѣнѣоста мѣ на прѣвоꙗ йбо и поставѣнѣста мѣ на шѣлацѣхъ и сѣ гѣадаꙗхъ. И паꙗы вѣши сѣгѣадаꙗ вѣздоꙗхъ, и вѣши видѣхъ анирѣ, и поставѣнѣста мѣ на прѣвѣꙗ йбѣси. И показѣста ми морѣ прѣкѣликоꙗ, пачѣ морѣ зѣмнаго. И привѣдоѣста прѣꙗ лице моѣ старѣишинѣы и вѣꙗы зѣдѣзѣднѣꙗ чѣноꙗы и показѣшѣ ми сѣ. агѣль, ниже вѣладаꙗ зѣвѣздами и сложѣніѣ йбѣсиꙗ и лѣтажъ криꙗы своиꙗми и шѣвѣходѣтъ по вѣсѣꙗ плаꙗаꙗщиꙗ. И тоꙗ сѣгѣадаꙗ скровѣища снѣжна и голоѣтнаа и агѣли, ниже дръжѣꙗ грознѣы хранѣлиꙗниꙗ иꙗ и скровѣища шѣлаꙗ, ѿниждѣꙗхъ исходаꙗ и вѣходаꙗ; и показѣшѣ ми скровѣища росѣи и ꙗко маѣтъ маслиноꙗ, и видѣніѣ шѣраꙗа йꙗ ꙗко вѣсѣꙗ цѣтѣꙗ зѣмѣа пѣ множаꙗ, и агѣлы хранѣиꙗщиꙗ скровѣища иꙗ и ꙗко затѣадрѣꙗсѣа и ѿвѣрѣзѣатъ жѣ.

1) Въ етиопската версія имената сѣа: Маꙗсала, Рѣгѣмъ, Гандааъ.

IV. — И поѣста мѧ мѧжа та и възвѣдosta мѧ на второи ѿбо. И показаша ми и видѣхъ тѣмѧ па' тѣми зимнымъ, и тоу съгладѣхъ верижни блѣдомн кнѣщи, ждѣщи сѣда бѣзмѣрнаго. И ты аггелъ бѣахъ тѣмнoзрaчни па' тѣми зимныи, и непрѣстани^и плачь твoрѣхъ по всѧ часы. И рѣхъ мѧжѣма сѧщѣма съ множъ: чѣсо ради си мѧжѣми сѧхъ непрѣстaннo? Ѣвѣщаста къ м'нѣ мѧжа: си сѧхъ ѡстѧпници гнѣи, не послоушавѣщи повелѣнїе гнѣ, нѧ своѣмъ волю съкѣщавшѧ, ѡстѧпишѧ съ кнѧзо^{мъ} сконьмъ, нѧже сѧхъ оутвѣрѣдѣни на пѣто^{мъ} ѿбси. И пожалѣхъ си зѣло ш ни^{хъ}, и шни аггелѣи поклонѣшѧ ми сѧ и рѣшѧ къ мнѣ: мѧжоу бѣѣи, помѣи сѧ ш на къ Гоу. И ѡвѣщахъ къ ни^{мъ} и рѣхъ: кто ѣсмѧ дѣшъ, члѣкъ мѣтвѣ, нѧ да сѧ помѣи ш аггелѣхъ. Ктѣ^{мъ} вѣ^{мъ} камо нѣжъ дѣшъ сѧ^{мъ} и что ерѣщи^и мѧ или кто помѣитъ сѧ ш м'нѣ.

V. — И поѣста мѧ ѡтѣдоу мѧжа и възвѣдosta мѧ на трѣтoи ѿбо и поставѣста мѧ по срѣхъ породѣи. И мѣсто то нѣсъвѣдѣмнo добрoтoжъ. И видѣхъ късѣхъ дрѣвѣкѣса блѣоцкѣтна и плодѣи нѣ зрѣли и блѣгoвѣхѣнїи; и късѣхъ брашна принѣсѣна и кыпища дѣхѣнїемъ блѣгoконнымъ; и посрѣхъ дрѣвѣкѣо жѣзньнo на мѣстѣхъ то^{мъ}, на нѣмъ жѣ почивѣа^{тъ} Гѣ^{мъ} ѣгда въсхoдѣи къ ран; и то дрѣвѣкѣо нѣскажѣмo ѣ добрoтoжъ и блѣгoконстѣкo^{мъ} и краснo па' вѣсѧмъ тѣварѣи сѧщѣмъ, ѡ вѣсѣдѣхъ златoвѣднo и црѣвѣи шбразo^{мъ} и шгнѣзрѣчнo и покрывѣа^{тъ} кѣсѣхъ перѣ; имѣа^{тъ} ѡ вѣсѣхъ сѧждѣннѣхъ дрѣвѣхъ и късѣхъ плѣкѣхъ; корѣи ѣмоу вѣхъ породѣхъ на нсхoдѣхъ зимнo^{мъ}. Ранъ жѣ ѣ мѣждоу тлѣнїемъ и нѣтлѣнїемъ. Нсхoдѣи^и .к. нсчoчѣнѣкѣи, ѣдѣннѣхъ тoчѣи^и мѣи и мѣлѣкo и ѣли и вѣнo и расхoдѣи сѧ на дѣ. чѣстѣи и шбхoдѣа^{тъ} тѣхo^{мъ} шнѣстѣи^и, нсхoдѣа^{тъ} къ ран ѣдомскѣхъ мѣждоу тлѣнїеи и нѣтлѣнїеи; и ѡтѣдоу прoнсхoдѣа^{тъ} и разлѣжѣи сѧ на мѣ. и прoнсхoдѣи^и потѣнѣкоу по зимѣи, имѣа^{тъ} oбращѣнїеи крѣжоу своѣмоу ѣкo ннѣи стѣхѣи кoвѣоушнѣи. И нѣхъ тоу дрѣвѣкѣи нѣплѣднѣи, и късѣхъко дрѣвѣкѣо блѣгoплѣднo. И всѧ мѣсто блѣгoслoкѣстѣвнo и .гѣ. аггелѣхъ свѣтлѣхъ зѣло, нѧже хрѣнѣа^{тъ} по-рoдоу и непрѣстaннѣмъ глѣсoмъ и блѣгѣмъ пѣнїемъ слoужѣи^и Гѣи по всѧ дѣи. И рѣхъ: кoль блѣгo мѣсто сѧ зѣло! И рѣста къ мнѣ мѧжа: мѣсто сѣ, ѣношѣи, правѣдѣнѣкo^{мъ} ѣгoтoвѣннo ѣ, нѧже прѣтѣрѣпи^и вѣскѣмъ нѧпѣстѣи вѣхъ жѣтѣи своѣмъ, и шзлoбѣа^{тъ} дѣшѣи нѣ, и ѡвѣратѣа^{тъ} шчѣи своѣхъ ѡ нѣправѣдѣи, и сѣтѣкoрѣа^{тъ} сѧхъ правѣи, и дѣтѣи хлѣбѣхъ алѣжѣи^и и нѧгѣмъ покрѣтѣи рѣзoжъ, и въздѣнѣгнѣжѣи нѧдѣшѣхъ сѧ, и пошoщѣи шбѣдѣннѣмъ и сѣрoтѣмъ, нѧже хoдѣа^{тъ} бѣсъ пoрoкѣи прѣхъ лѣцѣмъ гнѣи и тoмоу ѣдѣнoмоу слoужѣа^{тъ}. Тѣмъ ѣ оугoтoвѣннo мѣсто сѣ вѣхъ нѣслѣдѣи кѣчнo^{мъ}. И вѣдosta мѧ мѧжа та на сѣвѣрнѣхъ стрѣнѣхъ и показѣста ми тоу мѣсто стрѣшнo зѣло, кѣкѣкѣ мѧжѣи мѣчѣнїѣ на мѣстѣхъ то^{мъ}: лѣта

тъма и мъгла нисвѣтла, и нѣ тоу свѣта, и огнь мрачнь възгараѣтъ сѣ вынж, и рѣка огньна находити на всѣ мѣсто то; шедоу огнь, а шедоу стоудниѣ лѣдъ жижи и зибѣ; и оужниці люта зѣло и аглѣи тоужни и немѣтны, нослѣ оржѣи напрасна, мжчиши немѣтны. И рѣ: горы, горы, колми страшно мѣсто сѣ зѣло! И рѣста къ мнѣ мжжа: мѣсто сѣ, ѣноши, ѣготованно ѣ нѣчствоужши на Бѣ, нжи дѣлаж на зѣмн зѣла, чардѣанѣа, обѣанѣа, клѣхвоканѣа бѣсовска; нжи хвалѣтъ сѣ дѣлы зѣлыми своимн; нжи краджѣ дѣш члѣи, ѣмѣни,¹⁾ дѣвиши нишѣж и къзымажши нмѣни нѣ, и сами богѣтѣж изъ нмѣни тоуждаго шѣдѣши нѣ; нжи можши насытити, гладоу оуморишѣ алчѣшѣи и, можши шдѣати, сѣлѣкошѣ нагѣм; нжи нѣ познашѣ творца своѣго, нж поклѣнѣжѣ сѣ бѣмъ бѣздоушнимъ и соуѣтнымъ, зиждажши шѣрѣзы и поклѣнѣжши сѣ ржкотеорѣнѣмъ мрѣзостномѣ. Ёи кѣмъ оуготованно ѣ мѣсто сѣ въ достоинѣи вѣчнои.

VI. — И възѣста мѣ мжжа шна и къзвѣдоста мѣ на .ѣ. и нѣо и показѣста ми тоу кѣмъ шѣствѣи и прѣхожденѣи и всѣмъ лоучѣмъ свѣта сѣичнаго и мѣсѣчнаго. И размѣрихъ шѣствѣи ѣж и сложихъ свѣтъ ѣж, и видѣхъ сѣдмоуѣень²⁾ свѣтъ имѣѣтъ сѣнѣи пѣ мѣа; крѣжѣ ѣж и колѣсницѣ ѣж, на нѣмъ жи мѣднѣтъ къждо ѣж, шѣко вѣтрѣ ходѣшѣи прѣчюдномъ брѣзостѣмъ, и нѣ имѣѣтъ покоѣ, ношѣи и дѣнъ ходѣшѣи жи къзѣрашѣшѣи сѣмъ. И (видѣхъ) чѣтири свѣзди вѣлнкѣж, кождѣ имѣшѣи пѣ собожѣ тѣсѣшѣж свѣздѣ, шдѣснѣжѣ колѣсницѣи сѣични, и чѣтири шшоуѣж, имѣшѣи кождо пѣ собожѣ тѣсѣшѣж, вѣсѣхъ вѣкоуѣи .ѣ. тѣсѣшѣи, и ходѣшѣи сѣ сѣнѣи вѣнж. И водѣѣт ѣго къ дѣи .ѣѣ. тѣмъж аглѣи, а въ ношѣи тѣсѣшѣи аглѣи, комоуждо аглѣоу по шѣсть крылѣ, нжи ходѣтъ прѣ колѣсницѣмъ, и огнь дамѣт ѣмоу сто аглѣи. И дѣнъ лѣтѣшѣи образомъ дѣѣю птѣици, ѣдинѣи шѣко финѣиѣи, и дрѣгы шѣко хѣлѣкѣдрѣи Образѣи нѣ лѣвоѣи, ногѣи и шпѣи и глаѣи коркодилоу, видѣниѣи нѣ шѣагрино шѣко доуѣга шѣблѣчна, вѣлнкѣи нѣ дѣвѣѣтъ сѣжѣ мѣрѣи, крыла нѣ аглѣи, и комоуждѣ нѣ по .ѣѣ. крылѣ нжи мжчиѣтъ колѣсницѣж сѣнѣоу, носѣшѣи росѣж и зѣнои. И шѣко повѣлиѣтъ Гѣ, тако шѣрашѣжѣ и нѣсходѣиѣтъ и вѣсходѣѣтъ по ѣбѣи и по зѣмн сѣ свѣтомъ лоучѣи шѣонѣ.

И нѣсѣста мѣ мжжа та на вѣстоѣи ѣбѣи того и показѣста ми вѣрѣи, имѣнѣи прѣнѣсходѣиѣтъ сѣнѣици по вѣстѣинымъ вѣрѣмѣиномъ и по шѣхожденѣиномъ мѣа лѣѣта вѣсѣиго и по чисѣло чѣсѣвѣриѣж дѣиѣи и ношѣи. И

¹⁾ шѣтѣани Я, — шѣклѣниѣи П.

²⁾ сѣмориѣиѣж Я.

видѣхъ шестора крата велика ѿверъста, и кааждо крата имаща ста(дѣ) ѿа и четврѣтъ едноного стадѣи. Испитно размѣрихъ и толико разоумѣхъ великотоу нѣ, ими же исходиѣ сѣице и идѣ на зѣмли и съравнѣхъ сѣи и кѣходиѣ въ всѣ мѣи. И .ѧ. ми крати исходить дѣи .ѧк., вторими дѣи .ѧв., третими дѣи .ѧв., четврѣтими дѣи .ѧв., пѣтими дѣи .ѧв., шѣстими дѣи .ѧк., и пакы кѣспѣтъ кѣзкращѣтъ сѣи ѿ шѣстихъ краѣ по шѣстѣи крѣманномоу и кѣходиѣ пѣтими крата дѣи .ѧв., .ѧ. ми дѣи .ѧв., .ѧ. ми дѣи .ѧв., вторими дѣи .ѧв. И тако скончаѣтъ сѣи дѣи лѣта кѣсѣго, по кѣзкратѣ .ѧ. рѣ крѣмань.

И пакы кѣзисѣста мѣи мѣжа та на западѣ ѿсѣи и показѣста ми крата шѣтора велика,¹⁾ ѿверъста по шѣходоу вѣсточныхъ краѣ, прѣтѣжъ ими же заходѣтъ тоу сѣице, и по числоу дѣи .ѧв. и четврѣтъ. Тако заходѣтъ западними крати. И ѿгда изыдѣтъ ѿ западны краѣ, и кѣзмѣтъ четирѣста аѧгль кѣнеице ѿго и исѣтъ ѿго къ Гоу, а сѣице шкратѣтъ сѣи колѣсницѣи ѿго, и прѣходиѣ безъ скѣта .ѧ. чѣи ноци ликухъ. И къ .ѧ. чѣи ноци приносѣтъ аѧглы .ѧ.ста аѧгль кѣнеице и кѣнчаѣтъ ѿго и кѣспѣтъ стихѣи рѣкомѣ финиксѣи и халкѣидѣи, и того ради всѣи птици кѣстриѣшѣтъ крыли сконми, рѣуѣщи сѣи скѣтодаѣкоу поѣщи глѣи сконми: приходиѣ скѣтодаѣице и даѣтъ скѣтъ ткаѣи своѣи. И сѣи расчитѣи показѣста ми хѣжѣи сѣи чѣнаго и крата, ими же кѣходиѣ и исходиѣ. Она бо крата велика сѣи, иже сѣтворѣи Бѣи часѣи рѣи лѣтовѣи. Того ради сѣице велико-ткарно ѣстъ.

Дроугоѣ разчѣтѣи лѣи поѣи показѣста ми мѣжа та, кѣи шѣ-стѣи и шѣхѣжѣи и крата велика ѿи вѣчнаѣ къ кѣстокоу, ими же кѣходиѣ (и) исходиѣ лѣи по шѣи крѣмѣи. Вѣходиѣ ѿми крати дѣи лѣ на мѣста сѣи чѣи извѣстно, ѿ дѣи лѣ извѣстно, ѧ дѣи лѣ извѣстно, ѧ-ми дѣи лѣ извѣстно, ѧ дѣи лѣ извѣстно, ѧ-ми дѣи лѣ извѣстно, ѧ-ми дѣи лѣ извѣстно, ѧ-ми дѣи лѣ извѣстно, ѧ-ми дѣи лѣ извѣстно, ѧ-ми дѣи лѣ извѣстно, ѧ-ми дѣи лѣ извѣстно, ѧ-ми дѣи лѣ извѣстно. Тыи тако западними крати по шѣхѣи и по числоу вѣсточныхъ краѣ тако ходѣтъ и сѣи кѣи лѣта дѣи. Сѣице дѣи тѣи и четврѣтъ едноного дѣи, а лѣи лѣи лѣи тѣи, творѣи ѿ мѣи; расчитѣи по кѣи дѣи, лишиѣи лѣи дѣи сѣи чѣнаго крѣи, иже сѣи на всѣи лѣи ѿпакѣи лѣи. Тѣи же велики крѣи дрѣи лѣи ѿ сѣи лѣ. Четврѣтими ходѣтъ въ ѧ лѣи, ѧ то извѣицино напѣиѣтъ. того дѣи извѣи сѣи крѣи ѿсѣи къ ѧ

1) ѧ кратѣи великихъ П. — врата шѣтора У.

лѣта и въ числѣ дѣи не прилагаѣтъ сѧ, за ѣже ти прѣмѣнѣхъ
вѣрѣмана лѣтѣла бѣ нова мѣца въ наплѣнѣніѣ, бѣ друуга въ малѣніѣ.
И ѡгда скончаѣтъ сѧ западнаѧ врата, вѣзвращаѣхъ сѧ, идѣхъ на
вѣсточныѣ съ свѣтоѡмъ сконѡмъ. Тако ходиѣ дѣнь и ноцѧ по крѣзѣхъ
нѣбныѣхъ ниже вѣсѣхъ крѣгохъ скорѣхъ вѣтрѣхъ нѣбныѣхъ. И дѣнь летѣши, ѡ
крылѣхъ комоуждо агглогѡ ѡ разчѣтѣни имѧѣ лоунии крѣхъ, вѣхождѣніѣ
имѣхъ по дѣи лѣхъ. По срѣхъ же нѣсе видѣхъ воѣ вѣорѣжѣнныѣ, слоужѣща
бѣнъ въ тѣмѣнѣхъ и органѣхъ непрѣстаннѡмъ гласѡмъ вѣбѡмъ пѣніѣмъ,
и насладиѣхъ сѧ посаоужаѣхъ.

VII. — И вѣзѣста мѧ мѣжа та и вѣзвѣдѣста мѧ крѣлоу
ѣхъ на бѣхъ нѣсе. И видѣхъ тоу многыѣхъ воѣ нѣнзчѣтѣніѣ, рѣкомѣнъ гри-
гори.¹⁾ И видѣніѣхъ нѣхъ ѡко видѣніѣхъ члѣкѣхъ, и величѣство ихъ вѣще цѣж-
довѣхъ великыѣхъ, и лица нѣхъ драхѣла, и малѣчѣніѣ оустѣхъ нѣхъ вѣсѣгда. И не
вѣхъ слоужѣніѣ на бѣмѣхъ нѣсе. И глѣхъ къ мѣжѣмѧ сѣщѣмѧ съ мѣножъ:
чѣсе радѣи сѧ сѣхъ драхѣли сѣло и оуниѣла лица нѣхъ и оустѣхъ нѣхъ малѣчѣща,
и нѣхъ слоужѣніѣ на сѣмъ нѣсе? И рѣхъта къ мѣнѣхъ мѣжа: сѧ сѣхъ гри-
гори, ниже ѡкрѣгошѣхъ ѡ Гѣхъ бѣ тѣмѣхъ съ кнѣзѣмъ сконѡмъ Ѣатанѣлиѣмъ, и
по нѣхъ ниже сѣхъ ходили вѣрижѣнѣци къ слѣхъ нѣхъ, ниже сѣхъ на вторѣхъ
нѣсе вѣдрѣжѣмѣи тѣможъ великожъ, ниже сѣнѣдошѣхъ на зѣмѣлѣхъ ѡ прѣ-
стола глѣхъ на мѣсто Ѣрмонѣхъ и прѣтрѣгошѣхъ вѣѣщѣніѣ на рамѣхъ горы
Ѣрмонскыѣ, и вѣсвѣрѣни сѧ зѣмѣлѣхъ дѣлами нѣхъ, и жѣни члѣкыѣхъ велико
зѣло творѣхъ въ всѣхъ вѣрѣмѣна вѣѣка сѣго, вѣзаконѡужѣще творѣще смѣ-
шѣніѣ, и раждаѣхъ сѧ испѣли и цѣждѣкѣ кѣлици и великѣхъ нѣпрѣмѣнѣхъ.
И тогѡ ради вѣсѣди нѣхъ бѣхъ великоѣхъ сѣждѡмъ, и рыдаѣхъ братѣи своѣхъ,
и оукорѣны бѣждѣхъ въ дѣньхъ великыѣхъ глѣхъ. И рѣхъхъ григориѣмъ: азѣхъ ви-
дѣхъ братѣи вѣшѣхъ и творѣніѣхъ нѣхъ и мѣжѣніѣхъ нѣхъ и великѣхъ молѣніѣхъ
нѣхъ, и азѣхъ мѣлѣхъ сѧ ѡ нѣхъ, и нѣхъ вѣсѣдѣлиѣхъ мѣхъ Гѣхъ подъ зѣмѣлѣхъ,
дондѣжѣхъ скончаѣхъ сѧ нѣбо и зѣмѣлѣхъ въ вѣкыѣхъ. И рѣхъхъ: вѣсѣкѣмѣхъ
ждѣте братѣи своѣхъ, а не слоужѣте прѣхъ лицѣмъ глѣмъ? Постаѣвите
слоужѣнѣхъ вѣше и слоужѣте прѣхъ лицѣмъ глѣмъ, да не прогнѣѣѣѣѣѣѣ Гѣхъ
бѣхъ вѣшегѡ до концѣхъ. Послаоужѣшиѣхъ наказѣніѣхъ моѣгѡ и стѣшѣхъ на
чѣтири чѣниѣхъ нѣсе сѣхъ. И сѣхъ стоужѡу мѣхъ съ мѣжѣмѧ сѣмѧ, и
вѣстрѣѣѣѣѣѣхъ дѣри трѣѣхъ вѣкоупѣхъ глѣсѡмъ великоѣмъ, вѣспѣхъшѣхъ григори
Ѣдиногѣленѡ, и вѣзыдѣхъ глѣхъ нѣхъ прѣхъ лицѣмъ глѣмъ.

VIII. — И вѣзѣста мѧ ѡсѣждѡу мѣжа та и вѣзвѣсѣста мѧ на
бѣхъ нѣсе. И видѣхъ тоу ѡ чѣхъ аггѣлѣхъ прѣсѣвѣтѣли и сѣлѣнныѣхъ зѣло и
лица нѣхъ сѣлѣѣѣхъ пѣхъ лоуѣхъ сѣлѣнныѣхъхъ лѣщѣще сѧ, и нѣхъ разѣличѣлѣхъ ли-
цоу или вѣдрѣжѣніѣхъ или сѣпрѣложѣніѣхъ вѣсѣди нѣхъ. И ты чѣниѣхъ

1) григориѣ Я.

лице. И лице ѿго силно и прѣславно, чюдно и прѣоужасно, грозно и притранно.¹⁾ Кто ѿсмѣ азъ повѣдати нѣвѣстовъ сщїство г҃нѣ и лице ѿго прѣдїкно и нѣсповѣдїмоє, и лнкъ многоученны ѿго и многѣлнн и прѣвѣлнны и нрѣжкоткорѣнн прѣстоль г҃нѣ, и лн-
костоенїѣ вкрѣжѣ ѿго херѣвнѣ и сѣрафїмскыѣ вѣм, и нѣмѣлѣчнѣ пѣнїѣ нѣ, вѣразѣ красоте ѿго нѣпрѣмѣннѣ и нѣсповѣднѣ, и вѣлн-
котоу славы ѿго кто нѣсповѣсть? И падѣ ннцѣ и поклоннѣ сѣ г҃нѣ. И г҃ъ ѡусти скономн рѣ къ мнѣ: дрѣзѣн, ѣношѣ, нѣ вѣн сѣ! Бѣстѣнн и стѣнн прѣѣ лнцѣмъ монѣмъ вѣ вѣкы. И вѣзѣдѣнжѣ мѣ Ми-
хѣлнѣ архнстратнгѣ г҃нѣ и прнвѣ мѣ прѣѣ лнцѣ г҃нѣ, и рѣ г҃ъ слоугѣмъ скономъ, нѣскоушѣж нѣ: да вѣстѣпнѣтѣ ѣнохъ стоѣтн прѣѣ лнцѣмъ монѣмъ къ вѣкы. И поклонншѣ слѣкны г҃нѣ и рѣшѣ: да ѡустѣпнѣтѣ по г҃лоу твоѣму. И г҃ла г҃ъ Мнхѣлоу: прнстѣпнѣ и сѣвѣлѣцн ѣнохѣ сѣ вѣмннѣ рнзѣ и помажнѣ ѿго мастїж вѣбѣж моѣж; шѣлѣцн ѿго къ рнзѣ славы моѣж. И тако сѣтворн Мнхѣлѣ, шѣво жѣ рѣ ѣмоу г҃ъ, помазѣ мѣ и шѣлѣчѣ мѣ. И вѣдѣнїѣ маслѣ шѣного паѣ сѣвѣтѣ вѣлнклѣ, и мастѣ ѿго шѣко росѣ вѣлѣ, и вѣонѣ ѿго и сѣмрнѣ и шѣко лоуѣ сѣлнчнѣ лѣстѣшѣ сѣ. И сѣглѣдѣ сѣ сѣмъ и бѣшѣ шѣко вѣдннѣ шѣ славынѣ ѿго и нѣ бѣшѣ разлнчїѣж ѡзѣорнѣго.

Х. — И вѣзѣ г҃ъ вѣдиногѣ шѣ архѣлѣгѣ скономъ, нѣмннѣмъ Брѣвѣонѣлѣ, нѣжѣ и вѣшѣж скорѣѣ мѣждрѣстїѣж пѣчѣ ннѣшѣ архѣлѣгѣ и нѣлнскоуѣ вѣѣ дѣлѣ г҃нѣ. И г҃ла г҃ъ Брѣвѣонѣлоу: нѣзннскн кннгы шѣ хрѣннлннцѣ монѣмъ и вѣзѣмн трѣстѣ и дѣждѣ ѣнохѣвн и сѣжнн ѣмоу кннгы. И ѡускорн Брѣвѣонѣлѣ и прннскѣ къ мнѣ кннгы нѣзѣшнннѣ нѣзмѣрнѣмъ и дѣмн трѣстѣ скорѣпнскнѣ нѣз рѣжкѣ сѣвоѣж. И вѣ г҃лѣ мн вѣсѣ дѣлѣ нѣбѣшѣ и зѣмлѣ, и морѣ и вѣсѣшѣ стѣхѣхн прѣ-
хѣждѣнїѣ нѣ, и шѣстѣїѣ нѣ и жнѣотгрѣмѣнїѣ нѣ, и сѣлнцѣ и лоуѣж и зѣлѣзѣ и шѣстѣїѣ нѣзмѣннїѣ нѣ, и вѣрѣмѣнѣ и лѣтѣ, и дѣнн и чѣсн, и вѣсхѣдн шѣлѣкѣ, нѣсхѣдн вѣтѣрннн, аг҃лѣскѣ чнслѣ, и пѣснн вѣшѣрѣжнннѣ вѣон, вѣсѣкѣж вѣшѣ члѣкѣжѣ, и вѣсѣкѣж ѣзѣкѣ пѣскннн, и жнѣтїѣ члѣчѣ и зѣповѣдн и поуѣнїѣ, и сѣлѣдѣког҃лнѣ пѣнїѣ, и вѣсѣ,

¹⁾ Въ Я. се говори вече за 8°, 9° и 10° небеса: И постави мѣ прѣѣ лнцѣмъ г҃нѣмъ, и вѣдѣшѣ вѣсѣмѣ нѣбо, вѣжѣ нарѣтѣмъ по вѣрннскомѣу ѣзѣкѣ мѣжѣлодѣ, прѣмѣнннѣтѣ вѣрѣмннѣмъ соухѣтн и мѣкрѣтн ѣмѣ вѣоуѣїѣмъ, ѣжѣ сѣшѣ вѣрѣхѣу сѣдѣмѣго нѣбѣсн. И вѣдѣшѣ дѣкѣтѣмѣ нѣбо, вѣжѣ по вѣрннскомѣу ѣзѣкѣу коуѣхѣвнѣмъ нарѣтѣмъ, нѣдѣшѣ сѣшѣ домѣвѣ нѣйшнѣмъ вѣоуѣїѣмъ вѣмъ. И на ѣтѣвѣ нѣбо аравѣдѣ вѣдѣшѣ вѣдннїѣ лнцѣ г҃нѣ шѣкожѣ жнѣлѣзѣо рѣжѣїѣжнѣо шѣ огнѣ нѣзннскнѣ, и нѣскрѣ нѣскоуѣшѣтѣ и жнѣжѣтѣ. Тако и азѣ вѣдѣшѣ лнцѣ г҃нѣ. Лнцѣ жѣ г҃нѣ нѣнѣсповѣднѣмоѣ вѣ, чѣюно и прѣоужасно и прѣѣстрашно.

ѡлко ꙗвѣѣтꙗ поꙋчати сѧ. Исповѣда ми Брѣвоуѡ дѣи ѡ и ноци ѡ, и не прѣмѡѡкоша оустѧ ѡго глѡща. ѡз же не почи пиши всѣ знаменїѧ всѧ жтварн. И ѡко скончаѣ дѣи ѡ и ноци ѡ, и глѡ къ ѡнѣ Брѣвоуѡ: сѧ ѡлко ти сповѣдоѣ и ѡлко написа; сѣди напиши всѧ дѡѡж члѣчѧ, ѡлко иѣ не рождѣно, и мѣста иѣ оꙋготована до вѣка, вѣсѧ ко дѡѡж оꙋготована сѧ прѣжде къѡбражїѧ зїмѧго. И сѣдѣѣ оꙋгоꙋбѣ ѡ дѣи и ѡ ноци и списаѣ всѧ извѣстѧ, и писаѣ тѣс книгѧ.

XI. — И възвѣа ма Гѣ и ре ми: Ёноши, сѣди шшоуѣа ми
 съ Гакринло^м. И поклоннѣ сѣ Гѣн. И гѣа къ мнѣ Гѣ: Ёноши, ёанко
 виднши и ёанка сѣ^т стоуѣа и ходоуѣа и съврѣшнѣа мноуѣа, аз же
 кѣзѣкѣшаа тебе, прѣждѣ даже всѣа испрѣко ёанкоуѣа сътвори^х ѿ
 нѣбытѣа и ѿ нѣвиднмы^х виднмо. Ни агѣл^м бо монѣ ни кѣзѣкѣстнѣ
 таннн моѣ, ни повѣда^х нѣ кѣстанѣа нѣ, ни моѣ ёсконечнѣа и нѣ-
 разоуѣмнѣа разѣмыслишѣа тѣарн, нже тѣѣ кѣзѣкѣшаа днѣ. Прѣжѣ
 бо даже нѣ бышѣа ёнмаа всѣа, аз ѣднѣ проходоуѣа къ нѣнѣм^ы,
 шко сѣнцѣа, ѿ кѣстоуѣа на запа^{дѣ}, и ѿ запады и на кѣстоуѣа. Нж
 сѣнцѣа нма^т покои сѣѣѣа, аз же нѣ шѣрѣто^х покои, занѣ кѣсѣ ёст-
 вора.¹⁾ И оуѣмислы^х же постакиѣи шсноуѣанѣа, сътвориѣи тѣарѣа кн-
 днмѣа. И повѣлѣ^х въ испрѣннѣ^х ²⁾ да сѣннѣдѣ^т ёдннѣа ѿ нѣвиднмы^х
 виднмо. И сѣннѣдѣа ёдонѣа прѣкѣлн^к зѣло. И смотрнѣа ёго, и сѣа
 чрѣѣѣа тѣа ннн сѣѣѣа кѣнѣаго. И рѣко^х къ нѣмоуѣа: рѣѣрѣшн сѣа,
 ёдонѣа, и ёждн ёнмо раждаѣмо нс тѣѣа! И раздрѣшн сѣа, нзѣдѣа
 сѣѣѣа прѣкѣлн^к, и аз же сѣѣѣа сѣѣѣа. И како носѣшоуѣа сѣа сѣѣѣа,
 и ѿ сѣѣѣа кѣзѣдѣа кѣѣѣа кѣнѣкѣа шѣлѣа всѣа тѣарѣа, жже аз помы-
 сли^х сътвориѣи. И видѣ^х шко ёлѣа, и поставнѣа сѣѣѣа прѣѣсто^у и
 сѣѣдо^х на нѣ^а, и сѣѣѣа ѣнѣа жже ёлѣа: кѣзѣдн тѣа кншѣа прѣѣстола и
 оутѣрѣдн сѣа, и ёждѣа шсноуѣанѣа кншннѣа. И нѣ^ѣ прѣкѣшѣа сѣѣѣа
 ннѣа ннѣсѣа. И пакѣа вѣсклони сѣа, кѣзѣрѣ^х ѿ прѣѣстола моѣго
 и кѣзѣа^х вѣторнѣа кѣа прѣнѣспѣны^х и рѣ^х: да нзѣдѣ^т ѿ нѣнѣм^ы
 тѣрѣдн нѣнѣа. Нзѣдѣа ёрхѣа тѣрѣа и тѣѣѣа и чрѣѣа зѣло. И
 рѣ^х: разѣрѣшн сѣа. ёрхѣа, и ёждн виднмо раждаѣмо нс тѣѣа! И
 разѣрѣшн сѣа, нзѣдѣа кѣѣѣа тѣмнѣа прѣкѣлн^к зѣло, носѣа тѣарѣа дол-
 ны^х вѣѣѣа. И видѣ^х шко добро и рѣ^х къ нѣмѣа: сѣннѣдн тн дол-
 лоуѣа и оутѣрѣдн сѣа! И бѣ^ѣ шсноуѣанѣа ннжннѣа. И нѣ^ѣ подѣа тѣмѣа
 ннѣа ннѣсѣа. И покѣлѣ^х да кѣзѣмѣѣа сѣа ѿ сѣѣѣа и ѿ тѣмнн и
 рѣ^х: ёждн тѣѣѣа и шѣнѣа ³⁾ сѣѣѣа! И то прѣѣстрѣ^х и бѣ^ѣ вѣда.

¹⁾ Бѣа бѣхъ творѣи П. — ²⁾ Бѣ прѣисподѣныи Я.

8) ОБВИТО Я.

И прострѣхъ вѣрхоу тѣмъ ннжі скѣта, и тако воды оутвѣрдихъ сирѣхъ бѣнж. И основахъ скѣтомъ окржгоу воды и сътворихъ ѿ кржъ вѣноутрѣждоу и вѣобразихъ іако хроустанъ, мокро и соухо сирѣхъ стѣкло и ледъ вѣхсждѣніа водамъ нинимъ стнхїамъ. И оуказахъ комоуждо свои пжтѣ ѿ минъ звѣздамъ, кааждо ихъ на своиѣ нѣси, тако да гряджѣтъ. И видѣхъ іако добро, и разлжчнѣ мїждоу скѣтомъ и тѣмъож, сирѣхъ прсѣрѣ воды сждоу и сждоу, и рекохъ свѣтокн: бжди ти днѣ! И покїлѣхъ тѣмѣ да бждѣтъ ноцї, и вѣхъ кѣчїрь и пакы вѣхъ оутро, то вѣхъ днѣ. Тако оутвѣрдихъ нѣсїны кржгы и рекохъ да съберѣмъ вода долнѣа, нжї вѣхъ по нѣсїмъ вѣхъ събранїе бѣдно и да нсѣхнжѣтъ вѣхнїї ѿж, и вѣхъ тако. И ѿ вѣхъ сътворихъ камїнїи тврѣдо и вїанко. И ѿ камїнїи сѣгрѣзхъ соухо, и нарїкохъ соушж зїмлѣ. И посрѣдѣхъ зїмлѣ нарїкохъ оупадохъ, сирѣхъ вїаднж. Морє събрахъ на бѣдно мѣсто и свѣзѣхъ ѿго, и рѣхъ морїкн: сї даж ти прѣлѣхъ вѣчїнь, и нї прѣтрѣгнїши сѣмъ ѿ своиѣхъ вѣхъ. И тако вѣхъ тврѣдѣхъ вѣдржжнѣхъ и основѣхъ вѣрхоу вѣхъ. Сї днѣхъ прѣвозданнїи сїбѣ нарїкохъ. Тогда вѣхъ кѣрѣхъ и пакы оутро, и вѣхъ днѣхъ бѣ. И кѣхъ вѣхъ жїе сконїхъ нѣнїны вѣразовахъ вгнїно вѣхътво. Вѣхърѣхъ око мое на тврѣдн и много жїстоки камїнїи и ѿ вѣхълїстанїа ока моего и вѣспрїжѣхъ и млѣннїи ітѣко водномъ, и вгнѣхъ кѣхъ водѣхъ и вода вѣхъ вгнїи, нн снїи вногѣ оу҃гашѣмъ, нн вногѣ всоушѣмъ, то рѣдн млѣнїа слнчнѣгѣхъ взарнїї вѣхътрѣхнїї и свѣхътлѣхнїїа вѣхъ, и мїкка вода тврѣжда камїно жїстокаго вѣхъ. И ѿ камїнїї оу҃сѣкохъ вгнѣхъ вїанкы, и ѿ вгнѣхъ сътворихъ чннїи вїсплѣтнїїхъ вонїи тѣхъ аглѣхъ, и вржжїа нѣхъ вгнѣхъ на и вѣждѣхъ нѣхъ пламнїи палїщѣхъ; и покїлѣхъ да сто жѣхъ кѣждѣхъ вѣхъ своиѣхъ чнноу. Бѣднїи жїе ѿ чнна архѣгѣкаго вѣхърѣцїи сѣмъ съ чнномъ сжщїи под ннїи, вѣхъспрїжѣхъ мнїсѣхъ нїмошнжѣхъ, да поставнїи прѣстѣоль свои вѣхъшїи вѣхълахъ на зїмлѣ, да бждѣтъ тжчїи мои силѣхъ. И вѣхърѣгохъ ѿго съ вїсѣхътн съ аглїи ѿго. И вѣхъ лѣтамъ по вѣздоухоу вїнж вѣрхоу вїаднїи. И сътворихъ тако вѣхъ нѣсѣа, и вѣхъ днѣхъ трїтїи. И вѣхъ трїтн днѣхъ покїлѣхъ зїмлѣхъ вѣхърастїтн дрѣва вїанкѣхъ и горы, вѣхъкжхъ трѣкжхъ слѣдкжхъ и вѣхъсѣкохъ сѣмъ сѣжмѣ. Посаднїи рѣнїи и затворнїи и положнїи вржжнїкы пламнїннїи аглїи. И тако сътворихъ зїмлѣхъ обнѣовлїнїи. И тогда вѣхъ кѣрѣхъ и вѣхъ оутро, днѣхъ дѣ. И вѣхъ чѣхъврѣтн днѣхъ покїлѣхъ да боу҃хътѣхъ свѣхътнїа вїанка на кржзѣхъхъ нѣсїннїи. На прѣхъво и внїшнїи вржзѣхъхъ поставнїи звѣхъзджхъ Кронось, на бѣ-мѣхъ ннжіи поставнїихъ Пфроднѣхъ, на гѣ-мѣхъ Пррнсь, на дѣ-мѣхъ Глїцїи, на бѣ-мѣхъ Зїоусь, на бѣ-мѣхъ Ёрмїсь, на бѣ-мѣхъ Лѣоу҃нж. И мнїшннїи звѣхъздамнїи оу҃краснїи аглїи долнїи. И поставнїи слнцїи на прѣсѣхъхънїїи днїи, а лѣоу҃нж и звѣхъзды на прѣсѣхъхънїїи ноцнїи, и слнцїи да хѣднѣхъ по комоуждо жнѣхъотоу, и жнѣхъотѣхъ вѣхъ-тѣхъ вѣхъхъсждѣнїи мнѣхъоу.

И положихъ имена нѣ и живо¹ грѣмѣніи нѣ и новорожденіа нѣ и часотвореніа нѣ како шехоудѣ. И тогда бы^ѿ ношѣ и бы^ѿ оутро, днѣ ѿ. И въ днѣ пѣти повелѣхъ море, и породѣ рыбы и птици многоразличныи, и вѣсѣхъ гады лззѣшѣ по земли и хоудѣшѣ по земли четвороногѣ и парѣшѣ по въздуху, мжжескѣ пѣ и женскѣ, и вѣсѣхъ дшж дншжцоу вѣхъ животныи^{хъ}. И бы^ѿ вечерѣ, и бы^ѿ пакы оутро, днѣ ѿ. И въ шести днѣ повелѣхъ мои мждрости сътворити чѣла ѿ ѿ-мнѣ състави: пѣтѣ іго ѿ землѣ, крѣтѣ іго ѿ роси и слнца, ѿчи іго ѿ бездны морскыи, кости ѿ каменіа, помыслѣ іго ѿ брѣзности агѣлакыи шела^{хъ},¹⁾ жнлы іго и косми ѿ тракы земніи, дшж іго ѿ дѣла моиго и ѿ вѣтра. И дахъ імоу ѿ ісѣтѣ: слоухъ къ пѣти, възрѣніи ѿчию, шбонѣніи дшжкѣно, шсѣзаніа жнлы, вѣкоушніи крѣкы, кости трѣпѣніи, помыслоу сладость. ѿ помыслихъ хитроу слово сказати, ѿ невидимаго жи и видимаго вѣтѣа създахъ чѣла ѿ обоіго, сѣмрѣи и живо^ѿ, и шбразѣ вѣстѣ слово, шкы нѣкакоу тѣварѣ йнж въ величѣ малж, и пакы въ малѣ великж. И на земли поставихъ іго агѣла втораго чѣна и велика и славада. И поставихъ іго црѣи землѣ, нмѣшѣ мои мждростѣж, и не бѣ імоу подобна на земли и ѿ сжщнѣ тѣвари мои^{хъ}. И поставихъ імоу нмѣ ѿ чѣтыри състави: ѿ вѣстоу, ѿ запа, ѿ сѣвера, ѿ юга. И поставихъ імоу дѣи вѣзды нарочити и рѣкы нмѣ іго пѣа^{хъ}. И дахъ імѣи волю іго и оуказѣхъ імоу ѿ пѣти, сѣхъ и тѣмж, и рѣхъ імоу: се ти добро, а се зло, да оуѣхъ любов ли нмѣхъ къ мѣнѣ или ненавнѣсть, да шкнѣт сѣ въ родѣ іго любѣшнѣи мѣ. Пѣ же видѣхъ ісѣтѣи іго, ш нжи не вѣшѣи своіго ісѣтѣа, того ради нехѣдиніи ѿ горѣ сѣгрѣшнѣи, шко сѣгрѣшнѣи імоу ісѣтѣи, и рѣхъ: по сѣгрѣшнѣи ннѣи развѣхъ сѣмрѣи. И поставихъ імоу сѣнѣи, и вѣложихъ імоу сѣнѣи, и оуспѣи. И възѣхъ імоу спѣшцоу рѣбро и сътвори^{хъ} імоу женж, и жинож да прѣидѣтѣ імоу сѣмрѣи. И възѣхъ послѣднѣи слово іго и нарикохъ йн нмѣи Мѣти, срѣхъ ѿвѣка. пѣа^{хъ} Мѣти землѣнѣи и жнзнь же. И сътвори^{хъ} шградж въ ѿдомѣ на вѣстоуцѣ, и да блудѣхъ заѣхъ и храни^{хъ} заповѣхъ. И сътвори^{хъ} імоу йбеса ѿвѣрѣста, да зрѣт агѣли пожшѣи пѣхъ побѣднѣж. И сѣхъ вѣзмрѣчныи вѣхъ вынж въ ранѣи. И разоумѣхъ дѣаѣѣ, шко дрѣгы мирѣ хошж сътворити, занѣже повннжло се ісѣтѣи пѣамоу на земли и шбладати и црѣтовати нмѣи. дѣаѣѣ ісѣтѣи долѣшнѣи мѣстѣи бждѣхъ вѣхъ, шко вѣжѣи сътворилѣхъ съ йбеси сотона, шко нмѣи імоу вѣшж ѿатанѣи^{хъ}; тѣхъ сѣи прѣмѣнѣи ѿ агѣлѣи, вѣтѣа не прѣмѣнѣи, нж мысль, шко же оумѣи правѣдныи^{хъ} и грѣшныи^{хъ}, и разоумѣхъ свож шсждиніи и грѣхъ нжи сѣгрѣшнѣи прѣждѣи. И того ради

¹⁾ и ѿ шблѣакыи Я.

сътвори въ родѣ твоѣмъ. Възъ оубо съвѣмъ злобѣ члчмъ, шко не понесжѣ шрѣма, нже азъ въздвижнхъ нмъ, и ѿвергошж шрѣмъ мон и възспрѣжѣ нни шрѣмъ, и възсѣкаше сѣмина поустошнаа и поклонишѣ богwmъ соуднымъ и ѿринжше можѣ единство, и всѣ зѣмла съгрѣши сѣмъ неправдами и шендами и прѣлюбоудѣнство и зло слоуженіе. И того ради азъ наведѣхъ потопа на зѣмла, и зѣмла сама съкроушитъ сѣмъ въ тмѣніе велико.¹⁾ И оставлѣмъ мжжа правѣдна ѿ племени твоѣго съ възсѣмъ домwmъ ѣго, нже сътвориши по воли моѣи, и ѿ сѣмине нѣ възстаѣтъ родъ ннѣ послѣднѣи много, нжѣ ѿ тѣхъ мнози нѣсѣти бжджѣтъ сѣло. И въ изводѣ рода то шѣла нмъ книги ржкописаніа твоѣго и ѿцѣ твоѣхъ, нмже стражѣ зѣмни показовати нмжѣмъ мжжи вѣрниѣ оугодникоу монѣ, нже имени моѣго възсоудѣ не призвѣжѣтъ, и ты скажѣтъ родоу шномоу, и шни, почѣтишѣмъ прославѣтъ сѣмъ въ послѣдокъ, нжѣли прѣвѣмъ.

Нѣкѣ же, Ѣноше, дажѣ ти рокъ прѣжаніа²⁾ ѣ дѣи сътворити въ домѣ твоѣмъ, испокѣдати сѣноу твоѣмъ всѣмъ и домочадцѣмъ твоѣмъ вѣсѣ ѿ лица моѣго, да слышѣтъ глѣноу нмъ тобѣ, и прочѣтѣтѣ и разоумѣжѣтѣ, шко нѣ иного развѣкѣ мѣни, и всѣи да съхранѣтѣ заповѣди твоѣ и начинѣтѣ книги ржкописаніе твоѣго. И по ѣ-тихъ днѣхъ азъ пошлѣмъ по тѣмъ аггѣла моѣго, и възмѣмъ тѣмъ ѿ зѣмла и ѿ сѣновъ твоѣхъ къ мнѣ.

XII. — И възвѣа Гѣѣ ѣдиногѣ ѿ аггѣла старѣишиѣ, страшна и грѣзна, и постави ѣго ѣ мѣни. И видѣніе аггѣла того бѣло шко снѣгъ, и ржцѣ ѣго ѣ видѣніе нмѣща стоудѣнѣ великѣ. И оустѣдѣ лица моѣ, занѣ не трѣпѣхъ страха гѣѣ, шко же нѣмъ мощно трѣпѣти шгнѣ пишнаго и зноа слѣнѣчнаго и мрѣза въздоушнаго. И рѣ Гѣѣ къ мнѣ: Ѣноше, аще не оустѣди сѣмъ лица твоѣмъ зѣдѣ, не можѣтѣ члѣкѣ зрѣти лица твоѣго. И рѣ Гѣѣмъ мжжѣма шнѣма, възвѣдшнма мѣмъ прѣждѣ: да сънидѣтѣ Ѣнохъ на зѣмла съ кама, и пождѣи ѣго до оуточного дѣи. И поставиша мѣмъ ноціи на шдрѣ моѣмъ. И Мѣтоушаламъ чаашѣ пришествіе моѣго, въ дѣи и вѣ ноши стрѣгынѣ стражѣ ѣ шдра моѣго. И оужасѣмъ бѣѣ ѣгда слыша моѣ пришествіе. И рѣхъ ѣмоу, да сънидѣжѣтѣ сѣмъ всѣи домочадци монѣ. Възъ же глѣхъ къ нмъ:

XIII—XVII. (Прѣповторение на горното. Енохъ разказѣва на своитѣмъ родни всичко, каквото видѣлъ на небесата, и ги съвѣтѣва какъ да живѣятъ угодно прѣдъ Бога).

¹⁾ Странична бѣлѣжка: Ѣ Ибраамѣ и Монсѣа и сѣноу Ѣилѣвъ и ш съгрѣшени нмъ. — ²⁾ ржкопрѣданіе У.

крилѣ и, като го възвеличили къмъ първото небе, той видѣлъ облацитѣ, надъ тѣхъ въздуха и аера, и билъ поставенъ на самото небе. Тамъ му показали обширно море, по-големо отъ земното, послѣ привели прѣдъ него началниците на звѣзднитѣ чинове и му показали 200 ангели, които началствували на звѣздитѣ, на небесата и на планетитѣ. Той видѣлъ още пазилищата на стихитѣ — снѣгъ, градушка, облаци, роса, и ангелитѣ, които имъ началствуватъ. На *второто небе* било мракъ. Тамъ видѣлъ увиснали въ вериги мрачни ангели, които нѣкога били отстѣпили отъ Бога заедно съ своя началникъ (Сатанаилъ) и съ ангелитѣ, които сж на петото небе. Енохъ се помолилъ за тѣхъ. На *третото небе* Енохъ билъ поставенъ срѣдъ рая. Тамъ се намирали всевъзможни хубави дървета, плодове и яденета благовонни, и въ срѣдата на рая се възвисявало дървото на живота, на което почивалъ Богъ, когато слизалъ въ рая. Това дърво било съ неизказана хубостъ и покривало съ клонетѣ си цѣлия рай. Въ него се съчетавали качества на всички тамъ насадени дървета и плодове. Коренътъ му билъ въ рая, при земния изходъ. Раятъ се намиралъ между тлѣнието и нетлѣнието. Отъ него изтичали два извора: отъ единия извираше медъ и млѣко, (а отъ другия?) елей и вино; тѣ се раздѣляли на четири, минавали въ Едомския рай между тлѣнието и нетлѣнието и, като се подѣляли на 40 части, разливали се по земята. Раятъ се пази отъ 300 ангели, които славословѣли и служели на Бога постоянно; той билъ отреденъ за праведниците. На сѣверната страна на третото небе било показано на Еноха страшното и мрачно мѣсто за вѣчната мъка, пазено отъ немилостиви ангели. На *четвъртото небе* двамината ангели показали на Еноха слънцето и мѣсеца и тѣхното постоянно и бързо като вѣтъръ движение. Той видѣлъ колесницата, на която се возѣло слънцето; въ десно и въ лѣво я придружавали 4 голѣми звѣзди, а тѣ пъкъ били спътствувани отъ по 1000 по-малки звѣзди, или всичко 8000. Колесницата била прѣдхождана денѣ отъ 15 миряди ангели, а нощѣ отъ 1000 шестокрили ангели; 100 души отъ ангелитѣ давали огънь на слънцето. Такава е била дружината на слънцето. Самата пъкъ колесница била теглена отъ два летящи духа, всѣки съ по 12 крилѣ. Тѣ били като птици, едната като фениксъ, другата като халкедра. Лица имали лѣвски; глава, крака и

опашка крокодилски; цвѣтъ имали като небесната джга, а на голѣмина били 900 мѣри. На източната страна на сѣщото четвърто небе Енохъ видѣлъ грамаднитѣ 6 врати, изъ които по редъ излиза слънцето, за да обхожда свѣта. На западната страна видѣлъ други 5 голѣми врати, прѣзъ които захожда слънцето. При излизането си отъ западнитѣ врата, 400 ангели вземали слънчевия вѣнецъ, за да го занесатъ на Бога, а слънцето съ колесницата вървѣло безъ свѣтлина прѣзъ нощъта. Въ 8-ия часъ на нощъта ангелитѣ слагали пакъ вѣнца на слънцето, а феникстъ и хелкедрата му пѣли стихове, поради което всички птици тогава удряли съ крилѣ и запѣвали отъ радостъ, че свѣтлината ще се прѣсне по свѣта. Енохъ видѣлъ сѣщо и 12-тѣхъ врати на изтокъ и на западъ, прѣзъ които влиза и излиза мѣсечината при своята обиколка. Посрѣдъ небето вѣоржжени воини служели Богу, като му пѣли и свирѣли съ тимпани и органи. На *петото небе*, дѣто нѣмало никакво служене, Енохъ видѣлъ безчетъ воини, наричани григори (бдящи) — грамадни великани, посърнали и мълчаливи. Туй били отдѣлилитѣ се отъ Бога съ своя князь Сатанаила ангели, каквито сѣ и тѣхнитѣ послѣдватели, що се мжчатъ на второто небе. Тѣ нѣкога били слѣзли на земята, на Ермонската планина, и отъ смѣшението имъ съ женитѣ чловѣчески се народили великанитѣ. Енохъ ги подканилъ да не чакатъ своитѣ грѣшни събрата отъ второто небе, а да запѣятъ хваления Богу, което григоритѣ и направили. На *шестото небе* Енохъ видѣлъ 7 чети свѣтли и сияйни ангели, които началствували надъ небеснитѣ свѣтила и на всичко, що става на небето и на земята, и записвали дѣянията на човѣшкитѣ души; посрѣдъ тѣхъ имало 7 феникса, 7 херувима и 7 шестокрилати. Всички едногласно пѣли и радвали Бога. На *седмото небе* Енохъ видѣлъ голѣма свѣтлина, срѣдъ която стоели множество огнени ангелски чинове: архангели, безплътни сили, господства, начала, власти, херувими, серафими, прѣстоли и многочни. Енохъ билъ доведенъ между тѣхъ и съзрѣлъ отдалече Бога на своя прѣстолъ, а прѣдъ него на 10 степеня били наредени всичкитѣ небесни воинства, кланещи се и пѣещи; славнитѣ херувими и серафими не отстъпвали ни день, ни нощъ отпрѣдъ божиеото лице, за да му служатъ, а шестокрилитѣ го засѣняли и му пѣли. Когато двамината спяжници оставили тукъ Еноха, той изтрѣпналъ отъ страхъ

и, като падналъ на лицето си, извикалъ: Горко ми, какво ме сполѣтъ! Тогава Богъ изпратилъ при него единъ отъ славнитѣ, архангелъ Гаврила, да го ободри и да го възведе до прѣстола господень. И като листъ, духнатъ отъ вѣтъра, Енохъ билъ взетъ и понесенъ отъ архангелъ Гаврила прѣдъ лицето господне, лице „силно и прѣславно, чудно и прѣужасно, страшно и притранно“.¹⁾ Прѣдивна и неизказана била гледката на божия прѣстолъ, окръженъ отъ архангели и величие. Като падналъ на лицето си Енохъ, Богъ го ободрилъ да стане, и архистратигъ Михаилъ го подигналъ и привелъ прѣдъ Бога. Богъ заповѣдалъ на Михаила да съблѣче земното одѣяние на Еноха, да го помаже съ масть и да го облѣче въ божии одежди, слѣдъ което Енохъ заприличалъ на славнитѣ божии служители.

Богъ поръчалъ на най-мъдрия си архангелъ Вревоила да изнесе книгитѣ, да даде Еноху трѣстъ и да му диктува, за да изпише всички тайни на небето и на земята. Енохъ писалъ 30 дни и 30 нощи. Послѣ Вревоилъ диктувалъ още толкова врѣме за нероденитѣ още чловѣчески души и за тѣхната сждба. Енохъ написалъ всичко 366 книги.

Тогава Богъ повикалъ Еноха да седне заедно съ Гаврила отъ лѣвата му страна, па му открилъ тайни, каквито и ангелитѣ не знаели, и му разказалъ какъ е създакъ свѣта. Когато още не сжществували видимитѣ нѣща, Богъ се намиралъ въ постоянно движение, и, заетъ съ творението, носѣлъ се изъ невидимия миръ отъ изтокъ на западъ. Най-напрѣдъ заповѣдалъ на невидимото да слѣзе отъ висинитѣ и да стане видимо, основа на горния видимъ миръ. Тогава слѣзълъ великиятъ Адоилъ и произвелъ голѣма свѣтлина, срѣдъ която Богъ поставилъ прѣстола си. Свѣтлината се намирала и надъ прѣстола, и по-горѣ нѣмало вече нищо. Послѣ Богъ заповѣдалъ да излѣзе отъ бездната невидимото. Излѣзълъ Архасъ твърдъ, тежъкъ и червенъ и, по Божие повеление, произвелъ основитѣ на долния тъменъ видимъ миръ, подъ който нѣмало нищо друго. Отъ свѣтлото и отъ тъмното станала волята и била прострѣна върху тъмнината, подъ свѣтлината. Около водата Богъ направилъ 7 хрустални небесни кржга (мокро и соухо сирѣ

¹⁾ Въ Хлудовския лрѣписъ лицето божие е прѣдставено като „желѣзо разжежено“.

стъкло и медъ), всѣки съ свой пѣтъ за движение и съ своя звѣзда. На свѣтлата стихия било заповѣдано да бжде день, а на тъмната нощъ. Това билъ първиятъ день на създаването. Отъ изсѣхналитѣ вълни на поднебесната вода Богъ направилъ камънитѣ, а отъ тѣхъ сушата, земята; посрѣдъ земята била поставена бездната. Морскитѣ води били събрани на едно и имъ било заповѣдано да не излизать отъ своитѣ брѣгове. Върху водитѣ Богъ основаль твърдѣта. Прѣзъ втория день той погледналь на камънитѣ и отъ блѣсъка на окоето му произлѣзла мълнията (свѣткавицата), съставена отъ два елемента — огнь и вода (облачна). Като сѣкналь камъка, Богъ произвелъ огнь, и отъ него направилъ безплѣтнитѣ чиновѣ, тѣхнитѣ оржия и одежди. Тогава единъ отъ архангелитѣ, заедно съ подчиненитѣ нему ангели, намислилъ да постави своя прѣстолъ наль облацитѣ и да стане равенъ на Бога. Той билъ съборенъ заедно съ своитѣ съмишленици, и почналь да лѣти вѣчно по въздуха надъ бездната. Въ третия день Богъ създалъ всички растения, насадилъ рая и поставилъ да го пазятъ огнени ангели. Въ четвъртия день направилъ свѣтилата по небеснитѣ кржгове: на първия и най-високъ кржгъ поставилъ звѣздата Кроносъ, на втория — Афродита, на третия — Арисъ, на четвъртия — Слънцето, на петия — Зевсъ, на шестия — Ермисъ, на седмия — Луната; по долния аеръ поставилъ по-малкитѣ звѣзди. Богъ наредилъ слънцето да свѣти прѣзъ деня, а луната и звѣздитѣ прѣзъ нощѣта. Въ петия день създалъ рибитѣ, птицитѣ, пълзещитѣ и четвероногитѣ животни. Въ шестия день Богъ заповѣдалъ на своята мѣдрость да направи човѣка отъ 7 елемента: плѣтъта отъ земя, кръвьта — отъ роса и отъ слънцето, очитѣ — отъ морскитѣ бездни, коститѣ — отъ камъкъ, мисльта — отъ бързината на ангелитѣ, жилитѣ и косата — отъ земнитѣ трѣви, душата — отъ божия духъ и отъ вѣтъра. Съ други думи, човѣкъ билъ създаденъ отъ двѣ естества: едното видимо или смъртно, другото невидимо или безсмъртно. Името на първия човѣкъ било сложено отъ 4 елемента — четиритѣ страни на свѣта¹⁾. На Адама била дадена свободна воля и му били посочени

¹⁾ А — Ἀνατολή (изтокъ),

Д — Δύσις (западъ),

А — Ἀρκτος (сѣверъ),

М — Μεσημβρία (югъ).

два пътя на живота: свѣтлина или добро, тъмнината или зло. Отъ реброто на заспалия Адамъ Богъ направилъ жената, която нарекълъ Ева, т. е. Майка. Адамъ и Ева били поставени въ Едомъ на изтокъ, тамъ да живѣятъ и да пазятъ божията заповѣдь. Надъ тѣхъ небесата били отворени, за да слушатъ ангелското пѣние. Дяволтъ, по-рано наричанъ Сатанаилъ, като разбралъ, че Богъ ще направи другъ свѣтъ, на който да заповѣдва Адамъ, рекълъ да измами Ева. Богъ проклелъ първитѣ чловѣци за тѣхното прѣгрѣшение, станало по невѣжество; той проклелъ собствено само лошитѣ имъ дѣла, а това което той билъ по-рано благословилъ — своитѣ твари, той не проклелъ. Богъ, като далъ смъртъ на чловѣка, обѣщаль му да го избави на Второ пришествие. Въ седмия день Богъ си починалъ. Богъ изтъкналъ при това, че на всичко създадено той е единственъ творецъ и нѣма съвѣтникъ или наслѣдникъ. На Еноха заповѣдалъ да слѣзе пакъ на земята и да разкаже на своята челядь това, което е видѣлъ и научилъ и това, което е написалъ въ книгитѣ. Богъ разкрилъ на Еноха, че ще запази неговия родъ, че по-късно ще прати потопъ, за да накаже грѣшния свѣтъ, че отъ тоя потопъ ще се спаси единъ благочестивъ чловѣкъ отъ неговото поколѣние и че книгитѣ, които Енохъ ще свали отъ небето, ще послужатъ за назидание на чловѣчеството. Богъ далъ Еноху 30 дня срокъ да слѣзе на земята, съпроводенъ отъ своитѣ по-ранни ангели спътници, Самоилъ и Рагуилъ, и да разкаже видѣното. Слѣдъ това Енохъ щѣлъ да бже възнесенъ за винаги на небето.

Когато Енохъ щѣлъ да слѣзе на земята, единъ страшенъ ангелъ, бѣлъ като снѣгъ, съ ржцѣ студени като ледъ, охладилъ блѣскавото и разпалено небесно лице на Еноха, защото иначе людетѣ не биха могли да го гледатъ. Енохъ билъ сваленъ на земята отъ двамата ангели спътници и положенъ на одъра, дѣто го чакалъ день и нощъ неговия синъ Матусалъ. Като разказалъ Енохъ на своето домочадие всичко, което видѣлъ и научилъ на небето, падналъ мракъ на земята, слѣзли ангели и издигнали божия избранникъ на небето. Енохъ се родилъ, завършва книгата, въ шестия день на мѣсець Памовусъ и живѣлъ 365 години. Възнесенъ билъ въ първия день на мѣсець Нисанъ на небето, дѣто прѣстоялъ 60 дня и написалъ 366 книги, и като прѣстоялъ на земята 30 дни,

пакъ билъ възнесенъ на небето въ сщия мѣсецъ Памовусъ и въ сщия день шести. Човѣкъ се заченва, ражда се и умира въ сщия часъ.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Библийската история поменава два Еноховци: единиятъ синъ на Каина, и другиятъ — отъ Ситовото поколѣние, синъ на Яреда и баша на Матусала. За втория Енохъ Библията съобщава накжсо, че билъ благочестивъ и, като живѣлъ 365 години, Богъ го взелъ на небето (Битие V, 18—24; Посл. Евр. XI, 5). Много повече се разказва за тоя втори Енохъ въ книгата Енохъ, която била съставена прѣзъ II—I вѣкъ прѣди Христа, на еврейски или арамейски, и била четена срѣдъ месиянскитѣ срѣди, които очаквали идването на Месия и на новото царство. Съчинението е било познато още на първитѣ християни, които възприели сжщо така месиянскитѣ идеи и ги прѣнасяли върху Христа. Въ християнската литература книгата Енохъ е помената най-напрѣдъ въ Посланието на Юда, 14, 15. Първитѣ християнски писатели, като Иринеѣ, Тертулианъ, смѣтали книгата Енохова за боговдѣхновена и канонична. Въ много отъ старитѣ прѣписи на етиопската Библия тя дори стои наредъ съ другитѣ старозавѣтни книги. Едва по-късно, отъ врѣмето на Йеронима и Августина (IV—V в.), тя почва да бжде гледана като апокрифна. У мандантитѣ обаче тя продължавала да се ползува съ голѣма почитъ и да се разпространява, както за това знаемъ напр. отъ персийския историкъ Бируни (X—XI в.).¹⁾ А че книгата Енохъ била добръ известна и у гърцитѣ, знаемъ отъ откъслецитѣ отъ сжщата книга, открити прѣзъ 1887 г. въ Гизехъ (прѣписа отнасятъ къмъ VIII—XII в.), както и отъ пасажитѣ, вмѣстени въ хроникитѣ на Георгия Синкела (VIII в.) и на Кедрина (XI в.).²⁾ Гръцкитѣ текстове възхождатъ къмъ двѣ отдѣлни версии. Латинскитѣ откъслечи отъ книгата Енохъ сж прѣводъ отъ гръцки. Тѣ бидоха обнародвани отъ Чарлса и отъ Джемса.³⁾

¹⁾ Текстъ у *K. Kessler*, *Manl. Forschungen über die manichäische Religion*, Berlin 1889, стр. 314.

²⁾ Гизехскитѣ откъслечи бѣха обнародвани отъ *Bouriant* (*Mémoires publiés par les membres de la Mission arch. française au Caire*, 1892 г., т. IX, 1, стр. I—XXXII). Гизехскитѣ откъслечи и извадкитѣ у Георгия Синкела обнародваха и *Flemming und Radermacher*, *Das Buch Henoch*, Leipzig 1901.

³⁾ *Charles*, *The Book of Enoch*. Oxford 1893, стр. 372—375. — *James*, *Aporuapha anecdota*. Cambridge 1893, стр. 146 сл.

Книгата Енохъ сега е извѣстна въ двѣ пълни версии, едната етиопска, и другата старобългарска. Етиопската, за която се прѣдполага, че е прѣводъ отъ грѣцки или отъ арабски, бѣ обнародвана, прѣвеждана и обяснявана на нѣколко пѣти.¹⁾ Старобългарската версия, която прѣдставя допирни точки съ етиопската, но изобщо се различава отъ нея въ подробноститѣ, стана достояние на историко-сравнителното изучаване на апокрифитѣ едва откато тя бѣ прѣведена на общедостѣпнитѣ езици за западнитѣ учени: отъ Бонвеча²⁾ на нѣмски, отъ Морфила³⁾ на английски и отъ Соколова на латински.⁴⁾ Интересътъ, който тия учени показаха къмъ славянската версия се обяснява съ голѣмото значение, което книгата Енохъ заема въ историята на апокрифнитѣ паметници и съ факта, че до неотколѣ тя бѣ позната само по една версия, етиопската.

Въ нашата задача не влиза да прослѣдимъ грамадното влияние, което книгата Енохъ е имала върху по-новитѣ апокриф. съ космологиченъ, апокалиптиченъ и есхатологиченъ характеръ; нашата цѣль ще бѣде да посочимъ, доколко тя съдържа по-близки или по-далечни богомилски елементи

¹⁾ *J. Flemming*, Das Buch Henoch, äthiopischer Text. Leipzig 1902. — *A. Dillmann*, Das Buch Henoch übersetzt und erklärt. Leipzig 1853. — *Fr. Martin*, Le Livre d'Hénoch traduit sur le texte éthiopien. Paris 1906. — *Charles*, The Book of Enoch translated from Professor Dillmann's ethiopic text. Oxford 1893. — Руски прѣводъ по Дилмановия у *А. Смирновъ*, Книга Еноха. Казань. 1888. Тамъ сж помѣстени и извадкитѣ изъ Еноха въ хрониката на Георгия Синкела.

²⁾ *N. Bonwetsch*, Das slavische Henochbuch. Berlin 1896 (въ Abhandlungen der kön. Gesellschaften der Wissenschaften zu Göttingen. Philol.- Hist. Classe, I, № 3). Бонвечъ дава прѣводъ на обширната версия по късния Полтавски прѣписъ и по съкратената на Новаковича.

³⁾ *W. R. Morfill*, The Book of the Secrets of Enoch. Translated from the stavonic. With introduction, notes and indices by R. H. Charles. Oxford 1896. За основа на своето издание Морфилъ взема Полтавския рѣкописъ съ варианти отъ другитѣ прѣписи.

⁴⁾ *М. И. Соколовъ*, Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Вып. третій. VIII. Славянская книга Еноха (Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Др. Росс. 1899 г. кн. IV). Тукъ Соколовъ издаде три славянски текста, като взе за основа срѣднбългарския въ Бѣлградъ и го прѣведе на латински. Слѣдъ смъртта на автора, М. Сперански приготви за издание горѣпоменатата вече монография на Соколова: Славянская книга Еноха праведнаго. Москва 1910. Тамъ е прибавена литературата по въпроса, дадени сж вариантитѣ отъ втория български прѣписъ, тоя на Яцимирски и пр.

и доколко, слѣдвателно, тя е била приемана или използвана отъ богомилитѣ.

По-горѣ видѣхме, че богомилитѣ се отнасяли изобщо неприязнено къмъ старозавѣтнитѣ книги и особено къмъ Мойсеевитѣ. Апокрифната книга Енохъ, чието срѣдишно лице се явява едно отъ старозавѣтнитѣ лица, не е могла, естествено, да се смѣта за богомилска по произходъ. Даже, споредъ така наречената Тайна книга на богомилитѣ, дяволътъ издигналъ Еноха на небесата и му прѣдалъ книги, които да занесе на земята и да учи хората на дяволско служение.¹⁾ Знаемъ отъ друга страна обаче, че нѣкои богомили не били тъй крайни въ своето гледище спрямо старозавѣтния свѣтъ и допускали да е имало и прѣди Христа боговдѣхновени лица, каквито били нѣкои отъ пророцитѣ. Съ това се обяснява, дѣто книгата Енохъ, която не е канонична старозавѣтна, е намѣрила достъпъ срѣдъ богомилитѣ и то поради близкитѣ си тенденции до тѣхното учение. Нѣщо повече. Трѣбва да се приеме, че въ старобългарската версия на Еноха ще да е ималъ прѣстъ и нѣкой богомилски прѣработвачъ, който е засилилъ дуалистичното гледище въ разказа и е вмѣкналъ богомилското име на падналия ангелъ — Сатанаила (си смѣ григори, иже ѿвергоушѣ ѿ Гѣ е тѣмѣ съ книзи сконъ Сатанаила . . . Сотона, ако има имоу вѣшѣ Сатани²⁾).

Ето нѣкои епизоди и мѣста въ книгата Енохъ, които отговарятъ на богомилското учение. Ролята на Бога въ тая книга е замѣнена обикновено съ дѣлата на неговия съперникъ Сатанаила у богомилитѣ:

Енохъ.

1. — Надъ земята се намиратъ 7 небеса, надъ които е поставенъ прѣстола на Всевишния.³⁾

Богомилско учение.

1. — Богомилитѣ учили, че надъ видимото небе, което е създадено отъ Сатанаила, има други 7 небеса, създадени отъ Бога Отца. Срв. Посланието на Евтимия отъ Акмония, *Ficker*, 34. Въ богомилското Видѣние Исанево небесата сж 7. Въ

¹⁾ Срв. по-горѣ, стр. 81.

²⁾ Космически прѣдстави за повече отъ едно небе срѣщаме у еврейтѣ въ Исусово вѣрие. Павелъ въ Посл. Кор. XII, 2 сл. говори за възнесение на третото небе, дѣто билъ райтъ. Въ Еноховата книга райтъ е поставенъ сжщо на третото небе.

2. — Енохъ описва лицето на Бога: чудно, грозно и прѣужасно, подобно на нажежено желѣзо.

3. — Надъ стихииѣ Богъ поставя за тѣхни началници ангелитѣ.

4. — Богъ произвежда огънь отъ удара на камънитѣ, и отъ тоя огънь създава своитѣ безплътни сили и ангели, тѣхнитѣ огнени оржия и одежди.

5. — Отпадналитѣ ангели, които послѣдвали Сатанаила, слѣзли отъ небето на земята, на Ермонското мѣсто, съвокупили се съ женитѣ чловѣчески, и отъ туй смѣшение се народили исполинитѣ.

Арсени Солунски, който живѣлъ дълго врѣме въ Светата земя, разказва, че мѣжи Иерлѣма

Тайната книга на богомилитѣ, въ епизода за прѣлѣстването на ангелитѣ отъ сатаната, се изтъква, че излѣганитѣ ангели били отъ петътѣ (долни) небеса, споредъ Караконския ржкописъ, а споредъ Виенския — отъ четиритѣ небеса, стр. 75 — 76.

2. — Лицето на сатаната, слѣдъ прѣгрѣшението, било лишено отъ свѣтлината и се уподобило на човѣшко лице, червено като нажежено желѣзо. Тайна книга, стр. 76.

3. — Въ Тайната книга, ангели, поставени отъ Бога, на чалствуватъ надъ стихииѣ. Сатаната, като създава свой свѣтъ, и той поставя своитѣ ангели да началствуватъ на земнитѣ и човѣшки нѣща.

4. — Въ Виенския ржкописъ на Тайната книга сатаната произвежда огънь отъ камънитѣ (*de lapidibus fecit ignis*), взети отъ короната на ангела на въздуха, а отъ тоя огънь създава небесното воинство, звѣзди и ангели.

5. — Зигавинъ, (Р. Gr. CXXX, 1305) приписва на богомилитѣ сжщото вѣрване. Падналитѣ ангели, като се научили, че Сатанаилъ се билъ общалъ на Бога да ги замѣсти на небето съ чловѣчески създания, съвокупили се съ дѣщеритѣ чловѣчески, за да могатъ роденитѣ отъ тѣхъ

и Бѣлиньскыя горы поле истъ Ермонъ, среди поля того гора Фаворъ, гдѣ прѣобрази сѧ Хѣ. (В. П. Адрианова, Хожденіе Арсенія Селунскаго, въ Изв. р. яз. и слов. XVIII, ч. 3^а, стр. 217). Споредъ това, мѣстото Ермонъ се е намирало въ Йосафатовата долина, тамъ дѣто богомилитѣ сѧ локализирали пѣкъла. Вж. за това по-горѣ, стр. 74, 75 бѣлѣжкитѣ.

6. — Богъ разказва на Еноха за отстѣпленіето на сатаната: „Единъ отъ чина на архангелитѣ, като отстѣпи заедно съ подчиненитѣ нему ангели, възприе непостижимата мисль — да постави своя прѣстолъ на облацитѣ надъ земята и да бжде равенъ на моята сила“ (стр. 176).

7. — По божия заповѣдь, двама ангели възнасятъ Еноха на небето. Енохъ написва 366 книги и слиза на земята да учи по тѣхъ чловѣцитѣ на божитѣ тайни и воля.

дѣца да възлѣзатъ единъ день на небето при тѣхния Отець. Отъ тия женитби се народили исполнитѣ.

Тая легенда, помената въ Битието (VI. 2 сл.), позната у старитѣ елини и у източнитѣ народи — борбата на гигантитѣ съ Бога, е била особено разпространена у манихейтѣ, родоначалници на богомилството. Мани дори билъ написалъ особена книга „Трактатъ за исполнитѣ“ Срв. *F. Cumont, La Cosmogonie manichéenne d'après Théodore Bar Khôni. Bruxelles 1908.*

6. — Подобно разказва и Зигавинъ (Р. Gr. CXXX, 1296) за отстѣпленіето на Сатанаила споредъ богомилитѣ. Паралелно мѣсто за това срѣщаме и въ Тайната книга: „Сатаната намисли да постави своя прѣстолъ надъ небеснитѣ облаци и пожела да стане подобенъ на Всевишния“. Стр. 74.

7. — Въ Тайната книга на богомилитѣ (стр. 81) сатаната издига Еноха надъ твърдѣта, дава му да напише 67 (вар. 76) книги, та, като слѣзе на земята, да учи по тѣхъ хората да служатъ на дявола.

Тия съпоставки показватъ, че богомилитѣ знаели апокрифната книга Енохъ и я използвали въ много отношения за своитѣ космични и дуалистични прѣдстави, като прѣхвърлили върху Сатанаила дѣяния, които били извършени отъ Бога. Тѣ намѣрили въ нея и мѣста, които направо отговаряли на тѣхното учение, както напр. слѣднитѣ: Богъ е единъ; той

е творецът на стария, прѣдвѣченъ миръ; дуализъмъ се явява по-късно, слѣдъ като Сатанаилъ се отдѣлилъ отъ Бога; Сатанаилъ поискалъ да постави прѣстола си надъ облацитѣ и да се уподоби на Всевишния; небесата сж седъмъ; ангелитѣ които сж духове, се смѣсили съ челоувѣческитѣ дъщери, и тѣ родили исполинитѣ. Книгата Енохъ, слѣдвателно, съ тѣзи си особености, е била не само допускана, но и четена и разпространявана отъ богомилитѣ, както тя е била на почитъ и у други по-стари секти, напр. мандаититѣ, гностицитѣ. Влиянието, което тоя апокрифъ е имала върху Тайната богомилска книга, позната вече прѣзъ XII в., свидѣтелствува сжщо за разпространението на книгата Енохъ срѣдъ българскитѣ богомиди прѣди XII в.

Откровение Варухово.

Ръкописи и издания. — Въ кирилскитѣ ръкописи това откровение е запазено по двѣ версии, първата отъ които е въ югославянски прѣписи, а втората въ руски. Първата група ни е извѣстна въ слѣднитѣ ръкописи и издания: 1) Драголевъ сборникъ отъ XIII—XIV в., сръбска редакция, прѣписъ отъ по-старъ български изводъ, на л. 177⁶—189. Пази се въ Бѣлгр. Нар. Библиотека. Текстътъ е печатанъ отъ *М. Соколова* въ студията му Апокрифическое откровение Варуха (Древности. Труды славянской Коммисіи Импер. Моск. Арх. Общества, т. IV, 1907 г., стр. 204—220). — 2) Панагюрски сборникъ отъ XVI в., българска редакция, въ Соф. Нар. Библиотека, № 433, на л. 84⁶—93. Статията е озаглавена погрѣшно, вм. Откровение, *Бѣскрѣпѣ Варохово, ꙗко посланъ бы къ немощъ агль въ стѣжъ горъ нарицаемъ Енишь*. Печатана отъ Соколова въ сжщата му студия, стр. 220—223, като „Дриновски прѣписъ“, нареченъ така по името на тогавашния притежателъ на сборника, Дринова. — 3) Аджарски сборникъ отъ XVII в., сръбска редакция съ българизми, въ Соф. Нар. Библ., № 326, на л. 62—68⁶. Заглавие и текстъ на статията почти буквално като въ Панагюрския сборникъ. — 4) Сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция, въ Загребската Акад. на Наукитѣ, № 501. Текстътъ, обнародванъ отъ *Ст. Новаковић* въ *Starine* XVIII, 1886 г., стр. 205—209, почва: *Открѣвѣние Варохово. Ёгда плака се отъ плени Иероусалимовѣ, и посланъ бысть къ немощъ агль*. — 5) От-

кжслекъ отъ Откровението Варухово, отъ XVII в., сръбска редакция, обнародванъ отъ *М. И. Сперанскій* въ Извѣстія Ист.-Фил. Института Князя Безбородко въ Нѣжинѣ, т. XXII, стр. 27. Листовѣтъ съ откъслека се пазятъ въ библиотеката на сѣщия Институтъ, № 168. — 6) Сборникъ отъ сбирката на Тихонравова, XVIII в., новобългарска редакция. Откровението бѣ обнародвано отъ *П. А. Лавровъ*, въ неговитѣ Апокрифическіе тексты (Сборникъ отд. рус. яз. и словесности Имп. Ак. Наукъ, т. LVII, 1901 г., стр. 149—151). Текстътъ прѣдставя прѣработка, особено началото: И дрѣгѣ знаменіе чѣднса пѣсочи Гдѣ на чинажл. Имаши идниъ праведнѣ члжкѣ и блаженѣ, имѣ имѣ Бѣрокѣ . . .

Втората версия срѣщаме въ 1) Сборникъ отъ XV в., руска редакция, въ Московската Дух. Академия, № 363/679. Откровението Варухово бѣ обнародвано въ посмъртното издание на *Н. С. Тихонравова*, Апокрифическія сказанія (Сборникъ отд. рус. яз. и словесности Имп. Акад. Наукъ, т. LVIII, 1894 г., стр. 48—54). — 2) Сборникъ отъ XV в., руска редакция, въ Имп. Публ. Библиотека, Толстоєва сбирка I, № 214, на л. 291—293. Статията, озаглавена Видѣніе сѣго Баруха, е непълна. Печата я *М. Соколовъ* въ поменатата негова студия, стр. 228—231. — 3) Сборникъ отъ XVII в., руска редакция, отъ сбирката на *Е. В. Барсова*. Статията, озаглавена Откровение Варуха, егда посланъ бысть ангелъ Раваиль по повѣленію Господню во святыи Сионъ, бѣ обнародвана отъ *М. Соколова* въ сѣщата негова студия, стр. 224—226.

Текстъ. — И двѣтъ славянски версии на Откровението Варухово сж прѣводъ отъ грѣцки. Единствениятъ обаче познатъ грѣцки текстъ на Откровението, прѣписъ отъ XV в., не подхожда точно на славянскитѣ версии, или, по-право речено, той се приближава повече до втората версия. Докато за втората версия, извѣстна само въ руски прѣписи, можемъ само прѣдполага, че е била прѣведена у югославянитѣ, за първата отъ тѣхъ нѣма съмнѣние, че е била прѣведена на старобългарски, и то доста рано. Най-стариятъ неинъ прѣписъ, въ Драголевия сръбски сборникъ отъ XIII—XIV в., издава българизми, както напр. изяснение на ѣ въ о (течьно, горого вм. горєко, горѣко), на ѣ въ е (пѣтѣль), български рѣчникъ (тоуга голѣма, изєро голѣмо) и пр. За древността на прѣвода

говорятъ архаизмитѣ, като: да ѡѡѣдѣ (вм. да ѡѡѣмѣ), аор. 3 л. мн. ч. придоѡ (придож). А че прѣводѣтъ е билъ направенъ прѣди XIII, а може-би и прѣди XII в., за това свидѣтельствуваѣтъ нѣкои пропуснати мѣста въ Драголевия текстъ, които се уясняваѣтъ отъ другитѣ прѣписи. Право забѣлѣзва Соколовъ, че покварата на славянския текстъ е станала на славянска почва и то въ отдавнашно врѣме. Отъ друга страна изглежда, че авторѣтъ на Тайната книга, която не е по-късна отъ първата половина на XII в., е знаелъ за Откровението Варухово, напр. епизода за садението на рая отъ Сатанаила. Тѣзи посочвания показваѣтъ, че Откровението Варухово е било извѣстно още прѣзъ първата старобългарска литературна епоха.

За нашето издание използвахме Драголевия прѣписъ, а паралели и оправки добавихме отъ Панагюрския (П.) и отъ Новаковичевия (Н.) текстове. Гръцкиятъ текстъ бѣ обнародванъ отъ Джемса (*James*), въ неговитѣ *Aposcrapha anecdota*, II, Cambridge 1897, стр. 83—94. Тамъ е даденъ, стр. 96—102, и прѣводъ отъ Новаковичевия текстъ, направенъ по нѣмския прѣводъ на Бонвеча (*N. Bonwetsch*, *Das slavisch erhaltene Baruchbuch*, въ *Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.- Hist. Klasse*, 1896, Heft I).

ЧЗТЕНІЕ сѣго Вароха,

и҃гда посланъ бы^ѡ к ѿмоу а҃нгль Панаѳилъ¹⁾ оу сѣоу гороу Еѿиѿню
на рѣцѣхъ,²⁾ и҃гда плака се ѡ плѣнени Іероусалимѣхъ. Г҃и блосни . . .

1. — Ісѣа плѣнни Навъходъносорь црь Іерѣлама и вѣсѣати Вавилонъ, се азъ Барохъ плакахъ се немлчно и глѣхъ: Гдѣ, что ти праведнънъ бы Навъходъносорь црь и по чѣто не пощедѣ града ского Іерѣлама, идѣже градъ твои славыны?*) Чѣто се тако створи, Гдѣ? И се плачѣушѣу ми се, и се англъ гдѣ прѣдѣста и рече ми: оумлячи, моужю, ѿ жалости свои, тако бо покъаше Іерѣламоу принѣти,

¹⁾ Въ Панагюрския прѣписъ и въ Новаковичевия текстъ името е помнато по-долу, **Φανουήλ**. Въ гръцкия текстъ стои **Φααήλ**. Въ етиопската версия на книгата Енохъ (*Fr. Martin, Le Livre d'Hénoch, Paris 1906, стр. 87*) архангелътъ е названъ **Фануелъ**.

2) къ стѣж горѣ нарицаемъ Еиѡнъ. П. — Въ гръцкия текстъ името на рѣката е уел (?).

3) ΗΚ ΝΗΕΖΕ ΚΗΝΟΓΡΑΪΗ ΣΚΟΛ ΣΛΑΚΗΛΛ. Π. — Κύριε, ένα τί έξέκαυσας τὸν ἀμπελῶνά σου;

нѣ тако глѣть ти Гѣ вседръжителѣ и посла мѣ прѣдѣ лицѣмъ твоимъ да ти скажю все танны бѣжи, занѣ и слызы твои и гласъ твои вѣниде въ оуши вседръжителѣ Бѣ. Нѣ рѣци ми, да ни приложѣши ни оуложиши,¹⁾ и скажю ти танны мѣногы, ихъ же не видѣ члѣкъ николиже. И рѣхъ азъ Барохъ къ англоу: живѣ Гѣ Бѣ, аще покажѣши мѣ и слышю, не трѣбоую ни приложю²⁾ словесе едіного; аще ли не оуложити приложю, приложитъ мнѣ Гѣ соудъ.

II. — И възѣтъ мѣ ангѣлъ силы и несе мѣ идѣжи бѣ оутѣрѣжѣ..... нѣсе. аѣ же бо прѣвонѣ нѣбо. На томъ бо нѣбѣси показа ми двѣри прѣвеликии и рѣ ми ангѣлъ: вѣнидеѣ въ двѣри снѣ. И вѣнидоѣѣ, іако шѣстѣи дѣи .Ѣ., и показа ми спѣнни бѣжи. Видѣхъ поле прѣвеликоѣ, и бѣху тоу члѣци живоуѣ, имоуѣ бѣху лица волюѣ, рози же илѣни, ноги же козинѣ, чрѣсла же шѣна. И оупросѣхъ азъ Барохъ ангѣла: скажи ми, что се исть тѣхстота снѣ нѣбѣси, иже прѣвоѣѣ, или что исть поле снѣ, да и азъ скажю сѣомъ члѣцкимъ. И рече ми ангѣлъ Паноуилъ: двѣри иже видѣ, ими же прѣвоѣѣ, илѣко исть ѡ вѣстока до запада, толѣка исть тѣхстота нѣбѣси, и илѣко исть до земли, толѣко исть шѣрѣта иго двѣи нѣбѣси.³⁾ поле же идѣжи стоикѣ прѣвеликоѣ. И рѣхъ азъ къ англоу: гѣ, а снѣ иновѣразни чѣто соудѣ?⁴⁾ И рече ангѣлъ: ти соудѣ, иже хотѣше стѣльпѣ сѣзати, и прѣшѣразни и Бѣ.

III. — И поѣтъ мѣ ангѣлъ и вѣде мѣ на оутѣрѣи нѣбо и показа ми двѣры ѡѣрѣсты прѣвеликии, и рече ми: вѣнидеѣ къ нѣ. И оунидоѣѣ лѣтѣца, іако шѣстѣи дѣи .Ѣ., и показа ми клѣтъ прѣвеликоу, и бѣху въ нѣи живоуѣ иновѣразни;⁵⁾ имъ же лица бѣху пѣси, ноги же илѣне, а рози козинѣ. И въпросѣхъ азъ Барохъ ангѣла: гѣ, чѣто снѣ соудѣ? И рѣ ми ангѣлъ: снѣ соудѣ, иже сѣзашѣ стѣльпѣ, хотѣше къзѣѣсти на нѣбо, ти бо зѣзашѣ стѣльпѣ. И ти бо сѣгнаше можи и жѣны вѣсе въселѣныи творити стѣльпѣ; тоу бо бѣше кидѣти: шѣвы дръѣѣ сѣкоуѣ, и шѣвы камѣнии жѣгоуѣ, шѣвы тѣглы тѣлкѣше,⁶⁾ а дроуѣни же мѣтоуѣ карѣ, и, иже просто рѣци, то бѣ тоуѣ голѣма людѣмъ тѣмъ всѣмъ ѡ вѣстока до запада, іако ѡтрицати се комоуѣдо житѣи ихъ. И бѣ скрѣѣ и тоуѣ многа

¹⁾ ни оутаншѣ П.

²⁾ приложити ни оутанѣ П.

³⁾ велико ѡ зѣмѣ до нѣбѣси, толѣко и ѡ двѣи шѣрѣта иго П.

⁴⁾ а снѣ кѣто сѣжѣ снѣ имъ шѣразомъ? П.

⁵⁾ иновѣразни члѣци П.

⁶⁾ прѣшѣжѣ П.

люба тѣмъ.¹⁾ И оуражающа дѣтица и не ѿстоупи ѿтоуду родити дѣтица, на мѣстожди каръ и роди е, и принимаша шкриль сеон и шенеши дѣтица, покрѣжи и на земли, и пакы тожѣ дѣлаши.¹⁾ Съзаша же стальна сѣжани шемьдесѣти тисѣщъ и дѣѣ сѣжани оу кысоутоу, а въ шириноу пѣтъ сѣтъ,²⁾ и сковаши скрѣдоль, да кышѣши проврѣтити небо и да кидѣтъ како нѣтъ небо, или камино, или цѣкливо, или мѣдѣно. И кидѣкъ Бѣ боуствоу ихъ и кысокумни ихъ, и порази и палицю некидимую и раздѣли нмъ языкъ къ .н.к.³⁾ языка. И пондоши кѣжо ихъ сконмъ языкомъ глѣущи, бѣху бо прѣжде идинѣмъ языкомъ глѣущи, соуриски, ѿ адама и до съзаниа стальна.

IV. — И тако понтъ ме англъ, и доукѣ лѣтища, шко шкстениа дни л. в.,⁴⁾ и показа ми полѣ прѣкѣланкои, игоже ѣмъ члѣвскъ не дооумѣнѣтъ. И бѣ на полѣ томъ гора висока зѣло и на нѣи лежаша змы, ако се ѿ востока до запада, прѣкланани се и оупиванѣ ѿ мора лакѣтъ идинѣ по ксе дни и землю шеть шко и сѣно. И рѣхъ азъ Барохъ къ англоу: гѣ, пинѣтъ зми снѣ ѿ мора сѣго лакѣтъ идинѣ, и како же не wskoудѣнѣтъ море, пнѣщюу нмоу сице по ксе дни? И рѣ ми англ: слыши, Бароши, Гѣ Бѣ створи .т.м.г.⁵⁾ рѣкы прѣвеликыи: .а.-ѣ же нѣтъ рѣка Пльфѣа, .в.-ѣ же Пвирнѣ, .г.-ѣ же Горѣника, .д.-ѣ же Доунамъ, .е.-ѣ же Іѣфратъ, .с.-ѣ же Пзафа, .з.-ѣ же Зѣтноушь, .н.-ѣ же Неоушь, .д.-ѣ же Перикула,⁶⁾ и всѣхъ нѣтъ .т.м.г. рѣкы, и тѣ оулазѣтъ ксе оу море, и тѣмъ

1—1) къ нѣхъ же шерѣте сѣ жена ражающы, и не ѿпоустниша ж. И роди дѣтища, и мѣтѣши каръ, и покрѣже его на земли, и пакы же на каръ кѣзмѣта П.

2) Споредъ Панагюрския прѣписъ кулата била висока 270,000 сажени, а широка ф. й. к. й (вѣроятно 528). Въ грѣцкия прѣписъ е дадено само число 363 лакти: τὸν πύργον ψυχόμηνσαν ἐπὶ πύχαις τετρακοσίας ἐξήκοντα τρεῖς.

3) Ѣ. й. ѣ (72) П. — ѡ. ѣ (32) Н.

4) Ѣ (70) П. — Въ Новак. прѣписъ ѡ. ѣ (32), т. е. както въ Драголевия. — Въ грѣцкия прѣписъ стои 185.

5) Броятъ на рѣкитѣ 373 П., а въ грѣцкия текстъ 360.

6) Въ грѣцкия текстъ сѣ поменати само три рѣки: Ἀλφείας, Ἰβήρος, Γηρικὸς, а въ Драголевия и Панаг. прѣписи сѣ девѣтъ: Пльфѣа (Ѣлфа), Пвирнѣ (Пвирнѣ), Горѣника (Гиринакъ), Доунамъ (Доунавъ), Іѣфратъ (Ѣфранѣтъ), Пзафа (Задъ), Зѣтноушь (Зѣтнѣюсъ), Неоушь (Нирнѣюсъ), Перикула (Фирѣнопъ). Въ Новаковичевия текстъ тѣ сѣ дадени въ слѣдния редъ и форми: Пѣфия, Пвирнѣ, Пгорѣникъ, Доунавъ, Ѣфратъ, Пзаватъ, Зѣтноушь, Нирнѣюсъ, Тигръ. Осмата и деветата отъ тия рѣки, именнѣ Зѣтноушь (Зѣтнѣюсъ, Зѣтнѣюсъ) и Неоушь (Нирнѣюсъ, Нирнѣюсъ), се поменаватъ въ Българския апокрифѣнъ лѣтописъ: Затисѣа и Ёрисѣа. При тѣхъ се заселватъ българитѣ. Срв. за това по-долу.

же створи Бѣ змнѣ сѣго и поклѣ имоу по вси дни да пнѣтъ ѿ мора лакѣтъ иднѣ; аще бо не би пнѣтъ ѿ мора зѣмени си, не би сѣше было по зѣмли. Сѣго ради поклѣ сице Бѣ и ражіже оутробоу зѣмнѣ сѣго, да пнѣтъ ѿ мора лакѣтъ иднѣ, шко да ни прибоудѣтъ ни вскоудѣтъ. И рѣхъ азъ Барохъ къ анѣлоу: гѣ, да колика нѣтъ оутроба змнѣ сѣго, шко тако ѿ мора оупиваитѣ лакѣтъ иднѣ, и зѣмлю шѣтъ шко и сѣно? И рече ми анѣлъ: илико нѣтъ адъ оу глѣбноу и широтоу, толѣка ти нѣтъ змнѣ тога оутроба.

V. — И пакы оѣхъ азъ Барохъ къ анѣлоу: гѣ, покажи ми дрѣво, нже прѣлѣсти змнѣ Іѳоуѣу и снѣстъ и сама и да и йдамоу, и сѣго ради изыгна ѿ Бѣ изъ раѣ. И рече ми анѣлъ: слыши, Бароши, нѣга Бѣ съѣа йдама, то поклѣ арханѣлоу Михаилоу събрати двѣстѣ тисоушѣ и тры¹⁾ анѣлы да насадѣтъ рѣн, и въсади Михаилъ маслыноу, Гавриль же шѣланъ, Рапаниль ктоуню,²⁾ Нопаниль³⁾ врахъ,⁴⁾ Саразаниль калиноу, Гатананиль же оусади лозоу, то бо имѣ бѣ прѣкои имѣ, по испадѣни же нариче сѣ такоже Гатананиль,⁴⁾ и такоже вси анѣлы насадише разлѣчнѣи дрѣвѣса. И пакы рѣхъ азъ Барохъ къ анѣлоу: гѣ, покажи ми дрѣво нже прѣлѣсти зѣмнѣ Іѳоуѣу и йдама. И рече ми анѣлъ: слыши, Барохъ, прѣкои дрѣво нѣтъ лоза, въторѣи же дрѣво похоть грѣховѣна, нже излѣни Гатананиль на Іѳоуѣу и йдама; и сѣго ради проклѣлъ бѣ Гѣ лозоу, занѣ бѣ ю Гатананиль оусади и тою прѣлѣсти прѣвозанѣнаго йдама и Іѳоуѣу. И рѣхъ азъ Барохъ къ анѣлоу: гѣ, да аще тако бѣ Бѣ проклѣлъ лозоу и сады и, то како нѣтъ нѣтъ на потрѣбоу? И рече ми анѣлъ: прако оупрошаниши мѣ. Іѳѣа створи Гѣ потоу на зѣмнѣ⁵⁾ и оу. ѡ тисоушѣ исполь погоуѣн,⁶⁾ и възидѣ кода прѣвыше горѣ выскоукихъ .к.⁶⁾ лакѣтъ надѣ горами, и вънидѣ вода въ рѣн, изнѣсе ѿ лозѣ прѣтъ иднѣ. Шко стрѣѣн Гѣ воды и въ⁷⁾ соуша, изидѣ Нонѣ ѿ кокчиѣи и верѣтѣ лозоу лежищоу на зѣмнѣ, и не знаше и, тѣкъмо слышала бѣ о нѣи кака нѣтъ вѣразомѣ. Въ сѣбѣ помышлѣн, глѣши: сѣ нѣтъ въ истинноу лоза, юже бѣ въсадилъ Гатананиль посрѣ⁸⁾ раѣ, нюже прѣлѣсти Іѳоуѣу и йдама, и сѣго ради про-

¹⁾ 200,000 П.

²⁾ Рафаниль гдоуѣнѣ П.

³⁾ Нсаниль П.

⁴⁾ Гатананиль же лозѣ. То же имоу въ⁷⁾ прѣкои имѣ, и послѣ наричѣ сѣ Гѣтаниль П. Въ грѣцкия текстѣ анѣлѣтъ, който посадиъ лозата, е нариченъ Ζαμαήλ. За това име срѣ. по-горѣ, стр. 25.

⁵⁾ оу⁷⁾. й. ѡ тисѣшѣ истопи П. Числото на издѣвенитѣ исполѣни въ грѣцкия текстѣ: τετρακοσίαις ἐννέα χιλιάδας τῶν ἡγόντων.

⁶⁾ Въ П. и Н. стои ѿ (40).

кльть ю Бѣ и сада им; то аще оусяжю ю, разгнѣвантъ се на мѣ Бѣ. И, прѣклонъ колѣнѣ свои, пости се .к.¹⁾ дѣи, мѣи се глѣ: Гѣи, аще оусяжю ѿ дрѣва сего, и да како прогнѣваши се на мѣ, Гѣи? И посла Бѣ ангѣла своего Саразанна и рече имоу: встанни и въсади дрѣво, иже шербѣти, и азъ прѣмѣню и и створю и на добро; но блуди, Бароши, и ниши ти има дрѣво то злобоу въ сѣбѣ, яко и Сатананнѣ не прѣмѣни злы свои: илнко же бо по многоу вино пнютъ, есоу злобоу творить, ни братъ братъ мироути, ни ѿца сѣа; за злобоу киньноу бывать разбон, прѣлюбодѣнни и блондъ; илнко зла, кина ради бывать.

VI. — И пакы рече ми ангѣл: ходи, Бароши, и покажу ти чины тины, и кидиши ѿноудѣже слоунце въсходитъ. И показа ми оружнѣ²⁾ чтеворосеразна: и бѣхоу кони пламини, кони же ти ангѣли перьнати, и на оружнѣ томъ сѣдѣши чловекъ носѣ вѣнцѣ огньны; и носимо же бѣ оружнѣ то .к.³⁾ ангѣлы, и се птица прѣди лѣтаючи, и крилѣ имѣ ѿ востока до запада. И рѣхъ азъ Барохъ къ ангѣлоу: скажи ми, гѣи мон, что истъ оружнѣ снѣи, что ли истъ чловекъ сѣди на оружнѣ сѣмъ и носѣ огньны вѣнцѣ, и что ли истъ птица снѣи, и скажи мѣ? И рече ми ангѣл: чловекъ сѣдин на оружнѣ огньнѣмъ и носѣи вѣнцѣ огньны, рече ми ангѣл, се истъ слоунце, а си птица, юже видиши прѣлѣтаючи, се истъ хранило всемоу мироу. И рѣхъ азъ Барохъ къ ангѣлоу: да како хранило мироу птица истъ? И рече ми ангѣл: си птица простиранѣ крилѣ свои и заимать лоучѣ огньны слоунца; аще бо си не заимала лоучѣ слѣпчнхъ, не си трѣпѣла родъ члвчскѣи и всака текарѣ пламени слоунчѣнаго. Повѣлѣ бо Гѣи снѣи птици работати вси въселнѣи до скончаннѣ вѣка. Нѣ книжѣ дѣснои и крило что пишеть на нѣ. Пристоупникъ и прочѣтохъ и: бѣхоу же книги тако и токъ⁴⁾ велнкѣ, и бѣхоу книги ти златы, и прочѣтохъ и, и писанинѣ сице: ни зѣмла мнѣ роди ни небо, нѣ роди мѣ прѣстолю ѿца. И рѣхъ азъ Барохъ: что истъ имѣ птици снѣи? И рече ми ангѣл: имѣ истъ птици снѣи финнѣ.⁵⁾ И рече ми ангѣл: пожнѣ, Бароши, и оузриши славоу божию. И бѣхоу вѣи стоица и поюща пѣѣ Бѣу. И

¹⁾ М (40) П. и Н.

²⁾ Т. е. колесница (ѣрма тѣтровѣаствоу).

³⁾ Д (4) П. — Д. ста Н. — Въ грѣцкнѣи текстѣ 40.

⁴⁾ Тоу гоу мѣннѣи златѣи Н.

⁵⁾ Пропуснатоу въ Драголевнѣи прѣписѣ за феникса допѣлваме по Панагорскнѣи: И рече: гѣи, да стронѣ ли прохѣдѣ (изпращиваннѣи)? И рече ми: птица снѣи стронѣ прохѣдѣ киднѣи и то. Та бо птица цѣи възбоужаетъ, и цѣи не цѣоуетъ бѣи киннамѣи, нѣ сѣ темѣ пома-

слышахъ громъ великъ зѣло съ нѣбѣ, и оупросихъ ангѣла: что се въ громъ си, гѣи моѣ? И рече ми ангѣлъ: си громъ, иже слыша, разоучають скѣтъ ѿ тѣмъ, изъноситъ ангѣли вѣнцы слоучьчаны до прѣстола бжия. И видѣхъ слоучьце гредоущи, и бѣше яко члвкъ оуныль и дрѣхль, кидѣхъ же и пѣтицю сию гредоущю с нимъ, и бѣ же дрѣхль. И въпросихъ азъ ангѣла: что есть пѣтица сии дрѣхла сице? И рече ми ангѣлъ: дрѣхла есть ѿ знои и кара слоучьчнаго. И слышахъ ю зоующую: скѣтодакчи, пошли скѣтъ твои мироу. Іѳга же възывати: скѣтодакчи, пошли скѣтъ твои мироу, и ании пѣтель възгласить. И пакы рѣхъ къ ангѣлоу: гѣи, скажи ми, много ли почивають слоучьце? И рече ми ангѣлъ: толико почивають, ѿнелиже пѣтель възгласить и донелѣже скѣтъ кывають, и пакы пондыть. И пакы рече ми ангѣлъ: слыши, Бароши, иже ты скажу о прѣхожденіи слоучьчнѣмъ. Іѳга бо мимоходить днь и прѣходить слоучьце, д¹) ангѣлъ възмоутъ вѣнцы слоучьчаны и оузноситъ до прѣстола бжия, wskерьнати бо се ѿ земли и ѿ грѣхъ земельныхъ; и нгда бо прѣходить слоучьце по нѣбси, не трѣпнѣть видѣ вѣзаконниа вси по земли: оуенства, прѣлюбоудѣнниа, и плачить се, wskерьнати бо вѣнцы свои, сего ради внишають се оу прѣстола бжия.

VII. — И пакы рѣхъ къ ангѣлоу: гѣи, скажи ми прѣхождѣнии мѣсичнои, да оуведѣ какъ есть. И рече ми ангѣлъ: мѣсичъ есть пѣбънь жинѣ сѣдиши на колѣсницѣ, и соутъ колоки мѣчицы колѣсницоу .к. ангѣли, такоже колоки ти ангѣли соутъ, wskразъ же мѣсичны пѣбънь есть жинѣ. И рѣхъ азъ Бароухъ къ ангѣлоу: гѣи, скажи ми ѿ сѣмъ, иже ти хошоу въпрашати: почто лоуна не имать скѣта точна снѣцоу, и пакъ же школи поражають се? И рече ангѣлъ: слыши, Бароши, скажу ти ѿ сѣмъ, оукѣси вса: нгда же прѣльсти змиа Іѳоугоу и йдама, вѣнажи ѿ снѣдъ злаи,²) и плакаста се ѿ наготѣ скени горого, и плакаше се вси тварь ѿ нню, нѣбѣ и звѣзъ и снѣце и вса тварь колѣбаше се и до прѣстола бжия, ангѣльскыи силы подкигони се зѣло ѿ прѣстоуплѣнии йдамоу,

зоуѣтъ сѣ. Ёгда црѣ стрѣгжѣ .м. стражи съ wrжжѣмъ школо прѣстола, и та бо пѣтица оударѣтъ крилами и глѣтъ: скѣтодакчи, поданъ свѣтъ мироу! И бждѣтъ гла сѣи яко и .м. колоки порѣжжѣтъ въ идинъ гла. Тогда црѣ прѣмѣноуѣтъ сѣ на ино мѣсто. И та бо пѣтица коуриа възбоужають. Началото на приведеното мѣсто е по-ясно въ грѣцкия текстъ: Καὶ ἄπὸν ἀφροδαίαι τὸ θρῶνον; καὶ εἰπὲν μοι ἀφροδαίαι σκώληκα. καὶ τὸ τοῦ σκώληκος ἀφροδαίου γίνεται κινάκωμον, φῆπερ χρῶνται βασιλεῖς καὶ ἀρχόντες.

¹) Д. (4) П. — .у. (400) Н.

²) вѣнажнѣта сѣ снѣдиж лозож П. — и обличѣиго наготѣоу Н.

лоуна же една посмѣа се; и оу томъ прогнѣка се Гь на ню и помрачи свѣтъ и, и сткори ю помалѣ времени състарѣти се и пакы же породити се ни; искони же не бѣ така, на бѣ свѣтлѣиши и слѣнца и дльготоу дни имоуши.

VIII. — И пакы понтъ мѣ англъ сллы и показа ми горещоуко рѣкоу¹⁾ зѣло, и бѣ на нѣн изѣро голѣмо зѣло. И оупросихъ азъ англа: что истъ изѣро се голѣмо зѣло? И рѣ ми англъ: се истъ изѣро, ѿноудѣже въземлють шелащи водоу и шдѣжають по зѣмли. И рѣхъ азъ Карохъ англоу: то како глѣють члѣкѣци, шко шелащи сходѣть оу морѣ и възимають водоу морскоу и одѣжають по зѣмли? И рѣ ми англъ: лѣстит' се родъ члѣчѣски не кѣдоуши ничисоже, вса бо морьскаш вода слана истъ, да аще би шдѣжало морѣмъ, не би плоди расли по зѣмли.

IX. — И понтъ мѣ англъ славы и постави мѣ на .в. нѣбси и показа ми кратъ прѣвелика, и бѣхоу писана на кратѣхъ тѣхъ имена члѣча. И рече ми англъ: имъ же истъ вѣннити сѣмо, тѣхъ имена написана соутъ зѣ. И рѣхъ азъ Карохъ къ англоу: не ѿверзоутъ ли се кратъ снш, да вѣндѣкѣ въ нѣ? И рече мѣ англъ: не ѿверзоутъ се, донѣдѣже придѣть Мнханлъ цѣтнш²⁾ бѣжи, и пожн и оузриши славоу бѣжию. И шжидающема нама, бы гла ѿ нѣбси кыш'наго шко и громъ трнши. И рѣхъ англоу: что се истъ гла си, гѣ? И рече ми: се сходитъ Мнханлъ да примѣть молитвы чѣче; ише гла се приде гла да ѿверзоутъ сѣмъ кратъ. И ѿверзоши се и бысть громъ боли прьваго. И приде Мнханлъ, и срѣте и англъ иже бѣ съ мною, и поклони се емъ; и видѣхъ и дръжища храннл'ницѣ великоу зѣло, глѣбна и иланко ѿ нѣбси до зѣмли. И рѣхъ азъ къ англоу: гѣ, что истъ иже дръжить Мнханлъ? И рѣ ми англъ: се истъ идѣже вѣходѣть млнткы члѣче. И се ми глѣшоу, и се придоу англи на зѣмлю, носше дары пльны цвѣть. И рѣхъ: гѣ, кто си соутъ? И рѣ ми: си соутъ англи слоужещи праведнымъ чѣкомъ, и тѣмъ же добрыи дары принѣсе. И принимлъ Мнханлъ дары тн, и вѣложи не въ храннл'ницоу. И видѣхъ нны англъ, носше скрокища не имоуше ничисоже: бѣхоу дрехли ш грѣшныхъ члѣцѣхъ, шко не шверѣтають оу ннхъ ничисоже, и вѣпншхоу къ прьвоначальникѣ Мнханлоу глѣши: лютѣ нама, юже шко въ промрачнннмъ мѣста члѣчскаш посыланмы нсѣмъ, и оу ннхъ не шверѣтанмъ ничисоже праведна, а аще истъ възмож'но да не

¹⁾ горѣ широкѣ П.

²⁾ ѿ цѣтѣ П.

внѣхъ къ томоу възвратили се и смрада нѣхъ шеонали, яко оубо и въ ц'рквѣхъ пришегающимъ жинамъ нѣхъ и ѿ тоудоу изводѣти не на блѣды и на блѣды въводѣти и не скажѣ нечистотоу съдѣшине, юже не можемъ с непокорнымъ члѣкомъ жити. И рѣ имъ Михаилъ: слышите, кси ангелъ бжїи, а нѣст' вѣмъ покленѣно ѿстоупити ѿ грѣшныхъ члѣкъ, но покленѣно къ нѣсть слоужити имъ, дондѣже покають се; аще ли не покають се и не швератѣтъ се, азъ сама соуждѣю имъ, гл҃хъ Г҃ъ. И се пакы гл҃ъ бѣ с нѣбесъ гл҃и: идѣте и послоужите грѣшнымъ, дондѣже покають се; аще ли же не покають се, то наносите на не изѡу недоу҃гъ, и с'мрть напрасноу, проу҃гы и гоу҃сѣннице, тоу҃чыю лютеу҃ю, и громъ и градъ, и бѣсы, и раздрѣшениа грѣдомъ нѣхъ, и чѣда нѣхъ издаките, зане не соубоаше се Бѣ и не с'бирають се оу ц'рккѣ мѣткы ради, на за мѣткы мѣсть ¹⁾ касткоу приносят'.

X. — И рѣ ми ангѣль: оузри, Бароше, и книжѣхъ поконци праведныхъ и славоу и радость и кс҃елне, и книжѣхъ поконца нечѣстивыхъ, слѣзы и въздыханниа и чрѣвъ неѡу҃сыпающѣхъ, и зокоу҃ци до нѣбесъ грѣшнѣхъ: помнѡу҃и ны соудни! И рѣхъ азъ Бароухъ къ ангѣлоу: кто си сѣтъ, г҃їи мон? И рѣ ми ангѣль: си соу҃тъ грѣшници. И рѣхъ азъ Бароухъ къ ангѣлоу: поклен ми, г҃їи мон, и да и азъ плачю се с ними. И рече ми ангѣль: плачи се и ты ѡ нѣхъ, некли Г҃ъ Бѣ послоушант гл҃ъ тко҃го и помнѡу҃итъ и.

XI. — Приде же гл҃ъ с нѣбесъ гл҃и: снѣстѣ Бароуха на лицѣ кси земли, да скажѣтъ сѣномъ члѣчкымъ шжїи видѣти и слыша и все танны прѣдасть имѡу. Бѡу же нашѡмоу слава и чѣтъ и покланянии Ѣцоу и Ёѡу и Ёѡмоу Дхоу нѣтъ и присно и къ вѣки вѣкомъ, аминъ .:.

Съдържаніе. — Когато, слѣдъ плѣненіето на Йерусалимъ отъ царь Навуходоносора, Варухъ оплаквалъ сѣдбата на светия градъ и молѣлъ Бога да му каже защо е дигналъ ржка отъ своя градъ, Богъ изпратилъ при него ангела Фаинуила, който да му посочи божитѣ и свѣтовни тайни, та сетнѣ Варухъ да ги съобщи точно на челоувѣцитѣ.

Варухъ билъ възнесенъ отъ ангела на първото небе. Като минали прѣзъ една прѣголѣма врата, на разстояние шесть деня пѣтъ, задъ нея се открило обширно поле, дѣто живѣли

¹⁾ къ мѣсто Н.

чудновати челоуѣци, съ волско лице, рога еленови, кози крака и овнешки крѣстъ. Туй били челоуѣцитѣ, които искали да съградятъ Вавилонската кула, и Господъ ги прѣобразиъ. На второто небе Варухъ видѣлъ обиталището на други чудовища, съ кучешко лице, крака еленови и кози рога. Туй били челоуѣцитѣ, които изградили Вавилонската кула и отъ нея поискали да се качатъ на небето. Граденето на кулата прѣдставляло необикновено зрѣлище: множество народъ, мъже и жени, приготвяли дърва, тухли, варъ и усилено градѣли; женитѣ дори, като раждали дѣцата си, не марѣли за тѣхъ, повивали ги, хвърляли ги на земята и пакъ тичали на работа. Кулата била издигната 80002 сажена на височина и 500 на ширъ. Сетнѣ направили свърделъ и се покачили да провъртятъ небето, за да видятъ какво е — каменно, стъклено или мѣдно. Богъ, като видѣлъ лудоритѣ имъ, размѣнилъ имъ езицитѣ на 52, и тѣ почнали да не се разумѣватъ; дотогава всички говорѣли единъ езикъ, сирийски. — По-нататкъ, като лѣтѣли Грѣхъ и ангелътъ, разкрило се отпрѣдъ имъ широко поле и въ него много висока планина, на която лежела грамадна змия. Тая змия се навеждала и пиела на день по лакътъ вода отъ морето и ядѣла земя като че ли е сѣно. Ако змията не отпивала отъ морската вода, морето, въ което се втичатъ множество рѣки, като Алфея, Авирия, Горника, Дунавъ, Ефратъ, Азафа, Зетеусъ, Неусъ, Перикюла и др., щѣло да залѣе цѣлата суша. — По-нататкъ ангелътъ показалъ на Варуха дървото, което прѣлѣстило Ева и Адама, и му обяснилъ какъ, при саденето на рая отъ множество ангели, Сатанаилъ посадилъ лозата, чрѣзъ която съгрѣшили първитѣ люде. Богъ проклелъ това растение, но сетнѣ, слѣдъ потопа, пакъ го благословилъ. Когато потопътъ залѣлъ и най-високитѣ планини, водата нахлула и въ рая и изнесла оттамъ лозата. Като спаднали водитѣ и Ной излѣзълъ отъ кораба, забѣлѣзалъ лозовата прѣчка и поискалъ да я посади. Но като помислилъ, че туй може да е грѣховното дърво и че съ посаждането му може да разгнѣви Бога, помолилъ се на Господа да му обади какво да прави. Богъ му явилъ чрѣзъ ангела Саразаила, че той ще прѣтвори дървото на добро и че Ной може да го посади, но да внимава да не злоупотрѣбява съ него, защото то сѣ още криело въ себе си отъ старата си злина и плодътъ му може да докара на човѣка всевъзможни пороци.

Послѣ ангелътъ показалъ на Варуха мѣстото, отдѣто изгрѣва слънцето. Въ една колесница, въ която били впрегнати множество огнени коне-ангели крилати, седѣлъ челоуѣкъ (слънцето) съ огненъ вѣнецъ. Прѣдъ колесницата хвърчела птицата фениксъ, съ разперени крилѣ отъ изтокъ до западъ. Съ крилѣтъ си тя засѣнявала слънчевия пламъкъ, който иначе би изгорилъ свѣта. На десного крило на феникса се четѣлъ надписъ: „Нито земята, нито небето ме роди, а ме роди прѣстолътъ на Отца“. По едно врѣме страшенъ грѣмъ огласилъ небесата. Тоя грѣмъ разлѣчвалъ свѣтлината отъ мрака, и ангелитѣ изнасяли слънчевия вѣнецъ до божия прѣстолъ. Ето че се показало и слънцето, което изглеждало като грохналъ и умисленъ човѣкъ. Фениксътъ, който придружавалъ слънцето, билъ сѣщо така отпадналъ отъ слънчевата горица. Когато фениксътъ извикалъ: „Свѣтодавче, изпрати свѣтлина на твоя свѣтъ!“, веднага пѣтлитѣ пропѣли (за съмване). Слънцето почивало твърдѣ малко — откато пѣтли пропѣятъ до пукването на зората, и слѣдъ това то пакъ трѣгвало изъ своя пжтъ. Когато, слѣдъ свършѣка на деня, залѣзе слънцето, ангелитѣ отнасятъ неговия вѣнецъ до божия прѣстолъ, за да се прѣчисти отъ оскверненията, които слънцето гледало да ставатъ по земята.

Мѣсечината пѣкъ приличала на жена, седнала на колесница, возена отъ двадесетъ ангели-волове. Нейната свѣтлина била помрачена по божия клетва: при прѣгрѣшението на първитѣ челоуѣци, всички твари били обзети отъ негодувание, само мѣсечината се засмѣла.

По-нататкъ Варухъ видѣлъ голѣмо езеро, отъ което облацитѣ смучели вода и одѣждавали земята. Тѣ не вземали вода отъ морето, както мислѣли и казвали хората, защото въ такъвъ случай отъ солената морска вода не би могли да вирѣятъ растенията по земята.

На петото небе Варухъ видѣлъ грамадна врата, на която били написани имената на ония, на които е отредено да влѣзатъ тамъ. Чулъ се силенъ гласъ отъ небесата, като троенъ грѣмъ: това било знакъ да се отворятъ вратата, защото идѣлъ (архангелъ) Михаилъ да приеме молитвитѣ на челоуѣцитѣ. И като се отворила вратата, чулъ се другъ грѣмъ, още по-силенъ отъ първия, и се явилъ Михаилъ, държещъ

грамадна хранилница, въ която били прибирани човѣшкитѣ молитви. Тогава се задали ангели, възлизащи отъ земята и носещи отъ праведнитѣ чловѣци цвѣтни дарове, които били поставени въ хранилницата. Други ангели възлизали празни и се жалѣли на Михаила, че ги прасалъ между грѣшницитѣ, отъ които не могатъ доне нищо добро. Архангелъ Михаилъ обаче имъ припомнилъ, че тѣ трѣбва да служатъ на грѣшницитѣ, докато тѣ се покаятъ. Тогава се чулъ гласъ отъ небето, който поржчвалъ на ангелитѣ да слѣзатъ при чловѣцитѣ, докато се покаятъ; не покаятъ ли се, люто ще си изпатятъ отъ напасти и бѣди и ще бждатъ прокълнати.

Варухъ видѣлъ, най-сетнѣ, и покоището на праведнитѣ и обиталището на нечестивитѣ. Той се смилилъ надъ страждущитѣ грѣшници и поискалъ да плаче и да се моли съ тѣхъ. Тогава се чулъ гласъ отъ небето да свалятъ Варуха на земята, за да разкаже на чловѣцитѣ виденитѣ и чути тайни.

Исто, ико-литературни бѣлѣжки. — Съ името на Варуха сж свързали нѣколко разказа. На първо мѣсто стои неканоничната старозавѣтна „книга на пророка Варухъ“ (Барухъ, Варо́ух). Въ тая книга Варухъ, ученикъ и съратникъ на пророкъ Йеремя, прѣдрича, че божиятъ гнѣвъ ще се излѣе надъ непослушния еврейски народъ. Плѣнътъ Йерусалимски и халдейското робство наказватъ еврейтѣ. Варухъ описва съ умиление страданията на своя народъ и му прѣдвѣщава честити дни. Тая книга, ако и да не влиза въ юдейския и християнски канонъ, признава се за назидателна и се печата често въ библейския текстъ. Лафонтенъ я смѣта за гениално произведение. Извѣстна е неговата фраза „Avez-vous la Baruch?“ — Друго творение съ името на сжщия пророкъ, така наречениятъ „Апокалипсисъ Варуховъ“ има есхатологически характеръ и е сжщински апокрифъ. Въ него авторътъ говори за халдейското нашествие, за страданието на еврейтѣ и пророкува за честитата бжднина на еврейския народъ, когато той ще добие своята свобода, и враговетѣ му ще бждатъ унищожени. Тоя апокрифъ, познатъ на сирийски, е еврейско ободрително произведение, написано вѣроятно скоро слѣдъ съсипването на Йерусалимъ отъ римлянитѣ (70 г.). Освѣнъ въ изданието му на сирийски, той е прѣведснъ на латински, английски и

френски¹⁾. — Съ Варуховото име се свързва и така наречения апокрифъ „Паралипомена на Йеремиа“ или „Паралипомена на Варуха“, въ който се разказва пакъ за Вавилонското плънение и се пророчествува за идването на Исус²⁾. Едни учени смѣтатъ, че тоя разказъ е юдейски по произходъ и че нѣкой християнинъ е направилъ въ него християнски прибавки. Други го приематъ за християнско произведение отъ II—IV в. Тоя апокрифъ е познатъ на етиопски, гръцки, славянски, ромънски и арменски. Той е поменатъ въ индекса на апокрифитъ въ Погодинския номоканонъ: *Паралипомена Ниремѣнина* въ плъненни чю фраа слали къ Вавилонъ съ грамотою къ Іеремѣни (срв. по-горѣ, стр. 52). Произведението е било прѣведено отъ гръцки³⁾ на старобългарски прѣди XII в. Най-стариятъ славянски прѣписъ е отъ XII в., руска редакция. Най-старъ югославянски прѣписъ се намира въ сборникъ, употребяванъ въ Марковия манастиръ до Скопје. Той е сръбска редакция отъ XIV в., прѣписъ отъ български изводъ.⁴⁾ — Най-сетнѣ имаме още единъ апокрифъ, приписанъ на Варуха, именно нашето „Откровение Варухово“, чиято гръцка версия, озаглавена *Διήγησις καὶ ἀποκάλυψις Βαρούχ περὶ ὧν κελεύματα θεοῦ ἀρρήτων εἶδεν. Εὐλόγησον δέσποτα*, обнародва Джемсъ.⁴⁾ Да се спремъ прочее на тоя апокрифъ, употребяванъ отъ богомилитѣ, съ съдържанието и текста на който се запознахме по-горѣ.

¹⁾ Сирийскиятъ текстъ въ Полиглотитѣ. Латинскиятъ прѣводъ въ *Monumenta sacra et prophana*, Mediolani 1866, т. I, св. II, стр. 73—98. Английски прѣводъ у *Charles*, *The Apocalypse of Baruch*, translated from the syriac. London 1896. Френски прѣводъ у *Migne*, *Dictionnaire des apocryphes*, II, 161—168.

²⁾ Издание на гръцкия текстъ по разни ръкописи, най-стари отъ които отъ X и XI в., даде *J. Rendel Harris*, *The rest of the words of Baruch*. Cambridge 1889. Апокрифътъ е печатанъ и въ гръцкитѣ минси, при паметята на пророкъ Йеремиа, 1 май. Въ френски прѣводъ го издаде *René Basset*, *Le Livre de Baruch et la légende de Jérémie*. Paris 1893 (№ I на колекцията *Les apocryphes éthiopiens*).

³⁾ Най-стариятъ прѣписъ, XII в., бѣ обнародванъ отъ *Тихонравова*, *Апокрифическія сказанія* (Сборникъ отд. р. яз. и слов. Имп. Ак. Н., т. LVIII, № 4, 1894); *А. Поповъ* издаде поменатия югославянски прѣписъ отъ XIV в. (Описание рукописей А. И. Хлудова. Москва 1873, стр. 406—413); *Новаковић* издаде другъ сръбски прѣписъ отъ XIV в. въ *Starine*, VIII, стр. 40—58; *Тихонравова* печата два руски прѣписа, XV и XVI в., въ *Памятники отреченной русской литературы*, т. I, 1864, стр. 273—297; *Ролѣва* съобщи вариантитѣ къмъ руския прѣписъ отъ XV в. у *Тихонравова*, споредъ единъ сръбски прѣписъ отъ XV в., въ *Starine*, XXI, стр. 221—224.

⁴⁾ Срв. по-горѣ, стр. 193.

Откровението Варухово спада въ кръга на ония апокрифи, въ които избрани божи угодници се удостояватъ да видятъ и да узнаятъ божественитѣ и мирови тайни, за да ги оповѣстятъ за назидание на грѣшното челоувѣчество. Тоя апокрифъ привлѣче вниманието на ученитѣ, слѣдъ като Новаковичевиятъ прѣписъ бѣ прѣведенъ на нѣмски и на английски и откато Джемсъ обнародва неговия грѣцки паралелъ. Изслѣдванята и бѣлѣжитѣ на Бонвеча, Харнака,¹⁾ Джемса и Соколова, въ горѣпоменатитѣ тѣхни съчинения, уясниха доста въпроса за произхода на Варуховото Откровение. Резултатитѣ на досегашнитѣ изучавания могатъ да се сведатъ до слѣднитѣ точки: Откровението Варухово, единственъ отъ апокрифитѣ съ името на Варуха, дѣто се говори за нѣколкото небеса и за тайнитѣ въ тѣхъ, било извѣстно на Оригена, който въ съчинението си *De Principiis*, II, 3, 6, като става дума за множеството мирове или небеса, напомня за подобнитѣ прѣдстави у Варуха: „Най-сетнѣ, като свидѣтелство за такъво твърдение привеждатъ дори книгата на пророка Варуха, дѣто явно се говори за седмъ свѣта или небеса“. Варуховото откровение е било, слѣдвателно, съчинено прѣди врѣмето когато е работилъ Оригенъ, а той е живѣлъ отъ 185—254 г. Християнскитѣ елементи въ Откровението и особено изреждането на пороцитѣ у хората напомнятъ мѣста въ посланията на Павла и въ Евангелието на Матей, а това показва, че съчинението е християнски апокрифъ, не по-старъ отъ II в. Джемсъ го отнася къмъ II вѣктъ. Варуховото Откровение прѣдставя допирни точки съ книгата Енохъ и съ Павловото Видѣние, и ако въ случая не може положително да се говори за заемане на едно отъ друго, едно е явно: тия допирни точки идатъ отъ по-стари извори, използвани и отъ третѣ поменати съчинения. Началната редакция е била на грѣцки. Съ течение на врѣмето, тя е прѣтърпѣла прѣработки, които сж послужили за основа на два славянски прѣвода, единъ запазенъ въ югославянскитѣ прѣписи, другъ въ рускитѣ. Сега извѣстниятъ грѣцки текстъ, безъ да е напълно сходенъ ни съ една отъ двѣтѣ славянски версии, се приближава повече до руската. Югославянскитѣ прѣписи идатъ отъ единъ старобългарски прѣводъ, който е билъ направенъ не по-късно отъ XI вѣктъ.

¹⁾ *Ad. Harnack*, Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius. II Theil. Leipzig 1897.

Вече и най-старият югославянски прѣписъ, отъ XIII—XIV в., съдържа изпускания и поквари въ смисъла, които се оправятъ при помощта на другитѣ прѣписи. Туй говори сжщо така за по-голѣмата древностъ на прѣвода, който е билъ прѣписванъ и прѣправянъ твърдѣ рано.

Двѣтѣ славянски и гръцката версия иматъ научно значение за възстановяването на началната редакция на Варуховото Откровение. Важността на славянскитѣ версии и главно на старобългарската се изтъква особено поради легендитѣ и епизодитѣ, които въ нея сж прѣдадени или по-обстойно или друго-яче, както напр. граденето на Вавилонската кула, саденето на рая, птицата фениксъ и др. Въ нашата задача обаче не влиза тая страна на Варуховото Откровение. То ни интересува съ ония свои елементи, които сж улеснили употребата му срѣдъ богомилитѣ. Тѣхъ именно ще изтъкнемъ въ слѣдващитѣ редове.

Изобщо взето, Откровението Варухово не съдържа нищо особено, което да се противопоставя рѣзко на богомилското учение. Богомилитѣ, наистина, твърдѣли, че старозавѣтното чловѣчество е живѣло подъ заблудата на Сатанаила, но сжщеврѣменно тѣ признавали, че и прѣзъ това врѣме, ако и твърдѣ рѣдко, сж се явявали божии угодници, които сж прозирали божията правда и сж я оповѣстявали на чловѣцитѣ; такива сж били напр. нѣкои отъ пророцитѣ, като Исай, Давидъ, Варухъ. Тѣхнитѣ произведения сж намирали приемъ срѣдъ богомилитѣ, които ги тълкували обаче въ духовенъ и прѣносенъ смисълъ, съобразно съ основното гледище на тѣхното учение. Космичнитѣ прѣдстави на богомилитѣ за надземния миръ, съставенъ отъ седмъ небеса, сж застъпени и въ нашето Откровение, макаръ и въ него да не е описано подробно и послѣдвателно всѣко небе, а се поменаватъ само първото, второто и петото. Епизодътъ за граденето на Вавилонската кула отъ безумното чловѣчество на Стария завѣтъ, което, по дяволско внушение, иска да достигне небето и да го пробие съ свърделъ, е тъкмо подходдалъ на богомилското дуалистично учение за враждебността между двата свѣта — небесниятъ, дѣло на Бога, и земниятъ, дѣло на Сатанаила. Прѣобразяването пъкъ на строителитѣ на кулата въ всевъзможни чудновати животни, напомня отчасти учението на нѣкои отъ богомилскитѣ групи за прѣбраждането

на грѣшнитѣ чловѣци, чиито души се прѣселватъ въ растенія и животни и тамъ изкупватъ своитѣ прѣгрѣшения. Извѣстенъ умѣренъ богомилски дуализъмъ е проведенъ, ако и прикрито, и въ разказа за саденето на рая, дѣто Сатанаилъ сътрудничи на Бога, посажда лозата и чрѣзъ нея съблзнява първитѣ чловѣци да съгрѣшатъ. Името на ангела, който посажда лозата, е Самаилъ (Самаелъ, Σαμαήλ) въ гръцкия текстъ, а въ старобългарската версия — Сатанаилъ. Тая умишлена промѣна на името посочва, че българскиятъ прѣводачъ ще да е спадалъ къмъ богомилскитѣ книжовници, които сж прѣвеждали чужди апокрифи, като ги прѣработвали и приспособявали къмъ своитѣ цѣли. Българскиятъ прѣводачъ (споредъ Панаг. прѣписъ) на епизода добавилъ и слѣднитѣ думи за Сатанаила: *Сатанаилъ* (вм. Σαμαήλ) *же лозж* (т. е. *късади*). То *же* *ѣмоу* *бы* *пръко* *имѣ*, *и послѣ* *нарѣч* *сѣ* *Сатанаилъ*. Легендата, че лозата е било грѣховното райско дърво, е тъкмо допадала на богомилитѣ, които смѣтали виното за пагубно питие и употребата му забранявали на своитѣ съмишленици.

Разказътъ за архангелъ Михаила, комуто ангелитѣ ноятъ отъ земята вѣсти за праведницитѣ и грѣшницитѣ, е съгласенъ изобщо съ духа на християнското учение и на богомилството за божията бдителность върху дѣянията на чловѣчеството, които се записватъ въ книгитѣ на живота. Високопоетичниятъ пѣкъ разказъ за слънцето, мѣсечината и за птицата фениксъ, безъ да уврѣжда съ нѣщо богомилскитѣ астрономически прѣдстави, само увеличава художествената стойность на Варуховото Откровение, което е едно отъ най-живописнитѣ апокрифни творения.

Адамъ и Ева.

Ржкописи и издания. — Разказътъ за Адама и Ева излага живота на първитѣ чловѣци отъ поставянето имъ въ рая до смъртѣта имъ. Разгледани откъмъ съдържание и езикъ, славянскитѣ кирилски прѣписи на разказа прѣдставятъ три версии, една обширна и двѣ кратки. Въ първата — обширната се разказва ту отъ трето лице, ту отъ Ева за положението на Адама и Ева въ рая, за страданията имъ извънъ рая, за покаянието имъ и за смъртѣта имъ. Тя е позната по

нѣколко югославянски прѣписа и само по единъ руски въ слѣднитѣ ржкописи, еднакви по езикъ, както и по всички почти подробности въ епизодитѣ: 1) Панагюрски сборникъ отъ XVI в., българска редакция, въ Софийската Нар. Библиотека, № 433, л. 12—20, безъ началото. По него е направено нашето издание. — 2) Сборникъ отъ първата половина на XVI в., бълг. ред., молдавско писмо, въ Букурещкия Държавенъ архивъ. Разказътъ е озаглавенъ: *Глоко ѿ ѿдамѣ ѿ зачала до конца*. Срв. А. И. Яцимирскій, Славянскія и русскія рукописи Румынскихъ библиотекъ. Спб. 1905, стр. 843. — 3) Сборникъ отъ XIV в. на кожа и на хартия, сръбска редакция, въ Бѣлгр. Нар. Библиотека, № 468 (104), л. 53⁶—57⁶. Разказътъ е озаглавенъ: *Глоко ѿ палин ѿ ѿдамѣ и ѿ бѣскѣ ѿ зачала и до съвршениа*. Тоя сборникъ, както добръ доказва Ст. Новаковичъ (Споменик XXIX, стр. 42, 60 сл.), е билъ прѣписанъ отъ български ржкописъ. Въ него личатъ множество българизми: употреба тукъ-тамъ на ж, отражение на сръднебългарската смѣна на ж и џ въ неправилни сръбски замѣстници є и оу, изяснение на ѣ въ і, аористъ на хоу вм. ши, употреба тукъ-тамъ на български членувани форми: *грѣхокныотъ*, *хълмотъ*, *зворосъ* и др. Българизъмъ е и думата *да спастритъ*, *да спастри*, употребена въ разказа въ значение на *съхранявамъ*, *пазя*. Тя е добръ запазена и въ сегашния български езикъ въ смисълъ на *съхранявамъ*, *пестя*: *пастря*, *спастрямъ*, *спастра* (сжщ. ж. родъ), *спастряне*, и ще да иде отъ гръцкото *παστρεύω* (чистя, очиствамъ). Сръбскиятъ езикъ не познава тая дума. — 4) Сборникъ отъ XVII в., рѣсавска редакция, въ Бѣлгр. Нар. Библиотека, № 470 (738), л. 102—112. Разказътъ почва: *Глоко о ѿдамѣ и бѣскѣ ѿ зачала како быше. Бѣше ѿдамъ къ ран прѣжди съгрѣшениа и късе имѣаше въ хотѣниі свои*. — 5) Сборникъ отъ XVII—XVIII в., сръбска ред., въ Бѣлградската Академия на Наукитѣ, № 147, л. 70^а, безъ началото. Разказътъ е печатанъ отъ Ст. Новаковић, Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога, 3^о изд. Београд 1904, стр. 489—494. — 6) Сборникъ отъ XVI—XVII в., неиздържана рѣсавска ред., въ Виенската Придворна Библиотека. Разказътъ бѣ издаденъ отъ V. Jagić, Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen. I. Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches (Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Classe XLII. 1893 г.). Почва съ: *Глоко ѿ ѿдамѣ и ѿ бѣскѣ, ѿ зачала и до съвршениа*.

сказъ. (Ѧ) блѣи. Бѣше ѿдама къ рани прѣже съгрѣшѣнїа, и вѣстѣ имѣше къ хотѣнїю. — 7) Измарагдъ отъ XVI в., руска редакция, въ Троицко-Сергиевата лавра, № 794, л. 311^о—323^о. Разказътъ бѣ печатанъ отъ *Н. Тихонравовъ*, Памятники отреченной русской литературы, т. I. Спб. 1863, стр. 6—15. — 8) Сборникъ отъ XV в., сръбска редакция, въ Софійската Нар. Библ., № 681, на л. 52^о—66. Разказътъ, озаглавенъ *Сказанїе о ѿдамѣ и ѿвѣтѣ*. Ѧче блѣи, почва: ѿдама же бѣше къ рани прѣже съгрѣшѣнїа и всѣми вѣлаше, вже бѣхъ къ рани, и вси послушаху его. Статията, ако и да спада къмъ първата версия, изглежда да е другъ прѣводъ или, най-малко, прѣдставя прѣредакция на славянска почва.

Втората версия за сега е позната само по единъ прѣписъ, въ Ловчанския сборникъ отъ XVI в., българска ред., собственост на Михаилъ х. Недѣлчевъ, учителъ въ Ловечъ. За съжаление, първата половина на разказа не е запазена. Разказването въ него върви само отъ трето лице, а не и отъ страна на Ева, както е въ първата и въ третата версия. Отдѣлнитѣ епизоди сж разказани малко друго-яче и съ другъ езикъ. Споредъ това, тая версия стои сама за себе си.

Третята версия е позната само въ руски прѣписи отъ XVII в., обнародвани отъ: *Н. Тихонравовъ*, Пам. отр. русской литер., т. I, стр. 1—6; *А. Пыпинъ*, Памятники старинной русской литературы, в. III. Спб. 1862, стр. 4—7; *И. Я. Порфирьевъ*, Апокрифическія сказанїя о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, единъ разказъ на стр. 90—96, другъ на 208—216. Третята версия прилича на първата по това, дѣто Ева се явява повѣствователка на по-голѣма часть отъ разказа, поради което въ нѣкои ръкописи той е озаглавенъ: *Ѧ исповѣданїи Евгинѣ*. Третята версия обаче слѣдва по втората въ начина на разказването и въ езика, който тукъ-тамъ е малко порусенъ наспроти българския прѣписъ.

Ето прочее единъ успореденъ пасажъ отъ първата версия (по Панагюрския сборникъ), отъ втората (по Ловчанския сборникъ) и отъ третата (у Порфирьева, стр. 214).

I.

II.

III.

И прїиде Еитъ съ
манѣж си кж раю
плачѣщи сж и ри-

Еитъ сѣде съ мати-
рыж своѣж и плака
противѣж раю, поси-

Сифъ же иде съ ма-
терію своею, и пла-
кахуся противъ раю,

дожѣи и вапижѣи
къ доу, посипажѣи
прѣстѣи главлѣи своѣи.
И припоустѣи Гѣ арх-
гла Михаилъ, и рече
Ентоу: члвчѣи бжн,
възврати сѣи къ сво-
моу шцоу, шти при-
ближилъ сѣи до днѣи
его къ смртыи и не-
имѣи врачѣи. И да-
деи емоу три прѣти:
пѣвѣи, кедрѣи и кипа-
рѣи. И въземъ Ентѣи
прѣти и принѣи къ
шцоу своему. И ви-
дѣи Адамъ и позна
и въздхнѣи великии
и извѣи сѣи кѣи
и положи на главлѣи своѣи.

паши прѣстѣи гла-
влѣи своѣи. И архангѣлѣи
сѣи сѣи имѣи и рече:
чтои вопиѣи? Ентѣи
рече: гѣи, шцѣи мои
болѣдѣи и жада-
еи блѣи ранскаѣи, и
хошѣи кидѣи до
дрѣвѣи маслина, егда
какои шти сѣи бо-
лѣи еи. Тогда ар-
хангѣлѣи рече: ш Ентѣи,
неи имѣи Адамъ лѣи-
ка, понежеи прибли-
жилъ сѣи до днѣи еи
къ смртыи и скон-
чажѣи сѣи днѣи еи.
И оукрѣиши дрѣвои до
неи жеи изгнанъи
быи изъ рая Адамъи
и Еваи дадеи Ентѣи.
И Ентѣи принѣи оцѣи
своѣи гдѣи лежалѣи.
Адамъи познаи и при-
имѣи и въздхнѣи
великии, и извѣи сѣи
кѣи и възложи
на главлѣи своѣи.

посыпаяи перстѣи гла-
влѣи своѣи. И яви сѣи имѣи
ангѣлѣи гдѣи и рече
имѣи: чтои вопиѣи?
И речеи Сифѣи: гдѣи,
отецѣи мойи болии и
желаеи блѣи рай-
скаѣи и хошѣи ви-
дѣи отъ дрѣвѣи мас-
личнаго, егда какои
утолии болѣи еи.
И речеи ангѣлѣи: Сифеи,
неи имѣи отецѣи твойи
исцѣлѣи, понежеи
приближиши сѣи до
неи къ смртыи. И оу-
ломи емоу ангѣлѣи отъ
дрѣвѣи, отъ неи жеи
изгнанъи быи Адамъи
изъ рая, и дадеи дрѣвои
Сифу. Сифѣи жеи при-
несеи, идѣи жеи лежалѣи
Адамъи отецѣи еи. И
видѣи Адамъи и позна
еи, и приимѣи въ ру-
цѣи и въздохнуи
великии пресмртнои ду-
шеи, и свѣи вънеи
и възложи на главлѣи
своѣи.

Горѣпосоченото врѣме на ръкописитѣ и съотношението на версиитѣ показватъ: 1) че въ срѣднебългарската книжовна епоха сѣи съществували най-малко първата и втората версии на разказа за Адама и Ева; 2) че първата версия е била позната у българитѣ прѣзъ XIV в. най-късно, защото срѣбскиятъ и най-старъ прѣписъ е отъ сжщия вѣкъ; 3) че първата версия е минала у сърби и руси отъ българитѣ и 4) че третата версия, позната само у руситѣ, съдържа части отъ двѣтѣ първи, и че частта, заета отъ втората версия, е почти букваленъ, малко порусенъ прѣписъ.

Текстъ. — Тукъ печатаме за пръвъ пжтъ първата версия по Панагюрския сборникъ отъ XVI в., въ Софийската Нар. Библиотека, № 433, л. 12—20. Началнитъ нѣколко реда, които сж изгубени въ нашия сборникъ, надомѣстихме споредъ Виенския ржкописъ (В.). Нѣкои варианти, необходими за уяснение смисъла на текста, заехме отъ ржкописа на Българската Нар. Библиотека № 468 (Б.), отъ Новаковичевия печатанъ текстъ (Н.), отъ Софийския сборникъ № 681 (С.), отъ Ловчанския сборникъ, който съдържа часть отъ втората версия (Л.).

[Слово въ Ядамѣ и въ Бѣвѣ

Ѣ зачала и до свършеніе, казъ. Ѣ блвн.

I. — Бѣше Ядамъ къ ран прѣже съгрѣшеніа, и вѣсѣ имѣше въ хотѣніе и вѣсе въ хотѣніе его ходѣше, свѣрѣи и скоти и птици пернатѣ; снѣ же повелѣніемъ Ядамовѣмъ ходѣхъ и хранѣхъ се и летахъ; не повелѣхъшюу Ядамоу, къ вѣщѣмъ не смѣяхъ ни ходити, ни лежи, ни снѣсти что, дондѣже не повелѣхъ имъ, такоже и Бѣва.¹⁾

Бѣгда же съгрѣши и прѣстѣпи заповѣди гѣи, изгнанъ бѣ изъ ран и, поѣмъ Ядамъ жинѣ своѣ Бѣвѣ, изъше и сѣде на мѣстѣ прѣдъ двѣрми ранскыми. Бѣгда Ядамъ како хощѣтъ родити Канна и Явела брата имѣ, и видѣ како хощѣтъ взяти Каннѣ Явела, и въскръсѣ Ядамъ вѣмни. Тогѣ прѣиде архѣгѣль Михаилъ къ Ядамоу и рѣка: Ядаме, не изрѣци ни скръби ни има Канна ни скръби срѣцѣмъ своимъ.²⁾ И тѣ прѣвѣ Ядамъ при Бѣмѣ .ні. лѣт,³⁾ тѣ роди Канна и Явела братъ его. И рѣ Ядамъ к Бѣвѣ, и посласта къ скотѣмъ⁴⁾ въ Кирно⁵⁾ мѣсто. Бѣгда стѣврѣшиши .ді. лѣт, (призва Ядамъ жинѣю свою Бѣвоу и рѣ ни: стѣврѣшиши се лѣтъ .ді. и)⁶⁾ стѣворишь ѣ Каннѣ кръвь братѣ своимъ, шко же ѣ оуѣно немилостивѣно. Изидѣмъ и видимъ. Изъшѣше и обрѣтоше Явела оуѣнина немилѣтноу рѣкою Канновѣ. И рѣ Гѣ къ архѣгѣлоу Михаилу: рѣци Ядамѣ, да

¹⁾ Ядамъ же вѣше въ ран прѣже съгрѣшеніа и вѣсѣмъ вѣлѣше, вѣже вѣхъ въ ран, и вси послоушаху его, звѣрѣи и вси скоти и вси птици пернатѣ; вси вѣже повелѣніемъ Ядамовѣмъ питаху се и хоуждаху въ волю вмоу, и такоже и въ Бѣвѣ. С.

²⁾ Ядаме, не скръби ни рѣци имамъ Канна или не имѣи С.

³⁾ вѣ лѣт С.

⁴⁾ и въ вѣмъ възрастниію нхъ, посла нѣ къ скотѣу С.

⁵⁾ Киринось С.

⁶⁾ Заето отъ Б.

ничто възрѣши своимъ Каннѣ о дѣлѣ томъ, ни что да не въскрѣбѣти, ни да скрѣпѣти въ срѣцѣи сконѣ. По томъ¹⁾ родитъ сѣна Бѣга и наречѣти имѣ имоу Гить. И рѣ Бѣга къ Идамоу: азъ родихъ сѣна въ мѣсто Ивила, игоже оубиѣ. Каннѣ браѣ. Нѣ прѣиди, гѣи мон, да въздаси хвалѣ Боу и жрътвѣ принесѣмъ имоу.

II. — И роди Идамы сѣновъ .л. и дщери .л. и житъ Идамы .д. съѣтъ лѣтъ и .л. и паде въ болѣсть и възвѣи Идамы гласомъ великимъ и рѣ: съберѣте сѣ, чѣда моя, къ мнѣ. И оубо сѣ²⁾ Идамы велики, пониже не знавши чѣто ѣ болѣсть. И събрашѣ чѣда его и стаѣ на три страны. И оу сѣна его Гить: ѡче, ѡче Идамы, что ѣ немощь твоѣя? И рѣ Идамы: ѡ чѣдо мое, болѣсть велика ѣ въ мнѣ. И рѣшѣ имоу чѣда его: ѡче, ида помѣноуши бѣгаа ранскаѣ, того раѣ болѣши тако. И рѣ Гить: ѡче, азъ нѣжѣ сѣ малыжѣ можѣ и принесиѣ ѡ раѣ, ида како болѣсть оутолиѣ сѣ. Идамы рѣ: ѡ чѣдо, како ти да вѣндѣши въ ранѣ? Гить рѣ: ѡче, изнѣ³⁾ на пространно жѣ мѣсто противѣ раю и въсплѣчи⁴⁾ сѣ несѣ срѣца, и оуслишиѣ ни Гѣи и припоуститѣ агѣла и оутолиѣ малыжѣ болѣсти твоѣ. И рѣ Идамы: не тако, сѣи, не тако, нѣжѣ болѣсть чрѣвѣнѣжѣ имамѣ. И рѣ сѣна: како ти болѣсть ѣ, како ти прѣидѣ? И рѣ Идамы: гдѣ сътвори Бѣи менѣ и матрѣ твоѣ, и ѡ нѣжѣ раѣ оумираѣмъ и ви въси мртѣвы бѣдиѣ; даде намъ Бѣи садѣ рански, нѣжѣ Бѣи раѣ погоубиѣхѣмъ то. Тогда приближи сѣ чѣкъ .б., поклонѣ сѣ Бѣга и видѣ ѣко створи сѣ вѣръ агѣльскымъ вѣразомъ и даде Бѣи ѡ дрѣвѣ сѣнѣсть, и прѣстѣпи заповѣди гѣи, ѣже даде зѣмѣнаѣ.⁵⁾ И рѣ Гить: кто зѣмѣнаѣ наоучи? Рѣ Идамы сѣноу: створи сѣ дѣиавольскѣи агѣльскымъ вѣразомъ и прѣидѣ къ зѣмѣи и рѣи: ти еси мѣдра много, ти данѣ ѡ дрѣвѣ сѣго Бѣи да сѣнѣсть и да Идамоу. И тако створи. То раѣ болѣсти и смѣрѣти прѣдадохѣмъ жѣ. Тогда прѣидѣ вѣлка посрѣдѣ раѣ, поставѣи прѣстѣи гѣи и възвѣи странѣи гласомъ: Идамы, Идамы, гдѣ еси? Азъ рѣкоу: нагѣи есмѣ, Гѣи, не мѣжѣ изыти. И рѣ Гѣи: никогдѣ тако не скрѣпѣ сѣи ѡ менѣ. Бѣи да скрѣпѣи ѡ менѣ, прѣстѣпили еси заповѣди можѣ, оумножи на тѣло твоѣ рани и срѣцѣи твоѣ болѣсти: прѣка жѣа чрѣвѣи болѣи и глауѣхѣи и по томъ послѣдоуѣтѣ всѣи зѣи.⁶⁾

III. — Тогда Идамы въздѣхѣи велико и рѣ къ сѣновомъ своимъ: великѣ болѣзнь имамѣ, чѣда моя. Тогда Бѣга съ плачемъ рѣ имоу: гѣи,

¹⁾ Отъ началото дотукъ заето отъ В.

²⁾ сѣ Б. — ³⁾ изнѣоу В. — ⁴⁾ въсплѣчи В.

⁵⁾ зѣмѣнаѣ (зѣмѣи) В.

⁶⁾ прѣкомъ болѣсть срѣцоу болѣи, ѣ глауѣхѣи, ѣ ѡчѣи болѣи, потому послѣдоуѣтъ всѣи изѣи оу Бѣи.

встанн, даи м'нѣ ѿ болисти твоѣ, да си шеа подѣлнкѣ, ѿ мене бо тако трыпнѣ болисти. Рѣ Ядамъ къ Бѣзѣ: встанн съ сномъ моимъ Ситомъ, иди противѣ раю съ плачемъ, посипающе прѣстиж главоу своѣ, еда како оуслиши? Гѣ мѣтѣвѣ каю и пропоустити ми ѿ дрѣва маслина, да кижѣ и да како поконти ми болисть. Вѣставѣше Бѣга съ сномъ своимъ, прихаждаше къ раю, видѣ Бѣга звѣрѣ велика, именимъ котоуръ,¹⁾ гонѣши изѣсти сна ин Сита. И въсплака сѣ ИБѣга килко и рѣ: во горѣ м'нѣ, чѣдо мое сладоко, ѿ сени до .б.-го пришествиѣ клети ми хотѣхъ сн,²⁾ мене бо радѣ в'сѣ златѣ оумножишѣ. И възъпи къ црѣю звѣрѣмъ глѣмъ килѣмъ рѣ: во звѣрю, не боиши ли сѣ иконѣ бжѣго шераза глѣ, нѣ цѣши изѣсти его? како смѣши оуста свои ѿкорити на члѣвѣка и шѣвѣнѣ зѣби скоу к немѣ? како не помѣниши³⁾ како тѣ хранѣ рѣжѣ моеу? Тогда звѣрѣ рѣ к ни: во Бѣго, ѿ сени не имѣши клѣ наѣ нами да повѣлѣвши наѣ, шти ѿ тебе сѣ еѣ зачѣло (зло). Како смѣши ти шѣкорити оуста свои и снѣсты ѿ дрѣва, егеже ти не рѣ Гѣ, зато и азѣ хоушѣ оуенѣ тебе и изѣсти хоушѣ чѣда твоѣ. Тогда Бѣга не ѿвѣща ниѣто. Тогда Ситѣ рѣ къ звѣроу: затвори оуста твоѣ до сѣда, понеже шѣразѣ бжѣи хоушѣи разорнѣ; вѣ ложи своемъ въ кѣки да прѣбѣваѣтѣ.⁴⁾ И тако прѣбѣваѣтѣ въ кѣкы. И прѣидѣ Ситѣ съ манкѣ си кѣ раю плачѣши сѣ и рѣдаѣши и кѣпиѣши къ Боу, посипающе прѣстиж главоу своѣ. И припоустѣ Гѣ дрѣгла Мнѣхана и рѣ Ситоу: члѣкѣ бжѣи, възкрати сѣ къ своемуу шѣоу, шти приближиѣ сѣ еѣ днѣ его къ смѣрты и не имѣтѣ врачѣбѣ. И⁵⁾ даде емоу три прѣти: пѣкѣи, кѣдра и кипарисѣ. И възѣмъ Ситѣ прѣти и принѣ къ шѣоу своему. И видѣ Ядамъ и позна и въздѣхнѣ вѣлми и изѣи сѣбѣ кѣнецѣ и положи на главоу.

IV. — И призка чѣда свои и вѣоучѣи и рѣ къ ниѣ Бѣга:⁶⁾ порѣчѣа каѣ, чѣда мои, како прѣлѣсти наѣ врагѣ, да не прѣлѣститѣ и каѣ прѣзѣ законѣ каѣшѣ. Ядамъ блюдеши ранѣ, вѣстоуѣ и сѣкѣрьскѣи странѣ. Изѣ Бѣга съблюдаѣхъ къ западоу, полоуднѣ. Ядамъ блюдеши звѣрѣи мѣжжски польѣ, азѣ Бѣга блюдехѣ звѣрѣи

¹⁾ котоуръ С. — горгонн Б. — горгонн Л.

²⁾ ѿ сени и до кѣки клети ми хоушѣи всѣ тѣварѣ С. — клети ма хѣшѣи въсѣкѣ мѣзыкѣ Л.

³⁾ не помниши ли ты Л.

⁴⁾ заклѣнамъ тѣ звѣрю, и въ ложи своемъ да прѣбѣваѣши до сѣда Л.

⁵⁾ + оукрыши дрѣво ѿ негоже изѣгнанѣ бысть изѣ рай Л.

⁶⁾ Разказѣтъ на Ева липсѣа въ Л.

жіньскі поль. Та в'ниде дншволь вж странж ѿвждоу вѣши бѣ'га, призва змиж къ себѣ и рѣ и посла ж къ м'нѣ дншволь. И прїнде свѣтель велико, пожще ѿ аггльскжж, іако и аггль, и рѣ къ м'нѣ: вѣ ли краснаа снѣдоуѣта? И рѣхъ азъ: ідино дрѣво рѣ намъ Гѣ не исти, же и^ѿ посрѣд^ѣ рая. Дншволь рѣ: много пожалж вась, пониже не разоумѣта нищѣ; глж ва^м, то дрѣво и^ѿ бжжн вѣс^ѣ дрѣвѣ, аще снѣста в дрѣва того, то іако бѣи бждѣт и свѣтлы бждѣте іако и агглы. Ігг^а бо снѣдо^у ѿ дрѣва то^{го}, тогда ѿверзостѣ ж^ѣ вчи мон и выдѣхъ, іако и нага іс^мь и въсплаках сж что твори^х. Дншволь же невидимъ вѣ^ѿ. Іазъ же събира^х листки и покрива^х срамотж мож. Понеже іако вѣши раздѣленъ ран, половики бѣдамоу, а половики м'нѣ, кои дрѣки вѣши въ (мож) странж, в'се листки повржѣ, смоковница не повржѣ. Ъзвѣхъ ѿ листки и прѣпоса^х сж и вънидохъ под дрѣво, ѿ него же снѣдохъ, и възвѣхъ гласомъ вѣлѣмъ: Іадаме, Іадаме, гдѣ еси? прїнди къ м'нѣ, да ти исповѣмъ чюдо. И приде Іадамъ къ м'нѣ, и азъ ѿверзо^у оуста мога, и дншволь говорѣше въ м'нѣ в дрѣва и в разоумѣ, іада како снѣсть и тои. И снѣде Іадамъ и ѿверзоста сж вчи его и видѣ маготж мож и свож, и рѣ ми: в жіно, что створи м'нѣ и почто оу^далихѣ сж ѿ мѣты вжжж? Тогда оуслишах^{ом} глѣ ар'хабла Миханна признаваща агглы в'сж и рѣ имъ: тако глѣтъ Гѣ: с'нидѣмъ в'ран да оуслишите сждѣ, гдѣ и^ѿ съгрѣшили Іадамъ и како да сжжж имоу. И снидѣ Гѣ на ramoу хероуенмоу и множтво аггль пожще немальчнжж ѿ^ѣ¹⁾ посрѣдѣ рая прѣстоль гнѣ. Іадамоко дрѣвѣ цвѣтѣше цвѣтомъ вѣлко^м, мож странж дрѣвѣ оуведаше и шпален'но. И възвѣ Гѣ Іадама. Іадамъ рѣ: Гї, оуслиша^х глѣ ткон и оубопах сж, пониже нагъ іс'мъ. И рѣ Гѣ къ нѣмоу: кто ти повѣда, іако нагъ еси? іако не би с'нѣлъ ѿ дрѣвѣ, его же ти рѣхъ не исти. И пожха на агглы и свѣрѣпо гонѣхъ ни. Того рад створи на штоужени ѿ рая, и мы мѣжще сж глѣх^{ом} аггло^м: помолѣте сж Боу. И глѣ Іадамъ: помлѣуи ни, вѣко, шти сжгрѣши^х; оумлѣди сж в м'нѣ. Гї. И тогда вжж агглы гонѣшѣ Іадама. Іада^м же рѣ: помлѣуи мж. Гї вѣко, припоусты м'нѣ хранж, како живж азъ? Изведошж ни агглы из рая и затворишж рая ѿ на^д. Тогда Іадамъ въпишѣ глѣши: помлѣуи мж, вѣко, и припоустимъ блгожханіе, ігг^а хошж створи^т жьрткж Боу, да принесѣ кадило. Аггль Ишнѣ, не прѣстано мѣжшї, глѣше: помлѣуи, вѣко, прѣвосъз'аніе свои. Гѣ рѣ къ аггло^м своимъ: право ли и^ѿ тако пати^т Іадамоу, како моу и^ѿ

¹⁾ + и ста Б.

сѣжен'но, или неправедно иѣ тако? Ангѣли непрѣстан'но глѣхъ: праведнѣ иѣ сѣдѣ твои, вѣко, въ истинѣхъ праведнѣхъ. Тогда Гѣ припоустѣ емоу вѣгожѣнїи темнїанѣ, ладанѣ и ливанѣ.

V. — Бѣдохомъ прѣдъ двѣри ранскимъ, Ядамъ плачущи принїкѣ къ землѣ вѣразомъ лежа и ридашѣ. И бѣ^ѣ .бѣ. дѣни не имахомъ чжсо снѣсти, вѣзалкахомъ велико. Изъ Бѣга вѣзпнѣхъ велико: помѣоуи мѣ, творчѣ Гѣ, мене радъ сико Ядамъ пати. И глѣхъ¹⁾ Ядамоу: вѣстани, гѣ мон, да поищѣмъ хранѣхъ сѣбѣ; оужѣ бо дѣхъ мон въ м'нѣ шмалѣ и сѣѣ мое въ м'нѣ шмалѣло иѣ. Тогда Ядамъ къ м'нѣ рѣ: приходи^ѣ сѣѣ мое да смрѣти прѣдамъ тебѣ, нѣжъ кожъ сѣж, понежѣ вѣразъ твои Бѣ створи и понежѣ каѣши сѣж и вѣпиши къ Бѣоу; того радъ сѣѣ мое не вѣлѣчиши ѣ мене. И вѣста Ядамъ и вѣдохомъ вѣсѣжъ земѣж и не вѣрѣторѣхѣ снѣсти нишо, тѣкмо шкѣль трѣвѣж сѣл'нѣж. И паки вѣверативѣши сѣж намъ къ двѣремъ ранскимъ, вѣзпнѣхомъ мѣщѣ: помѣоуи, вѣко творчѣ, тварѣ своѣж, припоустѣи на^ѣ снѣдѣ. И мѣиѣхѣ сѣж непрѣстан'но .бѣ. дѣни. Тогда снѣшахомъ арѣгла Михаила (и) Ивнѣла мѣжѣи сѣж ѣ на^ѣ. И повѣлѣ Гѣ арѣгѣлоу Ивнѣлоу, и вѣзѣтъ .бѣ. чѣстен ѣ раѣи и дѣ намъ. Тогда рѣ Гѣ: трѣнїѣ и вѣлѣчѣхъ изъ далѣни твоиѣхъ да вѣидѣт ѣ ѣ потѣ своего снѣси; да зѣнт ѣна твоѣ тебѣ и да трѣпѣнт. Арѣгѣлѣ Ивнѣлѣ рѣ: тако глѣ Гѣ къ Ядамоу: жѣнѣж твоѣ не створи^ѣ да иѣ тебѣ на повѣлѣнїѣ, нѣжъ да иѣ тебѣ на послушанїѣ. Паки аѣлѣ Ивнѣлѣ повѣстѣ Ядамоу, и вѣлѣчи скѣти вѣсѣкиѣж вѣщи ѣ лѣтѣжнѣхъ и ходѣжнѣхъ и створи днѣкѣ питѣмо и наѣ^ѣ вѣсѣкои вѣщи имена.

VI. — Тако вѣзѣтъ волоки и вѣзѣра, да створи сѣбѣ хранѣ. Тогда днѣвоѣлѣ приѣ и ста и не дѣ Ядамоу земѣж работати и рѣ Ядамоу: моѣ иѣ земнѣлѣ, а вѣжнѣ сѣжт нѣса и ран; да аѣшѣ щѣши мон вѣт, да работѣи земѣж; аѣшѣ ли хошѣши вѣжнѣ вѣти, подѣи в ран. Ядамъ рѣ: глѣчѣ сѣжт нѣсѣ^ѣ и землѣ^ѣ и ран^ѣ) и вѣсѣ вѣсѣмѣла. Днѣвоѣлѣ рѣ емоу: не дамъ ти земѣж работати, аѣшѣ не запишѣши м'нѣ рѣжкописанїѣ свое, да сѣи мон. Ядамъ рѣ: кѣтѣ земѣи гѣ, тогоѣжъ вѣсѣмѣ азъ и чѣда моѣ. Днѣвоѣлѣ вѣзраѣѣла сѣж. Ядамъ бо знашѣше, іако Гѣ снѣити хошѣтъ на земѣж и вѣлѣшѣ^ѣ хошѣтъ къ чѣлѣчи вѣразъ и попатѣи хошѣтъ днѣвоѣла. И рѣ днѣвоѣлѣ: запиши м'нѣ рѣжкописанїѣ свое. И записа Ядамъ: кѣтѣ земѣи гѣ, тогоѣжъ и азъ и чѣда моѣ.

VII. — Бѣга рѣ къ Ядамоу: вѣстани, гѣ, помоли жѣ ѣ семь къ Бѣоу, да вѣзѣлѣтъ на^ѣ ѣ днѣвоѣла сѣго, понежѣ сико пати^ѣ мѣ^ѣ

1) глѣхъ Б.

2) вѣжнѣ соут нѣса и землѣи и морѣ С.

ра^а. Идамъ же рѣ: въ Бѣго, пониже каиши сы въ злобѣ сн, и сѣе мое оуслиши^т тж, пониже създа тебе Гѣ ѿ реверь мон^х. Да постим сж .м. д'нин, еда оумлрдит' сж Гѣ въ на (и припоустить на^м разоумъ и животь. Изъ рѣ^а: гѣ, ти постн .м., азъ пощж .мд. Рѣ Идамъ къ м'нѣ: прииди къ рѣкъ, рикомжж Тигжрь, и понми камикъ вѣлинь и подложи по^а нозѣ свои и вѣни^а въ краѣ и вджж^а сж водж шко и свитож до вѣж свож и мѣн Бѣ въ срѣи своимъ и да не изидѣт' рѣчъ изъ оустъ твоих. И рѣхъ: гѣ, азъ (з)овж къ Бѣоу вѣсѣмъ (сръдцимъ) монмъ. И нде Идамъ къ Ивр'даню и кинде въ водж и погрезн сж вѣсь въ водѣ и власи главн свож, мѣжши^ѣ Бѣоу и мѣтвы вѣснлажши. И тоу снндошж^ѣ аѣы не късж вѣщи, звѣрен и скоти и в'сж птици пернатнж станаж шко и стѣна при Идамѣ, мѣши^ѣ къ Бѣоу за Идама. Днзволь приде къ Бѣзѣ агльскимъ шеразомъ и свѣтлостнж, слъзи великы шржши по зѣми, глжши къ Бѣзѣ: изиди, Бѣго, из водж, оуслиша Гѣ мѣтен мѣши^х въ ка^ѣ и посла мѣне Гѣ к тѣбѣ да изидѣши ѿ водж. Бѣга же позна, шко днзволь и^ѣ, нишо моу не ѿвѣща. Гржджшоу же Идамоу ѿ Бр'данѣ и шерѣте слѣдъ днзволоу и оубош сж да како прѣльститъ Бѣгж. Бѣга видѣ Бѣгж въ водѣ стожшж и възра'чѣа сж и, поимъ шж, извѣ^а ж из водж. Тогда гѣа Идамъ къ Бѣзѣ: встанн, изн^а и помѣн сж Бѣоу, дог^а предамъ дѣхъ мон къ Бѣоу. Тогда Бѣга изыш^аши пѣа шеразомъ къ зѣми, помѣн сж къ Бѣоу и рѣ: сьгрѣши^х ти, Гѣ, сьгрѣших ти, вѣко, прѣд аглн твоими и сѣрафимы шестокрналнѣми, сьгрѣших ти прѣ^а страшнѣмъ прѣ-столш, сьгрѣших ти, Гѣ, сьгрѣши^х ти, вѣсѣкъ бо грѣхъ мѣне ра^а створѣ.

VIII. — И приде агль гѣа къ Бѣзѣ и рѣ: встанн, Бѣго, Идамъ изидѣ ѿ тѣла своего и дѣхъ его прѣидѣ прѣ^а Гѣ. И приде Бѣга надѣ тѣло Идамово и видѣ кадилницж златнж и три свѣщ^ѣ-ницы горжши и стѣы аглы по^адржжши^х, и възидѣ конѣ блгоож-ханѣа до небѣ. И сышѣши^м сж агломъ поклоннш^ѣ тѣлоу глжще: стѣа стѣы, вѣко, прости тварь свож, шко ѿ ржкоу твою и^ѣ. Бѣга же видѣ велика чюдѣа стожща прѣ^а Бѣомъ и плака сж съ страхомъ великимъ, и призва сѣа своего Бѣта и рѣ имоу: встанн ѿ тѣла ѿца своего и прѣнды да вѣ^ашы чюдо, кои не видѣ сж николнж. И вѣставъ же Бѣтъ прѣидѣ¹⁾ и рѣ имоу: възри на ѣбо. И възрѣвъ, видѣ вѣси воннѣство агль стожши прѣ^а прѣстоломъ и мѣжши^ѣ глжжж: поимлоуи, вѣко, тварь свож. И Бѣтъ рѣ къ матѣри своей: възри

¹⁾ + къ мѣри своей Б.

яко сѣнце и лоуна покланѣж сжѣ прѣстолюу, млжшиѣ за ѿца моего
 Ядама. И рѣ Евѣга: гдѣ нѣ свѣтъ тѣмъ? Рѣ Ента къ мѣри своимъ:
 егда вьста архагель Муханль млѣти сж, оумлакошж вь силѣ агль-
 сьжж прѣѣ Гднѣмъ и паки велимъ глѣмъ вьзакшж глжщѣ: блкѣна
 слѣа гнѣ помилуѣави тварь свою Ядама.

Тогда прѣдошж аглы, хероуви¹⁾, сѣрафими и вьзжшж²⁾ Ядама³⁾
 къ Героусѣ блато⁴⁾ и, прославивъше его, тоу вьмивахж трици. Бѣ
 .Г. же ѿа прострѣтъ Гѣ ржжж, сѣджши на прѣстолаѣ, и прижѣ
 Ядама и вьда его архагелъ Муханлоу и рѣ имоу Гѣ: вѣнеси тѣло
 его вѣ ран; дхѣ же его да прѣвѣкаѣтъ вѣ третнѣмъ небѣ⁵⁾; тѣло же его
 тоу да прѣвѣкаѣтъ до вьскрѣсѣнїа моего. Тогда архагель посѣмъ
 Ядама и принѣ его, гѣ рѣ имоу Гѣ. Паки Хѣс рѣ къ архгбѣ: вьиди
 вѣ ран и вьзми порфирж плащанїцж и покри тѣло Ямо⁶⁾ и прими
 масло и прѣклѣи его, такожѣ и тѣло Якилово створи при неѣ. И
 вьзакъ Гѣ Ядама и рѣ: Ядаме, Ядаме, гдѣ еси? Тѣло же ѿѣѣща:
 се азъ, Гн. Гѣ рѣ: тако рѣхѣ тѣѣѣ: земѣ еси, къ тжжѣ земж
 пакы пондеѣш. и паки на вьсрннѣ вьскрѣнеши съ вьѣмъ родѣмъ чвѣ-
 кымъ. И прѣкрѣты гробѣ на .Д. страни и вьзложи его вѣ гробѣ и
 прѣклѣи и рѣ: твоѣ ѿ твоѣ тѣѣѣ принѣсѣт сж.⁷⁾

IX. — Евѣга же прѣвѣѣ по Ядамѣ .С. дѣнен, млжшиѣ (и)
 глѣще плачжщїи: Гн Бѣ, яко мж еси створиѣ ѿ ребра Ядамова,
 тако и с нимъ да бждж. И приниче на гржди скож, глжши: Бѣ,
 прими дхѣ мон. И тоу прѣда дхѣ скон къ Бѣоу. Придѣ архгль
 Муханль къ Ентоу и наоучи Ента тако⁸⁾ да спастриѣ мѣре свою.
 И прѣдошж трѣ аглы, вьзѣшж тѣло Евжїно и погребѣшж тѣло
 еж, гдѣ и тѣло Ядамово и Якилово, сѣа нхѣ.⁹⁾ Архгль рѣ Ентоу:
 тако да спастришѣ⁷⁾ вѣѣкого члѣка оумиражцаго до вьскрѣнїа.
 Паки рѣ имоу: творите памѣѣ .Г. днѣ и .К. и .М. и вѣсе по чиноу,
 якоже аглы велѣмъ сж съ правѣднимъ дшѣамы. Тогда архгль Ивнль
 прославы Бѣ, глжщѣ: ѣ, ѣ, ѣ алѣѣа, сѣѣ Гѣ, испль(нѣ) нѣо и землж
 славы его .: .

¹⁾ + тѣло Б.

²⁾ + и поставихоу и Б.

³⁾ Ἀχέρουσα λίμνη. — въ Героусѣ блатѣ С.

⁴⁾ + Такожѣ и погребѣшж Ядама съ вѣнцемъ, ежѣ бѣ на
 главѣ его. Л.

⁵⁾ како Н.

⁶⁾ + И тоу израсте дрѣво из вѣнца, ежѣ бѣ на главѣ Яда-
 мовѣ Л.

⁷⁾ да погребѣит се С.

Съдържание. — Прѣди да съгрѣшатъ, Адамъ и Ева живѣли въ рая и имали всичко по угодата си; тѣмъ било подчинено всичко живо, птици и животни. Но, когато прѣстѣпили божията заповѣдъ, тѣ били изпждени и обитавали рѣдъ вратата на рая. Тамъ имъ се родили Каинъ и Авелъ, а слѣдъ братоубийството на Каина, родилъ имъ се синъ Ситъ и друга челядь, всичко 30 сина и 30 дъщери. Когато станалъ на 930 години, Адамъ заболѣлъ, повикалъ дѣцата си и имъ разказалъ какъ за болестъта му нѣма лѣкъ и какъ, поради прѣгрѣшението, той и всичкото негово поколѣние е обречено на смъртъ. Ева и Ситъ се запжители тогава къмъ вратата на рая и почнали да се молятъ на Бога да ги пусне въ рая, отдѣто да взематъ маслина за цѣръ на Адама. Архангелъ Михаилъ обаче имъ заповѣдалъ да се върнатъ, защото билъ наближилъ послѣдниятъ часъ на Адама, и прѣдалъ на Сита три клончета — боръ, кедъръ и кипарисъ, които да занесе на баща си. Адамъ, като видѣлъ клончетата, въздъхналъ, защото прозрѣлъ тѣхната тайна, па като ги увилъ на вѣнецъ, сложилъ го на главата си.¹⁾ Ева тогава свикала своитѣ чеда и внуци, казала имъ какъ дяволътъ прѣлѣстилъ Адама и Ева и ги посѣвѣтвала да се пазятъ да не бждатъ и тѣ измамани. Тя имъ разказала какъ дяволътъ се прѣсторилъ на свѣтълъ ангелъ и я увѣщалъ да яде отъ разумното дърво, отъ което тя дала и на Адама, какъ слѣдъ туй прѣстѣпниците се видѣли голи и били изпждени съ бой изъ рая. Тѣ седѣли седѣмъ деня прѣдъ рая, плачейки и молейки се за храна. Като прѣмалѣли отъ гладъ, обиходили всичката земя да търсятъ ядене, но като не намѣрили друго освѣнъ трѣва, пакъ се върнали прѣдъ райскитѣ врата и тамъ петнадесетъ деня сѣ се молѣли и ридаели. Молилъ се за тѣхъ и ангелъ Йоилъ, и тогава Богъ имъ отредилъ за прѣхрана седѣмъ дѣла отъ рая, па рекълъ на Адама: „Тръне и бодили да се раждатъ отъ работата на дланитѣ ти, отъ пота си да се хранишъ, а жена ти да те гледа и да трепери“. На Адама били дадени животни и птици за прѣхрана и волове за оранъ.

Когато Адамъ почналъ да оре земята, дяволътъ се изпрѣчилъ прѣдъ воловетѣ и не му давалъ да работи, казвайки:

¹⁾ Въ други апокрифи се разказва какъ отъ тоя вѣнецъ ще израсте дърво надъ Адамовата глава и ще послужи единъ день за кръстъ, на който ще бже разпнать Христосъ.

„Моя е земята, а небето и рая сж божи. Ако станешъ мой човѣкъ, ще работишъ земята, ако ли искашъ да си божи, върви въ рая“. Адамъ билъ принуденъ да даде записъ на дявола, че ще бжде неговъ, та да бжде оставенъ да работи. Ева като видѣла, че дяволътъ не ги оставя на мира, рекла на Адама да се помолятъ Богу, дано ги избави отъ тая напасть. Тѣ рѣшили да се молятъ — Адамъ четиридесетъ деня, а Ева четиридесетъ и четири. Ева влѣзла въ водитѣ на р. Тигръ, а Адамъ въ р. Йорданъ, и почнали да се молятъ. Около Адама се набрали всички ангели, птици и животни, па захванали и тѣ да се молятъ за него. Дяволътъ, прѣсторенъ на ангелъ, пакъ се отзовалъ при Ева и я увѣщавалъ да излѣзе отъ водата, защото Богъ вече билъ чулъ молбата ѝ. Тя обаче усѣтила, че това е дяволътъ и не го послушала, докато не дошълъ Адамъ, подалъ ѝ ржка и я извелъ изъ рѣката.

Когато Адамъ умрѣлъ, събрали се ангели около тѣлото му и го кадѣли съ кадилници, а други се молѣли Богу на небето да прости своето създание Адама. Адамовото тѣло било омито отъ ангелитѣ въ Геруското блато, а духътъ му билъ отнесенъ прѣдъ Бога и послѣ въдворенъ въ рая, дѣто да чака до Христовото възкресение. Слѣдъ смъртъта на Адама, Ева ридаела и се молѣла Богу, да прибере и нейния духъ. На шестия день се поминала и тя. Трима ангели положили тѣлото ѝ при Адамовото и Авеловото, за да чака тамъ възкресението Христово.

Историко-литературни бълѣжки. — Разказътъ за Адама и Ева се различава значително по съдържание отъ библейското прѣдание за тѣхъ въ книгата Битие. За живота на първитѣ човѣци, слѣдъ изпжждането имъ изъ рая, Битието не говори току-речи нищо. Слѣдъ като дава разказа за Каина, Авела и Сита, Библията завършва съ слѣдната лѣтописна бълѣжка: „Откато роди Сита, днитѣ на Адама станаха 800 години; и той роди синове и дъщери. И всичкитѣ дни на Адама, колкото живѣ, станаха 930 години, и умрѣ“ (Битие, V, 5). За Евиния животъ и смъртъ нѣма и поменъ. Тоя краткъ, сухъ и незакржленъ разказъ за прародителитѣ на човѣчеството не е могълъ да задоволи любопитството на вѣруещитѣ, и тѣ трѣбвало да го дотъкмятъ съ други легенди и да го прѣдадатъ въ завършена форма. И, наистина, такива апокрифни разкази

не закъснѣли да се явятъ въ устното прѣдание и въ книжнината на източнитѣ народи, които приемали основата на библейското Битие, именно евреитѣ, нѣкои отъ чностицитѣ, християнитѣ, мохамеданитѣ, както и нѣкои секти на тия вѣрски системи. Така, въ апокрифната книга, наречена Малко Битие или Книга на Юбилеитѣ, която има еврейски произходъ отъ прѣдхристиянско врѣме, животътъ на Адама и Ева е прѣдставенъ въ по-пълненъ и закръгленъ видъ.¹⁾ Въ книгата, позната въ етиопски и арабски прѣписи съ име Пещеря на съкровищата, или Състезание на Адама и Ева съ сатаната, се описва на дълго живота на първитѣ чловѣци слѣдъ изгнанието имъ изъ рая.²⁾ Въ византийската литература тия апокрифни разкази се явяватъ въ хроникитѣ или въ сборницитѣ съ разнообразно съдържание, както и въ апокрифната народна Библия, позната съ името Палея, т. е. Стари завѣтъ (*παλαιὰ διαθήκη*). Отъ византийцитѣ тия разкази минали у българитѣ, а отъ послѣднитѣ и у другитѣ православни славяни и у ромънитѣ. На славянска почва нѣкои отъ тѣхъ били прѣработени или допълнени съ нови епизоди. Отъ такъвъ произходъ сж нѣкои отъ прѣписитѣ на нашия разказъ за Адама и Ева.

Интересно е, дѣто въ най-стария — Български прѣписъ на разказа, отъ XIV в., се казва, че той е взетъ отъ Палеята (*ῥῷ παλιν*). Това посочване е отъ капитално значение за нерѣшения още въпросъ за произхода на Тълковата Палея, която Истринъ смѣта за руско произведение, а Шахматовъ за старобългарско. Съ обнародването на славянската Историческа Палея и на нейния гръцки първописъ, въ които не личи разказа за Адама и Ева въ тая форма, въ която се изнася тукъ, въпросътъ, подигнатъ отъ Шахматова, заслужава по-голъмо внимание.³⁾ Остава да се види, отъ каква именно Палея е

¹⁾ Малкото Битие бѣ издадено и прѣведено, по етиопския текстъ, отъ *A. Dillmann*. *Kufäl, vel liber Jubilaeorum aethiopice*. Kiliae et Londonii 1859. Прѣводъ въ *Jahrbücher der Biblischen Wissenschaft*, 1849 г. стр. 230—255, и 1850—1851 г., стр. 1—70. — Руски прѣводъ по Дилмана направи *А. Смирновъ*, Книга Юбилеевъ или Малое Бытіе. Казань 1895.

²⁾ Френски прѣводъ у *Migne*, *Dictionnaire des apocryphes*. Paris 1856, т. I, 297 сл.

³⁾ Срв. *А. Поповъ*, Книга бытіа небеси и земли (Палея историческая) съ приложениемъ сокращенной Пален русской редакціи. Москва 1881. — *Ив. Ждановъ*, Палея (Кіев. Унив. Извѣстія, 1881 г.). — *М. Н. Сперанскій*. Историческа палея, њени преводи и редакције у старој словенској книжевности

могълъ да бже взетъ славянския или грѣцки текстъ, въ който се е намиралъ въпросниятъ разказъ.

Въ тия си бѣлѣжки ние ще се спремъ главно на ония елементи въ разказа, които се отклоняватъ отъ правовѣрното библейско гледище и особено на такива, които идатъ отъ богомилството. Отъ такъво естество е напр. легендата за моленето на Адама и Ева въ водата. Тя ще да е, споредъ насъ, отъ сабейско-мандаитски произходъ. Сабейцитѣ или водокръстителитѣ (на арамейски *саба* ще рече потопяващи се въ вода, кръстителѣ) били самаританска секта отъ прѣдхристиянско врѣме, която се явява край Йорданската областъ. Йоанъ Кръстителъ вѣроятно е принадлежалъ къмъ нея. По-късно сабейцитѣ се вѣстятъ и въ Месопотамия и по долния Тигъръ и Ефратъ, дѣто се отъждествяватъ съ назорейцитѣ. Въ Корана се поменаватъ като близки на юдейството и християнството. Къмъ тѣхъ се приближавали и мандаитѣ (на арамейски *манда* ще рече знание, *γῶσις*) въ долня Вавилония. Учението на тия секти било смѣсица отъ еврейски, гностически, вавилонски и християнски идеи. Общо у тѣхъ било вѣрването, че душата може да се прѣчисти и възроди чрѣзъ водата. Тѣ се молѣли край водитѣ и се крѣпѣли въ тѣхъ.¹⁾ Мандейската Книга за Адама, която е най-обширната повѣсть на тая тема, съдържа редъ вѣсти за първитѣ чловѣци, нѣкои отъ които сж отразени и въ нашия разказъ за Адама и Ева. Въ старобългарския разказъ се говори какъ, слѣдъ прѣгрѣшението, животнитѣ не само не се подчинявали на Адама и Ева, но дори искали да ги изѣдатъ поради прѣстѣпленieto имъ. Ситъ се спасилъ отъ яростта на звѣра котуръ, само когато му припомнилъ, че човѣкъ е образъ божи и че посегателството върху него значи противене на Бога. Когато, слѣдъ дълги молби и разкаяние, на първитѣ чловѣци било отредено мѣсто за поминѣкъ и имъ били дадени нѣколко животни

(Споменик XVI, 1892 г.). — A. Vassiliev, *Anecdota Graeco-Byzantina*. Mosquae 1893, стр. 188—292. — В. М. *Истринь*, Изслѣдованія въ области древне-русской литературы. Спб. 1906, стр. 70—198. — А. А. *Шахматовъ* Толковая Палея и русская лѣтопись (Сборникъ по Славяновѣдѣнію. I, 1900 г. 271 сл.). К. К. *Истоминъ*, Къ вопросу о редакціяхъ Толковой Палеи (Изв. отд. р. яз. и слов. Имп. Ак. Н., т. X, ч. I, 1905 г.).

¹⁾ Срв. за тѣхъ: W. Brandt, *Die Mandäische Religion*. Leipzig 1889. — D. Chwolson, *Die Ssabier*. St. Petersburg 1856. — W. Brousset, *Hauptprobleme der Gnosis*. Göttingen 1907.

и птици, Адамъ имъ далъ имена, и тѣ останали да живѣятъ мирно при него. Въ мандейската Книга за Адама намираме слѣдното подобно мѣсто: „Адамъ рече на Бога: Господи, ти ни създаде и постави въ рая. Прѣди да ти съгрѣша, ти приведе прѣдъ менъ всички животни, за да имъ дамъ имена . . . Но сега, като прѣстѣпихъ твоя законъ, всички животни ще настанатъ срѣщу менъ, да ме изѣдатъ, както и срѣщу Ева, твоята рабиня, и моятъ животъ ще изчезне отъ лицето на земята . . . И като се смили Богъ и разбра, че Адамъ е правъ, защото дивитѣ звѣрове ще да ги разкъсатъ, заповѣда на звѣроветѣ и на птицитѣ и на всичко движещо се по земята да отидагъ при Адама, да се спогодятъ съ него и да не правятъ никакво зло нито нему, нито на Ева, нито на праведницитѣ отъ Адамовото поколѣние“.¹⁾

Сцената за моленето на Адама и Ева, потопени единиятъ въ р. Йорданъ, другиятъ въ р. Тигъръ, припомня обряда на сабейцитѣ и мандейцитѣ при и въ водитѣ и пжтуването имъ къмъ р. Йорданъ съ същата цѣль. Въ мандейската Книга за Адама срѣщаме слѣдния съотвѣтенъ пасажъ: „Сатаната, врагътъ на доброто, като подири Адама и Ева въ пещерята и не ги намѣри, търси ги и ги намѣри застанали прави въ водата, па си рече: Адамъ и Ева сж влѣзли въ водата да се молятъ на Бога, за да имъ опрости грѣшката и да ги повърне въ по-раншното положение, но азъ ще ги докарамъ подъ властѣта си, като ги измамя да излѣзатъ изъ водата, и по тоя начинъ молбата имъ нѣма да бжде изпълнена. Врагътъ на доброто не отиде при Адама, а къмъ Ева, па като се прѣстори на божи ангелъ . . . каза ѝ: „Бжди радостна и се възвесели, защото Богъ ви чу. Той ме проводи да ида при Адама и да му занеса приятната вѣсть за спасението . . . И Адамъ, обрадванъ за своето възстановление, ме изпрати при тебъ, за да те повикамъ и те увѣнчая съ свѣтлина . . .“ И когато Ева чу тия думи, зарадва се и, като повѣрва на знака на сатаната, излѣзе отъ водата“.²⁾ Това сабейско прѣдание е било широко разпространено на изтокъ. Посочвало се е дори, както ще видимъ по-долу, мѣстото на р. Йорданъ, дѣто се молѣлъ Адамъ и дѣто по-късно е трѣбвало да се кръсти

¹⁾ Dictionnaire des apocryphes, I, 300—301.

²⁾ Пакъ тамъ, 210

Исусъ. Прѣдакието, освѣтъ въ нашия разказъ за Адама и Ева, се е отразило и въ книгата Разумникъ (Бесѣда на тримата светители), въ единъ отъ славянскитѣ прѣписи на който четемъ: Бѣгда покаа сѣ въ Тигръ рѣцѣ Бѣва, а Ыдамъ прииде на Ирданъ, кла сѣ и погрѣзи сѣ на Ирданъ рѣцѣ. Тоу бо созрѣша сѣ звѣри и скоти и всѣ птици пернатыѣ и всѣ ангѣли гни плакаху сѣ къ Богѹ, гдѣ каеѣ сѣ Ыдамъ и плака сѣ горько. Тогда видѣ море Ыдама и повѣже Брданъ, козврати сѣ вспѣтъ. Того ради въ томъ мѣстѣ приидѣ Гдѣ нашъ Исусъ Христосъ крестити сѣ.¹⁾ Тая легенда, малко прѣиначена, е вмѣстена и въ латинската версия за Адама и Ева; тя липсва обаче въ гръцката²⁾ — Въ свръзка съ култа на мандейцитѣ къмъ водитѣ и съ вѣрата имъ въ духовно очистителното дѣйствиѣ на водата ще стои и епизодътъ въ нашия разказъ за тройното омиване на Адамовото тѣло отъ ангелитѣ въ Геруското езеро (тогда прѣидошѣ а҃глы, хѣроу҃ци, сѣрафими и кѣзѣшѣ (тѣло) Ыдама (и поставиху҃ и) къ Героусѣ блѣто и, прослави҃ше го, тоу ѡмиваху҃ трици).³⁾

Богомилскиятъ елементъ въ нашия разказъ се заключава въ мотива за Адамовия записъ. Тоя мотивъ се гради на богомилското учение, споредъ което Богъ е господаръ на небето, на невидимия миръ, а Сатанаилъ — на земята. Адамъ, за да бѣде оставенъ да живѣе на земята и да я обработва, бива принуденъ да даде записъ на дявола, че ще бѣде неговъ човѣкъ. Ето тая легенда въ новобългарски прѣводъ отъ нашия старобългарски текстъ: „И тѣй, Адамъ улови воловетѣ и почна да оре, за да си изкара прѣхраната. Тогава дяволътъ дойде и застана (прѣдъ воловетѣ) и не даде на Адама да обработва земята, като му рече: Моя е земята, а божи сѣ небесата и раятъ; ако искашъ да си мой, работи земята, ако ли пѣкъ искашъ да си на Бога, върви въ рая. Адамъ каза: Небесата, земята и раятъ и всичката вселенна сѣ на Бога. Дяволътъ му рече: Не ти давамъ да орешъ земята, ако не

¹⁾ Мсб. X, 137.

²⁾ За латинската и гръцка версии срв. по-долу, стр. 226.

³⁾ Въ съотвѣтния гръцки текстъ стои *εις την Γερουσιαν λιβνῆν*. Тишендорфъ поправя името на *Ἀχέρουσα λιβνῆν*, както то се срѣща въ апокрифия Павловъ Апокалипсисъ. *C. Tischendorf, Apocalypses apocryphae*. Lipsiae 1866, стр. 51. Въ славянския прѣводъ на тоя Апокалипсисъ, познатъ съ име Павлово Видѣние, срѣщаме, както е напр. въ Тиквешкия ржкописъ, на *изѣръ Херосинци*. Павелъ, като прѣплавалъ съ златенъ корабъ прѣзъ това Херосинско езеро, влѣзълъ въ Христовия градъ. Мсб. IX, стр. 107.

ми дадешъ записъ, че си мой. Адамъ тогава отговори: Който е господаръ на земята, неговъ ще бжда азъ и моята челядь. Дяволътъ се зарадва. Адамъ обаче знаеше, че Господъ ще слѣзе на земята, ще се облѣче въ чловѣчески образъ и ще смаже дявола. И каза дяволътъ: Дай ми сега своя записъ. Адамъ написа: Който е господаръ на земята, неговъ ще бжда азъ и моята челядь¹.

Мотивътъ за Адамовия записъ, или договоръ между Адама и дявола, е доста разпространенъ въ славянската апокрифна книжнина и устни прѣдания. Току-що приведения най-старъ вариантъ на мотива (Адамъ става човѣкъ на дявола, при условие да може да работи земята) срѣщаме, освѣнъ въ горѣпоменатитѣ версии на разказа за Адама и Ева, още и въ разказа за Тивериадското море, за който ще стане дума по-долу. Въ единъ втори вариантъ, познатъ по руската разколнѣшка книжнина, Адамъ дава записъ на дявола, съ условие тоя да излѣкува Ева отъ страданията, които ѝ причинявалъ синъ ѝ Каинъ. Каинъ билъ роденъ уродливъ, съ 12 змийски глави на гърдитѣ и на челото си. Когато майка му го кърмѣла, тя много страдаела и отъ мжка окраставѣла. Дяволътъ прѣмахналъ отъ Каина змийскитѣ глави, а Адамъ далъ записъ, като отпечатаалъ върху бѣла каменна плоча натопенитѣ си въ козя кръвь ржцѣ. Дяволътъ поставилъ записа-плоча съ змиитѣ, които да го пазятъ, въ р. Йорданъ. Исусъ, при кръщенiето си въ р. Йорданъ, смазалъ змийскитѣ глави. Тогава дяволътъ отнесълъ плочата въ ада, но тя била счупена отъ Исуса, който слѣзълъ въ пѣкѣла и освободилъ човѣшкитѣ души, като ги поставилъ въ рая.¹) Споредъ трети вариантъ, Адамъ далъ записа на дявола, за да получи свѣтлина, каквато нѣмало извѣнъ рая. Дяволътъ скрилъ записа подъ камѣкъ, въ р. Йорданъ, дѣто единъ день ще се кръсти Христосъ.²) Въ други разкази, както ще видимъ по-нататѣкъ, договорътъ се сключва между Бога и Сатанаила.

Мотивътъ за Адамовия записъ е миналъ у славянитѣ отъ изтокъ, дѣто го намираме още прѣзъ VIII в. въ прѣданията на палестинскитѣ прѣдѣли. Той е билъ използванъ

¹) Обнародвано у *Н. Тихонравовъ*, Пам. отреченной рус. литературы I, стр. 16—17.

²) Обнародвано у *А. Печенинъ*, Пам. стар. рус. литературы, III, стр. 1—3; записътъ, стр. 2, стълбецъ 2.

въ редъ християнски пѣснопѣния и въ черковната живопись при изображение на Исусовото кръщение. Козма, епископъ въ Маюма (Финикия), отъ VIII в., и Йоанъ Дамаскинъ, който е монашествувалъ въ палестинския манастиръ Св. Сава, сж знаели прѣданието за записа, защото го споменаватъ въ своитѣ богоявленски тропари. Козма напр. казва: „Господь, царьтъ на вѣковетѣ, чрѣзъ струитѣ Йордански обновява изтлѣвшия Адама и съкрушава загнѣзденитѣ (тамъ) змийски глави“.¹) Прѣданието за записа се пазѣло въ Палестина и по-късно, както това знаемъ отъ Максима Грекъ (XVI в.).²) и особено отъ Арсения Солунски, който живѣлъ дълго врѣме въ Светата земя. Арсени разказва, че на брѣга на р. Йорданъ още стоялъ камъка, на който личели Исусовитѣ стѣпки, а подъ камъка се виждали коститѣ на змията, която пазѣла Адамовия записъ (роукописаніе ѿдамли).³) Прѣданието минало и въ черковната живопись. Въ стари фрески и мозаики съ кръщението, Исусъ стои на четвъртита плоча, изподъ която се подаватъ змийски глави; на други картини, при нозѣтъ на Исуса стоятъ змии съ човѣшки глави⁴). Въ българския илюстрованъ рѣписъ (XIV в.) на Манасиевата хроника, сега въ Ватиканската Библиотека, царь Иванъ Александъръ е прѣдставенъ между Исуса и лѣтописеца Манасия. Исусъ е изобразенъ стѣпилъ на четвъртита плоча. Не знаемъ дали тоя символъ има връзка съ горнята легенда: Исусъ върху плочата като избавителъ на човѣчеството отъ дяволскитѣ козни.

¹) Срв. други цитатѣ отъ тропаритѣ на Козма и на Йоана Дамаскина у *Порфирьевъ*, Апокр. сказанія о ветх. лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, стр. 42.

²) Сочиненія Максима Грека, т. I, 533—541.

³) И ѿ Нерѣна до Іордана кѣ мли, гдѣ Хѣ крѣтиса, тоу ѿ црккы Сѣмъ Іванъ Прѣтча монастырь, а на вризѣ Іордана камѣнь знати стопы Хѣмъ на немъ (вар. на камѣни томъ; другъ вар. и до сѣ дни), а по тѣмъ камѣнемъ кости змѣйки видѣти, что бяють роукописаніе ѿдамли. В. П. Адрианова, Хождение Арсенія Селунскаго (Извѣстія отд. русскаго яз. и сл., т. XVIII, 1913 г. ч. 3-я, стр. 217). По-рано мислѣха, че Арсени е билъ руски богомолецъ отъ XVII в. и го смѣсваха съ Арсения Сухановъ. Сега обаче се откриха рѣписи отъ неговото Хождение отъ XVI в., едни отъ тѣхъ на българска редакция. Адрианова, като има прѣдъ видъ прозвището на Арсения — „Солунски“, както и нѣкои лексикални особености на съчинението му, приема, че авторътъ е билъ грѣкъ или българинъ отъ Солунъ. Липсватъ обаче данни да се опрѣдѣли кога именно той е живѣлъ.

⁴) *Didron*, Manuel d'Iconographie chrétienne. Paris 1845, стр. 164.

Какъ е миналъ мотивътъ за записа въ българския апокрифъ за Адама и Ева? За уяснение на тоя въпросъ могатъ да ни помогнатъ слѣднитѣ данни и съображения. Разказътъ за Адама и Ева е познатъ въ византийската и въ сръдновековната латинска литература. Гръцката версия се съдържа въ така наречения Апокалипсисъ на Мойсея, обнародванъ отъ Тишендорфа и озаглавенъ *Διήγησις καὶ πολιτεία Ἀδὰμ καὶ Ἐβὰς τῶν πρωτοπλάστων*.¹⁾ Българската версия отговаря изобщо на гръцката, но се и различава отъ нея. Нѣкои епизоди липсватъ въ гръцката версия, а други сж изложени малко друго-яче; трети пъкъ се покриватъ буквално. А това показва, че Тишендорфовиятъ текстъ не е служилъ за основа на българската версия. Двата характерни мотива въ разказа, които разгледахме по-горѣ, именно моленето въ водата и записътъ Адамовъ, липсватъ въ гръцката версия. Гръцкиятъ разказъ се срѣща и отдѣлно въ други ръкописи, както напр. въ сборникъ отъ XV в., на Кастамонитския светогорски манастиръ (*Διήγησις καὶ πολιτεία Ἀδὰμ καὶ Ἐβὰς τῶν πρωτοπλάστων*) и въ сборникъ отъ XVI в. на Дохиарския светогорски манастиръ (*Διήγησις περὶ Ἀδὰμ καὶ Ἐβὰς*).²⁾ Латинската версия, озаглавена *Vita Adæ et Evæ* и издадена отъ W. Meyer,³⁾ се отдалечава още повече отъ българската, ако и въ нея да е помѣстенъ епизодътъ за моленето въ водата. И тамъ липсва епизодътъ за Адамовия записъ. За образецъ на българската версия ще да е служилъ, слѣдвателно, нѣкой другъ, още непознатъ гръцки разказъ, части отъ който се срѣщатъ и въ Тишендорфовия текстъ и които напълно се покриватъ съ българския прѣводъ въ подробности и езикъ. Българскиятъ прѣводачъ на разказа за Адама и Ева е използувалъ даденъ гръцки текстъ, като е прибавилъ къмъ него и епизода за записа, познатъ вече въ прѣданията на християнския изтокъ. Дуалистичниятъ елементъ въ епизода за записа, споредъ който господаръ на небето е Богъ, а дяволътъ е на земята и на челоуѣка, напълно отговаря на богомилското учение. Споредъ това, прѣработвачътъ на българската версия трѣбва да е изхождалъ отъ богомилска

¹⁾ C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*. Lipsiae 1866, стр. 1—23.

²⁾ S. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*. Cambridge, I, 1895, № 450, 2788.

³⁾ *Abhandlungen der philos.-philol. Classe der kön. bayerischen Akademie zu München*, XIV (1876 г.), III Abtheil., стр. 187—220.

срѣда или е билъ запознатъ съ богомилскитѣ книги и легенди.

За отражението на мотива за Адамовия записъ въ българската народна словесностъ срв. въ втората часть на тая книга. И въ по-късната българската прѣводна литература срѣщаме единъ по-далеченъ паралелъ на мотива за записа. Той нѣма нищо общо обаче съ Адама, а стои по-близу до обезсмъртениа отъ Гьоте мотивъ, въ който Фаустъ продава душата си на дявола. Той се е отразилъ въ 23-то и 25-то чудо на Хаджи Якимовата книга Чудеса прѣсвятѣя Богородици. Будинъ 1817 г.¹⁾

Дѣтство Исусово.

Ръкописи и издания. — Групата апокрифни епизоди за дѣтинството на Исуса сж извѣстни въ науката обикновено съ названието Томино Евангелие, по името на псевдоавтора имъ Тома, или пъкъ сж озаглавени Евангелие за Дѣтството (Исусово). Ни единъ обаче отъ славянскитѣ рѣписи не познава тѣзи заглавия; тѣ си служатъ съ надслова „Дѣтство“ или „Младенчество“, който и ние възприехме. Намъ сж извѣстни слѣднитѣ славянски ръкописи и издания на тоя апокрифъ: 1) Сборникъ на А. И. Яцимирски отъ XIV в., българска редакция, писанъ, споредъ една бѣлѣжка, въ Ловечъ, при царуването на Ивана Александра и сина му Михаила Асѣня, т. е. прѣзъ втората четвъртъ на XIV в.²⁾ Статията, л. 175—181⁶, почва: *Дѣваніа ѿ дѣтствѣ Гѣ нашіѣ Ісѣ Ха. Оѣчѣ вѣки . . . Избранный възвѣсти, ѿзъ Тома Асѣлѣтени, въскѣ ѿ мѣзыка братѣ, видѣхъ дѣтство Гѣ нашіѣ, ѣже сътвори величество Гѣ...* Тя бѣ обнародвана, съ студия къмъ нея, отъ *Яцимирскій*, Изъ славянскихъ рукописей. Тексты и замѣтки. Москва 1898, стр. 92—143. — 2) Хлудовски сборникъ отъ XIV в., сръбска редакция, на л. 200⁶—206. Статията почва: *Чтении дѣтства*

¹⁾ На това пръвъ обърна внимание *Н. А. Начовъ*, Мсб. X, стр. 97—98.

²⁾ Твърдъ е вѣроятно, сборникътъ да е рѣписъ отъ по-ново време, защото широко проведената въ него употреба на надреднитѣ знакове и ударенията почва едва прѣзъ Евтимиевската епоха. Само два-три паметника прѣди Евтимия иматъ ударения и то въ твърдъ ограниченъ размѣръ. Самата бѣлѣжка за Ивана Александра е писана по-късно, прѣзъ XVII в. Нѣмахме на рѣка фотографска снимка отъ ръкописа, за да се произнесемъ по-опредѣлено за неговата дата.

Іс Хвѣ. Ѡ' бл҃гн. Ізъ Ѡма ісхѣтннѣ избраннѣ възкѣстихъ
 камъ ксѣмъ въ градѣ Іерлѣмѣ, еже творѣши Іѣ нашъ Іс Хвѣ зна-
 мениѣ и чюдеса, режіеи къ странѣ жидов'сцѣмъ Еидлѣмѣ,
 въ градѣ Назарѣте. Обнародва я А. Поповъ, Описаніе рукописей
 Хлудова. Москва 1872, стр. 320—325. — 3) Сборникъ отъ
 XIV в., сръбска редакция, принадлежащъ нѣкогда на П. Срет-
 ковичъ. Статіята издаде С. Новаковић (Starine VIII, 1876 г.,
 стр. 48—55): Младѣньство Господа Бога и спаса нашего Іс. Хри-
 ста. Ѡтъче благослови. Ізъ Ѡма избранннѣ ісханѣтннѣ въз-
 кѣстихъ ксѣмъ отъ изыка, братіи, видѣти дѣтство, игда съ-
 творѣ величїи Господъ нашъ Ісусъ Христосъ, рожден се въ градѣ
 Назарѣтѣ отъ дѣвы Марии, иже града владычества ість. —
 4) Сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция, съ слѣди отъ бѣл-
 гаризми, употребяванъ въ Бѣлгарія, сега въ Соф. Нар. Би-
 блиотека, № 309. Статіята, л. 56^б—69, почва: Дѣтства Іѣ
 нашего како расте и чюдеса творѣши по ксѣ днѣ растѣмъ. Ѡ' бл҃гн.
 Ізъ Ѡма ісхѣтннѣ іже ѡ изыка, братіи, видѣти дѣтства, іко
 сътвори величїе чюдѣ Іѣ нашъ Іс Хвѣ режіи се къ стране, иже на-
 рицѣт се Еидлѣмъ, въ градѣ Назарѣта. Обнародва я А. С. Ар-
 хангельскій, Къ исторіи южнославянской и древнерусской апо-
 крифической литературы. Спб. 1899, стр. 2—10 на отдѣлнїи
 отпечатъкъ отъ Извѣстія отд. р. ез. и сл. Имп. Ак. Н., т. IV
 (1899 г.), кн. 1-а. По-точно я издаде П. А. Лавровъ, Апокри-
 фическіе тексты, стр. 111—118 (Сборникъ отд. р. яз. и слов.
 Имп. Ак. Наукъ, т. LXVII, 1901 г.). — 5) Сборникъ отъ XVI в.,
 въ сбирката на Ундолски, въ Румянцевскія музей, № 1253,
 руска редакция. Статіята, на л. 52—56^б, почва: Чюдеса і дѣла-
 нїи Іѣ нашѣ Іс Хвѣ. Чудо ѣ. Ізвѣстїи избранннѣ азъ Ѡма
 ісханѣтннѣ ксѣмъ оубо мзико, братіи, видѣти чюдеса и дѣла-
 нїи и дѣтства, еже сътвори величїи бжїи Іѣ нашъ Іс Хвѣ, ро-
 жїи се въ странѣ іишїи, иже нарицѣт се Еидлѣмъ, градъ Назарѣтѣ,
 еже о владычествѣ. Издадена отъ М. Н. Сперанскій, Славянскія
 апокрифическія Евангелїя. Москва 1895, стр. 102—105. —
 6) Сборникъ отъ XVIII в., въ Рум. музей, № 1244, руска редак-
 ция, на л. 12—16^б. Статіята, обнародвана въ сжщото съчи-
 нение на Сперански, стр. 99—101, почва: Чудо о Господѣ
 нашемъ Іисусѣ Христѣ (липсва бѣлѣжката за псевдоавтора
 Тома). Бившу Господу нашему Іисусу Христу еще сущу во
 двохъ лѣтехъ возраста своего играюще въ ричицахъ со
 жидовскими дѣтми и сотвори дванадесѣть птицъ отъ кау. —

7) Два късни южноруски текста, XVIII в., обнародва *Ив. Франко* въ лвовското списание „Жите і Слово“, 1894 г., мартъ и априлъ, стр. 222—233.

Сравнителното разглеждане на посоченитѣ славянски текстове помежду имъ, както и по отношение къмъ гръцкитѣ,¹⁾ ни довежда до слѣднитѣ заключения: 1) първитѣ петъ славянски прѣписа, които сж отъ XIV—XVI в., сж прѣводъ отъ гръцки; другитѣ три прѣписа отъ XVIII в. сж прѣработки на славянска почва. 2) Съдържанието, подробноститѣ, редътъ на чудесата и езикътъ показватъ, че първитѣ петъ прѣписа идватъ отъ отдѣлни, може би пакъ петъ, прѣводи. 3) Всички тия прѣводи сж били направени на български; сръбскитѣ и руски прѣписи издаватъ български езиковни особености.²⁾

1) Сперански и Яцимирски, въ горѣпоменатитѣ тѣхни трудове, сж съгласни въ слѣдното: 1) славянскитѣ текстове сж прѣводъ отъ гръцки; 2) славянскитѣ текстове не сж прѣводъ отъ сега извѣстнитѣ гръцки версии, а отъ други, непознати. Сперански, когато и не знаеше прѣписа на Яцимирски, пакъ приемаше, че славянскитѣ прѣписи идатъ отъ единъ началенъ български прѣводъ. Яцимирски намира, че имало нѣколко славянски прѣвода, съответствуваещи на различни гръцки текстове, и че славянскитѣ прѣписи не се поддаватъ на групировка.

2) Така, въ сръбския Хлудовски прѣписъ отъ XIV в. забѣлѣзваме слѣднитѣ българизми: За началната и послѣдната букви на азбукето е казано: Ѡ азъ до ѡ (ἀπὸ τοῦ α ἕως τοῦ ω). Послѣдната буква въ сръбската азбука не е била ѡ, а това ѡ е сръбска замѣна на ѡ, което е дѣйствително послѣдния старобългарска буква. Сръднебългарската смѣна на носовкитѣ ж и ѡ се отразила въ Хлудовия прѣписъ въ неправилната за сърбинѣ форма глѣи *ви. глѣи* (истинноу, оучитѣлю, глѣи), идеща отъ сръднебългарското глаголю *ви. старобългарското глаголюж. Така и въ не трѣпи оуглѣдати выстроити вго* (οὐ φέρω τὸ ἀστυρὸν τοῦ βλεμματός αὐτοῦ), формата *трѣпи ви. трѣплю* иде отъ сръднебългарското *трѣпѣ* (старобълг. *трѣплѣж*). Въ *по-кѣждѣ ми азѡу сѣль* (εἰπέ μοι τοῦ ἄλφα δυνάμιν), *вин. падежъ снѣль* *ви. снѣлу* е отъ сръднебългарското *снѣж* (= *снѣль*). Сръбскиятъ прѣписвачъ, повлиянъ неволно отъ българския изводъ, е оставилъ тукъ-тамъ носовкитѣ: *оучитѣлѣ, спадѣ сѣ* и др. Сперански посочва българизми и въ графиката на паметника. — Новаковичевиятъ сръбски прѣписъ отъ XIV в. сжщо така издава слѣдитѣ на българския оригиналъ. Въ *азъ наоучѡу ти прѣмоудро-сти, ижи инѣ никто не вѣсть*, *относ. мѣст. нѣ. ви. южѣ въ вин. пад.* отразява сръднебългарска юсова смѣна *ѣжи* (староб. *ѣжи*). Формитѣ *про-зроутъ ви. прозрѣтъ, прослышоутъ ви. прослышитѣ* идатъ отъ сръднебългарскитѣ *прозрѣтъ* (старобълг. *прозрѣтъ*), *прослыпѣтъ* (старобълг. *прослышѣтъ*). Българизъмъ е и смѣсането на аориста съ имперфекта: *възлѣтѣхѡу, ослѣпѣхѡу, падохѡу, думата голѣмѣ* и др. — Третиятъ прѣписъ сръбска редакция, въ Соф. Нар. Библиотека, и той иде отъ български изводъ Лавровъ (Апокрифическѣя тексты, XX-XXI) вече посочи слѣ-

4) Архаични думи и форми показватъ, че нѣкои отъ прѣводитѣ ще да се отнасятъ може би къмъ старобългарската още епоха.¹⁾

Текстъ. — За нашето издание взехме срѣднебългарския прѣписъ на Яцимирски. Епизодитѣ, които липсватъ въ него, надомѣстваме изъ Хлудовския прѣписъ (X). Посочванията изъ другитѣ текстове обозначаваме: Н (Новаковичевъ), У (Ун-долски), С (Софийски). Гръцкитѣ паралели сж дадени по послѣдното издание на така наречената първа гръцка версия, печатана въ сбирката на *H. Hemmer et P. Lejay, Textes et documents pour l'étude historique du christianisme. Evangiles apocryphes. I. Paris 1911*, стр. 162 сл. Въ сжщата сбирка (*Evangiles apocryphes, II, Paris 1914*) сж печатани арабската, арменската, сирийската и латинска версии.

Дѣланіа и дѣтство Гѣ нашегѣ Іу^с Х^р.

Ѡче бл҃гн . . .

I. — Избранинъ възвѣстѣхъ, азъ Ѡма нрѣлтѣнѣ, въсѣхъ ѡ азыкъ братѣ, видѣхъ дѣтство Гѣ нашегѣ, ѣже сътвори величество Гѣ и стрѣтъ, рѣди бо сѧ въ странѣ нашии, иже нарицаѣтъ сѧ Кидлѣмъ, въ градѣ Назарѣтскѣмъ, иже въ вѣчѣстѣи то^{мъ}.

II. — Ѡтрочѧ Іѣс, четырѣмъ²⁾ лѣто^{мъ} бывъ, и дѣжѡу вышѡу, играаше въ мнѡхѡженіи рѣчицѣ дѣжѣвнѣхъ, тѣжѡнѣхъ въ мѣтнѣхъ събираше и^{хъ} въ ѣдинѣхъ стрѡхъ, и аѣи чисты и^{хъ} творѣше слово^{мъ} тѣкмо, а не дѣло^{мъ}, поклѣкажъ и^{мъ}. Паче възъ^{мъ} ѡ брѣнѣа макъкъ каль и сътвори ѡ него дванадѣсѣти птицѣ. Бѣше сѣбота ѣга творѣше и играше, и многы дѣти тѣ вѣхъ сѧ и^{мъ} и играхъ.

дитѣ на българския му оригиналъ, като: лѣжѡще (срѣднебѣлг. лѣжѡще, старобѣлг. лѣжѡще), лѣжѡща, прѣдстоѡще; формитѣ рѣкохъ (бѣлг. рѣкохъ), зачѣхъ се, въ градѣ Назарѣта и др. — Рускиятъ прѣписъ отъ XVI в. съдържа сжщо така българизми, които посочи Сперански (Слав. апокр. Евангеліа, 51) и които говорятъ за български оригиналъ.

¹⁾ Арханзимитѣ посочи Сперански (Слав. апокр. Евангеліа, 48 сл.)

²⁾ Въ всичкитѣ гръцки и славянски прѣписи, съ изключение на късно-руския отъ XVIII в. въ Румянц. музей, дѣто Исусовитѣ години сж *дѡл*, е дадено числото *пѣтъ*. Нашиятъ текстъ тукъ се сходя съ Парижкия латински прѣписъ, дѣто сжщо имаме *четири* (*Thilo, Codex apocryphus, I, стр. CXI*). Въ латинския прѣводъ на Псевдо-Матѣя стои сжщо *четири* (*Evangiles apocryphes, I, стр. 124*). Въ арабската версия годинитѣ сж посочени *седѣмъ* (*Ev. apocryphes, II, стр. 44*).

И видѣвши жидове, ꙗже творѣши играѣши, шѣши и повѣдашъ wіѣꙗго Иисифѣ, гл҃юще: сѣ ѡтрокъ твои играть въ рѣчици тамо, кѣмъ вреніи и сътвори .бѣ. птиць, и скверниѣ сжѣтъ. И прише Иосифъ на мѣсто и видѣ Іѣа и призва ꙗго, гл҃а: почто сѣ твориши въ сжѣтъ, нѣже не доѣхотѣ творити? Иѣс же съписавъ рѣкѣма и възъплнеъ птицама и рѣ: възлетѣте и помнѣте живы сжѣе! И злетѣшъ птица и идошъ зовѣще. И видѣвши кѣси и оужасошъ въ коупѣ съшѣши сѣа и възвѣстишъ инѣма, и видѣшъ знаменіе, ꙗже сътвори Іѣс.

III. — Ёиъ же ѡны книжника бѣше съ Иисифомъ тѣ, и кѣмъ вѣжъ вѣжъ вѣжъ и раскази имъ вѣжъ, и истекшъ коды изъ нѣхъже бѣ събралъ. Ѡтроче же Іѣс видѣвъ бывше и негодова и рѣ имоу: содомите нечѣстиве неразоумне, что тѣа видѣшъ мои вѣроке и коды, тѣа нѣ раскази? Ёи да бѣдиши ꙗко и дрѣво соухъ, да не принесиши ни листіа, ни кореніа, ни плода! И абіе ѡтрочѣ тѣа тома часѣ соухъ въ вѣсь. Іѣс же иде въ домъ свои. Родителѣ же прѣидоста ослабѣнаго и гл҃аста Иисифоу: вижѣ, ꙗко таково ѡтрочѣа имаше!

IV. — Паки же Іѣс идѣше сквозѣ града. Ѡтроче ино скочи на ramo ꙗго, и прогнѣва сѣа Іѣс и рѣ: да не дойдѣши пѣтемъ тѣма! И абіе паде низъ ѡтрочѣа, издѣше. Видѣвши же дроузни, рикошъ: ѡжѣдѣ бо сѣе ѡтрочѣа рѣди сѣа, ꙗко вѣсѣ слово ꙗго и дѣло ꙗго готово бывае? И прѣидоста родителѣ падшаго прѣтѣща Иисифѣ ѡцоу и гл҃аша: ты, таковое ѡтрочѣа имѣжъ, не можѣши съ нами жити въ градѣ сѣма; аще ли, то оуни е вѣкити, а не клѣти, нашъ бо дѣти искусны¹⁾ творѣт.

V. — Призвакъ же Иисифъ ѡтрочѣа Іѣа и оучаше е, гл҃а: почто тако клѣнѣши, и стражѣтъ си и ненавидѣа тѣа, и изгонѣа ны изъ града? И рѣ Іѣс: азъ вѣдаъ, ꙗко гл҃ы мои си нѣ сѣа тѣа, ꙗже азъ гл҃а, ѡбаче тѣе ради прѣмѣлѣжъ, они же прѣимѣа троу нѣ. И абіе гл҃ше на него кѣси ѡслапошъ и не видѣшъ, и оубоашъ сѣло, и к томоу не смѣахъ ꙗго гнѣвати, ꙗко вѣсѣкъ гл҃ъ ѡтрочѣа, ꙗже рѣчаше,²⁾ либо зло, либо добро. И видѣ Иисифъ, ꙗко сътвори, и разгнѣва сѣа сѣло и ать ꙗго за оухъ и вѣчаше, ѡн же ѡтѣзаше сѣа. Ѡтрочѣа же Іѣс негодова и рѣ: докѣтъ ти искати мене

¹⁾ ὁπαιτοί. Въ латинский текстъ insensati sunt (сжъ люди). — Въ V. стои: нѣши дѣти оуоушѣны створи т. е. изсуши нашѣ дѣца. Въ нашѣа текстъ искѣсны може би да е погрѣшка вм. исѣушѣны.

²⁾ + забываетъ се имоу X.

и не верѣтати, в разбонничи, шко вѣстинѣ ткои ли ѿсмѣ, не вѣси; а вѣи не вскрѣбѣн мене. твоѣ бо ѿсмѣ и к тебе прїидо¹.

VI. — Нѣкии же оучити¹ столъ бѣ тоу, имени² Закхїи, и слыша Іѡа гл҃а къ шцѣ своимъ, и чюдїи сѧ сѣло, шко штрочѧ тако гл҃ша. И по мнозѣ³) прїблїжи сѧ Закхїи къ Іисифѣ, гл҃а: имашн штрочѧ мѡдро, градн и прѣдажѣ мнѣ, да навѣкнѣт кнїгы и вѣсемъ наоучѧ, ѡже ѡмѣти ѿмѣ вѣсѧ старѣцѧ чѣсти и прѣдѣ, а шцѧ любити сѧ кротостїѧ и вѣсѧ сѣврѣстннѣкы ѡго, боати сѧ и срамѣти сѧ родитѣлю, шко да ѡ инѣ⁴ и ѡ свонѣ чѣ възлюбнѣн бѣде⁵. Іисифѣ же прогнѣва сѧ сѣло на штрочѧ (и) рѣ къ оучитѣлю: да кто можѣт наоучити ѡго чинѣ маломъ Іѡн ѡго мнїшн бо ти, шко братѣ ти ѿ⁶). Іѡко слыша штрочѧ шцѧ сн тако рѣкша, оуспнїѧ сѧ вѣлмн и рѣ къ Закхїѣ: истинѧ ѿ, оучитѣлю, вѣсе ѡже рѣ шцѣ мон, и семъ азѣ Іѡ ѿсмѣ, вѣ же тѣжн ѿте, шко мнѣ ѡдиноомъ вѣдѣ да сѧ, шко азѣ прѣжде бѣ⁷ и ннѣ азѣ ѿсмѣ, и оу вѣ роднѣ се и с камн ѿсмѣ, и не знатѣ кто ѿсмѣ азѣ; аз же вѣ знаѣ кто ѿте и коѣ роднѣте сѧ и колько лѣтѣ ѿ живота вашѣго. Бѣ истинѣ гл҃а ти, оучитѣлю, ѡга роднѣте сѧ азѣ знаѣ, и прѣже роѣстѣѧ вашѣго азѣ знаѣ вѣ истинѣ. И аще хошнн сѣврѣшннѣ быти, оучитѣ⁸), то послоушнн мене, и азѣ наоучѧ тѧ прѣмѡдростн ѡмѣ ннктоже не вѣ⁹ развѣ и мене и пославшѧго мѧ къ вѣ да вѣ, наоучѧ; азѣ тебе оучитѣ ѿсмѣ, ты же мнѣ (оучитѣль) нарицаѣшн сѧ, понѣже знаѣ колько лѣтѣ нмашн и колько вѣремѧ живота твоѣго истинно знаѣ. Ёѣ оузрннн крѣтѣ мон, ѡже ти рѣ шцѣ мон, тогда вѣрѣ нмншн, шко вѣсе ѡлко рѣкѣ ти, истинѧ ѿ. И се азѣ вѣлѣ ѿсмѣ, вѣ же тоуѣн ѿте, шко тоѣн и ннѣ ѿсмѣ. Ёжшн же нюднн тоу слышншн, двѣлѣхѣ сѧ и възвѣпнншн вѣлмн и рѣкошѣ: днѣнн чѣ и прѣславннн, .Ѣ. лѣтѣ⁴) не имѧт штрочѧ сѣ, и таковыѣ рѣчн

¹) Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας. — По-точно прѣведено вѣ Х: не по мно зѣхѣ днѣхѣ.

²) Последнѧя фраза е неяснѧ. Вѣ Н. четемъ: оучитѣлю, томоу ктѣ можѣт наоучити ѡго, кто моу маломоу Христѣ или мнншн быти ѡго, братѣ мон. Вѣ рускнѧ прѣпнсѣ У. намираме: да что можѣте наоучити что мѧ маломѣ крѣтѣ ѡго мнншн братѣ моѣ. Вѣ Х: да кто можѣт (наоучити ѡго) млада оушѧ хнтра, смѣрнѣ бо ѡ и кротѣкѣ пачѣ всакннхѣ сн. Вѣ лат. прѣводѣ: Nemo potest docere eum nisi solus Deus. Numquid creditis, parvus erit parvulus iste? Вѣ снрїѣскнѧ текстѣ, коѣто се смѣта за пѣрвнчѣнѣ: „Кѣй ли можѣ да възпнѣтаѧ такѣво дѣте? Мнслнѣте ли, че то заслужѧѧ да получи *мѧлькѣ крѣстѣ*“ (Еѧ. Аѧосѣрѣфѣс, II, стр. 294).

³) оучитѣлю Х.

⁴) трѣ лѣтѣ Х.

слышахѣмъ ѿ него, ꙗковѣи^х же не слышахѣмъ рѣша на хѣириѣми книжничѣти.¹⁾

VII. — [2) И потомъ играаше ѡтрѣ Іс на единомъ здани крестоу, и едино ѿ отрочѣтъ с нимъ играаше и спаде се ѿ двокрѣпка и оумрѣ^т. И видѣхѣши нинѣ дѣти и вѣжаахѣ ѡтрѣ^д, Іс стое ѡдинъ тоу. И придоша родители падышааго ѡтрока и кричаща на Іса, ꙗко ты съвержи ѡтрочѣ наше. Іс же рѣ: не азъ съвергохъ, но ѡнь свали се, неистовство дѣв, искочи ѿ двокрѣпка и ѿ мрътвѣ. Тога Іс на ѡтрочѣ глѣ на нѣмъ ѡмоу: Знѣ,³⁾ къстанн! азъ ли те съвергохъ? И вѣста ѡтрочѣ ѿ смръти: нѣ, гнѣ мон. Тога видѣхѣши вси и дивѣши се, а родители ѡго прославиша Га, и поклонѣши се народи Ісоу.

VIII. — И пакѣ же,⁴⁾ не по мнозѣхъ днѣхъ, юноша вѣрь зѣпѣши дръва вѣ соудѣ^х, и прѣсѣче си ногоу и наче оумирати. И мльѣ же бывѣши и стечѣнѣю, ѡтрочѣ же Іс прокрѣ се скрозѣ народи и вѣ ѡго за вѣдноу⁵⁾ ногоу и рѣ ѡмоу: тѣѣ юноше, глѣ (вм. глѣю) въстанн, цѣпн дръжа⁶⁾, и помѣни мѣ! Народи же видѣхѣши знаменнѣ бывѣши, и поклонѣши се Ісоу и рѣкоше: въ истинѣ ꙗко Бѣ с нимъ живѣт.

IX. — И соудѣ Ісоу скончавшѣ ѿ лѣтъ, и мѣти ѡго Марѣа пондѣ⁷⁾ на водоу. Възѣмъ съсоудъ, въ народѣ и тѣлѣноу^кши и разѣи водоносѣ.⁸⁾ Іс же простѣрь рѣзоу, въ нѣже бѣ шельчинѣ, и исплѣни ю води и несе мѣтри. И видѣхѣши мѣти ѡго, ꙗже сътвори Іс, и любѣза ѡго.

¹⁾ не слышахѣмъ николиже законоу^ччитѣли и фариѣа Х. — ни слышахѣмъ рѣкъша ни архѣиѣа, ни оучитѣли законѣ, ни книга, ни фариѣа, ни иного С. — Въ сирийскѣи текстъ: „ни отъ свещеницѣтъ, ни отъ фариѣа, ни отъ книжницѣтъ“ (Ev. ar. II, 300).

²⁾ Епизодитъ VII до Х, конто липсватъ въ нашия прѣписъ, заемаме отъ Хлудовскѣи (XIV в.), който е най-пѣленъ и дори съдѣржа два епизода, каквито нѣма и въ грѣцкѣи текстове.

³⁾ Името на дѣтѣто е било Зенонъ, както личи и отъ грѣцкѣи текстъ: καὶ εἶπεν Ζήνων.

⁴⁾ Въ рѣжкописѣ погрѣшно стѣи и покажи. Поправѣме спорѣдъ Н.

⁵⁾ оумѣчѣноу Н.

⁶⁾ дръка С.

⁷⁾ Въ грѣцкѣи текстъ Марѣа проважда Исуса за вода. Така е и въ Н (посла ѡго мати Марѣа на водоу). Вм. пондѣ би трѣбвало да стѣи посла.

⁸⁾ И неспѣштаюшѣтоу ѡмоу скоудѣльничѣ въ народѣ же стѣлѣноу^кшѣ се, и разѣи се Н.

Х. — И пакѣ изидѣ Іѣ съ ѿцѣмъ сконмѣ да сѣе пшеницю на нивѣ. И сѣа ѿць его, и сѣа Господь единь (къель)¹⁾ и поже и створи ѿ къель пшенице великихъ. И призѣа Іѣ к се оубоги и нищѣ на гоумѣно и раба имъ сѣдоу штрочѣа].

XI. — Имѣ же Іс ѿ .й. лѣт,²⁾ ѿѣхъ же его мнѣсторѣ съѣхъ,
в то врѣмѣ іако хотѣше нѣкоимъ богатѣ да сътвори^т съсѣды,³⁾
ѣдиномъ правилѣ нарицаемъ⁴⁾ двѣ дрѣвѣ бѣстѣ, нж ѣдино вкръ-
пно, не имѣж мѣры. Рѣ Іс ѿѣхъ скоимъ: пожи двѣ дрѣвѣ долѣ
и ѿ скож страны равно сътвори. И сътвори Іѡсифъ, іако же рѣ
Іс, равна конца. И имъ Іс крѣпое дрѣво и потагнѣхъ и равное
сътвори дроугомъ дрѣвѣ, и рѣ Іѡсифъ: не скръѣн, нж твори еже
хощеши. Іѡсифъ же приимъ ѡтрочѣ и облобыза и рѣ: блѣжъ ѣсмѣ
азѣ, каковаго ѡтрочѣ да ми бѣ.

XII. — Видѣхъ же Іосифъ въспѣваніе⁵⁰) втрочати и възраста
мѣдрости его, и пакы помысли да бѣде оумѣжи книги, и веде
и прѣдаде его дрюгемѣ оучителю. И рѣ Іосифъ оучител¹: книгамъ
ли хощеши да наоучаю его? Іосифъ же рѣ: прѣже блиньскымъ, пото^м
и екринскимъ. Знааше оучител¹ законъ втрочати и боаше съ его,
вбаче написа емѣ азъ бѣквы и прѣднѣщааше емѣ, глѣ: азъ! Іѣ
рѣ емѣ: азъ, и пакы помѣча. Глѣ емѣ (оучител¹): бѣквы, и не
ѡвѣща емѣ Іѣ. Помѣча и рѣ емѣ Іѣ: аще оучитель еси и оумѣши
добрѣ книги, рѣци ми азѡвѣ силѣ, азъ ти ѡвѣщаю бѣквы. И
прогнѣва съ оучител¹ и оудари его по главѣ. (Ѹ)троча же негодова
и проклам¹ его. Тога тѣ изнемогъ, паде ницъ. Іѣ же втиде въ домъ
свой. Іосифъ же вскрѣбѣ сѣло и запрѣти мѣри его и рѣ: не испъ-
щанъ его кѣмъ изъ домѣ, ꙗко да не страждѣтъ тако гнѣваѣши его.

ХІІІ. — По лѣтѣ паки единомъ, дроуги паки оучителъ ближ-
ніи Ісѣифу, рѣ: иди и приведи е къ наказательство, не мож лѣ
азѣ оукѣшажи и ласкажи его, наоучити книгѣмъ, лѣпо е штрочѣ и
мудро и вѣзрѣ имѣж да оумѣтъ книги. Рѣ Ісѣифъ: аще оупо-

¹⁾ Изпуснатата дума ще е била **къблъ** (**мѣра**, **μῆδος**). Въ **Н**: е **мѣра**. Въ гръцкия текстъ: **ἕνα κόκκον αἰτου**, т. е. едно зърно жито.

²⁾ Съвършии же ѿроче ѿ лѣт Х. — Бѣ въ то врѣмѣ Іс ѿ лѣт С.

³⁾ Въ едни прѣписи — на Йосифа поръчватъ да прави легло, въ други врата. Въ арабския прѣводъ намираме паралелъ на нашия текстъ за думата **съсѣда**. Тамъ е казано: . . . „ведра, столове, ковчежи“. Ev. apocryphes, II. 46.

4) Тая фраза е прѣведена буквално, та и смисълътъ ѝ е неясенъ : τοῦ δὲ ἐνός κανόνος τοῦ καλουμένου ἐναλλάκτου ὄντος.

⁶) поспѣшніе Н. — спѣхъ Х.

каши, брате, то помни е съ опасеніемъ, съ болзнии и съ поенго^м. Ѡтроча же въниде съ дръзновеніемъ въ оучитѣство и верѣте книги лежщѣ на конецъ келіа, ѡверъзе и не чѣтѣше иже бѣхъ писана въ нѣхъ, нъ ѡверъзе оуста своа, глаше дѣх^{ом} стѣмъ и оучааше законъ, и послашалахъ ѣго прѣстожшнн и мѣхъ паче да болге рѣтъ. Нарѣ же много прише, послашалахъ Іса и чюжаахъ красотѣ и оученію ѣго и готовѣствъ словесъ ѣго, іако дѣтишѣ тѣ таковаа глаше. Слышавъ Іосифъ и оубоа сѣ кто рѣ оучитѣство разоумѣеть, іако да и тѣ оучитѣ^а искъшенъ бже^т.¹⁾ И рѣ оучитѣ^а Іосифъ: да вѣси, брате, іако азъ помъ ѡтроча сие іако оученіка, онъ же блгтіж исплъненъ ѣ, блгті иже ѡ Бѣ е^ѣ; что оубо доіно е^ѣ, помни е, брате, и вѣди е въ до^м свен. Іако слыша ѡтроча сѣ рѣкша оучитѣ^а къ оіѣз ѣго, тога въсмѣа сѣ (и рѣ)²⁾: понеже право рѣ, тебе ради и онъ члкъ спѣтъ сѣ оуіазкенин. И абіе то^м часѣ цѣль бѣ^ѣ и онъ оучитѣ^а.

XIV.³⁾ — Пото^м же Іе ходѣшъ сквозѣ ндолы снжѣмы, и съ заніа падъ на него (кїрамнда и оудари Іеа).⁴⁾ (И) рѣ (Іе)⁵⁾: потрѣбен сѣ сло снжѣмы доме! И тога потрѣбен сѣ ндолское капницъ. Тога павы рѣ: да съснжѣтъ сѣ въ доброе съзѣніе, а не въ жилище демонъское! Тога съза сѣ іако многоа хытростъ.

XV. — [И пакы хождаше Іе скрозѣ юдинѣ, и въпроси: гдѣ ви сѣ дѣти? Ѡни рѣкохъ: на игрѣ свѣа сѣтъ въ котъци свиніе. Бѣхъ затворили въ котъци, и пристѣплъ Іе къ котъцѣ и рѣ: вѣдѣ что е^ѣ? Ѡни рѣкоше: свиніе. И рѣ Іе: да вѣдоу^т свиніе! И быше свини].⁶⁾

XVI.⁷⁾ — Прѣдавае^{тъ} ѣго Іосифъ (мнозѣмъ оучитѣлимъ),⁸⁾ и ни ѣдиноу не накыче, нъ онъ паче оучаши. И посѣ врачевн ѣго прѣдаде. И къ врачекн томоу прихождаши слѣнь съ ѣдино^м шкомъ,

1) Фразата е забъркана. Гръцкиятъ текстъ я уяснява: Αχοβοας δὲ Ἰωσήφ ἐφοβήθη, καὶ ἔδραμεν εἰς τὸ διδασκαλεῖον, λογιζάμενος μὴ οὗτος ὁ καθηγητὴς ἔσται ἀνάπυρος, т. е. като чу Йосифъ, уплаши се и се затече въ училището, защото се опасяваше да не би и тоя учитель да пострада.

2) Прибавката споредъ гръцкия текстъ: προσυλάσεν αὐτὸν καὶ εἶπεν.

3) Тоя эпизодъ липсва въ иноезичнитѣ текстове.

4—5) Пропуснатитѣ мѣста допълниме по X.

6) Тоя эпизодъ, прѣдаденъ малко неясно, се намира само въ Софійския прѣписъ. Въ арабския прѣводъ срѣщаме паралелъ, дѣто дѣцата биватъ обърнати отъ Иисуса на козлета (Ev. аросуγρες, II, 48—49. Тамъ сж посочени и други паралели, дѣто дѣцата биватъ прѣобразени на свине).

7) Тоя эпизодъ ливсва въ иноезичнитѣ текстове. Намира се само въ нѣкои отъ югославянскитѣ, въ вашия, въ X., Н., С.

8) Добавеното отъ X.

и зраціи яко іго болѣши, и помазовани е. По прилоучанъ же, ідиномъ верѣтши сѧ втрочашъ въ врачалици, и оучителѣ іго не бѣ тѣ. Члкъ же пришедши на помазаніе яко, и рече члкъ Ісѣ: члкъ, яко въ зраціи^{мъ} щцѣ пачиши сѧ, а въ незраціи никакоже печалѣши сѧ. Слышавъ же сїе члкъ ѿ отрочата, и почюди сѧ, и рече члкъ: что оубо да сътворѧ? И рече імоу Ісѣ: хоушиши ли да те исцѣлѧ? И рече члкъ: хоушъ, гдїи. Тогда Ісѣ коснѧ сѧ вчню іго, и абїе прозрѣ слѣпоу и болаши боли исцѣлѣ. И ишѧ члкъ тѣ, хлѣбъ и кино и инѧ дары принесе цѣлителию іго. Бращъ же видѣвъ члкъ шѣлѧ вчима зраца, и недоумсли сѧ въ дарѣхъ, комоу принесе. И рече імъ: кто ты ісїи принесе ми таковаа, нѣвѣдаа? Онъ же рече къ нимъ: не вѣси ли мене, члкъ приходѧща и цѣлѧща сѧ ѿ тебе, ідино яко имѧща и ѿ тебе цѣлѧща сѧ? И юдїеи же сѧ бращъ и въпроси іго, гдѧ: како исцѣлѣ, шѣ бо ти вчн бѣстѣ вѣдѣтѣ, и незраціи оубо имѧши видѧщи, и болѣиши здраво? Онъ же истинѧ бывшѧ повѣда и рече: добры^{мъ} твои^{мъ} оученико^{мъ} шѣ исцѣстѣ ми. Бращъ же разѡмѣ, яко ничтоже імъ не бѣ оуспѣ^л, ни ползѧ никоѧ же імъ не бѣ сътвори^л въ врачѣхъ. Оубо ради пакы въпроси іго. Онъ же пакы по истинѣ сказа імъ чудо, іже сътвори імъ Ісѣ и рече імъ, яко прѣжѣ дїїи^{хъ} снѣ прїидо^{хъ} ишѧщи тебе, и не верѣто^{хъ} тебе, и ж оученика твоѧго добра втрока верѣто^{хъ}. Онъ же възрѣвъ на мене и рече ми: чюжѧ ти се, члкъ, яко зрацомъ окъ понѣ мало ползѧ ишѧши, а въ (слѣпомъ)¹⁾ никакоже не печалѣши сѧ. Язъ же, слышавъ то, рико^{хъ} къ імъ да что імъ сътвори^{ти} хоушъ. Онъ же рече: аще хоушиши, да тѧ исцѣлѧ. Язъ же рико^{хъ}: хоушъ. И вѣставъ втрокѣ, прикоснѧ сѧ очима моима: слѣпоу ми яко ѡверѣе, а болаши ми боли исцѣли. Бращъ же прїе рївно^ѡ къ срїци скоимъ и ѡпоустї члкъ того и призѧ Ісїѣфа и рече імоу: понми сїѧ своѧго и ѡвїди, снї бо можѣтъ врачїество члчское разорити. И поимъ Ісїѣфа втрочѧ и вїде іго въ домъ скои.

XVII. — Посеиъ посла Ісїѣфа сїѧ своѧго Іакѡва да сѧлжѣтъ хрестїе, и зжїѧ люта сѣкнѧ Іакѡва въ рѣкѧ. И шцѣпѣниѣ шѣ же імоу и оумираѧщѣ, приближи сѧ Ісѣ и доушъ на грїзїнїи. Тогда гдѣ шслабѣ, а зѧмнѧ оумрѣтъ.

XVIII. — Ино же втрочѧ пакы въ сѣсѣдѣхъ оумрѣ. Плакаше сѧ зѣло мѣи іго. Слышѧ же Ісѣ, яко плачь и вопль бѣ, тече скоро и видѣ втрочѧ лїжѧще на лонѣ іж. И прикоснѧ сѧ прѣсѣ іго и рече къ дѣтищѣ: не оумрї, и ж жїѧ вїди и иди къ мѣри

свои! Тогда въсмина сѧ втрочѧ и оусплаби сѧ¹⁾ къ нѣмѣ. И рѣ къ мѣри ѣго: дажѣ ѣмѣ сѧти (поправено съсѧти)²⁾ и помѣни мѧ. Наро³⁾ же видѣ и дикѣшѧ сѧ и рѣкошѧ: въ исгинѧ въ сѧмѣ втрочѧти или бѣ или аггль прѣбывають, кѣсѣ бо слово, ѣже рѣтъ или дѣломъ.⁴⁾ И иде въ домъ скон.

XIX. — И по друзѣ(мѣ) лѣтъ, а по създанію⁴⁾ же творимѣ спаде чѣкъ ѿ высоты и оумрѣтъ. И теченію бывшии и мѣвѣ немалѣ, слыша втрочѧ Ісѣ и иде тамо и видѣ чѣка лежаща мртѣка. И жѣ ѣго за рѣжѧ и рѣ ѣмѣ: тѣбѣ глѧ, чѣче, вѣстани и творѣ дѣло свое! Тогда вѣстави и поклонѣ сѧ ѣмѣ. Видѣвѣши же народѣ и почюдишѧ сѧ и рѣкошѧ: сѣ втрочѧ бѣ ѣсть, многѣмъ бо дѣшѣ сѣсѣ ѿ сѣмртѣи и скѣтѣ имѧтъ быти въ нѣмѣ до вѣсѣго жѣкота сѣоѣго.⁵⁾

XX. — Ожшоу же ѣмѣ .кѣ. лѣтъ, кѣзѣдѣста родѣтелѣ ѣго въ Іерѣмѣ, по вѣбѣчаю, къ празѣни пасѣкъ съ дружинож. Прѣмѣша пасѣж, Іѣсѣфъ же и Марѣа⁶⁾ вѣзѣратѣста сѧ [⁶⁾ въ домъ скон, втрочѣ ѿидѣ⁷⁾ въ Іерѣмѣ. И нѣразѣумѣста родѣтели ѣго, нѣ мѣнѣша въ дружинѣ сѣушѧ. И прѣидѣста исѣати ѣго по три дѣи къ рѣжѣни⁸⁾ въ дружинѣ, и не вѣрѣтѣста ѣго, и вѣзѣратѣста сѣ къ Іерѣмѣ, скрѣвѣщи исѣастѣ ѣго. По три дѣи вѣрѣтѣста и къ цѣрѣви. И оучѣтели послѣоушѧ⁹⁾ ѣго ѿ нѣмѣ же хотѣхѣ рѣзѣумѣти ѿ нѣго. И всѣ вѣнимахѣ, слышѣщи словѣса ѣго, и чюдѣхѣ сѣ, ꙗко дѣтищѣ сѣи прѣпирають старѣи¹⁰⁾хѣ и оучѣтели, рѣзѣоушѧи¹¹⁾ главы законѣни и прѣтѣчи прѣчѣскѣи. И прѣидѣ мѣи ѣго Марѣа и рѣ: что сѣтвори на мѧ таковоѣ, чѣдо, сѣ болѣщи и скрѣвѣщи исѣахѣкѣ тѣбѣ. И рѣ: Ісѣ: почто исѣастѣ мѣнѣ скрѣвѣщи? не вѣстѣ ли, ꙗже и¹²⁾ оу ѿца мѣоѣго, въ тѣхѣ ми достѣнѣ быти. Кѣнижѣници же и фѣрѣсѣи рѣкошѣ мѣри ѣго: ты ли сѣи мѣи втрѣчѣта сѣго? (ѣ)на же рѣ: азѣ нѣсмѣ.

¹⁾ въсколѣба сѣ С. — въсклони сѣ Н.

²⁾ ὅδς γὰρ.

³⁾ слово ѣго на вѣсако дѣло готовѣ нѣтъ Н. — всѣ бо слово и дѣло ѣго готовѣ и Х. — πᾶς λόγος αὐτοῦ ἔργον ἐστὶν ἑτοιμον.

⁴⁾ зданію творимѣ Х. — зыжѣ чѣкъ храмина С. — οἰκοδομῆς γενόμενης, т. е. кѧто градѣли кѣша.

⁵⁾ и спасти имѧ до жѣвѣта сѣоѣго Н. — Καὶ ἔχει σωσαι ἑως πάσης τῆς ζωῆς αὐτοῦ.

⁶⁾ Краѣтъ, който липсѣа въ нашѣи текстѣ, допѣлѣамѣ по Х.

⁷⁾ остаѣ Н.

⁸⁾ т. е. между родѣниѣтѣ.

⁹⁾ и рѣзѣшѣи Н. — рѣзѣрѣшающѣи главы законѣи С. — ἐπιλύων τὰ κεφάλαια τοῦ νόμου

Ѹни же рикоше: бл҃женъ на ты ісѹ въ жѣнахъ и бл҃женъ плодъ чр҃ква твоего, и Г҃ъ Б҃ъ бл҃женъ ти и ѿ, тако такового дара б҃жѣи и прѣмощности не слышахомъ николиже. И кѣстакъ Ісѹ, идѣ въ слѣдъ мѣри свое и бѣ покинуѣ се има. Марїа же, мѣри его, соблюдаше словеса его въ ср҃дци своимъ и вса, таже творѣше Ісѹ величїе нб҃съ. Ісѹ же прѣспѣваше мѣрностию и тѣломъ, исцѣленна творѣше во всѣмъ прославляющѣи се ѿ Б҃га ѿца своего, имѣ же слава въ вѣкы а́мѣнь].

Съдържание. — Израилтянинътъ Тома се издава за съврѣменникъ на Исуса и за свидѣтель на неговитѣ дѣтски дѣла, които и разказва въ деветнадесетъ епизода: 1) Веднажъ, като било валѣло дъждъ, Исусъ, четиригодишно дѣте, си играелъ съ мѣтнитѣ дъждовни вадички, които събиралъ въ една струя и я правѣлъ бистра само съ словото си. Той направилъ и 12 птиченца отъ калъ и си играелъ заедно съ други дѣца. Евреитѣ, като видѣли, че Исусъ върши туй въ сѣбота, оплакали се на баща му Йосифа, когото и довели да види на самото мѣсто. Като се насѣбрали евреитѣ при Исуса, той плесналъ съ ржцѣ и извикалъ на птиченцата да оживѣятъ и да хврѣкнатъ, което и станало, за голѣмо чудо на всички присѣтствуващи. — 2) Дѣтето на книжника Ана било и то тамъ. То взело върбова вѣйка и съ нея развалило вирчетата, отъ които изтекла събраната отъ Исуса вода. Исусъ проклелъ дѣтето, и то изсъхнало на часътъ. Родителитѣ на дѣтето отишли при Йосифа и го укорили за дѣтето му. — 3) Исусъ като ходѣлъ изъ града, едно дѣте скочило на рамото му, но било прокълнато отъ Исуса и паднало мрѣтво. Които видѣли случката, чудѣли си и се питали: „Отдѣ ли е това дѣте, та всичко което рече, става дѣло?“ Родителитѣ на умрѣлото дѣте се закарнали на Йосифа и му казали, че ако иска да живѣе въ тѣхния градъ, трѣбва да научи дѣтето си да благославя, а не да кълне, защото иначе умѣртвява дѣцата имъ. — 4) Йосифъ повикалъ сина си и взелъ да го наставява да не кълне и да не прави да страдатъ другитѣ, защото ще бждатъ изпждени изъ града. Исусъ му отговорилъ: „Думитѣ, които казвамъ, не сѣ отъ мене, но заради тебе ще прѣмълча; виновнитѣ обаче ще получатъ своята мзда“. И на часътъ ослѣпѣли всички ония, които му се сърдѣли. Йосифъ, като видѣлъ станалото, много се разсърдилъ и взелъ да тегли

Исуса за ухото. Възнегодувалото дѣте рекло на баща си: „О разбойнико, ти не знаешъ, дали наистина съмъ твой; но не дѣй ме оскърбява, защото съмъ твой и при тебъ дойдохъ“.

— 5) Нѣкой си учителъ — Захей, който стоялъ тамъ и се чудѣлъ на Исусовитѣ думи, поискалъ отъ Йосифа да му даде дѣтето си, за да го учи на книга и на добро отнасяне къмъ хората и родителитѣ си. — „Та кой ли може, отговорилъ Йосифъ, да научи такъво дѣте, което се смѣта за Богъ!“ Дѣтето, като чуло тия думи, засмѣло се и рекло на Захей, че баща му право казва, че то е прѣдвѣчно и че знае всичко, което е било и което ще стане, че знае кога се е родилъ той и кога ще умре. То дори прѣдложило на Захей, той да дойде да учи при него, ако иска да стане мждъръ. Които слушали това, чудѣли се на петгодишното дѣте, защото такива думи не били чували дори и отъ архиереитѣ. — 6) Веднажъ малкиятъ Исусъ се катерѣлъ съ други дѣца на покрива на едно високо здание. Едно отъ дѣцата паднало и умрѣло. Всички дѣца се разбѣгали при тая случка, останалъ само Исусъ. Родителитѣ на падналото дѣте обвинили Исуса, че той го е бутналъ. Исусъ, за да се оправдае, извикалъ на мртвото дѣте да оживѣе и да каже истината, което и станало. Събравитѣ се, като видѣли това, почудили се, прославили Исуса и му се поклонили. — 7) Наскоро слѣдъ това, единъ юноша, като цѣпѣлъ дърва, прѣрѣзалъ си кракъ и билъ на умирање. Набралъ се много народъ. Исусъ се промушналъ прѣзъ навалицата, уловилъ момъка за болния кракъ и му извикалъ да стане, да цѣпи пакъ дърва и да си спомня за него. Народътъ, като видѣлъ станалото чудо, поклонилъ се на Исуса и казалъ: „Наистина, Богъ живѣе въ това дѣте!“ — 8) Когато Исусъ билъ навършилъ шестъ години, майка му Мария го проводила за вода. Дѣтето, притискано отъ навалицата, изпуснало стовната и тя се счупила. Тогава то съблѣкло дрехата си, налѣло въ нея вода и занесло на майка си. Мария, като видѣла това, цѣлунала дѣтето си. — 9) Веднажъ Исусъ и баща му отишли на нивата да сѣятъ пшеница. Посѣлъ Йосифъ, посѣлъ и Исусъ една мѣра, и, когато пожъналъ, набралъ 100 голѣми мѣри. Исусъ повикалъ сиромаситѣ на гумното и имъ раздалъ своята пшеница. — 10) Когато Исусъ билъ на 8 години, баща му, като дърводѣлецъ, билъ повиканъ да направи на единъ богатъ човѣкъ единъ сждъ.

Едно отъ дърветата било по-късо отъ другото и не подходило за работата. Йосифъ се чудѣлъ какво да прави. Дѣтето рекло на баща си да положи двѣтъ дървета на земята, па, като уловило по-късото отъ тѣхъ, протегнало го и то станало равно на другото дърво. Йосифъ пригърналъ Исуса, цѣлуналъ го и си рекълъ: „Честитъ съмъ, че Богъ ми е далъ такъво дѣте“. — 11) Като видѣлъ Йосифъ, че дѣтето му успѣва въ мъдростъ, пакъ намислилъ да го даде на книга. Завелъ го при единъ учителъ, комуто поръчалъ да учи дѣтето изпърво на елински и сетнѣ на еврейски. Учителътъ написалъ азбукето на дѣтето и почналъ да го учи, произнасяйки първата буква: „азъ!“ Исусъ повторилъ „азъ“ и млъкналъ. Учителътъ му продължилъ: „буки!“, но Исусъ не отговорилъ, а, като помълчалъ, рекълъ: „Ако си наистина учителъ и знаешъ добръ книгитѣ, кажи ми значението (силата) на буквата „азъ“, тогава ще продължа и ще произнеса „буки“. Учителътъ се разсърдилъ и го ударилъ по глава. Дѣтето обаче го прокънвало, и той падналъ съ лицето си на земята. Исусъ си отишълъ въ къщи. Йосифъ се огорчилъ много за това и поръчалъ на Мария да не пуска навънъ дѣтето си, за да не страдатъ отъ него хората, които го сърдятъ. — 12) На слѣдната година, другъ учителъ, близъкъ на Йосифа, поискалъ да учи дѣтето на книга и се надѣвалъ да сполучи, като се отнася любезно и внимателно къмъ ученика си. Дѣтето влѣзло съ дръзнновение въ учителевата келия, намѣрило тамъ книги, разтворило ги и почнало да чете. То не чело обаче писаното въ книгитѣ, а, вдъхновено отъ Духа Светаго, тълкувало закона. Учителътъ и тия, които се набрали да чуятъ чудното и хубаво учение на Исуса, се дивѣли на думитѣ му. Йосифъ, като чулъ за това, затекълъ се въ училището, защото се опасявалъ да не би да пострада и тоя учителъ. Учителътъ, щомъ видѣлъ Йосифа, помолилъ го да си заведе дѣтето у дома, защото то било изпълнено съ божия благодать, и той нѣмалъ какво да го учи. Поради тия благи думи на учителя, Исусъ се засмѣлъ и изцѣрилъ и другия си учителъ отъ болестъта му. — 13) По-сетнѣ, като минавалъ Исусъ до единъ строещъ се идолопоклонски храмъ, паднала керамида и го ударила. Исусъ прокънналъ зданието, и то се съборило. Послѣ го благословилъ да стане добра сграда, а не демонско жилище, и то се изградило много художествено. — 14) Веднажъ дѣ-

тето Исусъ се разхождало между юдеитѣ и ги запитало, дѣ сж дѣцата имъ (а тѣ се били изпокрили въ свинска кочина, за да не играятъ съ Исуса). Исусъ, като се приближилъ до кочината и съзрѣлъ дѣцата, запиталъ: „Ами това вжтрѣ какво е?“ — „Свине“, отговорили тѣ. — „Е добръ, нека бждатъ свине“, рекълъ Исусъ, и дѣцата се обърнали на такива. — 15) Йосифъ, слѣдъ като давалъ дѣтето си на много учители безъ полза, далъ го най-сетнѣ за ученикъ при единъ лѣкарь. При тоя лѣкарь идвалъ да се цѣри единъ едноокъ човѣкъ, чието здраво око боледувало. Дошълъ веднажъ човѣкътъ, когато нѣмало лѣкаря, за да му се маже окото. Исусъ запиталъ човѣка, защо се грижи само за здравето си око, а за слѣпото никакъ не мари, и пожелалъ да го цѣри. Той се докосналъ до очитѣ на човѣка и веднага слѣпото му око прогледнало, а заболѣлото се изцѣрило. Човѣкътъ слѣдъ това донесълъ хлѣбъ, вино и други дарове на своя лѣкарь. Лѣкарьтъ, като видѣлъ донесенитѣ подарѣци и човѣка, когото не можалъ да познае, билъ въ недоумѣние. Човѣкътъ обяснилъ на лѣкаря за изцѣлението, което получилъ отъ ученика. Лѣкарьтъ тогава повикалъ Йосифа, помолилъ го да си заведе дѣтето, защото то можело да съсипе всичкото лѣкарско изкуство. — 16) Веднажъ Йосифъ изпратилъ сина си Якова да набере и свѣрже храсте. Една змия ухапала Якова въ ржката, и той билъ на умирање. Исусъ духналъ на раната, отровата ослабнала, змията умрѣла, и Яковъ се спасилъ. — 17) Другъ пжтъ, умрѣло съсѣдско дѣте, и майка му много плачела. Исусъ, като чулъ воплитъ на майката, затекълъ се при мрѣтвото, допрѣлъ се до гърдитъ му и му извикалъ да оживѣе, което и станало. Оживѣлото дѣте се усмихнало, а Исусъ рекълъ на майка му: „Дай му сега да суче и си спомняй за менъ!“ Като видѣли това, дивѣли се и казали: „Въ това дѣте наистина Богъ или ангелъ прѣбивава, та всѣка негова дума се обрѣща въ дѣло.“ — 18) Прѣзъ другата година, единъ човѣкъ падналъ отъ височината на строещо се здание и умрѣлъ. Исусъ, като чулъ голѣмата мълва около мрѣтвия, отишълъ тамъ, уловилъ работника за ржка и го съживилъ. Набралитѣ се наоколо рекли: „Това дѣте е Богъ; то спаси мнозина отъ смъртъ и още други ще спаси прѣзъ живота си“. — 19) Когато Исусъ билъ на 12 години, родителитѣ му отишли заедно съ него и съ други дружина въ Йерусалимъ за Пасхата. На връщане дѣтето се

изгубило нѣйдѣ. Родителитѣ му го дирѣли три дни между своитѣ роднини и дружина отъ пѣтъ, и, като не го намѣрили, върнали се въ Йерусалимъ много нажалени, за да го търсятъ тамъ. Най-сетнѣ, слѣдъ три деня, го намѣрили въ черквата, обиколено отъ законоучителитѣ, които се чудѣли на мждростта му и на отговоритѣ му по Светото писание. На думитѣ на натѣжената си майка — защо е причинило толкова скърбъ на родителитѣ си, дѣтето отговорило: „Защо ме търсите и скърбите? Не знаете ли, че азъ трѣбва да съмъ при нѣщата, които сж на Отца моего?“ Книжницитѣ и фарисейтѣ ублажили майката, дѣто Богъ ѝ е далъ такъвъ даръ. Сетнѣ Исусъ станалъ и придружилъ майка си и се покорявалъ на родителитѣ си. А майка му Мария спазвала въ сърдцето си всички думи и дѣла на дѣтето си. Исусъ пѣкъ прѣуспѣвалъ въ мждрость и възраст, въ изцѣления и благодать.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Чудната личностъ и дѣла на Исуса породили у първитѣ християни и у близкитѣ до тѣхъ срѣди редъ прѣдания и разкази, по-близки или по-далечни до истината. Самитѣ апостоли свидѣтелствуватъ за съществуването на такива разкази въ тѣхно врѣме. Евангелистъ Лука почва своето Евангелие съ думитѣ: „Понеже мнозина почнаха да съчиняватъ разказъ за извѣстнитѣ между насъ събития“ и пр. Къмъ тия разказвачи ще да е спадалъ напр. и извѣстниятъ сътрудникъ на ап. Павла, Аполосъ, за когото се говори въ Дѣянията апостолски (XVIII, 24 сл., XIX, 1 сл.): „Нѣкой си юдеинъ, на име Аполосъ, родомъ отъ Александрия, човѣкъ ученъ и силенъ въ писанията, дойде въ Ефесъ. Той бѣ училъ катехизично господния пѣтъ, и, бидейки по духъ усърденъ, говорѣше и поучаваше за Исуса, а познаваше само Йоановото кръщение“ и пр. Вѣститѣ за Исуса, изложени въ четиритѣ канонични Евангелия, не ни даватъ подробности за физическия и духовния ликъ на Исуса и всички негови дѣла. Апостолъ Йоанъ завършва своето Евангелие съ думитѣ: „Има и много други работи, които извърши Исусъ, и за които, ако би се писало подробно, чини ми се цѣлъ свѣтъ не би побралъ написанитѣ книги“. Не е чудно, слѣдвателно, дѣто началната християнска литература е стѣкла и неканонични Евангелия и разкази, които допълвали вѣститѣ за Исуса или ги прѣдавали по начинъ, сходенъ съ гледищата на тая или оная старохристиянска секта.

За дѣтството пѣкъ на Исуса не се говори нищо въ каноничнитѣ Евангелия. Само у Лука (II, 41 сл.) е поменатъ епизода за дванадесетгодишното отроче Исуса между книжниците въ Йерусалимския храмъ. Тая голѣма липса е била надомѣстена съ така нареченото Евангелие на Псевдо-Матей (Historia de nativitate S. Mariae et infantia Salvatoris), познато само на латински, съ Евангелието за дѣтството, познато по сирийска, арабска, арменска версии, и съ Томино Евангелие, извѣстно по грѣцки, латински, грузински и славянски текстове. Всички тия версии и прѣработки, най-старитѣ прѣписи (сирийскитѣ) отъ които се отнасятъ къмъ VI в., ще да идатъ отъ единъ прѣдполагаемъ по-старъ текстъ за дѣтството на Исуса. За древността на апокрифнитѣ разкази за дѣтството Исусово имаме слѣднитѣ свидѣтелства. Цариградскитѣ пресвитеръ Тимотей (VI в.) казва, че манихеитѣ били съставили Евангелието за Дѣтството на Господа, за да се покажатъ, че ужъ приематъ въплощението Исусово¹⁾. Въ индекса на папа Геласия (V в.) се поменава една Liber de infantia ꝑ Salvatoris, ароскрыпумъ²⁾. Сѣ въ сѣщия индексъ се поменава отдѣлно и Томино Евангелие, съ което си служели манихеитѣ: Evangelium nomine Thomae, quo utuntur Manichaei, ароскрыпумъ. За Томино Евангелие се знае и отъ по-стари свидѣтелства. Кирилъ Йерусалимски (IV в.) го приписва на одного отъ ученицитѣ на Мани; Оригенъ (III в.) го знае сѣщо, а Хиполитъ (III в.) споменава, че то се било употрѣбавало отъ наасеницитѣ, и навежда единъ пасажъ отъ него. Най-старъ намекъ за тоя апокрифъ се намира у Иринея (II—III в.), който, като говори за гностицитѣ (групата на Валентиниана) и тѣхното съчинение за дѣтството Исусово, привежда единъ разказъ, който отговаря на епизода въ Томино Евангелие за учението на Исуса при Захей. Ученитѣ, които сѣ докосвали до въпроса за отношението между старинското Томино Евангелие, поменато у току-що изреденитѣ писатели, и Дѣтството Исусово (или Томино Евангелие), което ние обнародваме погорѣ, смѣтатъ, че двѣтѣ съчинения не сѣ идентични, но че е имало допирни точки между тѣхъ и че нашето Дѣтство Исусово ще да е прѣработка на старото Томино Евангелие, което съществувало още прѣзъ II в.)³⁾

¹⁾ P. Graeca, LXXXVI, 21.

²⁾ P. Latina, LIX, 162.

³⁾ Свв. Evangiles apocryphes, I, XVIII сл. — *Alfaric*, Les Ecritures mani-chéennes, II, 172 сл., 184 сл.

Отъ кжситѣ вѣсти, които сж запазени за началното Томино Евангелие, трѣбва да се приеме, че то се появило срѣдъ гностичнитѣ срѣди къмъ II в., а устнитѣ разкази, влѣзли въ него, ще да сж циркулирали и прѣди това. Манихейцитѣ възприели Томиното Евангелие, защото то се схождало на много мѣста съ тѣхнитѣ възгледи. Александъръ отъ Ликополисъ (III в.), който познавалъ добръ учението на гностицитѣ и на дуалиститѣ, бѣлѣжи на едно мѣсто, какво Тома, ученикъ на Мани, билъ дошълъ въ него врѣме да проповѣдва въ Египетъ и какво нѣкои отъ манихейтѣ учили, че Исусъ се явилъ на земята като седмогодишно дѣте съ развитъ вече умъ. Интересно е, че Хиполитъ (III в.), който свидѣтельствува, че Томиното Евангелие се употребявало отъ наасенийцитѣ, близки до манихейтѣ, привежда единъ пасажъ отъ това Евангелие, който напомня поменатата бѣлѣжка на Александра отъ Ликополисъ: „Който ме търси, намира ме между седмогодишнитѣ дѣца, защото между тѣхъ ще се явя, скритъ въ четиринадесетия еонъ“.¹⁾

Ако се сжди по извѣстнитѣ сега текстове и прѣписи на Томиното Евангелие и на Евангелието за дѣтството, както и по взаимноотношението на тия текстове, трѣбва да се приеме, че най-стара, а може би и първична е била сирийската версия. Гръцкитѣ версии, отъ които идатъ и славянскитѣ, сж били прѣведени отъ сирийски. Това личи между друго и отъ епизода за Захей, който учи Исуса на азбукето, изредено по сирийски както въ сирийската версия, така и въ гръцката по прѣписъ въ Парижката Нац. Библиотека.²⁾

Освѣнъ първитѣ отци на черквата, които смѣтали разказитѣ за Дѣтството Исусово като апокрифни, и въ индекситѣ на черквата тѣзи разкази се посочватъ за непризнати. Въ де-

¹⁾ Срв. *Alfaric, Les Ecritures manichéennes*, II, 185.

²⁾ Въ сирийския текстъ четемъ: „Тогавъ Исусъ произнесе всичкитѣ букви отъ алафъ до тау съ голѣма вразумителностъ. И като продължи, рече: тия, които не знаятъ алафъ, не могатъ да учатъ бета“. Въ Парижкия гръцки прѣписъ: „Ἦρξατο τὸ πρῶτον στοιχεῖον τὸ ἄλφ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει τὸ δεύτερον στοιχεῖον μπέθ, γκίμαλ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πάντα τὰ στοιχεῖα ἕως τέλους. Срв. *Evangeliles apocryphes*, II, стр. 304. И въ латинския прѣводъ послѣдната буква е посочена, по сирийски, Т. *Пако тамъ*, стр. 305. Въ останалитѣ гръцки прѣписи имената на буквитѣ сж нагласени по гръцки: ἄλφα, βῆτα. Славянскитѣ прѣписи слѣдватъ или гръцкия редъ, алфа, вита, или пѣкъ славянския: азъ, боукы.

крета на папа Геласия, както казахме, Томиното Евангелие и Дѣтството на Спасителя сж означени като апокрифи. Томиното Евангелие е било отхвърлено, като еретическо, на седмия Вселенски съборъ въ 787 г. Въ Стихометрията на цариградския патриархъ Никифора (806—815 г.) пакъ се поменава едно Εὐαγγέλιον κατὰ Θωμᾶν, което имало 1300 стиха¹⁾, т. е. много по-обширно отколкото извѣстнитѣ досега текстове на Томиното Евангелие. Въ най-стария славянски списъкъ на апокрифитѣ, именно въ Погодинския номоканонъ отъ XIV в., е поменато не само **ЕВЪЛѢ ѿ Фомы**, **и҃ретици списали** (срв. погорѣ, стр. 52), който пасажъ е прѣводъ отъ гръцки, но и **Дѣтство Х҃ѡ**, което не стои въ гръцкия индексъ, а само въ славянскитѣ. Съ други думи, ако за старинското Евангелие отъ Тома не знаемъ, дали е било прѣведено и употрѣбявано у българитѣ, за **Дѣтство Х҃ѡ** въ българската литература имаме не само свидѣтелството на славняскитѣ прибавки въ индекса, но и редъ прѣписи, за които вече поменахме.

Разкажитъ за Дѣтството Исусово, които печатахме по-горѣ и които иматъ връзка съ старинното Томино Евангелие, сж били не само апокрифни, но сж съставляли частъ и отъ богомилската литература. Прѣди всичко, за това е помогнала традицията, наслѣдена отъ учителитъ на богомилитъ — манихеитъ, които си служели съ Томино Евангелие. Кои сж били обаче особенитъ елементи въ Дѣтството Исусово, които сж помогнали, да се възприеме тоя апокрифъ отъ българскитъ дуалисти? Учението на богомилитъ за докетизма на Исуса, за неговото привидно въплотение и прѣбивание на тоя свѣтъ, за неговото нечовѣшко съвършенство намира подкрѣпа изобщо въ епизодитъ, които съставятъ съдържанието на нашия апокрифъ. Като се прѣмълчава за рождението на Исуса, отведнажъ послѣдниятъ се явява като прѣмждро и чудновато дѣте на петъ години. Неговиятъ животъ е върволица отъ епизоди, които олицетворяватъ борбата на доброто съ злото. Въ тоя дуализъмъ, материалното и злото биватъ побѣдени отъ духовното. Всѣко насилие, всѣка неприязнь или негодуване биватъ наказвани най-строго отъ дѣтето Исуса. Въ това отношение чудното и божествено отроче се явява съ страненъ, сръдливъ характеръ; то е истинско *enfant terrible*, което ужа-

¹⁾ *Nicephori Opuscula historica*. Ed. de Boor, Leipzig 1880, стр. 135.

сява всички наоколо: дѣца, родители, учители. Палавото дѣте, което скача на рамото му, Исусъ го наказва съ смъртъ; дѣтетото, което разваля вирчетата на Исуса, бива наказано съ моментално изсъхване; родителитѣ на дѣцата, които се сърдятъ на Исуса, ослѣпяватъ; учителтъ, който удря Исуса по глава, веднага пада на земята; Йосифъ, който мѣмре сина си Исуса и го улавя за ухото, бива нареченъ „разбойникъ“ и др. Мжно може да се обясни суровостта на тоя малкъ и своеобразенъ моралистъ. Дали тя е отразъ, както нѣкои учени мислятъ, на грубитѣ нрави на оная секта, срѣдъ която се е явило произведението Дѣтство Исусово; дали се дължи на тенденцията у съставителя на епизодитѣ, да си служи съ ефектни контрасти, възможни за дѣтската възраст? Можемъ допусна сжщо така, автортъ на съчинението да е искалъ да прѣдстави малкия Исуса като носителъ на истината, борецъ за доброто и поразителъ на злото, въ каквато форма и да се прояви то, въ по-слаба или въ по-силна, т. е. като неодобрѣние, неприязнь, измама, надмѣнностъ, насилие и пр. За Исуса нѣма прѣходи между доброто и злото: злото, каквото и да е, си е зло, и трѣбва да се унищожи най-сурово. Напротивъ, при благость, обичъ и истина, сжщото това дѣте се явява онова идеално и божествено отроче, каквото очакваме отъ неговото качество на Синъ Божи: за кроткитѣ думи на втория си учителъ, Исусъ възстановява здравето на първия си наставникъ; невинно пострадалитѣ той изцѣрвява или възкрѣсява; Исусъ раздава своята пшеница на сиромаситѣ; той отстранява затруднението на Йосифа, като удължава кжсата греда и я прави равна на по-дългата; на добрата си майка носи вода въ дрехата си; като вижда нейната скърбъ въ Йерусалимския храмъ, той трѣгва по родителитѣ си и имъ се покорява. Такъво схващане на духовния ликъ на божественото дѣте, ликъ съчетанъ отъ доброта и суровость, проявени при добро или при зло, е отговаряло на богомилския дуализъмъ за основнитѣ сжщини на свѣта и морала. Така само можемъ да си обяснимъ отчасти чудноватия образъ на Исуса въ Дѣтството Исусово.

Учението на богомилитѣ за Словото — Исусъ, слѣзълъ на земята, за да проповѣдва истината и да подготви хората за тѣхното спасение отъ Сатанаила, се посрѣща съ дѣлата на дѣтетото Исуса въ нашата книга за Дѣтството. При много

отъ епизодитѣ въ това съчинение нарочно се изтъква, че Исусъ само съ словото върши чудеса, наказва, изцѣрява, възкрѣсява, че неговото слово е дѣло. Народътъ, който се трупа около Исуса, често се чуди, че всѣко слово на дѣтето става на часътъ дѣло и че въ това дѣте обитава ангелъ или Богъ или, най-сетнѣ, че това дѣте е Богъ.

Антиюдейската тенденция на богомилството сжщо така широко е застъпена въ Дѣтството Исусово. Исусъ прѣкарва дѣтството си между евреитѣ, които негодуватъ срѣщу Исуса, че върши чудеса въ сѣбота, че наказва тѣхнитѣ лоши дѣца или самитѣ тѣхъ. Исусъ води прѣния съ еврейскитѣ книжници и имъ тълкува закона. Той прѣобразява на свине еврейскитѣ дѣца, които го отбѣгватъ и не искатъ да играятъ съ него.

Единствениятъ паралелъ, който намираме между нашето съчинение и каноничнитѣ Евангелия, именно епизодътъ за дѣтето Исусъ въ храма, е прѣработена заемка отъ Лука. А Евангелието на Лука, както видѣхме по-горѣ, стр. 4, 93, е било на особена почитъ у гностицитѣ маркионисти, както и у павликянитѣ, на които богомилството дължи много отъ своитѣ възгледи.

Дѣтството Исусово, като съчинение, което изпълня една празнина отъ живота на Исуса, и като разказъ, изложенъ въ общедостѣпна народна форма и съ драматични положения, дѣто дѣтето Исусъ се явява като необикновенъ изключителенъ образъ, е извънредно занимателенъ апокрифъ. Богомилитѣ използвали тия му особености и го приели въ реда на своитѣ книги, толкова повече, дѣто въ него сж проведени гледища, близки или еднакви съ богомилскитѣ. Такъво съчинение въ ржцѣтѣ на богомилския мисионеръ е могло да стане сгоденъ мостъ за прѣминаване на проститѣ православни въ богомилство. Изобщо пкъ за широкия приемъ, който Дѣтството Исусово е било намѣрило срѣдъ старитѣ българи и тѣхнитѣ близки по езикъ събратя сърби и руси, свидѣлствуватъ нѣколкото прѣвода и прѣработки на това произведение. Вписването му въ българския списъкъ на апокрифитѣ сжщо така говори за неговата добра извѣстность. За възможното влияние на нѣкои отъ епизодитѣ въ Дѣтството Исусово върху фолклора, напр. мотивътъ за прѣобрѣщането на

дѣцата въ свине, срв. студията на *М. Драгомановъ*, Славянскитѣ варианти на една евангелска легенда, въ *Мсб. IV* (1891 г.), стр. 257 сл. По-иначе гледа на въпроса *Сперанскій*, Славянскія апокр. Евангелія, стр. 54.

Прѣние на Христа съ дявола.

Ржкописи и издания. — Тоя апокрифъ ни е познатъ по слѣднитѣ ржкописи и издания: 1) Сборникъ отъ началото на XIV в., българска редакция, въ Виенската Придворна Библиотека, нѣкога № 137, на л. 177 сл. Статията е озаглавена: *Глово ѿ прѣпрѣни дѣвола съ Гдѣмъ нѣшимъ Ис Хосъ*. Нач.: *Пришадѣ Гкѣ въ горѣ Ёлиѣнскѣ*. Краятъ липсва. Обнародва я *К. Ѳ. Радченко* въ *Извѣстія* отд. р. яз. и сл. Имп. Ак. Н., т. VIII, кн. 4-а, стр. 196—198. — 2) Сборникъ отъ XVI в., българска редакция, въ Соф. Нар. Библ., № 433, л. 101—105^б. Заглавие: *Глово ѿ прѣпрѣниѣ антыхъсъѣ съ Гнѣмъ нашиѣ Ис Хосъмъ*. Нач.: *Хосъ приближишоу съ на горѣ Маслинѣжъ и рѣкъ оучиникомъ своимъ*. — 3) Сборникъ отъ XVII в., сръбска редакция, въ Соф. Нар. Библ., № 326, л. 41—44. Изложението на статията напълно се покрива съ статията въ току-що поменатия сборникъ № 433. Сборникъ 326 е билъ писанъ и употребяванъ въ България. — 4) Сборникъ отъ XV в., сръбска редакция, въ Библ. на Пражскія Нар. Музей, № 19, л. 227—231. Заглавие: *Глово ѿ прѣпрѣниѣ дѣвола съ Господомъ нашиѣ Исусомъ Христомъ*. Нач.: *Пришадѣшъ Исусъ на горѣ Ёлиѣнскѣю, и глагола оучиникомъ своимъ: алчѣмъ здѣ*. Ржкописътъ прѣзъ 1704 г. е билъ въ ржцѣтъ на извѣстния *Кѣлѣку* *призвѣтитѣр Попокничѣ*, родомъ отъ българскіе земи, отъ мѣста *Кратово*, *д.ѱ.д.*, както личи отъ приписката на крайнитѣ листове. Срв. *Starine XXI*, стр. 184. Статията бѣ обнародвана отъ *J. Polivka* въ *Starine XXII*, стр. 200—203. — 5) Сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция, въ Бѣлградската Нар. Библиотека, № 273. Статията, която захваща *Ёклизани* слово и прѣпрѣниѣ дѣвола съ Господѣмъ нашиѣмъ *Иу Христомъ*. Благослови шѣче. *Вѣзвѣшадѣ Господѣ на горѣ Ёлиѣнскѣю, и рече оучиникомъ своимъ: алчѣмъ .м. дѣны и .м. ношти . . .*, бѣ обнародвана отъ *Ст. Новаковиѣ* въ *Starine XVI*, стр. 86—89. — 6) Сборникъ отъ 1602 г., руска редакция, въ Петроградската Публ. Библ., отд. XVII, № 82. Статията почва: *Глово ѿ Исѣ Христѣ ѿ Гдѣ нѣшѣ*. *Гдѣи вѣгови ѿ*. *Рече Господѣ своимъ учѣ-*

инкомъ: аличмъ здѣ 40 дни. И постише 40 днии ученики его. . . Обнародване отъ *Тихонравовъ*, Памятники отреченной русской литературы, II, стр. 282—285. — 7) Сборникъ отъ XVIII в., руска редакция, въ Библ. на Гр. Уварова, № 66. Статията почва: Къ великій патекъ, о постѣ и о прѣнїи Господни со діаколомъ. Егда изыде Господь отъ Иердана и вѣдѣсѣ дүүхомъ въ пұстыню, и рече Исусъ учинкомъ своимъ: постимсѣ 40 дний и 40 ноцій. . . Обнародвана отъ *Тихонравова*, пакъ тамъ, стр. 285—288.

Съ изключение на двата софийски текста, които се покриватъ, всички други български, сръбски и руски прѣписа прѣдставятъ различия въ подробноститѣ и въ езика си. Ще възхождатъ, слѣдвателно, къмъ различни по-стари прѣписи и прѣводи отъ гръцки. Двѣтѣ гръцки версии, които печата *Vassiliev*, *Anecdota graeco-byzantina*. Mosquae 1893, стр. 4—10, сжщо така се различаватъ въ подробноститѣ си, пъкъ не се сходятъ нѣколко и съ славянскитѣ прѣводи. Това вече показва, че Прѣнието отдавна още, на гръцка почва, е било прѣработвано и разпространявано въ различни варианти, които сж се отразили и въ славянскитѣ прѣводи, най-старъ отъ които е прѣдставенъ въ българския прѣписъ отъ XIV в.

Текстъ. — За нашето издание си послужихме съ Виенския български прѣписъ отъ началото на XIV в. Краятъ на статията, който липсва въ ржкописа, надомѣстихме по Софийския прѣписъ, сжщо български изводъ, сборникъ № 433. Отъ него взехме и бѣлѣжкитѣ за неяснитѣ или паралелни мѣста къмъ Виенския прѣписъ. Паралели за крайната частъ на Прѣнието взехме отъ текста, обнародванъ отъ Поливка. Гръцкитѣ паралели сж по първата пълна версия на статията, печатана у Васильева, стр. 4—8.

Гло^в w прѣпрѣни дивколѣ сѣ Гдѣмъ нїшимъ И^с Х^с.

Пришѣдъ Г^с къ горѣ Елеѣнскѣ, заповѣда оучинкомъ своимъ алати .М. дїни. Иакашъ же ѹченици гїи сѣ вѣкъ своимъ .М. дїен да прѣпрѣтъ дїтколѣ.

Елѣшавъ же дїтколѣ, тако Иѣсъ аличѣтъ, разгнѣваѣ сѣ гнѣкомъ великомъ, і величи сѣ прѣдъ Иѣомъ. И рѣ нмѣ Иѣсъ: заклинаѣ тѣ Бг^м живымъ, да ми повѣси истинѣ, ѡкждоу си? И рѣ

имѡу днѣколь: а ты ѡкждоу еси? И рѣ имѡу Нѣсъ: ѡ прѣковѣчныхъ нѣсныхъ силъ.¹⁾ Рѣ днѣколь: то ты ли еси снъ выпинѣаго? Рѣ Нѣсъ: ты рѣ, днѣколи. Рѣ днѣколь: тебе коннства анѣла ка зрѣти тебе не можать въ нѣсехъ глѣци и землѣ послоушавши ти; ти анѣлы нмаш[и] с[и]лны, почто не послоуша²⁾ нхъ, нъ слѣзи на землѣ к намъ? нж ты нди на нѣса, а моѣ есть землѣ, ѡкоже ма ѡринж ѡцѣ твон. И рѣ Нѣсъ: ѡ горѣ тебе, днѣколи, ѡко ѡринжалъ тѣ есть, изгоубити тѣ ще ѡ лица земн.³⁾ Рѣ днѣколь: ты нди на нѣса и сѣди на прѣстолаѣ своемъ, троѣ сѣтъ нѣса, а моѣ есть землѣ; нмама анѣлы страшны, и изгоубать тѣ, побѣдиши тѣло твоѣ ѡко единого члѣка. И рѣ имѡу Нѣсъ: ѡ горѣ тебе, днѣколи, ѡко анѣлъ твонхъ и скѣтъникъ⁴⁾ твонхъ ради придохъ на землѣ. Рѣ днѣколь: кто сѣтъ скѣтъники мои? Рѣ Нѣсъ: творѣщи дѣла троѣ. Рѣ днѣколь: то что сѣтъ дѣла моѣ? Рѣ имѡу Нѣсъ: троѣ сѣтъ дѣла: разбон, татѣа, блждѣ, закнѣтъ, ривнѣ, грѣ, тржѣ, ѡгнѣ, тма, ратѣ, браторазлжчени, ннавиѣтъ къ члѣкахъ (sic); то сѣтъ дѣла троѣ. Рѣ днѣколь: въ истинѣ вѣси, то сѣтъ дѣла моѣ, и паче анѣлъ твонхъ ващи есмѣ, и паче тебе старѣи.⁵⁾ И рѣ Нѣсъ: ѡ горѣ тебе, днѣколи, ѡко вѣкъ члѣкъ срамнѣти тѣ нматѣ. И рѣ днѣколь: ты снъ члѣкъ еси, ѡ жинѣ сѣ еси родялѣ. И рѣ Нѣсъ: къ истинѣ вѣси, ѡко ѡ жинѣ сѣ есмѣ родилѣ, да сѣ писаниѣ скончавъ ѡ мнѣ: ѡко единого члѣка съзѣхъ въ ѡбразѣ мои, и не оставѣа нѣо къ вѣкъ. Да аще съгрѣшнѣ члѣкъ, троѣ дѣло творѣи и твоѣ вола, а моѣ слава вставитѣ, ти⁶⁾ живѣтъ тѣѣ .л. или чѣтыридѣсѣт⁷⁾ и въ покѣнии внидѣ⁷⁾, гладѣна накрѣмѣти, и

¹⁾ Въ грѣцкия текстъ (Vassiliev, 4—5) и въ сръбския прѣписъ (Starine XXII. 200) прѣнието се захваща съ въпросъ отъ дьявола:

Ἐπέφανεν (sc. δὲ ὁ διάβολος) ἐμπροσθεν τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ λέγει αὐτῷ: ὀρκίζω σε κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ μεγάλου Θεοῦ, νὰ μοὶ εἰπῇς τὴν ἀλήθειαν, πόθεν εἶ σύ; λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς: ἐγὼ ἐκ τοῦ αἰωνίου καὶ ἀθανάτου πατρὸς εἰμι.

Въ Софійския прѣписъ отговорѣтъ на Иисуса е: ѡ прѣисподнѣго и ѡ нѣнѣхъ силѣ.

²⁾ ἀγγέλους εἶχες, διὰ τί οὐκ ἀπέστειλα; ἑαυτοῦς, ἀλλὰ θεὸς ὢν εἰς τοιαύτην οὐδὲν ἤλασας;

³⁾ прѣшилѣ сѣмѣ да те изгоубѣѣ ѡ лица земн.

⁴⁾ скѣтълиники. — μετόχους.

⁵⁾ нъ паче тебе силени есмѣ. — ἀλλὰ πλείων σου ὑπάρχω καὶ τῶν ἀγγέλων σου γέγονα.

⁶⁾ н. — καὶ.

⁷⁾ .ο. лѣт и .s. — Въ сръбския прѣписъ: .м. лѣт или .н. — ἐνανήχοντα.

Дѣаколь . . . обличѣ сѣ прѣд Ісѣсѡм и рече ка Господѣ: за-
кнѣнаю те Богомъ живѣи, да ми
рѣчѣши, ѡткѣдѣ еси ты? Ісѡсъ
рѣчѣ: ѡт прѣвѣишнаго.

ждна напоить, нага одѣждѣть, и вбога помѣстити, и срѣчьма и оумомъ смѣрѣти сѧ, помышлѣмъ ѡ сжднѣмъ дѣи, мрътка до гроба проводить, алично мѣтвомъ рѣть¹⁾: Ѡпоустѣ ми, Гѣи, грѣхы: и придѣть емоу сѣмрѣ, тако да естъ просто, и прѣдама его анѣлоу Миханлоу, кѣетъ его в ран. И рѣ Нѣсъ: послоушан, дѣколи: аще сѣгрѣшнѣ члѣккѣ, твоѣ дѣла творѣмъ, а моѣ славу вставити, и живѣть лѣтъ .л. и .лм. и въ покланнѣ не внидѣть, ждана не напоить, и кѣхъ немоушнѣхъ не помѣстити, ни рѣть: Гѣи, Ѡпоустѣ ми, Гѣи, грѣхы, сама не имать мѣти приати ѡ минѣ, нѣма не слытити ачашнѣ въ мѣтвѣ, ни рѣть Гѣи: Ѡпоустѣ ми, Гѣи, грѣхы; и придѣть емоу сѣмрѣ, и прѣдама его анѣлоу тимнѣ,²⁾ грьдоу, вгнѣномъ лицѣмъ, да и кѣетъ къ грѣшнѣство вгнѣно,³⁾ нѣже чръкѣ не всыпѣтъ и вгнѣ не оугасѣтъ, и тоу с тобомъ мжчѣти сѧ кѣнѣть, злыи дѣколи.

И разгнѣкае сѧ дѣколь, и възды на горѣ, и сѣбра тоу слоугы своѣ .д. тисѣщѣ,⁴⁾ и рѣ к нимъ: чѣда моѣ, крѣпитѣ сѧ и втерѣжѣте, Хсѣ великѣ сѣпостатѣ естъ и приишѣ естъ на земѣ; да аще вѣдѣмъ емоу, наше естъ анѣлствѣи и слава въ вѣкы, и да мѣнимъ мжкожъ великожъ. И рѣ имъ: пондѣте въ напрѣдѣ, азъ же пондѣ ѡ задѣи. И вкрѣплѣмъ нѣ, рѣ: не бонте сѧ силѣ его великѣхъ; егда бо ѡцѣ его сѣзда члѣккѣ, не рачнѣхъ емоу поклонити сѧ, и сѣкрѣже мѣ ѡцѣ его с нѣсъ, и не хоушъ чѣсти имѣти с нимъ. Тако же емѣ глѣшоу сѣ гласомъ, и пондошѣ, и тако възды прахъ надѣ нимѣи .л. лакѣтъ ѡ множества дѣколѣ. И видѣшъ вчѣници гѣи горы трѣпѣшѣшѣ и хлымы трѣпѣшѣшѣи и вѣжжѣшѣ, и рѣкы ѡстѣжѣшѣ, море, вѣздна мжѣшѣ сѧ и рыбы скачѣшѣ. И рѣшѣ вчѣници гѣи: видѣхомъ шрѣсть дѣкола и оубѣхомъ сѧ. Такожде глѣшѣмъ имъ, възды прахъ .гѣи. прѣпришѣ ѡ силѣ дѣколь. И възимъ Петръ страхъ ѡ дѣкола и ѡ вѣжѣ ѡ Нѣса .гѣи. прѣпришѣ. И рѣ Нѣсъ Петроки: не твори зла. И вѣратѣже сѧ Петръ и ста за рамомъ Нѣсовомъ. И рѣ емоу: да видѣши славу вѣжнѣ. И въпросѣ Нѣсъ вчѣники своѣ: кто естъ ѡвѣржѣнъ ѡ нѣсъ? (Ѣкѣшѣакъ Филиппъ⁵⁾) и рѣ: ѡвѣржѣи ѡ нѣсъ ѡцѣ твоѣи, едина слава, едина дръ-

¹⁾ и да алѣчѣтъ .лм. дѣи и да рѣть. — ἐν προσωχαῖς καὶ νησταιαῖς καὶ ἐν τῇ προσωχῇ αὐτοῦ εἶπεν.

²⁾ Въ грѣцкѣи текстѣ ἀγγέλῳ Μελοῦχ. Прѣводачѣтъ е сближилъ собственото имѣ сѣ прилагателнѣо μέλας, μελανός, та Мелухъ е прѣвелъ сѣ тѣмѣнѣ.

³⁾ ровъ вгнѣни. — εἰς τὴν λήμνην τοῦ πυρός.

⁴⁾ Дѣмѣни всѣ тѣмѣи тѣмѣи, тѣсѣшѣи тѣсѣшѣи. — μυριάδας ἀράντα ὀκτώ.

⁵⁾ Питѣрь. — ὁ δὲ Φίλιππος καὶ Θωμᾶς.

жава, шмоушн¹⁾ ѡцѣ. Ѻбраць же сѧ Нѣсь, повилѣ шелокоу сѣвзати
днѣвола за пѣтѣ, н кѣзѣвыи н ї шѣѣи іго стрѣмоглавы прѣдѣ
Гдѣмь.²⁾

днѣволи и вѣдѣ и рѣ: что и сѣм, ГИ? И рѣ Гѣ: вѣниди, днѣволи, да вѣиши что и? И рѣ днѣволи: колика, ГИ, глѣбина иго? И рѣ Гѣ: илико юноша .л. лѣтѣ бѣдѣтъ и кѣзмиѣ камикѣ протикѣ силѣ свои и крѣжитѣ, и лѣтитѣ въ глѣбини .л. лѣтѣ,¹⁾ и тако дондѣ до дна, идижи бѣтъ тебѣ, днѣволи. И рѣ днѣволи: а по тоу что, ГИ? И рѣ Гѣ: не изгоубѣж тебѣ; кѣлж тебѣ цѣтковаты .л. лѣтѣ на концѣ вѣка. И рѣ днѣволи: а по тоу что ГИ? И рѣ Гѣ: прѣвѣс лѣто бѣдѣтъ вѣнна мѣного и жита къ людѣмъ, а второ лѣто не шѣрѣщѣтъ сѣм ни скѣбѣль пшѣниѣца, ни с вѣдро вѣнно по вѣси зимы. И рѣ днѣволи: а по тоу что, ГИ, бѣдѣтъ? И рѣ Гѣ: лѣто створѣж ѣко мѣцъ, а мѣцъ ѣко и нѣлж, а нѣлж ѣко и дѣнь, а дѣнь ѣко и чѣ. И рѣ днѣволи: а по тоу что, ГИ? И рѣ Гѣ: свѣлж нѣа ѣко и свѣтоу и рѣжѣж зимѣ ѣко и пламени и повѣлж да исхѣнѣтъ море ѣко и камикѣ, и прѣти имамѣ на мѣсто то, ѣже нарицѣтъ сѣм Жизнѣ;²⁾ тоу ти имѣтъ принѣты мати мѣш, ѣже мѣж рѣи, (и) Иѣа, ѣже мѣж крѣтъ,³⁾ и Илѣи и Бѣноуѣ, ѣже (не) сѣмъ смѣрти вѣкоусила, тоу тѣж, днѣволи, погѣубѣж. Бѣгоу же нашимѣ слава въ вѣки аминѣ.

Съдържание и историко-литературни бѣлѣжки. — При разглеждане на Прѣнието на Христа съ дявола ще си служимъ главно съ бѣлгарскитѣ му прѣписи, защото за другитѣ нѣмаме данни, че идатѣ отъ бѣлгарски изводъ и че сѣмъ съставлявали нѣкога часть отъ бѣлгарската книжнина.

Съдържанието на Прѣнието е слѣдното. Когато Исусъ дошѣлъ на Елеонската (Маслиненѣ) гора, за да може да се състѣзава съ дявола, прѣдалъ се на постъ 40 денѣ, той и ученицитѣ му. Щомъ узналъ за дохождането на Исуса, дяволътѣ се разгнѣвилъ, явилъ се прѣдъ него, и прѣнието почнало. На думитѣ на Исуса, че той е синъ на Всевишния, дяволътѣ му заявилъ, да си върви на небесата, защото небесата били на Исуса, а земята била дяволова. На заплашването на Исуса, че е дошѣлъ на земята, за да погуби дявола, послѣдниятъ сѣмъ се заканилъ да го погуби, защото билъ по-старъ (вар. по-силенъ) отъ Исуса, и неговитѣ ангели по-страшни отъ Исусовитѣ. И когато Исусъ заявилъ на своя противникъ, че е

¹⁾ .л. лѣтѣ. — На грѣцки, вмѣсто юноша .л. лѣтѣ, е прѣведено *ὡς βασιλεὺς ἀπὸν παιδίων*, а за лѣтенето на камѣка е дадено *ἐπὶ τοῦ χρόνου*.

²⁾ Жизнина. — Γουζῆ, *χώρα τῶν Αἰγυπτίων*.

³⁾ Вмѣсто Иѣа, ѣже мѣж крѣтъ, стои: Илѣи Бѣгословѣ. Въ грѣцкия текстъ липсва едното и другото.

дошъл да му прѣвземе грѣшнитѣ челоуѣци, които чрѣзъ покаяние ще бждатъ въдворени въ рая, дяволътъ се оттеглилъ на една висока планина и тамъ направилъ заговоръ съ множеството свои демони, за да убиятъ Исуса. Планината и гл҃жинитѣ земни се разтърсили, а ученицитѣ Иисусови били обзети отъ ужасъ; апостолъ Петъръ избѣгалъ на три поприща далече. Тогава, по искането на Исуса, спусналъ се облакъ като мълния надъ дявола, който билъ уловенъ и обѣсенъ въ облацитѣ съ краката нагорѣ, а демонитѣ се изпокрили изъ земнитѣ пропасти и дълбочини. Дяволътъ се помолилъ на Исуса, да го пусне да слѣзе на земята, за да увѣщае хората да трѣгнатъ по Исуса. Но щомъ се видѣлъ на земята, дяволътъ се опълчилъ пакъ срѣщу Исуса и му заявилъ, че ще се бори съ него, за да покаже, че е равенъ на Всевишния; той прибавилъ още, че ще влѣзе въ сърдцето на Каяфа, който да улови, да мжи и разпне Исуса. Исусъ призналъ, че това наистина ще стане, но че хората тогава ще се поклонятъ на Иисусовия кръстъ, а дявола ще оплюятъ. На края, Исусъ посочилъ на своя противникъ бездната, въ която дяволътъ ще бжде хвърленъ при свършъка на своето царуване, и мѣстото Хизи, дѣто Исусъ ще бжде прѣчаканъ отъ майка си, отъ Йоана Кръстителя, отъ Илия и Еноха.

Въ основата на Прѣнието съзираме евангелския разказъ за изкушението на Христа отъ дявола на планината, както и Апокалипсиса на Йоана Богослова. Всичко това обаче е така видоизмѣнено и прѣплетено съ неканонични елементи, че статията е била причислена къмъ апокрифнитѣ писания. Въ индекса на лѣжовнитѣ книги въ Погодинския номоканонъ, отъ XIV в., който е отъ несъмнѣнъ български произходъ,¹⁾ срѣщаме и нашето Прѣние *днѣкомъ съ Хрѣтомъ*.²⁾ Издателятъ на двѣ гръцки версии на Прѣнието, Васильевъ, като анализира статията, намира, че тя е била писана отъ дуалистичнитѣ секти, отъ манихеитѣ или богомилитѣ. Между друго, той изтъква слѣднитѣ изрази, които издаватъ дуалистично гледище: (дяволътъ заявява на Исуса) *Ἐγὼ πλείων σου ὑπάρχω καὶ τῶν ἀγγέλων σου γέγονα*, или *ἐγὼ εἰμι ὁμοῖος τοῦ ὑψίστου, σὺ δὲ υἱὸς αὐτοῦ*,

¹⁾ Българскиятъ допълнителъ на тоя индексъ е прибавилъ редъ апокрифни статии, които сж били съчинени или прѣработени отъ българския попъ Йеремя.

²⁾ Срв. стр. 53.

ἀλλ' ἐν ὁμοίᾳ αὐτοῦ.¹⁾ По-късно и К. Радченко засегна въпроса за произхода на Прѣнието. Той е на мнѣние, че статията ще да е възникнала вѣроятно още прѣди появата на богомилството, и че нѣколкото прибавки въ нея отъ богомилски характеръ ще да сж били направени отъ нѣкого, който, безъ да е богомилъ, е произхождалъ отъ срѣда, въ която се били разпространили нѣкои дуалистична прѣдстави.¹⁾

Въ какво се състои дуализмътъ вложенъ въ Прѣнието? Прѣди всичко, цѣлата статия носи дуалистиченъ характеръ: състезание на двѣ сили, наистина, неравни, но сѣ пакъ най-вражески настроени една срѣщу друга, въ замисли и въ дѣла; едната търси случай да погуби другата; слѣдъ промѣнливъ успѣхъ, дългата борба завършва съ побѣда на Бога надъ дявола. Тоя дуализъмъ не е чуждъ и на християнството: изкушението на Христа отъ дявола въ Евангелието (Матей IV, 8; Лука IV, 5) и борбата между Господа и Антихриста въ Апокалипсиса говорятъ ясно за това. Въ Прѣнието обаче враждата между Исуса и дявола е прѣдставена много по-силно; тя е прѣдадена въ повече епизоди и сж изтъкнати моменти, дѣто дяволътъ взема дори връхъ надъ Исуса. Съ тия си особености, Прѣнието напълно се схожда съ гледището на умѣренитѣ дуалисти, каквито сж били богомилитѣ. Ето прочее отдѣлнитѣ мѣста, които носятъ дуалистиченъ характеръ. 1) Въ думитѣ на дявола, казани на Исуса: Почто... слѣзъ на земята к намъ? ... ты иди на нѣса и сяди на прѣстолѣ своемъ, ткоѣ сжтъ нѣса, а моѣ естъ земятъ; имамъ дѣла страшны, и изгоубятъ тѣ, побѣдихъ тѣло твое яко единого члѣка — ясно е изтъкнато, че Исусовата власть е на небето и че дяволътъ заповѣдва на земята; че дяволътъ може, съ своитѣ силни демони, да убие тѣлото на Исуса, тъй както той може да убива и чловѣцитѣ на земята. Исусъ не се противи на това твърдение на дявола. Приведениятъ пасажъ е напълно въ духа на умѣренитѣ дуалисти — богомилитѣ, които учили, че властитель на земята и на хората е Сатанаилъ, а Богъ господствува на невидимия, небесенъ миръ. — 2) Особено внимание заслужава пасажътъ, дѣто дяволътъ заявява на Исуса, че е по-старъ (вариантъ: по-силенъ) отъ него и че ангелитѣ

¹⁾ A. Vassiliev, Anecdota graeco-byzantina, стр. VI.

²⁾ Этюды по богомилству (Кѣ Изборникъ Кіевскій, посвященный Т. Д. Флоринскому. Кіевъ 1904), стр. 38.

на дявола сж повече (вар. по-силни) отъ Исусовитѣ. Въ гръцкия текстъ това мѣсто гласи: 'Εὐὸ (казва дяволътъ) πλεῖων σου ὑπάρχω καὶ τῶν ἀγγέλων σου γέγονα¹⁾. Въ Виенския български прѣписъ, който е и най-старъ, отъ XIV в., имаме: *паче айгль твонхъ каци смж и паче тебе старѣи*. Въ сборника № 433 Соф. Нар. Библи. имаме: *нъ паче тебе силен смъ и агль твен (хъ) страшенъ смъ*. Въ сръбскитѣ прѣписи сжщо е употребено прилагателното „силенъ“: *сүлѣмъ* (въ Новаковичевото изд.), *силенъ* (у Поливка); така е и въ първия руски прѣписъ у Тихонравова. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че ни единъ отъ приведенитѣ пасажии не се покрива напълно съ другитѣ, както и не се покриватъ изцѣло и прѣписитѣ на Прѣнието (срв. погорѣ, стр. 249). Гръцкиятъ прѣписъ, който е отъ XII в., може наистина да се разбира двояко, т. е. че дяволътъ е *по-старъ* или *по-силенъ* отъ Исуса. Радченко прѣдпочита втория смисълъ и приема, че славѣнскиятъ прѣводачъ билъ употребилъ несъзнателно думата *старѣи* вм. *силенни*. Като имаме обаче прѣдъ видъ, че гръцката фраза дава смисъла на *по-старъ*, естествено е да смѣтаме прѣвода *старѣи* като съзнателенъ, както е билъ съзнателенъ и другиятъ прѣводъ, съ думата *силенъ*. Приемемъ ли това, трѣбва сжщо да прѣдположимъ, че българскиятъ прѣводачъ е подкрѣпилъ съ думата *старѣи* гледището на богомилитѣ за старшинството на дявола — Сатанаила прѣдъ Исуса. — 3) Думитѣ на дявола: *аще не поборж сѣ тобож, то не бадъ тѣченъ вишиноу* — издаватъ сжщо така дуалистичното гледище за равенството и съперничеството между Бога и дявола. Дяволътъ се смѣта *тѣченъ* (*similis, dignus, ὅμοιος*) на Всевишния. Малко по-друго-яче и по-силно тая мисълъ е изтъкната въ гръцкия текстъ, дѣто дяволътъ казва на Исуса: 'Εγὼ εἰμι²⁾ ὅμοιος τοῦ ὑψίστου, σὺ δὲ υἱὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἐγὼ ὅμοιος ἐαυτοῦ.

Но, покрай тѣзи пасажии, които издаватъ богомилска тенденция, въ Прѣнието изобилствуватъ и противобогомилски възгледи. Такива сж напр.: Исусъ заклева дявола въ името на Бога живаго, Богъ е създателъ на Адама, хората се покланятъ на Христовия кръстъ, Исусъ бива прѣчаканъ отъ св. Богородица, Йоана Кръстителя, Илия и Еноха. Тия мѣста сж застѣпени приблизително еднакво въ гръцкитѣ и въ славян-

¹⁾ Въ изданието на Vassiliev, стр. 5.

²⁾ Срв. у Vassiliev, стр. XI, 7.

скитъ прѣписи. Приемемъ ли, че сега извѣстнитъ най-стари гръцки прѣписи на Прѣнието отъ XII, XIII в. сж непромѣнено копие на по-старъ оригиналъ, не можемъ смѣта, че авторътъ на послѣдния е билъ дуалистъ. Що се отнася до българския прѣводачъ, той е могълъ да припада безразлично, било на ортодоксална християнска срѣда, било на богомилска, като любителъ и разпространителъ на апокрифни книги. Съ своитъ дуалистични елементи, Прѣнието особено е подходило на вкуса на богомилитъ, които сж били най-добритъ агенти на тоя родъ книжнина, съ която сж засилвали вѣрската колебливость у православното простолудие, а отъ друга страна сж правѣли пропаганда за своето учение.

За врѣмето, когато е билъ поправенъ българскиятъ прѣводъ на версията, прѣдставена въ Виенския прѣписъ, могатъ ни упжти отчасти слѣднитъ посочвания. Изцѣло взетъ, езикътъ на Прѣнието въ Виенския ржкописъ е по-стариненъ отъ езика на XIV в., който ни е добръ познатъ отъ оригиналнитъ и прѣводни произведения на това врѣме. Прѣписътъ на ржкописа е наистина отъ началото на XIV в., но той съдържа редъ архаизми, които трѣбва да отметнатъ самия прѣводъ къмъ по-старо врѣме. Дори и въ самото Прѣние, колко и кжсо да е, пакъ се срѣщатъ старинни форми, като: г(оспод)и, дат. п. ед. ч., дѣла. Думата алкати е употребена въ старинното и религиозно значение *υποταγειν*. Добръ извѣстната дума въ символа на вѣрата — *δμοούσιος* е останала непрѣведена (*ωμοѡσι*). Името гора *Ελαιονα* стои вмѣсто по-късно употребяваната въ прѣводъ гора *Μασλινα* или *Μασλινα*. Употрѣбена е рѣдката старинна дума *σκητνικъ* (*μετοχος*) за участникъ, съучастникъ; тя се срѣща въ Несторовия лѣтописъ.

Разумникъ.

Ржкописи и издания. — Една отъ най-разпространенитъ апокрифни статии на старобългарската книжнина е била така наречениятъ Разумникъ (*Разоумникъ*). Тя е извѣстна и съ други имена: Протѣкованинъ, Ъпроси и Ѡвѣти, Ъпроси и Ѡвѣти Григорина и Василиа и Ивана Ъѡсловаца, Глаголѣ бытиа, и др. Въ науката е позната повече съ надслова: Бесѣда на тримата светители. Ето по-важнитъ нейни български прѣписи и варианти: 1) Въ Берлинския български сборникъ отъ XIII в.,

на л. 76—78, озаглавена: *Приче Івана Златоустаго в протълкованни*. — 2) Въ българския сборникъ отъ 1348 г., въ Публ. Библ. въ Петроградъ, № F. — I — 376, дѣто на л. 105^б сл., 210^б сл., 160^б сл., 182 сл. сж дадени части отъ Разумника, приписани едни на Атанасия Александрийски, други на Василия Велики, трети анонимни: *Тълкованне ѿ ѿльско*, *Ини кѣпроси различни и ѿвѣсти* и пр. — 3) Ловчанскиятъ сборникъ отъ XVI в. има нѣколко статии на Разумника. На л. 42—46 е изложенъ Разумникътъ съ анонимни въпроси и отговори, безъ начало и край. На 46—49 л. въпроситѣ и отговоритѣ се приписвагъ на тримата светители—Григория, Василия и Йоана; статията е безъ начало и край. На л. 85^б—86 стои: *Слово сѣго ѿца нашего Григоріа Бѣслова къ сѣмомъ Василию* (въпроси и отговори). На л. 86^б—88^б статията на въпроситѣ и отговоритѣ има заглавие: *Кѣпро сѣго Кѣрила философа*. На л. 88^б—90 статията е озаглавена: *Кѣпро сѣго Ефрема в сѣмъ Василии*. На л. 90—92 статията има надсловъ: *Слово ѿ Матѣа. Кѣпро ѿ Іованна Златоустаго*. На л. 92^б—93^б надсловътъ на въпроситѣ е: *Протълкованіе Василико и Григоріко*. — 4) Въ Букурешкия български сборникъ отъ XVI в. статията почва: *Разоумникъ, се же естъ оучитель въ сѣмъ словесемъ Господа нашего Іс Хѣ*. Срв. у *Яцимирскій*, Славянскія рукописи румынскихъ библиотекъ. Спб. 1905, стр. 843. — 5) Въ Тиквешкия сборникъ отъ XVII в., сръб. редакция, идещъ отъ български изводъ, на л. 23^б—30, дѣто статията почва: *Разоумникъ в ксѣмъ оупросе, ѿ. Въ нѣлоу сътвори Бѣ нѣо и землю*. Печатано въ Мсб. VIII, стр. 402—405. Началото обнародвано и въ Книжици за прочитъ (Солунъ 1889 г.) кн. I, стр. 45—47. — 6) Въ сборникъ на Виенската Придворна Библиотѣка отъ XV—XVI в., № 108, бълг. редакция. Разумникътъ почва на л. 1. Прѣписътъ е близкъ съ печатания отъ Новаковича, въ неговитѣ Примери књижевности и језика, 3-о изд. (1904 г.), стр. 525—526. — 7) Въ Панагюрския сборникъ отъ XVI в., въ Соф. Нар. Библиотека, № 433, на л. 50—58^б: *Оуказъ за Іѣ нашего Іс Хѣ*; на л. 58^б: *Оуказъ за всѣ дари црковниѣ в кѣпросѣхъ и в ѿвѣстѣхъ*; на л. 67^б статията почва съ *Прѣстолъ на земни колико нѣ?*, а на л. 75^б е озаглавена: *Слово сѣго ѿца нѣшого Глигоріа Бѣсловѣца съборникъ сѣмому Василию*. — 8) Въ сборникъ отъ XVI—XVII в., въ Българската Нар. Библ., българска редакция, № 321, на л. 178 почватъ безименни въпроси и отговори, както и на л. 268^б. —

9) Въ сборникъ отъ XVIII в., въ Бѣлградската Нар. Библ., българска редакция, на л. 51 сл. Издадено отъ Новаковича въ *Starine VI*, стр. 47—55: *Глоко сказанне штъ битиа. Бъ нидіаю покѣлѣ Господь, и сотвори небо и зѣмля отъ пеня морска, и пр.* — 10) Въ сборникъ отъ XVI в., сръбска редакция съ българизми, въ Соф. Нар. Библ., № 309, на л. 152⁶: *И се развѣмныкъ. Бъпроси Івана и Василѣа и Грѣгоріа. Обнародвано отъ А. С. Архангельскій, Къ исторіи южнославянской и древнерусской апокрифической литературы. Спб. 1899, стр. 21—22.*

Текстъ. — Отъ многото версии и варианти на Разумника ние печатаме единъ текстъ отъ Ловчанския сборникъ отъ XVI в., притежание на М. х. Недѣлчевъ, учителъ въ Ловечъ. Тоя текстъ съдържа богомилски елементи, и се повтаря и въ други по-нови български прѣписи, па намира отражения и въ устнитѣ български легенди. За прѣгледность, разбихме текста на части, като всѣки въпросъ-отговоръ отбѣлѣзахме съ отдѣлна бройка. Всички въпросо-отговори сж 65. Началниятъ въпросъ, който не е запазенъ въ Ловчанския ржкопись, заемаме отъ българския текстъ, печатанъ въ *Starine VI*, 47, защото неговиятъ отговоръ буквално отговаря на запазеното въ Ловчанския текстъ.

[Разоумникъ.]

1. Въпросъ: Отъ что сътвори Господь небо и зѣмля? — **Ѣвѣтъ:**] *къзата ѣ сѣитана ѿ воды, и сѣсри сѣ, и сътвори Бъ небо и зѣмля. Бъ пнѣлиникъ сътвори Гъ слнце и мѣць и звѣзды и въскъ нѣснаа.*

2. Б.: кажи ми, что ѣ слнце? — **Ѣ.**: *лѣпота бжїа и животъ мирѣ и зѣмли.*

3. Б.: а ѿ что сътвори Бъ слнце и мѣць? — **Ѣ.**: *ѣга сътвори Бъ небо и зѣмля, тогда помислы како да сътворить чѣка, и како родити сѣ ѿ него, и како хоцетъ распить выти и сѣмѣти прѣдати сѣ. Да ѣгда ѿ сѣмѣти помисли Бъ, тогда слъза падъ изъ ока гнѣ, и тѣ слъзѣ нариче Бъ слнце. Мѣць же ѿ прѣстола гнѣ ѣ, звѣзды же ѿ пакти гнѣ сжѣ, а҃г҃ли сжѣ ѿ дѣа бжїа и ѿ огнѣ.*

4. Б.: велико ли ѣ слнце, или мѣць, или звѣзды? — **Ѣ.**: *слнце ѣ по голѣмо ѿ въсѣхъ зѣмля. Ѣ. пыприць, а мѣць ѣ половинѣхъ въсѣхъ зѣмля; кождо звѣзда ѣ .ѣѣ. дѣи хода.*

5. Е.: колико вѣразъ имать слнцѣ, или лѣна? — Ё.: ты-сѣща вѣразъ имать слнцѣ, а лѣна .тѣ. вѣразъ.

6. Е.: кажи ми, что дръжитъ зѣмля? — Ё.: вѣда висока сѣла.

7. Е.: да что дръжитъ вѣдѣтж? — Ё.: камень плѣсъкъ велми.

8. Е.: да что дръжитъ камень? — Ё.: .д. кѣтови златы.

9. Е.: да что дръжить кѣтови златыи? — Ё.: рѣка вгыннаа.

10. Е.: да что дръжитъ тыи вгнѣ? — Ё.: дрѣгы вгнѣ, еже ꙗко живыхъ ѿ того вгнѣ .вѣ. части.

11. Е.: да что дръжитъ дно того вгнѣ? — Ё.: дѣла же-лѣзѣ, .лѣ. ꙗко прѣжде посаждѣнъ ѿ всѣго, а кѣринїе вгнѣ на силѣ бжїи стонѣ.

12. Е.: ? — Ё.: къ втоу насади бѣ ран, в срѣкѣ сѣстаки вѣды въ мѣрѣ, въ чѣкѣ повѣлкѣ и сѣздашж сѣмъ вѣсы скотыи и гадыи и птицѣмъ пѣрнатѣмъ, къ пѣкъ сѣзѣа ꙗдама, а въ сѣбѣтѣмъ даде имѣ дѣхъ животныи.

13. Е.: ѿ колико части сѣтвори бѣ ꙗдама? — Ё.: ѿ весель¹⁾ части: .д. тѣло его ѿ зѣмля, .б. ѿ морѣ крыкъ, .г. кости ѿ каменїа, .д. дѣханїе ѿ вѣтра и ѿ дѣха бжїа, .б. разумъ его ѿ облака, .г. очи имѣ ѿ слнцѣ и ѿ росы, .г. помысль его ѿ брѣзости аггѣльскыи, и ѿ смѣха и ѿ плача. И ѿ того вѣсѣо вѣсѣо дѣхъ стѣмъ сѣбравъ и сѣстаки въ единѣжъ часть, и рече: аще изыде тѣ сѣмѣ ѿ чѣла сѣго ѿ мѣрѣ, то лакомо бѣдетъ; аще ли ѿ слнцѣ, то бѣдетъ мѣдаръ и разумѣи и початѣи; аще ли ѿ облака, то прѣльстиво въ всѣмъ бѣдетъ; аще ли ѿ вѣтра, то срдѣнто бѣдетъ; аще ли ѿ каменїа, то бѣдетъ мѣтливо; аще ли ѿ брѣзости аггѣльскыи, то смѣренно и добро въ всѣмъ бѣдетъ.

14. Е.: колико ꙗко родѣ чѣла? — Ё.: .б. ꙗдама и бѣва.

15. Е.: да како дѣлавола сѣтвори бѣ? — Ё.: вѣгда сѣтвори бѣ нбо и зѣмля и вѣдѣ бѣ сѣнь своѣ въ водѣ, и рече: изыди братѣ, и бѣди съ мною! И изыде ꙗко чловекъ, и нариче бѣ имѣ Гѣ имѣ Гѣмань.²⁾

16. Е.: да како вѣпаде ѿ Гѣ? — Ё.: вѣгда насаждаше бѣ ран, да иже повѣлкѣаши садити, Гѣмань³⁾ крадѣши всѣ ѿ всѣго, и изышеда просипа на инѣмъ мѣстѣ, тамъ ѿ Гѣ. Гѣ рече: ти крадѣши ѿ мене, да бѣдетъ тѣбѣ на прогнанїе! И изыде Гѣмань⁴⁾

¹⁾ Въ други варианты, напр. въ Тиквешкия рк. и въ печатанїа въ Starine VI, стр. 48, стон: 7 части.

²⁾ Гѣтанань въ Тиквешкия рк., Гѣмань въ Starine VI, 48.

^{3), 4)} Гѣтанань въ Тиквешкия рк.

и рѣ: Гїи, бл҃ги, елика саднѣхѣмъ. Гѣ рѣ: бл҃гѣнно еѣ, и тоу есмь азъ по срѣдѣ его. Гаманль¹⁾ идѣ да виднѣ дрѣво, еже оукрадѣ посади; и егда видѣ дрѣво, тогда Гаманль²⁾ почрѣнѣ, и изгна его дрѣво из рата. И тогда нариче Гѣ нмѣ есмь діаволь.

17. Б.: кто сѣдѣ на прѣстолаѣ вышѣ Гѣ? — Г.: Ядамъ, егда възведемъ егѣ Гѣ на рамо ское и въдаде есмь дшж.

18. Б.: да комъ рѣчь нан прѣжѣ преговори Ядамъ? — Г.: аллнлѣа; то еѣ сиріанска рѣчь: хвалите Гѣ съ нѣбсъ.

19. Б.: гдѣ сѣде Ядамъ, изышедѣ из рата? — Г.: въ бѣмѣ прѣхъ двѣрми рѣнскыми.

20. Б.: рѣци ми, кто нан прѣво сътвори оброкъ на землѣ? — Г.: Явель сѣгнѣ закла.

21. Б.: да кто прѣвын пастырѣ? — Г.: Явель.

22. Б.: кто наоучи ратаа орати? — Г.: Каннѣ.

23. Б.: ѿ кждѣ обрѣте сѣ пшеницѣ? — Г.: Миханль и Гавріанль въземѣше въ рѣн и извергошж на землѣ.

24. Б.: ѿ кого начѣ сѣ злоба? — Г.: ѿ Канна зачат сѣ злоба, лѣжа и клѣвѣта, разбѣн и дшжѣкъство.

25. Б.: кто сътвори .б. дѣль великынѣ, егда погнѣе .б. чл҃стн сѣкта? — Г.: Каннѣ .а. дшж погнѣн, .б. ада наслѣдн, .г. землѣ осмради, .д. оцѣ шпечали, .е. мѣрѣ обзвѣди, .б. Бѣ ѿвержѣ сѣ, .б. съ братѣмъ растаа сѣ.

26. Б.: на колико чл҃стин раздѣли Бѣ добротѣ Ядамовѣ? — Г.: на .б. чл҃стин: .а. даде Явраамъ гостолѣество, .б. Гам'сѣнѣ шкѣсть, .г. Іосифѣ лѣпотѣ, .д. Дѣдѣ црѣю кротѣсть, .е. Явсѣломѣ кѣшн, .б. Гѣломѣнѣ прѣмѣдрѣсть, .б. Іовѣ богатѣство.

27. Б.: да комѣ нан прѣжѣ посла Бѣ грамѣтижѣство? — Г.: Гнтѣ, сѣс Ядамовѣ.

28. Б.: да что мѣ сжѣ чл҃сѣла? — Г.: .г. словѣсѣ, искони бѣ слово, и слово бѣ къ Бѣ, и парамѣ снѣ нариче: искони сътвори Бѣ нѣо и землѣ. И ѿ того Гнтѣ идѣтъ крѣлевскѣ кѣлѣно.

29. Б.: кто нан прѣжѣ начѣтъ Бѣ млѣти? — Г.: Еноѣ.

30. Б.: кто быстѣ живѣ .рѣ. лѣтѣ и хотѣше да пнѣтъ и шѣтъ и шчнѣтѣ книгѣ? — Г.: Мѣтѣсѣлѣ.

31. Б.: кто шѣрѣтъ лѣтинѣскѣ книгѣ? — Г.: Нѣнѣанль и Шмѣмъ и Брнтѣлѣ.

32. Б.: да кто шѣрѣтъ грѣчьскѣ книгѣ? — Г.: Мѣркѣурѣ.

1), 2) Гатананль въ Тикв. рк.

33. Е.: да кто вѣрѣте бѣлгарскѣ книгѣ? — ѿ.: Кѣриль философѣ.

34. Е.: кажи ми, кто нан прѣжѣ сътвори цркви бѣ на земли? — ѿ.: Евлѣмонѣ црь.

35. Е.: кто бы прѣвы епкѣ въ Иеросалимѣ? — ѿ.: Іакѣвъ.

36. Е.: да кто прѣвы архидіакѣвъ? ѿ.: сѣын Етефанѣ.

37. Е.: да кто бы прѣвы попѣ? — ѿ.: Мелхисѣдекѣ, сѣн Навѣвъ, звѣн бы прѣзвѣнтирь.

38. Е.: кто хѣдитъ подѣ вѣрѣменѣмъ тежѣцѣмъ? — ѿ.: попѣ ѿ члѣкъ грѣхѣвъ прѣимлѣть.

39. Е.: кто нан прѣжде сътвори жрьтѣвъ бѣн? — ѿ.: Ное, егда ѿ кораба изыде.

40. Е.: гдѣ сѣдитъ Іадамѣ? — ѿ.: на четкрѣтѣмъ нѣсѣ, прокождаеъ правѣднѣмъ въ ран, а грѣшнѣмъ въ мѣжѣ.

41. Е.: колико дѣшѣ исхѣдитъ на дѣнѣ и на ношѣ? — ѿ.: .вѣ. тѣшѣ и .бѣ. дѣшѣ, и толикожде и раждаеъ сѣ.

42. Е.: да колико ѣ въ нѣхъ правѣднѣхъ? — ѿ.: .г. почи-
ваеъ на лѣнѣ Іурѣмли, а дрѣшѣ дѣшѣ тѣкъваеъ сѣ въ врата
мѣчѣна.

43. Е.: колико ѣ нѣсѣ? — ѿ.: .б., и на сѣдмѣмъ бѣ почи-
ваеъ.

44. Е.: чѣсо ради сътвори бѣ гѣры? — ѿ.: гѣрамы землѣ
ствѣрѣди сѣ, да не колѣбаеъ сѣ на вѣдахѣ.

45. Е.: что ѣ банѣ толико ѿгнѣна ѿ землѣ исхѣдѣща?
— ѿ.: землѣ на водѣ стѣнтѣ, а вѣда на ѿгнѣ, и ѿ тѣхъ вѣды
по жѣлахѣ исхѣдитѣ, и пачѣ аще сѣ не бѣ стѣдыла ѿ толикиѣ
тѣлѣстѣты землѣнѣмъ идѣши, не бѣ мѣгѣ члѣкъ ни глѣдати на нѣ
ѿ вѣрѣкѣмъ.

46. Е.: (колико) велика ѣ землѣ? — ѿ.: елико ѿ землѣ до
нѣсѣ, толико ѣ дѣбѣла землѣ.

47. Е.: что ѣ землѣ пѣна вѣды? — ѿ.: ѿкожи тѣло ѣ
пѣно крѣкѣ, такожѣ и землѣ ѣ пѣна вѣды.

48. Е.: колико жѣ ѿстѣнтѣ нѣбо ѿ землѣ? — ѿ.: елико
ѿ вѣстока до запада, толикожде ѿ землѣ до нѣсѣ.

49. Е.: далѣче ли ѣ сѣнѣ ѿ мѣца? — ѿ.: елико ѿ землѣ
до мѣца, толикожде ѿ мѣца до сѣнца и до сѣвѣзѣ. Сѣвѣзѣ на
нѣсѣ ѿтѣрѣждѣни сѣтъ; мѣцѣ жѣ и дѣкѣ дѣници прѣ плаваеъ.

50. Е.: како сѣвѣзѣ захѣдаеъ? — ѿ.: нѣбо вѣртѣтѣ сѣ, того
ради захѣдаеъ.

51. Е.: како сѣнѣ на голѣмъ дѣнѣ вѣсхѣдитѣ? — ѿ.: имѣеъ
сѣнѣ .рѣг. прѣстоли, и ката ѿтѣра прѣносеъ ѿгѣ агѣлы.

52. Б.: да како заходитъ или како исходитъ? — Ъ.: егда заидеть сльнцѣ, възмжѣт ѣгѡ аггли и несжѣт на прѣстоля гнѣ, и полагаѣтъ ѣгѡ на крыло гнѣ, и помѣт пѣсни немальчнѣм; да егда вждѣтъ на .Ѣ. пѣсни, ѡврьзжѣт аггели прѣстоля и възмжѣт сльнцѣ и несжѣт ѣгѡ на вьстока и полагаѣтъ ѣгѡ на прѣстоля. Того ради на голѣмъ днѣ кѣсходитъ.

53. Б.: како петли помѣт въ нѡщи? — Ъ.: егда помжѣт аггелы сльнцѣ съ прѣстола и понесжѣт ѣгѡ на вьстока и оудратъ херувими въ крылѣ, и тогда на земли кьсѣка птица потрѣпцѣтъ. Того ради и петлы проповѣдаѣтъ мирови.

54. Б.: Камо мѡре дѣлаѣтъ вѡды, иже иджѣтъ въ немъ, и не наплывѣтъ сѡ? — Ъ.: іако же свѣрю храна мрѣша, тако и морю воды.

55. Б.: что ѣ сѡль мѡрю? — Ъ.: іако же тѣлаѣт тоука, тако и мѡрю соль.

56. Б.: гдѣ възымаѣтъ вѡлаци вѡдж, еже толнко износѣтъ мнѡго? — Ъ.: никое дѡханіе не вѣстъ гдѣ ѣ та вода, понеже въ вѣднѣ ѣ.

57. Б.: да како ѡмножаѣтъ сѡ водата? — Ъ.: мало възымаѣтъ вѡлаци, егда видѣтъ свѣтъ ѡмножаѣтъ сѡ, рѣ бо пррѣкѣ: кьсѣ космѣ рѣно расчѣсавъ, оумножит сѡ.

58. Б.: како быкаѣтъ соушевное или како дѡжѣвно? — Ъ.: естъ црѣ вѡднѣи: егда пондѣтъ къ глѡбынѣ мѡрскѣ, походаѣтъ и коевѡды¹⁾ ѣгѡ съ нимъ, и того ради быкаѣтъ соуша; егда же пакы пондѣтъ црѣ коднѣи из глѡбыни и кевѡды ѣгѡ съ нимъ, тогда кьзвритъ вѡда из дрѣкѣи и ѡ каменѣа, и вѡлаци то възымаѣтъ и росѣтъ земли.

59. Б.: почто постави Бѣ Канна съ лѡном? — Ъ.: да зрѣтъ блѡга, елико лишиа сѡ ѣ и да зрѣтъ злаа, елика ѡ него начѡшж сѡ.

60. Б.: колико лежа йвиль не погребѣнъ? — Ъ.: дѣветьсѣтъ лѣтъ и .л., дондѣше погребѡшж и йдама оца его.

61.: да како не вѣгни сѡ и не вьсмрьдѣ сѡ? — Ъ.: не вѣше бо еше речено ни чрѣвѣю, ни моухамъ пѣсти.

62. Б.: како вьздвѣнжжѣтъ сѡ силнѣи вѣтри? — Ъ.: егда Каннѣ плачет сѡ, того ради вьздвѣнжжѣтъ сѡ силнѣи вѣтри.

63. Б.: Ламѣхъ како вѣ слѣпъ и оустрѣлы Канна? — Ъ.: іако вѣ гнѣвъ вѣи на Каннѣ. Згрьчивъ сѡ хѡждаашѣ, и глава ѣгѡ при ногѣ, и колѣбашѣ трѣстыа. И вѡждѣ Ламѣхѡвъ мнѣше свѣрь ѣ, и направи стрѣлаж Ламѣхѡвъ, и тако вѣстрѣли Канна.

¹⁾ води Тикв. рк.

64. Е.: ꙗкоже възѣтъ сѧ о҃гнь? Ѡ.: ꙗкоже зѣницѧ г҃ѧ, възѣже бо аг҃гѧль и сѧнесе ꙗдамѧ.

65. Е.: почто Бѣ не сътвори жнѣ члвкоу ꙗкоже зѣмѧ, ꙗкоже и того сътвори, нѣ ꙗкоже рѣбра и҃го? — Ѡ.: възпрѣснѣ аг҃гѧль Г҃а¹⁾ и то²⁾. Г҃ъ рѣ: тако сътвори(хъ), да болѣтъ дрѣвѧ за дрѣвѧ.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Разумникътъ въ срѣдновековната грѣцка, славянска, латинска и нѣмска литература е статия, въ която, чрѣзъ въпроси и отговори, се даватъ свѣдѣния отъ най-разнообразно естество: вѣсти изъ библейската история — създаването на свѣта, на ангелитѣ и на човѣка, участието на дявола (Сатанаила) въ създаването и сѣдбата на човѣка, вѣсти отъ астрономията и географията, вѣсти за народитѣ и вѣритѣ и пр. Въ Разумника догматиката е смѣсена съ апокрифа, истината съ суевѣрието, християнството съ езическата митология, правовѣрието съ еретичеството, и всичко това е прѣдадено като загадки и отгадки, пригодени да задоволятъ любопитството на полуграмотния срѣдновековенъ човѣкъ и, заедно съ поуката, да му дадатъ забава. Не напразно въ западноевропейската книжнина Разумникътъ е носѣлъ и името Калугерски забави, шѣги (Josa monachorum).

Потеклото на Разумника не е още уяснено въ науката. Най-стариятъ латински текстъ съ въпроси-отговори, засѣгащи главно библейскитѣ събития, се намира въ рѣкописъ отъ VII в., въ Шлетщадтската Библиотека въ Елзасъ³⁾. Подобни въпроси-отговори, озаглавени Josa monachorum, бидоха открити по рѣкописъ отъ VIII в. въ Парижката Нар. Библиотека⁴⁾ и др. по-нови⁴⁾. Най-старитѣ пѣкъ извѣстни грѣцки текстове почватъ отъ XI в., какъвто е Кутлумушкиятъ въ Св.

¹⁾ Края, който липсва въ Ловчанския рѣкописъ, заемаме отъ Тиквешкия рк.. Мсб. VIII, стр. 404.

²⁾ Статията бѣ обнародвана отъ E. Wölfflin-Troll въ Monatsbericht der königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften. Februar 1872, стр. 115 сл. Въ тая свѣзка е печатанъ и другъ текстъ отъ IX в., отъ сѣщата библиотека.

³⁾ Josa monachorum бѣ обнародванъ отъ P. Meyer въ Romania, 1872 г., стр. 483—489.

⁴⁾ Единъ Мюнхенски текстъ отъ IX в., озаглавенъ Interrogationes variae et rare (sic) valde, печата B. Willmann въ Zeitschrift für Deutsches Alterthum. Berlin 1872, т. III, св. I, стр. 156—180.

Гора¹⁾, два отъ XII в. и други по-нови.²⁾ Ученитѣ, които сж се занимавали съ началната история на Въпросо-отговоритѣ, като Р. Meyer, Красносельцевъ и др., намиратъ, че латинскитѣ версии, ако и запазени въ по-стари прѣписи отъ грѣцкитѣ, иматъ грѣцко потекло.³⁾ Мочулски дори се опита да посочи като първоизворъ на Въпросо-отговоритѣ — единъ грѣцки паметникъ, Ὑπομνηστικόν, за чийто авторъ, Йосифъ, той прѣдполага да е живѣлъ прѣзъ IV в.⁴⁾

Сега извѣстнитѣ латински и грѣцки текстове на статията сж недостатѣчни, за да се възстанови нейниятъ прототипъ. Тѣ се отличаватъ съ най-голѣмо разнообразие, и нѣма два, които да се покриватъ напълно. Отъ сравнението на най-старитѣ прѣписи може да се прѣдположи, че началната редакция на паметника е дѣлѣла въпроситѣ и отговори на групи: една група засѣгала свѣтски въпроси, друга имала за репертоаръ ветхозавѣтнитѣ събития, третя група — новозавѣтнитѣ, четвърта група — географски вѣсти и т. н. Постепенно обаче, чрѣзъ прѣписване и прѣработка, групитѣ се смѣсвали и текстътъ приелъ мозаична форма, съ прѣвѣсъ на единъ или други видъ. Въ познатитѣ намъ грѣцки и бѣлгарски прѣписи на статията намираме отражение на каноничнитѣ старозавѣтни и новозавѣтни книги, на Палейта, на Въпроситѣ на Антиоха и отговоритѣ на Атанасия, на апокрифитѣ Адамъ, Енохъ и др.

¹⁾ За Кутлумушкия прѣписъ отъ XI в. срв. у S. Lambros, Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos. Cambridge 1895, I, № 3086, статия 2. Текстътъ е безъ заглавие.

²⁾ Грѣцки прѣписи отъ XII в. и по-нови обнародваха: Н. Θ. Красносельцевъ, Къ вопросу о греческихъ источникахъ „Бесѣды трехъ святителей“. Одесса 1890 и „Еще къ вопросу. . .“ — Сжщи, Addenda къ изданію А. Васильева: „Analecta graeco-byzantina“, въ Лѣтопись Ист.- Фил. Общ. при Имп. Новорос. Унив. Виз. Отд. IV., стр. 99—206. — В. Мочульскій, Слѣды народной Библии въ славянской и въ древне-русской письменности. Одесса 1893, стр. 248—255. Статията отъ XII в. почва: Πρωτοαποκρίσεις τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου καὶ προφητῶν. Πρώτη ἐρώτησις τοῦ ἁγίου καὶ Μεγάλου Βασιλείου. Πότα ἐπλάσεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ, ποίου μηνὸς, καὶ εἰς τὰς πόσας; Ἀπόκρισις. Μηνὶ Δεκεμβρίῳ, καὶ ἡμέρα 6'.

³⁾ Срв. Н. Θ. Красносельцевъ, Къ вопросу о греческихъ источникахъ „Бесѣды трехъ святителей“. Одесса 1890. — И. Н. Ждановъ, Бесѣда трехъ святителей и Јоса топашоуит (Жур. Мин. Нар. Просв. 1892 г., януари, стр. 157 сл. — Срв. още доклада на А. А. Покровский за източникитѣ на Lucidarius-a (Древности. Труды Слав. комиссії Имп. Моск. Арх. Общества. Москва 1902, т. III, стр. 38).

⁴⁾ Мочульскій въ пом. съчинение, стр. 21 сл.

На това разнообразно съдържание на статията не е могло да се даде едно задоволително общо заглавие. Ето защо повечето отъ прѣписитѣ си служатъ съ надслова: Въпроси или Въпроси-отговори. Горѣпоменатиятъ Мюнхенски латински текстъ отъ IX в. е озаглавенъ *Interrogationes variae et rariae valde*; въ единъ Реймски ржкописъ отъ XIV в. (№ 743, л. 183) статията има надсловъ *Problemata*; най-честитѣ заглавия на гръцкитѣ прѣписи сж: *Ἑρωταποκρίσεις*, *Ἑρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις*, *Ἑρμηνεύται καὶ ἀποκρίσεις*, *Ἑρωταποκρίσεις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου πρὸς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον*. Къмъ първичнитѣ заглавия трѣбва да отнесемъ *Ἑρωτήσεις ἐκ τοῦ παλαιᾶς*, отговаряще по съдържание на епизоди отъ ветхозавѣтната история и отъ Палейта. Откато пъкъ, по-сетнѣ, въпроситѣ и отговоритѣ били приписани на Василия Велики и Григория Богослова, а още по-късно и на Йоана Златоуста или и на Йоана Богослова, надсловътъ на статията почналъ да носи имената на тия светители. Ония, които смѣтали въпросо-отговоритѣ за мѣдри загадки, поставяли имъ надсловъ *Ἑρωτήσεις σοφῶν καὶ ἀποκρίσεις*¹⁾. Подобни сж и латинскитѣ заглавия: *Elucidarius* (отъ *Honorius Augustodunensis* отъ XI—XII в.), *Lucidarius*.

Що се отнася до българскитѣ Въпроси-отговори, тѣ идатъ несъмнѣно отъ гръцкитѣ и прѣдставятъ сжщата тѣхна пѣстрота въ заглавия, съдържание и духъ. Въ Букурещкия български сборникъ отъ XVI в. и въ Тиквешкия ржкописъ статията е озаглавена *Разумникъ*. На статията въ Ловчанския сборникъ липсва началото, но и тя ще да е носѣла сжщия надсловъ, ако сѣдимъ по еднаквото ѣ съдържание и езикъ съ статията въ Тиквешкия ржкописъ. Такъвъ надсловъ (*Разумникъ*) носятъ и нѣкои сръбски прѣписи, идещи отъ български изводъ, както напр. въ сборника отъ XV в., въ Одеския университетъ, № 38, л. 43⁶. Тоя надсловъ подсѣща за западноевропейскитѣ Луцидари (*Lucidarius, Elucidarium*). На заглавието *Главно сказаніе ѿ вѣтїа*, въ Бѣлгр. български ржкописъ, № 106, подхождатъ гръцкитѣ *Ἑρωτήσεις ἐκ τοῦ παλαιᾶς*. На *Въпроси и ѿкѣти* въ разни прѣписи отговаря *Ἑρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις*. На надслова *Тълкованин*, *Протълкованин* отговаря

¹⁾ *Мочульскій* обнародва два гръцки текста на Въпросо-отговоритѣ въ поменатата негова книга: *Слѣды народной Библии и пр.*, стр. 248—259, и деветъ други текстове въ Греческіе списки „Бесѣды трехъ святителей“. Варшава 1901. За обнародванитѣ други гръцки прѣписи срв. стр. 265, бѣл. 2.

Ἑρμηνεία или Ἑρμηνεύεται въ гръцкитѣ прѣписи на статията. На въпроси и ~~ἑκ~~ти Григория и Василия и пр. отговаря Ἑρωταποκρίσεις τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Гръцкитѣ Въпроси-отговори сж послужили за изворъ на българскитѣ.¹⁾ Ето за примѣръ съпоставка на частъ отъ нашия Разумникъ съ съотвѣтни мѣста отъ гръцкитѣ Въпроси-отговори :

Въпр. 25.

Б.: кто сотвори .Ѣ. дѣла великыѣ, гдѣ погибѣ .Ѣ. члвчн свѣта? — Ѡ.: Кинь .Ѧ. дѣлѣ погуби, .Б. а да наследн, .Г. земля осмради, .Д. оца впечали, .Е. мѣрь обвзчиди, .З. Бѣ ѡвръжи сѧ, .И. съ братиѣмъ растаи сѧ.

Ἐρώτ. Τί εἰσὶν τὰ .ζ'. ἐκδικούμενα
τοῦ Καΐν; Ἀπόκρ. Πρῶτον μὲν Θεὸν
παρώργισε, β'. δὲ πατέρα ἐλύπησεν,
.γ' μητέρα ἄτεκνον ἐποίησεν, δ'.
ἀδελφὸν ἐφόνευσεν, ε'. αἷμα ἐξέχεεν,
.ς'. γῆν ἐμίανεν, ζ'. ἄδην ἀνεκαί-
νισεν.²⁾

Въпр. 26.

В.: Ча колико части раздели
Бѣ доверотъ Идамовъ? — Г.:
на .ѣ. части: .а. даде Ибраму
гостолубство, .б. Гамсину п-
кость, .г. Иосифу лѣпоту, .д. Дѣду
црю кротость, .е. Ависалому кв-
си, .ж. Соломону прѣмждрость,
з. Юву богатство.

Ἐρ. Τίνες εἶχον τὰς ἐπτά ἱστορίας τοῦ Ἀδάμ; Ἀπ. Σαμφῶν τὴν δύναμιν. Ἀδρασλῶμ τὴν τρίχα. Δαβὶδ τὴν πραότητα. Σολομῶν τὴν σοφίαν. Ἀδραάμ τὴν φιλοξενίαν. Ἰωσήφ τὸ κάλλος. Βενιαμὴν τὴν ἡλικίαν*)

Въпр. 37.

Б.: Да кто бы прѣвыи попь?
— Г.: Милхисдѣкъ, снѣ Ншѣвъ,
зкѣнь бы прѣзвѣтирь.

Ἐρ. Τίς πρῶτος ἱερεὺς ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς; Ἀπ. Ὁ Μελχισεδέκ.)

Въпр. 18.

Б.: да ком рѣчь наи прѣжѣ
проговори Ядамъ? — Г.: алли-
лѣа; то ѣ сиріанска рѣчь: хвалте
Гдѣ съ нѣвъ.

В.: Какъвъ звукъ чуль Богъ
най-напрѣдъ? — О.: Алилуя
и Славословие.^{б)}

¹⁾ Опитъ за обяснение потеклото и зависимостта на славянскиѣ редакции на Разумника помежду имъ направи *R. Nachtigall*, Ein Beitrag zu den Forschungen über die sog. Бесѣда трехъ святителей (Archiv f. sl. Phil. XXIII—XXIV).

²⁾ Изъ Виенския ржк. XII в. (Мочульскій, Слѣды нар. Библіи, стр. 248—249).

³⁾ Мочульский, Греческіе списки такъ называемой „Бесѣды трехъ святителей“, стр. 13.

⁴⁾ Н. В. Красносельцевъ, Addenda, стр. 124.

5) *Същи*, също, стр. 129. Приведениятъ текстъ е прѣводъ отъ турски Разумникъ, а тоя послѣдниятъ иде отъ гръцки.

Отъ това съпоставяне се вижда, че българскиятъ прѣводачъ е ималъ прѣдъ себе си гръцки текстъ малко по-различенъ отъ тукъ приведения.¹⁾ На мѣста той е приближалъ и чисто български въпроси, каквито не се срѣщатъ въ гръцкитѣ съответни статии: Б.: да кто върѣте българскъ книжъ? — Ѡ.: Кѣриль Философъ. Въ друга статия на Разумника българинътъ компилаторъ, недоволенъ отъ гръцката редакция на въпроса за народитѣ, вѣритѣ и книгитѣ, е вложилъ вѣсти съ българско гледище: Ѓ: вѣдите, іако на свѣтѣ сѣтъ три царіе, іако и сѣла трѣца на нѣсѣхъ свѣтитъ сѣ, и .вї. айль, .вї. хворѣгъ кѣнчалныи^х на прѣстолѣхъ црѣскыи^х: .а. црѣтко гръчъско, .б. црѣтко българско, .г. црѣтко аламанъско. Ѓъ гръчъскыи^м црѣсткомъ шѣъ, съ аламанъскыи^м снѣ, съ българъскыи^м црѣткомъ прѣстѣ дхъ. Гръци црѣтко БѢ прѣдаджѣ, аламанъско црѣтко поперѣтъ въсе азъкы и полѣвѣрци. Ѓ: вѣдите, іако на свѣтѣ ѣ въсѣхъ азъкы .об. и полѣвинѣ. Правѣврныи^х азъкы ѣ .б. : .а. българе, .б. гръци, .г. сирианъскыи, .д. икере, .е. рѣси. Къ тѣхъ сѣтъ .г. книгы правѣврни: гръчъскаа, (българскаа) и иверскаа. Полоуѣврніи^х азъкы ѣ .вї. : .а. аламанъско, .б. фржси, .г. вжгре, .д. едіане, .е. іаковите, .б. армѣне, .б. саси, .и. лѣси, .д. арбанаси, .і. харватѣ, .аї. хызи, .вї. нѣмци. Въпросъ: како зачмѣхъ сѣ проѣвѣврніи азъци и полѣвѣрци ѡ кждѣ рѣдинѣ сѣ? — Ѡ.: Но: има .г. сѣоке: Симѣ, Хама и Яфѣта, и пр.²⁾

Старобългарската версия на Разумника, която обнародвахме по-горѣ, надминава по своята правилна композиция всичкитѣ познати досега, повече отъ 20, гръцки версии и варианти. Докато гръцкитѣ текстове прѣдставятъ, въ своя съставъ, пълна хаотичность и се мѣтатъ безсистемно отъ въпросъ на въпросъ, българскиятъ Разумникъ излага своитѣ въпроси-отговори по доста издържанъ планъ, който едва се нарушава тукъ-тамѣ. Така, първитѣ № № 1—11 на засѣгатъ създаването, въ понедѣлникъ, на небето, земята, слънцето, мѣсеца, звѣздитѣ и положението на земята най-

¹⁾ Имената Бринтъль и Меркуріе (вм. Ермѣс) въ въпр. 31, 32 издаватъ латински изворъ. Въ въпр. 44 на Шлетшадския ржк. отъ IX в. четемъ: Qui primus dicit litteras? — *Mercurius gigans*, etc. Въпросътъ за проникването на латински Въпросо-отговори въ нашия Разумникъ заслужава внимание, толкова повече, че и въ нѣкои прѣписи на Разумника се поменава. списано отъ Патерника римскаго.

²⁾ Изъ Ловчанския сборникъ, л. 84.

отгорѣ надъ редъ стихии, всички подържани отъ мировото дърво — джбѣтъ. Слѣднитѣ № № 12—39 говорятъ за създаденитѣ нѣща отъ вторникъ до сѣбота: рай, води, животни, Адамъ, Самаилъ (Сатанаилъ), за изпѣждането отъ рая на Адама и Сатанаила, и за виднитѣ личности на Адамовото поколѣние: Авелъ, Каинъ, Ситъ, Енохъ, Матусалъ, Ной, Саломеи, Мелхиседекъ. Само къмъ края, като се изтъкватъ нѣкои чутовни дѣла на Адамовото поколѣние, българската версия е успоредила и нѣкои изнамирания на извънбиблейски лица. Така, като се говори за желанието на Матусала да учи книга, прибавя се за изнамирането на латинската, гръцка и българска книги; сѣ така, като е дума за първия създател на храма, Саломона, прибавя се отъ новозавѣтната история името на апостолъ Якова, който станалъ пръвъ епископъ въ Йерусалимъ, и за първомъченикъ Стефана, който билъ и пръвъ архидяконъ на християнската черква. Както се вижда, тия прибавки никакъ не нарушаватъ стройния планъ на Разумника, защото прибавеното се отнася сѣ до сѣщото питане. Съ № № 40—43 вниманието се отвежда отъ земята къмъ небесата, на брой седмъ, къмъ обиталището на праведнитѣ души. Адамъ седи на четвъртото небе и прѣпровожда праведнитѣ въ рая, грѣшнитѣ въ пѣкъла. Праведнитѣ почиватъ на лоното Аврамово, а Богъ прѣбжда на седмото небе. Въпроси 44 — до края се занимаватъ съ астрономия, метеорология и геология. На края на тая група въпроси сѣ прѣплетени и нѣколко други за Каина, който е поставенъ на мѣсеца, за неговата смъртъ, за смъртъта на Авела, за създаването на Ева. Стройността въобще на приведения планъ говори за още по-голѣмата стойностъ на първообраза на нашия Разумникъ, а това ни дава право да поставимъ послѣдния въ близостъ къмъ най-старитѣ типове на Въпросо-отговоритѣ, каквито науката още не е открила.

Голѣма частъ отъ въпроситѣ и отговоритѣ на нашия Разумникъ застъпватъ не само неканонични схващания, но още и еретични и богомилски. Така, Богъ създава небето и земята отъ водна „сметана“, която се съсирва, втвърдява (№ 1). Слънцето бива направено отъ божията сълза, звѣздитѣ сѣ отъ божията плѣтъ, а ангелитѣ отъ божия духъ и отъ огънь (№ 3). Свѣтътъ се държи на желѣзенъ джбъ, надъ който се намира огнена рѣка, надъ нея четири златни китове, надъ

тѣхъ плоскъ камѣкъ, надъ него вода, а надъ нея земята (№ № 6—11).¹⁾ Адамъ е направенъ отъ осѣмъ части: тѣлото отъ земя, кръвта отъ морето, коститѣ отъ каменъ, душата му отъ вѣтръ и отъ божи духъ, разумътъ отъ облакъ, очитѣ отъ слънцето и отъ росата, мисълта отъ ангелска бързина, отъ смѣхъ и плачъ (№ 13) и пр.²⁾ Тѣкмо такивато **Вопросы и отвѣты**, что отъ колика частей сотворенъ бысть **Адамъ**, сж поставени въ реда на апокрифитѣ, които индексътъ въ Кириловата книга, печатана въ Москва 1644 г., приписва на българския попъ Йеремия: **то попъ Іеремія Болгарскіи сол галъ**.³⁾ Разумникътъ, като апокрифъ съ противоканонични гледища, много е подхождалъ на вкуса на богомилитѣ. Чрѣзъ него тѣ сж могли да засилватъ съмнѣнието на правовѣрнитѣ полуграмотни християни и да ги привличатъ къмъ своето учение, особено пѣкъ когато въ Разумника тѣ сж сполучвали да прокаратъ по нѣкой въпросъ-отговоръ съ явна или прикрита богомилска тенденция. Богомилски отгласи съзираме въ № № 1, 6, 15, 16, 40, 43 на нашия паметникъ. Прѣдставата (№ 1, 6) за произхода на земята отъ водната стихия е богомилска. За това вж. по-долу при разглеждане на легендата за Тивериадското море. Споредъ отговоръ № 15, Богъ създалъ дявола отъ своята сѣнка, която се отразявала въ водата. Богъ извикалъ въ животъ сѣнката си, нарекълъ дявола

¹⁾ Тая прѣдстава за устоитѣ на земята се повтаря почти буквално и по сѣщия редъ и въ единъ иноезиченъ апокрифенъ текстъ, именно въ латинския диалогъ между Адриана и Епиктета:

Quid sustinet celum? — Terra.

Quid sustinet terram? — Aqua.

Quid sustinet aquam? — Petra.

Quid sustinet petram? — Quatuor animalia.

Quae sunt illa quatuor animalia? — Lucas, Marcus, Matheus, Johannes.

Quid sustinet illa quatuor animalia? — Ignis.

Quid sustinet ignem? — Abissus.

Quid sustinet abissum? — Arbor, quae ab initio posita est. Ipse est Dominus. Jesus Christus (*Kemble, The Dialogue of Salomon and Saturnus. London 1848, стр. 212—214*).

²⁾ Въ грѣцкитѣ версии човѣкъ е направенъ отъ четири части.

³⁾ Цитатъ по Гродненското издание (1791 г.) на Кириловата книга. Срв. Р. Ф. В., т. XVII, стр. 133. Въ други по-стари индекси, като напр. Киприяновия (1376—1406 г.), Разумникътъ е поменатъ, но не се приписва на Йеремия. Срв. Лѣтопись занятій Археографической Коммисіи. Спб. 1862, Вып. I, стр. 41. Йеремия е могълъ да бже еличъ отъ прѣправячитѣ или разпространителитѣ на Разумника, но не и неговъ авторъ.

„братко“, поканилъ го да живѣе съ него, и му далъ име Самаилъ (вар. Сатанаилъ). А извѣстно е, че Сатанаилъ, споредъ богомилитѣ, е първородниятъ божи синъ, по-старъ братъ Исусовъ.¹⁾ Легендата за сътворението на дявола отъ божията сѣнка я срѣщаме и въ Панагюрската легенда: „Веднажъ, като се разхождалъ Богъ, мѣрнала му се сѣнката, и той я повикалъ: „Стани, друже!“ И сѣнката се изправила като човѣкъ: но то не било човѣкъ, ами дяволъ“.²⁾ За побратимството между Бога и дявола (Lucibel) се говори и у западнитѣ богомили, катаритѣ. Въ единъ отъ Каркасонскитѣ инквизиторски актове дяволътъ е нареченъ братъ (frater) на Бога. Поради това побратимство, дяволътъ поискалъ да участвува въ божията власт на небето и земята, и послѣдвала война между Бога и дявола³⁾. Побратимството на Бога съ Сатанаила ни подсѣща за единъ паралелъ въ Словото на попъ Йеремия за Кръстното дърво. Тамъ Провъ, който се кжпѣлъ въ рѣката, нарича Исуса „братъ“.⁴⁾ Въ единъ вариантъ на тая легенда — „Указъ о братотвореніи“, Провъ кани Исуса: вѣди со мною!⁵⁾ Въ нашия Разумникъ Богъ прави тая покана къмъ Сатанаила: вѣди съ мною! Името на дявола въ нашия Разумникъ е Самаилъ, а въ Тиквешкия ржкописъ и други срѣбски и руски прѣписи намираме Сатанаилъ.⁶⁾ Въ талмудската и апокрифната еврейска литература се говори за Самаела (визант. четене Самаилъ) като за ангелъ на смъртта, божия отрова (Сама-елъ) или като за началникъ на стихийтѣ.⁷⁾ Въ християнската литература Самаилъ се явява обикновено като князь на демонитѣ и синонимъ на дявола, на Сатанаила.⁸⁾

1) *Zigabenus*, P. Gr. CXXX, 1293. Срв. по-горѣ, стр. 25.

2) Срв. по-долу, въ втората часть.

3) *Misit Dominus Lucibel in hunc mundum et recepit eum pro frater, et postea voluit Lucibel habere partem haereditatis de inferioribus et de superioribus, et Dominus noluit, et propter hoc diu fuit guerra. Döllinger*, II, стр. 33.

4) *М. И. Соколовъ*, Матеріялы и замѣтки. Вып. I, стр. 99.

5) *Същи*, сжшо, стр. 170.

6) *Мсб*, VIII, 402. — *Starine* XXI, 202. — *Пыпинъ*, Памятники стар. рус. литературы, III, 169, и др.

7) *Jewisch Encyclopedia*, X, 665 сл. — *Hennecke*, *Neutestamentliche Aporcyphen*. Tübingen und Leipzig 1904, стр. 298, 305.

8) Въ етиопската версия на Възнесението Исаиево (гл. VII, 9) Самаелъ е князь на демонитѣ и синонимъ на сатаната. Въ старобългарското Видѣние Исаиево той е названъ сатана. Срв. по-горѣ, стр. 136. Въ апокрифа Завѣтъ

Въ отговоръ № 16 се е отразила богомилската легенда за сътрудничеството между Бога и Сатанаила при саденето на рая. Богъ, като узнава, че Сатанаилъ краде отъ дърветата и сади свой рай, изгонва своя сътрудникъ, направя лицето му да почернѣе, а името му нарича „дяволъ“. Вариантъ на тая легенда срѣщаме въ апокрифната книга Варухъ, дѣто Сатанаилъ сади въ рая лоза и чрѣзъ нея прѣлъстява Ева; слѣдъ прѣгрѣшението името му бива промѣнено¹⁾. За промѣната за името му отъ Сатанаилъ на сатана, споредъ богомилитѣ, се сочи у Е. Зигавинъ²⁾.

Въ отговори № № 40, 43 се поменава за седъмътѣ небеса, надъ които прѣбждва Богъ, и за четвъртото небе, дѣто Адамъ прѣпровожда душитѣ на умрѣлитѣ за рая или за ада. Гледището за седъмъ небеса, наистина, не е специфично за богомилитѣ, но то е влизало, както видѣхме, въ крѣга на тѣхнитѣ космични прѣдстави и се е разпространявало отъ тѣхъ.

Въ заключение, ще повторимъ, че печатаната отъ насъ версия на Разумника, съ многото свои апокрифни елементи и съ отразенитѣ въ нея явни богомилски тенденции, е вли-зала въ числото на разпространяванитѣ отъ българскитѣ дуалисти книги и статии.

Саломоновъ, демонътъ Орниасъ съобщава на Саломона, че най-силниятъ демонъ билъ Самаелъ, че той властвува надъ сонма на демонитѣ и че подобръ е царътъ да не го вижда (Σαμαήλ τὸ ὄνομα, ὃ βασιλεὺς, ἀρχὼν δὲ τοῦ τῶν δαίμόνων ὑπάρχου συστήματος καὶ συμφέρον σοι ὑπάρχει, ὃ βασιλεὺς, τοῦ μὴ ἰδεῖν αὐτόν). По-късно и самъ Самаелъ заявилъ на Саломона, че се зове Самаелъ и че е началникъ на демонитѣ (Σαμαήλ κέκλημαι, ἀρχὼν δὲ τοῦ τῶν δαίμόνων ὑπάρχου συστήματος). Срв. текста у В. М. Истринъ, Греческіе списки завѣшанія Соломона (Лѣтопись Ист. - Фил. Общ. при Имп. Новорос. Ун., Виз. одт. IV, стр. 97). А че Самаелъ е билъ схѣщанъ въ византийската литература като синонимъ на дявола, виждаме отъ слѣдния текстъ: „Единъ отъ чиноначалницитѣ, по име Самаилъ, т. е. дяволъ (Σαμαήλ καλοῦμενος, ὁ καὶ διάβολος), като се издигна надъ другитѣ (ангели) и като си въобрази, че е Богъ, отпадна отъ своето достоинство и бѣ изхвърленъ отъ небото заедно съ своята дружина“ (Acta Sanctorum, LVI bis, отъ 1902, г., стб. 203). Самаилъ (Σαμαήλ) играе ролята на дявола и въ гръцката версия на апокрифната книга Варухъ; въ славянската версия на сжщата книга той вече е названъ Сатанаилъ. Срв. по горѣ, стр. 196.

1) Срв. за това на стр. 196.

2) Ficker, Die Fundagiagiten, 94. — P. Gr. CXXX, 1304.

Български апокрифенъ лѣтописъ.

Объяснителни бѣлѣжки. — Тоя лѣтописъ е познатъ само по единъ прѣписъ, въ ржкописъ отъ сръб. редакция, въ Прѣображенския старообрядчески манастиръ до Москва, № 123 на Гилфердинговата сбирка. Той бѣ обнародванъ отъ Л. Стояновичъ въ Споменик-а на Сръбската Кралска Академия, III, (1890 г.), стр. 160—193, отдѣто и ние го заемаме за нашето издание по-долу, като го разбиваме на глави, споредъ царуването на владѣтелите на българската земя. Подъ черта даваме обяснение на неяснитѣ или апокрифни имена. К. Иречекъ печата нѣколко бѣлѣжки за тоя апокрифъ въ Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Classe, т. CXXXVI. С. Аргировъ даде български прѣводъ на тая статия въ Псп. на Бѣлг. Книж. Дружество, кн. LV—LVI (1898 г.), подъ заглавие: Географическитѣ имена на българското видѣние на пророкъ Исаия, стр. 261—267. Иречекъ е на мнѣние, че тоя трудъ ще да е на нѣкой български монахъ отъ втората половина на XI вѣкъ и че въ него се издаватъ богомилски възгледи.

Въ ржкописа тая малка статия е озаглавена: *Сказаніе Исая пророка како възнесенъ бысть аггеломъ до 9-го неbesy*. Л. Стояновичъ я именува „Единъ видъ български лѣтописъ“ (Као бугарски летопис), а ние я озаглавихме Български апокрифенъ лѣтописъ. Статията е сглобена отъ двѣ части: едната апокалиптична, другата лѣтописна; и двѣтѣ сж прѣдставени като изложение на пророка Исаия. Въ първата часть пророкъ Исаѣ разказва какъ той билъ възнесенъ отъ божи ангелъ, какъ прѣбродилъ седмьтъ небеса и какъ на седмото небе чулъ божия гласъ, който му поржчвалъ да слѣзе на земята и да обади на человѣцитѣ какво ще се случи прѣзъ послѣднитѣ врѣмена. Богъ му поржчалъ сжщо така да поведе българския народъ и да го засели въ Карвунската область, т. е. въ Добруджа. Оттукъ захваща втората часть, лѣтописната. Исаѣ разказва какъ прѣселилъ българитѣ въ новото имъ отечество, какъ имъ поставилъ първия царь, нареченъ Славъ, какъ слѣдъ него царували Испоръ (Аспарухъ), Изотъ, Борисъ, Симеонъ, Петъръ, Селевки, Симеонъ, Никифоръ, Симеонъ Прѣмждри, Васили, Августианъ синъ Самоиловъ, Романъ, Оделѣнъ и др. Лѣтописътъ отбѣлѣзва най-послѣ нахлуването

на печенѣзитѣ (срѣдата на XI в.). Между имената на царетѣ личатъ български национални владѣтели и нѣкои византийски, които сж царували надъ българската земя; въ тая редица сж споменати и недѣйствителни царе, чиито имена сж заети отъ легендитѣ и апокрифитѣ. За всѣки току-речи царь сж посочени годинитѣ на царствуването, понѣкога въ баснословни библейски числа, и сж поменати събитията прѣзъ неговото владѣние: градене на градове, войни, плодородие и благоденствие, съзиждане на черкви и пр.

Като историческо съчинение тоя лѣтописъ нѣма току-речи никакво значение. При все това нѣкои посочвания и легенди въ него могатъ да се използватъ при обяснение на нѣкои събития, за които липсватъ положителни исторически свидѣтелства. Такъво е напр. извѣстието за граденето отъ Испора на прѣзидъ отъ Дунава до Черно-море, за съграждането на столицата Пльсковъ (Абоба?) отъ сжщия царь, за събития на рѣка Брѣгалница при Бориса, за смъртъта на царь Петра въ Римъ, за името Испоръ (Исперихъ, Аспарухъ) и др. Нашата задача обаче не е да разглеждаме паметника отъ тая му страна; той ни интересува като апокрифъ съ богомилски тенденции, възникналъ на българска почва. Българскиятъ апокрифенъ лѣтописъ припада къмъ оня видъ сръдновековни легенди, пророчества и видѣния, въ които се прѣдсказва свършъка на тоя свѣтъ, изтъкватъ се събитията, които ще го ознаменуваатъ, и се загатва за сждбата на народитѣ прѣди и слѣдъ второто идване на Христа. Въ тия апокалиптични и есхатологични сказания сж се прокарвали често пѣти религиозни, сектантски и политически тенденции и настроения. Въ повечето отъ византийскитѣ произведения отъ тоя родъ е застѣпено религиозно-политическото гледище за прѣдимството на православие то прѣдъ растящото и заплашително мохамеданство и за милостъта, съ която ще се сподоби отъ Бога византийскиятъ императоръ и народъ на сждния день. Българскиятъ авторъ или прѣработвачъ на нашия апокрифъ, на дѣханъ съ родолюбиво чувство, далъ друга насока на своето произведение: тамъ българитѣ сж богоизбранъ народъ, който бива поселенъ въ Добруджа, по божие посочване, отъ боговъзлюбения пророкъ Исаия; Исай поменава като пръвъ български владѣтель царя Славъ, слѣдъ когото се редятъ други благочестиви царе, които градятъ градове, черкви,

проширватъ държавата и даватъ благоденствие на своя народъ. Тоя авторъ говори съ любовъ и за ония византийски императори, които живѣли въ миръ и дружба съ българскитѣ владѣтели. Такъвъ билъ, напримѣръ, Константинъ Багрѣнородни, смѣсенъ съ Константина Велики: *любѣста бо се Петръ царь и Константинъ царь*. Войнитѣ между християнскитѣ владѣтели не се нравятъ на автора на апокрифа; той прѣмълчава за кървопролитията и жестоко-ститѣ между Самуила и Василия Българоубиецъ, може - би и поради това, че той живѣе прѣзъ врѣме на византийското владичество надъ България; но той говори съ неприязнь къмъ ония чужди народи, които опустошаватъ неговото отечество, напр. руситѣ на Светослава и печенѣзитѣ, за които той прибавя: *прѣидоши нѣкаторы насилъницы, яко исполнини, и погубиши землю болгарскую, . . . и по томъ пакы изѣдоши нѣкои насилъници и прѣлѣсныици(и), глаголюми печенѣзи, нѣвѣрнии и безаконници*.

По край това родолюбиво настроение, въ апокрифа сж прокарани тукъ-тамъ и богомилски възгледи. Съгласно съ богомилското гледище противъ брачния животъ, авторътъ старателно отбѣгва да говори за жена сжпруга или царица сжпруга. Царица Елена е вдовица, млада, мѣдра и праведна, и като такава тя ражда сина си Константина. Българскитѣ владѣтели Мойсей, Аронъ и Самуилъ се раждатъ отъ вдовица пророчица. Вториятъ български царь — Испоръ се ражда, бидейки носенъ въ крава. Благочестивиятъ царь Борисъ който приелъ владичеството си на р. Брѣгалница и кръстилъ българитѣ, нѣмалъ жена и грѣхове (*грѣха не имѣ ни жини*). Царь Петъръ, мжжъ светъ и праведенъ, и той сжщо нѣмалъ жена и грѣхове. Богомилска тенденция съзираме и въ отбѣгването на автора да говори за войни, които тъй много характеризиратъ срѣднитѣ вѣкове. И ако е принуденъ да помене нѣйдѣ за война, това бива обикновено при вражда между християни и езичници, които сж назовани *поганы, безбожны, безаконны*. Праведниятъ царь Петъръ не само не воюва, когато земята му бива нападната отъ насилъници, но той остава царството си и бѣга въ Римъ, дѣто и умира. Богомилска е и космогоничната прѣдстава за седмъ небеса, надъ които прѣбжда Богъ Отецъ. Най-сетнѣ, любимиятъ у умѣренитѣ богомили пророкъ Исая става патронъ на българския народъ въ

нашия апокрифъ; той, подобно на Мойсея, що води израилтянитѣ въ Обѣтованата земя, тръгва на чело на българския народъ и, съ тръстъ въ ржка, му показва пжтя за новото отечество, което било опустошено отпреди 130 години отъ римляни и елини.

Относно потеклото на Българския апокрифенъ лѣтописъ, ще кажемъ слѣдното. Съдържанието на съчинението и вложенитѣ въ него български и богомилски тенденции не допущатъ да се прѣдполага нѣкой гръко-византийски оригиналъ на апокрифа. Такъвъ оригиналъ нито е познатъ, нито пъкъ ще се открие нѣкога. Тукъ можемъ говори само за гръцки извори, които сж могли да повлияятъ съ едно или друго върху българския съчинителъ на апокрифа. Такива сж напр. разнитѣ Видѣния на пророка Данила, пророчествата за сждбата на Византия, житието на Андрея Юродиви и др.¹⁾ По-близки до нашия апокрифъ, по врѣме на произхода си и по съдържание, стоятъ славянскитѣ сказания, каквито сж: **Кидѣнии Данилово**, запазено въ Хилендарския сборникъ отъ XIII—XIV в., сръбска редакция, прѣписъ отъ български изводъ²⁾; **Кидѣнии Данила пророка**, въ Драголевиия сборникъ отъ XIII—XIV в., съ множество български елементи въ съдържанието; **Тльковании Данилово**, въ сжщия сборникъ; **Кидѣнии Исани пророка о послѣднѣмъ вѣѣмни**, въ сжщия сборникъ³⁾; сжщото **Кидѣнии Исая пророка**, въ сборникъ отъ XV в. на Румянцевския музей въ Москва.⁴⁾ Послѣдниятъ апокрифъ — **Кидѣнии Исани** ни напжтва да си поразясимъ отчасти потеклото на нашия български апокрифенъ лѣтописъ. Двата тия апокрифа се сходятъ въ първитѣ си половини: възшествие на Исая до седмото небе. Това сходство издава еднакво съдържание, еднакви извори, но и различенъ езикъ, който сочи за чуждъ гръцки оргиналъ. Ето съпоставка на часть отъ Видѣнието на пророка Исая, по два прѣписа, съ Българския лѣтописъ:

¹⁾ *A. Vassiliev, Anecdota graeco-byzantina*, 33 сл.

²⁾ Печатано отъ *П. А. Лавровъ* въ Сборникъ отд. р. яз. и сл. Имп. А. Наукъ, т. LVII, 1—5.

³⁾ Печатани въ Споменик V, стр 10 сл.

⁴⁾ Срв. *Викторовъ*, Собрание рукописей П. И. Севастьякова. Москва 1881, стр. 71. Печатано въ Споменик III, 193—194.

*Видѣнїе Исаиево по
Драголевиѣ сборникъ*

Се азъ, Исаниа, Богомъ избранъ въ пр'орцѣхъ, избранъ въ Господомъ Ісусе Христомъ, приде ангѣлъ г'нь, поитъ мѣ на высотоу тверди. Видѣхъ тоу вса нїстроениѣ. Възведе мѣ пакы на высотоу, и видѣхъ тоу ангѣла сѣдѣщаго и поюща, и въпросихъ ангѣла водѣщаго мѣ: что нсть пѣнни сии, господи? И рече ми ангѣлъ: подвижанъ се, Исаниа, да киждиши въшью сего славоу бжню. И възведе мѣ пакы на четькрьто и на пето небо. И слышахъ тоу пѣнни ангѣлска, и възрадовахъ се дхомъ, и смѣтоши се кости мои. И рѣхъ ангѣлъ водѣщюмоу мѣ: поспѣши скоро, господи мон, и постави мѣ скоро прѣдъ Господомъ монмъ, повѣдаваго мѣ изъ чрѣка матери мои: сказати ми тинны свои. И възведе мѣ на седмо небо, и видѣхъ тоу соудню сѣдѣща на прѣстола, и школо нга рѣка шгн на, тьмы тьмами слоужа-

*Видѣнїе Исаиево
по сборнику въ
Румянц. музей.*

взъ всмъ Богомъ възлюбленъ, избранъ въ пророцѣхъ. Приде аггѣль и поит мѣ на висотоу, и видѣхъ васа строеннаа. И възведе мѣ на .д. небо и на .е., и слышахъ пѣнїа аггѣльскаа, и възрадовахъ се доухомъ, и смѣтоши се кости мои. И рече мѣ къ аггѣлоу: поспѣши ми скоро, господи, и постави прѣдъ Богомъ. И прїдохъ на седмо небо, и видѣхъ соудїю сѣдѣща на прѣстола, и окръсть его рѣка огнаа тѣчаше, и тма тьмами аггѣль слоужаху емоу. И видѣхъ пѣннѣа аггѣлскаа о десноу яго, а о шюу плачь великъ. И рече аггѣль: невѣроятно нсть видѣти Господа, нъ такмо

*Бѣлг. апокр.
лътопись.*

Се азъ, Исаїа пророкъ, нже Богомъ възлюбленъ въ пророцѣхъ, Господемъ нашимъ Ісусомъ Христомъ, прїдохъ божїемъ повелѣнїемъ сказати ште хощетъ быти въ послѣднїе дни родоу чловѣчьскомуу на земли всмъ. Не азъ скажу се, братїе, нъ Отець небесны доухомъ свѣтымъ своимъ сказа мнѣ. Тогда посла скитаго аггѣла своего къ мнѣ, и поит мѣ отъ земли на высотоу небесноу, и тоу видѣхъ пѣнїа аггѣлскаа поюшїа и Господа славишїа. И възведе мѣ пакы на фторое небо, и тоу видѣхъ нна многа нстроениѣа, и възрадовахъ се зѣло о видѣнїи томъ, и смѣтоутише се все кости мои. И рече ми аггѣль водѣшти мѣ: подвижанъ се, Ісаїа, да киждиши славоу божїю, велика и неизречена. И възведе мѣ пакы отоуду на .г. небо, и на .д. тое, и на .е., и на .с., даже и до .з. д'маго небеса досегохомъ. И тоу ви-

хоу имоу, и тисоуши
тисоушами прѣдсто-
яхоу имоу. И видѣхъ
шдѣсноу юго пѣниа
аггльска, а шшоу юго
плачъ и въплъ грѣш-
ныхъ. И рѣхъ агглю:
покажитѣ ми Господа
позывавшаго ме. И
рече ми аггль: не въз-
можъ видѣти Господа
своего, развѣ гласъ
его оуслышиши рѣниѣ
къ тебѣ. . .

гласъ его оуслы-
шиши. . .

дѣхъ соудю сидѣшта
на прѣстолѣ крестоу и
прѣвзыснѣ, и окръ-
сть его видѣхъ рѣка
огни на горѣшта и кло-
котѣшта, и тисоушта
тисоушть аггль слоу-
жахоу имоу, и тѣмъ
тѣмъ прѣдстоахоу
имоу. И пакы видѣхъ
о дѣсноу юго пѣниа
аггльска, а шшоу юго
плачъ грѣшныхъ. Тогда
въпросихъ аггльа ко-
дѣштаго ме, и рѣхъ
имоу: господи, покажи
ми Господа моего при-
зававшаго ме отъ чрѣка
матери моеи. И рече ми
аггль си^а господни:
слыши, извераны божїи
пророчи Исая, не въз-
можно нсть видѣти
въ тѣлеси Господа сво-
его, нъ тѣкмо гла^а его
оуслышиши речениѣ к
тебѣ. . .

Отъ сравнението на приведенитѣ текстове се вижда, че
тѣ иматъ еднакво съдържание изобщо, но се различаватъ въ
подробноститѣ и въ езика си; тѣ не сж прѣписъ единъ отъ
други, а прѣдставятъ прѣписи отъ по-стари статии, прѣвеж-
дани отъ грѣцки на славянски. Първиятъ и вториятъ тек-
стове, не само въ горѣприведенитѣ си части, но и до края
си съставятъ еднакво цѣло, прѣведено отъ нѣкое грѣцко 'Ви-
дѣние Исаниево. Българскиятъ пѣкъ лѣтописъ е заелъ само
първата часть отъ това грѣцко Видѣние, именно разказа за
възнесението на пророка до седмото небе, а своята по-дълга,
лѣтописна часть той дължи на българския авторъ, който я е
съчинилъ на старобългарски езикъ. Съ други думи, авторътъ
на Българския апокрифенъ лѣтописъ е използвалъ за своето

встѣпление грѣцки текстъ, а историческата частъ е съставилъ самъ. Тая частъ, както видѣхме, е лѣтописно изложение на събитията отъ началото на българското царство та до срѣдната на XI в., събития групирани около имената на домашнитѣ или византѣски владѣтели на българската земя. Въ изложението не е спазена историческата правда, която върви успоредно съ легендарното и фантастичното; липсва сжщо и правилна хронология и послѣдвателностъ. Явно е, че съчинителътъ не е прибѣгналъ до услугитѣ на исторически извори, а събралъ само устни прѣдания и легенди за българскитѣ царе, каквито още се носѣли изъ устата на народа, половина вѣкъ слѣдъ падането на първото българско царство. Пъкъ и цѣльта на автора, изглежда, не е била да пише правдивъ български лѣтописъ. Авторътъ е билъ вѣвлѣченъ въ общото тогава, слѣдъ изтичането на 1000-годишнината отъ Христовото Рождение, настроение, което очакваше Второто пришествие и свѣршъка на свѣта. Въ западната и източна народнохристиянски книжини прѣзъ това врѣме се явиха редъ апокрифи съ есхатологиченъ характеръ; тѣ ободряваха своитѣ четци да държатъ непоколѣбимо своята вѣра въ Христа, да прѣнасятъ съ търпѣние неправдитѣ на тоя свѣтъ, за да получатъ своето възмездие на небето. Прѣдричанитѣ въ Апокалипсиса на Иоана Богослова злочестини, които ще изпита християнския родъ въ навечерието на второто Христово идване, се отъждествяваха въ Византия съ нахлуванията на мюхамеданската стихия и съ опустошаванията на печенѣзи и кумани. Загадъчното число 666 на Апокалипсиса се свързваще съ името на Мохамеда ($\text{Моха\mu\text{и}т\text{и}с} = 40 + 70 + 1 + 40 + 5 + 300 + 10 + 200 = 666$), олицетворение на звѣра, на Антихриста. Държавници и монашество подхранваха тая вѣра у суевѣрното простолюдие; книжовницитѣ и тѣ не останаха назадъ и прѣскаха редъ апокрифни сказания, достѣпни за уровня на народното разбиране, съ цѣль да заздравятъ родната му вѣра и почитъта къмъ богоданната властъ на християнския василевсъ. Това движение не закъснѣ да даде своя отгласъ и срѣдъ българския народъ, изгубилъ царство и почести и свилъ вратъ въ грѣцки хомотъ. И ето, безименниятъ авторъ на лѣтописа, подобно на Паисия по-късно, замисля да обнадежди своитѣ съплеменници, прави ги богоизбранъ народъ, рѣководенъ отъ възлюбения божи пророкъ Исаия.

Тоя авторъ не ще да е билъ строгъ богомилъ; той ще да е припадалъ вѣроятно къмъ ония неустановени народни книжовници, които се люшкаха между официалната ортодоксалност и всевъзможнитѣ клонове на дуалистичното учение, какъвто е билъ напр. и писача на легендата за Кръстното дърво, попъ Йеремия, както и неговитѣ другари, разпространители на апокрифитѣ, съ повече или по-малко богомилски отгласи въ тѣхъ.

Ето текста на лѣтописа, който ние раздѣлихме на глави и съпроводихме съ най-необходимитѣ бѣлѣжки за поменатитѣ въ него малко извѣстни географски и лични имена:

Сказаніе Исая пророка како възнесенъ бысть аггломъ до 3-го небесы.

I. — Е азъ, Исая пророкъ, нже Богомъ възлюбленъ въ пророцѣхъ, Господомъ нашимъ Ісѹ Христомъ, прїидоухъ божїемъ повелѣніемъ сказати иште хошѣти быти въ послѣднїе дѣни родоу чловѣчьскомуу на земли всѣмъ. Не азъ сказамъ се, братїе, нъ Отець небесны доухомъ свѣтымъ своимъ сказа мнѣ. Тогда посла свѣтаго аггела своего къ мнѣ, и пость ме отъ земли на высотоу небесноу, и тоу видѣхъ пѣніа аггелскы поюща и Господа славѣща. И възведе ме пакы на фторое небо, и тоу видѣхъ нма многа нестроїніа,¹⁾ и кѣзрадовахъ се зѣло о видѣнїи томъ, и сѣмоутише се вси кости мои. И рече ми аггелъ водѣшти ме: подвизанъ се, Ісая, да видиши славоу божїю, велика и неизрѣчна. И възведе ме пакы отоудоу на .г. е небо, и на .д. тоу, и на .в., и на .з., даже и до .з. дѣлаго небеса досегохомъ. И тоу видѣхъ соудїю сѣдишта на прѣстолахъ висоцѣхъ и прѣвъзнесенїѣхъ, и окръсть его видѣхъ рѣка огни на горѣшта и клекотѣшта, и тисоушта тисоушѣ аггелъ слоужахоу имоу, и тѣмнѣ тѣмни прѣдстоухоу имоу. И пакы видѣхъ о дѣсноу его пѣніа аггелскаа, а ѿ шоу его плачъ грѣшныхъ. Тогда въпросихъ аггела водѣштаго ме, и рѣхъ имоу: господи, покажи ми Господа моего призвавшаго ме отъ чрѣва матери моеи. И рече ми аггелъ си² господне: слыши, избраны божїи пророци Исая, нїкъзможно исть видѣти къ тѣлеси Господа своего, нъ такмо

¹⁾ строїниаа, споредъ единъ паралеленъ текстъ въ Биденїи Исая пророка въ послѣднїемъ кѣцѣ. Срв. *Викторовъ*, Собранїе рукописей П. И. Севастьянова. Москва 1881, стр. 67. — *Стојановић* въ Споменик III, стр. 193.

гла^а его оуслышши реченї к тебе. И по семь оубо оуслышахъ гласъ Господа Бога моего къ мнѣ глаголюща: Исайе, Исайе, възлюбленїи мой, иди и скажи родоу чловеческому на земли кса сіа, еже видѣ и слыша, и како хощетъ быти на послѣдна крѣмена послѣднемоу родоу. И азъ бо рѣхъ имоу: Господи, добро есть мнѣ здѣ быти, и не възкраштан менѣ отпоудоу же придохъ. Тогда оуслышахъ гласъ Господа моего глаголюшти къ мнѣ: Исайе, възлюбленїи мой пророче, да како хощоуть оувѣдїти жикоушїи на земли людїе? По тебе бо другога пророка не боудить, ни имать быти по томъ, ни имать възыти ни сказати реченїе мною се. И по семь абѣ снесе мѣ ангель господень отъ небеса и постави мѣ долоу на земли.

II. — И по семь оуслышахъ гла^а другоу къ мнѣ глаголюща: Исайе, възлюбленїи мой пророче, иди на западъ ода вышнихъ страни Рима, отлоучи третїю чѣ отъ коумани, рїкоми болгарї, и насади землю Карвоунскою,¹⁾ еже опоустїше римляне и елїни. Тогда же азъ, братїе, божїемъ повеленїемъ, прїидехъ на лѣвон странѣ Рима и одѣлахъ третїю чѣ отъ коумани, и поведохъ нхъ поутемъ, трьстїю показоуе, и доведохъ нхъ до рѣцѣ еже глаголетъ се Затноуца и къ другоу рѣцѣ глаголима Ериоуца²⁾. И тогда бысть нма .г. рѣкы великїе. И насадихъ землю Карвоунскоу, реченоми българска, бѣше бо опоустѣла отъ елїнъ за .рл. лѣтъ. И насадихъ ю съ множество людїи отъ Доунака до море, и поставихъ нмъ цара отъ нхъ, имоу же бѣ нмѣ Главъ царь. И тѣ оубо царь насади хороу и градове. Нѣколко же людїи ти быше погани. И ты бо царь сътвори .р. могїи къ земли българтѣи;

¹⁾ Тукъ имаме споменъ за заселението на българитѣ въ Добруджа, чийто юженъ край е познатъ въ срѣднитѣ вѣкове като Карвунска областъ. Въ грамотата на Астїя II, дадена на дубровнишкитѣ търговци, областъта е наречена: *Каръвъньската хвѣра* (*Ильинскій*, Грамоты Болгарскихъ царей. Москва 1911, стр. 13). Въ византийскитѣ вѣсти отъ XIV в. името се пише *Карвоуца* (*Acta patr* I, 135), *Карвоуца* (*Cantacuz.* II, 584). Въ италиянскитѣ морски карти отъ сжїица XIV в. съ името *Carbona* е названъ сегашниятъ градъ Балчикъ, въ южна Добруджа.

²⁾ Тия рѣки сж поменати въ славянското апокрифно Видѣние Варухово. Въ Сретковичевия рѣкописъ отъ XIII—XIV в. първата рѣка (*Затноуца*) е наречена *Зитоусть* (*Древности. Труды Слав. ком. Имп. Моск. Арх. Общ.*, IV, стр. 209), а въ Дриновия сборникъ отъ XVI в. — *Нзтитюсь* (Пакъ тамъ, стр. 221). На втората рѣка (*Ериоуца*) ще да отговаря *Нирюсь* въ Видѣнието Варухово, споредъ Дриновия сборникъ (Пакъ тамъ, стр. 221).

тогда нарикоши нмѣ имоу .р. мога^ѣ царь.¹⁾ И в та лѣта изобывѣа бысть отъ всего. И быши .р. могила къ царство его. И тѣмъ же бысть прѣимъ царь въ земли болгарской, и царствова лѣтъ .р. и .дѣ. и сконча се.

III. — И тоу по нѣмъ шербѣти се имъ царь въ земли болгарскѣмъ, дѣтишъ въ краѣхъ ношнѣмъ .г. лѣтъ, иже нариче се имѣ имоу Испоръ царь,²⁾ прѣимъ царство болгарское. И тѣмъ царь създа гради великіи: и на Доунавѣ Дрѣстеръ градъ,³⁾ онъ създа и великъ прѣзидъ⁴⁾ отъ Доунава до моря, онъ създа и Плюскъ градъ.⁵⁾ И тѣмъ царь множество много изманилъ тѣмъ погоуби. И тѣ царь насели всю землю Карвоуноскою, и оубо бѣху прѣжди идѣи. И роди же Испоръ едіно отрочѣ, и нариче (имѣ) имоу Изотъ. Царь же Испоръ царствова на земли болгарской лѣтъ .р. и по томъ погоубиши его изманилъ тѣмъ на Доунавѣ. И по оумрътѣю же Испора цара болгарскаго, нарикоши коумани болгарѣ, а прѣжди бѣху Испора цара погани зѣло, и безбожныи сошѣти, и въ нечѣстїа много, и биваху всѣгда крази грѣхъскомоу царствоу на лѣта много.

IV. — И потомъ пакы прѣимъ царство болгарское сынъ Испора цара, имоу же имѣ Изотъ. И тѣмъ царь погуби Озіа царя отъ вѣстоу съ вонъ своимъ, и Голиада фроуга поморскаго. И въ лѣта же Изота царя болгарскаго быши гради чѣсти зѣло. И роди же Изотъ царь .к. отрочѣ: едіно же назва Борисъ, а доугаго Симѣонъ. Царь же Изотъ царствова .р. лѣтъ и .г. мѣсѣцъ, и въ градѣ рѣкомѣмъ Плюскѣ и сконча се.

¹⁾ Легендарниятъ пръвъ български царь, Славъ, билъ издигналъ въ земята си 100 могили, поради което е билъ нареченъ „Стомогилень царь“. На сѣверъ отъ Добруджа, на р. Прутъ сѣщо се поменаватъ една мѣстность съ имѣ „Стотъ могили“ (O sută de Movile, у ромѣнциѣ). Ср. Иречекъ въ *Sitzungsberichte der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1889, стр. 29). А че дѣйствително въ сѣвероизточна България е имало легенда за сто могили, личи и отъ една бѣлѣжка у Скилица. Като говори за нахлуването на Печенѣзѣтъ, къмъ срѣдата на XI в., и съсрѣдоточаването имъ между Дунава, Балкана и морето, Скилица добавя, че тоя край билъ наричанъ отъ населението „Сто хълма“ („Εκατόν βουνοῦς τὸν τόπον διοναζουσίαν οἱ ἑγχέριαι. *Cedrenus*, II, стр. 594. Ed. Βομπᾶ).

²⁾ Т. е. Аспарухъ или Исперихъ (въ Родослова на българскитѣ князе), Аспар-хрукъ (въ Арменската география), *Ἀσπαρούχ* (у византийцитѣ).

³⁾ Силистра.

⁴⁾ Вѣроятно така наречениятъ Траяновъ валъ (окопъ) въ Добруджа, използуванъ или възобновенъ отъ Испериха.

⁵⁾ Старата българска столица **Пльсковъ** (Πλάσκοβα, Пласка у византийцитѣ), вѣроятно развалинитѣ при с. Абоба.

V. — И по оумрътію же Изота царя пакы прѣмъ царство болгарское сынъ его Борисъ, и въ благочыстнѣхъ и благовѣрнѣхъ зѣло. И тыи царь крести всю землю болгарскою и създа цркви по земли болгарстѣхъ, и на рѣцѣхъ Брѣгалници,¹⁾ и тоу прѣмъ царство; на Овчи поли създа бѣли цркви,²⁾ и приде на Добри, и тамо сконча животь свой. И царствова же лѣтъ .xii., грѣха не имѣхъ ни живи. И въ благословено царство его, и сконча се съ миромъ о Господи.

VI. — Потомъ же пакы прѣмъ царство болгарско Гумионъ, братъ его. И създа гради великѣ по морю, и великы грады Прѣславъ оны създа, и тоу въ немъ прѣмъ царство до града рикомлаго Зѣтчана и до Болѣна, и Прѣсла^а гради и създа .кн. лѣтъ. И многа знаменіи сътвори црь Гумионъ. Царствова лѣтъ .xl. и роди свѣтаго Петра, цара болгарскаго, моужа свѣта и правѣдна отъноуду. И тогда, въ то вѣкми, внигда царь Гумионъ царствоваши, што ѣзидаша данькъ отъ всеи земли свои по всемоу областію царства его: похѣсмо тѣчию и лъжицоу масла и янице

¹⁾ И други легенди свързватъ Брѣгалница съ дѣяността на Бориса и съ покръщането на българитѣ. Теофилактъ Охридски, въ Страданиято на Тивериополскитѣ мченици, съобщава, че Борисъ основалъ българска епископия въ Брѣгалница и тамъ поставилъ клиръ, който да извършва богослужението на български езикъ (Βουλγαρῶν ὑλότης). Въ краткото житіе на Кирила Философа се разказва, че Кирилъ покрѣстилъ на Брѣгалница намѣренитѣ тамъ отъ него езичници славяни и имъ написалъ славянски книги. Споредъ Солунската легенда, Кирилъ Философъ покрѣстилъ българитѣ въ градъ Ракънъ на рѣцѣхъ Брѣгалницѣхъ и имъ изнамерилъ азбука. Срв. *Й. Ивановъ*, Българитѣ въ Македония. София 1917, стр. 118, 120. Въ Тълкованието Данилово, апокрифъ отъ XI в., се говори за дѣяность на българския хаганъ Михаилъ (Борисъ) на Овче-поле: вѣстанѣтъ Михаилъ въ българѣхъ . . . и вѣстанѣтъ .к. моучитѣлѣ въ востока, испрѣвѣмъ срѣшнѣтъ се на Овчи поли, извѣнѣтъ скопѣскии войи на Кинѣтъ стоудинци; тоу же възвратѣтъ се и тоу пакы приде двѣ чѣсти изъ малѣтънѣхъ, и поплѣнитѣ всю землю болгарскою. И шѣдъ каганъ, съставѣтъ в на Овчѣдци, и тоу створѣтъ стѣча два, и рѣчѣтъ: оу Босанѣхъ вѣставѣтъ тоу плѣна, нѣдѣтъ домома. . . Споменикъ V, стр. 12—13. За побѣди, които одържалъ Михаилъ великѣи князъ болгарскѣи въ Овче-поле, разказва и житието на Гаврила Лѣсновски. *Й. Ивановъ*, Сѣверна Македония. София 1906, стр. 104—105

²⁾ Прѣданието за бѣли черкви на Овче-поле на Брѣгалница се пазѣло дори до XVIII в. Сръбскитъ писателъ Йеротей Рачанинъ бѣлѣжи въ своя пѣтопись отъ 1704 г.: „И дойдосмо на 13 конакъ у Горобинѣцѣхъ, на Овчѣе полѣ, и ту . . . наброисмо цркви 14 великѣи, бѣли, се каменъ“ (Гласник XXXI, стр. 298—299).

на годиниоу; то бѣ данькъ имоу отъ земли его, отъ людѣи его, и ино ничто друго не бѣ имоу. И бѣ изобилїа многа въ крѣмина она, при цари тѣмъ Гүмюнѣ.

VII. — И по оумрътїю его пакы прѣимъ царьство българское сынъ его царь Петръ, и бѣ царь българомъ ште же грѣкомъ. И царьствова въ земли българской .xv. лѣтъ, грѣха не имѣ ни жени, ꙗко бѣ благословенно царьство его. Тогда оубо, въ дѣни и лѣта свѣтаго Петра царя българскаго, бѣ изобилїа отъ всего, сирѣчь пшеница и масло, меда же, млѣка и вина, и отъ всего дарованїа божїа вѣшше и кипѣше, и не бѣ оскудѣнїа ни о штомъ, нѣ бѣ ситость и изобильство отъ всего до изволнїа божїа. И тогда, въ лѣтѣхъ свѣтаго Петра царя българскаго, обрѣте се жена нѣка въдовица, млада и моудра и сѣло праведна, въ земли болгаретѣи, именемъ Елена. И роди Константина царя,¹⁾ свѣта моужа и праведна. Съ оубо бѣ сынъ Констандїна Златнаго и отъ матери Елены, и съ Констандїна глаголемѣ Багрѣнородни царь римскы. И по зависти, мати его Елена бѣжа въ Візоу градъ отъ глїнь римскыхъ, понеже обрѣте се неправа соушити, и тамо роди Константина царя. И тамоу ѡи си аггелъ господень и благовѣствова имоу чѣстни кръсть на вѣстоцѣ. Люблѣста бо се Петръ царь и Константинъ царь. И събра кое кое, и поимъ матерь свою, и понде на вѣстокъ, по морѣ, на Кра^{ни}нѣко мѣсто. Да и гдѣ же бѣ Константинъ царь, тоу бѣ малъ градъ, именемъ Византїа. И донде Константинъ до того мѣста, и видѣ мѣсто поусто отъ морѣ до морѣ, и помисли въ себѣ: аште идоу на Кра^{ни}нѣко мѣсто и обрѣшотоу чѣстни кръсть Христовъ, на немъ же распетъ се Христосъ, и тоу пакы възрашотоу се на сїи мѣсто поусто, и съзидоу градъ и нарекоу имѣ имоу Нокї Броу-салнмъ, свѣтымъ поконште, а царемъ оукрашенїе. Да дондеже понде Константинъ царь на Кра^{ни}нѣко мѣсто, а дотолѣ прїидоше нѣкоторые насильницы, ѡко исполни,²⁾ и погубише землю българскую по мороу, и Петръ царь българскы, праведенъ

1) Тукъ се прѣплитатъ легенди отъ римската история и византийската. Съврѣменикътъ на царя Петра, Константинъ Багрѣнородни, е смѣсенъ съ римскїи императоръ Константина, синътъ на Елена, която се явява въ българската земя. Срв. още у *Ивановъ*, Св. Иванъ Рилски, стр. 4.

2) Исполнитѣ, които идватъ по морѣ и погубватъ българската земя, ще да сж руситѣ, които нахлуха въ България съ князя си Светослава и прѣвзеха Прѣславъ.

моужь, остави царство и бѣжа на западъ въ Римъ и тоу сконча житіе своє.¹⁾

VIII. — Потомъ вѣставъ ннѣ царь, именимъ Євѣккіа, а порикло моу Єнимекантъ.²⁾ И тѣи оубо изыде отъ горы рѣкомѣ Ритиша, и понде на полѣ рѣкомѣ Романіа, и тоу пріѣтъ царство. И тѣи създа .в. гравь по земли болгарстѣи: .а. Пловъ, .в. Єримъ, .г. Брѣзникъ, .д. Єрѣдъцъ, .е. Нишь. И царствова Євѣккіа царь къ Єрѣдъци градѣ и по земли болгарстѣи .лз. лѣтъ. И тоу сконча Євѣккіи житіе своє подъ гра^{дъ} Брѣзникъ. Да дондеже създа Євѣккіа .в. гради по земли болгарстѣи, а дотолѣ царь Константинъ обрѣте чѣстны крѣсть Христова. Паки обрати се и прінде въ градоу Византи, и помисли въ себѣ и рече: камо се мѣсто поусто? азъ съзиждоу градъ и нарикоу имѣ имоу Константинъ градъ. И послакъ Константинъ царь въ Римъ коуратора злаго: нди, рѣкъ, иждни воє римскіе за .з. лѣтъ. Онъ же иде, и прѣгна ихъ за .г. лѣтъ. Зъль бо бѣ коураторъ, и съвѣшталь се бѣ съ вѣлины, да и погоубить царя Константина и матеръ его Єленоу. Тогда видѣ Господь високобоуство ихъ, и поразывъ ихъ полицію невидною, и быше невидими. Коураторъ зли ни дѣти, ни жени имѣше. И поети бивше римляне въ Нови Іероусалимъ. Тогда скетѣи Константинъ оустроивъ все царство іероусалимское, полати царскіе, и понде съ воесками на Доунакъ, и съзида градъ рѣкомѣ Бдинъ, а порикло моу седмовръхи Бавулонъ. И пакы Константинъ насели землю болгарскою отъ земли западнѣе. И съзида царь Константинъ .д. градокъ по именинъ тѣхъ вси земли. И тоу прѣбысть въ царствѣ си .лз. лѣта и сконча се.

¹⁾ Легендата за смъртъта на царь Петра въ Римъ я намираме спомената и въ книгата Различниѣ потреби, печатана отъ българина Яковъ Крайковъ въ Венеция, 1572 г.: Єтъи изъводи шерѣтохъ азъ Іаковъ въ книгахъ Петра цѣа българскаго, нже быше томоу настолни градъ Велики Прѣславъ, и оумрѣтъ въ велики Римъ. *И. Каратаевъ*. Описаніе славяно-русскихъ книгъ. Спб. 1883, стр. 181. Сжщото обнародваво по рѣписъ отъ 1836 г. въ *Starine* XVIII, 179.

²⁾ Въ апокрифното слово на българския попъ Йеремия за Кръстното дърво се говори за царь Селевкия като за наслѣдникъ Августовъ, въ врьмето на Исуса. Провъ, синътъ на Селевкия, срѣща Исуса и го нарича братъ. Въ другъ успореденъ апокрифъ за сжщото, Сѣлевки е названъ Семиклеи, което име отговаря на Єнимекантъ въ нашия рѣписъ. Срв. *М. Соколовъ*, Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Москва 1888, стр. 97, 170.

IX. — По нѣмъ же пакы вѣста царь нѣ въ зѣмли болгарскои, имоу же имѣ Ениміонъ, и царствова лѣтъ .кѣ., и сконча сѣ.

X. — И потомъ же пакы обрѣте сѣ нѣ царь, имѣнѣмъ Никѣфоръ,¹⁾ и прѣимъ царство българьскои. И тон погоуен Максиміана цара безаконога и кои его. И тѣ създа (Мотикъ²⁾ и Морунѣцъ³⁾ и Гѣръ, и на западъ Бѣлградъ⁴⁾ и Костоуръ, и на Доунавъ Никополь. И тон царствова .мг. лѣтъ и погыбѣ.

XI. — И бѣ отъ него отрочи, имоу же имѣ Ениміонъ Прѣмоудри. И прѣимъ царство българьскои, хоудѣтъ и зѣлюдѣмъ, и погоуен зѣмлю българьскою, іерусалимьскою и римьскою, Константина цара обла. И тогда възвахоу вси людѣ Ениміона царя: о лютѣ на, братѣи, отъ сѣго царя. Прѣбъ же царь Ениміонъ въ царствѣ си .д. лѣт и сконча сѣ.

XII. — И потомъ обрѣте сѣ иного чрѣсла царь, имѣнѣмъ Еасиліе.⁵⁾ Тогда падѣ вѣнѣцъ благочѣстиваго и христолюбиваго царя Константина на главѣ его. И прѣиъ Еасиліе царство и погоуен вси зѣмли ратнѣи и изѣмъ поганѣи, шко нѣкы моужь храбрь. Въ дѣни Еасиліа царя много блага быша въ людѣхъ. Прѣбъ же Еасиліе въ царствѣ си лѣтъ .л., ни жини ни грѣхъ имѣи, и благо-словино бѣ царство его.

XIII. — И въ дѣни Еасиліа царя обрѣте сѣ царь трѣ братъ отъ вдовицоу пророчица: Монси и Пронъ и Гамонль. И бѣ отрокъ Гамонль, имѣнѣмъ Августіанъ,⁶⁾ и тон прѣимъ царство българьскои и грѣчьскои, и царствова лѣтъ .лз.

XIV. — И потомъ вѣста нѣ царь соушта вдовица, и прѣимъ царство, и царствова лѣтъ .г. и сконча сѣ.

XV. — И потомъ вѣста царь нѣ, имѣнѣмъ Романъ,⁷⁾ пакы отъ тогази чрѣсла, и прѣимъ царство българьскои. И тѣ себра кои

¹⁾ Никифоръ Фока.

²⁾ Димотика.

³⁾ Морунецъ е славянското име на Кавала. Ср. Гласник LVI, стр. 100

⁴⁾ Иречекъ прѣдполага, че тукъ става дума за албанския Бѣлградъ (Бератъ).

⁵⁾ Васили Българоубицъ.

⁶⁾ Името Августіанъ подсѣща за Алусиана, братанецъ на Самуила.

⁷⁾ Романъ ще да е, както мисли Иречекъ, византийскія царь Романъ Аргиръ (1028—1034 г.), който наистина води нещастна война на изтокъ, въ Сирия. Твърдѣ е възможно обаче тукъ да се крие споменъ за царь Петровия синъ Романъ, който при Самуила остана да владѣе Скопската областъ. Този Романъ наистина се върна отъ Цариградъ въ Прѣславъ, както е казано по-долу въ текста.

скон и разыари се на вѣсточнаго цара, и понде по морѹ на вѣстоукъ, ѣко погоуенти два царя, и вои свои погоуен. И възврати се отъ вѣстоукъ къ граду Прѣславу. И прѣбе въ царствѣ си Романа .д. лѣтъ и сконча се.

XVI. — И потомъ обрѣте се ннѣ царь, сынъ праведниѣ Теодори,¹⁾ благовѣрни царь и благочестникъ. И тѣмъ бо създа въи монастыри по земли болгарскѣи и грѣчскѣи. И въ царствѣи его вса блага бышѣ. И прѣбе же въ царствѣ си царь тѣмъ лѣтъ .кг. и сконча се.

XVII. — И потомъ изыде ннѣ царь, именемъ Гаганъ,²⁾ а порекло моу Оделѣнъ,³⁾ красъ зѣло. И тѣмъ прѣимъ царство българское и грѣчское. И погоуен въ Коумидѣ два гра^а, еже вѣхѹкъ об онѣ поля морѣ. И създа .г. градоу въ земли болгарской: .а. Чръвинъ, .в. Нисерь,⁴⁾ .г. Штипъ. И тоу царствоу лѣтъ .ки. и оуцѣкновинъ бы^а отъ иноплеменика на Овчи поли.

XVIII. — И потомъ вѣста царь ннѣ отъ Константиѣна гра^а, именемъ Прѣвъ, и сѣ на прѣстолѣ Константиѣна царя, и царствоу лѣтъ .з. и сконча се.

XIX. — И потомъ вѣста друу царь отъ южниѣ страни. именемъ Тоургѣи. И тѣмъ възвѣтъ вѣнцѣ Константиѣна царя, и помѣтъ всѣ царство българское и грѣчское, и царствоу лѣтъ .зѣ. и скончавъ се.

И потомъ пакѣ изыдоше нѣконъ насилници и прѣльснѣ,⁵⁾ глаголими пичинѣзи, нѣвѣрнѣи и безаконницѣ.

Тивериадското море.

Митѣтъ за сътворението на свѣта отъ Бога и отъ Сатанаила, освѣнъ въ по-горѣ разгледанитѣ богомилски съчинения, е бивалъ разпространяванъ и въ отдѣлни разказѣ на старобългарската литература. Такава една легенда, която, водейки се по заглавията ѣ въ нѣкои отъ рѣкописитѣ, пѣкъ и по самото ѣ съдържаніе, ще назовемъ легенда за Тивериадското

¹⁾ Иречекъ прѣдполага, че тукъ се разбира Константинъ Мономахъ (1052—1055 г.), зетъ и съуправитель на царица Теодора.

²⁾ Оделѣнъ е Делянъ (δελιανός), Самуиловъ внукъ, който въ 1040 г. дигна възстание противъ Византия и бѣ прогласенъ български царь. Гаганъ подѣща за владѣтелския титулъ — хаганъ (χαγάνος).

³⁾ Месемврия на Черно-море.

море, е запазена въ югославянски и руски ръкописи. Понеже разнитѣ нейни прѣписи прѣдставятъ единство откъмъ съдържание и форма и възхождатъ несъмнѣнно къмъ една по-стара богомилска редакция, затова и ние тукъ ще ги разгледаме надно. На първо мѣсто ще дадемъ текста на българската версия, сетнѣ на рускитѣ, и слѣдъ това ще се занимаемъ съ тѣхния съставъ и богомилски характеръ.

Българска версия. — Тя не ни е извѣстна въ своята цѣлостъ, а само въ съкратенъ видъ. Тя е била открита прѣзъ 1845 г., въ единъ отъ ръкописитѣ на Слѣпченския манастиръ въ Македония, отъ руския славистъ В. И. Григоровичъ, който си направилъ извадки отъ съдържанието на легендата. Тия извадки бидоха обнародвани отъ проф. Шапова въ неговото изслѣждане: Очерки народнаго міросозерцанія и суевѣрія (Журналъ Мин. Нар. Просвѣщенія, 1863 г., мартъ, стр. 91). Слѣпченскитъ ръкописъ билъ писанъ на сръбско-българска редакция, извадкитѣ обаче сж прѣдадени у Шапова въ нова порусена форма¹⁾. Докато, слѣдвателно, не бжде обнародванъ пълниятъ текстъ на легендата, споредъ Слѣпченския ръкописъ, или не се открие новъ нейнъ прѣписъ, ще се задоволимъ съ извадкитѣ на Григоровича, които тукъ даваме въ новобългарски прѣводъ²⁾:

¹⁾ Голѣмото сходство между българската легенда и нѣкои отъ рускитѣ прѣписи ни наведе на мисль — дали Григоровичъ не ни поднася, по погрѣшка, нѣкой руски разказъ за български или югославянски. Като вземемъ обаче прѣдъ видъ, че множество руски статии сж буквалени, само порусени, прѣписъ отъ български и че възпроизведениятъ текстъ отъ Шапова е придруженъ съ двѣ бѣлѣжки, които говорятъ за неруския произходъ на тоя текстъ, рѣшихме се да го печатаме и ние като български. Първата отъ тия бѣлѣжки гласи: „Въ одной редакціи ея (т. е. апокрифической бесѣды трехъ святителей), вѣроятно сербско-болгарской, сообщенной нами В. И. Григоровичемъ, такъ изображается твореніе міра“ (Ж. М. Н. Пр. 1863, мартъ, стр. 91). Втората бѣлѣжка, стр. 92, се отнася къмъ края на легендата: „Изъ выписокъ В. И. Григоровича, изъ сборника М. Слѣпче. Въ XII вѣкъ волхвы русскіе высказывали подобное дуалистическое космогоническое представление“. Найсетнѣ, за българския произходъ на речената легенда говорятъ и нѣколкото подобни по съдържание простонародни български разкази, които печатаме по-долу, въ втората часть.

²⁾ На г. А. Мазонъ, проф. въ Колежъ дъ Франсъ, изказваме сърдечна благодарность, задѣто ни улесни съ прѣписъ отъ легендата, помѣстена въ поменатия брой на Ж. М. Н. П., който не се намира въ софійскитѣ и пражки библиотеки.

„Господь Саваотъ бѣше още прѣди земята — въ три камари въ въздуха. И помисли си Господь Саваотъ, безначалниятъ Отецъ, и отлжи отъ сърдцето си и роди възлюбления си Синъ, Господа нашего Исуса Христа, а изъ устата си изпусна своя Свети Духъ въ видъ на гължбъ. И рече Господь: да бжде кристално небе на желѣзни стълбове, на седмдесетъ хиляди мирияди, и да бждатъ езера, облаци, звѣзди, свѣтлина и вѣтръ. И, като духна изъ своитѣ нѣдра, насади рая на изтокъ. Мразътъ е отъ лицето господне, гръмътъ е гласътъ господень, утвърденъ на огнена колесница, мълнията е слово господне, което изхожда отъ божитѣ уста, слънцето е отъ вжтрѣшността на ризата господня, (а луната отъ лицето господне), понеже Господь си отри лицето. И рече Господь: да бждатъ мирияда стълбове на въздуха. И рече Господь: да бжде на земята Тивериадско море, солена вода. И слѣзе Господь по въздуха на Тивериадското море и видѣ плаващъ по него гмурецъ, па като застана надъ него, рече му: гмурецо, кой си ти? И отговори: азъ съмъ сатана. И рече Господь на сатаната: гмурни се въ морето и изнеси земя и камъкъ! И Господь, като прѣломи камъка на двѣ, даде изъ лѣвата си ржка половината отъ камъка на сатаната, а другата половина удари съ жезъла си. Отъ огненитѣ искри на камъка Господь създаде архангела Михаила и Гаврила, и излѣтѣха ангелитѣ. Сатаната направи отъ камъка безбронната бѣсовска сила на боговетѣ. И рече Господь: да бждатъ тридесетъ и три кита на Тивериадското море, и на тѣзи китове да бжде земята“.

Краятъ на току-що прѣдаденото съдържание на Слѣпченската легенда липсва, но за него ще сждимъ отъ съответнитѣ руски прѣписи, които му отговарятъ почти буквално.

Руски версии. — Най-надежниятъ и най-старъ руски вариантъ на легендата, озаглавенъ **Ѫ Тивериадскомъ морѣ**, въ сборникъ отъ XVI в., принадлежащъ на *Е. В. Барсовъ*, бѣ издаденъ отъ послѣдния въ Чтения въ Имп. Общ. Ист. и Древн. рос. при Московскомъ Университетѣ, 1886 г., кн. II, стр. 5—8. Втори вариантъ, изъ сборникъ отъ XVIII в., въ Библ. на Одеския Университетъ, № 56, сбирка на Григоровича, бѣ издаденъ отъ *В. Мочульскій* въ Русскій Фил. Вѣстникъ, т. XVII, 1887 г., стр. 173—177. Извадки отъ сжщата статия даде по-

рано А. Пыпинъ въ *Пыпинъ и Спасовичъ*, Исторія славянскихъ литературъ. Изд. 2-ое, т. I, 79—80. Трети вариантъ обнародва И. Я. Порфирьевъ, Апокр. сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ. Спб. 1877, стр. 87—89, споредъ единъ късенъ прѣписъ въ сборникъ на Соловецката Библиотека. За другитѣ необнародвани прѣписи срв. А. Н. Веселовскій, Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха. Спб. 1889, ч. XI, стр. 40—41.

Тукъ печатаме и третѣ руски варианта, на първо мѣсто Барсовия, сетнѣ тоя на Мочулски и най-сетнѣ тоя на Порфирьевъ.

1.

Първа руска версия.

Ⲯ Тивериадскомъ морѣ.¹⁾

I. — Бѣгда не бысть неба ни земли, и тогда бысть одно море Тивериадское, а брегокъ оу него не было. И сниде Гдѣ по воздѣху на море Тивериадское и видѣ Гдѣ на мори гоголя плывѣща, а тотъ гоголь Сотананлъ, заросъ во (п)бнѣи морской. И рече Гдѣ Сотананлъ, аки не вѣдаа его: кто еси? И рече Сотананлъ: азъ есмь Бгъ. — Я мена како наричиши? И ѿвѣща Сотананлъ: а ты Бгъ бгомъ и Гдѣ гдѣмъ. Яши бы Сотананлъ не то слово рекъ Гдѣ, и Гдѣ бы его тѣтъ же искоренилъ на мори Тивериадскомъ. И рече Гдѣ: Сотананле, поныри сѧ въ море и вынеси мнѣ земли и кремень! Сотананлъ же послѣша Гдѣ и поныри сѧ въ море и вынеси земли и кремень. И взѧ Гдѣ землю и песокъ, разсѣѧ по морю Тивериадскомъ и рече: бѣди на мори земля толѣста и пространна! И взѧ Гдѣ оу Сотананла кремень и приломи его на полы, и въ правой рѣкѣ остави Гдѣ оу себѣ, а въ лѣвой ѿдалъ Гдѣ Сотананлу. И взѧ Гдѣ посухъ и нача бити кремень и рече: вылѣти изъ него кремни агглы и арханглы по образѣ моимъ и по подобію и безплотнѣи! И почали ѿ того кремни вылѣтати силы огненныѧ, и сотвори Гдѣ агглы и арханглы и всѧ дѣвѣть чиновъ. И видѣ Сотананлъ что сотворилъ Гдѣ, и почалъ тотъ кремень бити, что далъ имъ Гдѣ изъ лѣвѧ рѣки. И почали оу Сотананлъ вылѣтати агглы его Сотананловы, себѣ

¹⁾ Съ прѣписъ на текста, чието издание не се намира въ София, ни услужи г. Б. Йоцовъ, студентъ по Славянска филология въ Прага, комуто сърдечно благодаримъ.

сотвори силѣ великѣю. И сотвори Гдѣ [Готонанла] начальникомъ надо всѣми чинѣми аггѣльскими . . . прїде Гдѣ къ десятѣ чинѣ.

II. — И видѣ Готонанла яко ѿ Бгд пондосте и ѿ всѣхъ аггѣлы слави мѣ, и помысли быти ракинѣ Бгѣ и помысли своєю гордостью: поставлю престолъ на облацѣхъ и бѣдѣ подобенъ кышнѣмъ. И вѣдаѣ Гдѣ мысль яко лѣкавѣю, и восхотѣ кѣргнѣти его на землю со всюю его силою лѣкавою, и посла Гдѣ Михайла къ Готонанлѣ. И прїде Михайлъ, и попали Михайла ѿ Готонанла огнь. И прїде Михайлъ ко Гдѣ: сего сотворилъ, еже еси мнѣ вѣлѣлъ, огнь мѣнѣ попалнѣ ѿ Готонанла. И Гдѣ Михайла постржи къ чернѣцы и нарече имя емоу Михайлъ, и Готонанла нарече сотона, понеже посла Гдѣ аггѣла своего. Михайлъ повѣлѣ Готонанла оударити скипетромъ и кѣргнѣти его на землю со всюю его силою лѣкавою. Бѣна сѣ ѿ Готонанла и дастъ Гдѣ нѣкъ Михайла, и о томъ нарече сѣ Михайла архаггѣлъ, а Готонанлъ сотона. И посла Гдѣ Михайла къ сотонѣ, и ещѣ не допѣстилъ сотона Михайла до престола своего и бысть поскомленъ. Прїде Михайло архаггѣлъ и оудари скипетромъ сотонѣ и поразѣ его на землю со всюю его силою, и шли силы его три дни и три ноши, аки капли дождѣкныѣ. И къ третѣ днѣ сотвориша аггѣльскїи соборъ, и постави Гдѣ надъ всѣми силами аггѣльскими Михайла архаггѣла, и рикосѣ аггѣли и затвориша на Бгд, коемо гдѣ огнь засталъ, иноко къ герахъ, иныхъ къ пронастѣхъ, по коздохъ лѣтѣщихъ, а иныхъ пѣкою или ногою блага плаваютъ: гдѣ коемо засталъ, тѣтъ и до сего дни пребываютъ.

III. — И потомъ сотвори Гдѣ ран на костоцѣ, и помысли Гдѣ сотворити прѣвозданнаго члѣка йдама. И сотвори тѣло его ѿ седми частѣ: ѿ земли тѣло, ѿ камени кости, ѿ моря кровь, ѿ слнца очи, ѿ облака мысли, ѿ ветра дыханїе, ѿ огня теплота. И понде Гдѣ на нѣса ко ѿцѣ своимъ по дшѣ йдама. Готона не вѣдаѣ что сотворити емоу: истыка тѣло йдамова персты. И прїде Гдѣ к своимъ созданїю, к тѣлѣ йдамовѣ, и видѣ тѣло истыкано все, и рече Гдѣ: о діаволѣ! како еси смѣлъ надъ моимъ созданїемъ тако сотвори(ти)? И отвѣща діаволъ: Гдѣ, аще тѣ кой члѣкъ члѣгнѣтъ что заболнѣлъ и тотъ да тѣбѣ поманнѣтъ. И Гдѣ поворотѣ йдама внѣтрѣ ранами, и ѿтоли зачатѣ болѣзнь. Готона сотворилъ, аще оу кого заболнѣтъ и тотъ да коздохнѣтъ: охъ, охъ, Гдѣ помилѣй! Ожи Гдѣ йдама и дастъ емоу область къ раю надъ всѣми пѣтицами и звѣрьми и скоты. И видѣ Гдѣ, яко нѣудобно йдамѣ единоу къ раю быти, и восхотѣ сотво-

рити имъ сѣпрѣхъ. И вложи во ядама сонъ и вынулъ изъ него ребро и сотвори имъ сѣпрѣхъ; и вопроси Гдѣ ядама: ядаме! что еси во снѣ видѣлъ? И рече ядамъ: Гдѣ, видѣхъ аѣтла Петра въ Римѣ князѣ главою распята, аѣтла Павла въ Дамасцѣ, Іоанна въ Едѣсѣ, а тебе, Гдѣ, во Іерлѣмѣ Гдѣгоде на крестѣ распята и копѣмъ въ ребра прободаима. И насади ядамъ три древа: единово древо часть свою, а дрѣгоу древо часть Бевну, а посреди гдѣне древо. И повелѣ Гдѣ ядамъ ѿ всѣхъ дрѣвъ ѣсти, а ѿ единого дрѣва не повелѣ Гдѣ ѣсти. Заповѣда имъ: ядаме, ѿ сего дрѣва вкѣшишъ, смѣртію оумриши.

IV. — И к то время была въ раю змѣя паче всѣхъ зѣрей почтена, приукрашена. Изыде змѣя изъ раю глѣлати. Искони еѣ сотона ненавидѣ добра родъ члѣвческаго, и сотона обернулася червѣмъ и приползи ко змѣи и рече змѣи: пожри мѣ! Пожри червѣ и неси к ран. Змѣя же обернула сѣ около запрещенного дрѣва, и нача сотона копнѣи змѣиными оустами: о Бев! что твоей Бгѣ повелѣ ѣсти? И рече Бев: ѿ всѣхъ дрѣвъ ѣсти повелѣлъ Гдѣ, а ѿ того дрѣва не повелѣлъ намъ Бгѣ ѣсти, да смѣртію оумриши. И рече сотона: не смѣртію оумриши, но будѣте акѣ бози, станѣте вѣдатъ добро и зло. И виде Бев а негодъ но сѣ древо что виде, и кѣм ѿ плода Бев а снѣде и дастъ ядамъ съѣсти. И ядамъ обнажи сѣ ѿ Бга слова бжѣи, и видѣша срамѣю свою и кѣмша три листѣ смоковныи и сотвориша на сѣбѣ ризы смоковныи, да бы не видѣ срамѣю свою, и скрыша сѣ. И виде Гдѣ и зѣа: ядаме, ядаме, гдѣ вы? И ѿвѣщавъ ядамъ: Гдѣ, согрѣшихъ, прѣстѣпихъ. И ѿвѣщавъ ядамъ: Господи, жѣна мѣ прѣльстѣла. И рече (Гдѣ) Бевѣ: ты окамна, что сотворила? И ѿвѣщавъ Бев: Гдѣ, змѣя мѣ прѣльстѣла. И рече Гдѣ: ты, прѣльщавѣ, что сотворила? И ѿвѣщавъ змѣя: Гдѣ, сотона мѣ прѣльстѣла. И рече Гдѣ ядамъ: ѿсиѣ ты снѣси хлѣбъ свой въ потѣ лица твоего; а ты, окамнѣа Бев, к печѣли родиши дѣти; а ты, прѣльщавѣ (змѣя), ѿсиѣ на чрѣвѣ своемъ пользѣиши до скончанѣя вѣка своего по земли. И повелѣ Гдѣ ядама и Бевъ изъ раѣ изгнати вонъ. И тогда падѣ сѣ изъ раю двѣ части его: ядамова часть падѣ ко Едрѣ рекѣ, а Бевина къ Тигрѣ рекѣ, а гдѣне древо осталось сѣ въ раю.

V. — И плака сѣ ядамъ тридѣсѣтъ лѣтъ. И видѣ Гдѣ слѣзы ядамовы и восхотѣ его помиловати, да ти правѣдинъ вы ядамъ, погнѣбъ бы. И посла Гдѣ архѣла своего Мѣхѣила, повелѣ имъ землю пахати. И нача ядамъ землю пахати, и прѣидѣ к немъ сотона и рече ядамъ: что дѣлаиши? ядамъ рече: землю паши. И

сотона рече: кто тебе повелѣлъ? Ядамъ рече: ГДѢ мнѣ велѣлъ. И сотона рече: господня небеса, а земля моя; аще хоцѣши землю пахати, и ты дан мнѣ на себя рукописаніе и на весь родъ свой по тебе вѣдущихъ. И рече Ядамъ: коли земля твоа, и азъ твоа. И написа Ядамъ на себя рукописаніе и на весь родъ по нухъ вѣдущихъ, и ѿдасть сотонѣ. Сотона радъ бысть и неси во адъ, и, по томоу рукописанію, ѿ Ядамовы смѣрти и по Хрѣтово распатіи, и примаше діаволъ и приводитъ грѣшныхъ и праведныхъ во адъ всѣ равно.

VI. — И роди Ядамъ два сына: Канна и Авелъ. Каннъ былъ земледелецъ, Авель пастухъ. И во время Каннъ принесе жертвъ Бгъ ѿ плода своего, и прежде самъ ебси, и Бгъ же разгнѣва сѧ на Канна и не приа жертвъ его. И потомъ принесе Авель ѿ стада своихъ праведныхъ. Бгъ же призрѣ на жертвъ его Авелѣвъ. И разгнѣва сѧ Каннъ на брата своего Авела. И не вѣдаа что сотворити, и возва его гвалти на поле. Діаволъ же искони еѣ сотона, ненавѣда добра родъ члвческомъ, и оуказа Каннъ на полѣ каминь, и оуби брата своего Авела. Ядамъ же видѣ сѧ своего оубита. Ядамъ и Бева плака сѧ тѣ надъ тѣломъ Авеливымъ. Тѣло же Авеливо лежаше на полѣ, Ядамъ же и Бева всегда плакахъ сѧ безпрестани, и не разумѣють что надъ нимъ сотворити. И видѣ ГДѢ слезы Ядамовы, и посла ГДѢ двѣ горлицы, и леташе надъ тѣломъ Авеливымъ. И едина птица падъ на землю мертва въ горахъ, а дрѣгаа летящи надъ нею и положи сю и ростирза землю ногтями своими иanko можахъ и погребѣ сю въ землю и полете прочъ. Видѣ же Ядамъ и Бева, и сотвориша такоже надъ тѣломъ Авеливымъ, погребохъ въ землю. И ѿтоли прѣста плакати сѧ Ядамъ и Бева по Авелѣ. И потомъ дастъ Бгъ Ядамъ сѧ Енфа во Авеливо мѣсто. Госла ГДѢ грамотъ.

VII. — И жилъ Ядамъ двѣати сотѣ тридѣсѣтъ лѣтъ, разболѣ сѧ Ядамъ, нача оу него глава болѣти. И посла сѧ своего меньшаго: понди, чадо, ко домъ и принеси мнѣ вѣтви ранскіа дѣрева изъ рая. И прѣиде Енфъ, кожде плака сѧ оу едіма, и вопроши его ангелъ, видѧ плачь его. И рече Енфъ: господине, оцъ мой болитъ Ядамъ, и повелѣ мнѣ принести вѣтвь ѿ ранскаго дѣрева, и азъ, господине, не могъ внити въ рай. Ангелъ же гДнь вынесѣ вѣтвь ранскаго дѣрева. Енфъ же понди сѧ радостію ко оцъ своимъ Ядамъ. И срѣти Енфа сотона и рече имъ: Енфе, гдѣ еси былъ? И рече Енфъ: былъ есми въ рай, несѣ вѣтвь ѿ ранскаго дѣрева, оцъ мой болитъ. И слыша сотона и хотѧ Енфа и Ядама

погубити. И рече сотона: Еифе, понди на Едръ рѣкъ и Мигръ¹⁾ рѣкъ, и тамо есть дѣла часть оца твоѣго и часть мѣри твоѣа; и ты возми ѿ тѣхъ дѣлъ, да исцѣлѣтъ оцъ твоѣхъ. Еифѣ же, не знаа сотоны и послѣша его, понди на Ефранъ рѣкъ, ажно близъ рѣки лежатъ много вѣтъкин, и Еифѣ же вза ѿ всѣхъ частей и прѣиде ко оцѣ своѣмъ, принесе кѣтвы ѿ всѣхъ частей. И вза оу него, сплѣти вѣницъ Идамъ и тогда Идамъ оумре и погребенъ бысть въ томъ вѣницѣ. И вза сотона дѣлъ Идамовъ, ѿнесе ю, по ево рѣкописанію, ко адъ.

VIII. — И ѿ его кѣнѣца козростоша три дѣла, и ѿ тѣхъ дѣлъ козростоша одно дѣло, и въ мѣстѣхъ тѣхъ быти полъ ѿ того дѣла. Я на томъ мѣстѣ неблагодарни людіе бѣдѣтъ и разкон творити, и ѿтоле прослы то мѣсто разконническоѣ. Ище кто на томъ мѣстѣ живѣтъ добры и тотъ зовѣтъ слабинъ разбойникъ, по прослытію мѣста того. И въ то время Ивѣіана цѣлѣ бысть во арихонъскихъ странахъ мѣжъ именѣмъ Иссонъ, и понди онъ во Іерусалимъ градъ и зѣ жиною своєю. Жена же его не проста сѣщи, и роди на пѣти сѣа и рѣкоша имѣ емѣ Епѣтникъ, понеже на пѣти родисѣ. Ксѣли сѣа Иссонъ на мѣстѣ нарицаемомъ Разбойникъ. Иссонъ же былъ мѣжъ правѣднъ и развѣднъ. Оумираѣ, приказа дѣло то что распѣти сѣа Хрѣтъ, Еисъ бжѣю, и рече Епѣтникъ сѣа своѣмъ: чадо мое, стѣрѣги дѣла сѣго, на семъ дѣлѣ хошѣтъ распѣти сѣа избавитѣль нашъ; ты, чадо, постражи съ нимъ, сотвори что бы тебе съ нимъ оумрѣтъ, да тебе ради съ нимъ и мы избавимъ бѣдѣмъ мѣки вѣчнымъ. И ѿтоле Епѣтникъ живѣтъ и потомъ зовѣтъ разбойникъ... (краятъ липсва).

2.

Втора руска версия.

Трудолѣбивыхъ мужей и бѣлолюбивыхъ списано изъ божественныхъ книгъ Василія Великаго, Григорія Бѣослова, Іоанна Дамаскина о преславныхъ преніи невѣдомыхъ вещей о безначалнѣ Господѣ Бжѣ нашеѣ како бысть Гдѣ Саваофъ прежде всея видимыя и невидимыя твари.

I. — Прежде земли бысть Гдѣ Саваофъ в трѣхъ комарѣхъ на воздѣхѣхъ в велѣтѣпоте безначальный царь невѣдомъ тайнъ присносущный, несозданный, несказанный, нерожденный, незачатый, вмѣстный и невидимый и неосазаемый, безсмертный и бесплотный. И тогда бысть свѣтъ оу лица господня Саваофа

¹⁾ Тигръ (?).

седморицею свѣта сего свѣтлѣе. Ризы его быша бѣлыи яко свѣтъ свѣтозарныи оу лица господни. И сидѣа ГДѣ Саваофъ въ трѣхъ коморѣхъ на въздѣсѣхъ на престолѣ превыспрення славы. И помысли себѣ ГДѣ Саваофъ безначалныи Оуць тако оургнуа оу сердца и родиа възлюбленнаго Сына божіа ГДѣа нашего Иѣа Хрѣа. Из вустъ своиъ Дѣхъ свои святыи изпусти на него видѣ въ голубяте образѣ, стѣми трети комарами прообразова ГДѣ троичныи и безначалныи Сынъ и Оуць и свѣатыи Дѣхъ на тѣхъ трѣхъ комарѣхъ безначалныи крестѣ. И тотъ крестъ прообразова ГДѣ Бѣгъ распятіе Сѣа своего Ийсса Назарянина Иудейска. Почивать въ сердцѣ Дѣхъ стѣи, ѿ Оуца исходитъ на всѣхъ вѣрующихъ во имя его. Оуць оубо незачатыи и нерожденъ, а Сѣа оубо рожденъ, а несотворенъ. Дѣхъ стѣи несозданъ и нерожденъ, но исходитъ ѿ Оуца.

II. — Не бысть тогда неба, ни земли, ни моря, ни а҃гль, ни архангелъ, ни херуви, ни сѣрафи, ни рѣкъ, ни езеръ, ни кладезей, ни источникъ, ни чѣловѣкъ, ни горъ, ни облакъ, ни звѣздъ, ни свѣту, ни звѣрей, ни птицъ, ни вертепъ, ни зарей. Тогда была тма и бездны и темнота. Не бысть тогда ни дни, ни нощи, ни виковъ, ни часовъ. Тогда бысть себѣ безсмертныи, безначалныи Сѣа божій Иисусъ Христосъ сотвори слово повелѣніе Оуца своего небеснаго всю тварь небесную видимую и невидимую. И како рече ГДѣ, тако сотворило и создало Дхо стѣи оу устъ его премудрыхъ. И рече ГДѣ: буди небо хрустальное на столпѣхъ желѣзныхъ, на седмидесяти тмахъ тысящъ, и будите езера и облаки и звѣзды и свѣтъ, и вѣтръ дѣнуа из нѣдръ своиъ. Раи на востоцѣ насади и востокъ и западъ и сѣверъ и югъ а҃нггелъ сидитъ на востоцѣ въ велелѣпотѣ превыспрення славы своея. Седмь небесъ словомъ сотвори ГДѣ, мразъ оу лица господня исхошъ, а громъ гла господень въ колѣсницѣ огненной утвержденъ, а молнія слово господне из оустъ божиихъ исходитъ, а солнце оу нутренія ризы господни, понеже Госпоа по лицѣ своему утрѣся, а луна ѿ лица. И рече ГДѣ: буди тма столповъ на въздѣсѣхъ. И тако сотворило слово господни, а столпы недвижимыя желѣзныя оу начала вѣка сего. И буди на тѣхъ столпѣхъ камень недвижимыи, а на камени земля, а подъ землею адъ недвижимый и весь мѣденъ, и верей желѣзныи и врата мѣдныи и желѣзныи, а подъ адомъ тартаръ дна нѣтъ. И рече ГДѣ: буди надъ адомъ тма столповъ мѣдныхъ и на

столпахъ камень и на камени земля. ГѢъ слово^м камень и кремень сотвори.

III. — И рече ГѢъ: буди на земли море Тивериадское вода соленая. Первая земля на воздухѣ^х сотворена и утверждена, вторая на аде, а на тои земли море, а в того моря Тивериадскаго берегу нѣтъ. И сниде ГѢъ по воздуху на море Тивериадское и узрѣ Госѣд плавающа на то^м море Тивериадскомѣ гоголя, и ста над ни^м ГѢъ и рече ему: гоголе, ты кто еси? И рече ему сатана: аз есмь Бѣъ. И рече ему Госѣд: а азъ кто есмь? И рече ему сатана: а ты Бѣъ бѣомъ и црь цремъ. Аще бы ты не то реклъ сатана ино что противное ГѢу Бѣу, тд^а его ГѢъ бы сокрушил на море Тивериадско^м. И рече ГѢъ сатанѣ: понырився в море и выне^{тъ} земли и камен! И преломи на двое, из лѣвыя руки даде сатанѣ половину камени. И оудари ГѢъ жезло^м по каменю и рече ГѢъ: будите ангели по образу моему силни, безплотнии и безсмертнии, совершаите хотѣние мое в вышнихъ. И сотвори Бѣъ о^т криле огненныхъ Михаила архангела и Гаврила Іеурия и Михаила парафлама помогая херувимы серафимы ангели архангели. А жезлъ былъ сталнои укладнои чѣ^м оудари ГѢъ нашѣ Ии^ссъ Хрѣтось, и съ камени вылетели ангели слово^м повелѣнія гѣня Михаилъ архангел^а и Гаврил^а, небеснаго царя воеводы. Сатана же наби^л из камени бесовную безчисленную силу бѣовъ плотныхъ. И рече ГѢъ: будите тридесять три кита на море Тивериадско^м на вода^х и буди на тѣхъ китѣ^х земля толста, широка и пространна и порасте древеса и травы и цвѣты, горы и холмы и источники и езера и рѣки. И сотвори ГѢъ о^т земли зверей и скоты и рыбы в водахъ и птаенцы летящия по воздуху. И сотвори день и ночь и гады пресмыкающияся по земли. А кито^м тѣ^м повелѣ пишу ГѢъ ангело^м о^т рая приносить, на нихже утверждена земля, и не подвизается ни въ которую сторону.

IV. — И рече сатана противно ГѢу Саваофу: у меня силы болши вышняго, подобенъ азъ вышнему. Причте сатану во архангелы и возьмѣ его на небеса. Сатана же нача гордиться и мыслию возноситься в себѣ помышляя: сотворю себѣ престолъ надъ звѣздами на воздухѣ. ГѢъ же проразумѣ мысль его лукавую и посла архангела Михаила, повелѣ сатану свергнути с небеси. Михаил^а архангелъ удари сатану жезло^м, попали огонь о^т сатаны. Михаил^а архангел^а прииде ко Гос-

поду Саваофу и рече: огне^м мя пали^т о^т сатаны. И Госпо^а Михаила постриже в чернцы и положи на его схиму со кресты простыми знамение Христа С^{на} божія. Михаи^а архангель иде и удари сатану жезло^м и сверже его с небе^ѣ на землю, во адову кромѣшную, со всѣми его бесовскими силами. И паде бѣсъ с небеси три дни и три ноши, что капли дождевыя шло силы бесовския во адъ кромѣшныи. И Г^дъ рече: ами^и, ами^и, аминь. Небеса затворишася и висяще бѣси держими по воздуху, повелѣніе^м божие^м, падаю^т на землю о^т искреннея десницы вышняго б^жія промысла и сокрушаются на земли. И рече сатана: сверже мя Г^дъ на землю и я сяду в до^м Ияковля и буду славимъ о^т човѣкъ.

V. — Вмѣсто ꙗкоже падшихъ ликъ наполняетъ Г^дъ челоѡвки, праведныхъ чл^ккъ созываетъ и, мѣсто самого сатаны, сотвори Г^дъ плотна чл^квка первозданнаго Адама о^т перстныя земли, кости о^т к^ччени, кровь о^т чермнаго моря, мысли о^т облакъ, очи о^т солнца, дыхание о^т вѣтра. И поиде Г^дъ по дх^ъ с^тый свой на нб^ѣа Оѡоу, и прииде Господь ко Адаму на землю, узрѣ Адама ранами обложена, о^т сатаны персто^м истыкана, и рече Г^дъ сатанѣ: почто, окаянне дияволе, тако сотворил еси? Азъ сотворилъ чл^кка чиста и непорочна и безболѣзненна. И рече сатана ко Господю: забудетъ тя; аще кое мѣсто поболитъ, и онъ помолится: Господи помилуй! И Г^дъ поворотивъ его внутрь подерши кожею и вложи в него дх^ъ с^тый и оживи Адама. И рече Господь сатанѣ: поклони^ѣ ты Адаму! И рече сатана: я твоему созданию непоклонюся. И рече Г^дъ сатанѣ: окаянныи дияво^а, лстивыи сатана! И вопроси Г^дъ Адама: что видѣ^а еси во снѣ? И рече Ада^м: т^я, Господи, видѣхъ во Іерусалимѣ на крестѣ распята, Петра въ Риме стремглавъ распята, и Павла в Дамасцѣ. И введе Г^дъ Адама в раи. Ада^м усну^а сно^м, и Госпо^а вземъ у Адама ребро лѣвое и сотвори ему жену Евву, и вложи въ Евву дх^ъ с^тый. И рече Господь Адаму: возбуди^ѣ о^т сна! И рече Ада^м: что еси, Господи? И рече Г^дъ Адаму: то тебѣ жена, и живи с нею по заповедемъ г^днимъ. И повелѣ изо всѣхъ древе^ѣ ясти ягоды Г^дъ Адаму и Еввѣ, и заповѣда ꙗкоже единого винограднаго древа не ясти, занеже ꙗкоже того древа самъ Г^дъ вкуси^а.

VI. — И в то время бысть сотворена земля¹⁾ вельми оукрашена и пространна прежде Адама. И позавидѣ сатана

¹⁾ т. е. змѣя.

Адаму царствующу в раю, в добротѣ живушу, иззернулся сатана червемъ и прииде ко Еввѣ¹⁾ и рече ей: ѹжри мя в себя и внеси в рай. И вбѣвився околѡ винограднаго древа и нача сатана змиевѣ усты глаголати ко Еввѣ: почто не вкушаете винограднаго сего древа, и будите убо бози, якоже небесный Бгъ? Евва же сказа Адаму прелсти его глаголы змиевыми: буде^м убо бози, якоже небесный Бгъ и начне^м вѣдати якоже Хртось. И прелсти^ѿ Ада^м со Еввою, вкусили винограднаго древа, запрещеннаго о^т Господа. И занеже искони лукавыи врагъ завидѣ^л роду человек^ѿскому, прелсти Адама и Евву согрѣшити в раю, и спадоша с н^ихъ венцы и одежды свѣтлы, и нача Ада^м и Евва древеси крыти^{сѧ}. И прииде Гдѣ въ рай и рече: Адаме, гдѣ еси? Ада^м рече: се азъ, Гди. Гдѣ рече Адаму: почто, окаянны, тако сотвори^л еси преступленіе? Ада^м рече: жена моя прелсти есть. — Ѣкаяница, почте тако сотворила еси? Евва рече: змия моя прелсти. — А ты прелукавая змия, почтѡ тако сотворила еси? Змия же рече: сатана мнѣ повелѣ пожрети себя и внести в рай. И рече ко Адаму: земля еси, в землю поидеши; азъ тя сотвори^л беземертна в раю, а ты заповѣдь мою преступи^л еси запрещеннаго древа ясти винограднаго. И посла Господь архангела Михаила и повелѣ ихъ изгнати из раю, свергнути на землю. И рече Гдѣ Адаму паши землю.

VII. — И ста с женою Ада^м нача плакати и рыдати, что изгнали из раю. Гдѣ же хотя помиловати, видя его чисто покаяние о^т сердца и воздыханіе и слезы о^т лица: вл^ко всещедры и ниже вѣси судьбами, спаси Адама прелестнаго! И услыша сатана стенание Адамово воздыханіе ѡ грѣхъ, занеже искони ненавистливый лукавы дияво^л прииде ко Адаму и рече ему: скажу ти радость — хоче^т тя Гдѣ помиловати. Дай мнѣ рукописание на себя и в ро^д свои. А ты, Евва, клени^{сѧ} мнѣ клятвою.

VIII. — И родиша^{сѧ} у Адама два сѧа: Авел^л и Каин^н. Авел^л принесе Гду Бгу жертву ягнецъ тучень, а Каин^н принесе о^т земли хлѣба, прежде Гда са^м вкуси^л. Гдѣ Авелову жертву приня^л, а Каина отрыгну^л. И завиде Каин^н Авелю, уби его камене^м. Гдѣ прииде и рече Каину: почто убилъ брата своего Авеля? И заповѣда^л Гдѣ звѣрю трижды на всякъ день снѣ-

¹⁾ Трѣбвало би да се чете: ко змии.

дать и выметать из себе аки знамение триста лѣтъ трясти^с по Авелю кро^в о^т крови отливатися. Аве^л лежаше на земли триста лѣтъ. Ада^м же незнаетъ что сотворити. И посла Г^дѣ двѣ птицы горлицы и уби горлица горлицу, и раскопа^в землю и пог^р'бивыи сѣа своего Авеля въ землю.

IX. — Ада^м поживе на земли лѣтъ девять сотъ тридцать и умре. И прииде смер^т сатанина и взе^м душу его и внесе во адъ, мучись 3000 лѣтъ внутрь ада во огни горяще^м, руки и ноги связаны на шесть цеплящен.

X. — И рече Б^гъ Г^дѣ безначалныи ц^рь ц^ртвующи^м и Г^дѣ господствующимъ самоизволивый Оц^ь ѿб^ный и посла Сѣа своего однороднаго Г^да нашего Ии^са Х^рта на землю вселитися в девицу и родити^с на потребление хлѣба Адамова и разрушение ц^ртва сатанина и на спасение род^ь члвчскому. И хотя Г^дѣ Адама и Евву помиловати, о^т первородныя клятвы свободити. И сядяще Г^дѣ нашъ Ии^съ Хри^стосъ на небеси со Оц^ье^м свои^м небесны^м на престолѣ сказаема вѣка сего по^л пяти тысящи и рождся на небеси о^т Оц^а без матери, на земли о^т матери безъ Оц^а, воплотися о^т д^ьвы Марии пресвятыя Б^ицы, родися в Вифлеемѣ Иудейст^ьм и творяще на земли многаа чюдеса и точию пострада яко члвкъ, распяшася волею на крестѣ, восхотѣ ѿ иудеи беззаконныхъ во свято^м градѣ Иерусалиме и положенъ во гробъ и воскресе в третии день воскресениемъ свои^м и сниде во адъ, изведе изъ ада Адама, первое достояние схождения роду своег^у, а раи Едемский на востоцѣ на престолѣ свое^м божественно^м, смерть сатанину умертви своею смертию, а сатану связа слово^м повелѣниемъ Оц^а своего, аминь.

3.

Третья руска версия.

Иваннъ рече: отъ чево земля сотворена бысть? Василий рече: егда сниде (Богъ) и начя ходити по водѣ, и узрѣ на водѣ птицу, плаваетъ яко гоголь. И рече Богъ: ты кто еси? Птица же рече: азъ есмь Богъ. — А азъ кто есмь? Птица же рече: ты б^гомъ Богъ. Б^гъ же рече: ты откуда б^г? Птица же рече: азъ есмь отъ нижнихъ. И рече Б^гъ: а азъ откуда? Птица же рече: отъ вышнихъ. И рече Б^гъ: дай же ми отъ нижнихъ. И понре птица в море и согна пѣну яко иль¹⁾ и

1) тиня.

принесе Бгу. И взя Бгъ иль въ горьсть и распространи сюду и овоюду, и бысть земля. И повелѣ Бгъ изсягуги рѣкамъ і источникамъ. И взя Бгъ птицу і нарече имя ему Сотонаиль: и буди ты у мене воевода небеснымъ силамъ, надо всѣми старѣйшина. И сотвори Бгъ потомъ небесныя силы, и бысть же всѣхъ кѣ чиновъ. И устройвъ коемуждо чину чиновачальника воеводу, и овии отъ нихъ постави во еже славити имя его прѣстое, пѣсни же ихъ сицевы поюще: сѣъ, сѣъ, сѣъ Гдѣ Саваоѣ, ісполнь йбо и земля славы твоея. А инни же беспрестани славятъ днь и ночь. Іинни же приставлени на службу и служатъ ему мыслию и еже чѣо вниде старѣйшинствомъ то повелѣваю(тъ); шествие же ихъ скорѣе молніи. Іинни же на помощь посылаеми, инни же на казнь согрѣшающимъ. Зракъ же и красота ангельская невозможно есть усты человѣческими изрещи. Ангели же самага Бга не видятъ, славу же его по участію видятъ.

Бѣ же старѣйшина ангеломъ нареченный Сотонаиль, первый воевода. И дасть ему Бгъ кѣ-тый чинъ на службу. И помысли себѣ сотона яко — сниду на землю и поставлю престоль себѣ надъ звѣздами, и подобень буду Вышнему, и да мя славить чинъ мой еже подъ мною. Бгъ же видѣвъ и, яко сице помысли Сотонаиль, і предаетъ старѣйшинство Михаилу на всѣхъ небесныхъ чинахъ. І повелу Бгъ Михаилу соврещи противника своего долу и со отступными его силами. І тогда прииде Михаилъ и виде на немъ бжство велико, и не може къ нему приступити, и возвратися ко Гду и рече: Гди, бжство твое велико на немъ. И рече Бгъ: поиди свергни! И снятъ съ него бжство. І прииде Михаилъ і виде его яко проста члка, и удари его скиптеромъ в плеча. Онъ же поиде и со отступными силами с высоты низу, отъ шуму его хотяще йбса пасти. И рече Михаилъ Гду: хошутъ нѣбная твердь па-стися. И рече Бгъ: запрети словомъ. И рече Михаилъ: Гди, что есть глаголати? И рече Бгъ: молви — вонмемъ сѣя сѣтымъ. И воспѣша нѣбныя силы: единъ сѣ, единъ Гдѣ Иѣс Хѣъ во славу Бгу Отцу аминь. Сотона же прошибе землю и ста на безднѣ подъ землею; и ина же его сила с нимъ, іная же сила оста на земли, и претворишася въ бѣсы и прелщаютъ члки; іная же сила не допаде до земли и летаютъ по воздуху, и тѣ претворяются во ангелы и прелщаютъ люди. Не тацы же суть бѣси, яко ихъ пишутъ черни, огнеомраченніи суть.

И собра Михаилъ вся нѣбныя силы и рече имъ: внимаемъ себѣ да не будемъ тацыи і вонмемъ добръ и станемъ предъ сотворшимъ ны создателемъ. И по сихъ слава едивосущней Тѣцы всегда и ѿнѣ и присно і во вѣки вѣкомъ аминь.

Съдържание. — Всичкитѣ горѣпомѣстени разкази, Слѣпченскиятъ и тритѣ руски, съдържатъ една и сѣща дуалистична легенда за миросъзданието, съ два мотива: 1) Богъ и Сатанаилъ си сътрудничатъ, 2) земята и ангелитѣ биватъ създадени отъ прѣстъ (и кремъкъ), които Сатанаилъ изважда отъ морето. При прѣдаване на съдържанието на легендата ще поменемъ само мимоходомъ страничните ѣ епизоди, повечето отъ които сѣ ни извѣстни отъ разгледанитѣ вече погорѣ апокрифи. Началниятъ епизодъ въ втория руски прѣписъ (§ I, II, стр. 294 сл.) противорѣчи на послѣдующитѣ. Той е попадналъ въ компилацията отъ другъ изворъ. Затова тукъ и не си служимъ съ него. Загатнатитѣ само моменти въ единъ отъ прѣписитѣ на легендата ще прѣдадемъ споредъ другитѣ прѣписи, дѣто тѣ сѣ изложени въ пълнота и ясность.

Изпърво имало само двѣ стихии: едната горѣ — въздушната, дѣто прѣбивавалъ Богъ въ три камари, и другата долу — безбрѣжното (Тивериадско) море. Богъ, като слѣзълъ надъ Тивериадското море, видѣлъ плаваща по него птица гмурецъ, която била самъ Сатанаилъ. Запитанъ кой е, Сатанаилъ отговорилъ, че е Богъ и че произхожда отъ долната стихия, и за Бога (Отца) казалъ, че той е отъ горнята стихия, Богъ надъ боговетѣ. Богъ рекълъ тогава на Сатанаила да се гмурне въ морето и да му извади прѣстъ и кремъкъ. Сатанаилъ го послушалъ и извадилъ отъ морето прѣстъ и кремъкъ. Богъ взелъ въ шѣпата си прѣстыта, разсѣялъ я по морето и казалъ: „Да бжде земя дебела (дълбока) и обширна, поддържана на водитѣ отъ 33 кита!“ И земята била създадена. Послѣ Богъ взелъ кремъка, счупилъ го на двѣ, далъ едната половина на Сатанаила, а другата половина като ударилъ съ жезъла си, казалъ: „Да излѣтятъ отъ кремъка безплѣтни ангели и архангели, по мой образъ!“ И изхвъркнали искри, които се прѣтворили на огнени ангели и архангели, въ деветъ¹⁾ чина (степени). Когато Сатанаилъ видѣлъ станалото,

¹⁾ Въ втория руски прѣписъ: дванадесетъ чина.

взелъ и той да чука кремъка, що му билъ далъ Богъ, и почнали да изкачатъ Сатанаиловитъ ангели, които образували голъма сила. Богъ нарекълъ гмуреца „Сатанаилъ“ и го повикалъ при себе си въ небесата, за да началствува на всичкитъ ангелски чинове, които съ Сатанаиловитъ станали десетъ.

Наблюдавайки небесната слава на Бога, когото славословѣли всички ангелски воинства, Сатанаилъ поревналъ да постави и той прѣстола си на облацитъ и да стане равенъ на Всевишния. Богъ разбралъ лукавата помисълъ на Сатанаила, та прѣдалъ началството надъ ангелитъ на Михаила и му заповѣдалъ да събори отъ небето своя противникъ заедно съ неговитъ ангели. Михаилъ нападналъ врага, но билъ опаленъ отъ него, защото Сатанаилъ съхранявалъ божествената си мощъ. Михаилъ се оплакалъ на Богъ, и Богъ го постригалъ въ черноризство и промѣнилъ дотогавашното му име (Михе) на Михаилъ. Едноврѣменно съ това той отнелъ отъ Сатанаила божеското му достоинство заедно съ послѣдния слогъ на името му, т. е. илъ, и го нарекълъ сатана. Архангелъ Михаилъ тогава успѣлъ въ своето нападение: той ударилъ сатаната съ жезъла си, поразилъ го съ цѣлото му воинство, което полѣтѣло надолу като дъждовни капки. Падайки, сатаната се спрѣлъ чакъ надъ бездната; едни отъ ангелитъ му — бѣсове се спрѣли на земята, дѣто прѣлъщаватъ чело-вѣцитъ, а други останали да лѣтатъ по въздуха. Тогава сатаната си казалъ: „Богъ ме събори на земята, но азъ ще седна въ дома Яковлевъ и ще бжда прославянъ отъ чело-вѣцитъ!“

За да запълни опразнения десети ангелски чинъ — тоя на Сатанаила, Богъ създакъ праведнитъ чело-вѣци и Адама, който да бжде замѣстникъ на Сатанаила. Богъ създакъ чело-вѣка отъ 7 елемента: тѣлото — отъ земя, коститъ отъ камъкъ, кръвта — отъ Червеното море, очитъ — отъ слънцето, мисълта — отъ облацитъ, диханието — отъ вѣтъра, топлината му — отъ огъня. Сатаната обаче продължилъ борбата си противъ Бога. Въ отсъствието на послѣдния, той надупчилъ съ прѣститъ си Адамовото тѣло. Когато се върналъ, Богъ запушилъ ранитъ на Адамовото тѣло и, като му вдъхналъ Духъ свети, оживилъ го и го въвелъ въ рая, дѣто да владѣе надъ всички животни. Послѣ Богъ създакъ Адаму другарка — Ева и имъ заповѣдалъ да се ползуватъ отъ

всички райски дървета, само отъ едно да не вкусватъ, именно отъ лозата.

Лукавиятъ сатана измамилъ първитѣ чловѣци да ядатъ отъ забранения плодъ, поради което тѣ били изпждени изъ райа. За да могатъ да живѣятъ, Богъ далъ на Адама земя да я обработа. Когато почналъ Адамъ да оре, сатаната се изпрѣчилъ отпрѣдъ му и не му давалъ да работи, казвайки: „Земята е моя, а небето е на Бога; ако искашъ да орешъ земята, дай ми записъ, че ще бждешъ мой, ти и всичкиятъ ти родъ“. Адамъ рекълъ: „Щомъ земята е твоя, и азъ съмъ твой“, и му далъ записъ. Зарадваниятъ сатана взелъ записа и го скрилъ въ ада. Възъ основа на записа, сатаната закарвалъ душитѣ на всички чловѣци въ ада, докато Синь Божи Исусъ Христосъ слѣзълъ въ ада, развалилъ записа и освободилъ чловѣчеството.

Историко-литературни бълѣжки. — Българскиятъ и вториятъ руски текстове прѣдставятъ компилация, въ която сж влѣзли два противни единъ на другъ разкази за сътворението: първиятъ разказъ е монотеистиченъ, а вториятъ — дуалистиченъ. Ние ще се спремъ на втория, дуалистиченъ разказъ, който се повтаря и въ останалитѣ два руски текста. Въ тая обща дуалистична легенда сж застъпени редъ богомилски прѣдстави, които ще разгледаме накжсо въ слѣднитѣ редове:

1. *Прѣди да били създадени небето и земята, имало една горня, въздушна стихия, дѣто прѣбждвалъ Богъ, и друга долня стихия — водата, дѣто живѣлъ Сатанаилъ.* Тая прѣдстава отговаря изобщо на Зороастровия маздеизъмъ и на по-късния гностически и манихейски дуализъмъ. Началницитѣ на двѣтѣ стихии — Богъ и Сатанаилъ се явяватъ като изконни, неизходещи единъ отъ други. Подъ влиянието на християнството и особено на богомилството, което признава прѣввзходството на Бога надъ Сатанаила, и въ легендата е смегченъ началниятъ краенъ дуализъмъ, та Сатанаилъ се издава като Богъ, а началникътъ на горнята стихия — като Богъ на боговетѣ. Богъ и Сатанаилъ притежаватъ, по отдѣлно, своя божествена мощъ и творчество, което ще проявятъ по-късно при създаване на небето и земята. Изпърво тѣ живѣятъ въ миръ единъ спрѣмо други и си сътрудничатъ при творението на свѣта; неприятелството помежду имъ за-

хваща по-сетнѣ, когато Сатанаилъ пожелалъ да стане равенъ на Всевишния.

2. *Инициативата за създаването на свѣта изхожда отъ Бога, а Сатанаилъ твори като подражателъ.* И тукъ е прокарано гледището на богомилитѣ за умѣренъ дуализъмъ и за надмощието на Бога надъ Саганаила. Едвамъ когато Богъ създалъ частъ отъ свѣта, тогава и Сатанаилъ рекълъ да създаде нѣщо отъ своя страна. Ето защо и въ Тайната книга на богомилитѣ, стр. 74, сатаната е нареченъ „подражателъ на Отца“ (*imitator Patris*).

3. *Свѣтътъ бива създаденъ отъ елементи, извадени отъ водната стихия.* Тая прѣдстава лежи въ основата на една отъ най-разпространенитѣ космогонични легенди, особено у българитѣ, руситѣ, финитѣ, туранскитѣ племена и староамериканцитѣ. Философътъ Талесъ изкарваше свѣта отъ водната стихия. На тая легенда ще се повърнемъ при разглеждане на българскитѣ народни разкази за сътворението на свѣта, а тукъ ще посочимъ доколко тя е била застъпена въ дуалистичната и особено богомилска книжнина. Въ българската и руски писани легенди, както видѣхме, Богъ създава свѣта и ангелитѣ отъ прѣстъта и кремъка, които Сатанаилъ извадилъ отъ морето; Сатанаилъ пъкъ създава своитѣ ангели отъ втората половина на сжщия кремъкъ. Въ трактата си „Противъ богомилитѣ“ Зигавинъ изтъква, че Сатанаиловитѣ бѣсове живѣели въ изворитѣ, рѣкитѣ, езерата и моретата.¹⁾ Тайната книга на богомилитѣ ни дава по-изрични вѣсти, успоредни на тия, които намираме въ българската и руска легенди за изваждането на земята отъ водата. Сатаната, като слизалъ къмъ долнитѣ пластове на вселенната, дошълъ до водната стихия, прѣминалъ прѣзъ водитѣ и тамъ открилъ земята, чиято поврѣхнина била покрита съ води (*et transcendens, invenit universam faciem terrae coopertam aquis*, стр. 74). Послѣ той заповѣдалъ на ангела, който началствувалъ надъ въздуха, и на ангела, който началствувалъ надъ водитѣ, да извадятъ земята изподъ водата: „и тѣ издигнаха земята нагорѣ, и тя се показва суха“ (*et elevaverunt terram sursum, et apparuit arida*, стр. 77). Съ други думи, безформената, мокра и тинѣста земя станала истинска, суха земя,

¹⁾ P. Gr. CXXX, 1300.

когато била извадена изъ водитѣ. Малко по-картинно е прѣдставенъ тоя епизодъ въ горнитѣ български и руски легенди: Богъ взелъ прѣстѣта и пѣсъка, които Сатанаилъ извадилъ изъ водитѣ, и като ги разсѣялъ по Тивериадското море, образува се земята. Паралели на тая прѣдстава намираме и въ книгата Разумникъ, нѣкои редакции на която били употребявани отъ богомилитѣ. Така напр. въ Разумника, изъ Пражкия сборникъ № 12, намираме въпросо-отговора: *ѿ часа въ зѣмля? — ѿ тины водни¹⁾*. Епизодътъ пъкъ за създаването на ангелитѣ отъ искритѣ на кремъка, изваденъ отъ морето, намира своята успоредица въ Тайната богомилска книга, само че тамъ камъкътъ е взетъ отъ короната на водния ангелъ, което е сжщото, защото той символизира водната стихия. Тамъ четемъ, че сатаната, като взелъ короната на ангела, що началствувалъ надъ водитѣ, отъ половината на камънитѣ ѝ направилъ свѣтлината на луната и звѣздитѣ, а отъ другата половина (тукъ имаме паралелъ за двѣтъ половини на кремъка въ нашитѣ легенди) — воинствата на звѣздитѣ, слѣдъ което направилъ своитѣ служители ангели. Въ Виенския прѣписъ на сжщата Тайна книга не е забравена и подробността, дѣто отъ камънитѣ билъ произведенъ огънь (искри), а отъ него звѣзднитѣ и ангелски воинства (стр. 77). Книгата Енохъ, която е била една отъ любимитѣ богомилски четива и отъ която тѣй много сж черпѣли богомилскитѣ книжовници, прѣдставя и тукъ своитѣ паралели. Въ нашитѣ легенди, свѣтътъ бива създаденъ отъ прѣстъ и камъкъ, извадени отъ водитѣ. Въ книгата Енохъ четемъ: *И ѿ влѣ^х сътвори^х каменіе. . . И ѿ камени съгрѣзи^х соухо, и нареко^х соушж зѣмля*. За ангелитѣ, произлѣзли отъ искритѣ на сѣкнатия кремъкъ, тукъ четемъ успоредицата: *И ѿ каменіе оусѣко^х огнь великъ, и ѿ огнѣ сътвори^х чини исплѣтни^х коні тѣ^х аглы* (стр. 178).

4. *Тивериадското море*. Широкото, безбрѣжно (бѣриговъ оу него не было) море, дѣто живѣе Сатанаилъ и върху което бива сложена създадената земя, въ нашитѣ легенди е названо Тивериадско. Така се нарича извѣстното въ библейската история Генисаретско езеро или Галилейско море, въ Галилея, дѣто се съсрѣдоточаватъ главнитѣ дѣяния и чудеса на Исуса Христа. То се поменава и въ една руска прѣра-

¹⁾ Starine XXI, 208.

ботка на Палеята, като се говори за р. Йорданъ: та въ рѣка ражашъсѣ ѿ моря Тивирѣйскаго половина ѿ, а другѣи половина ѿ изира Генисаритскаго (А. Поповъ, Книга бытія небеси и земли. Москва 1881, приложение, 74). Посоченитѣ тукъ географски вѣсти сѣ забъркани, защото „Генисаретско“ е по-старото име на Тивериадското езеро. То почнало да се нарича Тивериадско отъ врѣмето на Исуса, когато на западния му брѣгъ билъ съграденъ въ честь на императоръ Тиберия едноименъ градъ, Тивериада. Въ нашитѣ легенди названието нѣма това локално значение, а значение общо, давано на водната стихия — морето, надъ което, споредъ прѣдставитѣ на много древни народи и особено на богомилитѣ, почивала земята. Какъ е станало прѣхвърлянето на името „Тивериадско“ върху понятието море изобщо, ние не знаемъ, но ще си позволимъ да изкажемъ една геолошка хипотеза. Въ единъ отъ прѣписитѣ на апокрифната книга Разумникъ, за която говорихме по-горѣ. „Тивериадското море“ се изтъква вече като майка на всички морета, както и планина Таворъ като майка на всички планини: всѣмъ горамъ мати Ѡа(ко)ръска, а моримъ Тивир(и)адско(е) море.¹⁾ Прогласяването на Таворския хълмъ, който е високъ само 560 м., за майка на планинитѣ, ще да има прѣносенъ, духовенъ смисълъ: тамъ Исусъ се прѣобразилъ и показалъ божественото си достоинство. Що се отнася до Тивериадското езеро, наричано „море“ по стара традиция (Матей IV, 13, 14, 18 и др.) за неговото въздигане срѣдъ дуалиститѣ като майка на моретата, на водната стихия, дѣто живѣе Сатанаилъ, ще трѣбва да диримъ нѣкои отрицателни страни. Близката околностъ на езерото изобилствува съ вулканическа почва и горещи извори, най-прочутитѣ отъ които, посѣщавани отъ множество народъ, се намиратъ въ града Тивериада (сега Тубария). Водитѣ на езерото сѣ въ една пропасть, на 208 метра по-низко отъ морското равнище. Съ тия геолошки особености на страната ще сѣ свързани, безъ съмнѣние, и страшнитѣ мѣстни землетресения, които често сѣ я разорявали. По врѣме на землетресението, станало въ 1837 г., само въ града Сафедъ загинали 5000 души. Въ това именно грозно езеро носеще името на императора Тиберия, въ чието врѣме бѣ мж-

¹⁾ Мочульскій, Историко-литературный анализъ стиха о голубинной книгѣ (РФВ, XVII, 387).

ченъ Исусъ, легендитѣ сж поставили обиталището на царя на бездната — Сатанаила.

5. *Гмурецътъ Сатанаилъ*. Въ българскитѣ и руски легенди Сатанаилъ се явява на Бога като птица гмурецъ (гоголь у руситѣ),¹⁾ която е срасла съ морската пѣна. Тоя митъ е широко разпространенъ въ славянскитѣ, фино-туранскитѣ и др. народи. За неговитѣ български варианти ще се каже по-долу. Той не е обдиренъ въ тоя си видъ въ други старобългарски паметници; срѣща се обаче малко промѣненъ: отъ пѣната, сметаната на морскитѣ води бива създадена земята. Така е напр. въ старобългарския Разумникъ: *Бъзата ѿ сметана ѿ коды, съсирн сѧ, и сътвори Бѣ ѿбо и зѣмля. Въ Шафариковия текстъ на Разумника, срѣбска редакция, четемъ: и повѣлъ Господъ съгнати пѣнѣ мѣрскѣю и сътвори зѣмлю.*²⁾ Въ единъ руски Разумникъ, който несъмнѣно иде отъ югославянскитѣ, намираме сжщото: *повѣлъ Гдѣ согнати пѣнѣ морскѣю и сотворити зѣмлю.*³⁾

6. *Земята се крѣпи на морето отъ китове*. Въ Слѣпченската и въ втората руска легенда броятъ на китоветѣ, които крѣпятъ земята, е 33. Прѣдставата за китове, риби или други животни, на които е сложена земята е широко разпространена въ народнитѣ приказки и въ апокрифната литература. Докато въ библейската история се загатва само за чудовището левиатанъ, въ Палеята то е вече животното, на което почива вселенната: *Кидѣхъ тѣ и море и вѣтрокъ его и скоты его и рыбы его и лѣоу на фана . . . и оусѣлннѣю належащѣ на него.*⁴⁾ Въ богомилския Разумникъ се казва, че земята е сложена на камѣкъ, който билъ поддържанъ отъ 4 кѣтѣвъ златѣ. Тая прѣдстава още по-ясно е посочена въ богомилската Тайна книга. Сатаната, като слѣзълъ подъ земята, намѣрилъ тамъ двѣ риби лежащи на водата и свѣрзани като

¹⁾ Прѣдставата за птицата гоголь по водата срѣщаме още въ Слово о полку Игоревѣ, дѣто князь Игорь говори на р. Донецъ: „О Донче, немало ти величїя, лелѣявшу князя на влѣнахъ, ставашу ему зелѣну траву на своихъ сребреныхъ брезѣхъ, одѣвавшу его теплыми мѣглами подъ сѣнїю зелену древу, стрѣжаше его *гоголемъ на водѣ*, чайцами на струяхъ, чрѣнядыми на ветрѣхъ“.

²⁾ *Starine* XXI, 202.

³⁾ *Порфирьевъ*, Апокр. сказанїя о новозав. лиц. и событіяхъ. Спб. 1890, стр. 385.

⁴⁾ *Сжци*, Апокр. ск о ветхоз. л. и соб. Спб. 1877, стр. 124.

волове за оранъ; тѣ крѣпѣли цѣлата земя¹⁾: et transcendens (sc. Sathanas) subtus terram, invenit duos pisces jacentes super aquas, et erant sicut boves juncti ad arandum, tenentes totam terram, стр. 74.

7. *Сатанаилъ — сатана*. Сатанаилъ, като помислилъ да стане равенъ на Всевишния, билъ наказанъ отъ Бога; той билъ съборенъ въ бездната, и частицата — *илъ*, която показва божественото му достоинство, била отнета отъ името му. И тоя епизодъ е миналъ въ нашитѣ легенди отъ богомилското учение, както за това знаемъ отъ Посланието на Елимия отъ Акмония, отъ Зигавина и отъ други извори и произведения на богомилството, като напр. отъ старобългарската версия на книгата Енохъ и др.

8. *Съборенитѣ отъ небето Сатанаилови ангели, заедно съ своя началникъ, се спрѣли — едни въ въздуха, други на земята, трети надъ бездната*. Тая прѣдстава се срѣща въ единъ отъ най-старитѣ апокрифи — Енохъ. При своето възхождане отъ земята къмъ Бога, Енохъ видѣлъ на второто и на петото небеса увиснали мрачни ангели, които били отменалитѣ се отъ Всевишния Сатанаилови послѣдватели: си сжъ григори, нжи ѿвръгошъ ѿ ꙗѡ ѣ тѣмъ съ кнѣзи сконъ Сатанали (стр. 169, 172). Въ сѣщия апокрифъ се разказва какъ Богъ съборилъ Сатанаила съ неговитѣ ангели, които останали да хвърчатъ постоянно изъ въздуха надъ бездната: и ѿвръгохъ ꙗѡ съ высоты съ а҃гли ꙗѡ, и бѣ лѣтаѣ по въздохохъ книжъ врѣхъ въздни (стр. 176). Въ другъ богомилски разказъ, именно въ Прѣнието на Христа съ дявола, се говори за дявола, който, по Исусова заповѣдь, билъ обѣсенъ въ въздуха съ главата надолу: Иѣсъ повѣлѣ ѿбѣлѣхъ свѣзати дѣвола за пѣтѣ, и възвѣхъ и ꙗѡ ѿбѣхъ ꙗѡ стрѣмоглавъ (стр. 252). У сроднитѣ на богомилитѣ масалияни особено е било разширено вѣрването, че Сатанаиловитѣ ангели — бѣсове се намиратъ навредъ изъ въздуха и по земята, дори и въ самия човѣкъ.

9. *Адамъ билъ направенъ отъ 7 части*: отъ прѣстъ — тѣлото, отъ камѣкъ — коститѣ, отъ Червеното море — кръвта. отъ слънцето — очитѣ, отъ облацитѣ — мисълъта, отъ вѣ-

¹⁾ Споредъ богомилитѣ, двѣтѣ риби означавали Евангелието и Апостола, а земята върху тѣхъ била тѣхната черква. Срв. по-грѣ стр. 74, стра-нична бѣлѣжка.

търа — диханието, отъ огъня — топлината му. Тая любима легенда на старитѣ се срѣща въ различни вариации въ апокрифнитѣ и богомилски съчинения. Въ гръцкитѣ текстове частитѣ сж обикновено четири, въ славянскитѣ — седѣмъ или по-рѣдко осѣмъ. Богомилскитѣ легенди прѣдпочитатъ числото седѣмъ и го докарватъ въ свръзка съ седѣмъ небеса и седѣмъ планети. Въ богомилската редакция на книгата Енохъ Богъ казва: „Въ шестия день заповѣдахъ на своята мждрость да направи челоуѣка отъ 7 части: плѣтъта — отъ земята, кръвъта — отъ росата и слѣнцето, очитѣ — отъ морската бездна, коститѣ — отъ каменъ, мисълъта — отъ ангелска бързина (и отъ облаци), жилитѣ и косата — отъ трѣва, душата — отъ моя духъ и отъ вѣтъра“ (стр. 177). Въ богомилския Разумникъ частитѣ сж посочени 8, но се изреждатъ отъ тѣхъ 7, подобни на тия въ книгата Енохъ: „тѣлото — отъ земя, кръвъта — отъ морето, коститѣ — отъ камъни, диханието (душата) — отъ вѣтъръ и отъ духъ божи, разумътъ — отъ облакъ, очитѣ — отъ слѣнцето и отъ роса, мисълъта — отъ ангелска бързина и отъ смѣхъ и плачъ“ (стр. 260). Въ единъ гръцки прѣписъ на Въпросо-отговоритѣ, отъ XIII в., елементитѣ, които съставятъ човѣшкото тѣло, сж: кръвъ, лига (φλέγμα), сокъ (χυμός) и жлъчка (χολή).¹⁾ Въ другъ гръцки прѣписъ, отъ XV в., четиритѣ елементи на човѣшкото тѣло сж: въздухъ, огънь, кръвъ и лига (φλέγμα).²⁾

10. *Богъ създава челоуѣцитѣ, за да замѣстятъ падналитѣ ангели.* Тая мисълъ, загатната въ книгата Енохъ (стр. 172, 189), е била възприета и развита отъ богомилитѣ съобразно съ учението имъ. Зигавинъ изрично изтъква това имъ вѣрване: „Богомилитѣ казватъ, че падналитѣ ангели, като чули, че Сатанаилъ се билъ обѣщалъ на Отца да ги замѣсти на небето съ човѣшки създания“, тогава тѣ почнали да се съвокупяватъ съ челоуѣческитѣ дѣщери, та по тоя начинъ да може тѣхното поколѣние да се върне пакъ на небето. Отъ това смѣшение се били родили исполичитѣ.³⁾

11. *Адамовъ записъ.* И тоя мотивъ (Адамъ дава записъ на Сатанаила, че ще бжде неговъ челоуѣкъ, за да му се по-

¹⁾ Мочульскій, Греческіе списки такъ называемой „Бесѣды трехъ святителей“. Варшава 1901, стр. 12.

²⁾ Пакъ тамъ, 24.

³⁾ Р. Gr. CXXX, 1305.

зволи да оре земята, която е Сатанаилова), добръ извѣстенъ на богомилскитѣ произведения, е намѣрилъ мѣсто въ разглежданитѣ отъ насъ легенди за миросъзданието. Срв. за мотива и за неговитѣ вариации и разпространение по-горѣ, стр. 223 сл.

Отъ горѣизложеното става явно, че легендата за Тивериадското море е богомилска не само по основната замисълъ за дуалистично творение отъ Бога и Сатанаила, но и по вмѣстенитѣ въ нея типични богомилски митове и прѣдстави. Дори и да се допусне, че „Слѣпченскиятъ“ прѣписъ на легендата по погрѣшка е отнесенъ отъ Григоровича къмъ югославянски текстъ (срв. по-горѣ, стр. 288 бѣлѣжката), пакъ трѣбва да се приеме, че легендата въ нейнитѣ руски прѣписи, по потекло е богомилска. Маздеизмътъ и манихейството, които нѣкога сж били прострѣли своето учение и срѣдъ туранскитѣ народи, а тѣ сж могли да го занесатъ въ Русия, сж проповѣдвали крайния, абсолютния дуализъмъ, а не умѣрения, който характеризира богомилството и който е застъпенъ въ нашата легенда за Тивериадското море.

Относно въпроса — по кой начинъ е миналъ разказътъ отъ югъ у руситѣ, дали по устенъ или по литературенъ пѣтъ, за неговото разяснение помага самиятъ съставъ и форма на легендата. По своята схема, по изложението на епизодитѣ и подробноститѣ, по умѣлото и правилно прокарано умѣрено дуалистично гледище, както и по използването на канонични и апокрифни книжовни елементи, легендата прѣдставя несъмнѣно писмено богомилско произведение, а не обикновена простонародна приказка. За книжовенъ произходъ на легендата говорятъ достатъчно дори и слѣднитѣ само имена и прѣдстави: Тивериадско море, Сатанаилъ, Господъ Саваотъ, безначаленъ Отецъ, три камари въ въздуха, архангели Михаилъ и Гаврилъ, Богъ на боговетѣ, Отецъ незаченатъ и нероденъ, Синъ роденъ, но несътворенъ, Духъ Свети несъздаденъ и нероденъ, но изходецъ отъ Отца и др. Малкото народноразказвателни елементи въ легендата ще да се дължатъ на честото прѣписване на произведението отъ малограмотни любители на чуднитѣ и апокрифни произведения.

А че богомилски книги сж били проникнали отъ България въ Русия доста рано, за това свидѣтельствува значителниятъ брой на тѣхнитѣ руски прѣписи, запазени въ ръкописи отъ XII в. насетнѣ, както туй бѣ изтъкнато на

много мѣста въ нашето изложение. Не е безинтересно въ случая да припомнимъ и извѣстието на Никоновския руски лѣтописъ за разговора, воденъ между философа и руския князь св. Владимира, когато послѣдниятъ се готвѣлъ да приеме християнството: „Володимеръ же общася прилѣжно слушати. Философъ же начать глаголати сице: въ началѣ сотвори Богъ небо и землю въ первый день. Во второй же день сотвори твердь, яже есть посреди водъ; сего же дни раздѣлишася воды, и полъ ихъ взыде на твердь, а полъ подъ твердь. Въ третій день сътвори море, и рѣкы, и источники, и езера, и сѣмена. Въ четвертый же день сотвори солнце, и луну, и звѣзды, и украси Богъ небо. Видѣвъ же первый отъ аггелъ, старѣйшина чину архангельску, и помысли въ себѣ, рекъ сице: да сниду на землю, и прииму землю, и поставлю престолъ свой на облацѣхъ сѣверскихъ, и буду подобенъ Вышнему. И ту абие за гордость Господь сверже его съ небеси, съ чиномъ сущимъ подъ нимъ, и въ него мѣсто постави Михаила: бѣ же имя противнику Сатанаилъ, и отпаде отъ славы первыа, и наречеся противникъ Богу . . .“¹⁾ Нѣма съмнѣние, че тоя разказъ е по-късна интерполация, но все пакъ и тоя фактъ ясно говори за отдавнашно проникване въ руската книжнина на богомилски легенди и за тѣхното вписване дори въ лѣтописъ, какъвто е Никоновскитъ (Патриаршескиятъ).²⁾

Гръцка легенда за сътворението на свѣта.

Текстъ. — Близу до горѣразгледанитѣ легенди за сътворението на свѣта стои и една гръцка легенда, запазена въ сборникъ отъ XVI в., въ Парижката Нац. Библиотека, № 500 (Supplem.), л. 52—56⁶. Обнародва я *В. Мочульскій*, Апокрифическое сказаніе о созданіи міра. Одесса 1896. Тя е единствената досега обдирена гръцка статия, въ която сж се отразили богомилски прѣдстави. Въ нея се срѣщатъ и редъ други апокрифни елементи, които, безъ да бждатъ дуали-

¹⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. IX (1862 г.), стр. 43.

²⁾ За ранното проникване на аскето-богомилски възгледи у руситѣ, срв. интересния докладъ на проф. *Н. К. Никольскій*, четенъ въ застѣданието на Петроградското Религиозно-Философско Общество, на 12 ноември 1912 г. и озаглавенъ: О древне-русскомъ христіанствѣ, Спб. 1913.

стични, сж бивали използвани отъ богомилитѣ за тѣхнитѣ книжовни творения. По тѣзи причини и ние я печатаме тукъ, като, за прѣгледность, разбиваме текста ѝ на глави.

Περὶ κτίσεως κόσμου καὶ νόημα οὐράνιον ἐπὶ τῆς γῆς.

I. — Ἐν ἀρχῇ ἐποίησε ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. καὶ ἦν ὁ οὐρανὸς ἀκατασκεύαστος, καὶ ἡ γῆ ἀκατασκεύαστος καὶ ἀόρατος ἀναμεικτον ὕδατος καὶ ἀναμεικτον φωτὸς καὶ σκότους· καὶ προσέταξεν ὁ Θεὸς ἑπτὰ στύλους, τοὺς βαστάζοντας τὸν οὐρανὸν ὑποκάτω τῆς γῆς, οἵτινες βαστάζουσιν καὶ τὴν γῆν. οἱ δὲ στύλοι βαστάζονται ὑπὸ τῶν ὑδάτων, καὶ τὰ ὕδατα ὑπὸ τοῦ πυρὸς, καὶ τὸ πῦρ βαστάζεται ὑπὸ τοῦ σκότους· καὶ τὸ σκότος ἐκεῖνο τέλος οὐκ ἔχει, ὡς εἶπεν ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὅτι ἔστι σκότος ἐξώτερον, ὅπου μέλλει ὁ Θεὸς ἀποστεῖλαι τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας, ἢ τοὺς δαίμονας. ἡ οὖν φλόξ τοῦ πυρὸς, θερμαίνουσα τὸ ὕδωρ πῆχεις μ'. καὶ ἐπάνω τῶν τεσσαράκοντα πῆχεων εἰσιν στύλοι πέντε ἄρρενες καὶ δώδεκα στύλοι· εἰσὶν κωφοὶ θηλυκοί. ὁ εἰς στύλος πίνει ἀπὸ τοῦ θερμοῦ ὕδατος καὶ ἀποδίδει αὐτὸ ἄνω τοῦ προσώπου τῆς γῆς, αἵτινα καὶ καλοῦνται θερμὰ ὕδατα.

II. — Ὅθεν καὶ ἐξέρχεται ὁ ποταμὸς τοῦ πυρὸς, ὃς καὶ κυκλεῖ τὸν παράδεισον. Ἐξωθεν, ὅπου δοκιμάζονται οἱ ἁμαρτωλοί. τὸ πλάτος τοῦ ποταμοῦ ἔστιν πῆχεις μ'. ἔνθα ἦν καὶ γέφυρα, ἣτις ἔχει πλάτος δακτύλους δώδεκα. καὶ ὅταν (?) ἔρχεται ἡ ψυχὴ τοῦ περάσαι (?) ἀναπαύουσιν ἐκ τῆς φλογός. καὶ οὐδὲν τὴν γέφυραν . . . (?) καὶ οἱ περᾶσαντες εἰσέρχονται εἰς τὸν παράδεισον. οἱ δὲ πίπτοντες κολάζονται ἐν τῇ πυρίνῃ ποταμῷ.

III. — Ὁ δὲ ποταμὸς, ὁ ἐν παραδείσῳ ὧν Γάγγης καλεῖται, ἀφ' οὗ ἐξέρχονται οἱ δ' ποταμοί· ἤγουν Γηών, Φεισών, Τίγρις καὶ Εὐφράτης. οἵτινες ποτίζουσι πᾶν πλήρωμα τῆς γῆς, ἀνατολήν, δύσιν, ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν. ὡς ἔφη Ἐπιφάνιος ὁ Κύπρου, ὅτι ἐσφαλισμένη ἡ ἀβύσσος ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῆς πέτρας, καὶ μὴ νομίσητε, ὅτι θάλασσα μετὰ ἀβύσσου γῆ καὶ πέτρα εἰσὶν· τὴν δὲ πέτραν βαστάζουσι στύλοι ἑπτὰ. τέλος γὰρ τῆς ἀβύσσου γῆ· καὶ μάρτυρες τούτου Μωϋσῆς (καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ δώδεκα φυλαὶ τοῦ Ἰσραὴλ) ὃς καὶ τὴν θάλασσαν ἐσχισε, καὶ τὴν γῆν εἶδεν ἥλιος, καὶ ἐν αὐτῇ τὸν Φαραῶνα κατεπόντισε· διεχώρισε γὰρ ὁ Θεὸς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς τὰ ὕδατα καὶ ἐποίησε αὐτὰ θάλασσας. καὶ περιέβηκεν μέσον τῆς θαλάσσης ὄρη πέτρας. ἔφη γὰρ Δαβὶδ· ἀναβαίνουσιν ὄρη καὶ καταβαίνουσιν πεδιά· καὶ ὅτι ἔστησε αὐτὴν τοῦ μὴ ὑπερβῆναι αὐτήν. ἀλλ' ἐν ἑαυτῇ συντριβήσονται τὰ κύματα αὐτῆς (Ἰώβ. λή', 10—11). καὶ πάλιν· ὄριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσεται οὐδὲ ἐπιστρέψουσιν καλύψαι τὴν γῆν.

IV. — Διεχώρισε δὲ ὁ Θεὸς ἀναμέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀναμέσον τοῦ σκότους· καὶ τὸ μὲν φῶς ἐκάλεσε ἡμέραν, τὸ δὲ σκότος ἐκάλεσε νύκτα· καὶ ἐκάλεσε ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τήνδε πρώτην, ἥτις ἐστὶν κυριακή. τὸν οὐρανὸν ἄνω καὶ κάτω ἐστερέωσε καὶ ὥσει δέρμαν ἐποίησεν. καὶ στύλους δ'. ἔταξεν, οἵτινες τὸν οὐρανὸν βαστάζουσι. καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς δύο φωστήρας τοὺς μεγάλους, τὸν ἥλιον εἰς φαῦσιν τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν σελήνην εἰς φαῦσιν τῆς νυκτός. ὁ δὲ θρόνος τοῦ Θεοῦ βαστάζεται ὑπὸ τῶν τεσσάρων μεγάλων ἀνέμων.

V. — Ἐν δὲ τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἐποίησε τοὺς ἀγγέλους. καὶ τὸν πρῶτον ἀγγελὸν ἐκάλεσε Σαθανάηλ, καὶ ἔφη πρὸς αὐτόν· ἰδοὺ πρῶτον ἀγγελὸν σὲ ἐποίησα καὶ φρόνει τὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ τὰ ἀλλότρια. καὶ ἰδοὺ ὁ Θεὸς κατελθὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἐποίησε τὸν παράδεισον. καὶ καλέσας τοὺς μεγάλους ἀνέμους, ἔφη· ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν ἐξουσίαν τοῦ ἔχειν εἰς ἕκαστος ἄνὰ δύο ἀνέμους· πνέοντας εἰς δουλείαν ὑμῶν καὶ τῶν πλάσμάτων χειρῶν, ἃ βούλομαι πλάσαι. καὶ εἰσέλθετε εἰς τὴν στερεὰν πέτραν. καὶ ἔσεσθε ἐσφαλσιμένοι ἕως τῆς συντελείας τῶν ἑπτὰ αἰώνων. ἵνα ὅταν κατήχηται ὁ κόσμος, ὁλος ὑπὸ τοῦ πυρός, ἵνα ἐκλύσῃτε πᾶν πρέσωπον τῆς γῆς, ἵνα ἔλθῶν κρίνῃ κόσμον ἅπαντα.

VI. — Καὶ ἐποίησε ὁ Θεὸς τὰ χερουβὶμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα καὶ πολυόμματα, βαστάζοντα τὸν θρόνον αὐτοῦ, ἕξ πτέρυγες τῇ ἐνὶ καὶ ἕξ πτέρυγες τῇ ἐνί. καὶ ταῖς μὲν δυοὶ καλύπτουσι τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ταῖς δὲ δυοὶ τοὺς πόδας, ἵνα μὴ καταλαμφθῶσιν τῆς ὑπερλάμπρου θεότητος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ γεγόνασιν ἕξ θάλαμοι μυνώροφοι, τετρώροφοι, πεντώροφοι, καὶ ἑξώροφοι, ἔχοντες τοσαῦτα κελλάρια, ὅπου κοιτάζονται· ἀγγελοι, ἀρχάγγελοι, ἐξουσίαι, δυνάμεις, τὰ χερουβὶμ καὶ ἑξαπτέρυγα καὶ πολυόμματα. καὶ ἐπάνω τούτου τοῦ ὑψίστου Θεοῦ θρόνος, ἔχων τὸ ὄμμα ἀκοίμητον ὁ Θεός. καὶ παρεστήκασιν αὐτῷ χίλιαι χιλιάδες, καὶ μύριαι μυριάδες. καὶ λειτουργοῦντες αὐτῷ ἀκαταπαύστως στόμασιν ἀνυμνοῦντες· ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

VII. — Καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι ὁ Θεὸς ταῦτα πάντα συνέστησε ἑπτὰ ἡμέρας καὶ ἑπτὰ αἰῶνας, καὶ ἑπτὰ στύλους, οἵτινες βαστάζουσι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. καὶ ἑπτὰ νήσους μεγάλας καὶ ἑπτὰ ὄρη μεγάλα καὶ ὑψηλά σφόδρα, καὶ ἑπτὰ κῆτη μεγάλα ἐν τῇ θαλάσῃ. καὶ τὸν ἥλιον. καὶ τὴν μὲν ἡμέραν περιπατεῖ ἐπάνω τῆς γῆς, τὴν δὲ νύκτα ὑπὸ τὰ κάτω μέρη τῆς γῆς. ὡς ἔφη ὁ Δαβὶδ, ὅτι ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ, ἀπὸ ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἢ ἐξόδος αὐτοῦ, καὶ τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ (Ψαλ. ιη', 6—7). καὶ πάλιν ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος καὶ συνήχθησαν καὶ ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ.

VIII. — Ὁ δὲ ποταμὸς ὁ δεχόμενος τὸν ἥλιον καλεῖται Ὁκεανός. οὗτος γὰρ κυκλεῖ πᾶσαν τὴν γῆν. οὗτος γὰρ ἀναβιβάζει τὸν ἥλιον καὶ

τὴν σελήνην. καὶ τὰ ἄστροι τὰ κινούμενα ἦτοι τὰ ζῳδια· διὰ γὰρ τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ ἀνατέλλουσι καὶ δι' αὐτοῦ δύνουσι. καὶ αὐτὸς καὶ τὰ ἄρμα τοῦ ἡλίου διαδέχεται καὶ πάλιν ἀναφέρει αὐτὸν εἰς τὸ ἄρμα τὸ φλογερὸν καὶ πυροειδὲς καὶ διὰ τῆς ἀνατολῆς ἀναβιβάζει. ἡ δὲ ὁδοιπορία αὐτῶν εἰσιν ἀπὸ τῆς γῆς ἕως τοῦ οὐρανοῦ ἑπτακισχίλια μυριάδες ὀργυαί, ὁμοίως καὶ ἀπὸ τῆς ἀβύσσου μέχρι τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ εἰσιν νεφέλαι δέκα καὶ δύο μαρμεσάτα ἦτοι κράτη μετὰ τῶν ἁμαρτιῶν· ἐν πρώτῃ τὸ ψεῦδος, καταλαλιά, ἐπιπορκία, ὑπερηφάνεια, φθόνος, φόνος, μοσχία, πορνεία, φαρμακεία καὶ ἡ φιλαργυρία, δι' ἧς ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς εὐπαθείας. αὗται γὰρ εἰσιν αἱ διακρατήσεις τῶν πονηρῶν δαιμόνων καὶ πνευμάτων, καὶ τῶν ἐξουσιαζόντων τὰς ἁμαρτίας τὰς κρυπτάς τε καὶ φανεράς. καὶ ζῳδια δώδεκα, ἀτινά εἰσιν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν δώδεκα μηνῶν. . . ὁ γὰρ ἥλιος φαύσας τὴν δύσιν αὐτοῦ, πεζεύει εἰς τὸ ἄρμα τὸ πύρινον αὐτοῦ καὶ λαμβάνει τὸ ἄρμα αὐτοῦ ὁ Ὁκεανός, καὶ ἀναφέρει τοῦτο διὰ τῆς νυκτὸς ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἵνα εὖρων ὁ ἥλιος ἀναβιβασθῇ ἐπὶ τοῦ πυρίνου ἁρματος. καὶ ἄγγελοι βάλλουσι καὶ ἐνδύουσι αὐτὸν τὴν ἐκ Θεοῦ δοθεῖσαν αὐτῷ θεόφωτον καὶ πυροειδῇ στολῇ. καὶ εὐθὺς διέρχεται τὸν οὐρανόν· τὰ γὰρ δώδεκα ζῳδια τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ μέχρι ὑποκάτω τῆς γῆς λαμβάνουσι τὴν θέριν αὐτοῦ.

IX. — Ὁ γὰρ χρόνος ἔχει καιροὺς δ'· ἔαρ, θέρος, φθινόπωρον καὶ χειμῶν. διὰ τοῦτο λέγει ὁ μέγας Βασίλειος· τετραπλοῖς δὲ καιροῖς τὸν κύκλον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐστεφάνωσε. εἰσὶν γὰρ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ ζῳδια ἰβ'· κριός, ταῦρος, δίδυμοι, καρκίνος, λέων, παρθένος, ζυγός, (σκορπίος), τοξότης, ὕδροχόος καὶ ἰχθύες καὶ ὁ αἰγόκερος. τὰ δὲ πάλιν ἑπτὰ ὁμοίως καὶ αὐτὰ κοινούμενα ταῦτα· Ζεὺς, Ἄρης, Ἥλιος, Ἑρμῆς, Σελήνη, Ἀφροδίτη καὶ ὁ Κρόνος. αἵτινες [ἑπτὰ] τῶν ζωδίων κινήσεις διακινουῦνται καὶ περιάγονται οὕτως· τὸν σептέμβριον ἢ παρθένος, τὸν ὀκτώμβριον ὁ ζυγός, τὸν νοέμβριον ὁ σκορπίος, τὸν δεκέμβριον ὁ τοξότης, τὸν ἰανουάριον ἰχθύες τὸν φεβρουάριον ὁ αἰγόκερος, τὸν μάρτιον ὁ ὕδροχόος, τὸν ἀπρίλιον ὁ κριός, τὸν μάϊον ὁ ταῦρος, τὸν ἰούνιον ὁ δίδυμος, τὸν ἰούλιον ὁ καρκίνος, τὸν αὐγουστον ὁ λέων· ταῦτα τὰ δύο καὶ δέκα ζωδιαί εἰσιν κύρια τῶν ἰβ' μηνῶν καὶ ἑπτὰ ἀστέριά εἰσιν κύρια τῶν ἰβ' ζωδίων καὶ τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος. ὁ δὲ χρόνος ἔχει ἡμέρας τρεῖς καὶ ὥρας τρεῖς. ὅθεν καὶ ὁ χρόνος βίσεκτος γίνεται· κατὰ χρόνους δ'. καὶ ἐπαίρει ἀπὸ τοῦ πρώτου χρόνου ὥρας τρεῖς. καὶ ἀπὸ τοῦ β'. τρεῖς. καὶ ἀπὸ τοῦ τρίτου γ'. καὶ ἀπὸ τοῦ δ'. τρεῖς. καὶ τελειοῦται ἡ κθ' ἡμέρα. κρέματα δὲ ὁ κόσμος ὅλος εἰς τὴν καθ' ἡμέραν καὶ διέρχεται διὰ τῆς γῆς, πυρός, ὕδατος καὶ ἀέρος. καὶ ἔστηκε τὸ ὕδωρ ἐπὶ τοῦ πυρός. ὁ ἀήρ ἔστηκεν ἐν τῇ γῇ. καὶ ἡ γῆ ἔστηκεν ἐν τῷ ἀέρι. καὶ τὸ μὲν πῦρ θερμαίνει τὸ ὕδωρ. ἐνούμενά τε καὶ χωριζόμενα, ἀγαπώμενα καὶ μισούμενα καὶ φιλούμενα. ἡ γῆ ἔστηκεν ἐν τῷ ἀέρι καὶ

ἐ ἀὴρ ἐν τῇ γῇ. ἡ δὲ γῆ καλύπτει τὸ φῶς ἐν ταῖς νεφέλαις τοῦ ἀέρος καὶ ἀναβαίνει τὸ σκότος καὶ καλύπτει τὴν γῆν. καὶ πάλιν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος καὶ διέρχεται τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. καὶ οὕτως πληροῦται ὁ χρόνος καὶ ἰβ'. μῆνες, καὶ τριακόσαι ἐξήκοντα πέντε ἡμέραι καὶ τρεῖς ὥραι καὶ νβ'. ἐβδομάδες καὶ ιβ'. μῆνες τοῦ ἐνιαυτοῦ . . . ὁ δὲ χρόνος ἔχει ὥρας ββ' (?) ἡ δὲ ὥρα ἔχει λεπτά Ε', καὶ οὕτως ψηφίζομένων ἐπιτελεῖται ἡμέρα μία, καὶ περιπλέον τὰ β'. λεπτά. ἐὰν σὺ αὐτὰ ἀναδείξῃς καὶ ποιῇς ἡμέρας ζ'. ἦτοι ἐβδομάδα. καὶ ἐπαρῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ μηνῶν τῶν ἐχόντων ἀνά λα'. ἡμέρας. καὶ λάβε ἡμέρας τρεῖς ἑπτὰ (εἰκοσιμῖαν) καὶ ἰδοὺ πλήρεις δ'. ἐβδομάδες μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου. καὶ ἰδοὺ νβ'. ἐβδομάδας.

X. — Καὶ οὕτως γίνεται τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα ὡς νοούμενα καὶ τὰ λαμβανόμενα. ὁρισμὸς ἐστὶν ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καὶ τὰ ἄστρα τὰ κινητὰ καὶ ἀκίνητα εἰς δουλείαν καὶ ὑπηρεσίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ δένδρα τὰ ἔγκαρπα καὶ ἄκαρπα. καὶ αἱ βοτάναι τῆς γῆς, καὶ αἱ πόαι καὶ τὰ κτήνη καὶ τὰ τετράποδα, καὶ τὰ ἰηρία καὶ τὰ κτήνη τῆς θαλάσσης, καὶ οἱ ἰχθύες, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι ὁρώμενα καὶ καταλαμβανόμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ παιδευόμενα καὶ νοούμενα παρὰ τῶν λογίων ἀνθρώπων, τῶν γραμματικῶν καὶ φιλοσόφων. τὰ δὲ μὴ ὁρώμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰσὶν, τὰ ἐνάνω τοῦ οὐρανοῦ οἱ ἄγγελοι, λέγω, καὶ τῶν ἐννέα ταγμάτων αἱ τάξεις, καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν δικαίων. τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Θεὸς ἐννοήσας τὰς οὐρανίους δυνάμεις εἰς ὑπουργίαν αὐτοῦ τοῦ εἶναι αὐτοῦ.

XI. — Ὁ δὲ πρῶτος τῶν ἀγγέλων ταχθεὶς, νῦν δὲ πρῶτος τῶν δαιμόνων, πρῶην μὲν φῶς, νῦν δὲ σκότος, ὁ Σαταναήλ, ὠρίσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα κατέλθῃ ἐν τῇ γῇ, καὶ ἄρῃ χοῦν ἀπὸ τῶν τεσσάρων γωνιῶν, ἀνατολῆς, δύσεως, ἀρκτου καὶ μεσημβρίας, καὶ φέρῃ τὸν χοῦν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. καὶ κατελθὼν ἔφη ἑαυτῷ· δειλιῶ, ἵνα ἀπέλθω εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς γῆς καὶ τοῦ κόσμου παντός. τότε μετὰ τῆς βάρβδου, ἧς ἐπεφέρετο, ποιήσας σχῆμα σταυροῦ, ἔφη· ἀνατολῇ, δύσει, ἀρκτος καὶ μεσημβρία καὶ λαβὼν χοῦν, ἀπῆλθεν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. καὶ ἰδὼ, εἰ καρδιογνώστης ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ πάντα τὰ γινόμενα ἐπινουεῖ. καὶ οὕτως ποιήσας ἦλθε (πρὸς) τὸν Θεόν. καὶ πάλιν λέγει, ἐὰν νοήσῃ τοῦτο ὁ Θεός, ἵνα κατέλθω ἐν τῇ γῇ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ στήσω τὸν θρόνον μου ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ γενήσομαι ὅμοιος τῷ ὕψιστῳ. καὶ ἐὰν ἀρπάσω τι μέρος τῆς θεότητος αὐτοῦ, οὐ φοβηθήσομαι αὐτῷ, οὔτε ἐτέρῳ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. καὶ κρατῶν τὸν χοῦν ἀπῆλθεν εἰς τὸν Θεόν. καὶ ἔδωκε τὸν χοῦν εἰς τὰς ἀγίας χεῖρας αὐτοῦ. ὁ δὲ Θεὸς λαβὼν τὸν χοῦν εἰς τὰς χεῖρας ἑαυτοῦ ἔφη· οὐκ εἶπον σοι Σαταναήλ, ὅτι φρόνει τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ τὰ ἀλλότρια, παρέβης τὴν ἐντολήν μου. τὸ δὲ μείον ὃ ἐποίησες, ἔστω πρὸς ἐντροπὴν σου καὶ τῶν μετὰ σου πορευομένων. καὶ ἀρτήθῃ τὸ φῶς καὶ ἔστω σοι σκότος. καὶ ἐπικαλοῦ

Σατάν και ἀντίχριστος μὴ ἔχων ὄψιν ἀγγελικὴν, ἀλλ' αἰθίοπος παρὰ τοῖς οὐρανοῖς ἀνεψφθεῖσι. μὴ φέρων τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγανάκτησιν εὐθὺς ἀρπάσας τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ τάγματα αὐτοῦ, μυριάδες τεσσαράκοντα, καθὼς ὁ προφῆτης Δαβὶδ λέγει· πεσεῖται ἐκ τοῦ κλητοῦ σου χιλιάς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου, (πρὸς σέ δὲ οὐκ ἐγγίει), πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοήσεις. καὶ ἀνταπόδοσιν ἁμαρτωλῶν ὄψει (Ψαλ. 1, 7—8). τότε ὁ ἄρχων Μιχαὴλ ἔφη πρὸς τὸν Θεόν· τὰ οὐράνια ἐκενώθησαν, δέσποτα παντοκράτορ, ὁπισθεν τοῦ Σατανᾶ. καὶ ἔφη ὁ ἄρχων Μιχαὴλ· στῶμεν καλῶς, καὶ στῶμεν μετὰ φόβου. καὶ εὐθὺς ἐκλείσθη ὁ οὐρανός, καὶ ἐτάχθη ὁ Μιχαὴλ ἀρχιστράτηγος παρὰ Θεοῦ παντοκράτορος. ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

Съдържание. — Богъ създалъ небето и земята. Свѣтътъ се състои отъ нѣколко пласта: върху най-долния и безкраенъ пластъ, който е — тъмнината, се крѣпи огъньтъ, върху огъня — водата, върху водата стоятъ 7 стълба, а тѣ поддържатъ земята и небето. Огъньтъ съгрѣва водата на 40 лакти и оттамъ тя излиза по лицето на земята въ видъ на топли извори. Оттамъ извира и огненната рѣка, която обикаля около рая и на която има мостъ, по който трѣбва да минатъ душитѣ на умрѣлитѣ: праведнитѣ минаватъ благополучно по моста въ рая, а грѣшнитѣ падатъ въ огнената рѣка. Рѣката, която е въ рая, се нарича Гангъ. Отъ нея изтичатъ други четири рѣки — Гионъ, Фисонъ, Тигъръ и Ефратъ, които напояватъ всичкитѣ крайща на земята. Небето е като изопната кожа, поддържана отъ 4 стълба. Божиятъ прѣстолъ се крѣпи отъ 4 голѣми вѣтрове.

Въ 4-ия день Богъ създалъ ангелитѣ и тѣхния началникъ, Сатанаила. Послѣ създалъ небеснитѣ чинове: архангели, власти, сили, херувими, шестокрили и многооки ангели, на които отредилъ за обиталище 6 небесни камари. Па като направилъ 7 стълба, които да крѣпятъ небето и земята, както и 7 голѣми острова и 7 високи планини, Богъ наредилъ движението на небеснитѣ свѣтила — слънцето, луната и звѣздитѣ. Слънцето, щомъ измине дневния си пжтъ, слиза отъ огнената си колесница, която бива прѣнесена по рѣката Океанъ, за да му се прѣдаде пакъ на източната страна, дѣто то отново се възкачва на колесницата си и поема своя пжтъ. Движението на слънцето докарва годишни врѣмена: пролѣтъ,

лѣто, есенъ и зима. Има 12 съзвѣздія на зодияка, прѣзъ които минава слънцето въ течение на годината: Бикъ, Близнаци, Ракъ, Лъвъ, Дѣва, Вѣзни, (Скорпионъ), Стрѣлецъ, Водолей, Риби и Козирогъ,¹⁾ които управляватъ 12-тѣхъ мѣсеци; 7 планети: Зевсъ, Арисъ, Слънце, Ермисъ, Луна, Афродита и Кроносъ, които управляватъ 7-тѣхъ дни на седмицата. Обикновената година има 365 дѣня и 3 часа, а високосната заема тия 3 часа отъ другитѣ близки 4 години, и пр.

Послѣ Богъ заповѣдалъ на първия отъ ангелитѣ — Сатанаила, да слѣзе на земята и да му донесе прѣстъ отъ четиритѣ крайща. Сатанаилъ не изпълнилъ точно божията заповѣдь: вмѣсто да отиде до четиритѣ крайща на свѣта, той направилъ кръстовъ бѣлѣгъ и само поменалъ тия крайща (изтокъ, западъ, сѣверъ, югъ), взелъ прѣстъ и възлѣзълъ на небето, за да види дали Богъ ще узнае за станалото. Сатанаилъ си мислѣлъ при това, ако бжде узната постѣпката му отъ Бога, да слѣзе на земята и на морето, да постави прѣстола си на облацитѣ и да стане подобенъ на Всевишния. Богъ наказалъ за това Сатанаила, като отнелъ небесното му достоинство, нарекълъ го сатана и го съборилъ на земята съ цѣлото му ангелско воинство. Небето се затворило и архангелъ Михаилъ станалъ архистратигъ, на страната на Бога Вседържателя.

Ето букваленъ прѣводъ на послѣдната глава (XI) на легендата, дѣто се съдържа епизодътъ за сътрудничеството между Бога и Сатанаила, за неприязнѣта на Сатанаила и за изпжждането му отъ небето: „Поставениятъ за прѣвъ между ангелитѣ, а сега прѣвъ между демонитѣ, нѣкога свѣтлина, а сега тъмнина, Сатанаилъ, получи заповѣдь отъ Бога да слѣзе на земята и да вземе прѣстъ (χρῶν) отъ четиритѣ крайща на свѣта — отъ изтокъ, западъ, сѣверъ и югъ, и да донесе прѣстъта прѣдъ Бога. Като слѣзе Сатанаилъ), рече си: „Страхувамъ се да отида въ четиритѣ части на земята и на цѣлия свѣтъ.“ Тогава, направи кръстовиденъ знакъ съ жезъла, що носѣше, и каза: „Изтокъ, западъ, сѣверъ и югъ.“ Па като взе прѣстъ, върна се прѣдъ Бога, мислейки си: „Ще видя, дали Богъ е сърдцевѣдецъ и дали ще се сѣти за всичко, което стана“. И като направи така, отиде при Бога и пакъ си рече:

¹⁾ Редътъ е малко забърканъ въ гръцкия текстъ.

„Ако разбере това Богъ, азъ ще слѣза на земята и на морето, ще поставя своя прѣстолъ на облацитѣ и ще стана подобенъ на Всевишния; и ако заграбя (открадна) нѣкоя частъ отъ неговата божественостъ, не ще се убоя отъ него, нито отъ нѣкого отъ неговитѣ ангели“. И като взе прѣстъ, отиде при Бога и я прѣдаде въ светитѣ му рѣцѣ. Богъ взе прѣстъта въ рѣцѣ и рече: „Нали ти рекохъ, Сатанаиле, да мислишъ (само) за божитѣ работи, а не и за други; ти наруши порѣчката ми, и по-малкото дѣто направи, да бжде за срамъ на тебъ и на твоитѣ послѣдватели, и нека да изчезне свѣтлината ти и да стане тъмнина.“ И (Богъ) го нарече сатана и антихристъ, който да нѣма ангелско лице, а негърско, въ отворенитѣ небеса. И като не можа да понесе божия гнѣвъ и като похити наградата (знака) на висшето призвание, падна на земята и съ него всичкитѣ му чинове (воинства), на брой четиридесетъ мирияди, както казва протокъ Давидъ: „Нека хиляди паднатъ отъ страната ти и десетъ хиляди (мирияда) до десницата ти, но до тебе нѣма да се приближи. Само съ очитѣ си ще гледашъ, и ще видишъ възмездieto на грѣшнитѣ“ (Пс. ХС, 7 – 8). Тогава князь Михаилъ каза на Бога: „Владико вседържителю, небеснитѣ мѣста се изпразниха слѣдъ сатаната.“ И (пакъ) рече князь Михаилъ: „Да застанемъ добръ, да застанемъ съ страхъ!“ И веднага небето се затвори и Михаилъ стана архистратигъ при Бога вседържителя, комуто е славата и властѣта сега и винаги въ вѣчнитѣ вѣкове, аминъ“.

Историко-литературни бѣлѣжки. — Гръцката легенда, както се вижда отъ печатания по-горѣ нейнъ текстъ и отъ даденото ѣ съдържание, е апокрифенъ разказъ за създаването на свѣта отъ Бога. За създаването на чловѣка въ нея не става дума. Разказътъ се състои отъ двѣ части: въ основата на първата лежи монотеистичното библейско прѣдание за сътворението само отъ Бога; втората частъ, напротивъ, издава умѣрено дуалистично гледище за сътрудничество между Бога и Сатанаила, който е глава на ангелитѣ, и ситѣ за изпжждане на послѣдния отъ небето. Тоя съставъ вече показва, че разказътъ е компилация, минала прѣзъ ржката на умѣренъ дуалистъ-богомилъ, който въ библейската схема за сътворението е добавилъ епизода за първия ангелъ Сатанаила и за не-

говата замисълъ да направи своя земя и да се прогласи равенъ на Бога. Така сглобенъ, разказътъ прѣдставя съчинение, съ което си служели византийскитѣ богомили съ грѣцки матеренъ езикъ. Съ течение на врѣмето, бидейки четенъ и прѣписванъ отъ православни, разказътъ е билъ отново прѣработенъ, съ цѣлъ да се маскира повече дуалистичната му тенденция. Това бие на очи особено при епизода за занасянето отъ Сатанаила прѣстъ на Бога, който епизодъ е прѣдставенъ доста замѣглено и който може да се разбере само по паралелитѣ, запазени въ българскитѣ богомилски произведения.

Изобщо взето, т. е. въ първата си и въ втората си частъ, грѣцкиятъ разказъ прилича на българския, руския и босненски разкази за сътворението, особено на така наречената легенда за Тивериадското море. Различава се отъ тѣхъ главно въ изложението: грѣцкиятъ разказъ прѣдставя повече подробности въ първата си частъ, дѣто се даватъ географски, геолошки и астрономически свѣдѣния; славянскитѣ разкази пъкъ напиратъ повече на дуалистичната страна, дѣто Сатанаилъ е прѣдставенъ като Богъ, дѣто земята се създава благодарение на донесената отъ Сатанаила прѣстъ и дѣто самъ Сатанаилъ създава отъ огъня на кремъка своето ангелско воинство и пр.

Ето прочее по-главнитѣ успоредици между грѣцката легенда и богомилскитѣ съчинения, нѣкои отъ които изтъкна вече и Мочулски въ поменатата негова статия:

1. *Части и устои на свѣта.* Въ грѣцката легенда се казва: „И устрои Богъ седмъ стълба, поддържащи небето изподъ земята и които поддържатъ и земята. Тия стълбове се крѣпятъ на водитѣ, а водитѣ — на огъня; огънятъ пъкъ се поддържа отъ тъмнината, а тая тъмнина нѣма край“ (καὶ προσέταξεν ὁ Θεὸς ἑπτὰ στύλους, τοὺς βασιτάζοντας τὸν οὐρανὸν ὑποκάτω τῆς γῆς, οἵτινες· βασιτάζουσιν καὶ τὴν γῆν. οἱ δὲ στύλοι βασιτάζονται ὑπὸ τῶν ὑδάτων, καὶ τὰ ὕδατα ὑπὸ τοῦ πυρός, καὶ τὸ πῦρ βασιτάζεται ὑπὸ τοῦ σκότους, καὶ τὸ σκότος ἐκεῖνο τέλος αὐχ ἔχει). Подобна прѣдстава за свѣта намираме въ Тайната книга на богомилитѣ; най-отдолу стои огнената бездна, надъ нея — водата; върху водата — земята, поддържана отъ двѣ риби; надъ земята е въздухътъ и твърдѣта, надъ които слѣдватъ небесата, седмъ на брой (Срв. стр. 62, 74 сл.). Въ леген-

дата за Тивериадското море (стр. 295) срѣщаме слѣднитѣ съотвѣтни пасажи: „Рече Господь: буди небо хрустальное на столпѣхъ желѣзныхъ . . . и буди на тѣхъ столпѣхъ камень недвижими, а на камени земля, а подъ землею адъ недвижимый, . . . а подъ адомъ тартаръ дна нѣтъ“. Въ богомилския Разумникъ частитѣ на свѣта стоятъ една на друга така: земята се държи на водата, водата — на камень, камъкътъ на четири златни кита, китоветѣ — на рѣка огнена, тая рѣка се крѣпи върху огнь, а огньтъ — отъ желѣзенъ джбъ (срв. стр. 260). Сжщиятъ редъ на напластенитѣ свѣтовни части, както въ нашиятъ Разумникъ, срѣщаме и въ латинския диалогъ между Адриана и Епиктета: terra, aqua, petra, quatuor animalia, ignis, abissus, arbor (Срв. по-горѣ, стр. 270).

2. *Сатанаилъ пръвъ ангелъ.* Въ епизода за сътворението на ангелитѣ, дѣто изобщо нѣма нѣщо дуалистично, сж вмъкнати думитѣ: „Въ четвъртия день (Богъ) създаде ангелитѣ. Първия ангелъ назова Сатанаилъ (Σατανᾱήλ) и му рече: „Ето, създадохъ те първи ангелъ, мисли само за божитѣ нѣща, а не за други“. Тая фраза вече издава богомилска тенденция: бждещиятъ врагъ на Бога носи името, което му даватъ богомилитѣ — Сатанаилъ: Сатанаилъ е глава на всички ангели. Първиятъ ангелъ се нарича Самаилъ още въ еврейскитѣ апокрифи, това име продължава да се срѣща и въ християнскитѣ апокрифи.¹⁾ Произведенията обаче, които минали у богомилитѣ, па били тѣ отъ еврейски или отъ християнски произходъ, почнали да си служатъ и съ двѣтѣ имена — Самаилъ и Сатанаилъ, докато най-сетнѣ второто име станало типично за сжщинскитѣ богомилски книги.²⁾ Богомилитѣ били усвоили сжщо и гледището, че Сатанаилъ или сатаната е пръвъ ангелъ, както напр. въ Тайната книга; други отъ богомилитѣ дори го смѣтали за Синъ божи, по-старъ или по-младъ отъ Исуса,³⁾ както се знае отъ вѣститѣ у Йоана Екзарха, Козма, Зигавина и др.

3. *Сатанаилъ занася на Бога прѣстъ.* Нѣма съмнѣние, че тоя епизодъ въ Гръцката легенда е отражение на богомилското учение за създанието на свѣта и на ангелитѣ отъ

¹⁾ Срв. по-горѣ, стр. 25.

²⁾ Срв. стр. 172, 177, 196 текстъ и бѣлѣжка 4-та, 207 и др.

³⁾ Срв. стр. 25, 74.

пръстѣта (и отъ кремъка), които Сатанаилъ извадилъ отъ водата. За това богомилско вѣрване говорихме по-горѣ, стр. 304; тукъ само ще забѣлѣжимъ, че въ Гръцката легенда то е прѣдадено неясно и недоизказано. Онзи, който не знае богомилското учение, не ще може да проумѣе за какво Богъ иска пръстъ отъ Сатанаила и какво ще прави съ нея, нито пъкъ ще помисли, че тукъ става дума за дуализъмъ, за сътрудничество между Бога и Сатанаила при създаването на свѣта. Въ началната редакция на Гръцката легенда тоя епизодъ вѣроятно ще да е билъ прѣдаденъ въ пълнота и яснотъ, а по-късно той е билъ съкратенъ и замѣгленъ нарочно отъ правовѣрнитѣ християнски прѣписвачи на текста. Сѣ така неясно е прѣдаденъ и разказа за страха на Сатанаила да отиде до четиритѣ крайща на земята. Вѣроятно тукъ се загатва за пръстъ, взета отъ четиритѣ страни на свѣта, отъ която билъ направенъ Адамъ, или за четиритѣ крайща — изтокъ, западъ, сѣверъ и югъ,¹⁾ отдѣто иде името му: 'Α(νατολή), Δ(ύσις), 'Α(ρхτος), Μ(εσημβρία) = АДАМ. Що се отнася до бѣлѣжката, че Сатанаилъ, вмѣсто да отиде до крайщата на земята, направилъ само кръстно знамение, тя едва ли ще принадлежи на богомилския съчинителъ, който е ненавиждалъ кръста, а ще да е била добавена отъ православнитѣ прѣписвачи на легендата. Отражение на тоя мотивъ срѣщаме въ българскитѣ народни разкази за сътворението, напр. въ легендата № 1, стр. 329.

Босненска легенда за сътворението на свѣта.

Текстъ. — Тая легенда се намира въ единъ ржкописенъ сборникъ отъ XVII в., въ Пловдивската Народна Библиотека, № 116 (54), л. 90—97. Сборникътъ, безъ начало и край, съдържа апокрифни статии и молитви. Ако се сѣди по езика, паметникътъ ще да е билъ писанъ нѣйдѣ въ Босна или Херцеговина, съ силно влияние на народния езикъ и съ слѣди отъ икавско и ѣкавско нарѣчия. Вмѣсто шт (h) и жд (h), въ ржкописа редомъ се употрѣбява само единъ знакъ — ѣ. Легендата, озаглавена Почетни скити (Начало на свѣта), бѣ обнародвана отъ проф. Б. Цоневъ въ неговия трудъ: Славянски ржкописи и старопечатни книги на Народната Библ. въ Пловдивъ. София 1920, на стр. 182—184.

¹⁾ Срв. по-долу паралелъ въ народната легенда № 10.

Почетне скнѣта.

Защо Гѣ Бѣ сатвори сан скнѣтъ? Ъ тан крѣмѣ бнѣшѣ ѧ ангѣль ѡ Бога нанзабрани, кон бн названъ Сатананъ. Онѣ поче мислитѣ како бнѣ вѣи ѿ Гѣ Бѣ, и, тон мислѣи, сѣде на прѣстолю гѣѣ. И доѣ к нѣмъ Мнѣханъ арханѣлъ, анѣлъ гѣѣ вѣрни, и рѣмъ: встанѣ, погани, нѣи тѣи тѣи сидѣти! И вѣдри га ногомъ, и онѣ паде подѣ землѣ, и сѣи анѣли, кон вѣровахъ нѣга, падошѣ с нѣба, едни подѣ землѣ, а дрѣзи на землѣ, а трѣти вѣташѣ под нѣбомъ на вѣрѣ: како сѣ гдѣ кон поминашѣ Гѣ нашѣго, тако и онѣ вѣташѣ. И сѣи сѣ сатворишѣ дѣавли, кон мнѣлахъ онѣи заѣ мисалѣ и кон слѣжахъ Лѣчипѣтра, и зато истѣ ѡ вѣхѣластѣи прѣви грѣихъ.

И вѣзмисли Гѣ Бѣ како бн мислѣѣ ѧ градѣ када вонскѣ изгѣбнѣѣ, тако и Гѣ мислѣшѣ како бн вѣпта напѣниѣи онѣи корѣ ангѣла, да вѣде на пѣно. И самисли и сатвори члѣвѣка на спасѣниѣи нѣгово, да сѣ ѿ цѣлока лѣди плоде ѿ члѣвѣка и рѣи чѣмѣѣ на прѣѣ Бѣ сатвори члѣвѣкѣи ѡ чѣмѣѣи живѣти, пакѣи сатвори на прилѣкѣи чѣдѣса вѣлика сатвори Гѣ Бѣ. Ъа понѣдѣлник сатвори свѣтлѣстѣи свѣтѣ, нарѣи свѣтло слѣнѣцѣи; ѡа торник сатвори вѣсѣи плоде ѿ землѣи, ѡа истѣи коѣна и вѣсѣи плоде; ѡа сѣредѣ сатвори вѣсѣи звѣри и скѣтѣи и вѣстѣли живѣниѣи, кон сѣи на свѣтѣ; ѡа чѣвѣртѣак сатвори свѣи пѣтицѣи ѡа вѣврѣи и рѣбѣи ѡа морѣи; ѡа пѣтак сатвори члѣвѣка, а ѡа сѣвѣотѣи ѡа нѣи дѣхъ вѣдѣи, сатвори га на прилѣкѣи своѣи, Ъдама, кон бн прѣви члѣвѣкѣи. И када тан сатвори ѡа ѣ дни, и ѣ данѣи ѡа нѣдѣлѣи сатвори покон сѣбѣи, тѣрѣи починѣи. И тан данѣи Гѣ поставѣи нѣдѣлю, и рѣи да сѣи ѡа нѣи нѣдѣно дѣло нѣи дѣла. За тон намѣи истѣи потрѣбѣно вѣли зло житѣи, вѣри нѣи почитѣаѣсѣмо свѣтѣи нѣдѣлѣи. И тан данѣи, кон сатвори Гѣ Ъдама, Ъдама нѣи можѣи нѣи еданѣи данѣи вѣиз дрѣга живѣти, и поче говѣорѣти: Гѣи, данѣи ми дрѣга. Гѣ рѣи: Ъдама, лѣзи на землѣи! Ѣнѣи лѣжѣи и вѣснѣи. Изѣи мѣи Гѣ ѿ рѣбарѣи Ѣвѣи, жѣнѣи Ъдамовѣи, ѣс лѣвѣи странѣи Ъдамовѣи едно рѣберѣи из рѣбарѣи Ъдамовѣи, и рѣи мѣи: ѡаи тѣи дрѣга, Ъдама.

Тѣи Гѣ Бѣ вѣказа нѣмѣи станѣи ѡа раѣи и тѣи нѣхъ настанѣи и да нѣмѣи свѣи творѣниѣи ѡа рѣкѣи Ъдамѣи на слѣжѣи нѣговѣи. И рѣи нѣмѣи: пѣзѣитѣи да вѣсѣи дѣвѣоль нѣи прѣварѣи! И прѣдаи нѣмѣи ѧ коѣи посѣвѣѣиѣно, коѣи вѣкашѣи разѣмно дрѣво, и рѣи нѣмѣи: да нѣи похѣтитѣи ѡа тон коѣи, вѣри како вѣдѣтѣи истѣи тон коѣи, вѣдѣтѣи сѣгрѣшитѣи; затѣи сѣи чѣвѣанѣи, вѣри када Гѣ рѣан насади сѣи ангѣлии свѣи, свѣлѣсн(?) своѣи дрѣво и коѣи саѣнашѣи, ѿи свѣакога Гѣ ѡа вѣстаи вѣзѣмѣшѣи и томѣи сатвори разѣмно дрѣво.

И Сатанаилъ има злобѣ на Идама и на Бегѣ и васади лозѣ и похотѣ дръвѣ да преластн Идама. И такы стаише Идама и Бегѣ ва раи, и доѣ дѣволя и сатвори се змиѣмѣ. И тадаи внише змиѣ ѣ раю и хоѣаше на рапѣ како и чловеѣ на ногѣ и зѣаше се красна дѣвица, тѣре се сатвори дѣвичномѣ змиѣмѣ и главомѣ дѣвичномѣ, и доѣ напастокати Бегѣ, гокориѣн: заѣо ки ниѣте исти шноган воѣа? Ёгокори Бегѣ и рѣ: ние нам га рѣкао Бѣ исти. И рѣ онѣ: каде би сте или шкон воѣе, све кисте знали, ѣо Бѣ зна и тако ѣ. Бегѣ ѣверн дѣволя и ѣотрѣ ѣ ѣбѣчнице и заложи шна единомѣ, а дръгомѣ Идама заложи. Она прождриѣ, Идам же заложиѣ, споменѣ гѣѣ и стиснѣ ѣбѣчницѣ ѣ грлѣ. Ъ тан се часѣ ѣгледаше грѣшници и назн. И доѣ к нимѣ Гѣ Бѣ, изагна ихѣ из раѣ и тѣ и змию прокле да кѣѣ не ходи на репѣ, а да ѣ пѣна ѣда.

И сатвори Гѣ нѣта чловеѣа плѣтъ ѣго ѣ землѣ, кости ѣ мрамора, ѣмѣ ѣ брзине ангѣлске.

Съдържание и историко-литературни бѣлѣжки. — Първиятъ божи ангелъ Сатанаилъ намислилъ да стане по-голѣмъ отъ Бога и седналъ на божия прѣстолъ. Ангелъ Михаилъ, който билъ останалъ вѣренъ на Бога, съ единъ ритникъ съборилъ Сатанаила отъ небето, него и неговитѣ ангели, отъ които едни паднали на земята, други подъ земята, трети се спрѣли въ въздуха и станали дяволи, служители на Луцифера. За да запълни тѣхното мѣсто, Богъ сътворилъ Адама и Ева. Той създалъ въ шесть деня всичко по земята, животни, птици и растения, и въ седмия день — недѣля си починалъ. Послѣ поставилъ първитѣ чловеѣци въ рая и имъ порѣчалъ да не ядатъ отъ разумното дърво, за да не съгрѣшатъ. Сатанаилъ посадилъ лоза, прѣсторилъ се на змиѣ съ моминска глава, влѣзълъ въ рая и измамилъ Ева и Адама да ядатъ отъ забранения плодъ. Ева изѣла една ябълка и дала друга на Адама. Адамъ, като се сѣтилъ за божията заповѣдъ, ябълката се спрѣла въ гърлото му.¹⁾ Богъ изпѣдилъ първитѣ чловеѣци отъ рая и прокълналъ змията да не ходи вече на опашката си и да се изпълни съ отрова. Чловеѣкъ е създаденъ: плѣтъта — отъ земя, коститѣ — отъ мряморъ, умътъ — отъ ангелска брзина.

Епизодитѣ, които съставятъ тая легенда, именно паде-нието на Сатанаила, създанието на свѣта и чловеѣка, прѣ-

¹⁾ Оттамъ и названието — „Адамова ябълка“.

грѣшението на Адама и Ева и изпжждането имъ изъ рая, сж разказани по начинъ, който силно напомня народнитѣ приказки. Легендата, изпърво писана, е минала въ народнитѣ уста, разказвала се е и се е промѣнявала, докато най-сетнѣ пакъ е била записана. Тя е сподѣлила участъта на така наричанитѣ нѣкога богомилски басни, които отъ книгитѣ минали у народа, приели формитѣ на приказката, за да бждатъ записани въ ново врѣме като фолклоренъ материалъ.

Но че Босненската легенда има по-старо книжовно потекло, това се вижда отъ нейната схема, която е еднаква съ плана на извѣстнитѣ апокрифни разкази за сътворението въ Палеята и особено въ богомилскитѣ произведения. За нейния книжовенъ произходъ говорятъ имената Сатанаилъ, Луциферъ, както и нѣкои замѣглени подробности, чиито изворъ намираме главно въ богомилскитѣ книги.

Името Сатанаилъ, давано на началника на падналитѣ ангели, който споредъ други извори е билъ пръвъ божи ангелъ, тукъ вече явно ни говори за богомилско съчинение или най-малко за богомилски епизодъ. Сатанаилъ е назованъ и Луциферъ (въ рк. народна форма *Лѣчинѣтар*), вѣроятнo подъ влияние на латинската ономастика (*Lucifer*) въ Босненската областъ. — Епизодътъ за падналитѣ Сатанаилови ангели, които падоше с нѣба, едни под землѣ, а дрѣзи на землѣ, а трети всташе под небомъ на (а)ерѣ, сжщо така добрѣ ни е познатъ по богомилскитѣ произведения, както напр., въ книгата Енохъ, въ Прѣнието на Христа съ дявола, въ Тивериадското море и пр. Срв. за това по-горѣ, стр. 176, 252, 291. — Богомилски мотивъ намираме и въ епизода за създаването на първитѣ челоуѣци, които трѣбва да замѣстятъ изпжденитѣ отъ небето ангели, послѣдватели на Сатанаила: Гѣ Бѣ како би мислиш ѿ градъ када вонскѣ изгѣбиш, тако и Гѣ мислаше, како би шпета напѣнио шни корѣ ангѣла, да бѣде пѣно. И самисли и сатвори члѣка . . . — Участието на Сатанаила при саденето на рая и посаждането отъ него на лозата (и Сатанаилъ има злобѣ на ѿдама и на Бѣгѣ и васади лозѣ и похотѣ дригну да приласти ѿдама) е сжщо така добрѣ извѣстенъ богомилски мотивъ. Срв. стр. 70, 196, 207, 260, 261. Разумното дърво въ рая, споредъ нѣкои богомилски легенди, е била лозата, чийто плодъ обърнатъ на вино е могълъ да докара най-голѣми съблазни и прѣгрѣшения. Затова богомилитѣ сж били виновъз-

държатели. — Митътъ за прѣгрѣшението на първитѣ чловѣци е прѣдаденъ въ Тайната книга на богомилитѣ доста натуралистично — като съвокупление на Сатанаила съ Ева или на Адама съ Ева. За да съблазни Ева, сатаната въ тая книга се явява като красивъ юноша (*sicut pulchrem adolescentem*), а въ Босненската легенда — като красна дѣвица. Срв. стр. 70. — Най-сетнѣ, епизодътъ за частитѣ отъ които билъ направенъ Адамъ, ако и не строго богомилски, но широко застъпенъ въ богомилскитѣ произведения (срв. стр. 260, 291, 309, 323), не е забравенъ и въ Босненската легенда.

Всичко това показва, че тая легенда е богомилска басня както по общата си схема, така и по повечето отъ своитѣ епизоди. Тя или най-малко нейнитѣ елементи сж минали изъ България въ Босна, дѣто отрано богомилството бѣ намѣрило свое второ отечество и дѣто най-сетнѣ то стана дори и държавна религия. Къмъ краткитѣ вѣсти за разпространението на богомилството въ областитѣ на Босна, които дадохме на стр. 40, ще добавимъ и слѣднитѣ. Вече къмъ края на XII в. богомилството въ Босна се било добрѣ загнѣздило, защото освѣнъ 10,000 души отъ народа, къмъ дуалистичната черква тамъ се числѣли и мѣстниятъ управитель, банъ Кулинъ и неговитѣ домашни, жена и сестра. Въ документитѣ отъ това врѣме босненскитѣ богомили сж наречени патарени, манихеи, еретици, **кръстници**¹⁾ **блѣвѣни**, а по-късно и богомили, както се зовѣха тѣ въ България, Тракия и Македония. Прѣзъ XV в. нѣкои паметници ги зоватъ богомили. Жителитѣ на босненското градче Сребърница, въ долината на срѣдня Дрина, дигнали възстание срѣщу сръбския деспотъ Стефана. По тоя случай, въ единъ отъ прѣписитѣ на животописа на Стефана, се казва за сребърничани: **си же кси кси богомилскы сѣтъ**.²⁾ Съ други думи, въ Босна е била приготвена най-благоприятна срѣда, която да приеме и шири богомилството и неговитѣ книги, особено прѣзъ послѣднитѣ нѣколко столѣтия на срѣднитѣ вѣкове. Съ обнародване на така наречената Босненска легенда, еднаква съ подобнитѣ български, босненската богомилска книжнина се обогатява съ още

¹⁾ Гл. повече у Rački, Rad VII, 128 сл.

²⁾ Григоровичъ, О Сербіи. Казань 1859, стр. 52.

единъ паметникъ. Легендата както видѣхме, е твърдѣ кратка но нейното съдържание говори много за богомилския характеръ на босненското патаренство, както и за книжовнитѣ връзки и единение между българскитѣ и босненски дуалисти. Народноприказната пѣкъ форма на легендата говори ясно за въздѣйствието, което богомилската книжнина упражнила върху народа, срѣдъ когото тя е циркулирала дълго врѣме, за да бждатъ записани отново нѣкои отъ нейнитѣ басни въ сборницитѣ.

Часть втора.

Дуалистични български народни легенди.

Въ богатото съкровище на българската прстонародна словесност сж запазени и редъ легенди, въ които сж се от-разили несъмнѣни дуалистични гледища, идещи главно отъ богомилството. Богомилитѣ разпространяваха своето учение било съ своитѣ книги, било съ живо слово, чрѣзъ своитѣ общедостѣпни басни (легенди), пригодени за разбирането на малокнижното или безкнижно българско население. Пресви-теръ Козма, говорейки за богомилитѣ, казва: „Тѣ смѣтатъ своето учение за свето и баятъ прѣдъ васъ нѣкакви си басни“ (своа си вчиниа чистно творатъ, баяще (ихъ прѣдъ ками) нѣ-каки басни). Въ индекса на лъжовнитѣ книги се поменава за баснитѣ на попъ Йеремия: *ако же ватъ Ерѣмѣа попъ Бол-гарскый . . . вѣже на соблазнъ мнозѣмъ . . . нѣю же написа Иерѣмѣа попъ, неразумнымъ на соблазнъ . . . тоже Иерѣмѣа что си взола.* Попъ Йеремия не е билъ наистина строгъ бо-гомилъ, но, поради силнитѣ апокрифични тенденции въ не-говитѣ произведения, пѣкъ и поради нѣкои богомилски от-гласи въ тѣхъ, е билъ турянъ на равна нога съ богомилитѣ. Навѣрно за богомилски легенди или формули (бабунски рѣчи) става дума и въ Законника на Душана, дѣто се забранява употрѣбата имъ и се прѣдвижда наказание за ония, които ги казватъ. Когато Душанъ разшири прѣдѣлитѣ на срѣбската държава и въ нея влѣзоха македонскитѣ богомили и бабуни, той трѣбваше да се опѣлчи срѣщу тѣхнитѣ обичаи: „Който каже бабунска рѣчь, ако е властелинъ, да плати 100 златици; ако ли не е властелинъ, да плати 12 златици и да се бие съ тояга.“¹⁾ Въ Русия богомилскитѣ легенди сж извѣстни съ

¹⁾ Законик Стефана Душана. Издао Ст. Новаковић. Београд 1895, стр. 67, 197 сл.

прозвището „български басни.“ За съществуването на много суевѣрия, баяния и на лица, които сж ги разпространявали прѣзъ XVII—XVIII в., говорятъ словата на нѣкои български писатели дамаскинари отъ това врѣме. Въ едно такова слово, озаглавено *Радн магисницы и самокни и баснарки и залгани и бродницы и баяни*, четемъ слѣдното оплакване на автора: *И азъ по многѣ земли ходихъ, и не самъ видѣхъ толико многѣ магисницы, како оу тѣхъ наша земля българска, и самокны и бродницы.* .¹⁾

Тукъ ние ще се спремъ само на ония български легенди, въ които личатъ най-осезателни дуалистични възгледи и за чийто произходъ (славянски, миграционенъ или богомилски) въ науката още не е казана послѣдната дума. Тѣ съставятъ една група и засѣгатъ създаването на свѣта, сътрудничеството между Бога и дявола, борбата за надмощие между тѣхъ и крайната побѣда на Бога. Ние обнародваме тия легенди по слѣдния начинъ. Всѣка отъ тѣхъ е означена съ пореденъ номеръ, съ който ще си служимъ по-късно при посочване на особенитѣ елементи въ легендата. Заглавията сж дадени отъ насъ, споредъ основния мотивъ на разказа. Отстрани, въ десно, е посочено мѣстото, отдѣто е била записана легендата, слѣдъ което слѣдва, въ скоби, кжсо съдържание на легендата и посочване на списанието, дѣто тя е била обнародвана. Легендитѣ, които сж били записани на източно нарѣчие, близко до книжовния езикъ, оставяме ги изобщо непожтнати. Легендитѣ отъ западното нарѣчие доближихме до книжовния езикъ, като се старахме обаче да не измѣнимъ въ нищо смисъла на изреченията и на отдѣлнитѣ думи. Това изравнение ни се налагаше не само отъ характера на нашето изслѣждане, което не гони езикословни цѣли, но главно и поради различнитѣ фонетични системи, съ които сж били записвани и обнародвани легендитѣ. Строго взето, току-речи всички тия материали сж записани не вѣщо въ фонетично отношение и малко могатъ да послужатъ на диалектолога.

Слѣдъ като дадемъ текста на легендитѣ, всичко 16 на брой, ще разгледаме тѣхния съставъ и характеръ и ще се опитае да установимъ потеклото имъ.

¹⁾ Срв. у *В. Качановскій*, Памятники болгарскаго народнаго творчества. Спб. 1882, стр. 32—33. — *В. Н. Мочульскій*, Слова и поученія, направлєнныя противъ языческихъ вѣрованій и обрядовъ. Къ бытовой исторіи Болгаръ. Одесса 1903, стр. 39.

№ 1.

**Богъ и дяволътъ създаватъ другарски свѣта,
послѣ враждуватъ помежду си.***Отъ с. Дюлмени (Бесарабия).*

(Изпърво имало само Господъ и дяволъ, които били другари. Господъ направилъ земята отъ прѣстъ, която дяволътъ извадилъ отъ морското дѣно. Дяволътъ се опиталъ да бутне Господа въ водата, та да остане самъ владѣтель на земята, но не успѣлъ. Господъ доправилъ земята пакъ съ помощта на дявола, съ когото си и подѣлилъ челоуѣцитѣ: живитѣ на Господа, умрѣлитѣ на дявола. Съ врѣме, Господъ видѣлъ, че е излъганъ, защото броятъ на умрѣлитѣ сѣ се увеличавалъ, и рекълъ да развали договора съ дявола. Чрѣзъ свои довѣрени хора, Господъ узналъ отъ дявола какъ да развали договора и да прѣвземе царството на дявола: Господъ трѣбвало да роди своя синъ, който да слѣзе въ ада и да избави мрѣвитѣ челоуѣци. Другарството между Бога и дявола траяло 800,000 години. — Записано отъ българския колонистъ Деня, обнародвано въ сп. Общи трудъ, 1868 г., т. III, 73—78).

Изпървѣ енъ земя и хора нѣмало. Навсѣкждѣ било вода. Имало само Господъ и дяволъ, които живѣели тогава наедно.

Единъ пѣтъ Господъ рекълъ дяволу: „Хайде да направимъ земя и хора“. — „Да направимъ, отговорилъ дяволътъ, ами отдѣ да вземемъ прѣстъ?“ — „Подъ водата има прѣстъ, рекълъ Господъ. Влѣзъ, та извади малко“. — „Добрѣ“, отговорилъ дяволътъ. — „Прѣди да се пуснешъ, ама, казалъ Господъ дяволу, кажи: съ божия сила и съ моя! Тогава ти ще стигнешъ дѣно и ще намѣришъ прѣстъ“. Дяволътъ се пусналъ, но не рекълъ първо: съ божия сила. За това не стигналъ дѣно. На втория пѣтъ пакъ тѣй направилъ и пакъ дѣно не стигналъ. На третия пѣтъ вече казалъ: съ божия сила и съ моя. И тогава стигналъ дѣно и съ ноктитѣ си закачилъ малко прѣстъ. Нея прѣстъ Господъ я турналъ на водата, и станало малко земя.

Дяволътъ, като видѣлъ това, намислилъ хитрость такава. Поканилъ Господа да спятъ, та като заспи Господъ, да го бутне въ водата, че да остане самъ той и да се прослави, какво че ужъ той е направилъ земята. Господъ знаелъ това, но легналъ и се прѣсторилъ, че спи. Тогава дяволътъ става, взима Господа за рѣцѣ и трѣгва кждѣ водата, за да го хвърли: той върви кждѣ водата, а земята расте. Като не стигналъ водата, обърналъ се къмъ другата страна, но пакъ до водата не стигналъ. Тогава се обърналъ и на третя страна, и като

не стигналъ пакъ водата, турналъ Господа на земята, па легналъ и той. Като поспалъ малко, хрумнало му, че останала още и четвърта страна; взима Господа и го понесълъ кждѣ водата, но сѣ пакъ не стигналъ до нея. Тогава дяволътъ събужда Господа: „Стани, Господи, да благословимъ земята; вижъ, колко тя порасте, додѣ ние спяхме!“ — „Когато ти ме носи на вси четири страни, за да ме хвърлишъ въ водата, и направи кръстъ съ мене, азъ благословихъ земята“, казалъ Господъ. Дяволътъ се разсърдилъ за това, оставилъ Господа и побѣгналъ отъ него.

Като останалъ Господъ самичкъ и като пораснала земята тъй много, щото слънце не можало да я покрие, той сътворилъ въ духъ ангели и проводилъ ангела воинъ, за да повика дявола, да го попита, какво да стори, за да прѣстане земята да расте. Въ това врѣме дяволътъ сътворилъ козата и, като идѣлъ при Господа, осѣдлалъ пърча, комуто направилъ юзда отъ прасъ: оттогава досега козитѣ иматъ бради. Ангелитѣ, като видѣли дявола да язди на пърча, присмѣли му се, а той се разсърдилъ и се върналъ назадъ. Господъ този часъ сътворилъ пчела и казалъ ѝ: „Иди скоро, та кацни дяволу на рамо и слушай какво ще приказва, че дойди да ми обадишъ“. Пчелата отишла, кацнала дяволу на рамо, а той приказвалъ: „Ехъ, глупавъ Господъ! Не знае да вземе единъ прѣтъ, па да кръстоса на все четири страни и да каже: стига толкова земя!, ами се чуди какво да прави“. Пчелата, като чула това, избръмчала и хвъркнала отъ рамото му. Дяволътъ се обърналъ, та я видѣлъ и рекълъ: „Да ти яде . . онзи, който те изпратилъ“. Като дошла при Господа, пчелата му обадила, че дяволътъ приказвалъ: „Ехъ, глупавъ Господъ! Не знаелъ да вземе единъ прѣтъ, та да кръстоса земята на вси четири страни и да каже: стига толкова земя!, ами се чуди какво да прави. А заради мене, рекла пчелата, каза: да ти яде онзи, който те проводи“. Господъ направилъ това, и земята прѣстанала да расте. На пчелата казалъ: „Отъ твоитѣ да нѣма отсега нататѣкъ по-сладки!“

Слѣдъ това Господъ направилъ отъ калъ човѣкъ, отъ когото се размножили по земята много хора. А, като захванали да умиратъ, Господъ повикалъ дявола и го поканилъ да живѣятъ наедно. Дяволътъ се съгласилъ подъ такъвъ сговоръ: живитѣ хора да бждатъ на Господа, а умрѣлитѣ не-

гови. Господь се съгласилъ на това, а за да не умиратъ скоро, направилъ да живѣятъ по 200 и по 300 години. Слѣдъ много врѣме, като видѣлъ Господь, че умрѣлитѣ станали повече отъ живитѣ, и дяволътъ има по-много хора отъ него, той поискалъ да развали съ него сговора, а не знаелъ какъ. Заради това питалъ нѣкои отъ сзонтѣ хора, като Аврама, Мойсея и Юзупа, питалъ и ангелитѣ, но никой не можалъ да му обади какъ да развали тоя сговоръ. Взели да изпитватъ за това дявола, и веднажъ единъ отъ господовитѣ хора го попиталъ: „Дѣкато сте направили сговоръ съ Господа, живитѣ хора да сж неговии, а умрѣлитѣ твои, може ли Господь да развали тоя сговоръ?“ — „Самъ Господь не може, отговорилъ дяволътъ, а неговиятъ синъ може, ако самъ направи да му се роди синъ отъ духа му, а не както се раждатъ и другитѣ хора“.

Като обадилъ това на Господа, той взелъ да мисли: „Какъ може, само съ духа мой да ми се роди синъ на земята прѣдъ всичкия свѣтъ!“ Мислѣлъ, мислѣлъ, и не можалъ да намисли. Поради това, той самъ единъ пжтъ попиталъ дявола: „Какъ мога да направя, да ми се роди синъ само отъ духа ми?“ — „Твърдѣ лесно, отговорилъ му дяволътъ; вземи, че направи отъ босилекъ цвѣте една китка, тури я въ пазва, да прѣспишъ съ нея една нощъ, като си намислишъ, че желаешъ да ти се роди синъ отъ духъ бижи, и, щомъ като станешъ, да я проводишъ на благочестива, цѣломждрена Мария, сестра Йорданова, за да я подуши, и тя ще стане непрадна“. Господь направилъ тѣй, както му казалъ дяволътъ, и проводилъ съ ангелъ Гаврила босилевата китка на цѣломждрената Мария, който ѝ казалъ: „Нося ти отъ Бога дарба отъ хубаво цвѣте китка; подуши я, че да видишъ, какво хубаво мирише!“ Тя взела китката и я помирисала. Слѣдъ два-три деня Мария станала лехуса.

Веднажъ трѣгнала Мария съ брата си Йордана да иде на черква и, като приближили до черквата, Йордану му хрумнало, какво ще му се смѣятъ хората, като върви съ сестра си, тѣй като тя още е мома, а е лехуса, и той ѝ казалъ: „Почакай, сестро, тукъ малко; азъ ще се върна до дома и сега ще дойда пакъ“. Отишълъ дома, възседналъ коня си и взелъ си сулица въ ржка, па, като пристигналъ до сестра си Мария,

мушналъ я съ сулицата надъ мамата¹⁾. Тя му уловила съ ржка сулицата, измъкнала я изъ гърдитѣ си и му казала: „Почакай, братко, да ти отрия сулицата, за да не те пробѣдятъ хората, че си ме ти мушналъ“, и съ скута на дрехата си я отрила отъ кръвѣта. Йорданъ забѣгналъ тогава, а отъ раната Марийна, що се откри надъ мамата ѝ отъ сулицата на брата ѝ, роди се Исусъ Христосъ по духъ божи, а Мария си остана пакъ цѣломждрена. Като чулъ Господъ, че се роди Исусъ Христосъ, поржчалъ, подиръ 33 години да го кръстятъ. Йорданъ забѣгналъ въ далечни страни и, подиръ много врѣме, като чулъ отъ хората какво чудо божие станало съ сестра му Мария, завърналъ се дома и молилъ сестра си да го прости. Тя му казала: „Като се признавашъ, че си сгрѣшилъ, отрѣжи си ржката, съ която ме прободеш, тогава ще те простя“. Той си отрѣзалъ ржката, и се посветилъ.

Исусъ Христосъ застѣпилъ мѣстото на Бога и казалъ дяволу: „Азъ ще ти отнема умрѣлитѣ хора, за да станатъ всичкитѣ мои“. — „Какъ ще ги отнемешъ, отговорилъ му дяволътъ, когато азъ имамъ сговоръ съ баща ти, живитѣ да сж негови, а умрѣлитѣ мои“. — „Ти имашъ сговоръ за това съ баща ми, а не съ мене“, казалъ му Исусъ. Дяволътъ нѣмало какво да стори, самъ се излѣгалъ.

И тъй се развалило вече съвѣсъмъ другарството на Бога съ дявола, което другарство траяло помежду имъ 800,000 години, отъ сътворението на свѣта, до рождението Исусъ Христово.

Като му отнелъ Христосъ умрѣлитѣ хора, дяволътъ тогава наговорилъ пъкъ евреитѣ, да не го вѣрватъ въ нищо. Евреитѣ послушали дявола и взели да търсятъ Христа да го убиятъ. Като не могли да го намѣрятъ, защото го не познавали, подканили едного отъ неговитѣ служители — Юда, да имъ го прѣдаде. Юда имъ казалъ: „Дойдете на еди-кое си мѣсто съ мене, дѣто ще бжде и Христосъ; и азъ ще взема да черпя съ вино апостолитѣ заедно съ него, ще се изкашля и обърна къмъ васъ: вие ще познаете, че това е Христосъ, пуснете се, че го уловете. Юда прѣдалъ Христа, но знаелъ, какво той ще възкрѣсне; затова отишълъ та се обѣсилъ, че като дойде Христосъ да избави изъ ада мртвитѣ, съ

¹⁾ зърно на гърдата.

тѣхъ заедно и него да избави. Но додѣ Юда се обѣсилъ и отишълъ въ пѣклото, Христосъ възкрѣсналъ и избавилъ умрѣлитѣ изъ ада, а Юда не достигналъ, и тѣй той си останалъ въ пѣклото.

№ 2.

Богъ и дяволътъ сътрудничатъ при направата на земята.

Отъ с. Халово (Видинско).

(Нѣкога безкрайно море покривало земята. Богъ и дяволътъ другарували. Дяволътъ слѣзълъ на дѣното на морето да извади прѣстъ, на която да седнатъ на сухо. Изнасяйки нагорѣ прѣстѣта, тя се разнесла изъ водата; само подъ ноктитѣ му останало малко, и съ това Богъ направилъ земята, която сѣ расла. Седнали. Дяволътъ рекълъ да бутне Бога въ водата, за да го удави, и да остане самъ царь, но не успѣлъ. Послѣ взелъ да дърпа земята изподъ Бога, но тя сѣ се разтѣгала и тѣй порасла, че небето не можало да я покрие. Таралежътъ научилъ Бога да я посвие, та да се смали. Така станали планинитѣ и долинитѣ. — *И. Д. Ковачевъ*, Народна астрономия и метеорология, Сб. Нар. Ум. Народописъ, XXX (1914 г.), стр. 49).

Било врѣме, когато едно чудесно и безкрайно море покривало земята. Еднажъ дѣдо Господъ и дяволътъ се разхождали по небето и се разговаряли. Като се уморили, пощѣло имъ се да си поседнатъ, но нѣмало дѣ. Тогава дяволътъ казалъ: „Дѣдо Господи, постой ти тука, пѣкъ азъ ще се спусна на дѣното на морето, за да извадя нѣщо твѣрдо, та да поседнемъ. Докато изнелъ парчето земя отъ дѣното на морето, тя се разширила въ водата; но отъ оная, що останала подъ ноктитѣ му, Богъ взелъ да валка, като да прави нѣщо, и то незабѣлѣзано расло. По такъвъ начинъ Богъ сполучилъ да направи сѣдалище за себе си и за дявола, дѣто и седнали. Дяволътъ искалъ да подмами Дѣдо Господа, та, седѣйки, да се удави, а сетнѣ той (дяволътъ) да царува на свѣта; но, като не успѣлъ, той наченалъ да тегли парчето земя, на което седѣлъ Дѣдо Господъ, и толкова много го изтеглилъ, щото небето не могло повече да го покрива. Ето защо повикалъ животнитѣ на свѣтъ, та да обмислятъ какъ да се направи, щото земята да се покрие отъ небето. По свѣтитѣ на таралежа,¹⁾ трѣбвало Дѣдо Господъ да вземе и повдигне

¹⁾ Споредъ легенда отъ с. Вакарелъ, таралежътъ научилъ Бога какъ да се смали земята, като гледалъ себе си: „Не виждашъ ли, рекълъ той на Дѣдо Господа, че азъ, като се събера на кълбо, ставамъ по-малъкъ?“ (*И. Д. Ковачевъ*, Народна астрономия и метеорология, стр. 53).

тукъ-тамъ земята, а пъкъ самъ-тамъ да я стъпче, та така да се образуватъ долини и планини и да се скъси, за да може да я покрива небето. Ето тъй се образувала земята и планинитъ съ долинитъ по нея.

№ 3.

Сътрудничество и вражда между Бога и дявола при създаването на свѣта.

Отъ Вакарелъ.

(Богъ и дяволътъ се наговорили да направятъ земята. Дяволътъ донесълъ пѣна отъ морето, а Богъ направилъ отъ нея пита, метналъ я надъ водата и тамъ тя порасла колкото гумно и станала земя. На срѣдата Богъ посадилъ орѣхъ, покачилъ люлка и почналъ да се люлѣе. Като заспалъ Богъ, дяволътъ откачилъ люлката съ Бога и тръгналъ къмъ водата, за да го удави. Но кждѣто и да се насочвалъ дяволътъ, земята сѣ расла подъ него и той не можалъ да стигне до вода. Слѣдъ орѣха Богъ създалъ здравеца, босилека и други трѣви, послѣ човѣка и другитъ животни. Като съхналъ направениятъ отъ калъ човѣкъ, дяволътъ скришомъ го надупчилъ съ шило на 41 мѣсто. Богъ вдѣхналъ душа у човѣка, но тя излизола отъ дупкитъ. Тогава той запушилъ дупкитъ съ трѣви и оставилъ една отворена, за да излѣзе отъ нея душата при смъртта на човѣка. Дяволътъ направилъ отъ калъ вѣлкъ, но не можалъ да му даде душа. Вѣлкътъ оживѣлъ само когато Богъ му рекълъ: „Стани, хвани врага за нога“. Вѣлкътъ скочилъ и откъсналъ частъ отъ единия кракъ на дявола, който оттогава останалъ куцъ. Богъ отредилъ на вѣлка да се храни съ овци, които ще му даватъ овчаритъ по редъ. Но понеже веднажъ вѣлкътъ грабналъ едно хубаво агне, Богъ хвърлилъ ржкавицитъ си подиръ вѣлка, тѣ станали кучета и спогнали вѣлка. При това Богъ ударилъ съ кавала си вѣлка по кръста. Затова вѣлкътъ е силенъ въ врата и слабъ въ кръста. — Обнародвано отъ *Й. Ковачевъ*. Нар. астр. и метеорология, 49—50).

Като се разговаряли единъ пжтъ Богъ и дяволътъ, станало дума какъ може да се направи земята. Дяволътъ не вѣрвалъ на божията сила, но Богъ му рекълъ да отиде тамъ, дѣто се биятъ моретата и да донесе пѣна. Богъ взелъ пѣната, натопилъ я въ вода и направилъ една пита, която като хвърлилъ, станала на земя, и то отначало станала като тепсия голѣма, а сетнѣ като харманъ, въ срѣдата на който посадилъ орѣхъ, вързалъ о него златна люлка и почналъ да се люлѣе. Не щешъ ли, по едно врѣме заспалъ. Дяволътъ дебнешкомъ се промъкналъ, откачилъ люлката заедно съ Бога и намислилъ да го хвърли въ водата и да го удави, та тръгналъ да отиде до края на земята — до водата: ха тукъ, ха тамъ

да намъри края ѝ — нѣма край, защото земята порасла дотолкова, че нѣмала край. По едно врѣме Богъ се събудилъ и, още съненъ, като видѣлъ дявола, рекълъ: „Анастane, що правишъ?“ Дяволътъ се призналъ: „Искахъ да те удавя, та търсѣхъ края на земята“. — „Много има да го диришъ, но нѣма да го намъришъ“, отговорилъ Богъ.

Слѣдъ орѣха, Богъ създакъ здравеца и босилека, а послѣ останалитѣ трѣви. Слѣдъ това вече създакъ човѣка и другитѣ животни. Богъ направилъ човѣка отъ земя и го оставилъ да съхне. Но, скришомъ отъ Бога, дяволътъ се промъкналъ и пробилъ човѣка съ шило на 41 мѣсто. Идва Богъ по едно врѣме, за да вдѣхне душа на човѣка, но, за негово очудване, душата не се задържала. Той се досѣтилъ за причината, та набралъ трѣви и затикналъ 40 дупки, а една останала отворена. Като му вдѣхналъ душа, човѣкътъ се изправилъ и попиталъ: „Боже, защо не запуши и тая дупка?“, на което той му отговорилъ: „Тая дупка е смъртта“. Затова умираме (отъ тая дупка излиза душата). А трѣвитѣ, съ които били затиснати дупкитѣ, станали лѣковити.

За да не падне по-долу, дяволътъ направилъ отъ земя вълкъ, но, колкото и да се мжчилъ, не можалъ да ѝ му даде душа. По това врѣме Богъ му отишълъ на гости, а дяволътъ, като искалъ да се похвали, че и той може нѣщо да направи, рекълъ на вълка: „Стани, хвани Бога за нога!“ Но вълкътъ не мръдналъ. Богъ го погледналъ, па рекълъ: „Стани, хвани врага за нога!“ Вълкътъ скочилъ и отялъ отъ единия кракъ на дявола: затова дяволътъ куца.

Не се минало много врѣме, вълкътъ огладнѣлъ и запиталъ Бога: „Какъ ще се храня?“, а той му отговорилъ, че овчаритѣ по редъ ще го хранятъ; и, наистина, тъй се хранѣлъ вълкътъ дълго врѣме. Веднажъ Богъ отишълъ да пасе едни овци, защото билъ изпратилъ овчаря да му донесе вода. По едно врѣме гледа — вълкътъ иде. „Овчарко, коя овца ще ми дадешъ да изямъ?“ попиталъ вълкътъ. Богъ му посочилъ едно дрисливо шиле, обаче на вълка то не се харесало, а поискалъ да изѣде онуй годиначе агне, което бѣ излѣзло най-напрѣдъ прѣдъ овцитѣ. Богъ се съгласилъ, взелъ та раздразнилъ овцитѣ, но, не щешъ ли, най-напрѣдъ излѣзло сжщото дрисливо шиле. Обаче вълкътъ се спусналъ да хване, което си ще. Тогава Богъ си извадилъ ржкавицитѣ и ги

хвърлилъ подиръ него, а тѣ се обърнали на кучета и подгонили вълка; отъ друга страна, Богъ извадилъ кавала си и съ него ударилъ вълка прѣзъ кръста. Ето защо вълкътъ е слабъ на това мѣсто, а е силенъ въ гърдитъ и врата. Оттогава за вълка настѣпили тежки врѣмена: когато намѣри, изида по 40 оки месо на единъ пжтъ, а когато не намѣри, тѣрпи по 40 дни, като задоволява стомаха си съ една шумка или пѣкъ съ парче гнило дърво.

№ 4.

Богъ узнава отъ дявола какъ да смали земята.

Отъ Етрополе.

(Богъ направилъ небето и земята, но земята излѣзла по-голѣма, та небето не можало да я покрие. Чрѣзъ пчелата Богъ узналъ отъ дявола какъ да се смали земята. — Обнародвано въ Мсб. IV, 129).

Когато Господъ направилъ небето и земята, земята направилъ по-голѣма, та небето не можало да я покрие. Господъ видѣлъ, че дяволътъ приказва нѣщо съ таралежа, та проводилъ пчелата да ги слуша какво си говорятъ. — „Не знае Господъ, говорилъ дяволътъ на таралежа, да вземе единъ пржтъ, та да шиба земята, да шиба, да станатъ долини върхове, долини върхове; тогава земята ще стане по-малка, и небето ще може да я покрие“. Пчелата, като чула това, отишла та обадила на Господа. Тогава Господъ направилъ долините и върховете на земята, та небето я покрило, и тогава благословилъ пчелата: плюнката ѝ да служи за свѣтило на кръщаване и вѣнчаване, а кошара ѝ — за молитва.¹⁾

№ 5.

**Дяволътъ надупчва тѣлото на създадения
отъ Бога человекъ.**

Отъ Търновско.

(Богъ направилъ отъ калъ човѣшко тѣло и го оставилъ да прѣношува, за да му вдѣхне на утрето душа. Съ една тояга дяволътъ надупчилъ тѣлото. Богъ набралъ трѣви, затѣкналъ съ тѣхъ дупкитѣ и духналъ душа въ тѣлото, та го оживилъ. Оттогава останали лѣковититѣ билки. — Обнародвано отъ Ц. Гинчевъ въ Псп. III, Срѣдецъ 1882. г., 173).

¹⁾ Плюнката ѝ е восъкътъ на пчелата, отъ който се правятъ свѣщи за при кръщаване и вѣнчаване. Медътъ, който се намира въ кошара ѝ, служи за молитва. То е подсѣщане за обичая, правенъ на деня на Св. Харалампия, когато носятъ по малко медъ въ черква, за да го освети свещеникътъ. Съ тоя светенъ медъ цѣрятъ отъ отокъ.

Едно врѣме, когато направилъ Дѣдо Господь човѣшкото тѣло отъ каль, оставилъ го да прѣношува, и на сутринята щѣлъ да му духне душа. Прѣзъ нощта дошълъ дяволътъ и, съ една тояга, надупчилъ всичкото тѣло на рѣшето. На сутринята дошълъ Дѣдо Господь и, като видѣлъ човѣшкото тѣло сѣ дупки, рекълъ: „Хж, това е направилъ дяволътъ, за да ме кара да правя друго тѣло! Ето пѣкъ азъ що ще направя“, и взелъ да бере трѣва наоколо, кжсалъ трѣва — ту отъ тая, ту отъ оная — и тулѣлъ дупкитѣ; кжсалъ и тулѣлъ, додѣто най-послѣ изтулилъ всичкитѣ, и взелъ та ги замазалъ и загладилъ. Подиръ това духналъ въ човѣка душа, човѣкътъ оживѣлъ, и Дѣдо Господь му казалъ: „Като те заболи нѣгдѣ тѣлото, да берешъ отъ тия трѣви и да се цѣришъ съ тѣхъ, отъ тѣхъ да пиешъ, съ тѣхъ да се поливашъ, съ тѣхъ да се пушишъ и съ тѣхъ да врѣзвашъ ранитѣ“. Първиятъ човѣкъ познавалъ тия билки; познавали ги и неговитѣ синове, внуци и правнуци, но послѣ, полека-лека, взели да ги забравятъ. Лѣковититѣ билки сж много, но човѣкъ не ги знае; затуй казватъ: „За пара цѣрь има, кой го знае“.

№ 6.

Подѣлба на свѣта между Бога и дявола. Богъ иска да развали договора.

Отъ Панагюрище.

(Господь създава дявола отъ сѣнката си, за да си има другарь. Другаритѣ си подѣлватъ свѣта: Богъ взема небето и животѣ чловѣци, а дяволътъ — земята и мрѣтвитѣ. За утвърждение на подѣлбата, Богъ дава записъ на дявола. Дяволътъ, като стопанинъ на земята, не позволява на Адама и Ева да оратъ; той мжчи всички чловѣци. Богъ тогава намисля да му отнеме властѣта. Съ тая цѣль той праща единъ ангелъ, въ човѣшки видъ, да стане слуга при дявола и да открадне записа. Ангелътъ прѣдлага на дявола да се обложатъ — кой ще може да извади пѣсѣкъ отъ дъното на езерото. Дяволътъ се съблича, гмурва се въ водата, а ангелътъ взема отъ дрехитѣ му записа и отлѣтява при Бога. Дяволътъ го застига при небето, сграбчва го съ ноктитѣ си и му откъсва месо отъ ходилото, ангелътъ обаче влиза при Бога. Господь направя ходилата на всички хора вдлжбнати, за да се не срамува ангелътъ отъ своя обезобразенъ кракъ. — Записалъ *Нешо Бончевъ* въ Панагюрище, обнародвалъ *М. Дриновъ* въ Псп. кн. VIII (1884 г.), стр. 124—126).

Споредъ както приказватъ стари люде, дяволътъ ималъ смалъ-не¹⁾ равна сила съ Бога, защото Богъ се допитвалъ до него за много работи. А отдѣ се е взелъ дяволъ, за

¹⁾ току-речи, едва ли не.

това ето какъ ми сж приказвали. Дѣдо Господъ си се разхождалъ по гори и по поляни, и се радвалъ наистина, но сѣ му било криво, като си нѣмалъ другарецъ да се разговаря съ него и да прѣкарва врѣмето си весело. Веднажъ, като се разхождалъ, мѣрнала му се сѣнката, и той я повикалъ: „Стани, друже!“ И сѣнката се изправила прѣдъ него като човѣкъ: но то не било човѣкъ, ами дяволъ. Оттогава Господъ се сдружилъ съ него и дяволътъ му станалъ приятелъ. На Господа било яко драго отъ приятелството на тоя другаръ, и за това искалъ да награди дявола съ каквото си той поиска.

Дяволътъ поискалъ да си раздѣлятъ свѣта на половина: „Земята да е моя, каже дяволътъ, а небето нека си е твое; па да си раздѣлимъ и човѣцитѣ: ти вземи живитѣ, а мене дай мрѣвитѣ“. — „Нека бжде така, каквото ти рече“, отговорилъ Господъ. — „Харно, рекълъ дяволътъ, но дай ми записъ, та да е уздравена работата“. Записъ билъ написанъ и даденъ на дявола. Кога Дѣдо Адамъ билъ изгоненъ изъ рая, Богъ му далъ земя, та да си я работи свободно. Дяволътъ веднажъ, като се покачилъ на единъ голѣмъ камѣкъ да си огледа околорѣстъ земята, съзрѣлъ Адама и баба Ева, че оратъ. Той се спусналъ къмъ тѣхъ и извикалъ колѣкъ му гласъ: „Какъ смѣете вие да орите тая земя, безъ да питате стопанина?“ — „Та ние съ негова воля оремъ“, рекли тѣ. — „Стопанинъ съмъ азъ! А вие менъ не сте питали; оставете земята мирна, а отсенова¹⁾ никой отъ васъ да не смѣе да я закача!“ Кога се научилъ Богъ за това, то му станало яко мжно, и тогава се попишманилъ, защо е далъ дяволу записъ . . .

Кога хората се размножили, то дяволътъ, заедно съ грѣшнитѣ, мжилъ и праведнитѣ. По тая причина Богъ намислилъ да отнеме на дявола властѣта. Викналъ ангела, приказалъ му какво мисли да прави и послѣ го попиталъ, дали може той да отнеме отъ дявола записката. Ангелътъ помислилъ и послѣ отговорилъ, че може. И така ангелътъ отишълъ у дявола, като човѣкъ, и се удумалъ да му слугува нѣколко годинъ, а тайно си ималъ намѣрение да отнеме записката. Дяволътъ още изпърво полюбилъ ангела, но колко да билъ прѣдъ него откритъ, сѣ си криелъ записа. Веднажъ тѣ се разхождали край едно езеро, и ангелътъ попиталъ: „Можъ ли

¹⁾ отсега.

да ми извадишъ шѣпа пѣсѣкъ отъ дѣното на езерото? Ти си и по-силенъ и по-хитъръ отъ мене, и не можешъ, а азъ мога“. — „Е, ха да видимъ!“ рекълъ дяволътъ. Ангелътъ се съблѣкълъ, отведнажъ се хвърлилъ въ водата и този часъ се показалъ отгорѣ съ пѣсѣкъ въ рѣка. Дяволътъ, за да се покаже, че не е по-доленъ, съблѣкълъ се, нирналъ¹⁾ въ водата, но се досѣтилъ, че записътъ му останалъ въ пазухарника, та може да падне на рѣка на другаря му, за това се върналъ отъ половинъ пѣтъ, погледалъ — нѣма нищо такова. Пакъ нирналъ, и пакъ назадъ, до три пѣти. Най-послѣ, като се увѣрилъ, че другарътъ му нѣма работа съ записа, отишълъ свободно до самото дѣно. Лесно било на дявола да потъне. но да изплува, — мѣчничко малко, защото той е дяволъ, а дяволътъ е тежъкъ: кждѣ може той да се бори въ пѣргавината съ ангела? И додѣ се той бавилъ въ водата, ангелътъ измѣкналъ записа и хвъркналъ на небето. Дяволътъ го погналъ и догонилъ, когато той влизалъ въ небето, сграбчилъ го съ ноктитѣ за крака, отрѣвалъ²⁾ му отъ стѣпалото кѣсъ месо, но сѣ не можалъ да върне ангела, защото той билъ вече при Бога. Дяволътъ се върналъ назадъ, властѣта му пропаднала, и той оттогава станалъ врагъ Богу. Кога ангелътъ пристѣпилъ съ записа прѣдъ Бога, той куцалъ съ лѣвия кракъ и се оплакалъ Богу, че дяволътъ му обезобразилъ ногата. „Нѣма нищо, рекълъ Дѣдо Господъ, азъ ще да направя на всичкитѣ хора така, и тебъ не ще да е срамота“. Отъ онова врѣме е остало да ни сѣ стѣпалата вдлѣбнати.

№ 7.

**Богъ иска да прѣвземе царството на дявола,
който владѣе надъ земята и челоуѣцитѣ.**

Отъ с. Устово (Родопитѣ).

(Дяволътъ царува на земята, на челоуѣцитѣ, и на тѣхнитѣ души, Богъ изпраща св. Петра слуга при дявола, за да узнае какъ ще може да се прѣвземе дяволското царство. Слѣдъ деветгодишно слугуване, св. Петъръ научава тайната: дѣте, родено отъ мома еврейка (Исусъ), ще прѣвземе единъ денъ царството на дявола. Св. Петъръ иска да отиде на небето и да събощи наученото на Бога, но дяволътъ е постоянно съ светеца и не го оставя. Св. Петъръ записва дявола, като го накарва да дири хвърленъ бѣлѣгъ въ морето, а самъ той отлѣтява при Бога. Дяволътъ застигва св. Петра току при

¹⁾ Гмурналъ се.

²⁾ откъсналъ. Отъ рѣкъ, отъ рѣкъ.

небето и го закача съ кука за ходилото на краката. Св. Петъръ отрѣзва ходилата си и се спасява въ рая при Бога. Затова ходилата на хората сж издѣлбани. — Записалъ *Панайотъ Сребревъ*, отъ Станимака, отъ майка си, родена въ Устово, Родопитѣ. Обнародвано въ Родопски Напрѣдъкъ, год. I (1903 г.), кн. V, стр. 180—183).

Едно врѣме дяволътъ билъ царъ на земята и ималъ всичко въ ржката си. Нищо не можало да се отнеме отъ него, и който умиралъ, душата му отивала при дявола. И Господъ биле не знаелъ какъ да отнеме хората и душитѣ имъ, и се чудѣлъ какъ да му събори и прѣвземе царството. Чудѣлъ се, чудѣлъ се, и най-сетнѣ дошло му на акъла да проводи при дявола свети Петра, да слугува у него, та, по край това, да може да откопче нѣщо и да се научи отъ него какъ да може да падне царството му и да го прѣвземе Господъ.

Тръгналъ свети Петъръ на пжтъ, и най-сетнѣ влѣзълъ въ сарая на дявола и му станалъ чиракъ. Цѣли три години слугувалъ свети Петъръ на дявола, но не му държало да попита нито веднажъ дявола какъ да може да се прѣвземе царството му. На третата година свети Петъръ не можалъ вече да изтрае, и единъ день, както се въртѣлъ около дявола, попиталъ го: „Даскале, ще те патамъ нѣщо, да ми кажешъ“. Дяволътъ рекълъ: „Какво е това нѣщо?“ А свети Петъръ: „Може ли нѣкой да ти вземе царството?“ Дяволътъ се много разядосалъ на свети Петра и му се нарукалъ¹⁾: „Та ти ли се намѣри да ме питашъ за тия работи? Три години стана, като слугувашъ при мене, та такава дума не ми си рекълъ, та сега ли да ми кажешъ? Вѣнка скоро, махай се, да те нѣма вече при мене! Ти не ми си вѣренъ слуга, а пкъ азъ толкова те обичахъ“. Свети Петъръ взелъ да му се моли за прошка и рекълъ: „Прости ме, даскале, още еднашъ нѣма да питамъ вече за такива работи“.

Цѣли три години се минали още, а свети Петъръ сѣ слугувалъ у дявола и сѣ си търсѣлъ леснотия да може да познае слабото мѣсто на дявола. На края на шестата година той пакъ повторилъ запитването си при дявола. И тоя пжтъ дяволътъ се разядосалъ на свети Петра и малко останало да му даде пжтя. Съ голѣми молби свети Петъръ останалъ още за три години слуга-чиракъ. Въ тия години свети Петъръ станалъ много драгъ на дявола: ката вечеръ той повиквалъ

¹⁾ навикалъ, нахокалъ, нагълчалъ.

свети Петра при себе си и си хортували за това за онова. На деветата година свети Петъръ както видѣлъ, че за да може сега да изкара нѣщо отъ дявола, запиталъ го единъ день на софрата пакъ за сѣщото — какъ може да му падне царството. Дяволътъ тогава не му се скаралъ за това питане, оти се намѣрилъ на сърдцето слабъ на оня сахатъ и оти цѣли деветъ години свети Петъръ сѣдѣлъ у него, та му (билъ) станалъ вече вѣренъ, и можело да му се каже какъ ще падне единъ день царството му. Тогава дяволътъ рекълъ на свети Петра: „Петре, азъ ще ти кажа това, дѣто ме питашъ, ама никому да не си казалъ това, дѣто сега ще ти прикажа. Моето царство ето какъ ще падне: ще дойде едно врѣме, та една еврейка мома ще роди едно мжшко дѣте. Това дѣте, като порасте и стане на тридесетъ години, ще стане голѣмъ човѣкъ, ще стане царъ на всичкитѣ царе, ще прѣвземе цѣлия свѣтъ; той ще прѣвземе и моето царство“.

Тия думи като чулъ свети Петъръ, оттогава на сетнѣ взелъ да търси лесно врѣме да побѣгне кришно отъ дявола и да иде горѣ при Господа, да разправи какъ ще падне царството на дявола. Ама и дяволътъ, нали е дяволъ, усѣтилъ какво мисли свети Петъръ, та оттогава хичъ се не дѣлилъ отъ него, сѣ заедно яли, заедно пили, заедно ходѣли. Дошло Петровъ-денъ. На тоя день свети Петъръ рекълъ на дявола: „Даскале, ха да идемъ да се окжпемъ на морето“. Отишли на морето, и, като се кжпѣли, на свети Петра му дошло на акъла да побѣгне оттамъ, като измами дявола, та му рекълъ: „Даскале, ха да хвѣрлимъ единъ нишанъ¹⁾ въ морето, да видимъ, кой по-скоро ще го намѣри и искара отъ дъното на морето“. — „Хайде, рекълъ дяволътъ“. Хвѣрлилъ по-напрѣжъ дяволътъ нишана чакъ на срѣдъ морето, а свети Петъръ се помолилъ на Бога, да запре нишана на плитко, та по-лесно и по-скоро да го намѣри. Господъ чулъ молбата му и спрѣлъ нишана на плитко. Щомъ се хвѣрлилъ свети Петъръ въ морето, не се минало много, и ето ти го излѣзълъ отъ морето съ нишана въ ржката. Сега дошло редъ на дявола. Взелъ свети Петъръ нишанъ, захвѣрлилъ го силно срѣдъ морето и се помолилъ на Бога, да позабави дявола въ морето и да заледи морето съ деветъ педи ледъ, та да

¹⁾ знакъ, бѣлѣгъ.

може свети Петъръ да хвъркне на небето и да стигне при Господа. Както се помолилъ свети Петъръ, така и станало. Нишанътъ, като падналъ въ морето, налупала го една риба. Търсилъ, търсилъ по дъното дяволътъ нишана, нийдѣ не се виждалъ; най-сетнѣ набаралъ рибата, дѣто глътнала нишана, взелъ го отъ устата ѝ и потеглилъ нагорѣ да излиза. Като доближилъ до върха на морето, гледа морето заледено деветъ педи, нищо се не чува, нито вижда навънка. Сътиль се той каква е работата, върналъ се назадъ, взелъ отъ дъното единъ водениченъ камъкъ, строшилъ съ него леда и излъзълъ вънка.

Съ излизането си, гледа — свети Петра го нѣма; поглежда нагорѣ и видѣлъ, че свети Петъръ се гледа горѣ въ небето колкото една муха. Свети Петъръ вече приближавалъ до Господа, когато дяволътъ го застигналъ съ канджата¹⁾ си за нозѣтъ въ петитѣ. Свети Петъръ, уплашенъ и потъналъ въ зной, рекълъ на Господа: „Боже, какво да правя сега, дяволътъ ме е закачилъ съ канджата си за петитѣ? Какъ да се отнема?“ А Господъ му рекълъ: „Отрѣжи скоро месото отъ петитѣ си и влизай въ рая“. Свети Петъръ отрѣзалъ месото отъ петитѣ си и се отналъ отъ дявола, влѣзълъ въ рая и разправилъ на Дѣдо Господа какъ ще падне царството на дявола, отъ дѣте на мома еврейка. Оттогава насамъ останало, че петитѣ на хората сж въ срѣдъ издълбани, а понапрѣжъ нѣмало вдлжбнато на петитѣ.

№ 8.

Господъ узнава отъ дявола, чрѣзъ св. Ивана, какъ да прѣвземе царството на дявола.

Отъ с. Горно-Неволяни (Леринско).

(Свети Иванъ ходилъ 300 г. съ дяволитѣ, за да долови отъ тѣхъ какъ да се прѣвземе царството имъ отъ Господа. Господъ давалъ душа на челоуѣцитѣ, но тѣ отивали въ царството на дявола. Св. Иванъ узналъ тайната отъ единъ дяволъ, когато дяволитѣ се кжпѣли въ морето: трѣбвало Господъ да се прѣроди, за да си повърне челоуѣцитѣ. Когато дяволитѣ били въ морето, и св. Иванъ влѣзълъ въ водата и намѣрилъ тамъ цѣтте. Дяволитѣ, дордѣто разбиятъ ледоветѣ на замръзналото по чудо море, св. Иванъ избѣгалъ при Господа, обадилъ му тайната и му занесълъ цѣтетто. Ангелъ Господенъ подалъ цѣтетто на дѣва Мария да го помирише, да зачене и да роди Христа. Народътъ, като се научилъ отъ дяволитѣ, че ще се роди новъ

¹⁾ кука.

царь, избилъ труднитѣ жени и новороденитѣ дѣца, но Христа не могли да откриятъ. Мария съ дѣтето и съ Йосифа избѣгали по-късно въ Египетъ. Така се прѣродилъ Господь. Св. Иванъ му станалъ кръстникъ. — Легендата е била записана отъ проф. Андре Мазонъ. Ще да липсва нѣщо отъ началото ѝ. Обнародвана отъ записвача *A. Mazon*, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*. Paris 1923, стр. 70—74).

Свети Иванъ ходилъ 300 години съ дяволитѣ, за да узнае отъ тѣхъ, дали ще може Господь да прѣвземе това, що е тѣхно¹⁾. Господь дава души (на челоуѣцитѣ), а тѣ (дяволитѣ) ги взематъ. Иванъ ходилъ 300 години съ тѣхъ, съ дяволитѣ: що правѣли тѣ, и той правѣлъ. Тѣ имали по шестъ крила и голѣма сила. На тристата година се кжпѣли въ морето. Тѣ се кжпѣли на срѣдъ морето и отъ него вадѣли — кой пари, кой безцѣнни камъни, а Иванъ стоялъ на края. Всички били долу; само единъ отъ тѣхъ излѣзълъ и рекълъ на Ивана: „Що стоишъ тука? Що мислишъ? Хайде и ти да се изкжпешъ.“ Иванъ му казалъ: „Да ли може Господь да ни го вземе туй, що е наше?“ Щомъ му рекълъ така, той му отговорилъ: „Докато не се прѣроди Господь, не може да ни го вземе“. И ето, Иванъ влѣзълъ въ морето и намѣрилъ цвѣте. Дяволитѣ го видѣли; тѣ били тогава всички долу. Той дигналъ цвѣтето нагорѣ. Ходилъ, ходилъ, ходилъ, (па рекълъ): „Господи, направи нѣкое чудо, та азъ да си дойда пакъ!“ — „Откжсни единъ пердухъ (перо) отъ крилото и го пусни надолу!“ Той пусналъ перото, и тѣ се върнали по перото, долу. Така той излѣзълъ. Като отишълъ Иванъ при Господа, Господь го запиталъ: „Що научи?“ Иванъ му рекълъ: „Дяволитѣ казватъ: докато не се прѣроди Господь, не може да ни прѣвземе нашето“.

Господь избралъ тогава дъщерята на Якима и Ана. Единъ ангелъ отишълъ да ги намѣри въ планината, и като видѣлъ Ана, рекълъ ѝ: „Върни се у дома, Господь ще ви даде чедо“. Той намѣрилъ и мжжа ѝ Якима и му казалъ: „Върни се, Господь ще ви даде чедо“. Тогава се събрали пакъ и двамата въ кжщи. Сетнѣ ангелътъ пакъ отишълъ при тѣхъ и имъ казалъ: „Проводете дъщеря си да учи при учи-

¹⁾ Ние обърнахме тая фраза и я прѣдаваме като да е казана отъ разказвача на легендата, а не отъ дявола, както е записана у Мазона: „Трѣста години ѓди свѣти Юван лаф да научи, да ли мѡжда да ни го зѣми Гѡспо тѡа, шчо ѣмаме ние“. Тая оправка се съгласява съ останалия текстъ на легендата, пѣкъ и съ другитѣ варианти, които сж по-ясни и по-пълни.

тель седъмъ години“. Дъщеря имъ се учила седъмъ години. Тя била сиромашка, но богатитѣ ѝ давали пари, и тя научила повече отъ другитѣ. На Благовѣщение ангелътъ стишълъ при нея съ цвѣтето и ѝ рекълъ: „Помириши това цвѣте! помириши го ей така!“ Тя виждала ангела, а другитѣ дѣвойки, що били тамъ, не го виждали. Тя му рекла: „Способна ли съмъ да го помириша?“ — „Помириши туй цвѣте!“ пакъ ѝ казалъ ангелътъ. — „Какъ да мога да помериша, рече, човѣкъ безъ тѣло? Направи нѣкое чудо!“ Тогава той отрѣзалъ съ ржката си дървото, което било въ училището, и тя склонила, помирисала цвѣтето, помирисала го и трепнала. — „Ти ще станешъ голѣма, ѝ рекълъ ангелътъ, и ще родишъ дѣте, което ще нарекатъ Ристо“. Слѣдъ това ангелътъ си отишълъ.

Ангелътъ си отишълъ при Господа, а дяволитѣ почнали да говорятъ на народа: „Царъ ще се роди. Една звѣзда отгорѣ казва на царъ Давида: другъ царъ ще ви се роди“. — „Какъ може да се роди другъ царъ? Сега всички сме една вѣра. Нѣма да оставимъ другъ царъ! Разпаряйте всѣка жена отъ народа, която е трудна, та да не се роди други царъ! Дѣто има трудна жена, да се разпаря!“ Имало единъ камѣнь, що били направили дяволитѣ и прѣзъ който прѣминавали всички трудни жени, и ги притискалъ. Когато влѣзла тамъ и Мария, камѣкътъ се отворилъ и тя прѣминала. — „Ти утрѣ пакъ да дойдешъ“, рекли ѝ тѣ. Всичкиятъ народъ се събралъ тамъ, защото се говори, че тя (Мария) утрѣ пакъ ще прѣмине. Но дѣвойката рекла на Йосифа — единъ човѣкъ, що вървѣлъ съ нея: „Хайде да идемъ на камѣнитѣ, да спимъ малко тамъ; сърдце ме боли“. Отишли на камѣнитѣ, въ пещерята, да спятъ. Тамъ около тѣхъ имало овчари, легнали съ овцитѣ си. Овчаритѣ погледнали. Чудо! надъ камѣнитѣ били слѣзнали всичкитѣ ангели; тѣ идѣли отъ при Господа, идѣли и възлизали. Чудо! Чудѣли се овчаритѣ. Единъ отъ овчаритѣ, който билъ по-близо до тѣхъ, отишълъ да види. Слѣдъ него отишълъ и единъ овенъ и едно куче. Като погледналъ вжтрѣ, видѣлъ: една жена, единъ мжжъ и едно голо дѣте, току родено. Майката попитала: „Нѣма ли малко дърва, да запалимъ малко огънь?“ Овчарьтъ взелъ кавала, съсѣкълъ го и запалилъ малко огънче, за да огрѣе дѣтето. Овчарьтъ застаналъ, благословенъ отъ Господа и благодаренъ. Послѣ

той си отишълъ при овцитѣ. Другитѣ овчари го запитали: „Какво имаше тамъ?“ — „Една сиромашка жена, рекълъ, родила си мъжко дѣте“.

Тогава звѣздата казала на народа, който чакалъ долу: „Царьтъ се роди!“ Това я научили дяволитѣ. Тѣ рекоха: „Роди се. Хайде сега, дѣто има жена съ новородено на ржцѣ, да го заколете!“ Тогава били изклани 30,000 дѣца, но не го мамѣрили. Нѣмало. — „Тичайте съ коне, търсете всички, за да наидете!“ Пакъ, го нѣмало. — „Дѣтето порасна, казала по-сетнѣ звѣздата на царь Давида. То е вече на три години“. Тогава изсѣкли дѣцата на три години и пакъ не го намѣрили: можъ ли намѣри тѣй лесно Господа? А онѣзи, майката съ сина си и съ мъжа си, побѣгнали оттамо и трѣгнали по цѣлата земя. Ангелътъ имъ казалъ да отидатъ въ Египетъ. Тѣ отишли въ Египетъ. Тамъ порасло дѣтето и станало голѣмо, станало Ристосъ.

Така се прѣродилъ Господъ. Иванъ станалъ кръстникъ на Ристоса, той кръстилъ Ристоса.

№ 9.

Дяволътъ създава вълка.

Отъ Велесъ.

(Господъ и дяволътъ били братя. Когато Господъ създалъ звѣроветѣ, дяволътъ създалъ вълка. Щомъ оживѣлъ, вълкътъ се спусналъ да изѣде своя създателъ, който се спасилъ, като се нурналъ въ морето. — Обнародвано въ Мсб. XII, 132).

Когато Господъ създалъ дивитѣ животни, дяволътъ пкъ създалъ вълка. Тѣ съ Господа сж братя. Взема дяволътъ калъ и направя вълка, но не може да му даде душа. Духа му въ устата, въ ушитѣ, въ носа, но той не може да се съживи. Послѣ казва на Господа, че билъ направилъ вълка, само че още душа нѣмалъ, та да му каже какъ да му я даде. Господъ му казва: „До три пѣти да му речешъ на ухото: стани, изѣжъ ме!, и той ще се съживи“. Добрѣ, но дяволътъ, като дяволъ, не му казва: изѣжъ ме!, ами: стани, изѣжъ Бога!, па отива при Бога да му каже, че вълкътъ не се съживява. — „Ти му речи, както що ти казахъ, и той ще се съживи“, му рекълъ Господъ и си отишълъ.

Тогава дяволътъ примѣква вълка до морето, а той влиза въ морето до гуша и пошѣпва на ухото на вълка: „Стани,

изѣжъ ме!“ Тѣкмо що рекълъ трети пѣтъ, и вѣлкѣтъ оживѣлъ, рипналъ, и дяволѣтъ му се изскубналъ, потѣналъ въ морето и така се спасилъ. Вѣлкѣтъ щѣше да направѣ дявола на кжсове, само да му се бѣше падналъ на рѣцѣ.

№ 10.

Дяволѣтъ създава вѣлка и си подѣля съ Бога челоуѣцитѣ.

Отъ Велесъ.

(Изпърво нѣмало нищо, а само Богъ и 12 ангели. Богъ, като създаде небето, земята и водата, направилъ и човѣка съ прѣстъ, взета отъ 4-тъ крайща на свѣта. Единъ непокоренъ ангелъ наислилъ и той да направи свѣтъ. Създадениятъ отъ дявола челоуѣкъ станалъ вѣлкъ и откъсналъ единия кракъ на създателя си. Богъ и дяволѣтъ си подѣлили свѣта: живитѣ челоуѣци на Бога, умрѣлитѣ — на дявола. Подѣлбата била потвърдена съ записъ на плоча. Богъ се измамилъ, защото броятъ на мрѣвитѣ сѣ расѣлъ. Богъ прѣродилъ Христа и го проводилъ да развали записа, който билъ въ водата (Йорданъ), дѣто Христосъ се кръстилъ. — Обнародвано въ Мсб. XII, 164—165).

Изпърво нѣмаше ни небе, ни земя, ни вода, ни нѣщо друго; Господъ послѣ създаде земята. Господъ тогава се кръпѣше на крилѣтъ на деветъ ангели, а отъ странитѣ му стоеха трима ангели, за да му служатъ. Проваждаше единъ на една страна: „Иди тукъ!“, и той отиваше, па проваждаше другия: „Иди тамъ!“, и той отиваше; за всѣко нѣщо, което му дотрѣбваше, сѣ тѣхъ проваждаше. Господъ рече, съ словото си, да бже земя, и земята стана; небето — сѣщо така; хайде водата — и тя така. Сетѣхъ проводи четирима ангели на четири страни, да донесатъ земя (прѣстъ), която да насѣе, та навсѣкждѣ да се изпълни съ челоуѣци: едного проводи на югъ, другиго проводи на изтокъ, трети на западъ, четвърти на сѣверъ — на четиритѣ крайща на земята. Единъ отъ ангелитѣ взе да се голѣмѣе прѣдъ Господа и рече: „Нека идатъ онѣзи, та за менъ е лесно! Лесно бива то! Азъ когато поискамъ, завчасъ ще отида, и, докато онѣзи още не сж стигнали, азъ ще се върна“. — „Е, добрѣ, нали казвашъ, върви послѣ!“ отговори му Господъ. Тръгна да върви, ха да прѣкрачи, не може и да мрѣдне. — „Е, кой бѣше, дѣто ти бѣ далъ силата?“ рече му Господъ и го отстрани отъ служба. Тогава ангелѣтъ се обърна на дяволъ.

Почна Господъ да прави свѣта. Дяволѣтъ, за да се похвали каза: „Господи, ще направя и азъ!“ — „Направи и

два, стига да можеш!“ отвърна му Господъ. Направи и дяволътъ човѣкъ; рече душа да му даде — не може. Бре му струва, бре му прави, духа му, пуха му; взе, тросна го на земята и го остави — направи вълка. — „Господи, каза дяволътъ, дай му душа!“ — „Блѣсни му единъ ритникъ, рече му Господъ, и ще стане, нали е вълкъ!“ Измами се дяволътъ, даде единъ ритникъ на вълка по устата, и вълкътъ, звѣръ, заби жбитъ си въ крака на дявола и го откъсна, та дяволътъ остана куцъ, съ единъ кракъ — тъй е той и до днеска. Дяволитъ за това сж куци — вълкътъ ги осакати.

Послѣ се договориha дяволътъ и Господъ да си подѣлятъ свѣта. Господъ прибра за себе си живитъ, а дяволътъ му рече: „Дай ми и менъ!“ — „Е, на тебъ нека сж пѣкъ мрътвитъ“, рече му Господъ. Дяволътъ взе отъ Господа записъ, написанъ на плоча. Умре ли човѣкъ, хайде въ пѣкъла, умре ли другъ — пакъ тамъ: кривъ, правъ, грѣшенъ, негрѣшенъ, блѣскай въ пѣкъла, сѣ вжтрѣ отива, щомъ душата се отдѣли.

Най-сетнѣ Господъ видѣ грѣшката: „Не бива тъй!“ рече си и прѣроди Христа. Христосъ взе плочата, постави я въ водата, стъпи на нея съ нозѣтъ си и се кръсти на нея. Тогава вече, каквото бѣше уговорено въ записа съ Господа, се развали. Сега дѣто умиратъ, всички сж въ рая, а на Второ пришествие ще се види — кой за кждѣ е.

№ 11.

Вълкътъ изѣжда единия кракъ на своя създателъ — дявола.

Отъ Охридъ.

(При създаване на свѣта отъ Бога, и дяволътъ създалъ една тварь. Щомъ оживѣлъ, вълкътъ се спусналъ да изѣде своя създателъ, който се спасилъ, съ единъ откъснатъ кракъ, като се хвърлилъ въ близката рѣка. Оттамъ епитетитъ на дявола: еднокракиятъ, куциятъ, подводниятъ, водниятъ — Обнародвано отъ К. А. Шапкароеъ, Сборникъ отъ народни старини. Пловдивъ 1885, стр. 9—10).

Когато Богъ създавалъ свѣта и човѣка, дяволътъ му се похвалилъ, че и той можелъ да направи човѣкъ. По божие искане, дяволътъ създалъ едно създание, но то не било човѣкъ, а вълкъ. Създалъ го, но безъ душа, защото не можалъ да му я даде. Па като се чудѣлъ какъ да го оживи, попиталъ Господа: „Ами сега какъ да му дамъ душа?“ Господъ му рекълъ: „Това е лесна работа, стига да му речешъ:

стани, изѣжъ ме! и на часътъ той ще оживѣе“. Дяволътъ, по божие казване, рекълъ на бездушния вълкъ: „Стани, изѣжъ ме!“ Вълкътъ на часътъ станалъ съ душа, оживѣлъ, скочилъ и се спусналъ върху създателя си дявола, за да го изѣде. Дяволътъ се уплашилъ, и отъ страхъ да не го изѣде, за да се отърве, хвърлил се въ близката тамъ рѣка. Но едва-що сварилъ да влѣзе съ едната си нога въ рѣката, вълкътъ го грабналъ за другата и му я изѣлъ, и така дяволътъ останалъ съ една нога. За това и день-днеска е останало да казваме за дявола: едноногиятъ или куциятъ, а въ изречението „изѣлъ го вълкътъ“, разбираме дявола; затова тоя сщиятъ се казва и „подводниятъ“, или „водниятъ.“

№ 12.

Дяволътъ съдружникъ на Бога и по-досѣтливъ отъ него.

Отъ Софийско.

(Нѣкога дяволътъ и Богъ били съдружници. Господъ заженилъ слънцето, но не поканилъ дявола. Дяволътъ се разсърдилъ. Богъ изпратилъ пчелата да узнае какво приказва дяволътъ въ срѣдната си. Пчелата узнала и съобщила на Бога мислитъ на дявола, който си казвалъ: „Господъ не знае, че ако ожени слънцето, ще му се народятъ дѣца — малки слънца и тогава тѣ ще изгорятъ свѣта“. Богъ веднага спрѣлъ сватбата и оставилъ слънцето неженено. За тая услуга, Богъ благословилъ меда на пчелата. — Обнародвано въ Мсб. IX, 134—135. Срв. вариантъ отъ Самоковъ, Мсб. IX, 167).

Едно врѣме дяволътъ билъ като съдружникъ на Бога и работѣли заедно. Когато Дѣдо Господъ заженилъ слънцето, поканилъ всѣкиго на сватбата, само дявола отминалъ. Дяволътъ се разсърдилъ на Бога, па яхналъ на заякъ и трѣгналъ да бѣга. Господъ се досѣтилъ и проводилъ по него пчелата, за да се вслуша и да види какво ще приказва дяволътъ въ яда си. Пчелата застигнала дявола, кацнала му на шапката и го слушала, какъ се ядосвалъ и думалъ: „Е, колко се не сѣща Господъ! Той не щѣ да ме кани на сватба, но не знае, че ако ожени слънцето и се народятъ слънченца, па почнатъ и тѣ да грѣятъ, ще изгорятъ свѣта“. Пчелата дочула това и брѣмъ-брѣмъ! литнала си. Дяволътъ се обърналъ, видѣлъ я и веднага се досѣтилъ, че го прислушала, та почналъ да я гони, за да я убие. Пчелата бѣжъ, той по нея, тя бѣгала, той се я гонѣлъ. Щомъ я понастигналъ, взелъ да хвърля подирѣ ѝ съ стрѣли, за да я убие, а тя, сиротката, едва от-

бѣгнала до една върба и се заложила задъ нея. Но ето че дяволътъ се извъртя откъмъ пчелата и хвърля стрѣли, за да я удари, а тя се заслоня отъ другата страна, та той ударя въ върбата. Щомъ я замѣрялъ, тя се врътвала около върбата, но той я ударялъ оттукъ-оттамъ въ половината и я прѣкъсналъ съ стрѣлитѣ си. По нѣкой начинъ тя се отървала най-сетнѣ и избѣгала при Бога. Господъ я попиталъ: „Чу ли, що приказва дяволътъ? — „Чухъ, рекла тя, току я ме погледни каква съмъ! Дяволътъ ме спогна да ме убива, но, докато да избѣгамъ, (удвакахъ се. . .). Послѣ ме замѣрва съ стрѣли около една върба, замѣрва ме, та ми огрози снагата“. Тогава Господъ я благословилъ и рекълъ: „Отсега нататкъ твоитѣ лайна да сж най-сладки и всѣки да ги яде; а тѣлото ти така да си остане и да ти не грози!“ Послѣ пчелата му казала: „Дяволътъ думаше: Господъ не знае, че ако ожени слънцето, ще му се народятъ слънчица, и всички тѣ ще почнатъ да грѣятъ, та ще изгорятъ свѣта“. Господъ, като чулъ това, веднага разтурилъ сватбата и не далъ на слънцето да се жени. Затова слънцето още ходи ергенъ, а на пчелата половината е пристисната и медътъ ѝ най-сладъкъ, защото така е останало отъ Бога.

№ 13.

Адамовъ записъ.

(Адамъ дава записъ на дявола, за да му позволи да оре земята).

Отъ Прилѣпъ.

(Адамъ и жена му като били изпждени изъ рая, Адамъ почналъ да оре земята, за да се прѣхранватъ. Дяволътъ, който билъ господаръ на земята, не допусналъ Адама да оре, докато не се съгласилъ да му даде записъ, че дѣцата, които му се родатъ, да бждатъ — живитѣ на Адама, умрѣлитѣ на дявола. На една плоча Адамъ отпечаталъ натопената въ собствената си кръвь ржка: гова било записътъ. Дяволътъ поставилъ записа подъ котела на пъклото, въ който отивали всички умрѣли. Най-сетнѣ Христосъ слѣзълъ въ вѣчната мжка, счупилъ записа. — Записано отъ М. Цѣпенковъ отъ Прилѣпъ. Печатано въ Мсб. VI, стр. 113).

Господъ, като изпжди Адама отъ рая, прокълна го съ клетва: „Хайде, Адаме, излизай отъ рая, защото не ме послуша, що ти заповѣдахъ; сега да орешъ земята и да я копаешъ, докато си живъ, та така съ хлѣбъ да се хранишъ!“ му рекълъ Господъ. Наведъ глава Адамъ, взелъ жена си и

излѣзълъ отъ рая. Много му бѣше мжно на Адама, но нѣмаше що да чини отъ страхъ отъ ангела, който го подплашваше съ камшикъ, направенъ отъ двѣ люти змии. Слѣдъ като се помоли малко, видѣ, че друго-яче не може, и си излѣзе отъ рая плачейки заедно съ жена си. Доста дни се въртѣ около рая, съ намѣрение пакъ да влѣзе въ него; добрѣ, но ангелътъ стоеше на вратата съ камшика и не пропущаше нищо живо да влѣзе вжтрѣ.

— „Ахъ, жено, защо ме излѣга да съгрѣша на Бога, та сега азъ и ти да теглимъ мжа; ами сега що ще ядемъ, за да живѣемъ?“ — „Ори, копай, мжу, рекла му жената, та да се хранимъ, защото такъвъ ни билъ умътъ, тъй ще ни пати главата“. Видѣлъ Адамъ, че друго не може, взелъ мотиката да копае земята. Още при първо замахване съ мотиката въ земята, и потъ бликнала отъ цѣлата му снага: „Охъ, мари жено, да си найдешъ отъ Господа, що ме взе на душа, та сега тъй да се потя“, ѝ рекълъ Адамъ. Като се отморилъ мънинко, станалъ пакъ да копае; добрѣ, но дѣ ти могълъ Адамъ да копае? Оставилъ мотиката и направилъ едно рало, за да оре. Запъналъ воловетъ и изтеглилъ една бразда, още една изкаралъ, и на третата бразда орането му се видѣло по-лесно отъ копането. „Съ воловетъ, жено, що теглятъ, нѣма да се мжа, както съ копането, и, както гледамъ, съ орането ще се хранимъ, само ела и ти, карай воловетъ, а азъ ще държа ралото“. Току-що билъ изрекълъ Адамъ тия думи, ето че дяволътъ се изпрѣчилъ прѣдъ воловетъ и ги уловилъ: „Кого сп питалъ ти, бре Адаме, му рекълъ дяволътъ, та си запъналъ да орешъ?“ — „Оти, зеръ е твое това мѣсто, му казалъ Адамъ на дявола, що не ме оставишъ да си ора?“ — „Мое е зеръ, чие е? Хайде бѣгай оттука!“, му рекълъ дяволътъ. Видѣлъ не видѣлъ Адамъ, станалъ оттукъ и отишълъ на по-далечно мѣсто. Запъналъ тамъ оралото, и ето го и тамъ дяволътъ се изпрѣчилъ прѣдъ воловетъ, та и оттамъ го пропждилъ. На трето мѣсто, и тамъ не го оставилъ. — „Аманъ, бре човѣче, му рекълъ Адамъ, защо ме не оставишъ да си изора едно парче мѣсто, та и азъ да живѣя?“ — „Не те оставямъ, защото азъ заповѣдвамъ на земята, затова не те оставямъ“, му казалъ дяволътъ. — „Ами нѣкой способъ за моето живѣне, му рекълъ Адамъ, какво да правя?“ — „Лесно за твоето живѣне, азъ ще те улесня, стига само да ми

дадешъ записъ за своята челядь, що ще ти се роди: живитѣ твои да бждатъ, а умрѣлитѣ мои“. Думали, смѣтали съ жена си, и най-сетнѣ склонили, та Адамъ му далъ единъ записъ на ржка, бѣлѣгъ на една плоча съ кръвь отъ снагата Адамова. Дяволътъ взелъ плочата и я поставилъ долу подъ котела на пѣклото. Плочата стояла тамъ, и всичкитѣ човѣци, що умирали, всички отивали въ котела на вѣчната мжка, дори не дошълъ Христосъ въ вѣчната мжка и счупилъ плочата, която Адамъ бѣ далъ вмѣсто записъ. Ето така дяволътъ бѣше оставилъ Адама да оре и да се храни, слѣдъ като Господъ бѣше го изпждилъ изъ рая.

№ 14.

Адамовъ записъ.

(За да получи свѣтлина, Адамъ става човѣкъ на дявола).

Отъ Прилѣпъ.

(Извънъ рая, отъ който били изпждени Адамъ и Ева, царувалъ страшень мракъ. Първитѣ човѣци били много изплашени. Дяволътъ, който билъ царъ на тъмнината, донесълъ свѣтлина, и съ Адама станали побратими. Условието било — Адамъ да му даде записъ: живитѣ хора да сж Адамови, умрѣлитѣ на дявола. Записътъ билъ плоча, на която Адамъ положилъ отпечатькъ отъ своя разкъравень прѣстъ. Дяволътъ поставилъ плочата въ р. Йорданъ. Послѣ той научилъ Адама и Ева да си направятъ колиба. Като умрѣлъ Адамъ, той влѣзълъ въ вѣчната мжка и тамъ останалъ, докато не дошълъ Христосъ да го освободи. Христосъ, кога се кръщавалъ отъ Йоана на р. Йорданъ, застаналъ на плочата съ записа и така записътъ билъ разваленъ. Христосъ слѣзълъ въ пѣкъла и избавилъ Адама и всичката му челядь, а дяволитѣ избѣгали. Тамъ останалъ само единъ човѣкъ (Мойсей, или Илия, или оня, що билъ ударилъ Исуса съ желѣзна ржка). Единствениятъ човѣкъ, що останалъ въ пѣкъла, намислилъ да се освободи и взелъ да суче вжже, съ което да върже дяволитѣ и да ги заведе при Христа. Като узнали това дяволитѣ, изхвърлили го отъ вѣчната мжка, и тамъ вече никой не останалъ. — Слушано отъ Филипъ Г. Яневъ отъ Прилѣпъ. Обнародвано въ Меб. VII, стр. 167—169).

Като съгрѣшили на Бога Адамъ и Ева, той ги изгонилъ извънъ рая. Тѣ пообикаляли около рая нѣкой другъ часъ и, понеже било яввечеръ, стъмнило се. Седнали подъ едно дърво, и, уплашени отъ тъмнината, оглеждали се напрѣдъ и назадъ, надесно и налѣво, сѣ отъ страхъ отъ тъмнината. „Ахъ, Ево, Ево, ѣ казвалъ Адамъ, защо ме излъга да хапна отъ дървото и да съгрѣша прѣдъ Бога, та сега да съмъ изпжденъ отъ свѣтлия рай и да седа въ тоя мракъ съ страхъ и

трепетъ, и да нѣмамъ никого при себе си; леле, азъ сиромашъ, дали ще имамъ избавище отъ това страшило, що ме е налегнало сега?“ Ева само слушала, охкала и кършела прѣститѣ на ржцѣтъ си, а пъкъ Адамъ, плачейки и охкайки, се гушилъ до Ева и очитѣ си закривалъ съ ржцѣ отъ страхъ отъ тъмнината.

Дяволътъ слушалъ всичко това, но не се приказалъ на Адама и Ева, докато не почнало да се пука зора. „О, о, добро утро, Адаме, и ти Ево, имъ рекълъ дяволътъ; шо нѣщо сте се уплашили и сте се сгушили? Дали и васъ ви е изгонилъ Господъ, както шо изгони и мене?“ — „Ехъ, дяволе, рекла му Ева. Господъ нѣма вина, че ни изпжди, но ти си виновенъ, дѣто ни излѣга да ядемъ отъ дървото. И, намѣсто да ни се отворятъ очитѣ, ето че ни се затвориша отъ тая лоша и страшна тъмнина, шо ни е налегнала“. — „Не бойте се, Ево, не бойте се, ѝ казалъ дяволътъ, не се страхувайте отъ тъмнината, защото азъ съмъ неинъ царъ; сега ще ида скоро и ще ви донеса свѣтлина; нѣмайте грижа, нали ви докара късметътъ подъ моя ржка, само ако ме слушате, каквото ви казвамъ, ще станете царе на земята, и каквото поискате, ще си правите“. — „Охъ, бре дяволе, охъ, бре брате, му рекълъ Адамъ, ако ни се намѣришъ на тоя часъ и ни донесешъ бѣло видѣло, никога нѣма да те забравимъ“. — „Добрѣ, Адаме, му казалъ дяволътъ, потърпете съ Ева мъненко, докато отида да ви донеса бѣло видѣло; само че, гледай тукъ, Адаме, недеѣ послѣ да си пишманъ и да се отречешъ отъ мене“ — „У, у, брате дяволе, хичъ думали е туй, да се откажа отъ тебъ? Нито въ вѣки нѣма да се откажа; тѣй да ме знаешъ ти мене; подай си малкия прѣстъ, да се заортачимъ“, му рекълъ Адамъ. — „Много добрѣ, Адаме, му казалъ дяволътъ, нали е тѣй, тогава удари си прѣста на плочата, шо е прѣдъ менъ, за да ни е здрава работата и договорътъ, че отсега за напрѣдъ ще бждемъ братя, и челядъта, която ти се роди ще бжде: живитѣ твои, умрѣлитѣ мои“. Обърналъ се Адамъ къмъ Ева и ѝ рекълъ: „Е, Ево, какво ще кажешъ на това отгорѣ? Дали да ударя прѣста си на плочата, та да станамъ ортаци на челядъта ни съ дявола? Ето той казва: живитѣ ще сж наши, а умрѣлитѣ да сж негови“. — „Е, нали живитѣ ще бждатъ наши, рекла му Ева, умрѣлитѣ неж сж негови, само свѣтлина да ни донесе;

като е тъй, удряй пръста, па хичъ се не бой!“ Адамъ, като чулъ тия думи отъ жена си Ева, склонилъ да си удари пръста на плочата, която му показалъ дяволътъ. — „Е, хайде покажи ми, бре дяволе, казалъ Адамъ на дявола, какъ да го удара пръста на плочата?“ Дяволътъ му уловилъ десната ржка и му надраскалъ пръста съ нокътя си, та го разкървалъ, и Адамъ написалъ записа съ кръвта си: умрѣлитъ да сж на дявола, а живитъ негови. Още на часътъ дяволътъ грабналъ плочата и литналъ съ нея, та я отнесълъ въ рѣка Йорданъ въ най-дълбокото мѣсто и, докато да се върне отъ Йорданъ, разсъмнало се. Дяволътъ, щомъ дошълъ при Адама и Ева, рекълъ имъ: „Е, Адаме, и ти Ево, видѣхте ли, че ви донесохъ видѣлина? Хайде сега станете, да ви науча да си направите кжща!“

Станали Адамъ и Ева и тръгнали подиръ дявола, за да ги научи да си направятъ кжща. Водилъ ги подирѣ си и ги училъ на дяволщина. Къмъ вечерята ги накаралъ да събератъ сухи дърва и да направятъ колиба. „Постави го туй дърво, Адаме, рекълъ му дяволътъ, съ чепорешката (чаталъ) надесно; постави другото отлѣво на единъ разкрачъ; застави двата края отгорѣ; турни едно отгорѣ и други отстрани; набери сега трѣва и нахвърляй на дървата, па влѣзте вжтрѣ съ Ева да си спите, и хичъ да не се боите, докато съмъ живъ азъ“. Взелъ Адамъ единъ остъръ каменъ, както що го училъ дяволътъ, изравнилъ мѣстото, дѣто щѣлъ да прави колибата, и като я направилъ, споредъ както го училъ дяволътъ, влѣзълъ съ Ева да си седи вжтрѣ.

Отъ тоя день вече Адамъ си живѣлъ сѣ съ дявола и го слушалъ въ всичко, що му казвалъ. Покрай Адама и Ева, и тѣхната челядь го слушали и били негови, при все че Адамъ да билъ далъ подписъ — дѣцата, откато умратъ, да бждатъ на дявола. Като умрѣлъ Адамъ, отишълъ въ вѣчната мжка, при дявола, и тамъ седѣлъ дори да дойде Христосъ на земята и да се кръсти въ рѣка Йорданъ отъ Йоана. Тамъ, дѣто Христосъ застаналъ въ Йорданъ, се намирала плочата съ подписа на Адама, която билъ взелъ дяволътъ. Съ кръщението Христово билъ скжсанъ и Адамовиятъ записъ, та, когато Христосъ слѣзълъ въ вѣчната мжка, извадилъ оттамъ Адама и всичкитъ му синове, а оставилъ само единъ чело-

вѣкъ.¹⁾ Отъ страхъ отъ Христа, отъ пѣкъла избѣгали всичкитѣ дяволи. Човѣкътъ, що останалъ въ вѣчната мжка, като се видѣлъ самъ, поискалъ да излѣзе оттамъ, но не можалъ. Тогава той намислилъ единъ начинъ: взелъ конопъ и почналъ да суче много дебело вжже. Дошълъ единъ дяволъ и го запиталъ, защо суче вжжето, на което той му отговорилъ, че иска да върже дяволитѣ и да ги закара прѣдъ Христа. Като се научили дяволитѣ, че ще ги връзва, направили съвѣтъ, събрали се всичкитѣ и грабнали човѣка, та го изхвърлили навънъ отъ вѣчната мжка. Оттогава насамъ нѣмало вече никой въ пѣкъла.

№ 15.

Зерзевултъ прави свой рай и кула, отъ която да може да убие Бога.

Отъ Прилѣпъ.

(Зерзевултъ, като билъ изпжденъ изъ божия рай, направилъ си свой, поставилъ въ него своитѣ ангели, па поканилъ и човѣцитѣ. На обитателитѣ въ Зерзевуловия рай обаче било мжно да слушатъ пѣснитѣ на ангелитѣ въ божия рай, та Зерзевултъ съградилъ кула, висока до небето, и се покачилъ съ хората си, за да убие Бога. Стрѣлата, що захвърлилъ срѣщу Бога, се върнала върху главата му и му я откъснала. Отъ тѣга неговитѣ ангели си прѣчупили по единъ кракъ, и били наречени еднокраки. Господъ сгрѣмолясалъ кулата съ Зерзевула и ангелитѣ му въ вѣчната мжка. Дърветата и цвѣттята въ Зерзевуловия рай се прѣобразили на тръне, глогъ и камъни. — Записано отъ *Марко Цѣпенковъ* отъ Прилѣпъ. Обнародвано въ Мсб. I, 97—99)

Господъ изпждилъ Зерзевула съ неговитѣ ангели отъ рая и ги прокълналъ да бждатъ черни и тъмни, а седенето имъ да бжде въ вѣчната мжка. Зерзевултъ гледалъ рая отъ вѣчната мжка и му било много мжно. Мжно било и на неговитѣ ангели, и тѣ много пжти му казвали: „Ахъ, що стори ти, Зерзевуле, що съгрѣши на Господа, че той ни изпжди изъ рая и ни турна въ вѣчната мжка“. На Зерзевула много му било мжно, дѣто така му говорѣли ангелитѣ.

¹⁾ Приказвачтъ не можалъ да каже, кой човѣкъ е билъ оставенъ въ пѣкъла: „дали Мойсей, дали Илия; ама трѣбва да бѣше Мойсей“. Записвачтъ на легендата припомнюва за другъ вариантъ, споредъ който останалиятъ въ пѣкъла човѣкъ билъ оня, що ударилъ нѣкога Христа съ жезла ржка.

Мислилъ, смѣталъ какво да направи, за да ги укроти, и измислилъ: той накаралъ дяволитѣ да направятъ и тѣ единъ рай. Направили го, съграили го сжщо такъвъ, какъвто билъ раятъ на Господа. Тѣ взели отъ всички дървета и цвѣтя, каквито имало въ рая на Господа, и ги насадили. Откато го довършили, Зерзевултъ го разгледалъ отъ всички врати и много го харесалъ. „Е, дружино, видѣхте ли, че и ние можемъ да направимъ рай, както що може и Господъ; хайде сега влизайте вжтрѣ, яжете, пийте отъ всичко, що има вжтрѣ; нищо не ви забранявамъ, както Господъ що му забраняваше на човѣка, що го постави да живѣе вжтрѣ съ жена си; азъ ви давамъ свобода, каквото ви текне, това да правите. Така казвайте на людетѣ: кой що иска, нека си прави и нека заповѣда. Въ моя рай имъ ядене, пиене, кѣефъ каране — колкото имъ се ще.

Минали се нѣколко дни, и дяволитѣ чули гласовѣтъ на ангелитѣ, които били въ рая и пѣли на Господа. „Ахъ, бре майсторе Зерзевуле, рекле му дяволитѣ, много ни е мжчно, като слушаме така ангелитѣ да пѣятъ на Господа. Защо направи тоя рай толкова близу до рая на Господа? Търси нѣкой начинъ, да не слушаме тѣзи хубави пѣсни, що се пѣятъ. Аманъ, търси му начина, какво да се прави!“

Като чулъ Зерзевултъ жалбитѣ на дяволитѣ, станало му много мжчно, и веднага ги събралъ всичкитѣ прѣдъ себе си: „Слушайте тукъ, имъ рекълъ, мои ангели; ако сте ми вѣрни слуги, искамъ да ме послушате, какво ще ви река. Заповѣдъ имате отъ мене Зерзевула, вашъ главатаръ, кълня ви въ името си и въ короната отъ двата рога, що сж ми на главата, сега да направите една кула висока до небето, за да се кача и да убия Господа, та да нѣма кому да пѣятъ ангелитѣ“. — „Покланяме се на твоето име и отдаваме честь на рогата ти“. — „Честъта честь носи, имъ рекълъ Зерзевултъ; и вамъ да ви никнатъ рога, тѣ ви сж вѣнецъ на главитѣ“. И на часа имъ никнали рога.

Въ три дни тѣ съзидали кулата, и на утрото щѣше да се качи Зерзевултъ, за да убие Господа. Като се съмна на утрото, по божия заповѣдъ, кулата се завила като обржчъ, и Зерзевултъ не можалъ да влѣзе вжтрѣ. Далъ заповѣдъ да я прѣправятъ. Прѣправяли я до три пжти, и сѣ така правѣла. На четвъртия пжтъ Господъ му я оставилъ, и Зерзевултъ се

покачилъ съ всичкитѣ дяволи и взелъ стрѣла да стрѣлне Бога. Щомъ я хвърлилъ, тя се върнала, ударила го по главата и му я откъснала. Изпискалъ, извърѣкалъ. Всички се нажалили, и отъ жалъ взели та си прѣчупили по единъ кракъ, и оттогава е станало да се казва отъ людетѣ: *еднокракиятъ*.

Като видѣли, че не могатъ нищо да направятъ на Господа, почнали да слизатъ отъ кулата. Заповѣдалъ тогава Господъ, и кулата паднала заедно съ тѣхъ въ дънъ земя и се обърнала на вѣчна мжка, като голѣмъ котелъ, пѣленъ съ катранъ и зифтъ, за да ври Зерзевултъ съ всичкитѣ свои. Почнали да вратъ, и оттогава и до день днешенъ сѣ вратъ.

А рая, що бѣха го насадили съ всѣкакви дървета и цвѣтя, всичко се прѣсторило на търне и глогъ и пусти камъни. Па се отворила една пропасть между рая господенъ и трънливия рай на Зерзевула (или вѣчната мжка дяволска), че да лѣтятъ и да не може да се прѣмине ни отъ едната страна, ни отъ другата.

№ 16.

Богъ наказва недоволнитѣ духове.

Отъ Софийско.

(Заедно съ свѣта Богъ създакъ и нѣкакви духове, които да му служатъ. Едни отъ тѣхъ почнали да намиратъ недостатъци на Бога, и той ги прокълналъ и изпѣдилъ отъ небесата. Изгоненитѣ духове се изпокрили: едни въ водата, други въ облацитѣ, трети по земята, четвърти останали да висятъ по въздуха и се прѣобърнали на паяци. Всички тия духове станали дяволи, противници на Бога и на човѣка. Човѣкъ трѣбва да се пази отъ тѣхъ, а паяцитѣ да убива. — Обнародвано въ Мсб. VII, 132).

Когато Дѣдо Господъ направилъ тоя свѣтъ, той създакъ и нѣкакви духове, които да стоятъ около него, та да не бжде самъ, и да му служатъ. Едни отъ тия духове почнали да намиратъ нѣкакви недостатъци на Бога, затова той се разсърдилъ и ги прокълналъ: никой да ги не обича, а всѣки да говори лошо за тѣхъ и да се пази отъ тѣхъ. Послѣ Богъ ги погналъ да ги изгони отъ небесата, и тѣ побѣгнали отъ него и се скрили: кои въ водата, кои въ облацитѣ, кои по земята, а други останали да висятъ на въздуха и станали паяци. Затова и сега паякътъ виси на въздуха, защото е дяволъ, и човѣкъ, щомъ види паякъ, трѣбва да го утрепа, понеже грѣхъ ще добие, ако остави живъ единъ противникъ на Бога.

Всички тия духове станали дяволи, и затова днеска едни отъ дяволитѣ ги има по земята, други по водата, а трети по облацитѣ. Тия, които се скрили по облацитѣ, тамъ си и останали; тѣ правятъ пакостъ на свѣта, когато има гърмотевица, трескавица. Тия, що паднали въ водата, и тѣ тамъ си останали; тѣ правятъ пакостъ на хората, които пжтуватъ по вода. Ония пѣкъ, що паднали на земята, тѣ излизатъ нощѣ, въ тайно врѣме, и правятъ пакостъ на чловѣцитѣ. Затова човѣкъ трѣбва да се пази чевръсто отъ дявола, да го не слуша, когато го мами да прави зло, нѣщо лошо, защото тѣ сж прокълнати отъ Бога.

Съставъ и характеръ на легендитѣ. — Създанието на свѣта, на човѣка, животнитѣ и растенията, за което се разказва въ библейската книга Битие, въ Палееята и въ нѣкои богомилски произведения, е послужило за прѣдметъ и на български простонародни легенди, каквито сж обнародванитѣ по-горѣ. Всички тия български легенди съдържатъ въ основата си дуалистично космогонично гледище и се различаватъ коренно отъ еврейско-християнскитѣ прѣдстави, вложени въ библейското Битие. Въ сравнение съ чуждитѣ дуалистични народни разкази за сътворението, нашитѣ легенди, както и рускитѣ, държатъ първо мѣсто по своя брой, а тѣхното число ще се увеличи още повече, когато бждатъ обнародвани и други тѣхни паралели. Въ това се увѣряваме и отъ монографията на проф. Й. Ковачевъ (Народна астрономия и метеорология. С. Н. У. Н., кн. XXX), който е разполагалъ съ грамаденъ брой събранъ фолклоренъ матариалъ и съ разкази за сътворението на свѣта. Прѣзъ врѣме на послѣднитѣ войни, всички тия материали, както ни съобщи проф. Ковачевъ, сж били унищожени. Ако прочее 16-тѣ обнародвани отъ насъ легенди очертаватъ вече доста ясно дуалистичното гледище за създанието въ българския фолклоръ, новитѣ материали биха помогнали да се добие още по-пълненъ и по-закръгленъ образъ за сжщото. Нека се надѣмъ, че нашето изслѣждане ще подбуди записвачитѣ и фолклориститѣ да дадатъ повече внимание на космогоничнитѣ легенди и ги запишатъ.

Въ горнитѣ наши легенди сж застѣпени слѣднитѣ прѣдстави за сътворението и за враждата между дявола и Бога:

1. Изпърво съществували само Богъ и дяволътъ, които били другари (№ 1, 2), братя (№ 8), съдружници (№ 12); дяволътъ билъ почти равенъ на Бога (№ 6).
2. Изпърво билъ само Богъ и дванадесетъ ангели (№ 10).
3. Богъ създава дявола отъ сѣнката си (№ 6).
4. Дяволътъ станалъ отъ непокоренъ ангелъ (№ 10).
5. Изпърво нѣмало свѣтъ, а само вода или море (№ 1, 2).
6. Водата (морето) е стихията, дѣто дяволътъ намира спасение, при прѣмеждие (№ 8, 9, 11).
7. Богъ и дяволътъ си сътрудничатъ при създаване на земята (№ 1, 2, 3).
8. Земята е направена отъ прѣстъ, извадена отъ морското дѣно (№ 1, 2).
9. Земята е направена отъ морска пѣна (№ 3).
10. Инициативата за направата на земята иде съвмѣстно отъ Бога и отъ дявола (№ 3), отъ Бога (№ 1), отчасти отъ дявола (№ 2).
11. За да се направи земята, дяволътъ изважда прѣстъ отъ морето (№ 1, 2) или донася морска пѣна (№ 3).
12. Отъ прѣстъта (resp. пѣната) Богъ направя пита или валмо, поставя го на водата, и то расте, става земя (№ 1, 2, 3).
13. Въ срѣдата на земята Богъ посажда орѣхъ, окачва на него златна люлка и се люлѣе (№ 3).
14. Дяволътъ се опитва да удави Бога въ водата, за да остане самъ владѣтель на земята (№ 1, 2, 3).
15. Земята постоянно расте, а Богъ не може да я спре. Богъ се научава отъ дявола, чрѣзъ пчелата, какъ да се спре растежа на земята (№ 1).
16. Богъ се научава отъ дявола, чрѣзъ пчелата или таралежа, какъ да се свие преголѣмата земя, та да може да я покрие небето (№ 2, 4).
17. Богъ се научава отъ дявола, чрѣзъ пчелата, че не бива да се жени слѣнцето, защото иначе то съ народилитѣ се малки слѣнца, ще изгори свѣта (№ 12).
18. Богъ създава човѣка отъ калъ (№ 1, 5).
19. Дяволътъ надупчва тѣлото Адамово. Богъ запушва дупкитѣ на Адама съ трѣви и го оживлява (№ 3, 5).
20. И дяволътъ се опитва да създаде човѣкъ, но създаденото става вѣлкъ (№ 10, 11).

21. Дяволътъ прави вълка отъ калъ (№ 3, 9).¹⁾

22. Договоръ между Бога и дявола да си подѣлятъ свѣта и челоуѣцитѣ: небето и животѣ на Бога, земята и умрѣлитѣ на дявола (№ 6, 7), или само челоуѣцитѣ: животѣ на Бога, умрѣлитѣ на дявола (№ 1, 10).

23. Договорътъ бива закрѣпенъ съ записъ (на плоча), даденъ отъ Бога на дявола (№ 1, 6, 7, 10).

24. Непокорнитѣ божи духове (ангели), изпждени отъ небето, живѣятъ въ водитѣ, облацитѣ или висятъ въ въздуха (№ 16).

25. Дяволътъ създава рай за своитѣ ангели и за хората, па гради кула, отъ която да убие Бога съ стрѣла. Богъ сгрѣмолясва своитѣ врагове въ вѣчната мжка (№ 15).

26. Адамовъ записъ за оранъ. За да има право да оре земята, която е на дявола, Адамъ дава записъ, че ще бжде дяволовъ човѣкъ (№ 6, 13).

27. Адамовъ записъ за свѣтлина. За да получи свѣтлина извънъ рая, дѣто било мракъ, Адамъ дава записъ на дявола: животѣ отъ Адамовото поколѣние да бждатъ на Адама, умрѣлитѣ — на дявола (№ 14).

28. Увеличението броя на умрѣлитѣ засилва царството на дявола. Богъ вижда, че е измаменъ и иска да развали договора съ дявола (№ 1, 6, 8, 10).

29. Богъ не се сѣща какъ да развали договора, та проважда тайно свои служители (св. Петъръ, св. Иванъ и др.), за да узнаятъ тайната отъ дявола (№ 1, 7, 8).

30. Божи ангелъ измамва дявола — да се гмурнатъ въ морето и да извадятъ пѣськъ. Ангелътъ грабва записа отъ дрехитѣ на дявола и го занася на Бога (№ 6).

31. Богъ чрѣзъ свои хора се научава отъ дявола, че само Синъ Божи може да развали договора (№ 1, 7, 8, 10).

32. Богъ не знае какво да направи, за да му се роди Синъ. Той узнава тайната пакъ отъ дявола: Синъ Божи може да се роди отъ мома, която помирише цвѣте, носено въ пазвата на Бога (№ 1).

¹⁾ Сръ. паралелъ въ Псп. XXVIII — XXX, 618. — Вълкътъ е направенъ отъ дърво. Псп. XXXIV, 580 — 581.

33. Исусъ се ражда изъ раната, която Йорданъ направя съ сулица на бозката на сестра си Мария, като я вижда мома непразна (№ 1).

34. Дяволътъ, за да погуби Исуса, наговаря хората да избиятъ труднитъ жени или новороденитъ мъжки дѣца (№ 8).

35. Дяволътъ наговаря евреитъ да уловятъ Исуса и да го убиятъ (№ 1).

36. Исусъ при кръщението си унищожава Адамовия записъ, който билъ скритъ отъ дявола въ р. Йорданъ (№ 14).

37. Исусъ слиза въ пъкъла, унищожава Адамовия записъ (плоча), който е билъ скритъ тамъ отъ дявола, и осво-бождава человѣцитъ (№ 13).

38. Враждата между Бога и дявола траяла 800.000 години (№ 1).

По своя съставъ легендитъ могатъ да се подѣлятъ на три групи. Първата група образуванъ № 1, 2, 3, 6 и прѣдставятъ сравнително *пълна версия* за създаването на земята и человѣцитъ и за сътрудничеството и враждата между Бога и дявола. Къмъ втората група се отнасятъ легендитъ, дадени въ *съкратена версия*, № 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16. Тѣ ще произхождатъ отъ съответни пълни версии, чиято цѣлостъ е била нарушена при устното прѣдаване и отъ която сега сж запазени два-три епизода. Третята група, № 4, 5, 9, 11, е прѣдставена само съ по *единъ епизодъ* отъ сътворението, взетъ отъ пълната версия и разпространяванъ като отдѣлна малка приказка. Тукъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че разказитъ съ по единъ епизодъ могатъ да произхождатъ и отъ други обширни български легенди, извънъ печатанитъ по-горѣ, едни вече забравени, а други още не обнародвани.

Разгледани откъмъ идейна страна, всички тия легенди прѣдставятъ единство и застъпватъ едно основно религиозно-философско гледище — двѣ творчески начала, Богъ и дяволъ, които участвуватъ въ създаването и въ сждбата на свѣта и на человѣчеството, които се намиратъ помежду си ту въ другарско, ту въ вражеско отношение, при надмощие на доброто начало — Богъ. Съ други думи, въ легендитъ е прокарано гледище на умѣренъ дуализъмъ, дѣто злото начало, наспроти доброто, играе не равна роля, а подчинена. Това гледище личи дори и въ малкитъ приказки съ по единъ епизодъ, както е тоя напр. за създаването на вълка отъ дявола.

Произходъ на легендитѣ. — Поради своето особено културно-историческо значение, нашитѣ легенди заслужаватъ обстойно разглеждане отъ идейна, сравнителна и формална страна. Ние ще се ограничимъ обаче главно съ едно — да си уяснимъ отъ идатъ българскитѣ легенди за сътворението, дали сж самобитни, домашни, или пъкъ сж били прѣнесени отъ другадѣ и откъдѣ.

Да видимъ, прѣди всичко, дали племената, които влѣзоха въ състава на сегашния български народъ, именно славянитѣ и Аспаруховата дружина, сж имали дуалистични прѣдстави за божеството и миросъзданието. Старитѣ митолози, като изхождаха отъ посочването на Хелмолда (XII в.) за полабскитѣ езически славяни, които вѣрвали въ добъръ и въ лошъ богъ, т. е. дяволъ, *Черенъ богъ*, и, като прѣдполагаха, по антитеза, че добриятъ богъ ще е наричанъ „Бѣлъ богъ“, намиратъ дуалистични гледища въ вѣрата на старитѣ славяни. По тѣхъ се повежда и нѣкои изслѣдвачи на богомилството, които смѣтаха, че за дуализма въ това учение сж допринесли славянитѣ, resp. българитѣ, у които то бѣ намѣрило широко разпространение.¹⁾ Сегга обаче на свидѣтелството на Хелмолда се дава съвсѣмъ друго тълкуване и се отрича — езическитѣ славяни да сж били дуалисти. Тоя въпросъ бѣ разясненъ отчасти отъ Йосифа Иречекъ, отъ Неринг-а и особено отъ Мочулски, въ неговата студия: О мнимомъ дуализмѣ въ миѳологiи славянъ, Варшава 1889 (отп. отъ Р. Ф. В. XXI). Хелмолдъ (I гл. 52) казва за полабскитѣ славяни: „У славянитѣ сжествува една чудна заблуда: въ своитѣ пиршества тѣ си подаватъ единъ на другъ чаша, като произнасятъ надъ нея не благословия, а заклевания въ името на боговетѣ си, именно на добрия и на злия, защото тѣ смѣтатъ, че всѣко щастие иде отъ добрия богъ, и всѣко нещастие — отъ лошия. Ето защо лошия богъ тѣ наричатъ на своя езикъ дяволъ или Черенъ богъ (Zcerneboch),

¹⁾ Така мислѣха напр.: *Gieseler*, Ueber den Dualismus der Slaven (Theol. Studien und Kritiken, 1837 г., II, 357 сл.). — *Schmidt*, Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois, т. I, 7; т. II, 271 сл. — *Radki*, Bogomili i Patareni (Rad. X, 260). — *Н. Осокинъ*, Исторiя Альбигойцевъ, т. I, 146 сл. — *Р. Каролевъ*, За богомилството (Псп. IV, 1871 год., стр. 71 сл.). — *Куприяновичъ*, Жизнь и учение богомиловъ (Прав. Обзор. 1870, iюль и августъ, или прѣпечатано у П. Успенскiй, Востокъ Христiанскiй. Аѳонъ. Спб. 1892, стр. 896) и др. по-нови.

т. е. черенъ богъ (*nigrum deum*)“. Тръбва да забълъжимъ, че тукъ въ сжщностъ не се дава името на лошото божество, а неговото опрѣдѣление — лошъ, черенъ. Други пъкъ мѣста въ хрониката на сжщия Хелмолдъ говорятъ явно противъ прѣдполагаемия дуализъмъ у западнитѣ славяни: „Между разнovidнитѣ божества, въ чиято властъ славянитѣ поставятъ полята и горитѣ, скърбитѣ и насладитѣ, тѣ отличаватъ единъ богъ на небесата, повелителъ надъ другитѣ богове, и вѣрватъ, че той е всемогщъ и се грижи само за небеснитѣ нѣща, а другитѣ божества, на които сж раздадени различни длѣжности, сж нему подчинени, произхождатъ отъ неговата кръвъ и, колкото се намиратъ въ по-блиско родство съ тоя Богъ на боговетѣ (*Deus deorum*), толкова се смѣтатъ за по-знатни“ (I, 84). Другадѣ, пакъ сжщиятъ Хелмолдъ казва: „Между разнovidнитѣ божества на славянитѣ се изтъква Свѣтовитѣ (*Zuantevith*), богъ въ земята на ругийцитѣ, като най-точенъ въ отговоритѣ (оракулитѣ) си. Въ сравнение съ него, другитѣ се смѣтатъ като полубогове, и затова славянитѣ иматъ обичай ежегодно да го чествуватъ, като му принасятъ жертва нѣкой челоувѣкъ християнинъ, комуто се падне жрѣбие. Сжщо и отъ всичкитѣ славянски области тукъ изпращаха опрѣдѣлено количество пари за жертвоприношения“ (I, 52). Още по-цѣнна е слѣдната вѣстъ на Хелмолда за единия върховенъ Богъ у славянитѣ: „Свѣтовитѣ, богътъ въ земята на ругийцитѣ, бѣше първиятъ между всички божества на славянитѣ, чутовенъ въ побѣдитѣ, точенъ въ прѣдсказанията. И прѣзъ нашето врѣме, не само вагрийцитѣ, но и отъ всички славянски области тамъ изпращаха годишни данъци и прославяха Свѣтовита за Богъ на боговетѣ (*Deum deorum esse profitentes*. II, 12)“. Явно е прочее, че първото посочване на Хелмолда за „Черенъ богъ“ нѣма онова дуалистично значение, което му се придава отъ нѣкои митолози; името Черенъ богъ се е явило у западнитѣ славяни по-късно, подъ влиянието на християнскитѣ проповѣдници между тѣхъ, какъвто е билъ и Хелмолдъ, за означение на дявола или изобщо на всѣки лошъ духъ, черно божество, противникъ на Бога и на доброто. Колкото за името Бѣлъ богъ, то не се срѣща въ никой достовѣренъ старъ паметникъ, а само въ нѣкои мѣстни имена. Благословията и заклинанията при пиршествата, въ името на нѣкое добро или зло божество, за което поменава Хелмолдъ, се практикуватъ дори и сега у сла-

вянитѣ християни, безъ да се влага въ случая нѣкакво дуалистично гледище¹⁾. Такива сж напр. малорускитѣ заклинания: „Щобъ тебе черный богъ убивъ!“ или „Щобъ на тебе дивъ пришолъ!“ Въ западнорускитѣ крайща се употрѣбява слѣдното пожелание при наздравица: „На здоровье намъ, на злість ворогамъ, на безголовье великимъ панамъ и тѣмъ бѣсовимъ синамъ, що завидуютъ намъ!“; или зложелания, като: „Богъ би тебе скаравъ!“, „Щобъ тебе чортъ взявъ!“ Въ една западноруска пѣсенъ съ заклинателенъ характеръ срѣщаме:

Пане круку,²⁾ пане круку,
 Черна бога старшій внуку!
 Ты въ свой рожокъ затруби
 И (имя рекъ) загуби!³⁾

Подобни сж и бѣлгарскитѣ наздравични благословии и заклинания: „Съ Георги да ни е на помощъ!“, „Кой насъ мрази, Господъ да го сгази!“, „Богъ го убилъ!“, „Зло да те забрави!“, „Убилъ го Маренъ!“, „Здравье те било по глава!“ и др. На Хелмолдовата наздравица прилѣга една бѣлгарска, дѣто, като се призоваватъ редъ имена, олицетворяващи локални бродници, самодиви и пр., тия послѣднитѣ се умоляватъ за помощъ:

Тия са сѣте една родѣ,
 Нека са на помош.
 Помози Бѣже! добрѣ и здравье!⁴⁾

Дуализмъ не е имало нито у източнитѣ славяни — рускитѣ, нито и у балканскитѣ. Това е добрѣ извѣсно въ науката, та на тоя въпросъ нѣма да се спираме тукъ; ще помемъ само най-старото и класическо свидѣтелство на Прокопия (VI в.) за вѣрата на долнодунавскитѣ (бѣлгарски) славяни: „(Славянитѣ) признаватъ *единъ Богъ*, творецъ на мълнията, *единственъ властитель на всичкитѣ нѣща*, комуто принасятъ жертва бикове и всѣкакви други оброци. За сждбата нищо не знаятъ и въобще не ѣ приписватъ нѣкаква власть надъ челоуѣцитѣ. Но, когато видятъ, че ги грози болестъ или близка

¹⁾ Срв. за това повече въ поменатата студия на Мочульскій и у L. Niederle, *Život starých slovánů. Díl II, svazek I* (Praha 1924 г.), стр. 159 сл.

²⁾ Крукъ = врана.

³⁾ Срв. у Мочульскій, стр. 45—46.

⁴⁾ П. Цв. Любеновъ, Баба Ега. Търново 1887, стр. 81—82.

смъртъ въ война, обѣщаватъ Богу да принесатъ жертва за спасение на живота си, па, като сж избѣгнали опасността, принасятъ обѣщаната жертва, мислейки, че сж се спасили благодарение на жертвата. При това, тѣ почитатъ рѣкитѣ и самодивитѣ (*vũmфaς*) и други нѣкои божества, на всички отъ които тѣ служатъ и при жертвуванията гадаятъ¹⁾ Отъ горното се вижда, че вѣрата на старитѣ славяни изобщо и особено на славянитѣ, които образуваха главния слой на българския народъ, не е била дуалистична, а по-скоро монотеистично натуралистична, дѣто покрай върховния Богъ творецъ е имало и по-долни божества, олицетворяващи природнитѣ стихии и явления. Не е основателно, слѣдвателно, да мислимъ, че зачатѣцитѣ на дуалистичнитѣ български легенди за сътворението на свѣта и човѣка се криятъ въ славянската митология.

Туранската орда на Аспаруха, която покори славянскитѣ племена въ сѣвероизточна Дунавска България и турна уститѣ на бждещата българска държава и народъ, била ли е носителка на дуалистични гледища за твореца и за създаването? Историческитѣ вѣсти и открититѣ въ послѣдно врѣме каменни надписи не оставятъ никакво съмнѣние, че Аспаруховата орда, по потекло, езикъ и нрави, е съставяла частъ отъ голѣмото старотурско племе, което прѣзъ първитѣ столѣтия на срѣднитѣ вѣкове заемаше областитѣ отъ Монголия та до Черно-море на западъ. По вѣра старотурцитѣ сж били шаманисти. Тѣ почитали единъ върховенъ Богъ, творецъ на вселенната, олицетворенъ въ прѣдставата за небето, отдѣто и прозвището му — *тѣнгри* (небе). Богъ прѣбждвалъ въ върховнитѣ пластове на свѣта, дѣто е царството на свѣтлината и отдѣто той урежда сждбинитѣ на свѣта. Сѣ въ тѣзи надземни пластове се намира и раятъ; тамъ живѣятъ и други добри божества и духове, между които сж и душитѣ на добритѣ покойници — дѣди; тѣ служатъ за посрѣдници между Бога и живитѣ чловѣци на земята. Подъ земята се нахождатъ нижнитѣ пластове на вселенната, дѣто е пѣкъльтѣ и дѣто обитаватъ злитѣ духове и душитѣ на лошитѣ чловѣци. На самата земя, по планини, поля и води, живѣятъ благо-

¹⁾ *Procopius*, De bello Gothico, III, 14. Знае се пѣкъ отъ други източници, че тоя върховенъ Богъ е билъ грѣмносецътъ Перунъ. Срв. *Ј. Ивановъ*, Култътъ Перуна у южныхъ славянъ (Извѣстія Отд. р. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. VIII, 1904 г., кн. 4-ая).

датни духове, познати съ общо наименование духове на *йер-су* (земя-вода). Старитѣ турци вѣрвали много въ силата на магесницитѣ и носѣли муски (амулетѣ), които да ги закрилятъ отъ злото. Менандъръ ни дава нѣкои подробности за турскитѣ магесници: около единъ огънь тѣ шепнѣли тихо нѣкакви думи, послѣ удряли въ звънецъ и тимпани, изпадали въ изстѣпление и произнасяли заклинания, съ които пропѣждали лукавитѣ духове; тѣ имали сила да изгонватъ бѣсоветѣ, да освобождаватъ хората отъ зло и да ги очистватъ чрѣзъ огъня.¹⁾ При минаване край опасни мѣста и рѣки, човѣкъ трѣбвало да се моли и да принася жертви на тия духове закрилници. Хората могли да се молятъ и направо на своитѣ покойници-дѣди, които да се застъпятъ за тѣхъ прѣдъ върховния Богъ; но, обикновено, въ такъвъ случай, живитѣ прибѣгвали до услугитѣ на дѣдитѣ чрѣзъ така наричанитѣ *шамани*, единъ видъ жреци или жречески родове, които се ползували съ благодать прѣдъ Бога. Хаганитѣ (хановетѣ) на турскитѣ племена се смѣтали за произлѣзли отъ небето богъ или най-малко за поставени отъ него. Тая вѣра ясно е изразена напр. въ сибирскитѣ старотурски надписи отъ VIII в., както и въ старобългарскитѣ каменни надписи отъ IX в. Така, въ сибирскитѣ надписи, ханътъ е нареченъ: „мѣдриятъ *небесенъ* хаганъ“ (тѣнгри билгѣ хаганъ); „чрѣзъ небето станалъ ханъ“ (тѣнгридѣ болмишъ канъ); „произлѣзълъ отъ небето канъ“ (тѣнгри яратмишъ канъ). По сѣщия начинъ се титулуватъ и старобългарскитѣ князе: въ Шуменския надписъ Маламиръ е нареченъ „отъ Бога князь“ (ѣх Ѡеоб ѡрхѡν); въ Смолѣнския надписъ неизвѣстниятъ български князь е названъ по сѣщия начинъ — ѣх Ѡеоб ѡрхѡν; въ проложното житие на Кирила и Методия срѣщаме сѣщия титулъ и за Бориса: „Българомъ Ѡ Бѣ князь Борысѣ. Въ единъ отъ Орхонскитѣ старотурски надписи четемъ: „Но богътъ на турцитѣ, който е горѣ на небето, както и другитѣ свети духове, които сѣ по земята и водата на турцитѣ, направиха слѣдното: за да не изчезне съвсѣмъ турскитъ народъ и за да може да стане той истински народъ, тѣ издигнаха баща ми, хагана Илтересъ, и майка ми кадъната Илбилге“. Не е безинтересно да поменемъ тукъ и една-двѣ особености отъ тѣхнитѣ погре-

¹⁾ Срв. у *Menander Protector* (Corpus scr. hist. byzantinae, Ed. Bonnæ), т. XI, 381.

бални обичаи, които сжщо така не издаватъ връзка съ дуалистична религия. Тѣлото на покойника бивало поставяно подъ шатъръ, около който слагали много убити жертвени животни: овци, коне, волове. Близкитѣ на умрѣлия, възседнали на коне, обикаляли седмъ пѣти около шатѣра, издавали жалостни викове и се насичали съ ножъ по лицето, по което протичали кърви, смѣсени съ сълзитѣ. Послѣ изгаряли коня, що яздилъ покойникътъ, както и личнитѣ му вещи. Пепелѣта бивала събрана на едно и мъртвиятъ заровенъ. На гроба поставяли толкова камъни на брой, колкото души е билъ погубилъ покойникътъ въ биткитѣ. Тѣ прѣдпочитали да умратъ въ сражение, отколкото отъ болестъ. На гроба на видни лица бивали издигани нѣщо като мавзолеи, съ надписи, статуи и орнаменти. Изобщо, казватъ китайскитѣ извори, тѣ имали обичаи като хунитѣ (хионгъ-ну).¹⁾ И Менандъръ разказва за кумири (*ἑτάλματα*) у турцитѣ прѣзъ VI в.²⁾

Що се отнася до религиознитѣ възгледи на Аспаруховитѣ българи, за това имаме твърдѣ малко свѣдѣния. Обичаятъ у българскитѣ хагани да се титулуватъ подобно на своитѣ азиатски едноплеменници, „отъ Бога поставенъ ханъ“, вече ни подсѣща да смѣтаме, че и придунавскитѣ българи сж изповѣдвали единъ върховенъ Богъ. Въ полза на това прѣдположение говори отчасти и свидѣтелството на Менандра за близкитѣ до българитѣ авари, които, при свързване на договоръ, се кънѣли въ Бога, който е на небето.³⁾ Нѣмаме извѣстия за второстепеннитѣ божества на българитѣ, но че тѣ сж вѣрвали въ нѣкакви духове, за това се догаждаме отъ обичая имъ да носятъ муски (амулетѣ) за прѣдпазване отъ зловрѣдното влияние на таинственитѣ сили и бѣсове. Въ уплътванията, които папа Николай I дава на новопокръстения български князь Бориса, срѣщаме изрично посочване за това: „... У васъ немощнитѣ имали обичай, заради здравето си, да взематъ нѣкаква повезка и да я носятъ окачена на шията си. ... Тоя видъ повезки-амулетѣ сж изобрѣтени отъ бѣсов-

¹⁾ Срв. нѣкон подробности за религията на турскитѣ племена у *Геофилакта Симоката*, у *V. Thomsen*, *Inscriptions de l'Orkon déchiffrées*. Helsingfors 1896, стр. 58 сл., 143 сл., *L. Cahun*, *Introduction à l'histoire de l'Asie*. Paris 1896, стр. 66 сл.

²⁾ *Menander Protector*, 382.

³⁾ *Menander Protector*, 335.

ски хитрости. . . Апостолскитѣ постановления учатъ, щото ония, които си служатъ съ тѣхъ, да бждатъ поразени съ проклятия и изгонени отъ черквата.“¹⁾ Други пъкъ, за изцѣление на своитѣ немощи, прибѣгвали до чудодѣйната сила на единъ камѣкъ и съ него се лѣкували.²⁾ Сѣ отъ сжщитѣ упжтвания на папа Николая узнаваме, че Аспаруховитѣ българи принасяли жертви на своитѣ идоли и бѣсове.³⁾ Тѣ принасяли жертви и при смъртѣта на своитѣ близки,⁴⁾ тѣй както туй правѣли и тѣхнитѣ азиатски сънародници (срв. стр. 366). Крумъ, прѣди да почне своята обсада на Цариградъ, извършилъ скверни демонски жертвоприношения, разказва хронистътъ Теофанъ, а други хронисти добавятъ, че той принасялъ жертви челоуѣци и много добитѣкъ.⁵⁾ И въ упжтванията на папа Николая се говори за суевѣрнитѣ български обичаи, извършвани прѣди походъ или сражение: „Вие разправяте, пише Николай на князь Бориса, че сте били свикнали, когато отивате въ сражение, да съблюдавате дни и часове и да извършвате заклинания, игри, пѣния и нѣкакви гадания (incantationes, et joca, et carmina, et nonnulla auguria).“⁶⁾ Българитѣ се кълнѣли надъ голъ мечъ⁷⁾ подобно на аваритѣ⁸⁾. Тѣзи нѣколко данни, колкото и откъслечни да сж, сѣ показватъ, че Аспаруховитѣ българи сж сподѣляли повечето отъ вѣрскитѣ особености на туранскитѣ турци или авари и че съвсѣмъ не сж били дуалисти, било крайни — като маздеиститѣ или умѣрени — като богомилитѣ. Споредъ това, извѣстието у псевдо-Масуди и у Алъ-Бекри, че българитѣ изповѣдвали религията на магитѣ,⁹⁾ т. е. на Зороастра, не трѣбва да се взема въ неговото буквално значение. Знае се, че арабскитѣ писатели поставятъ въ категорията на дуалиститѣ маги (маджусъ) всички езичници изобщо.

1) Responsa Nicolai Papae I. ad consulta Bulgarorum. Изд. Д. Дечевъ София 1822 г., гл. LXXIX, стр. 82 сл.

2) Пакъ тамъ, гл. LXII, стр. 70.

3) Пакъ тамъ, гл. XLI, стр. 48 сл.

4) Пакъ тамъ, гл. XCVIII, стр. 96.

5) *Theophanes, Chronographia*. Ed. De Boor, стр. 503. *Symeon Magister* (Ἰθυσσ ἀνθρώπους καὶ κτήνη πολλά), въ *Theoph. Continuatus*, Ed. Bonnae, стр. 612.

6) Responsa, гл. XXXV, стр. 44.

7) Пакъ тамъ, гл. LXVII, стр. 74.

8) *Menander*, 335.

9) *Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge* Leipzig 1903 стр. 205.

Нѣкои отъ Аспаруховитѣ българи, още прѣди покръщането на Бориса, били приели исляма и арабски книги. Борисъ питалъ папа Николия — какво да направи съ нечестивитѣ книги, които българитѣ били получили отъ арабитѣ (сарацини) и които още се пазѣли отъ тѣхъ. Папата му прѣпоръчилъ да изгори тия книги, но, отъ друга страна, го съвѣтвалъ да не употребява насилие спрѣмо друговѣрцитѣ и да не ги прави християни принудително.¹⁾ Не е чудно слѣдвателно, че при такива наставления, въ Борисовата държава ще да се е запазило мохамеданство и езичество и слѣдъ официалното крѣщение на българския народъ въ 865 г. За съхранение на езичеството срѣдъ нѣкои славянски племена въ България слѣдъ тая дата поменахме по-горѣ, стр. 16. Но че и мохамеданството не е било загинало скоро въ България, имаме за това посочване въ единъ старобългарски номоканонъ, прѣписъ отъ XIII в.²⁾ Колкото обаче и да сж се пазѣли мохамеданството и езичеството срѣдъ българското и славянско население на българската държава, тѣ не сж могли да повлияятъ върху българската народна словесность съ дуалистични гледища, защото тѣ сж липсвали въ тѣзи религии.

Остава, слѣдвателно, да диримъ другадѣ потеклото на българскитѣ народни легенди за дуалистично създаване на свѣта. Основната идея на нашитѣ легенди е изразена въ два мита: 1) земята бива създадена отъ шѣпа прѣстъ, взета отъ морското дѣно и 2) Богъ и дяволътъ си сътрудничатъ при създаването на свѣта и послѣ враждуватъ помежду си. Паралели на единия отъ тѣзи митове или на двата заедно намираме въ прѣданията на много народи и особено въ фолклора на славянскитѣ и туранскитѣ племена. У западноевропейскитѣ народи тѣзи митове не сж познати току-речи никакъ. Фолклорната наука отбѣлѣзва едвамъ единъ уединенъ примѣръ, записанъ въ областъта Бретанъ, с. з. Франция: Богъ създава земята, а дяволътъ, за да я потопи, създава водата.³⁾ Странитѣ, включени между Балтийското море, Адриатика и Алтайскитѣ височини и дори до сѣверо-източнитѣ крайща на Азия, съставятъ сегашната фолклорна областъ, дѣто се приказватъ

¹⁾ Responsa Nicolai Papae, гл. CII, CIII.

²⁾ Караџић, Примѣри српско-словенскога језика. Беч 1857, стр. 7.

³⁾ P. Sébillot, Le Folk-Lore de France. Paris 1904, т. I, 182.

най-вече дуалистични легенди за сътворението, съ три главни огнища — българско, руско и туранско. У чехитѣ такива легенди не сж извѣстни; у лето-литовцитѣ,¹⁾ поляцитѣ,²⁾ словацитѣ,³⁾ словенцитѣ,⁴⁾ сърбитѣ,⁵⁾ ромънитѣ,⁶⁾ маджаритѣ и трансилванскитѣ цигани⁷⁾ сж обнародвани по единъ-два варианта, но и тѣ прѣдставятъ обикновено съкратена, фрагментарна версия, а това вече говори за тѣхния чуждъ произходъ. Много повече версии и варианти сж били обдирени и обнародвани у руситѣ,⁸⁾ у турско-татарскитѣ народи⁹⁾ и у финскитѣ племена.¹⁰⁾

Извънъ славяно-туранската областъ, дуалистични легенди за сътворението се приказватъ отчасти и въ нѣкои земи на юго-западна Азия, именно Месопотамия, Армения и Грузиния. Единъ день, когато бждатъ обнародвани може би дуалистични легенди и отъ персо-иранскитѣ крайща, тогава и тая областъ, ще прѣдставя по-широка цѣлина. Ние допускаме, че у съврѣменитѣ персо-ирански племена сж се запазили нѣкои дуалистични разкази, като наслѣдство отъ книжовнитѣ паметници на древния Иранъ, въ които личатъ наистина дуалистични легенди, като напр. въ книгата Бундехешъ. Дуалистични разкази отъ тая южноазиятска областъ бидоха обнародвани: грузински и сванетски отъ южния Кав-

¹⁾ *Веселовскій*, Разысканія, вып. V, гл. XI, 73 сл.

²⁾ *H. Máchal*, Nákras slovanského bájesloví. Praha 1891, стр. 9 — *Веселовскій*, вып. V, 73; вып. VI, 107.

³⁾ *Dobšinský*, Úvahy o slovenských povestlách. Vydala Matica Slovenska, 1872 г., стр. 39

⁴⁾ *G. Krek*, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Graz 1887, стр. 783.

⁵⁾ *Каравиш*, Српске нар. приповијетке, № 40. — *Смичи*, Српске нар. пјесме II, № 16. — *Erben*, Báje slovanská o stvoření světa (Č. Č. Mus. 1886 г., 13).

⁶⁾ *Revue des traditions populaires*, XII, 689. — *Fr. Müller*, Siebenbürgische Sagen, стр. 162. Срв. у *Веселовскій*, вып. V, 364.

⁷⁾ *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 312 сл.

⁸⁾ Срв. за тѣхъ у *Веселовскій*, вып. V, 55 сл., 363 сл.; вып. VI, 105. сл. — *Этнографическое Обозрѣніе*, кн. XIII—XIV, 68—74, 250—252; кн. XV, 190—191. — *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 263 сл.

⁹⁾ *Radloff*, Die Sprachen der türkischen Stämme Sud-Siberiens. I Abth. Proben der Volksliteratur, I Th., 175 сл. Срв. още у *Веселовскій*, Раз., вып. V, 18 сл., вып. VI, 107; *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 293 сл.

¹⁰⁾ *Веселовскій*, Раз., вып. V, 5 сл., 360 сл.; вып. VI, 111 сл.

казъ¹⁾; йезидски отъ горня Месопотамия и Армения²⁾; ман-дейски отъ Месопотамия.³⁾

Другата областъ съ дуалистични легенди за сътворението, разказвани отъ американскитѣ туземци, обхваща Сѣверна Америка.⁴⁾ Въ Южна Америка такива разкази не съществуватъ.⁵⁾

Съ уяснение на проблемата за произхода, генетичната връзка и разпространението на тия дуалистични легенди, съ огледъ къмъ славянскитѣ, се занимавахъ отчасти френскиятъ американистъ Шарансей въ току-що поменатата негова студия (бѣл. 4-а), проф. Кронъ⁶⁾ и особено рускитѣ учени Веселовски и Драгомановъ.⁷⁾ Шарансей, който, при многото други разкази, е знаелъ само за три славянски, дѣли легендитѣ на три версии: 1) островна, която е най-стара, разпространена въ Япония и Полинезскитѣ острови, и споредъ която Богъ изважда земята изъ водата; 2) континентална, разпространена въ стария и новия свѣтъ, споредъ която земята бива извадена изъ морето отъ нѣкде животно, и 3) смѣсена или индийска, образувана отъ двѣтѣ други.⁸⁾ Кронъ, като разглежда космогонията на финската поема Калевала, намира, че

1) Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, вып. X, отд. I, стр. LXXV—LXXX; отд. II, 245—251. Срв. у *Веселовскій*, Раз., вып. VI, 113 сл. *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 307 сл.

2) *E. Kovalevsky*, Les Kurdes et les Jésides (Bulletin de la Société royale belge de géographie, 1890 г., № 2). — *N. Siouffi*, Notice sur la secte des Yezides, въ *N. Journal Asiatique*, 1882 г., августъ, септември, и др. Срв. у *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 298 сл.

3) *N. Siouffi*, Etudes sur la religion des Soubbas ou Sabéens, leur mœurs. Paris 1880. — *Babelon*, Les mandaites, leur histoire et leur doctrine religieuse (Annales de Philosophie chrétienne, 1880, октомври и ноември). Срв. у *Драгомановъ*, Мсб. VIII, 296 сл.

4) *De Charencey*, Une légende cosmogonique. Havre 1884. — *H. Hale*, въ *The Journal of American Folklore*, I, № 3, 177 сл. Срв. *Веселовскій*, Раз., вып. VI, 118 сл.

5) *P. Ehrenreich*, Die Mythen und Legenden der Südamerikanischen Völker und ihr Beziehungen zu denen Nordamerikas und der alten Welt. Berlin 1905.

6) *J. Krohn*, Finska litteraturens historia, I, 175. Срв. у *Веселовскій*, Раз., вып. V, 4.

7) *A. H. Веселовскій*, Дуалистическія повѣрья о мірозданіи (Разысканія, вып. V, гл. XI, 1—116, 351. сл.); Ещо къ вопросу о дуалистическихъ космогоніяхъ (Раз., вып. VI, гл. XX, 105—136). — *М. Драгомановъ*, Дуалистическото миротворение (Мсб. VIII, 257—314; Мсб. X, 3—68).

8) Срв. у *Драгоманова*, Мсб. VIII, 268.

славянскитѣ дуалистични легенди ще да сж заети отъ фино-угърскитѣ или урало-алтайскитѣ, защото тия послѣднитѣ прѣдставяли по-цѣлостна версия. Веселовски, въпрѣки своята широка ерудиция и множеството разполагаеми материали, за съжаление, не даде ясно и установено гледище по въпроса. Въ единъ отъ първитѣ си трудове — Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ, 1872 г., стр. 164, Веселовски приемаше, че славянскитѣ дуалистични легенди сж отражение на богомилското учение. Подъ влиянието на финландския ученъ Крона, той прие (1889 г.) за „възможни фински основи въ разпространения срѣдъ славянитѣ космогонически митъ“, съ оговорка, че самиятъ митъ може да е ирански, миналъ чрѣзъ богомилитѣ, а формитѣ на мита да сж народни, мѣстни — славянски и фински.¹⁾ Въ заключението на сжщата си студия той прѣдполага, че е имало движение на легендитѣ — отъ сѣверъ на югъ, сетнѣ отъ югъ на сѣверъ, а това е помогнало да се сплетатъ въ тѣхъ елементи и форми дуалистични фински и богомилски. И тая мисль обаче е изказана мъгляво у Веселовски.²⁾ Двѣ години слѣдъ тая си студия, въ 1891 г., като се бѣ запозналъ съ сѣвероамериканскитѣ легенди, Веселовски побърза да се отрече и отъ фино-турската си хипотеза. Като говори за основното гледище въ мита за братята-творци, Бога и Сатанаила, той добавя: „Азъ прѣдполагахъ, че това гледище не е арийско, а турско-финско; това гледѣще би могло да се закрѣпи съ фински (въ широкъ смисълъ) и турски варианти на космогоничната легенда, които още не издаватъ християнско (богомилско) влияние. Но такива варианти азъ не зная; моя опитъ — да разкрия дуалистичнитѣ течения въ космогонията на Калевала идѣше отъ убѣждението, че дуализмътъ на извѣстнитѣ намъ легенди за създаването на свѣта не трѣбва да се обяснява само съ ирански прѣдстави, изразени въ историческитѣ форми на богомилството. Косвена подкрѣпа на това мнѣние намирамъ въ прѣдставитѣ на сѣвероамериканскитѣ хурони-ирокезци и алгонкинци за двамата братя-творци, прѣдставители на доброто и злото начала“. ³⁾ Малко по-долу, въ сжщата си студия, авторътъ дири опора въ Лънговата теория за самозараждането на еднакви митове у разни народи:

¹⁾ Разысканія, вып. V, 4—5.

²⁾ Пакъ тамъ, 115—116.

³⁾ Раз., вып. VI, 117—118.

„Моето обяснение на славянския, финско-турския и американски дуалистичен митъ не веднажъ ме е довеждало на мисълта, изказана отъ благосклонния къмъ менъ рецензентъ въ Русская Мысль (1890, юли, 314-315): че тукъ може би се касае работата до самостоятелно зараждане на една и сѣща прѣдстава въ различни етнически области, които не се допиратъ една до друга, и че дуализмътъ може да е една отъ степенитѣ на религиозното развитие у много народи“. ¹⁾

Другиятъ руски ученъ, М. Драгомановъ, прояви по-голъма системностъ въ своето изслѣждане. Къмъ обилната въ фактично отношение работа на Веселовски той прибави нови материали, прѣдложи нови съпоставки и генетични отношения. Драгомановъ идва до заключение, че разказитѣ на финската Калевала и на сѣвероамериканцитѣ не сж въ сѣщностъ дуалистични, че тамъ нѣма съперничество и че тѣ трѣбва да се отдѣлятъ отъ разказитѣ на славянскитѣ и турски племена отъ България та до Якутската областъ, които съставятъ една челядь, произлѣзла отъ единъ общъ праотець. Основата на тая втора група прѣдставя: двама миросъздатели съперници, отъ които единиятъ проважда другия да изнесе изъ водата материята, съ която бива създадена сушата. Драгомановъ, като има прѣдъ видъ, че славянскитѣ и турски племена обитаватъ въ континентални области, не допуска у тѣхъ да е могълъ да се зароди океанския митъ за произхода на земята отъ морска тиня; тоя митъ у тѣхъ е дошълъ отъвънъ. Отецеството на океанския митъ той съзира въ Халдея и отчасти въ Индия. Халдейскитѣ океанически прѣдстави, смѣсени съ дуализма на Иранъ, дѣто, поради континенталния характеръ на областъта, липсватъ такива прѣдстави, дали животъ на дуалистичната легенда за създаване на свѣта отъ подводна материя. Прѣработенъ отъ гностици и особено отъ манихейци, тоя митъ билъ прѣнесенъ отъ една страна у турскитѣ племена въ Азия и у славянитѣ, а отъ друга въ Месопотамия, Армения и Грузиния. Това прѣнасяне станало по устенъ пѣтъ, а не подъ влияние на писани произведения, апокрифи, защото въ устнитѣ славянски и турски легенди за сътворението се съдържали по-старинни елементи, отколкото въ апокрифитѣ. При това Драгомановъ е

¹⁾ Раз., вып. V, 123.

на мнѣние, че дуалистични легенди въ Русия сж проникнали не само прѣзъ Балканския полуостровъ, но и по прѣкъ пжтъ, прѣзъ Кавказъ. Той дори допуска, че тия легенди сж минали по-скоро отъ южна Русия въ България, отколкото наопаки. Въ полза на това мнѣние говорѣлъ епизодътъ за гмуркането въ водата, който въ българскитѣ варианти билъ по-изтритъ и ослабналъ. Хипотезата на Драгоманова, макаръ въ нѣкои пунктове да дава прибързани обобщения, прави голѣма стѣпка на прѣдъ въ обяснение на въпроса. Бждещитѣ изслѣдвачи на проблемата, които ще разполагатъ съ повече сравнителенъ фолклоренъ и исторически материалъ, ще подкрѣпятъ, смѣтаме, повечето отъ тезитѣ на Драгоманова, а други ще видоизмѣнятъ или отхвърлятъ.

Въ слѣдващитѣ бѣлѣжки ние ще се ограничимъ главно съ българскитѣ легенди и ще гледаме да посочимъ тѣхната генетична връзка съ други подобни легенди, устни и писани, тѣхния небългарски произходъ и тѣхнитѣ разпространители. Между европейскитѣ и азиатски дуалистични легенди за сътворението на свѣта се забѣлѣзва голѣма прилика както въ схемата на фабулата, така и въ повечето отъ епизодитѣ и подробноститѣ. Тая прилика вече изключва прѣдположението за независимия, самороденъ произходъ на легендитѣ у разнитѣ народи; *легендитѣ припадатъ къмъ една челядь*, къмъ нѣкогашно общо огнище, отъ което сж се разсѣяли, повече или по-малко промѣнени, на едно широко пространство, отъ Адриатика та до източния Сибиръ. Ние не се наемаме да опрѣдѣлимъ началното отечество на легендитѣ, и надали науката ще може единъ день да се добере до задоволителенъ отговоръ на въпроса. Най-много, което може да се направи въ тая областъ, то е да се посочи — дѣ най-на прѣдъ, въ историческо врѣме, се забѣлѣзва сжществуването на дуалистичния митъ за сътворението. Да се прѣкрачи обаче тая граница и да се намѣри праисторичното огнище на мита, това едва ли е възможно. Що се отнася до оформяването на мита въ историческо врѣме, хипотезата на Драгоманова изглежда доста правдоподобна и едно ново изслѣждане, съ повече факти, би могло да засили нейната основателностъ и да я направи жизнеспособна. Имайки прѣдъ видъ двата основни елемента въ мита — двама враждуващи творци и изваждане на земята изъ водната стихия — Драгомановъ правилно посочва древ-

ния Иранъ за разпространителъ на първия елементъ на мита, а за втория елементъ, океанския, дири паралели главно въ халдейската космогонична прѣдстава за изваждане на земята изподъ водата. Тая прѣдстава лежи въ основата и на Битието въ библейската история, дѣто е речено: „Земята бѣше неустроена и невидима; върху бездната имаше тъмнина, и Духъ Божи се носѣше надъ водитѣ . . . И Богъ рече: да се събере въ едно водата, която е подъ небето, та да се яви сушата . . . Богъ нарече сушата земя“ (Бит. I, 2—10). Остава да се уясни само какъ митътъ е билъ прѣработенъ, вѣроятно въ гностико-манихейскитѣ и отчасти християнски сръди, за да се прѣсне сетиѣ оттамъ, чрѣзъ дуалистичнитѣ секти и чрѣзъ богомилството, въ Азия и Европа.

За да се види единството и приликата между сега запазенитѣ дуалистични легенди, привеждаме надолу схемата на началния епизодъ за сътрудничеството между Бога и дявола при направата на земята по разкази, взети отъ разнитѣ крайща на широката областъ, дѣто живѣе още дуалистичниятъ митъ. За това сравнение подбрахме по една типична легенда отъ българитѣ, малоруситѣ, великоруситѣ, черемиситѣ (финско племе) край Казанъ, турцитѣ въ Алтай и грузинцитѣ въ южния Кавказъ:

Българска.

Изпърво навсѣкждѣ било вода. Богъ и дяволътъ живѣятъ наедно. За да направятъ земята, Богъ казва на дявола да влѣзе въ водата и да извади прѣстъ. Дяволътъ се спуска два пѣти въ водата, казвайки: съ божия сила и съ моя! но не може да стигне дъното. На трети пѣтъ стига дъното, защото казва: съ божия сила! и изважда малко прѣстъ подъ ноктитѣ си. Богъ туря тази прѣстъ на водата, и тя става малко земя. Богъ и дяволътъ лѣгатъ да

Малоруска.

Богъ, за да направи свѣта, казва на своя най-старъ ангелъ Сатанаила да слѣзе на дъното на морето и да му извади шѣпа пѣськъ. Сатанаилъ се гмурва на два пѣти въ морето, но пѣськъ не може да извади, защото казва: съ божие име и мое! и пѣськътъ се измива отъ водата. На третия пѣтъ казва: съ божие име! и тогава изнася пѣськъ. Богъ взема пѣська и го разсѣва по водата, а Сатанаилъ си облизва ржката, за да запази поне троха пѣськъ и той. Богъ благославя земята на четири страни, и

Великоруска.

Богъ напуща морето и почва да прави земята. Той поржчва на дявола да се гмурне въ дъното на морето и да извади шѣпа прѣстъ. На два пѣти се измива въ шѣпата му прѣстътъ и едва на третия пѣтъ, по божия заповѣдь, остава малко пѣськъ подъ ноктитѣ на дявола. Съ тоя пѣськъ Богъ насѣва цѣлата земя. Дяволътъ прѣдлага на Бога да станатъ братя: дяволътъ старши братъ, а Богъ — младши. Богъ се усмихва. Дяволътъ прѣдлага да станатъ

спятъ. Дяволътъ взема въ ржцѣ заспалия Богъ и се запжтва къмъ водата, за да го удави, но, кждѣто и да тръгне по четиритѣ страни, земята сѣ расте и дяволътъ не може да стигне водата. Дяволътъ най-послѣ събужда Бога, за да благословятъ порасналата земя, докато тѣ спали. — „Азъ благословихъ земята, казва Господъ, когато ти ме носи на вси страни да ме удавишъ и направи кръстъ съ мене“. Дяволътъ се разсърдва и побѣгва отъ при Бога. (Срв. по-горѣ, стр. 329 сл.).

Черемиска.

Юма и Кереметъ сж братя. Когато Юма рекълъ да направи земя, поржчва на по-малкия си братъ Кереметъ, който плава по морето като патка. да му извади шѣпа прѣстъ изподъ водата. Кереметъ донася прѣстѣта, но укрива една часть въ устата си. Юма духва на шѣпата прѣстъ, тя покрива водата и става земя. Тогава и Кереметъ изплювва скритата въ устата си прѣстъ, и се образуватъ планини и скали. Послѣ Юма взема камъкъ, удря го съ млатъ, и полѣтватъ ис-

тя почва да расте. Расте и пѣсѣкътъ, скритъ въ устата на дявола, тъй че ше му разчекне устата. Богъ тогава казва на Сатанаила да плюва. Отъ изплютата земя ставатъ планинитѣ и скалитѣ. Лѣгатъ слѣдъ това Богъ и Сатанаилъ да си починатъ. Богъ заспива, а Сатанаилъ грабва тѣлото му и го носи къмъ водата, за да го удави, но, кждѣто и да тръгне Сатанаилъ по четиритѣ страни, не намира вода, защото земята сѣ расте. Полунощъ става, лѣга и Сатанаилъ, па послѣ събужда Бога и го подканя да осветятъ порасналата земя. — „Азъ я осветихъ тая нощъ на всички четири страни“, отговаря му Богъ (Драгомановъ, Мсб. VIII, 263 сл.).

Алтайска (турска).

Изпърво навсѣкждѣ било вода. Богъ и единъ другъ човѣкъ, въ видъ на черни гжски, лѣтѣли надъ водитѣ. Другарѣтъ на Бога, подига вѣтръръ, развълнува водата и напрѣсква божиеото лице. Той иска да се подигне надъ Бога, но пада въ водата. Помолва се на Бога, и той го спасява. Богъ казва: „Да излѣзе твърдиятъ камъкъ!“ и камъкътъ излиза изъ морскитѣ дълбочини. Богъ и човѣкътъ сѣдатъ на камъка и другаруватъ. По божие искане, човѣкътъ се спуска на морското дъно и изважда прѣстъ, която Богъ разхвърля по водата.

равни братя, а Богъ се пакъ усмихва. Дяволътъ прѣдлага той да бжде младши братъ. Богъ тогава казва на дявола да стисне ржката му, надъ лакътя, колкото сила има: дяволътъ се измаря отъ напъване, а Богъ сѣ се усмихва. Тогава Богъ улавя дявола за ржка, и дяволътъ се свива отъ болки. Богъ направи кръстно знамение надъ дявола, който избѣгва въ бездната (Буслаевъ, Историческіе очерки I, 437).

Грузинска.

Изпърво свѣтътъ билъ покритъ съ вода. Веднажъ Богъ се спусналъ въ водата, но отъ студъ му покапали сълзи. Тия сълзи се прѣобразуватъ на арахангели — Михаилъ и Гаврилъ. Богъ слиза съ арахангелитѣ на дъното на морето, дѣто подъ единъ синъ камъкъ намѣрватъ Самоела. Самоелъ скача, улавя Бога за шията да го удавя. За да се отърве Богъ, комуто и архангелитѣ не могатъ помогна, съгласява се да стане побратимъ на Самоела. Самоелъ се отдалечава. Богъ и ар-

кри—ангели. Кереметъ и той прави сжщото, и полѣтяватъ отъ искритѣ „шайтани“ (дяволи). Оттамъ идатъ добритѣ и зли духове. Последнитѣ, като биватъ изпждени отъ небето, настаняватъ се по разни части на свѣта — по водитѣ, езерата и пр. (Записана отъ черемиситѣ при Казанъ. Вѣстникъ Европы 1867 год., декември, стр. 51--52).

Богъ му поржчва пакъ да донесе прѣстъ. Човѣкътъ изнася шѣпа прѣстъ и я прѣдава на Бога, а другата шѣла скрива въ устата си, за да си направи и той суша. Богъ разпилява прѣстъта, и тя порасва дебела земя. Порасва и скритата прѣстъ въ устата на човѣка, тъй че безъ малко той ще се задави. Човѣкътъ се помолва на Бога да го спаси. Богъ му поржчва да изплюе прѣстъта, и тя образува малки блатни купчинки. Богъ му обяснява: „Ти искаше да ми направишъ зло, затова народътъ, който ти ще създадешъ, ще има лоши помисли, а мислитѣ на моя народъ ще сж свети. Азъ ще бжда нареченъ Курбу-сту (= Ормуздъ, Ахура-Мазда?), а твоето име ще бжде Ериклъ (= сатана). Ral do ff, Die Sprachen der türkischen Stämme Süd-Siberiens und der dsungarischen Steppe. I Abth. Proben der Volksliteratur, стр. 175 сл.).

хангелитѣ намислятъ да отлжчатъ водата отъ земята, и строятъ прѣградна стѣна, но тя се руши и водата пакъ покрива сушата. По внушение на Михаила, отнасятъ се за съвѣтъ до Самоела. Самоелъ ги научава: Богъ трѣбало най-сетнѣ да затржби силно, та сушата да се отдѣли отъ водата. Богъ изпълнява съвѣта: земята се отдѣля отъ водата. Послѣ Богъ въ течение на седѣмъ деня създава всички животни и човѣка. (Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, X, отд. I, стр. LXXV сл. Легендата е прѣдадена изцѣло у Драгомановъ, Мсб. VIII, 303 сл.).

Речемъ ли да разширимъ това съпоставяне върху всичкитѣ дуалистични легенди въ Азия и Европа, ще дойдемъ до заключение, че въ основата на всички лежи сжщиятъ митъ за сътворението, съ казанитѣ два негови елемента — двама сътрудници творци и изваждане на земята изъ водната стихия, че тѣзи легенди сж разказани по приблизително еднакъвъ начинъ и съ еднакви епизоди. Общо въ тѣхъ е и гледището, че сжщински, *дѣйствителенъ творецъ на земята и човѣцитѣ е Богъ*, а дяволътъ е само неговъ помощникъ, който достазя материята за земята или внушава на Бога мисли, за които той не се досѣща. Обща имъ е и прѣдставата за *надмощието на Бога* и за *враждата* между Бога и дявола. Това единство въ гледищата, епизодитѣ и схемата на разказването

потвърждава общността на всичкитѣ легенди и произхода имъ отъ едно по-старо отечество. Кое е обаче това отечество или коя е оная срѣда, дѣто се е оформилъ митътъ, прѣди да се прѣсне на широко изъ свѣта? На тоя въпросъ може да се даде само приблизителенъ отговоръ. Митътъ за сътворението, какъвто го намираме въ нашитѣ легенди, не се срѣща точно съ космогоничното учение на ни една отъ дуалистичнитѣ религии, каквито сж били: маздеизмътъ, манихейството, павликянството, богомилството и др. Ни въ едно отъ тия учения не виждаме дяволътъ да сътрудничи на Бога творца при създаването: въ маздеизма Ахура-Мазда създава свѣта съ думата си, а Ахриманъ гледа всичко да разруши или да поквари; споредъ манихейтѣ, „Живиятъ духъ“, който е еманация на Бога, създава видимия свѣтъ отъ тѣлата на убититѣ отъ него демони; павликянитѣ и богомилитѣ учели, че земята и човѣкъ сж направени отъ дявола и че въ човѣка обитава Духъ божии. Съ тази си важна особеностъ, нашитѣ легенди не се посрѣщатъ съ реченитѣ дуалистични учения; извѣстна прилика съ маздеизма забѣлѣзваме само въ първата половина на мита за създаването, дѣто Богъ е единственъ творецъ; прилика между легендитѣ отъ една страна и маздеизма и манихейството отъ друга намираме въ прѣдставата, че Богъ и дяволътъ сж двѣ исконни, отдѣлни начала. Като имаме прѣдъ видъ тоя характеръ на легендитѣ, трѣбва да приемемъ, че митътъ за създаването въ тѣхъ ще да е доста старъ и ще да прѣдхожда появата на павликянството и богомилството.

Най-пригодната областъ за оформяването на мита трѣбва да се дири въ иранско-вавилонскитѣ крайща, отечеството на маздеизма и на манихейството. Тамъ именно, въ Месопотамия и Вавилония, е билъ заетъ митътъ за изваждане на земята изъ водната стихия, за което срв. по-горѣ, стр. 372, 374. А като краенъ прѣдѣлъ, прѣди който още легендитѣ сж били прѣнесени на сѣверъ у съседнитѣ турански народи, трѣбва да се приеме VII в., когато арабитѣ завладѣха Вавилония и Персия, наложиха тамъ своето мохамеданство и пропѣдиха много племена на сѣверъ, въ Туранъ. Извѣстно е, че манихейството намѣри тамъ ново отечество: прѣзъ VIII в. то бѣ станало дори господарствена религия въ голѣмата империя на турцитѣ уйгури. Срв. по-горѣ, стр. 3. Що се отнася

до ширенето на дуалистичните легенди на запад и особено въ България, нѣма съмнѣние, че главните тѣхни разпространители сж могли да бждатъ прѣселенците манихеи и павликяни, които дадоха животъ на богомилството. Богомилството не само е приело тия легенди, но то съдѣйствувало за тѣхното разпространение изъ българската земя и оттамъ подалече, на западъ и на сѣверъ. Фактътъ, че въ България, сжщинското отечество на богомилството, сж запазени тѣй много дуалистични легенди, когато у другите балкански народи тѣ сж извѣстни само въ единъ-два варианта или съвсѣмъ липсватъ, показва добрѣ, че послѣдвателите на попъ Богомила сж улеснявали ширенето на легендите. Но не само това. *Богомилското учение и книги сж послужили и за изворъ на нови дуалистични елементи въ тия разкази*, както и за по-якото задържане на епизодите, които се съгласували съ учението на богомилите. Отъ друга страна легендите приели въ новата си родина и недуалистични народни и християнски напластявания, та сега прѣдставятъ пѣстра мозаика отъ старо и ново, дуалистично и монотеистично.

Надолу изтъкваме по-типичните прѣдстави и епизоди въ българските легенди и посочваме тѣхното съотношение къмъ богомилското учение. На първо мѣсто въ легендите бие на очи *сътрудничеството между Бога и дявола*. Въ по-пълните версии на легендите, напр. въ № 1, 2, 3, Богъ и дяволътъ си помагатъ при направата на земята. Инициативата за създаване иде ту отъ Бога (№ 1), ту отъ дявола (№ 2), ту съвмѣстно отъ двамата (№ 3). Творецъ обаче на земята е Богъ, а дяволътъ е помощникъ. Когато дяволътъ създава нѣщо, напр. вълка, то оживява само при божие съдѣйствие. Въ легенда № 15 дяволътъ проявява творческа мощъ и създава самостойно рай за своите ангели и за хората, а въ легенда № 1 той създава козата. Въ легендите № 1, 2, 4, 7, 8, 10 дяволътъ се явява по-досѣтливъ отъ Бога: Богъ узнава отъ своя сътрудникъ и врагъ какъ да се доправи земята, какъ тя да се смали, какъ е опасно да се жени слънцето и какъ ще може да се прѣроди Богъ и да прѣвземе царството на дявола. Другарството и сътрудничеството между Бога и дявола се изтъкватъ и при договора за подѣлба на свѣта и човѣците: небето и живите човѣци да сж на Бога, а земята и умрѣлите — на дявола. Срв. № 1, 6, 7, 8, 10. Въ тия епизоди се прѣ-

плитатъ доста неедновидни възгледи. Гледището, че Богъ е единственъ творецъ на всичко, е прѣди всичко юдео-християнско, отчасти маздеистично; крайно дуалистично гледище съзираме въ задружната инициатива на двѣтѣ исконни същества за направа на свѣта или въ терминитѣ, че тѣ били другари, съдружници, братя; богомилско е гледището, че творчеството на дявола е ограничено, че дяволътъ доставя само материята за създаване на земята, и че дори когато дяволътъ твори нѣщо, то става съ съизволието божие. Успоредица на тия прѣдстави намираме въ Тайната книга на богомилитѣ, дѣто дяволътъ е нареченъ подражателъ на Отца (imitator Patris); тамъ той създава земята и човѣцитѣ, само слѣдъ като се помолилъ на Бога, който се смилява надъ дявола и му позволява да направи видимия свѣтъ въ седѣмъ деня, които сж седѣмъ епохи. Богомилски е и епизодътъ, лег. № 15, за създанието на рая отъ дявола, както и епизодътъ за подѣлбата на свѣта и човѣцитѣ между Бога и дявола. Срв. за това вѣститѣ въ Тайната книга, вѣститѣ у Зигавина, въ Прѣнието на Христа съ дявола, въ разказа за Тивериадското море и др.

Прѣдставата за *враждата между Бога и дявола* се схожда изобщо съ богомилското учение. Богомилитѣ вѣрвали, казва Зигавинъ, че Сатанаилъ, който билъ първороденъ божи синъ и съуправителъ на Бога, намислилъ да стане равенъ на баща си, поради което билъ съборенъ надъ водната стихия, и тамъ си направилъ свой свѣтъ — земя, небе, човѣци. ¹⁾ Поводътъ за съперничеството е уясненъ по-добрѣ въ Тайната книга. Тамъ се казва, че сатаната, като билъ при Бога, като строителъ на всички нѣща, и като се възхитилъ отъ божията слава, пожелалъ и той да стане подобенъ на Всевишния и да постави прѣстола си надъ облацитѣ. Срв. по-горѣ стр. 74. Въ единъ изворъ за западнитѣ дуалисти се казва, какво дяволътъ, като братъ на Бога, поискалъ наслѣдство отъ небето и земята, поради което послѣдвала война между двамата съперника. Срв. стр. 271. Подобна мисль е прокарана и въ българскитѣ народни легенди № 1, 2, 3, дѣто дяволътъ иска да бжде самъ владѣтель на земята и затова гледа да удави своя другаръ Бога въ водата. Въ ле-

¹⁾ P. Gr. CXXX, 1293 — 1297.

генда № 15, паралелъ на борбата на титанитѣ, дяволътъ (Зерзевулъ)¹⁾ гради висока кула, отъ която да замѣри Бога съ стрѣла и да го убие. Ненавистъта между двата нѣкогашни побратими не спира дори и когато Богъ се прѣражда въ Исуса. Дяволътъ, за да погуби Исуса, наговаря хората да избиватъ труднитѣ жени и новороденитѣ мъжки дѣца, между които се очаквало да бжде Исусъ (легенда № 8), а покъсно научава евреитѣ да уловятъ Исуса и да го убиятъ (лег. № 1). Тия прѣдстави срѣщаме и въ редъ богомилски книги, напр. въ Тайната книга (стр. 81), дѣто дяволътъ прѣдава на Мойсея дървото, на което да бжде разпънатъ Исусъ, въ Прѣнието на Христа съ дявола (стр. 252), дѣто дяволътъ заявява, че ще влѣзе въ сърдцето на Каяфа, който да улови и мжи Исуса и др. Враждата между Бога и дявола, която траяла (легенда № 1) 800,000 год., била приключена, когато Исусъ слѣзълъ въ пъкѣла, развалилъ записа, скритъ тамъ отъ дявола, и освободилъ човѣцитѣ (№ 13), или пъкъ когато сгрѣмоясалъ дявола и неговитѣ ангели въ вѣчна мжка. Борбата между Бога и дявола свършва съ побѣда на Бога, т. е. тъй, както е въ богомилското учение.

Третята типична прѣдстава въ легендитѣ е, че *земята била направена отъ прѣстъ, която дяволътъ изважда отъ водата*. Така е въ по-пълнитѣ версии, № 1, 2; въ № 3 земята бива направена отъ морска пѣна. Споредъ други необнародвани български разкази, земята била образувана отъ морски пѣсъкъ или отъ „мая изподъ морето“. ²⁾ Всички тия прѣдстави се посрѣщатъ съ гледището, че изпърво, като нѣмало свѣтъ, имало само вода или море (№ 1, 2). Митътъ, че земята е била направена отъ прѣстъ или изобщо отъ материя, извадена отъ водната стихия, е влизалъ и въ вѣруето на богомилитѣ. Споредъ Тайната книга и споредъ Зигавина, богомилитѣ учили, че изпърво земята не се виждала, тя била неоформена и покрита отъ водитѣ; Сатанаилъ, който и слѣдъ падението си съхранявалъ творческата си мощъ, издигналъ неустроената земя надъ водитѣ и тя станала суха и крѣпка. Подводната земя се е схващала отъ богомилитѣ като мека,

¹⁾ Народенъ изговоръ на библейското име Веелзевулъ, глава на демонитѣ. Подобна форма срѣщаме у пелопонезкитѣ гърци: Ζερζεβεούλης. Ν. Γ. Πολίτης, Νεοελληνική μυθολογία, т. II, 490.

²⁾ Срв. *Й. Ковачевъ*, Народна астрономия и метеорология, стр. 50.

тинѣста или, както се казва въ Пращкия Разумникъ — земята била направена ~~ѿ тини водни~~.¹⁾ Тая тиня е трѣбвало да се ствърди, за да стане земя. Тая мисль е проведена отчасти въ богомилския Енохъ, дѣто се казва: „Отъ (воднитѣ) вълни направихъ камъни . . . , а отъ камънитѣ направихъ (смѣсихъ) сухото, и сушата нарекохъ земя“ (срв. стр. 176). Сѣ същата мисль лежи и въ основата на отговора № 1 на богомилския Разумникъ, че земята била направена отъ сгжстената пѣна (сметана) на водата: ~~взѣта ѣ сметана ѿ воды, и съсири см, и сътвори Бѣ нѣбо и зѣмѣ~~ (стр. 259). Въ другъ Разумникъ, сръбска редакция, изрично е помената думата „пѣна“, както е и въ българскитѣ народни легенди: и ~~поклѣ~~ Господь съгнати пенѣ морскѣю и сътвори зѣмлю.²⁾ Българскитѣ народни легенди изобщо се сходятъ съ богомилскитѣ книги за произхода на земята отъ материя, извадена отъ водната стихия. Въ подробноститѣ обаче народнитѣ легенди, които разказватъ за гмуркането на дявола въ водата и изваждането на шѣпа прѣстъ или на прѣстъ, останала подъ ноктитѣ на дявола, се посрѣщатъ само съ една писана легенда, тая за Тивериадското море, за чиято българска версия ние се иззахме малко резервирано (стр. 288). Споредъ това и въпросътъ за произхода на българскитѣ народни легенди за гмуркането на дявола отъ единъ писанъ паметникъ, какъвто е Тивериадското море, стои отворенъ. Въ българскитѣ народни легенди, познати досега, не срѣщаме подробността за дявола, прѣдставенъ като птица гмурецъ, както туй се срѣща въ Тивериадското море и въ рускитѣ, турски и др. народни приказки за създаването.

За създаването на *человѣка отъ Бога* се говори въ легендитѣ № 1, 3, 5, 10. Докато обаче въ първитѣ три легенди *человѣкъ* бива направенъ отъ калъ или прѣстъ, въ легенда № 10 е легналъ единъ по-рѣдкъ митъ: Богъ проважда четирима ангели да му донесатъ прѣстъ отъ четиритѣ страни на свѣта (паралелъ стр. 321), послѣ той разсѣва тая прѣстъ навсѣкждѣ, и наставатъ *человѣцитѣ*. Епизодътъ, че Богъ създава *човѣка*, не отговаря на богомилското учение, споредъ което въ случая създателъ е Сатанаилъ. Не е богомилски и епизодътъ за направата на *человѣцитѣ* чрѣзъ разсѣване на

¹⁾ Starine XXI, 208.

²⁾ Starine XXI, 202.

пръстът. Тоя епизодъ ще да е въ свръзка съ широкопространения митъ, че планинитъ, хълмоветъ и др. нѣща по земята били изпадали отъ продѣнения чуваль на Бога или че Богъ ги сѣялъ отъ небето. Другъ паралелъ за произхода на челоуѣцитъ отъ разсѣяна пръстъ съзираме и въ старогръцкия митъ за Девкалиона и хвърлянитъ отъ него камъчета, които се прѣобразявали на челоуѣци.

Освѣнъ изтъкнатитъ по-главни прѣдстави въ легендитъ, можемъ помена и слѣднитъ единъ-два елемента, каквито срѣщаме въ учението и въ книжнината на богомилитъ. Такъвъ е напр. епизодътъ за даването душа на Адамовото тѣло въ лег. № 3: душата излиза отъ дупкитъ на сжщото тѣло. За подобна богомилска прѣдстава говори Зигавинъ. Р. Gr. CXXX, 1297. Въ легенди № 8, 9, 11, 16 се говори за обиталището на дявола и на неговитъ ангели — по облацитъ, по въздуха, по земята и въ водитъ. Срв. за подобнитъ богомилски паралели на стр. 308.

Отъ горѣизложеното се вижда, че устнитъ български легенди за сътворението сж отъ чуждъ, източень производъ, че тѣ сж били прѣнесени по устенъ пътъ отъ дуалиститъ и сж станали сгодно орждие въ ржцѣтъ на богомилитъ за прокарване и закрѣпване на тѣхното дуалистично учение срѣдъ малокнижнитъ българи. Часть отъ дуалистичнитъ елементи въ тия легенди идатъ още отъ първото имъ отечество — въ вавилонско-иранскитъ области, а други монотеистични прѣдстави сж били добавени въ тѣхъ подъ влиянието на юдео-християнскитъ прѣдстави. Що се отнася до дуалистичнитъ прѣдстави и епизоди въ легендитъ, едни отъ тѣхъ сжщо така сж старинни, източни, а други били заети въ тѣхъ тепърва по-сетнѣ, на българска почва, отъ богомилскитъ книги. Нѣкои дори легенди произлѣзли направо отъ богомилскитъ писани разкази, както е случаятъ напр. съ разказа Тивериадското море, който е послужилъ за несъмнѣнъ изворъ на редъ народни руски разкази. Босненската пѣкъ легенда е имала по-сложна сждба: изпърво писана, сетнѣ тя е минала въ народнитъ уста и оттамъ отново е била записана въ формата, въ която тя ни е позната.

ПОКАЗАЛЕЦЪ

Бройките посочватъ страницитѣ. Съкращения: б. = български, гл. = гледай, р. = рѣка, с. = село, ц. = царь, сл. = следващи. Имената на съчиненията сж поставени въ кавички).

Авария р., гл. Авирия
 Августиянъ ц. б. 286
 Авдианъ ц. 294
 Авель 26, 211 сл., 261, 263, 293
 Авирия р. 195
 Агореникъ р., гл. Горника
 Адамовъ записъ 215, 223 сл., 293 сл.,
 309 сл., 349 сл., 351 сл.
 Адамъ и Ева 7, 25 сл., 56, 70, 79,
 177 сл., 207 сл., 260, 262, 291 сл.,
 297, 322 сл., 388, 351 сл.
 Адоиль 175
 Азаватъ р., гл. Азафа
 Азафа р. 195
 албигойци 41, 42 сл.
 Александъръ Иванъ ц. б. 35
 Алусианъ 286
 Алфея р. 195
 Амось 134 сл.
 ангели на стихийтъ 74 сл., 189
 „Апокалипсисъ“ 68, 95 сл.; — апо-
 крифенъ 54, 57, 71; — Вару-
 ховъ 203
 апокрифи 52 сл., 163
 „Апостоль“ у богомилитѣ 93 сл.
 Арменитѣ с. 19
 арменци прѣселени 17 сл.
 Ариѣнковци с. 19
 Ариѣнохоръ с. 19
 Аронъ ц. б. 286
 Архасъ 175
 Асаклунъ 7
 аскетизмъ 5, 8, 27 сл., 45 сл.,
 119 сл.
 Асонъ 294

Асѣнь II, ц. б., 35
 Атласъ 6, 9
 Афия гл. Алфея
 Ἀχέρουσα λίμνη 223
 Ахриманъ 1, 377
 Ахура-Мазда 1, 376, 377
 Бабуна р. 36
 Бабуна с. 36
 Бабуна планина 36
 бабуни (богомили) 36, 40, 235, 327
 басни богомилски 327 сл.
 Бдинъ 285
 „Бесѣда на тримата светители“
 257 сл.
 билки лѣковити 334 сл., 337
 Богомила с. 36
 богомилство 14 сл.; условия за поя-
 вата му 14 сл., появата му у бъл-
 гаритѣ 20 сл.; съставнитѣ му
 елементи 21; учение 24 сл.; чер-
 ква и общество 27 сл.; духовни
 чинове 29 сл.; отношение къмъ
 държавата и православието 30
 сл.; прѣслѣждане 32; секти и
 еволюция у богомилството 32 сл.;
 разпространение въ България 33
 сл., въ Византия 37 сл., 311 сл.,
 320 сл., въ Русия 39, 311, въ
 Сърбия 40, 237, въ Босна 40,
 102, 325, въ Албания 34, въ
 западна Европа 40 сл., 66 сл.;
 значение 44 сл.; книги у богоми-
 литѣ 49 сл., легенди 54, 327 сл.
 Богомилъ попъ 21 сл., 50

- Борилъ ц. б. 35
 Борисъ ц. б. 17, 282, 283
 Босна 40, 321 сл., 325 сл.
 Бояна 283
 Бреитуль 261
 Брѣгалница р. 282
 Брѣзникъ 285
 bouge 41
 Буда 2, 7
 будизъмъ 5, 9
 българи = богомили 41, 43
 Български богом. орденъ 22, 67, 103
 „Български апокрифенъ лѣтопись“ 57, 273 сл., 257 сл.
 Бѣлградъ 286
 Бѣлъ богъ (прѣдполагаетъ) 361 сл.
 бѣсове (духове, демони) 6, 13, 14, 25, 85, 169, 308, 356 сл., 367
 Валдейци (секта) 43 сл.
 „Варухъ“ 56, 70, 191 сл.
 Васили богомилъ, изгоренъ въ Цариградъ, 38, 88, 101
 Васили богомилъ 23
 Васили ц. византийски 286
 „Видѣние Данилово“ 163, 276
 „Видѣние Исаево“ 131 сл.
 „Видѣние за послѣднитѣ врѣмена“ 163, 276
 „Видѣние на пророка Исаия“ 163
 Византия градъ 285
 Витоша 285
 Вревоилъ 175
 „Възнесение Исаево“ 152
 вѣлкъ, създаването му, 334 сл., 345 сл., 346 сл.
 „Вѣпроси и отговори“ 257 сл.
 вѣра у езическитѣ славяни 361 сл., у Аспаруховитѣ българи 366 сл., у печенѣзитѣ 19 сл., у езическитѣ турци 364 сл.
 Гаврилъ архангелъ 173, 175, 196, 261, 289
 Гаганъ ц. б. (хаганъ?) 286
 Гаидалъ 168
 Галгалъ 134
 Galgatha 135
 Гангъ р. 312
 Геруско езеро 217, 223
 Гионъ р. 312
 Гѣѣсис 4
 гностицизмъ 4
 Горника р. 195
 Горно-Павликени с. 12
 григори (ангели) 172
 грѣхопадение 6, 7, 26, 63, 78, 79, 178, 211, 214, 292, 298, 323
 Двоевѣрие у старитѣ българи 16
 Делянъ гл. Оделянъ
 демони гл. бѣсове
 Денница 69
 Димотика гл. Мотикъ
 Добре богомилъ 23
 Добричъ 283
 Добруджа 273, 282
 Долно-Павликени с. 12
 доминиканци 43
 драговищи богомили 36, 164
 Драговищица р. 164
 Драговишки орденъ 21 сл., 67, 101, 103
 Дръстъръ 282
 дуализъмъ 1 сл., 22 сл.; — прѣдполагаетъ у славянитѣ 361
 Дунавъ р. 195, 281, 285
 дяволъ 20, 25, 62 сл. 73 сл., 78 сл. 136, 177, 214, 248 сл., 260, 217 сл., 291, 296 сл. 316, 329 сл.; създаденъ отъ божията сѣнка 260, 337 сл.; братъ божи 271; защо е куцъ 346 сл., 347 сл., 354
 „Дѣтство Исусово“ 52, 227 сл., 242 сл.
 „Евангелие“ у богомилитѣ 87 сл. еднокракийтъ, т. е. дяволтъ, гл. дяволъ
 Езекия 134, 148
 езикъ на първитѣ челоуѣци 195, 261, 267
 „Енохъ“ апокрифъ 52, 56, 72, 165 сл.
 Енохъ пророкъ 81, 253, 261
 Еремия с. 164
 Ереуса р. 195, 281
 Ерменлуй с. 19

- Ерменово с. 19
 Ерменско с. 19
 Ермонска гора, мѣсто 9, 172, 189
 εὐχται гл. масалияни
 Ефратъ р. 195, 312
 Ἐσθφορος 69
- Записъ Адамовъ гл. Адамовъ записъ;
 записъ божи, даденъ дяволу 337 сл.
 Заратустра 1 сл., 7
 Затисуа гл. Зетеусъ
 Затиуса гл. Зетеусъ
 зачеване отъ цвѣте 342 сл.
 Звъчанъ 283
 Зетеусъ р. 195, 181
 Зендъ-Авеста 2
 Зерзевулъ 354 сл., 380
- Иасонъ гл. Асонъ
 Иасусъ 134 сл.
 Иванъ св., помага на Бога противъ
 дявола 342 сл.
 Иванъ Владимиръ 34
 Йеремя попъ 50 сл. 52, 53, 164,
 270 сл.
 Изотъ ц. б. 282
 Иларионъ Мъгленски 35, 163
 Илия св. и пророкъ 26, 82, 253, 254
 индекси на апокрифи 52 сл.
 Йоанъ апостолъ 62, 73, 91 сл.
 Йоанъ Кръстителъ 26, 82 сл., 90, 91
 сл., 99, 102, 103, 190, 152 сл., 327
 Йоанъ, основатель на павликян-
 ството, 10, 11
 Йоанъ Чурила богомилъ 37 сл.
 Йорданъ р. 216, 224 сл., 294, 351 сл.
 Йорданъ, братъ на Дѣва Мария,
 331 сл.
 Йосафатова долина 75
 Иродъ 252
 Исаилъ 196
 Исай прор. 134 сл., 280 сл.
 „Исаиево видѣние“ 56
 исполини 190
 исполини (= руси) 275
 Испоръ (Аспарухъ) ц. б. 282
 Исусъ 2, 7, 17, 20, 25 сл., 90 сл.,
 161, 268 сл. и др.
- Каинъ 26, 211 сл., 261, 263, 293
 Каломела 26
 Калиника манихейка 10
 Карвунска областъ 281
 катарии 41
 „Катарски Трѣбникъ“ 55, 113 сл.
 Каяфа 252
 Киевъ 283
 Кирикъ и Юлита 163
 Кирилъ философъ 261
 китове гл. риби
 „Книга на юбилеитъ“ 220
 книги на живота 142, 174 сл.
 Константинъ Багрѣнородни 284
 Котугери с. 36
 Костуръ 286
 Краиниево мѣсто 284
 криптохристияни 33
 кръстно дърво 71, 81
 кръщение (духовно) у богомилитъ
 29, 114, 123 сл.
 кудугери богомили 36, 164
 кула (Вавилонска) 194, 201, 354
 кумани (= българи) 281, 282
 Кутугерци с. 36, 164
- Ламехъ 263
 легенди дуалистични у разни на-
 роди 327 сл., 369, 370, 371, 374,
 375.
- λόγος 4
 лозата — дърво на прѣгръшението,
 196, 207, 297, 323
 луна 6, 84, 176, 198 сл., 259 сл.,
 262 сл., 289, 295, 314 сл.
 Луцибелъ 271
 Луциферъ 69, 322, 324
- Маги 1
 маздеизъмъ 1, 377
 „Малко Битие“ 216
 Манаси 151
 мандаити 4, 186, 221 сл.
 Мани 2 сл., 97 сл.
 манихейство 2 сл., 97 сл., 165 сл.,
 243, 377
 Мария Дѣва 26, 91 сл., 237 сл.
 Маркионъ 4, 88, 95, 96 сл.

- масалиянство 13 сл.
 Матусаль 167 сл., 261
 Меркури 261, 268
 Месемврия гл. Несебъръ
 месия 151
 метемпсихоза гл. прѣраждане на душиѣ
 Методи Патарски 57
 Митра 2
 Михаилъ архангелъ 142, 144, 174, 178, 196, 199 сл., 210, 211 сл., 215, 220, 251, 261, 289, 291, 296, 300, 322.
 Михаилъ богомилъ 23
 Михаилъ ц. б (Борисъ) 283
 Михей 134 сл.
 могили въ България 282
 Мойсей 26, 71, 81, 98, 354
 Мойсей ц. б. 286
 молитва 13, 29, 106 сл., 127, 216, 221
 монофизити 17 сл., 35
 Морунецъ (=Кавала) 286
 Мотикъ (=Димотика) 286
 Мохамедъ 279
- Назари** богомилски епископъ 51, 66, 87
 Наираелъ 7
 народи и държави 268
 Насонъ гл. Иасонъ
 Насо 135 сл., гл. Иасонъ
 небеса 6, 25, 62, 74 сл., 136 сл., 161, 158 сл., 181 сл., 188 сл., 194 сл., 262, 280 сл., 295, 364 сл.
 Немродъ 7
 Несебъръ 286
 Неусъ р. 195
 Никифоръ 286
 Никополъ на Дунавъ 286
 Нириюсъ р., гл. Неусъ
 Нишъ 285
 Нопаилъ 196
 Носачъ гл. Атласъ
 Нунаилъ 261
- Овче-поле** 282, 287
 Одеянъ ц. б. 286
- Океанъ р. 313 сл.
 Омофоръ гл. Атласъ
 Ормуздъ гл. Ахура-Мазда
 Осогово 163 сл.
 „Откровение Варухово“ 191 сл.
 „Отче нашъ“ 83, 106 сл.
- Павелъ апостолъ 10, 94 сл.
 Павелъ Самосатски 10
 Павелъ, основатель на павликянството, 10, 11
 Павликени с. 12
 павликянство 10, 11, 12, 17, 18, 41, 93, 94, 95, 100, 105
 „Павлово Видѣние“ 57
 „Палея“ 69, 220
 Пануилъ гл. Фануилъ
 параклетъ 7, 162
 „Паралипомена на Йеремиа“ 204
 патарени 40 сл.
 паякъ (= дяволъ) 356 сл.
 Перикюла р. 195
 Петъръ апостолъ 11, 95, 251; — свети, услужва на Бога 339 сл.
 Петъръ ц. б. 21, 22, 283, 284, 285
 Петъръ богомилъ 23
 печенѣзи 287; — дуалисти 19 сл.
 планети 176
 Пловдивъ 18, 285
 Плюска 282
 Плѣсковъ (Плюска) 282
 „Прѣние на Христа съ дявола“ 53, 56, 248 сл.
 прѣраждане на Бога 229 сл., 341, 342 сл.
 прѣраждане на душата 5, 9
 Прѣславъ 283, 285, 287
 пчелата услужва на Бога 336, 348 сл.
 пѣтель 193, 263
- Равенъ, градъ, 283
 Рагуилъ 178
 Разбойникъ, мѣсто, 294
 „Разумникъ“ 56, 257 сл.
 рай 78, 169, 177, 196, 211 сл., 260, 262, 354
 Рапаилъ гл. Рафаилъ
 Рафаилъ 195

- Регимъ 168
риби подържащи земята 74, 260,
269 сл., 289, 307 сл.
Римъ 285
Романия 285
Романъ ц. б. 286 сл.
ржкополагане у богомилѣ 109,
114, 124 сл.
- Сабейци 221 сл.
Σακλας гл. Асаклунъ
Самаелъ гл. Самайлъ
Самаилъ 25, 196, 207, 260, 271 сл.
Саманаилъ 196
Самоелъ гл. Самоилъ
Самоелъ (дяволъ) 375 сл.
Самоилъ ангелъ 178
Самоилъ ц. б. 286
Саразаилъ 196 сл.
сатана гл. дяволъ
Сатанаилъ 14, 21, 24 сл., 69, 70,
172, 177, 189, 190, 196, 207,
261, 271 сл., 290 сл., 300, 307
сл., 313, 314, 320 сл., 322 сл., 374
сатанизъмъ 14
Св. Троица 150, 161
Свѣтовитъ 362
Селевки 285
Симеклитъ 285
Симеонъ ц. б. 18, 20, 282, 283, 186
сирийци, прѣселени въ България, 18
Славъ ц. б. 281
Сисини гл. Сись
„Сисиниеви молитви“ 51, 53
Сись 8, 51, 53
Сить 209 сл., 261, 393
„Сказание на пророка Исаия“ 163
Слово (λόγος) 4, 26, 28, 90 сл., 93
слънце 6, 84, 170 сл., 176, 181,
197 сл., 261 сл., 289, 295, 314 сл.,
322; слънчева женитба 348 сл.
Солунъ 283
Спжтникъ 294
Срацимиръ ц. б. 12
Срѣдецъ 283, 285
Срѣмъ 285
Стефанъ богомилъ 23
- стриголници 39
стѣпала вглѣбнати 337 сл.
сътворение на свѣта 5 сл., 7, 25,
78 сл., 175 сл., 259, 289, 290 сл.,
296, 299 сл., 304 сл., 311 сл.,
322, 329 сл.
- „Тайна книга“ 60 сл.
таралежъ 336
твърдь небесна 76 сл., 81, 135,
146, 190
Теодоръ богомилъ 23
Теофрака 17
Тивериадско езеро 306 сл.
„Тивериадско море“ 287 сл.
Тигъръ р. 195, 216, 223, 294, 312
„Томино Евангелие“ 52, 227 сл.
торбеши богомили 33, 36
трѣстиката — дърво на прѣгрѣше-
нието 78
„Тълкование Данилово“ 163, 276
- Уйгури дуалисти 3
Умамъ 261
устои на свѣта 260, 262, 270, 295,
319 сл.
утѣшителъ гл. параклетъ
- Фануилъ 193 сл.
фениксъ 170, 171, 197
Ференопъ гл. Перикула
Фисонъ р. 312
фундаити богомили 36, 37, 38
- Χίλιοι καπνοί 37 сл.
- Части, отъ които билъ създаденъ
Адамъ, 177, 260, 291, 297, 308,
309, 323, 325
человѣцитѣ, замѣстници на падна-
литъ ангели, 309, 322, 324
Червенъ 287
Черенъ богъ 361 сл.
- Шайтанъ 25
шаманизъмъ 1, 364 сл.
- Щипъ 287

Забѣлѣзани погрѣшки.

Стр.:	Редъ:	Вмѣсто:	Да се чете:
57	1	отдолу само	току-речи само
158	1	„ прѣводъ	прѣводачъ

БЕЛЕЖКИ И ДОБАВКИ НА РЕДАКТОРА КЪМ УВОДА НА ЙОРДАН ИВАНОВ И ИЗДАДЕНИТЕ ОТ НЕГО БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ

Към стр. 2

Върху манихейството има обширна литература и след обнародването на книгата на Й. Иванов са излезли редица нови съчинения. Срв. по-специално *H. Ch. Puech*, *Le manichéisme, son fondateur, sa doctrine*, Paris, 1948 (второ издание през 1967 г.), и *А. Л. Кац*, Манихейство в римской империи по данным Акта Архелаи, Вестник древней истории, 1955, кн. 3, с. 168 сл. Вж и *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 119 сл., където е даден кратък очерк върху това учение.

Към стр. 10

По-нова литература върху павликянството: *Д. Ангелов*, Влияния на чужди ереси върху богомилството, Известия на семинарите при Историко-филологическия факултет на университета „Св. Климент Охридски“, кн. 9, I, 1942, с. 148 сл.; *D. Obolensky*, A study in Balkan neo-manichaeism, Cambridge, 1948, p. 28 сл.; *Е. Э. Липшиц*, Павликянское движение във Византии в VIII и первой половине IX в., Виз. врем., V, 1952, с. 51 сл.; *Ст. М. Бахшиян*, Павликянское движение в Армении, Ереван, 1955; *Γ. Ἀναστασίου*, Οἱ παυλικιανοί, Ἀθῆναι, 1959; *M. Loos*, Le mouvement paulicien à Byzance, Byzantinoslavica, XXIV, 2, 1963, с. 258—287, и XXV, I, 1964, с. 52—69; *J. Gouillard*, L' hérésie dans l'Empire Byzantin des origines au XIII siècle, Travaux et mémoires, I, Paris, 1965, с. 307—312.

Към стр. 13

По-нова литература за масалианството: *Д. Ангелов*, Влияния на чужди ереси върху богомилството, с. 149 сл.; *D. Obolensky*, The Bogomiles, с. 48 сл. Срв. и *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 137 сл.

Към стр. 14 — бел. 1

По-нов очерк върху изворите за богомилското учение у *Д. Ангелов*, Богомилството в България, с. 37 сл. Там са включени не само изворите за българските богомили, а и някои извори, които се отнасят до учението на катарите в Италия и Франция. Редица византийски и западни извори, които се отнасят до богомилството и сродни с него дуалистични учения, са обнародвани в български превод с увод и обяснителни бележки в книгата на *Д. Ангелов*, *Б. Примов*, *Г. Батаклиев*, Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, София, 1967, с. 1—231.

Към стр. 14 — бел. 2

По въпроса за литературата върху богомилството срв. специалния обзор у *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 5 сл. Подробна библиография в края на същата книга, както и в посочения колективен труд Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, с. 225 сл. Ценни библиографски указания за трудовете върху богомилството, обнародвани до 1964 г., са събрани и систематизирани в специално съставената книга с библиография за средновековните ереси на *K. Zsuzanna*, Eretnekmogalmak a XI—XIV században (Еретическите движения в XI—XIV в.), Budapest, 1964.

Към стр. 16

За запазването на езически вярвания след покръстването на българската държава подробно у *Д. Ангелов*, Богомилството в България, с. 105 сл.

Към стр. 19

Мисълта за пренасяне на манихейските вярвания чрез уйгурски проповедници е подхваната отново в статията на *I. Dujčev*, I Bogomili nei paesi slavi a la loro storia, Atti del convegno internazionale sul tema L'oriente cristiano nella storia della civiltà, Roma, 1964, p. 628, който се аргументира между другото със значителната етническа близост между прабългари и уйгури.

По негово мнение много вероятно е манихейски проповедници да са намирали прибежище в България след разгрома на манихейството като официална религия в Уйгурската империя през 840 г. Авторът допуска също така за възможно проникването на манихейски вярвания и от Иран и Ирак, като набляга на мисълта за съществуващите връзки между прабългарската и иранската култура. Това са интересни предположения, но засега те не могат да бъдат подкрепени с конкретен материал.

Към стр. 20

Според *M. Loos*, *Le prétendu témoignage d'un traité de Jean Exarche intitulé „Šestodnev“ et relatif aux Bogomiles, Byzantinoslavica*, XIII, 1, 1952, с. 59 сл., сведението в Шестоднева на Йоан Екзарх се отнася не до богомили, а до старите манихеи и в такъв смисъл не може да бъде считано за доказателство за поява на богомилството още по време на цар Симеон.

Към стр. 22

През последно време се откри още едно известие за поп Богомил, и то в един византийски паметник. Става дума за един препис на „Синодика в неделята на православието“, запазен в *Vindobonensis hist. gr.*, 73 (издаден от *J. Gouillard*, *Le synodikon de l'orthodoxie, Travaux et mémoires*, 2. Paris, 1967, с. 59. В този препис, съставен през XIII в., неизвестният автор е поместил сред анатемите, отправени срещу възгледите на византийския философ Йоан Итал, една анатема против поп Богомил като разпространител на манихейската ерес по време на българския цар Петър: Τῷ παπᾶ Βογομίλῳ τῷ ἐπὶ Πέτρῳ τῆς βασιλείας βουλάρῳ τῷ τῇν τοιαύτην μανιχαϊκὴν αἵρεσιν ἀναγείραντα καὶ κατασπείσαντα κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν, ἀνὰ θεῶν, т. е. „проклятие срещу поп Богомил, който подбуди и разпръсна по време на царуването на Петър, българския цар, тази манихейска ерес във всеки град и област“. Както се вижда, анатемата съвпада почти напълно със съответната анатема срещу Богомил в Бориловия Синодик. Анализът на текста сочи, че византийският компилатор е имал вероятно пред очи този български паметник и е възпроизвел въз основа на него посоченото известие за дейността на поп Богомил.

Към стр. 29

Сведения, че съвършени богомили са прибегвали към самоубийства, няма. Подобна практика е засвидетелствувана само за катарите в Италия и Франция. Срв. *A. Borst*, *Die Katharer*, Stuttgart, 1953, с. 78, 194, 197.

Към стр. 37

За богомилството във Византия вж. *D. Angelov*, *Der Bogomilismus auf dem Gebiete des byzantinischen Reiches. Ursprung, Wesen und Geschichte*. ГСУ Ист.-фил. фак., т. XLV, 1947/48, с. 1—60; т. XLVI, 1949/50, с. 1—45; *D. Obolensky*, *The Bogomiles*, с. 168 сл.

Към стр. 38

В текста на Евтимий от Акмония селото на Йоан Чурила е означено не като „*χίλια χαπυοί*“, а с генетивната форма *χίλιων χαπυῶν*, срв. *G. Ficker*, *Die Phundagiagiten*, Leipzig, 1908, с. 77, р. 19 сл. От това може да се заключи, че византийският монах е искал да отбележи не името, а числеността на селото, определяна според тогавашния обичай по броя на комините (*χαπυῶν*). Срв. *Д. Ангелов*, *Богомилството в България*, с. 385, бел. 59.

Към стр. 39

По-нова литература за влиянието на богомилското учение в Русия: *Д. А. Казачкова*, Към въпроса за богомилската ерес в древна Русия през XI в., Ист. пр., XIII, 1957, кн. 4, с. 59 сл.; *Д. Ангелов*, Богомилството в историята на славянските народи, Славянска филология, V, 1963, с. 173. За голямото разпространение на апокрифната книжнина в руските земи срв. *Н. К. Гудзий*, *История древней русской литературы*, Москва, 1966, с. 31 сл.

Към стр. 40

По-нова литература за богомилството в Босна: *A. Solovjev*, *La doctrine de l'église de Bosnie* (Acad. royale de Belgique, *Bulletin de la classe des lettres et des sciences morales et politiques*, 5-e série, XXXIV, 1948, с. 481 сл., *M. Miletić*, *I cristjani di Bosna alla luce dei loro monumenti di pietra*, *Orientalia christiana analecta*, 149, Roma, 1957; *O. Mandić*, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, 1962; *С. Чирковић*, *Историја средњовековне Босанска државе*, Београд, 1964.

Към стр. 42

За катаризма в Италия и Франция има обширна литература, която непрестанно нараства. По-важни нови изследвания: *A. Borst*, *Die Katharer*, Stuttgart, 1953 (с добра библиография); *Ch. Touzellet*, *Catharisme et Valdésisme en Languedoc à la fin du XII-ème et au debut du XIII-ème siècle*, Paris, 1965 (също с добра библиография). Срв. библиографските указания в посочената

книга на *K. Zsuzsanna*, *Eretnekmozgalmak a XI — XIV században*, Budapest, 1964, с. 115 сл. За връзките между богомили и катарите: *Е. Вернер*, Богомилството и ранносредновековните ереси на Латинския Запад, Ист. пр., XIII, 1957, кн. 6, с. 16 сл.; *Н. Сх. Puech*, *Catharisme médiévale et bogomilisme*, Academia Nazionale dei Lincei, Roma, 1957, с. 56 сл.; *Б. Примов*, Райнер Сакони като извор за връзките между катарите, павликяни и богомили, Изследвания в чест на Марин Дринов, София, 1960, с. 533 сл.; *същият*, Сведения на анонимен автор за влиянието на българското богомилство в Западна Европа, ИИИ, т. 14—15, 1964, с. 299 сл.; *Д. Ангелов*, Богомилството в историята на славянските народи и влиянието му в Западна Европа. Славянска филология, V, 1963, с. 167; *В. К. Зайцев*, Богомилское движение и общественная жизнь Северной Италии эпохи Дученто, VI межд. съезд славистов, доклад, Минск, 1967, с. 1—46.

Към стр. 43

Трябва да се отбележи, че учението на валдейците независимо от това, че е изхождало от принципите на ранното християнство, в редица отношения е било противопоставяно на катаризма и не би могло да се счита за негово продължение. По-нова литература върху Валдо и последователите му: *Ch. Touzelier*, *Catharisme et Valdéisme en Languedoc à la fin du XII-ème et au debut du XIII-ème siècle*. Paris, 1965; *Vaudois languedociens et pauvres catholiques*. Cahiers de Fanjeaux 2, Toulouse, 1967, с. 1 — 298.

Към стр. 49

Въпросът за „богомилските книги“, както личи добре и от изложението на Й. Иванов, не се свежда само в това да се проучи пряката еретическа книжнина, която е служила на богомилите при техните проповеди, но и тази книжнина, която е възникнала в резултат на богомилското влияние сред българския народ. Касае се предимно за легенди с дуалистичен характер, както и за някои други творения на българския фолклор, в които дуалистичният момент не е застъпен, но независимо от това и в тях може да се установи известно въздействие на богомилските възгледи. Като по-нова литература по този въпрос, излязла след книгата на Й. Иванов, могат да се посочат следните съчинения: *Е. Аничков*, Манихеи и богумили, Гласник Скопског научног друштва, V, Скопље, 1929, с. 137 сл.; *Е. Tourdeau*, *Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles*, Revue de l'histoire des religions, t. CXXXVIII, 1950, № 1. И двамата

автори са склонни да ограничат понятието „богомилски книги“, като считат, че само онези от тях, които съдържат преки и очевидни черти на богомилската идеология, би следвало да се отнесат към тази категория. *L. Sadnik*, *Südosteuropäische Rätselstudien*, *Wiener slavistisch Jahrbuch*, Graz Holn, 1953, с. 1—185; *Д. Петканова*, Към въпроса за връзките на фолклора с богомилството, *Известия на Института за българска литература*, VI, 1958, с. 81 сл.; *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 206 сл.; *История на българската литература*, т. I, София, 1962, с. 178 сл.; *A. Balotă*, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*, *Romanoslavica*, București, 1964, с. 19—69; *G. Wild*, *Die bogomilische Häresie in einigen südslavischen Volksliedern*, *Die Welt der Slawen*, IX, 1964, с. 258—276; *Я. Полакова*, *Nektere ohlazy bogomilstvi ve stare ruske literature a ustni slovesnosti*, *Sbornik praci filosofické fakulty Brnenske university*, Д 10, 1963, с. 81 сл.; *същата*, Материали о развитии дуалистических народных сказок у славян, *Slavia*, XXXIV, 1965, сеф. 3, с. 456 сл. (и в двете работи има добри библиографски посочвания на по-нова литература); *Е. Георгиев*, *Литература на изострени борби в средновековна България*, София, 1966, с. 163 сл.; *Н. К. Гудзий*, *История древней русской литературы*, Москва, 1966, с. 28 сл. (с библиографски указания на с. 31, бел. 1).

Към стр. 50

По-нови проучвания за личността и творчеството на поп Йеремия: *История русской литературы*, т. I, Москва—Ленинград, 1941 (статия на В. П. Адрианова-Перец); *История на българската литература*, I, София, 1962, с. 187 сл.; *Е. Георгиев*, *Прокълнатият старобългарски писател поп Йеремия*, сп. „Език и литература“, г. XIX, 1964, кн. 1, с. 11 сл.; *същият*, *Литература на изострени борби в средновековна България*, с. 202 сл. (с добра библиография и обстоен анализ на произведенията му). Както се установява от направените изследвания, поп Йеремия е бил по-млад съвременник на поп Богомил и живял и развивал дейност през втората половина на X в. Макар и ученик на поп Богомил, този старобългарски писател се отклонил в значителна степен от правоверните, издържани в строго дуалистичен и опозиционен на официалната църква дух богомилски схващания. Това личи от съдържанието на запазените от него творби, най-важна от които е тъй нар. „Повест за кръстното дърво“.

Към стр. 52

По-нова литература във връзка с индексите: Б. Ангелов, Списъкът на забранените книги в българската литература, Известия на Института за българска литература, I, 1952, с. 107 сл.; Д. Ангелов, Богомилството в България, София, 1969, с. 98 сл.; Е. Георгиев, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 234 сл.

Към стр. 60

Ново издание на двете версии от R. Reitzenstein, Die Vorgeschichte der christlichen Taufe mit Beiträgen von L. Troje, Leipzig—Berlin, 1929, с. 312—316. Български превод на „Тайната книга“ от Й. Иванов, Старобългарски разкази, София, 1935, с. 73—87. Повторен в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 144—149, и в Христоматия по история на България, София, 1965, с. 176—180. Превод на Виенския препис успоредно с латинския текст у Ц. Кристанов, И. Дуйчев, Естествознанието в средновековна България, София, 1954, с. 204—209. Най-нов превод на български с обяснителни бележки и увод у Д. Ангелов, Б. Примов, Г. Батаклиев, Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, София, 1967, с. 99—107. Проучвания и литература върху този важен богومилски апокриф у Е. Tourdeau, Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles, Revue de l'histoire des religions, т. CXXXVIII, № 2, 1950, с. 204—214; Д. Ангелов, Богомилството в България, София, 1969, с. 62 сл.; История на българската литература, I, София, 1962, с. 209 сл.; Е. Георгиев, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 180 сл.

Към стр. 66

За това, че Тайната книга е бил пренесена от България за дуалистите в Конкорето, споменава в една добавъчна бележка към своето съчинение и италианският инквизитор и теолог Анселм Александрийски (срв. съответния текст в изданието на A. Dondaine, La hierarchie cathare en Italie. Archivum fratrum praedicatorum, XX, Roma, 1950, с. 319). Както се знае, Анселм е бил един от най-добре осведомените писатели за произхода на богومилството и връзките му с италианските и френските дуалисти и в такъв смисъл неговото потвърждаващо сведение за пренасянето на Тайната книга в Италия има голяма стойност.

Към стр. 89

За новозаветната литература като основа на богомилските възгледи и нейното алегорично тълкуване ср. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 216 сл.

Към стр. 96

За старозаветната книжнина и отхвърлянето ѝ от богомилите срв. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 223 сл.

Към стр. 115

Наред с известния Катарски требник бе открит и обнародван през 1939 г. фрагмент и от един друг подобен на него требник, който е бил употребяван от катарите в Италия. Поместен е като допълнение към издадения от *A. Dondaine* дуалистически трактат на Йоан Лугио „*Liber de duobus principiis*“, Roma, 1939, с. 151 сл. Срв. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, 1969, с. 66 сл. За ритуалите на дуалистите, изложени в Катарския требник, пак там, с. 318 сл. (с подробни библиографски посочвания). Вж. и *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби, София, 1966, с. 199 сл.

Към стр. 131

Български превод на „Видение Исаево“ в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 119—124. Превод на български на същия апокриф според издадения у *Й. Иванов* латински текст в книгата на *Д. Ангелов*, *Б. Примов*, *Г. Батаклиев*, Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори, София, 1967, с. 109—114 (с увод и обяснителни бележки). Обстойно проучване на апокрифа с оглед да се посочат съдържащите се в него дуалистично-еретически моменти от *Е. Tourdeanu*, Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles, Revue de l'histoire des religions, CXXXVIII, № 2, Paris, 1950, с. 213—218. Срв. също История на българската литература, I, София, 1962, с. 216 сл. Най-ново проучване, с добра библиография, в книгата на *Е. Георгиев*, Литература на изострени класови борби в средновековна България, София, 1966, с. 188—194.

Към стр. 154

Пълният текст на процеса срещу Петър Маврин е поместен в издадените неотдавна протоколи на инквизиционното съдилище на града Памие (в Южна Франция), където той е бил съден през 1323 г. (срв. *Le registre de l'inquisition de Jaques*

Fournier, 1318—1325, t. III, ed. J. Duvernoy, Toulouse, 1965, p. 110—252. Съответният пасаж за разпространението на „Видение Исаево“ сред южнофренските катари е на с. 200 сл. За този апокриф и неговата популярност сред местните еретици става дума и по повод на процеса срещу един друг привърженик на катаризма, Арналд Цицерд, съден през 1321 г. (*J. Fournier, Le registre*, II, с. 50 сл.).

Към стр. 186

За апокрифа „Енох“ срв. разсъжденията в посочената вече книга на *Е. Tourdeanu*, *Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles*, с. 181 сл., който счита, че това произведение не може да бъде отнесено към кръга на богомилската литература. Интересна е статията на *Н. А. Мещерский*, *К истории текста славянской книги „Эноха“* (Виз. врем., XXIV, 1964, с. 91—109). Убедително по мое мнение е посочил авторът, че тъй нар. Кратка редакция на Енох е по-стара от Пространната редакция (гледище, поддържано и от френския славист А. Вайан). Не ми изглежда обаче приемливо предположението на Н. А. Мещерский, „что в лице краткой редакции славянской книги Эноха мы имеем дело с памятниками русского извода старославянского языка и что редакция эта возникла в древней Руси“ (с. 102). Наличието на отделни слова и граматически форми в тази кратка редакция, които свидетелствуват за първоначален южнославянски (български) археотип, е според мене един сигурен факт, който не може да бъде отречен. За апокрифа „Енох“ срв. още *Е. Георгиев*, *Литература на изострени борби в средновековна България*, София, 1966, 144 сл.

Към стр. 191

Срв. за апокриф „Варух“ *Е. Tourdeanu*, *Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles*, с. 177 сл. Авторът оспорва гледището на М. Соколов и Й. Иванов, че името на Сатанаил е било вмъкнато в текста от един богомилски съставител, и изобщо не е склонен да включи това произведение в кръга на еретическата дуалистична литература. Срв. и *Е. Георгиев*, *Литература на изострени борби в средновековна България*, София, 1966, с. 121 сл.

Към стр. 207

Новобългарски превод на апокрифа „Адам и Ева“ в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961 с. 114—119. Ново проучване на текста у *Е. Tourdeanu*, *Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles*, с. 187—194. Във връзка с мотива

за Адамовия запис срв. *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 271 сл. Срв. още История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 183; *Я. Полакова*, Материали о развитии дуалистических народных сказок у славян, *Slavia*, XXXIV, 1965, seš. 3, с. 460 сл.; *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 87 сл.

Към стр. 227

Ново издание на Детство Исусово (Томиното евангелие) *L'evangile selon Thomas, texte copte établi et traduit par A. Guillaumont, H. Ch. Puech et al.*, Paris, 1959. Новобългарски превод в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 124 сл. Извадки от старобългарския текст с новобългарски превод у *Ц. Кристанов, И. Дуйчев*, Естествознанието в средновековна България, София, 1954, с. 182 сл. Едно ново споменаване за Томиното евангелие като любима книга на еретиците се среща в една наскоро издадена група от анатемите от XI в. (срв. *J. Gouillard*, *Le synodikon de l'orthodoxie*, *Travaux et Mémoires*, II, Paris, 1967, с. 313, анатема 10). Според *Е. Tourdeanu*, *Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles*, р. 203, Томиното евангелие не може да бъде включено в кръга на еретическата литература. Напротив, *Е. Георгиев* (Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 130 сл.) в пълно съгласие с *Й. Иванов* вижда в този апокриф едно от най-любимите произведения на богомилите, в което се отразяват типични страни на тяхната етика. Срв. също История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 184 сл.

Към стр. 248

Срв. върху този интересен богомилски апокриф *Е. Георгиев*, Литература на изострени класови борби в средновековна България, София, 1966, с. 194 сл. (с библиографски указания). „Прение на Христа с дявола“ е напълно в духа на богомилския дуализъм, според който и Исус, и дяволът са синове на бога. В духа на своето суперкритично отношение *Е. Tourdeanu*, *Apocryphes bogomiles et pseudobogomiles*, с. 194, не е склонен да го включи в кръга на еретическата литература.

Към стр. 257

Новобългарски превод на „Разумника“ в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 133 сл. Извадки от старобългарския текст с успореден превод на новобългарски у *Ц. Кристанов, И. Дуйчев*, Естествознанието в средновековна

България, София, 1954, с. 380 сл. Върху характера на това произведение срв. История на старобългарската литература, I, София, 1962, с. 185 сл., 218 сл., и *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 288 сл., който счита, че в съставянето на старобългарския вариант на тази стара апокрифна творба значително участие е имал българският писател поп Йерекия.

Към стр. 273

Новобългарски превод на „Български апокрифен летопис“ у *И. Дуйчев*, Из старата българска книжнина, I, София, 1943, с. 154 сл. Повторен в Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, и в Христоматия по история на България, 1965, София, с. 191 сл. Като един от най-интересните паметници за историята на българския народ през периода на византийското владичество той е бил нееднократно привлечан в трудовете на български изследвачи. Срв. П. Динев, Стара българска литература, I, 1950, с. 226 сл.; *Д. Ангелов*, Богомилството в България, София, 1969, с. 360 сл.; История на българската литература, т. I, София, 1962, с. 251 сл.; *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 316 сл. Данните на апокрифа независимо от техния полулегендарен характер могат да бъдат използвани за изясняване на някои моменти от нашата история още от времето на създаването на славянобългарската държава. Срв. *И. Дуйчев*, Едно легендарно сведение за Аспаруха (*Vjesnik za archeologiju i historiju dalmatinsku*, LVI—LIX, 2, 1954—1957), *Abramičev zbornik*, II, с. 181 сл.

Към стр. 287

Извадки на новобългарски език от Легендата за Тивериадското море у *Ц. Кристанов*, *И. Дуйчев*, Естествознанието в средновековна България, София, 1954, с. 210 сл. По-нова литература: *Я. Полакова*, Материали о развитии дуалистических народных сказок у славян, *Slavia*, XXXIV, 1965, seš. 6, с. 456 сл. (с добри библиографски указания); *Е. Георгиев*, Литература на изострени борби в средновековна България, София, 1966, с. 197 сл.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ ДУМИ (проф. Д. АНГЕЛОВ) IX

СЪДЪРЖАНИЕ НА БОГОМИЛСКИ КНИГИ
И ЛЕГЕНДИ XVII

БЕЛЕЖКИ И ДОБАВКИ НА РЕДАКТОРА КЪМ
УВОДА НА ЙОРДАН ИВАНОВ И ИЗДАДЕ-
НИТЕ ОТ НЕГО БОГОМИЛСКИ КНИГИ И
ЛЕГЕНДИ 389

ЙОРДАН ИВАНОВ

БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ

Фототипно издание

Редактор на издателството Екатерина Пеева

Художник Владислав Паскалев

Технически редактор Тома Станкулов

Коректор Любен Иванов

Дадена за печат 26. VI. 1969 г.

Печатни коли 26 1/2

Формат 65×92/16.

Тираж 8000

Издателски № 17471/II — 6

Държавно полиграфическо предприятие Балкан

Държ. издателство Наука и изкуство — София бул. Руски 6

[Faint, illegible handwritten text or signature in blue ink]